

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

NIĞDE BEREKETLİ MADENLERİ:
YÖNETİM, ORGANİZASYON VE ÜRETİM
(19. YÜZYIL)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Nurullah MURAT

Niğde
Ocak, 2024

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

NİĞDE BEREKETLİ MADENLERİ:
YÖNETİM, ORGANİZASYON VE ÜRETİM
(19. YÜZYIL)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Nurullah MURAT

Danışman : Prof. Dr. Efkan UZUN
Üye : Prof. Dr. Remzi KILIÇ
Üye : Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE
Üye : Doç. Dr. İbrahim ERDOĞDU
Üye : Doç. Dr. Yılmaz ÇELİK

Niğde
Ocak, 2024

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘Niğde Bereketli Madenleri: Yönetim, Organizasyon ve Üretim (19. Yüzyıl)’ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08/01/2024

Nurullah MURAT

ÖNSÖZ

Osmanlı madenciliği üzerine yapılan araştırmaların sayısı son yıllarda artmıştır. Yapılan bu araştırmaların bazılarında bu teze konu olan Bereketli Madeni'ne de değinilmiş olmakla birlikte çok kısa bilgiler verilmiştir. Bu eksikliğe binaen çalışmamızda Bereketli Madeni müstakil olarak ele alınmıştır. Başta arşiv belgeleri olmak üzere bu alanda yapılmış çalışmalardan da istifade edilerek maden tüm boyutlarıyla ele alınmış ve incelenmiştir. Tezimizin birinci bölümünde madenin dâhil olduğu Niğde sancağı ve tarihine değinilmiş; bölgeye hâkim olan ilk devletlerden Osmanlı egemenliğine kadarki süreç kısaca açıklanmış, Niğde ve civarındaki madencilik faaliyetlerinin tarihsel alt yapısı işlenmiş, buna göre eski çağlardan Osmanlı'ya kadar Niğde ve civarındaki madencilik faaliyetleri konusunda bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölümde; Bereketli Madeni'nin idari, hukuki ve mali durumu anlatılmıştır. Öncelikle idari duruma değinilerek; madenin idari merkezi ve yapısı ile madenin yönetimi açıklanmıştır. Osmanlı Devleti madenlerinde işletme usulleri hakkında bilgiler verilerek bu bilgiler çerçevesinde Bereketli Madeni'nin tarihsel süreçteki işletme usulleri belirtilmiş, madene bağlanan yerler ve bu yerlerin yükümlülükleri ifade edilmiştir. Hukuki durumda madenin işleyişi, verimi ve madenin tatil edilmesine sebep olan olaylar hakkında bilgiler verilmiştir. Maden bölgesinden alınan vergiler ve bu konuda yaşanan problemler mali durum başlığını kapsamıştır.

Madendeki görevliler üçüncü bölümde ele alınmış ve incelenmiştir. Buna göre maden personeli iki kısma ayrılarak birinci kısımda idari personel, ikinci kısımda ise teknik personel hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca maden bölgesinde güvenlikten sorumlu olan kişiler de anlatılmıştır. Burada daha önce başka çalışmalarda ele alınmış olan bir madende bulunan personelden ziyade arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla Bereketli Madeni'nin çalışanları hususi olarak zikredilmiştir. Daha sonra madende çalışan nüfus hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Dördüncü bölümde; madenlerde üretim ve nakil süreçleri anlatılmıştır. Madenlerin bulunduğu mahaller ve buralardan üretimi sağlanan cevher çeşitleri açıklanmış, madenin üretilmesinden ilgili yerlere nakledilmesine kadarki süreç ifade edilmiştir. Üretilen cevherin ilgili yerlere nakli son derece meşakkatli olup nakledilme

sürecinde görev alanlar ve kullanılan iskeleler önemine binaen ayrıca ele alınmıştır. Daha sonra madenlerin kullanıldığı alanlara değinilmiştir.

Çalışmam esnasında yardımlarını ve desteklerini gördüğüm önemli insanlara teşekkür etmezsem önemli bir borcun altında kalmış olurum. Öncelikle, bu çalışmanın önerilmesinden bitirilmesi aşamasına kadar mesai fark etmeksizin yardımlarını esirgemeyen, beni sürekli cesaretlendiren, uzun yıllar öğrencisi olduğum ve yakından tanıma bahtiyarlığını yaşadığım pek kıymetli hocam Prof. Dr. Efkân UZUN Bey'e sonsuz saygı ve teşekkürlerimi arz ederim. Çeşitli konularda desteklerini esirgemeyerek yardımda bulunan kıymetli eleştirileri ile yol gösteren hocam sayın Doç. Dr. İbrahim ERDOĞDU Bey'e ve sayın hocam Doç. Dr. Yılmaz ÇELİK Bey'e teşekkürlerimi arz ederim. İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına gösterdikleri ilgi ve alakadan dolayı teşekkür ederim. Büyük bir fedakârlık, destek ve sabır göstererek bu çalışmayı bitirmeme vesile olan başta kıymetli eşime ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Nurullah MURAT

ÖZET
DOKTORA TEZİ

**NİĞDE BEREKETLİ MADENLERİ; YÖNETİM, ORGANİZASYON VE
ÜRETİM
(19. YÜZYIL)**

MURAT, Nurullah
Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Efkan UZUN
Ocak 2024, 350 Sayfa

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde Niğde sancağı Çamardı kazasında bulunan Bereketli Maden-i Hümayûnu tüm yönleriyle ele alınmış ve incelenmiştir. Madenin; devlet için önemi, işletme usulleri, idaresi, üretilen cevher çeşitleri ile yıllara göre üretim miktarları, nakil işleri, yine aynı sancak altında bulunan Bulgar Dağı Madeni ve çevre sancaklarda bulunan diğer irili ufaklı madenlerle ilişkisi ve madende çalışan işçiler gibi konular ele alınmıştır. Bereketli Madeni'nin yanı sıra gerek kıyaslama yapılması ve gerekse çeşitli vesilelere ilişki içerisinde olunan başta Bulgar Dağı Madeni olmak üzere Bozkır ve Akdağ madenleri, Bor Baruthânesi ile İstanbul Baruthânesi Ocaklığı ve Bereketli Madeni'ne bağlanan Bulgar Dağı, Yahyalı, Kozanoğlu Dağı, Post ve Gülek Boğazı madenleri hakkında gerektiğinde bilgiler verilmiştir.

Hayatın her alanında kullanılan madenlerden üretilen mamul madde, bilhassa Darphâne-i Âmire için çok önemliydi. Başta kurşun olmak üzere üretilen cevherler harp sanayii için son derece önem arz etmiş ve zaman zaman önemli miktardaki cevherler ilgili kurumlara nakledilmiştir. Öncelikle arşiv malzemeleri olmak üzere, konu üzerinde yapılmış olan araştırmalardan istifade edilerek hazırlanan bu çalışmada, doküman inceleme ve literatür tarama yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler ilmi metotlara uygun bir şekilde çalışmaya yansıtılmıştır. Osmanlı madenciliği üzerine yapılan araştırmalarda sıkça adının geçmesine rağmen henüz yeterince incelenmemiş olan Bereketli Madeni birinci elden kaynaklar ışığında ele alınmış ve bilimsel olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Madenciliği, Niğde, Bereketli Madeni, Kurşun, Gümüş.

ABSTRACT
DOCTORAL THESIS

**NIĞDE BEREKETLİ MINES; MANAGEMENT, ORGANISATION AND
PRODUCTION
(19th CENTURY)**

MURAT, Nurullah
History Administration
Supervisor: Prof. Dr. Efkan UZUN
January 2024, 350 Pages

In this study, Bereketli Maden-i Hümâyûnu, located in Çamardı district of Niğde Sanjak in the Ottoman Empire was discussed and examined in all its aspects. Issues of the mine such as its importance for the state, operating procedures, management, types of ore produced and production amounts by year, transportation works, its relationship with the Bulgarian Mountain Mine located under the same flag and other large and small mines in the surrounding sanjaks, and the workers working in the mine were discussed. In addition to the Bereketli Mine, the Bozkır and Akdağ mines, especially the Bulgar Mountain Mine, with which we are in contact both for comparison and on various occasions, the Bor Gunpowder Factory and the Istanbul Gunpowder Pit, and necessary information about the Bulgar Mountain, Yahyalı, Kozanoğlu Mountain, Post and Gülek Strait, which are connected to the Bereketli Mine has been provided.

Mines used in every aspect of life were very important, especially for the Imperial Mint. The ores produced, especially lead, were extremely important for the war industry, and significant amounts of ores were transferred to relevant institutions from time to time. Document review and literature scanning methods especially archival materials were used in the study, which was prepared by making use of research on the subject. The data obtained were reflected in the study in accordance with scientific methods. Bereketli Mine, which has not been studied sufficiently despite being frequently mentioned in research on Ottoman mining, has been discussed in the light of primary sources and examined scientifically.

Key Words: Ottoman Mining, Niğde, Bereketli Mine, Bullet, Silver.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
EKLER LİSTESİ	xiv

GİRİŞ

1. Osmanlı Madenciliğine Dair Bir Değerlendirme.....	1
2. Problem Durumu.....	11
3. Araştırmanın Amacı.....	12
4. Araştırmanın Önemi.....	12
5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	13
6. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	14

I. BÖLÜM

NİĞDE, ÇAMARDI TARİHİ VE BÖLGEDEKİ MADENCİLİK FAALİYETLERİ

1. Türk Hâkimiyetinden Önce Niğde.....	16
2. Türk Hâkimiyetinde Niğde	19
2.1. Osmanlılar Döneminde Niğde.....	25
2.2. Çamardı Tarihi	28
3. Eski Çağlardan Osmanlı'ya Kadar Niğde ve Civarında Madencilik Faaliyetleri....	31
4. Osmanlılar Döneminde Niğde'de Madencilik Faaliyetleri.....	36
4.1. Maden-i Hümâyûn Tanımı ve Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun Tarihsel Alt Yapısı	38
4.1.1. Gülek Boğazı Madeni	41
4.1.2. Yahyalı Madeni.....	43
4.1.3. Kozanoğlu Dağı Madeni	45
4.1.4. Post Madeni	46
4.2. Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun Açılışı.....	49
4.3. Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun Bozkır Madeni'ne Bağlanması	54
4.4. Bereketli Madeni ve Bulgar Dağı Madeni İlişkisi	57

II. BÖLÜM

BEREKETLİ MADENİ BÖLGESİNDE İDARİ, HUKUKİ VE MALİ DURUM

1. İdari Durum.....	68
1.1. Madenin İdari Merkezi ve Yapısı.....	68
1.2. Madenin Yönetimi.....	72
1.3. Bereketli Madeni'nin İşletme Usulleri	77
1.3.1. Emanet Usulü.....	79
1.3.2. İltizam	83
1.3.3. Malikâne.....	85
1.3.4. İhale.....	88
1.4. Çaparzade ve Menemenci Aşiretlerinin Bereketli Madeni'ndeki Faaliyetleri ...	91
1.4.1. Çaparzadeler.....	91
1.4.2. Menemencioğulları	98
1.5. Bereketli Maden-i Hümayûnu'na Bağlı Yerler	107
1.6. Bereketli Madeni'ne Bağlı Yerlerin Yükümlülükleri.....	118
2. Hukuki Durum	126
2.1. Maden ve Madene Bağlı Bölgelerde Ortaya Çıkan Sorunlar	126
2.2. Madene Bağlı Yerler ile Madenci Zümresinin Muafiyetleri.....	133
3. Mali Durum.....	139
3.1. Bereketli Maden-i Hümayûnu Bölgesinden Alınan Vergiler	139
3.1.1. Cizye Vergisi	140
3.1.2. İmdad-ı Seferiye	142
3.1.3. İmdad-ı Hazariye	145
3.1.4. Diğer Vergiler.....	147
3.2. Bereketli Maden-i Hümayûnu Bölgesindeki Vergi ile İlgili Problemler	152

III. BÖLÜM

BEREKETLİ MADENİ'NDEKİ GÖREVLİLER VE MADENDE ÇALIŞANLARIN SAYILARI

1. İdari Personel	157

1.1. Maden Emmini	157
1.1.1. Atama	157
1.1.2. Eminlerin Madencilikle İlgili Görevleri.....	164
1.1.3. Eminlerin İdari, Hukuki ve Sosyal Alandaki Görevleri.....	167
1.1.4. İktisadi Görevleri	171
1.1.5. Askeri Alandaki Görevleri	176
1.1.6. Azl.....	177
1.2. Maden Müdürü	181
1.3. Kâtip	188
1.4. Mübaşir.....	190
1.5. Naib	192
1.6. Muhasebeci.....	193
1.7. Mutemet.....	193
1.8. Müfettiş.....	194
2. Teknik Personel	194
2.1. Ustabaşı ve Usta	194
2.2. Piristad	199
2.3. Kalcı	201
2.4. İfrazcı.....	202
2.5. Sandık Emmini	203
2.6. Kantarcı	203
2.7. Kalfa	204
2.8. Maden Mühendisi	204
3. Güvenlik Personeli.....	205
3.1. Tüfekçi ve Delil.....	205
3.2. Güvenlikten Sorumlu Diğer Personel.....	207
4. Diğer Personel.....	208
5. Madende Çalışanların Sayıları.....	212

IV. BÖLÜM

BEREKETLİ MADENİ'NDE ÜRETİM VE NAKİL SÜREÇLERİ

1. Keşfedilen Madenin Faaliyete Geçiş Süreci	215
2. Cevherlerin İşlenmesi	218
3. Germiyet Üzere Üretim.....	221
4. Bereketli Madeni'nde Üretilen Cevher Çeşitleri	223
4.1. Altın (Zer)	224
4.2. Gümüş (Sîm)	225
4.3. Bakır (Nuhas)	231
4.4. Kurşun	232
4.5. Demir.....	243
4.6. Güherçile	245
4.7. Kömür	248
5. Post Madeni Muhasebesi	250
6. Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu Müdürü Ali Sedid Ağa Döneminin Muhasebesi	252
7. Maden Mahalleri.....	264
8. Madenlerin Masrafları ve Sermaye Meselesi	265
9. Bereketli Madeni'nin İstanbul Baruthânesi Ocaklığına Bağlanması.....	273
10. Madenlerin Nakil Süreçleri ve İşleri.....	273
10.1. Boynu İncelü ve Şerefli Aşiretlerinin Cevher Naklinde Görevlendirilmesi..	273
10.2. Mağaralardaki Cevherlerin Bereketli'ye Nakledilmesi.....	278
10.3. Cevherlerin İskelelere Nakli ve Kullanılan İskeleler	280
10.3.1. Tarsus İskelesi.....	281
10.3.2. Kızanlı İskelesi.....	286
10.3.3. İznikmid/İzmit İskelesi.....	287
10.3.4. Karataş İskelesi	300
10.4. Nakil Süreciyle İlgili Sorunlar.....	301
11. Madenlerin Kullanım Alanları.....	305
11.1. Günlük Hayatta Kullanımı	305

11.2. Askeri Alanda Kullanımı.....	308
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	316
KAYNAKÇA.....	321
EKLER	340
ÖZGEÇMİŞ	350

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bereketli Maden-i Hümâyûnu'na bağı kaza ve karyeler.....	118
Tablo 2. Maden-i Hümâyûn-ı şahaneden Bereketli Madeni'nde her sene maden emini taraflarından iltizâm olunan yerler.....	155
Tablo 3. Bereketli Madeni'nde görev yapan maden emimleri ve vekilleri.....	180
Tablo 4. Bereketli Madeni'nde görev yapan maden müdürleri.....	188
Tablo 5. Bereketli Madeni'nden Darphâne-i Âmire'ye gönderilen gümüş cevheri	230
Tablo 6. Yıllara Göre Bereketli Madeni'nden Darphâne-i Âmire'ye Gönderilen Kurşun Miktarı.....	242
Tablo 7. Post Madeni'nde samakov usta ve kalfalarının isim ve harcırahları.....	251
Tablo 8. Ocak 1851-Ekim 1851 tarihleri arasında madenin gelir ve giderleri.....	253
Tablo 9. 1850 Yılına Ait Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun masraf ve tahsilatı.....	256
Tablo 10. Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'nun 1850 yılına ait masraf ve personel yevmiyesi giderleri.....	258
Tablo 11. 1850 yılında Bulgar Dağı Madeni'nde üretimi sağlanan kurşun miktarı ve işçilere ödenen ücretler.....	259
Tablo 12. 1851-1853 yılları arasında madenlere tahsis edilen sancak gelirleri.....	261
Tablo 13. 1850-1854 yılları arasında Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnlarına merkezden ödenen sermaye.....	268
Tablo 14. Bereketli Madeni Müdürü Salih Ağa döneminde havale edilen miktarlar	269
Tablo 15. Bulgar Dağı Madeni Müdürü İbrahim Rüşdi Efendi döneminde havale edilen miktarlar.....	269
Tablo 16. Bulgar Dağı Madeni Müdürü Ahmed Nazif Ağa döneminde havale edilen miktarlar	269
Tablo 17. Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu Müdürü Ahmed Nazif Ağa döneminde Konya eyaletinden havale edilen miktarlar.....	270
Tablo 18. 1822 yılı İzmit Gümrüğünden Arnavudoğlu Sefinesine yüklenen kurşun miktarı.....	290
Tablo 19. 1827 yılına ait İzmit İskelesi'nden Darphâne-i Âmire'ye gönderilen kurşun miktarı.....	292

Tablo 20. Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun 1831 yılına ait üretiminden 1833 ve 1834 yıllarında İzmit İskelesi'ne gönderilen kurşun miktarı.....295

Tablo 21. Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun 1832 senesi üretiminden 1833-1834 yıllarında İzmit İskelesi'ne gönderilen kurşun miktarı.....298

Tablo 22. 1855 yılına ait Bereketli Madeni'nde üretilen kurşun cevherinin İzmit İskelesi üzerinden İstanbul'a oradan da Darphâne-i Âmire'ye nakledilen kurşun miktarı.....300

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1870-1840 Yılları Arası Gümüş Üretim Miktarı (Kg).....231

Grafik 2. 1780-1862 Yılları Arası Kurşun Üretim Miktarı (Kg).....242

Grafik 3. Arşiv belgelerine göre cevher türlerinin üretim miktarlarına dair kıyaslaması.....249

KISALTMALAR LİSTESİ

AE	: Ali Emiri Tasnifi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT	: Sadaret Mektubi Kalemi
A.MKT.DV	: Sadaret Mektubi Kalemi Deâvi Evrakı
A.MKT.MHM	: Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri
A.MKT.MVL	: Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Valâ Yazışmalarına Ait Belgeler
A.MKT.NZD	: Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı
A.MKT.UM	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Belgeleri
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
B	: Receb
BEO	: Bab-ı Âli Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
BŞS	: Bor Şer'iyeye Sicili
C	: Cemaziyelahir
C.	: Cilt
Ca	: Cemaziyelevvel
C.ADL	: Cevdet Adliye
C.AS	: Cevdet Asliye
C.DH	: Cevdet Dâhiliye
C.DRB	: Cevdet Darphâne
C. EV	: Cevdet Evkâf
C.HR	: Cevdet Hariciye
C.İKT	: Cevdet İktisat
C.NF	: Cevdet Nafia
C.MF	: Cevdet Maarif
C.ML	: Cevdet Maliye
C.TZ	: Cevdet Tasnifi Timar
C.ZB	: Cevdet Zabtiye
Çev.	: Çeviren
D.BŞM.d	: Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemi Defteri
DH.İD	: Dâhiliye, İrade
DH.MKT	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.SAID	: Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H	: Hicri
HAT	: Hatt-ı Hümayûn
Haz.	: Hazırlayan
HH.d	: Hazine-i Hassa Defterleri
HR.MKT	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
HH.THR	: Hazine-i Hassa Nezareti Tahrirat Kalemi
İ.DH	: İrade Dâhiliye Belgeleri
İE	: İbnülemin
İE.ML	: İbnülemin Maliye

İ.MSM	: İrade Mesail-i Mühimme
İ.MVL	: İrade Meclis-i Vala Belgeleri
İ.ŞD	: İrade Şûra-yı Devlet
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
İÜTED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
JUHIS	: Journal of Universal History Studies
kg.	: Kilogram
KK.d	: Kamil Kepeci Muhassıllık Kalemı
km.	: Kilometre
L	: Şevval
M	: Muharrem
M.	: Miladi
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defter
MB.İ.	: Mabeyn-İrâde
MİL.E.d.	: Milli Emlak Defterleri
ML.EEM	: Maliye Emlak-ı Emirîyye
M.Ö.	: Milattan Önce
MV	: Meclis-i Vükela
MVL	: Meclis-i Vâlâ
N	: Ramazan
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
R	: Rebiülahir
Ra	: Rebiülevvel
R.	: Rumi
S	: Safer
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SABH I	: Abdülhamid I
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SMST III	: Mustafa III
SSLM III	: Selim III
Ş	: Şaban
ŞD	: Şura-yı Devlet
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
USAD	: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
Y.PRK.UM.	: Yıldız Tasnifi Perakende Umûm Vilâyetler Tahrirâtı
Yay.	: Yayın
Z	: Zilhicce
Za	: Zilkade

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Bereketli Madeni'nin merkezi olan günümüz Çamardı ilçesinden bir görünüm.....	382
Ek 2. Dünyada ilk maden ruhsatı olarak bilinen Bulgarmaden Yazıtı.....	383
Ek 3. Google Maps görünümlü Bereketli Madeni merkezi ve cevherlerin bulunduğu Aladağ etekleri.....	384
Ek 4. Google Maps görünümlü Bereketli Madeni ve buraya bağlı olan diğer madenlerin konumları.....	385
Ek 5. 18 Ekim 1779 tarihinde Seyyid Mustafa'nın Bereketli Madeni'ni işletmek için Darphâne-i Âmire'ye numune cevher gönderdiğine dair belge.....	386
Ek 6. 1799 yılında Gölcük Baş karyesinin vergi zulmünden dolayı madene bağlanmayı teklif ettiği ve bu teklifin kabul edilerek madene ilhak sürecinin anlatıldığı belge.....	387
Ek 7. Post Madeni'nin işletilmesine dair 1 Ağustos 1820 tarihli belge.....	388
Ek 8. Pîroğlu aşireti tarafından 1823 yılında İzmit İskelesi'ne nakledilen kurşun cevheri miktarları.....	389
Ek 9. 30 Kasım 1853 tarihinde Tarsus İskelesi'ne nakledilen cevher miktarını belirten belge.....	390
Ek 10. Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürü Ali Sedid Efendi'nin muhasebesine dair 23 Haziran 1854 tarihli belge.....	391

GİRİŞ

1. Osmanlı Madenciliğine Dair Bir Değerlendirme

Osmanlı madenciliği, devletin fetih politikasına paralel olarak gelişme göstermiş ve bu paralellik doğrultusunda madenler işletmeye açılmıştır. Öncelikle Balkan coğrafyasında topraklarını genişleten Osmanlı Devleti, fethettiği yerlerdeki madenlere sahip olarak önemli miktarda ekonomik gelir elde etmiştir. Bölgedeki madenlerin ele geçirilmesi sadece ekonomik maksatlı olmamıştır. O dönemde şiddetle ihtiyaç duyulan harp malzemeleri için hammadde kaynağının madenlerden oluşması da etkili olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, hem Balkanlar'daki fetih siyasetinin hem de ateşli silahlar için gerekli hammaddenin temini için Kosova Savaşı'ndan hemen sonra Sırp toprakları içinde bulunan Kratova madenlerini ele geçirmiştir. 1392 yılında, Geoges Brankoviç (1427-1456) ailesine ait demir madenlerinin ve Gluhavica demir madenlerinin ele geçirilmesi ile demir ihtiyacı büyük oranda giderilmiştir (Tunç, 2004; 48).

Bu bölgede bulunan yüksek miktardaki cevhere sahip olan madenlerden gerek Osmanlılar gerekse bu bölgeye sahip olan Osmanlı öncesi devletler ekonomilerine ciddi katkı sağlamışlardır. Özellikle XIV. yüzyılın sonlarında Balkanlardaki madenlerden önemli gelir elde edilmiş ve bölgedeki krallık ile prenslikler ciddi manada kâr sağlamışlardır. 1433 yılında Osmanlıların bölgeye hâkim olmasından önce, Sırbistan'dan geçen Bourgogne şövalyelerinden Bertrandon de la Broquiére tarafından, Novo Brdo¹ gümüş madenlerinin yılda 200.000 altın dukaya kadar kazanç sağladığı belirtilmiştir (Broquiére, 1892; 215). Sima Cirkovic de XV. yüzyılın ilk yarısında Sırbistan ve Bosna'daki gümüş madenlerinin toplam üretimlerinin yılda 10 tondan az olmadığını zikretmiştir. Bu üretimin az bir miktarı Konstantinopolis'e, kalanı da Dubrovnik yoluyla Venedik'e, oradan da İtalya'nın diğer bölgelerine ve Sicilya'ya ihraç edilmiştir. Osmanlılar, Balkanlarda ele geçirmiş oldukları Zaplanina, Plana, Rudnik, Kratova, Sidrekapsi ve Srebrinica gibi madenlerin üretimini artırmaya özellikle dikkat etmiş, iltizam sistemi dâhilinde Müslüman girişimcilerin yanı sıra Makedonya, Serez ve İstanbul'dan Rum girişimcilere de işletme hakkını ihale etmiştir. Belirtilen madenlerin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi ile beraber

¹ Bu madenin olduğu yerde bir tophâne de bulunmaktaydı. Madenin durumu ve madende yaşanan kalpazanlık gibi meseleler için bkz. Erdem Saka, "Nova Berde Gümüş Madenleri (1453-1600)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (4), 2019c, s. 2337-2359.

madenlerdeki mevcut yönetim devam ettirilmiştir. Sidrekapsi Madeni'nde o dönemde 6 bin madencinin çalıştığı vurgulanmış, yıllık üretiminin ise 6 ton gümüş olduğu izah edilmiştir (Pamuk, 2014; 66-69). XVI. yüzyılda ise Sidrekapsi Madeni'nde 5.000 işçi yoğun bir şekilde çalışmıştır. Bu madende çalışan işçiler ise etnik bakımdan çeşitlilik göstermiştir. Gümüş cevheri açısından zengin olan bu maden altın cevherinde de öne çıkmıştır. Sidrekapsi Madeni'nde askeri maksatlı kullanımda ihtiyaç duyulan kurşun üretimi senede ortalama 56.500 kg düzeyinde seyretmiştir. (Altunbay, 2010; 182).

Osmanlılar döneminde Rumeli'nin fethedilmesiyle beraber madencilik faaliyetleri artmış ve bölgede yeni maden ocakları açılmıştır. Yukarıda bahsedilen Sırbistan'da bulunan Novo Brdo, Kratova, Rudnik, Trepča, Zaplanina madenlerinden bakır, kurşun, altın, demir ve fazlaca da gümüş elde edilmiştir. En önemli gümüş üretim merkezinin ise Selânik yakınlarındaki Sidrekapsi'nin olduğu zikredilmektedir. Ayrıca Bosna-Hersek'te çeşitli maden merkezlerinde gümüş ve kurşun üretilmiştir. İnalıcık'a göre; en önemli demir üretim merkezlerinin Bulgaristan'da Samakov, Sırbistan'da Vlasina ve Rudnik olduğu ifade edilmektedir (İnalıcık, 2008; 234). Bu madenlerden Sidrekapsi Madeni'nde Osmanlı Devleti, üretimi sağlanan cevher çeşitlerine yönelik belirli bir fiyat politikası uygulamıştır. Üretimi sağlanan başta gümüş olmak üzere kurşun ve altın cevherinde uygulanan fiyatlandırma yöntemi, XVIII. yüzyılda önceki dönemlere istinaden daha çok yoğunluk kazanmıştır. XVI. yüzyıldaki altın ve gümüş üretimi fazlalığından dolayı Osmanlı Devleti, 1536 yılında kurulduğu değerlendirilen darphâneyi Sidrekapsi'de teşkil etmiş ve bu durum buradaki madenin ne denli önemli üretime sahip olduğunu göstermiştir. (Altunbay, 2010; 235-237).

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara yönelik fetih hareketlerinde ekonomik açıdan bölgedeki madenler de etkili olmuştur. Özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminde maden ocağı bulunan yerlere birkaç kez sefer düzenlenmiştir. 1455 yılında Sırp gümüş madeni şehri Novo Brdo ve Bosna'daki maden şehri Trepča, 1458 yılında Rudnik maden ocakları ele geçirilmiş, 1464 yılında ise Türklerle Macarlar arasında Bosna'daki Srebrenica maden ocakları yüzünden mücadele edilmiştir. 1549 yılında Sinop'ta bulunan maden ocakları ele geçirilmiş ve bu madenlerden sadece Sinop ve Novo Brdo'daki üretim Padişah'a senede 100.000 altın duka getirmiş ve bu miktar Papalık maliyesinin o dönemlerdeki senelik gelirinin yaklaşık yarısına denk düşmüştür (Pfeffermann, 2013; 23). Devletin ekonomisinin gelişmesinde madenlerin öneminin farkında olan Fatih Sultan Mehmed, madenlerde çalışmak istemeyen yerli

madencileri cezalandırmak suretiyle tehdit etmiştir. Ayrıca, Balkanlarda ele geçirilen madenlerin işletilmesini sağlamak için madende münasip kişilerin temin edilmesi konusunda emir vermiştir (Egro, 1997; 101).

Araştırmacılar, tüm Osmanlı Devleti madenleri arasında Balkanlarda bulunanların en zengin maden yatakları olduğunu belirtmektedirler. Buradaki madenlerden çoğunlukla altın ve gümüş çıkarılmış ve bu madenler eskiden beri Bohemyalı ve Saksonyalı Alman madenciler tarafından işletilmiştir. Buradaki madenlerden Osmanlı öncesinde 10 ton olan gümüş üretimi Osmanlı hâkimiyetinde 1600 yılında 50 tonu bulmuştur (Kütükoğlu, 2020; 322). Bunun yanında Osmanlı Devleti, XV. yüzyılda Balkan madenlerini ele geçirdikten sonra burada bulunan ve önceden madencilikte tecrübe sahibi olan Slav işçilerin çalışmalarına müsaade etmiş ve çeşitli imtiyazlarını devam ettirerek madenlerde istihdam etmiştir. Bu madenlerde kullanılan teknik ise XIII. ve XIV. yüzyıllarda Balkanlar'a yerleşen Saksonlar tarafından getirildiğinden bu tekniğe *Sakson tekniği* denilmiştir. Nitekim bu Slav madenciler Batı'nın cevher çıkarma teknolojisini Osmanlılara nakletmede önemli rol oynamışlardır (Agoston, 2020; 125). Fatih Sultan Mehmed, Balkanlardaki Bosna ve Sırbistan madenlerini ele geçirmek maksadıyla önemli uğraşlar vermiş, buradaki madenleri ele geçirdikten sonra Sırp ve Rum sermaye sahiplerini mültezim olarak bu madenlerde işletmeci olarak kullanmıştır (Saka, 2019; 1077-1078).

Sırbistan'ı topraklarına katan Osmanlı sultanlarının, o zamanlarda Macaristan ve İtalya'ya (Dubrovnik'ten) ihraç edilen hatta Sırbistan'ı ihya ettiği belirtilen gümüş madenlerinin doğuya yani Osmanlı ülkesine nakledilmesinin öncelikli konularını oluşturduğu belirtilmiştir. Nitekim İmparatorluğun kurulmasını sağlayacak merkezi büyük bir ordunun beslenmesinin, büyük gümüş stoğuna sahip bir merkezi hazine ile mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Batı Balkanlar bölgesindeki gücünün artmasıyla beraber 1436 yılında Sultan II. Murad, Sırbistan'ın çıkardığı gümüşün İtalya'ya nakletmesini yasaklamıştır. Bu önemine binaen Fatih Sultan Mehmed'in ilk seferlerini buradaki gümüş madenleri bölgesine yapmasının manidar olduğu ifade edilmiştir (İnalçık, 2005; 25). Nitekim Osmanlı Devleti XV. yüzyılda Sırp, Rum ve Yahudi asıllı vatandaşlarından önemli miktarda maden yatırımı konusunda kazanç sağlamıştır. Mesela 1468 yılında Sırbistan bölgesindeki Vilk madenlerinin iltizamı için yapılan ihaleden Osmanlı Devleti 8 milyon akçe yani 200.000 adet altın gelir elde etmiştir (Taşçı, 2022; 87).

Balkanlardaki madenlerin oldukça verimli olduğunun çeşitli işaretleri vardır. XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti, ciddi orandaki bakır madeni ihtiyacını Macaristan'ın Szolnok, Vács ve Debreczen şehirlerinden temin etmiştir. Madenlerde üretimi sağlanan ve özellikle askeri maksatla kullanılan cevherler bazı dönemlerde başka ülkelere satışı yasaklanmıştır. Mesela Avusturya, Osmanlı Devleti'ne bakır ve demir cevheri verilmesi konusunda kısıtlamalar getirmiştir. Daha sonra XVIII. yüzyılda Avusturya, Osmanlı Devleti'ne yönelik bakır ve demir madenlerine yönelik bu sınırlamaları kaldırmıştır (Parry, 1972; 42). XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar Balkanlardaki madenler sayesinde altın paralarda da bolluk olmuştur. Bunun yanında Batı Avrupa'dan, Macaristan, Mısır ve Kuzey Afrika ile yapılan ticaretler sayesinde gelen altınlarla birlikte, Osmanlı altın para ihtiyacının çoğu yine Balkanlardaki madenlerden giderilmiştir. O dönemde henüz Anadolu'daki madenlerin Osmanlı ekonomisine bir katkısının olmadığı vurgulanmıştır (Sahillioğlu, 1978; 6).

Balkan madenciliği hakkında Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Macar'da gümüş madeninin olduğunu, üç yerde adam beli kalınlığında cevherin kolay bir şekilde çıkarıldığını ve bu madene ait darphânenin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Budin eyaletinde Sirebreniçe'de de gümüş madeni vardır. Orta Macar kısmında ise dört adet yüksek dağın içinde yedi yerde insan kolu kalınlığında gümüş cevheri damarlarının olduğu ifade edilmiştir. Bu madenler işletilmediğinden dolayı atıl vaziyette kalmıştır. Bu madenler Macar toprakları içerisinde bulunmasına rağmen Avusturya bu madenleri zorla ele geçirmiş ve yılda 10 kese mal elde etmiştir (Evliya Çelebi, 2013; 16, 160, 263).

Eflak vilayeti de zengin madenlere sahip olup, bu bölgedeki üç yerde bakır, gümüş, demir, altın, tuz ve güherçile cevheri üretilmiştir. Erdel'de de altın ve gümüş madenleri mevcuttur (Evliya Çelebi, 2013; 218, 221). Bunun yanında Sidrekapsi dağlarındaki gümüş madenlerinin çok verimli ve bol miktarda olduğunu ifade etmek üzere bu madeni işletenlerin Karun kadar zengin olduğu vurgulanmıştır. Sirebreniçe, Kratova ve Novo Brdo'da dahi bu denli saf gümüş bulunmamıştır. O dönemlerde Sidrekapsi'nin ormanlarına ve ağaçlarının verimliliğine de değinilerek bu ağaçların madenleri eritmede kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere o dönemde de maden eritme sisteminde odunun kullanılması ve sonraki yüzyıllarda bunda değişikliğe gidilmemesi Osmanlı'nın madencilikte Avrupa'ya nazaran gelişme gösteremediğini belirtmek açısından önem göstermektedir. Bu ormanlar devlete ait

olarak kesilmesi yasaklanmış, buradaki gümüşhâne sadrazam kethüdası Ebulhayr İbrahim Ağa'nın uhdesinde olmuş ve her yıl kendisine on-on bir kantar gümüş gelmiştir. Bölgede darphâne yapılmış ve her yıl bu gümüşten akçe kesilmiştir. Gümüş madeni Sidrekapsi'nin yanında Siroz'da da mevcuttu ve bu madenden yine akçe kesilmiştir (Evliya Çelebi, 2013; 53, 68). Nihayetinde Osmanlı Devleti Balkanların fethiyle beraber buradaki maden ocaklarını işletmeye açarak buradaki madencilik sistemini de kendince bir düzenlemeye tabi tutmuştur (Agoston, 2020; 28). Şer'i hukuka aykırı olmayan kurallar aynen devam ettirilmiştir.

Öte yandan Rumeli topraklarında bulunan madenler de önemli oranda cevher miktarına sahipti. Mesela şap madeni için Gümülcine'ye tabi bir köy olan Marpniye şap madeni, o dönemlerde Osmanlı Devleti'nin en çok gelir elde ettiği şap madenlerinden biri olarak ifade edilmiştir (Dingeç, 2011; 136).²

Ancak Osmanlı Devleti'nin madencilik alanındaki bu durumu çok uzun sürmemiş ve XVII. yüzyıldan itibaren gümüş üretimi ciddi oranda azalmıştır. Nitekim Balkan coğrafyasındaki madenlerin bu denli önemli getirisi olmasına rağmen coğrafi keşiflerin ardından Amerika'dan Avrupa'ya nakledilen ucuz gümüş, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü XV. yüzyılda Avrupa'nın toparlanmasına madenler önemli etki etmiştir. Bu durum tüketimi de canlandırmıştır. Bu kapsamda; İspanya Sevilla'da altın ve gümüş madeni, gümrük binalarında buğday gibi depolanmış ve bu fazlalıktan dolayı yeni gümrük binasının inşasına gerek duyulmuştur. Osmanlı ile Avrupa madenciliği kıyaslandığında özellikle Amerika'nın keşfedilmesiyle beraber Avrupa'nın madencilikten önemli miktarda gelir elde ettiği söylenebilir. Çünkü keşfedilen bu yeni dünyadan Avrupa'ya önemli miktarda altın ve gümüş gelmiş ve Avrupa böylece bir takas merkezi haline dönüşmüştür. Günümüzdeki And Dağlarının yüksekliklerinde yer alan Potosi'deki zengin maden kaynaklarının bu dönüşümü gerçekleştirdiği ve buradaki Bolivya'nın, gümüş üretiminde yüzyılı aşan süreden beri küresel üretimin yarısından fazlasını oluşturduğu ifade edilmiştir. Burada madenin çıkarılması ile cevherin çözülmesinde civa-amalgam süreci kullanılmış ve bu teknik, madenciliği daha ucuz, daha hızlı ve daha kârlı hale getirmiştir. Böylece işlenen maden XVI. yüzyıldan beri yüzlerce ton gümüşün

² Gümülcine Madeni'nde Tanzimat'tan sonra yapılan maden aramasında bölgede altın, gümüş ve kurşun cevheri de tespit edilmiştir. Bu maden özellikle şap ve tuz maddesi açısından ön plana çıkmıştır. Bkz. Semih Sefer, "Gümülcine Madenlerinin İşletilmesi ve Gelirleri (1850-1910)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 62 (62), İstanbul, 2023, s. 227-265.

Avrupa'dan doğuya ve Asya'ya ihraç edilmesiyle paraya dönüştürülmüştür (Frankopan, 2015; 225, 237). Bu durum aynı zamanda Fransa için de hayati önem teşkil etmiştir. Potosi ve Meksika'daki gümüş aynı zamanda Fransa'nın Marsilya limanından Avrupa'ya ve doğuya nakledilerek Fransız ekonomisinin ciddi kazanç elde etmesine sebep olmuştur (Flynn ve Giraldez, 2002; 25-26). Avrupa'da madenlerin bu denli bol olması, yeni ticari yolların keşfedilmesi gibi sebepler, Osmanlı Devleti ekonomisini ve madenciliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu konuda zenginleşen Avrupalıların daha farklı bir eğilime yöneldiği, Arap-Fars-Türkler dâhilinde kendi dünyalarından daha farklı bir dünya ile ticari ve kültürel olarak Kuzey Afrika halkıyla etkileşime girmeye çalıştığı ve sonraki yüzyıllarda bunda da başarılı olduğu belirtilmiştir (Murphey, 2016; 245).

Avrupalıların Amerika ve Afrika kıtalarını yağmalamalarının ardından yeni usullerle birlikte buralarda bolca bulunan esirler tarafından madenler işletilmiştir. 1521-1660 yılları arasında İspanya'ya nakledilen kayıtlı kıymetli madenlerin miktarının 18.000 ton gümüş ve 200 ton altın olduğu, gerçek miktarın ise bu rakamların neredeyse iki katı olduğu düşünülmektedir. Bu rakamlar, XV. yüzyılda Avrupa'daki maden stokunu beş kata kadar arttırarak ticari faaliyeti başlatmış ve krallıkların savaş gücünün artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla madenler sayesinde ticari alanda zenginleşen Avrupa'da bu zenginliği daha da arttırmak maksadıyla denizaşarı yerlerle ticaret yapma isteği gemi inşa tekniğini de geliştirmiştir. Ardından bu durum deniz nakliyatçılığında da yeniliklerin doğmasına sebep olmuştur (Barkan, 1970; 579-580). İspanya'ya nakledilen tonlarca madenin yanı sıra burada zümrüt madeni de bulunmuş ve bu zümrüdün sandıklar dolusu hali satılarak devletin kasasına gelir sağlanmıştır (Naima, 1969; 2472-2473).

Amerika'daki gümüşün Avrupa'nın ardından doğuya nakli ile beraber Osmanlı Devleti'nde, işletme maliyetleri yüksek madenlerin kapanmasına ve böylece darphânelerin cevher temininde zorluk yaşamalarıyla düşük ayarda akçe basılmasına sebep olmuş, bunun bir sonraki aşamasında ise tedbir alınamamasıyla beraber darphâneler de kapanmaya başlamıştır. Daha XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sadece belli başlı darphânelerinin faaliyetlerine devam edebildiği bilim adamları tarafından zikredilmiştir (Sahillioğlu, 1993; 502).

Sanayi inkılabı ile beraber daha da güçlenen Avrupa, madencilik konusunda da Osmanlı Devleti'nden ileri seviyeye ulaşmıştır. Yine XVIII. yüzyılda Osmanlıların Balkanlardaki madenlerine göre Anadolu'daki madenlerinin getirisinin daha yüksek olduğu belirtilerek (Bölükbaşı, 2022; 57) madenlere yönelik iyileştirme hareketlerinin de öncelikle Balkan madenlerinde tatbik edildiği vurgulanmıştır (Kul, 2016; 395-407). Bu konuda Avrupa'nın gerisinde kaldığını fark eden Osmanlı Devleti bir takım düzenlemeler yapmıştır. Mesela Osmanlı Devleti'nde 1861 Maden Nizamnamesi hazırlanmadan önce maden yasası bulunmuyordu. Yapılan düzenlemeler kapsamında maden yasası hazırlanmış³ ve bu yasa hazırlanırken de toprak sahibi, idareyi temsil eden devlet ve ticari açıdan madenlerle ilgilenen kişiler arasındaki yasal işlerin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Avrupa'da düzenlenen maden yasaları da bu üç tarafı dikkate almış ve Osmanlı Devleti bu durumu örnek alarak kendine uyarlamıştır. Osmanlı Devleti bu konuda en başta Fransa'yı örnek almıştır. Nitekim Fransız maden yasasının model alınmasında madenlerin keşfi, aranması, işletilme süreçlerini düzenlerken bunların haricindeki konulara değinilmemiştir. Fransız maden yasasına göre imtiyazı elde eden mülkiyeti de elde etmiştir. Bu konuda arazi sahibi, madenci ve yönetim üçlüsü gibi çağdaş maden hukukunun ilkelerini ilk kez ortaya koyan devletin Amerika Birleşik Devletleri olduğu belirtilmiştir. Buna göre madencinin karşısında arazi sahibi ve devlet vardır. Madencinin, arazi sahibi ile imtiyaz sözleşmesini yaptığı, bunun yasaların temelini oluşturduğu ve Amerika maden hukukunun XX. yüzyılda tüm dünyaya örnek teşkil ettiği ifade edilmiştir. Fransa XVIII. yüzyıldan itibaren madenlerin sahibi olarak hükümdarı değil "milleti" esas almıştır. Osmanlı Devleti'nde ise madenlerin mülkiyeti hep "devlet"te kalmıştır. Maden haklarının arazi mülkiyetinden ayrı mali bir hak olarak görüldüğü ilk yasal kurallar ise önce Almanya'da görülmüştür (Taştekin, 2021; 1-2).

Osmanlı madenciliğinin Avrupa'ya göre gerilemeye başladığı XVIII. ve daha sonraki yüzyıllarda madenlerin çağın gereklerine göre uygun şekilde işletilmesi ve madenlerden en yüksek verimin alınabilmesi amacıyla düzenlenen yasalarla mesele çözülmeye çalışılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu sorunlar; mağaralardan cevher elde edebilmek için daha derine inilememesi ve bu işin yüksek maliyet

³ Hazırlanan maden nizamnamesi hakkında bkz. Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, 1995, s. 75-91.

gerekirmesi, üretimi etkileyen teknolojik yetersizliklerin kalhâne ve izabe⁴ fırınlardaki maden üretimini önemli derecede etkilemesi ve kayıplara sebep olması, teknolojik yetersizlik sebebiyle maden damarlarının açılammaması bunun da üretimin düşmesine yol açması olarak gösterilebilir. Nitekim üretimin verimliliği açısından eldeki teknoloji ile yeterince derine inilemiyor ve böylece sadece yüzeysel bölgelerdeki cevherler çıkarılabiliyordu (Öcal, 2018; 203). Ancak Osmanlı Devleti'nin, madenlerin üzerine ciddi şekilde eğilmediği zikredilmiştir. Kaynaklarda belirtildiği üzere Osmanlı Devleti topraklarında olan madenlerin başka hiçbir devletin topraklarında olmadığı, devletin madenlerle yeteri kadar ilgilenemediği ve eğer devlet, topraklarındaki altın ve gümüşü çıkarıp hazine için kullanırsa bütün devletlere galip geleceği belirtilmiştir (Ahmed Cevdet, 1972; 1450).

XIX. yüzyılda ise devletin içinde bulunduğu siyasi, idari, askeri ve ekonomik bunalım madencilik sektörünü de etkilemiştir. Tanzimat Döneminde Osmanlı madencilik sektöründe uygulanan teknolojinin eski olması ve üretim faaliyetlerinin epeyce maliyetli olması bu sektörün büyük sorunlarının başında gelmiştir. Teknolojik yetersizlik ile beraber üretim safhasında israflar meydana gelmekte ve böylece madenlerden yeterli verim alınamamaktaydı. Bu duruma çare olarak arayış içerisine giren devlet, Avrupa'yı kendisine örnek almıştır. Üretim safhasında Avrupa'da fırınlarda kömürün kullanılmasına nazaran Osmanlı Devleti'nde odunun kullanılması verimi önemli derecede düşüren başlıca sebeplerdendi (Tızlak, 1999; 314-315). Bu durumun temel nedeni ise belirtildiği üzere Sanayi Devrimi ile beraber gelişen makineleşme Osmanlı madenlerinin üretiminde yeterli oranda kullanılamamış ve bu da Avrupa madenciliğinden geri kalınmasına sebep olan faktörlerden birini teşkil etmiştir (Avşaroğlu, Arıoğlu ve Yılmaz, 2005; 2).

Bu tür sorunların giderilmesi ve mevzuat eksikliğinin tamamlanması amacıyla Avrupa'yı örnek alan devlet, madencilik teknolojisi üzerine kendisinde olmayıp da Avrupa'da olan yenilikleri tereddüt etmeden ve vakit kaybetmeden ülkesinde tatbik etmiştir. Ancak daha XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki teknolojik gelişme farkı artmış ve Osmanlı Devleti bu açığı

⁴ Eritme anlamındadır. Cevheri yüksek ateşte eriterek temizlemek gibi yollarla cevherden saf maden elde etme usulüdür. Buna ergitme de denilmiştir. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, İstanbul, 2010, s. 591.

kapatmak için bu sefer Avrupa'dan uzmanlar getirtme yoluna gitmiştir (İhsanoğlu, 1992; 121-139).

Avrupa'dan getirtilen maden mühendislerinden biri olan Polini'nin 1837 yılında verdiği bilgilere göre; madenlerin içler acısı halde olduğu, madenlerin tecrübesiz kişiler tarafından büyük masraflarla işletildiği, cevher çıkarma tekniklerinin bilinmediği, Avrupa madenlerinde kullanılan makinelerin Osmanlı madenlerinde tamamen eksik olduğu, oyuklardan cevherlerin çıkarıldığı ve bu oyuklarda yüklü bir el arabası ile bir kişinin çalışmasının imkânsız olduğu, eritme yöntemlerinin daha da kötü olduğu, büyük emeklerle çıkarılan cevherler için fırınların yetersiz olduğu, fırınların yüksekliğinin yeterli olmadığı, fırınları kızdırmada Avrupa'da su gücünün kullanılmasına nazaran Osmanlı madenlerinde bu tekniğin dahi bilinmeyerek körükleme yapılması ve bu şekilde bile cevher elde etmenin hayret verici olduğu ve fırınların kızdırılmasında odun gibi yakacak malzemesinde sıkıntıların olduğu vurgulanmıştır (Issawi, 1980; 285).

Bu olumsuzluklara karşı Osmanlı Devleti her ne kadar madencilik konusunda başta Fransa olmak üzere Avrupa'yı örnek alarak yasalar düzenlese de bu konuda elde etmek istediği sonuca varamamıştır. Bu yasaların hazırlanmasından önce geleneksel maden işletme sisteminin üretim konusunda caydırıcılığının olduğu vurgulanmıştır. 1861, 1869 ve 1886 maden nizamnâmelerinin önceki sisteme nazaran daha liberal olmasına rağmen ilgi görmediği ve istenilen sonucu vermediği zikredilmiştir. Genel anlamda madenciliğe, özel anlamda ise petrol çıkarmaya yönelik ihaleler olmuşsa da bundan yeterli verim elde edilememiştir. Örneğin İskenderun yakınlarında petrol arama imtiyazı elde eden bir Alman şirketi bu durumu; 3 yıl boyunca başarı sağlanamayan bir dönemin olduğu ve sıkıcı duruma geldiği şeklinde ifade etmiş ve imtiyaz feshedilmiştir (Issawi, 1988; 368).

Madencilik, yukarıda değinildiği üzere devletlerin ekonomisinde önemli bir yer tutmasına rağmen bazı araştırmacılar madenciliğin Osmanlı tarihinin büyük bir kısmında önemsiz bir yer tuttuğunu ve Osmanlı ekonomisinde madenciliğin yerinin giderek daha da küçüldüğünü belirtmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarına doğru madenciliğin Osmanlı Gayrisafi Milli Hasılası'nın yüzde birden daha azını teşkil ettiği, madenciliğin en büyük kesimini Avrupa vilâyetlerindeki madenlerin oluşturduğu ve bunların da devlet için yaşamsal önem taşıdığı ifade edilmiştir. XIX.

yüzyılın sonlarına doğru Balkan coğrafyasının kaybedilmesiyle beraber Anadolu'daki madenlerin üretim açısından ön plana çıktığı ve bu bölgenin petrol dışındaki toplam Osmanlı maden üretiminin yüzde 80'ini sağladığı zikredilmiştir. Devam eden süreçte de Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyasında bulunan madenlerine yerli yabancı birçok müteşebbis işletme ihalesi almaya çalışmış ve yabancı şirketlerin talepleri giderek artmıştır (Quataert, 1985; 914). Artan bu talepler doğrultusunda işletmesi yabancı müteşebbislere verilen bazı madenler sorun teşkil etmiştir. İşletme imtiyazını alan kişi veya kişilerin bu imtiyazı kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları olmuştur. Bu duruma Jean Paul Carminati'nin Yahudi Orosdi ailesinin Fatsa bölgesindeki madencilik faaliyetlerini yönetmesi örnek olarak gösterilebilir. Carminati'nin bölgedeki faaliyetleri yerel yöneticiler tarafından şüphayle karşılanmış, bu faaliyetleri araştırılarak kısıtlanmaya çalışılmıştır. Bu kısıtlamaların engellenmesi amacıyla Amerika Birleşik Devletleri, Fatsa kaymakamının meseleye fazlaca müdahil olması nedeniyle Osmanlı Devleti'ne nota dahi vermiştir (Pala, 2022; 683-700).

Her ne kadar Osmanlı madenlerinin ihale usulü üzerine işletmecilere verilerek; o döneme kadar maden ocaklarının verimli işletilememesi, devletin siyasi ve askeri alandaki kayıplarını, gelir kaynaklarını tekrardan düzenleyerek telafi etme amacıyla uygulamaya konulmuşsa da güvenlik endişeleri gerekçesiyle reddedilen talepler de meydana gelmiştir. 1907 yılında Rus ordusu mensubu Vladimir ve arkadaşları Ağrı Dağı üzerinde var olduğunu iddia ettikleri madenin işletmesi için Osmanlı Devleti'nden imtiyaz almayı talep etmişlerdir. Bölgenin stratejik durumu, talebi yapanların statüsü ve 1906 maden nizamnamesinin on ve on ikinci maddeleri dikkate alınarak bu talep devlet tarafından reddedilmiştir (Topuz, 2018; 311-315).

İmparatorluğun son dönemlerine doğru madenlerin hali daha da kötüleşmiştir. 1910 yılında Niğde sancağında bulunan Bulgar Dağı Madeni hakkındaki değerlendirme bu durumu gözler önüne sermektedir. Buna göre; fırınların yakacağı için bütün ormanlar tahrip edilmiş ve araziler çorak kalarak çevredeki kazaların ormanları kesilmeye başlanmış, aslında yakılan odunun elde edilen madenden daha kıymetli olduğu ve bu işin daha da pahalıya mal olduğu anlaşılmış, devlet artık bu madenden bir gelir sağlayamadığı gibi işçilerin maaşlarını da düzgün bir şekilde ödeyemez hale gelmiş, böylece bütün gün mağaralarda çalışan, çetin arazide yürüyen ve gün boyu ateş karşısında körük çeken madencilerin hali perişan duruma düşmüş, amelelerden her birine babalarından borçlar kalmış ki bu miktar bazen kırk elli bin

kuruşu bulmuş ve bu borç ise amelenin gündeliği olan beş kuruştan kesilmiş, madende ileri derecede pisliğin, sefaletin ve yoksulluğun hüküm sürdüğü belirtilmiş ve maden idaresine ayrılan binalar hükümet tarafından işgal edilmiştir. Dolayısıyla bu madenin daha sistemli ve düzgün bir şekilde işletilmesi için bir şirkete ihale yoluyla verilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir (Şerif, 1999; 231-232).

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda işletmeye başladığı Anadolu madenlerinden birisi de Niğde'nin Çamardı kazasında bulunan Bereketli Madeni olmuştur. Önceki devirlerden beri bilinen bu bölgedeki madenin araştırılmasından evvel bölgenin madencilik tarihi incelenmiş ve bölgeye hâkim olan devletlerin madencilğine dair bilgiler verilerek Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti ile beraber madeni işletme süreci ele alınmıştır.

2. Problem Durumu

Osmanlı madencilği konusunda yapılan araştırmalarda Bereketli Madeni'nin ismi sıkça geçmiş olmasına rağmen sadece bu madeni ele alan detaylı bir çalışma yapılamamıştır. Konuya dair yazılan makale ve tezlerin bir kısmında çoğunlukla kurşun ve gümüş madeni çıkarıldığına değinilmiş, bir kısmında ise bu madenlerin yanına altın ve güherçile madeni de eklenmiştir. Yapılan bu çalışmalarda Bereketli Madeni isminin sıkça geçmesi ancak bu madenden tam olarak hangi cevherlerin çıkarıldığı, diğer madenlere göre üretim durumunun ne olduğu, özelde madenin olduğu bölgeye genelde ise Osmanlı ekonomisine etkisinin ne olduğu konusu merak uyandırmıştır. Özellikle Ercüment Balcı, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908”, Yaşar Öcal, “Akdağ Maden-i Hümayunu İşletmesi Örneğinde Osmanlı'da Maden İşletmeleri (1796-1914)” ve Hamit Şafakcı, “Bozkır'da Madencilik (1776-1839)” isimli doktora tezlerinde Bereketli Madeni'ne dair sıkça atıf yapılmıştır. Bu çalışmalardan Bulgar Dağı Madeni ayrı bir önem teşkil etmektedir. Çünkü Bulgar Dağı ve Bereketli madenlerinin her ikisi de Niğde sancağı dâhilinde bulunmaktaydı. Bu çalışmada, konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalara istinaden daha geniş ve detaylı bilgiler sunulmuştur. Ancak çalışmanın amacı Bereketli Madeni olmadığı için verilen bu bilgiler de son derece yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Osmanlı sınırları dâhilindeki en büyük maden işletmelerinden biri olan Bereketli ve ilgili diğer madenlerin tarihini

yazmak ve bilimsel anlamda bazı veriler ortaya koymak çalışmanın temel hedeflerindendir.

Bereketli Madeni’ni konu edinen tezlerin haricinde bazı araştırmalarda da bu madene doğrudan atıf yapılmıştır. Mesela *Yılmaz Kurt* tarafından kaleme alınan “*Bereketli Madeni ve Menemencioğulları Aşireti*” isimli bildiride Bereketli Madeni ile bağı bulunan ve Adana ilinde ikâmet eden Menemencioğulları aşireti hakkında bilgi verilmiştir. Sadece bir bildiri çerçevesinde; madenin üretim miktarına dair bir takım önemli veriler sunulsa da bu veriler sadece belli bir dönemi kapsamıştır. Dolayısıyla birçok çalışmada ismi geçen Bereketli Madeni, Osmanlı madenciliği açısından detaylıca araştırılması gereken bir konu olmayı çoktandır hak etmekteydi. Bu tez ile bu konudaki var olan açık, bilimsel olarak kapatılmaya çalışılacaktır.

3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı; “Bereketli Madeni’nin Osmanlı madenciliğindeki yeri ve önemi nedir?” sorusunu cevaplamaktır. Dolayısıyla başta arşiv belgelerinden ardından Osmanlı madenciliği üzerine yapılan araştırmalardan istifade ederek Bereketli Madeni’nin Osmanlı Devleti’ndeki yerini ve önemini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu çalışmanın bir diğer amacı ise; bölgede bulunan ve hemen hemen Bereketli Madeni ile aynı işletme serüvenine sahip olan Bulgar Dağı Madeni ile Bereketli Madeni ilişkisini ortaya koymaktır. Böylece Niğde sancağındaki madenciliğin Osmanlı ekonomisine sunmuş olduğu katkıyı tespit etmenin mümkün olacağı öngörülmektedir.

4. Araştırmanın Önemi

Tarihi, insanlığın tarihi kadar eski olan madenler kıymetli metaller olarak kabul edilmiş ve her devirde ekonomik değeri yüksek emtia olarak görülmüştür. Bunun yanında süs eşyası olarak da kullanılan madenler insanoğlunun vazgeçilmezlerinden birini oluşturmuştur. İnsan için bu önemi haiz olan ve kıymetli metaller olarak adlandırılan birçok maden türü devletler açısından da çok büyük önem taşımış ve birçok devlet bu madenlere sahip olabilmek adına birbirleriyle mücadele etmiştir. Coğrafi keşifler kapsamında keşfedilen kıtalardaki değerli metallere sahip olabilmek ihtiyacı, birçok teknolojik yeniliği de beraberinde getirmiştir. İnsan özelinde devletlerin ihtiyaç duyduğu bu madenler hiç şüphesiz ki Osmanlı Devleti için de çok

önemli bir ekonomik alanı oluşturmuştur. Devletin fetih politikasını dahi yönlendiren madenlerden dönemin şartlarına ve teknolojik yeterliliğine göre azami ölçüde istifade edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu bu madenlerden biri de Bereketli Madeni olmuştur. Osmanlı ekonomisinde önemli bir yeri teşkil eden madenler konusundaki araştırmalarda sıkça adı geçen söz konusu maden, yapılan araştırmalar sonucunda devletin kurumlarının ihtiyaç duyduğu başta kurşun madeni olmak üzere diğer önemli madenlerin bir kısmını da karşılaması bakımından ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, gerek madenin bulunduğu bölgeye ekonomik kazanç sağlaması ve gerekse Osmanlı Devleti'nde madene ihtiyaç duyan kurumların taleplerini karşılaması araştırmayı önemli kılan ana unsuru oluşturmuştur.

Araştırmayı önemli kılan unsurlardan biri de; Osmanlı madenciliği konusunda yapılan çalışmalarda Bereketli Madeni'ne dair verilen bilgilerin kısıtlı ve detaylı olmamasına istinaden bu çalışmanın söz konusu eksikliği önemli derecede gidermesidir. Böylece Osmanlı madencilik tarihinde henüz büyük bir boşluk olarak bekleyen Bereketli Madeni'nin ana kaynaklara dayalı ve detaylı bir şekilde araştırılması son derece önemlidir. Ayrıca bu tür çalışmaların artmasıyla birlikte dünya tarihinde henüz yeri tespit edilememiş olan Osmanlı madenciliği konusunda daha özel değerlendirmeler yapılmasının da önünün açılacağı muhakkaktır. Bu açıdan da çalışmamız önemlidir.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın ana kaynağını birinci elden kaynak olan arşiv belgeleri oluşturmuştur. Söz konusu belgelerin bir tasnif halinde araştırmacıların hizmetine sunulamamasından, belgelerin tarihsel olarak bir düzende olmamasından ve hangi yüzyılda ne kadar belgenin olduğu bilinemediğinden bu çalışma zaman olarak XIX. yüzyıl ile mekân olarak ise özelde Niğde ve civarı, yeri geldikçe ise Osmanlı'nın diğer Anadolu şehirleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada belirtilen konular arasında anlam bütünlüğünün sağlanması ve konuların anlaşılır olması maksadıyla belirtilen yüzyılın haricinde XVIII. ve XX. yüzyıldaki gelişmelere de zaman zaman değinilmiştir. Çalışmada ifade edilen ana başlıklar arşiv belgelerinin tasnif edilmesi ve Osmanlı madenciliği konusunda daha önce yapılmış çalışmalardan istifade edilerek oluşturulmuştur.

6. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Çalışmamızın tüm safhasında genellikle Osmanlı arşiv belgeleri kullanılmıştır. Konuya dair belgelerin henüz düzenli bir tasnifinin olmaması bir eksiklik olsa da konuya dair çok sayıda arşiv belgesinin varlığı çalışmamızda kolaylık da sağlamıştır. Bunların en başında Muallim Cevdet Tasnifi adı altında Darphâne evrakı gelmektedir. Söz konusu evrak, madenin işletme prosedürü, idaresi, madenin tanzimi, verilen emirler gibi birçok konuyu içermektedir. Bu tasnif kapsamında; Adliye, Askerîye, Dâhiliye, Evkâf, Hariciye, İktisat, Maarif, Maliye, Nafia, Timar ve Zabtiye belgeleri konuya dair çeşitli bilgiler sunmuş ve bu bilgiler çalışmamızda önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Madenlerle ilgili Cevdet Tasnifi evrakından sonra en fazla bilgi edindiğimiz kaynak grubunu Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv evrakı oluşturmaktadır. Bu evrakta Bereketli Madeni'nin diğer madenlerle anılmasından üretim miktarlarına kadar farklı konular da önemli bilgiler sunulmuştur. Dolayısıyla zikredilen her iki belge grubu birçok konuyu içermekte ve Bereketli Madeni'ne dair çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Konuya dair çok önemli belgenin bulunduğu bir diğer evrak grubu ise Hatt-ı Hümayûnlardır. Bu tasnifte de Bereketli Madeni'ne dair birçok konuya değinilmiştir. Madenin üretimine dair bilgiler ise detaylı bir şekilde Hazine-i Hassa Defterlerinde bulunmuştur. Ancak bu belgeler Bereketli Madeni'nin faaliyette olduğu yıllardaki üretimin tamamını vermemektedir. Bu eksiklik ise daha önce değinildiği üzere konuyla alakalı belgelerin henüz tam anlamıyla tasnif edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Meclis-i Vâlâ, Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri, Şura-yı Devlet Evrakı, Ali Emiri Tasnifi, Bab-ı Âli Evrak Odası, Dâhiliye Evrakı ve bazı Bor Şer'iyeye Sicil Defterleri yukarıda belirtilen belgelerden sonra en fazla bilgi veren kaynakları teşkil etmektedir.

Bereketli Madeni'ne değinen çalışmaların bazılarında Konya Vilayet Salnamelerinin, madenin üretimine dair önemli bilgiler verdiği ifade edilmiştir. Ancak söz konusu salnamelerin incelenmesinde verilen bu bilgilerin çok kısıtlı olduğu ve çoğu bilginin birbirinin tekrarı olduğu görülmüştür. Bundan dolayı zikredilen salnamelerdeki bu bilgiler de yeri geldikçe çalışmaya dâhil edilmiştir.

Madenin faaliyette olduğu tarihlerde Niğde’yi ziyaret eden yerli ve yabancı seyyahların kaleme aldıkları eserler de incelenmiştir. Ancak bu kaynaklar da madene dair bilgi vermemiştir. Mesela Evliya Çelebi Niğde’de Bor’a kadar gelmiş ve sadece buradaki kalhâne⁵ hakkında bilgi vermiştir. Yabancı seyyahlardan ise *Vital Cuinet* Bereketli Madeni hakkında bilgi vermiş ancak bu bilgi de çok kısa ve yetersizdir. Söz konusu yabancı seyyahlar Bereketli Madeni’nden ziyade Bulgar Dağı Madeni hakkında daha fazla bilgi vermişlerdir.

Osmanlı madenciliği üzerine yapılan çalışmalardan *Ahmed Refik’in Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri* isimli çalışması ilk olması nedeniyle önemlidir. Bu eserin özellikle giriş kısmında Osmanlı madenleri üzerine önemli bilgiler verilmiştir. Ardından *Fahrettin Tızlak’ın Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)* isimli eseri gelmektedir. Bu eser, Osmanlı’da bir madeni derli toplu bir şekilde izah etmesi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. *Fahrettin Tızlak’ın; Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş, 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi, XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları ve Osmanlı Devleti’nde Madencilik* isimli çalışmalarının yanında diğer araştırmaları da Osmanlı madenciliğine dair çok önemli bilgiler vermiş ve bu çalışmalar yeri geldikçe tezimide kullanılmıştır. Bu araştırmaların yanında “*Ercümen Balcı, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Maden İşletmeleri (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908*”, “*Yaşar Öcal, Akdağ Maden-i Hümayunu İşletmesi Örneğinde Osmanlı’da Maden İşletmeleri (1796-1914)*”, “*Hamit Şafakcı, Bozkır’da Madencilik (1776-1839)*”, “*Mustafa Altunbay, Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*” tezleri de çalışmamızın ilgili bölümlerinde kullanılmıştır. Osmanlı madenciliğine yönelik son yıllarda yapılan çalışmaların sayısında artış olduğundan burada zikredilen araştırmalardan sıkça istifade edilmiştir. Nitekim konuya yönelik yapılan araştırmaların birçoğu önemli bilgiler içermektedir.

⁵ Erimiş maden ve alaşımlardan kalıplara dökülmek suretiyle çeşitli alet ve eşya imal edilen yerin adıdır. Bkz. Ayverdi, a.g.e., s. 302.

I. BÖLÜM

NİĞDE, ÇAMARDI TARİHİ VE BÖLGEDEKİ MADENCİLİK FAALİYETLERİ

1. Türk Hâkimiyetinden Önce Niğde

Anadolu'nun kadim şehirlerinden biri olan Niğde, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Orta Anadolu'da bulunan bu şehir, uzun geçmişinden dolayı zengin bir tarihi birikimi de barındırmaktadır. Bu şehir, İç Anadolu bölgesinin güney kesiminde, kalesinin bulunduğu tepenin etrafında deniz seviyesinden yaklaşık 1.200 m. yükseklikte yer alır. Kuzeybatıda Melendiz Dağları ile güneydoğuda Toroslar arasındaki önemli bir geçit yeri üzerindedir. Şehrin çekirdeğini oluşturan, üstünde kalenin bulunduğu tepenin ne zaman iskân edildiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Buradaki ilk yerleşmenin Hititler dönemine kadar indiği ve Hitit belgelerinde geçen Naghita'nın burası olabileceği ileri sürülmüştür (Oflaz, 2007; 92). Özellikle geç Hitit döneminde kurulan Tabal Krallığından Tuvana Kralı Varpalavaş hakkında Asur belgelerinde Tuhana Kralı Urballa olarak söz edilmiştir. Tuvana bugünkü Bor yakınlarındaki Kemerhisar'dır (Bahar, 2010; 231). Ayrıca Niğde isminin Büyük Hitit Devleti'nden önce Anadolu'da yaşayan bir halk olan Hattiler Dönemi'nde ay ve bereket anlamını taşıyan “Anahita”dan geldiği de ifade edilmiştir. Anahita ismi ise “bereketi” temsil etmektedir (Galanti, 1951; 5). Sonraki dönemlerde ise Persler Dönemi'nde “Nahida”, Eski Yunan Dönemi'nde “Nikita”, Bizans Dönemi'nde “Nahida-Negide-Nekite” şeklinde adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında arşiv vesikalarında “Niğde” olarak adlandırılan bu şehrin ismi 1928 yılında Latin alfabesinin kabulünden sonra “Niğde” olarak son şeklini almıştır (Kutluyer, 2020; 8). Bu hususta Türkler bir şehri aldıkları zaman çok az da olsa eski ahalinin mevcudiyeti sebebiyle adı geçen şehirlere yeni bir isim vermeye gerek duymamışlar, eski isminin hatırasını tümünden silmemişlerdir (Kafalı, 1996; 11).

Göllüdağ ve eteğinde bulunan Kaletepe alanında yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Niğde iline ait Paleolitik (M.Ö. 600.000-10.000) dönemine ait kalıntılar bulunmuştur. Bu bulgular ile beraber Homo Erectus adı verilen türe ait farklı aletler elde edilmiş ve Homo Erectus'ların bu bölgedeki varlığına ışık tutulmuştur (Atlı, 2013; 1-6). Bölgedeki Köşk Höyük, Göllüdağ, Kaletepe, Tepecik Höyük ve Pınarbaşı Höyük mahalleri Neolitik Döneme ait bulguların elde edildiği alanlardandır. Ayrıca

Niğde il merkezine 17 km. mesafede olan ve Bor ilçesine bağlı Bahçeli kasabasında bulunan Köşk Höyük, Neolitik Döneme ait önemli bulgular içermektedir. Burada yapılan çalışmalarda dönemin insanların, bebek ölülerini ev içlerindeki seki altına veya duvar diplerine basit mezarlara yahut kaplar içerisine koyarak gömdükleri tespit edilmiştir (Öztan, 2013; 13-14).

Neolitik Dönem ile benzer şekilde Köşk Höyük, Tepecik-Çiftlik, Tepebağları, Pınarbaşı Höyük bölgelerinde Kalkolitik Döneme ait buluntulara da rastlanılmıştır. Buradaki Köşk Höyük iskân yeri olma evresini bu dönemde devam ettirmiştir. Yapıların bitişik düzenli olduğu ve bu yapıların ortadaki boş bir alanı çevrelediği tespit edilmiştir. Ayrıca Erken Kalkolitik Çağ'da bazı malzemelerin iç ve dış yüzeyinde boya bezemeleri görülmüştür. Kentlerin büyümesi, siyasal ve ekonomik gelişmelerin yaşanması, kültürel olarak önemli değişimlerin yaşanması ve sosyal sınıfların giderek daha belirgin şekilde ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilen Tunç Çağı'nda da bölgede kazılar sonucu bulgular elde edilmiştir. Özellikle bu dönemde maden kullanımı çok artmış ve bu durum dönemin karakteristik bir özelliği olmuştur (Kutluyer, 2020; 20-21).

Şehrin yakınındaki en eski yerleşim yeri olan antik Tyana kenti (Kemerhisar) 23 km. güneydedir. Arap coğrafyacılarının Tavana şeklinde zikrettikleri bu kent, bölgenin en büyük yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Şehrin adının nereden geldiği konusu ise ihtilaflıdır (Oflaz, 2007; 92). Bazı araştırmacıların buraya Kilisehisar dediği ve eskiden beri burasının Kızhisar olarak anıldığı belirtilmiştir. Aslında her iki isim de Anadolu'ya ait bir ismin Rumcalıştırılmaya çalışılmış halidir (Ramsay, 1960; 383). Tyana kenti Kilikya kapılarında bulunarak iyi bir şekilde korunan Semiramis Tepeleri'nin birinde kurulmuş ve Kapadokya'daki on valilikten biri olmuştur (Strabon, 2000; 8). Şehrin coğrafi yerleşim alanı ve ticaret güzergâhları üzerinde bulunması, bu bölgeyi önemli kılan unsurların başında gelmiştir. Kemerhisar güzergâhı, İslam ordularının Anadolu'yu fethetmek için kullandığı başlıca güzergâhlarından biriydi. Anadolu'ya İslam ordusu akınlarının ilk hangi kumandan tarafından yapıldığı konusu ihtilaflı olsa da Suriye'nin ele geçirilmesinden sonra Anadolu'ya ilk akınlar yapılmıştır. Bu akınlar ise en fazla Kilikya geçitleri ve Maraş-Elbistan geçitini kullanmak suretiyle olmuştur. Güvenli olarak tabir edilen bir diğer geçit ise Tarsus'tan Pozantı yoluyla Gülek Boğazı'ndan Kapadokya bölgesine geçilen güzergâhtır. Bu yol üçe ayrılarak; bir tarafı Pozantı, Lülü (Ulukışla), Tyana yoluyla

Kayseri'ye doğru gitmekteydi. Ulukışla'nın Anadolu'ya İslam ordusu akınlarının başladığını İstanbul'a haber vermek için ateş yakılan ilk nokta olduğu da ifade edilmiştir (Uçar, 1990; 59-67). Nitekim bu geçitlerden Gülek geçidinin tarihi M.Ö. 2000'li yıllara kadar dayanmıştır. O dönemde Kilikyalılar Gülek Boğazı'ndaki kayaları parçalayarak Anadolu ile Suriye arasındaki başlıca gidiş geliş yolunu ve geçidini açmışlardır. Bahsedilen Çukurova geçitlerinin yanı sıra Suriye geçitleri de önem arz etmiş ve tarihte devletler tarafından buradaki geçitler Anadolu güzergâhı olarak kullanılmıştır (Uzun, 2017; 34-35).

Eski çağlar boyunca Niğde bölgesi özellikle Asur ticaret yolu üzerinde bulunduğu için güneyden Anadolu'ya açılan bir kapı özelliği taşımıştır. Hitit Devleti'nin M.Ö. 1600'ler civarında kurulmasından itibaren bu devletin erken dönemlerine ait metinlerinde, Niğde ilinin siyasi durumu ile coğrafi hudutlarına ait bazı bilgilere ulaşılmıştır. Büyük Hitit Devleti döneminde Tuuanuua yerleşiminin adına en fazla rastlanan yerler arasında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Niğde bölgesinin M.Ö. II. bin yılın içerisinde Hitit Devleti'nin yayılım alanı içerisinde olduğu arkeolojik kazılardan ve Hitit Devleti'nden kalma metinlerden tespit edilmiştir. Hitit Devleti'nin dağılmasından sonra bölgede Tabal Devleti hâkimiyet göstermiş ve Niğde, Tabal Devleti'nin hâkimiyet sahası içerisinde yer almıştır. Ardından bölgeye; M.Ö. VIII. yüzyıllarda Phrygia Devleti, M.Ö. 546 'dan M.Ö. 333 yılına kadar Persler, M.Ö. 334 yılından itibaren ise Makedonyalı Büyük İskender'in Çanakkale Boğaz'ını geçerek Anadolu'ya girmesiyle beraber Hellenistik Dönem hâkimiyeti başlamıştır. M.Ö. V. ve IV. yüzyıllar öncesinde, daha sonraları Kappadokia kenti olarak kabul edilen Niğde yakınlarındaki Tyana'nın (Kemerhisar) Frigyalılara ait olduğunu işaret eden epigrafik kanıtlara da ulaşılmıştır (Sevin, 2019; 237). Hellenistik Dönemde Niğde, Kappadokia Pontika veya Pontos diye nitelendirilen bölge içerisinde varlığını sürdürmüştür. Büyük İskender'in ölümünün ardından İskender'in generalleri arasında mücadeleler vuku bulmuş ardından Anadolu'da bazı yeni krallıklar meydana çıkmıştır. Hellenistik Dönem'de Orta Anadolu'da kurulmuş olan Kappadokia Krallığı'nın son kralı olan Archeolus, bir ihanet gerekçe gösterilerek M.S. 17 yılında Roma İmparatoru Tiberus'un emriyle tahttan indirilmiştir. Bu olayla beraber Niğde bölgesi de Roma hâkimiyetine geçmiştir. Kappadokia Krallığı'nın en parlak dönemi M.Ö. II. yüzyıldır. Buna binaen Roma'nın bölgede gücünü arttırmasıyla beraber Pompei Savaşları sonrasında Kappadokia bölgesi önemini arttırmıştır. Güney bölgeler

için önemli bir alanda bulunan Niğde coğrafyası ise stratejik bölge olma özelliğini devam ettirmiştir. Bir müddet Eusebia adıyla anılan bölge, Romanın İmparatorluk Dönemi'ne geçtiği M.Ö. 31 yılından sonraki ilk dönemlerde Tyana ismini tekrar kullanmaya başlamıştır. Roma Dönemi'nde Niğde ilindeki buluntular ise görkemli ve sanatsal değeri yüksek eserlerdir. Bu tarihi ve sanatsal kalıntıların en güzel örnekleri Tyana/Kemerhisar bölgesinde mevcuttur. Ayrıca Roma Dönemi'nde Tyana şehri, askeri faaliyetler konusunda da öne çıkan bir yol güzergâhında olup, ordunun kullandığı bir konaklama alanını teşkil etmiştir (Kutluyer, 2020; 11-54).

Bölge Frig, Pers, Makedonyalılar, Pontus Krallığı ve Roma İmparatorluğunun ardından Bizans idaresine girerek o dönemde İslam ordusu akınlarından etkilenmiştir. 707 yılında Tyana, Müslümanların hâkimiyetine geçtiyse de bu uzun sürmemiş ve bölge Emeviler ile Bizans arasında sürekli el değiştirmiştir. Ardından Abbasi Halifesi Hârûnreşîd, 806 yılında bölgeyi kesin olarak İslam topraklarına dâhil etmiştir. 832 yılında ise Me'mûn tarafından imar edilen Niğde zamanla gelişerek Tyana'nın yerini almış ve bu durum Tyana'nın gerilemesine neden olmuştur. 965 yılında tekrar Bizans hâkimiyetine giren Niğde, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin hâkimiyetine girmiştir (Ofiaz, 2007; 92).

2. Türk Hâkimiyetinde Niğde

Türklerin Anadolu'ya ilk gelişleri muhtelif sebeplerden dolayı Malazgirt Savaşı'ndan daha önceki tarihlere dayandırılmıştır. Bunlardan ilki Avrupa Hunlarıdır (Batı Hunları). Asya Hunlarının devamı ve torunları oldukları bilinen Avrupa Hunları, Karadeniz'in kuzeyindeki Alan, Ostrogot ve Vizigotları daha ilk saldırılarında ağır yenilgilere uğratmışlardır. Çok geçmeden de Bizans üzerine seferler yaparak Çukurova'ya kadar ulaşmışlardır. Hun Türklerinin bu istilasından sonra Bizans hâkimiyetinde bulunan Anadolu'ya ikinci Türk yayılması ise VI. yüzyılın başlarında Sabarlar tarafından yapılmıştır. Daha sonradan Anadolu'ya girişi ise VIII. yüzyıldan itibaren Müslüman Türkler gerçekleştirmişlerdir. Türk kumandanları, biri yazın diğeri kışın olmak üzere yılda iki defa Bizans'a karşı gaza yapmaktaydılar. Böylece Sivas, Niksar, Şarkikarahisar, Amasya, Zamantı, Ulukışla, Çankırı, Ankara, Eskişehir ve hatta Bergama'ya kadar uzanan bölgelerdeki Bizans şehir ve kasabaları Türklerin gaza alanı içerisine girmiştir (Sevim, 2020; 27-30). Büyük Selçuklu Devleti de Malazgirt Savaşı'ndan önce Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde Anadolu'ya keşif

maksatlı çeşitli akınlar yapmışlardır. Bu akınlar bir yıpratma politikası olarak Bizans Devleti'ni ciddi manada sarsmıştır. İzmit ve Antakya'ya kadar olan Bizans toprakları bu akınlardan etkilenmiştir.⁶ Özellikle XI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'ya önceleri keşif, daha sonra da büyük kitleler halinde tamamen yerleşme şeklinde akınlar yapılmıştır. Daha önceleri Abbasilerin hâkimiyetinde pekçok Türk askeri Anadolu'ya gelmiş ve Tarsus örneğinde olduğu gibi bazı Anadolu şehirleri tamir edilmiştir. Ancak tamamen yerleşme maksatlı yapılan akınlar XI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra olmuştur (Baykara, 1990; 41). Selçuklulara göre Bizans Devleti'nin hâkimiyetinde olan Anadolu, hem Selçukluların yapacağı fetihler için uygun bir merkez hem de ganimetlerle dolu Hristiyanların memleketi olan darü'l-cihat idi. Üstelik Anadolu'ya yapılacak akınlar, Emevi ve Abbasi halifelikleri tarafından da kutsal bir görev sayılmıştır (Demir, 2004; 54). Bunun sebebi ise Selçuklular gibi kuvvetli bir milletin toptan İslamiyeti kabulünün sadece şark sınırlarının emniyetini sağlamayıp aynı zamanda İslam dünyasına hizmetleri ümidini de vermiştir. Bazı hadis, tebşirat ve kehanetler Selçukluları Anadolu'ya akın yapmaya teşvik etmekle beraber Emevi ve Abbasi Devletleri'nin Türkleri desteklemelerini de sağlamıştır (O. Turan, 2003; 190). Böylece Malazgirt Zaferi üzerine Abbasi halifesi, Selçuklu Sultanı Alparslan'ın zaferini kutlayarak kendisine çeşitli ünvanlar ve hediyeler takdim etmiştir (Sümer ve Sevim, 2021; 11). 1071'deki Malazgirt Zaferi'nden sonra Oğuzların o tarihe kadar Anadolu'ya yapmış oldukları akınlar Türklerin önünü açmış ve bu hal sürekli yerleşme şeklinde devam etmiştir. Alparslan'ın kumandanlarından Emir Danişmend, Mengücek, Saltuk, Pontus bölgesinin bir bölümü ve Kapadokya taraflarına ve Selçuk Kutalmış'ın oğlu Mansur da Likonya ile Frigya bölgesine yerleşmeye başlamışlardır (Uzunçarşılı, 2015; 1). Türklerin bu denli Batı Asya'ya girişi dünya tarihinde Müslümanlar için olduğu kadar Hristiyanlar için de çok önemli bir yer tutmuştur (Cahen, 2021; 1). Türkler karşısında yenik duruma düşen Rumlar, Anadolu'daki bulundukları yerleri terk ederek batıya yani Balkanlara göç etmişlerdir. Böylece onlardan boşalan yerlere Türkler yerleşmiş ve Anadolu'nun Türkleşmesi süreci bu şekilde başlamıştır. Selçukluların kısa süre içerisinde Anadolu'yu vatan yapmalarının sebebi; yapılan fetih hareketlerinin peşisıra

⁶ Bu konuyla ilgili ve Selçukluların liderleri öncülüğünde ünlü kumandaların Anadolu'ya yaptıkları akınlar hakkında bkz. Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK, Ankara, 2011, s. 18-49; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 2019, s. 248-288.

Türklerin göç ederek buralara yerleşmelerinin birinci derecede önemli olduğu vurgulanmıştır (O. Turan, 2011; 69-70).

Kutalmışoğlu Süleyman, 1074'de Büyük Selçukluların hâkimiyetini tanımak suretiyle Orta Anadolu hükümdarı olup Konya'yı kendisine merkez yapmış ve Aksaray, Niğde, Ankara'ya da hâkim olmuştur (Mehmed Neşri, 1957; 27). Adaletli bir siyaset güden Süleyman Şah, bu siyaseti sayesinde Bizanslıların aleyhine olarak birçok yerin süratle Türklerin eline geçmesini sağlamış ve ele geçirilen yerler birer Selçuklu şehri hüviyetine dönüştürülmüştür. (Uzunçarşılı, 2015; 1). Ancak Selçuklu şehirleri Bizans şehirlerinin üzerinde kurulup gelişmiştir. Konya, Kayseri, Sivas gibi pek çok şehir bir Bizans şehrinin üzerinde veya hemen yakınında kurulup gelişme göstermiştir (Akşit, 2012; 11). Niğde şehri de bu örneklerden biridir. I. Süleyman Şah zamanında ele geçirilen Niğde ve çevresine Ebulkasım'ın kardeşi Ebulgazi Hasan vali olarak tayin edilmiştir. Haçlı savaşlarında Marmara kıyı bölgelerini bırakarak Orta Anadolu'ya çekilen Sultan Kılıçarslan ise burada tekrar toparlanmaya başlamıştır. Eskişehir'den Konya'ya erişen ve zaman zaman Selçuklu kuvvetlerinin baskınlarına uğrayan Haçlılara karşı Sultan Kılıçarslan, Danişmendli Gümüştekin, Emir Hasan ve diğer Selçuklu emirleriyle birlikte Ereğli önlerinde tekrar bir savaşa giriştiyse de burada başarılı olamamıştır. Bu çerçevede Emir Hasan, kuzeye yönelip Kayseri'ye doğru ilerleyen kalabalık Haçlı ordusuna karşı kahramanca savaşmış ancak dağ eteklerine çekilerek burada şehit olmuştur (Sevim, 2020; 115). Böylece şehrin yakınlarındaki bu dağa kendi adına izafeten ve Hasan Bey'in çok şehit verdiği bir yer olarak Hasan Dağı adı verilmiştir. Hasan Bey adına orada türbe ve ziyaretgâhlar inşa edilmiştir (O. Turan, 2005; 59).

Eserini XIII. yüzyıl sonlarında kaleme alan Niğdeli Kadı Ahmed'e göre; Niğde surları ilk defa I. Süleyman Şah tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesut zamanında Niğde ve çevresine oğlu II. Kılıçarslan hükmetmiştir (Niğdeli Kadı Ahmed, 2015; 13; Oflaz, 2007; 92). II. Mesut'un ölümüyle beraber ülke üç bölgeye ayrılmış olup, II. Kılıçarslan Niğde'nin de dâhil olduğu Konya ve Aksaray gibi yerlerin hâkimi olmuştur (Uzunçarşılı, 2015; 2). II. Kılıçarslan hâkimiyetinde Niğde ciddi şekilde tamir görmüş ve bu tamirle ilgili kitâbe şehrin Hasan Dağı tarafındaki Ereğli kapısına asılmıştır. II. Kılıçarslan, devletin güney sınırlarını Ermeni saldırılarına karşı korumak amacıyla Sencer Şah'ı Ereğli'ye, Argun Şah'ı Niğde'ye, Tuğrul Şah'ı Elbistan'a tayin etmiştir (Oflaz, 2007; 92). XII.

yüzyılın sonlarında Niğde, Anadolu Selçuklu Devleti'nde bir eyalet olarak Melik Arslan Şah tarafından idare edilmiştir. Malum olduğu üzere II. Kılıçarslan, ülkeyi evlatları arasında paylaştırdığı zaman Arslan Şah, Niğde vilayetini idare etmekle vazifelendirilmiştir (Mehmed Neşri, 1957; 33; Akşit, 2008; 8). Daha sonra hasar gören Niğde'nin surları ise 1196 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı olan II. Süleyman zamanında tekrar onarılmıştır.

1211 yılında Selçuklu tahtına çıkan I. İzzeddin Keykavus, kardeşi Alaeddin Keykubad ile olan mücadelesi sırasında Danişmendli Yağıbasan'ın oğullarından Zahirüddin İli, Niğde'ye giderek Alaeddin Keykubad lehinde hazırlıklara giriştiyse de muvaffak olamamış ve Lülüve (Ulukışla) Kalesi'ne çekilmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Zahirüddin İli, şehir halkını kendine bağlamak ve I. İzzeddin Keykavus'a karşı mücadelelerinde muvaffak olmak için Niğde halkının mülkiyetinde bulunan şehrin civarındaki bağ ve bahçeleri satın alarak onlara *“Eğer Keykavus'un askerleri şehri muhasara ederken bağ ve bahçeler harap olursa benim mülküm harap olur; eğer ben galip olursam mülkler tekrar sizin olur”* dediği ifade edilmiştir (O. Turan, 2005; 94). İzzeddin Keykavus, Niğde ve çevresini devrin güçlü emirlerinden Zeynüddin Beşare'ye verdi (İbni Bibi, 1941; 53). Zeynüddin Beşare'nin ismi, Sinop'un 1214 yılında fethi sonrasında girişilen inşa ve imar faaliyetleri sırasında Niğde beyi olarak geçmiştir. Zeynüddin Beşare'nin Niğde'deki emirliği 1223 yılında idam edilmesine kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra Niğde, doğrudan sultana bağlı bir şehir haline gelmiştir. Selçuklular zamanında büyük oranda imar edilen Niğde, ayrıca önemli bir ilim merkezi olmuştur. 1230 yılında yapılan Yassıçemen Savaşı'nın ardından Alaeddin Keykubad, 1232 yılında Niğde'yi kendisine tabi olan Harizm beylerinden Bilentoğa'ya (Yılanboğa) ikta olarak vermiştir. II. İzzeddin Keykavus'un saltanatının başlarında ise Niğde hâkimi olarak Şemseddin Kaymaz'ın adına rastlanılmıştır. Moğol hâkimiyetinin etkili olduğu bu dönemde şehrin harap hale geldiği bilinmektedir. 1262 yılı sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nde mutlak iktidarı Moğolların desteğiyle Muinüddin Pervane'nin eline geçince Niğde, Hatiroğlu Şerefeddin'e emaret ve ikta olarak verilmiştir. Nitekim Hatiroğlu Şerefeddin, Niğde'ye hâkim olmak ümidiyle Sultan İzzeddin'e birçok suç isnad etmiştir (İbni Bibi, 1941; 269). Naib Muinüddin Pervane ile Emir Fahreddin Ali, 1276 yılında IV. Kılıçarslan'ın kızını Argun Şah'ın oğluna gelin olarak İran'a götürünce, otorite boşluğundan yararlanan Hatiroğlu Şerefeddin, Memlük Sultanı Baybars'ın desteğine

dayanarak Moğollara karşı isyan etmiştir. Niğde bir süre sonra Moğollar'a karşı oluşan isyan hareketinin merkezi haline gelmiştir. Fakat ardından Moğollar duruma yeniden hâkim olarak Şerefeddin'i idam etmişlerdir. 1279 yılında meydana gelen "Cimri" hadisesi sırasında Karamanoğlu Mehmed Bey'in Selçuklu Sultanı ilan ettiği II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Alaeddin bir süre Niğde'de bulunmuştur (Oflaz, 2007; 92).

Gazan Han, 1295 yılında Suriye seferine çıkarken hüküm süren kargaşaları sona erdirmek amacıyla Anadolu'ya gönderdiği Mücirüddin Emirşah, yanında mali işleri düzene koymakla görevli Şerefeddin Abdurrahman ve Sutav Noyan ile beraber Niğde'ye gelmiş ve asayiş sağlamaya çalışmıştır. Moğollar bu tarihlerde Anadolu'yu dört bölüğe ayırarak idare etmiş ve Niğde de güney bölümü içerisinde yer almıştır. Ardından XIV. yüzyılın ilk yarısında Niğde bölgesi Eretnalıların hâkimiyet alanına girmiştir. Aksaray'ı ziyaret eden İbn Battuta, Niğde'nin Irak hükümdarına bağlı büyük bir şehir olduğunu nakletmiştir (İbn Battûta, 2000; 415). Eretnaoğulları zamanında aşiret reislerinden Sungur Bey Niğde'ye hâkim durumda idi. Kendi adını taşıyan cami günümüze kadar ulaşmıştır. Ardından Babuk ile oğullarının idaresindeki mühim bir Moğol bölümünün XIV. yüzyılda Niğde bölgesinde varlığı tespit edilmiştir.⁷ Babuk, Eretnalıları karşı mücadelesinde 1364 yılında Kayseri'de hükümdarlığını ilan etmiştir. Eretna Bey'in vefatından sonra emirler arasında başlayan mücadeleyi fırsat bilen Karamanoğlu Alaeddin Bey, 1366-67 yılında Niğde ve Aksaray'ı kendi topraklarına katmıştır (Oflaz, 2007; 92-93). Karamanoğlu Alaeddin Bey, Osmanlılarla ilk münasebette bulunan kişidir. Kendisinin aktif, mücadelecı ve azim sahibi bir hükümdar olduğu belirtilmiştir (Uzunçarşılı, 2015, 45).

Niğde ve civarı daha sonra Karaman-Eretna mücadelesine sahne olmuş, zaman zaman Karamanoğulları tarafından Eretna Beyliğine karşı savunulmuştur. Bu mücadeleler esnasında Niğde ve bağlı köyleri Eretnalılar tarafından yağma edilmiştir (Şikârî, 2005; 185). Eretna Devleti'ne hâkim olan Kadı Burhaneddin Ahmet, tüm mücadelelere rağmen Niğde'ye hâkim olamamıştır. 1390-1397 yılları arasında Karamanoğlu ile Osmanlı mücadelesinde bölge, Yıldırım Bayezid'in eline geçmesine rağmen tekrar Karamanoğullarına iade edilmiştir. 1398 yılında

⁷ Moğolların Anadolu'yu işgal etmesiyle beraber ortaya çıkan fesadın bunların her birine birer sancağın verilmesiyle son bulduğu ifade edilmiş ve Babuk'a Niğde sancağının verildiği belirtilmiştir. Bkz. Şikârî, *Karamannâme*, (Haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu), İstanbul, 2005, s. 120-121.

Karamanoğullarının Yıldırım Bayezid tarafından ortadan kaldırılmasından (İbn Kemal, 2000; 155) 1402 Ankara Savaşı'na kadar Niğde Osmanlı Devleti idaresine geçmiştir. Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki hâkimiyet alanı Timur Devleti'ne geçmiştir. Bu dönemde bölge Timur tarafından tekrar Karamanoğullarına verilmiştir. Karamanoğulları hâkimiyetlerini Kayseri'ye kadar genişletmişlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki taht kavgalarından istifade etmek isteyen Karamanoğulları üzerine Çelebi Mehmed döneminde 1414 yılında bir sefer düzenlenmiştir. Bu seferde Karamanoğlu Mehmed Bey'in barış teklif etmesi üzerine Osmanlı ile Karamanoğulları arasında barış yapılmıştır (Hoca Sadeddin, 1979; 78-87). 1419 yılında Memlûk Sultanı Melik Müeyyed Şeyh, Karamanoğlu Mehmed Bey'in Ramazanoğulları ile birleşerek Tarsus'u işgal etmesi üzerine oğlu İbrahim Bey kumandasında bir orduyu Anadolu'ya göndererek; Kayseri, Niğde ve Larende'yi ele geçirmiştir. Memlûkler bölgenin kendi idareleri altında olması şartıyla yönetimi, Mehmet Bey'in biraderi Niğde Emiri Bengi Ali Bey'e vermiştir. 1421 yılında ise Mehmed Bey tekrar Karaman tahtına oturmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı ile Karamanoğulları ilişkisi bozularak Fatih'in Karamanoğulları illerinin tamamını ele geçirmesi ile Karamanoğulları Beyliği son bulmuştur (Danişmend, 1971; 306, İ. Öztürk, 1995; 5).

Osmanlı Devleti ile Karamanoğulları arasındaki mücadele birbirlerinin hâkimiyet sahalarına müdahil olmaları ve siyasi çıkarlarına ters düşmesi neticesinde bozulmuş ise de Fatih Sultan Mehmed bu beyliği daha erken zamanlarda ortadan kaldırmayı planlamıştır. Ancak Fatih, gerek iç gerek dış meselelerden dolayı bunu hemen gerçekleştirememiştir (İnalcık, 2014; 113-119). Bu nedenle Karamanoğullarının dolayısıyla Niğde ve civarının tam anlamıyla Osmanlıların hâkimiyetine geçişi 1475 yılına kadar sürmüştür. Karamanoğulları Beyliği, Osmanlı Devleti'nin gelişmesine karşı düşmanca bir tutum almış ve her fırsattan istifade ederek Osmanlılar aleyhine harekete geçmekten geri kalmamıştır. Özellikle Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in ölümünden sonra oğlu İbrahim Bey, Sultan II. Murad'ın yardımı sayesinde hükümdar olmuş ve padişahın kız kardeşi ile evlenmiştir. Buna rağmen O, Hunyadi Yanoş'un Haçlı seferlerinde Osmanlıları arkadan vurmaktan kendini alamamış ise de bunun çok ağır bir şekilde karşılığını görmüştür. Fatih Sultan Mehmed, 1451 yılında babasının yerine hükümdar olduğu zaman düşman olarak karşısında ilk kez Karamanoğlu İbrahim Bey'i bulmuştur. Bununla beraber

Karamanoğulları, Osmanlılara karşı Anadolu beylerini, Balkan devletleriyle Venedik Cumhuriyetini kışkırtmış ve Haçlı kuvvetleriyle olan ittifaklarından bir yarar sağlayamamaları üzerine bu kez de Doğu Anadolu'da kurulup genişlemekte olan Akkoyunlu Devleti'nden faydalanmayı tasarlamıştır (Sevim ve Yücel, 1991; 65). Akkoyunlu Devleti'de Osmanlılara karşı Karamanoğulları ile bir olmuş ve bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed Karamanoğullarına son vermeyi hükümdarlığının en başında karar vermiştir (Kılıç, 2003; 96). Nitekim 1466 yılında ordunun başında bizzat sefere çıkan Fatih Sultan Mehmed, Karaman topraklarına girmiştir. Bunun üzerine Lârende'ye çekilen Pîr Ahmed, Veziriazam Mehmed Paşa'ya yenilince daha içerilere kaçmak zorunda kalmıştır. 1469 yılındaki bu sefer ile beraber Niğde, İshak Paşa tarafından Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmiştir (Danişmend, 1971; 315). İshak Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in emri ile Karamanoğullarına farklı yıllarda birçok kez sefer düzenlemiştir. 1469 yılından sonra 1470 yılında bir sefer daha düzenlenmiştir (Mehmed Neşri, 1957; 791). Pîr Ahmed'in tekrar faaliyete geçmesiyle beraber tekrar sefere çıkan İshak Paşa, bölgede tamamen kontrolü sağlayarak Niğde surlarını da tamir ettirmiştir. Bu süreç 1475 yılına kadar devam etmiştir. Osmanlı hâkimiyetine giren Niğde, II. Bayezid devrinde oluşturulan ve eski Karamanoğulları Beyliği'nin hâkimiyet sahasını içine alan Karaman eyaletinin sınırları içerisinde kalmış ve Niğde sancağının merkezi olmuştur (Oflaz, 2007; 93).

2.1. Osmanlılar Döneminde Niğde

Tarihin eski çağlarından itibaren Niğde ve civarı farklı toplumların mesken tuttuğu bölgeler arasında olmuştur. Eski çağlarda söz konusu bölgenin büyük antik şehirlerin geçiş güzergâhında olması ve Hititler döneminde dâhi bölgede verimli madenlerin biliniyor ve işletiliyor olması bu durumun önde gelen sebepleri arasında gösterilebilir. Coğrafi konum açısından şehir, önemini Osmanlılar döneminde de devam ettirmiş, İstanbul Halep yolu üzerindeki Konya Ereğli'sini Sivas ve Tokat'a bağlayan yol Bor, Niğde ve Kayseri üzerinden geçmiştir (Faroqhı, 1993; 77). Antik çağlardan itibaren bu bölge, sürekli gelişim göstermiş ve çeşitli devletler arasında mücadele alanı olmuştur. Antik Çağ devletlerinden Roma ve Bizans'a, Türklerin 1071 Malazgirt Savaşı ile Anadolu'yu yurt edinmelerinden Selçuklulara ve nihayetinde Osmanlılara bu coğrafi miras nakledilmiştir. Hâkimiyet mücadelesi arasında kalan şehir, XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Karamanoğulları Beyliği'ne son vermesi ile

yukarıda zikredildiği üzere Karaman eyaleti dâhilinde bir sancak haline dönüştürülmüştür.

1475 yılından itibaren sancak olan Niğde'nin bu tarihten sonra idari durumunun ne olduğu hakkında kaynaklarda fazla malumat bulunmamıştır. Esasen Osmanlılar, Karamanoğulları dönemindeki idari teşkilatı kısmen devam ettirmişler ve Karamanoğulları Beyliği'nin kurucusu Karaman Bey'in ismini bölge adı olarak muhafaza etmişlerdir (Erdoğan, 1993; 37). Bu konuya dair ilk belge ise 1518 seneli Karaman eyaleti Mufassal Defteridir. Bu deftere göre eyalet altı sancaktan oluşmuştur. Bunlar; Konya-Larende, Beyşehir, Akşehir, Aksaray ve Niğde idi. Niğde'nin bu idari durumu XVI-XVIII. yüzyıllar arasında da devam etmiştir. Ayrıca 1500, 1518 ve 1584 yıllarında da tahrirler yaptırılmıştır. Bu tahrir defterlerine göre Niğde sancağındaki nüfus oranları da belirlenmiştir.⁸ Karaman bölgesi, Osmanlıların eline geçince hemen bir eyalet haline getirilmiştir. XVI. yüzyılda Konya şehri; Konya, Aksaray, Niğde, Beyşehir, Kırşehir, Kayseri, Akşehir sancaklarından teşekkül edilen Karaman eyaletinin Paşa sancağı merkezidir. (Ergenç, 2012; 75). XVII. yüzyılda Niğde'ye gelen Evliya Çelebi, Niğde'nin Karaman eyaletine bağlı bir sancak olduğunu yazmıştır (Evliya Çelebi, 2013; 145). Sancak şeklindeki idari yapıda olan Niğde'nin 1500-1522 yılları arasını kapsayan mufassal tahrir defterinde kayıtlı olan köylerin bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bu yerleşim yerlerinden kimi isimlerini muhafaza ederken kimi ise değişikliğe uğramıştır. Ayrıca bazı yerleşim yerlerinin gelişimine bağlı olarak çeşitli idari değişiklikler olmuştur (Hüseyinklioğlu ve Arslan, 2009; 305). Buna ilaveten söz konusu sancak durumu XVIII. yüzyılın ahkâm defterlerinde de geçmiştir. Karaman eyaleti Ahkâm defterleri Niğde'nin Karaman eyaletine bağlı bir sancak olarak varlığını devam ettirdiğine dair bilgiler vermektedir (Murat, 2017; 12; Cevger, 2012; 16-20).

Osmanlı hâkimiyetinde olan Niğde, XV. yüzyılın sonlarında Memlükler'in saldırısına uğramıştır. 1490 yılında Emir Özbek komutasındaki Memlük kuvvetleri Niğde'yi yağma ve talan etmiştir. Darende ve Gülek üzerinden Osmanlı topraklarına saldıran Emir Özbek, Niğde'nin yanı sıra Kayseri, Ereğli, Karaman, Adana ve Tarsus taraflarını yağma etmiştir. Bunun üzerine Memlükler üzerine Hersekzâde Ahmed Paşa

⁸ Yapılan tahrir neticesinde zikredilen tarihlerde Niğde'nin merkez nüfusu, gayr-i müslim nüfusu ve cemaatlerin nüfusu ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bunun için ayrıca bkz. Rafet Metin, *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

görevlendirilmiştir. Hersekzâde Ahmed Paşa Osmanlı topraklarına yapılan bu saldırıyı bir rapor halinde II. Bayezid'e arz etmiş ve bunun üzerine II. Bayezid, kendisinin başında bulunacağı bir sefer hazırlığına karar vermiştir (Yiğit, 2017; 254). Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman, Irakayn Seferi dönüşünde Niğde'den geçmiştir. Bu vesile ile Matrakçı Nasuh kaleyi ve sur dışında bulunan yerleşmeyi tasvir eden bir minyatür hazırlamıştır. Bu minyatürde Bey Çayırı olarak belirtilen yer Bakauddin Çayırı olarak zikredilmiştir (Matrâkçı Nasuh, 2014; 69).

Niğde, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra hızla imar edildiyse de Selçuklular dönemindeki parlak günlerine dönememiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında merkezi otoritenin sarsıldığı dönemlerde Anadolu'daki âyânlar arasında elde edilmeye çalışılan bir sancak olmuştur (Oflaz, 2007; 93). 1700-1740 yılları arasında Niğde idari manada sancak şeklinde Karaman eyaletine bağlı kalmıştır. Başka bölgelerdeki sancakbeyleri de yapılan atamalarla beraber Niğde sancakbeyi olarak görevlendirilmiştir (Kılıç, 1997; 54, 121-122).

Yine merkezi otoritenin güçsüz olduğu dönemde Celali İsyanları Niğde'yi etkilemiştir. Abaza Mehmed Paşa isyanında onun adamlarından Çopur Bekir tarafından burası işgal edilmiş, Serdar Mehmet Paşa'nın Abaza Mehmet Paşa'yı Kayseri'de yenerek Erzurum'a kapatması, buradan Abaza Mehmet Paşa'nın af dileyerek anlaşmasıyla beraber Niğde sükûnete kavuşmuştur. Ayrıca kroniklerde, Kıbrıs fethedildiğinde adaya Anadolu'dan; Konya, Karaman ve Kayseri'nin yanında Niğde'den de göçmen nakledildiği belirtilmiştir. Osmanlı hâkimiyetindeki Niğde, 1832-33 yıllarında bir yıl kadar Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın ordusu tarafından ele geçirilmiştir. İbrahim Paşa, Akka'yı alarak Adana'ya kadar ilerlemiş ve ileri harekât bölgesinde bulunan yerlerin idarecilerine emirler ve beyannameler göndererek kendisine muhalefet edilmemesini bildirmiştir. Niğde ve Kayseri halkı da İbrahim Paşa'nın üzerlerine gelmesi durumunda ona itaat edeceklerini söylemişlerdir. Hatta 5 Kasım 1832 tarihli bir belgeye göre İbrahim Paşa'nın kuvvetlerinin Ulukışla ve Ereğli'nin yanında Niğde ve Nevşehir'e bile

ulaştığı zikredilmiştir (Uzun, 2012; 160).⁹ Bunun ardından Niğde, Osmanlı Devleti'nde bir liva merkezi olarak tarihte yerini almıştır (Özkan, 1986; 14-19).

1840 yılında Konya eyaletine bağlı bir muhassıllık olarak ortaya çıkan Niğde, 1847 yılı idari taksimatta Nevşehir livası içerisinde bulunmuştur (Oflaz, 2007; 95). 1846-1849 yılları arası Devlet Salnamelerine göre Niğde sancağı, Karaman eyaleti sınırlarından düşürülmüştür. Bunun yerine yeni teşkil edilen Nevşehir sancağına bir kaza olarak bağlanmıştır. Ancak bu durum uzun soluklu olmamış ve Niğde tekrardan sancak haline dönüştürülmüştür. Nevşehir ise bir kaza olarak Niğde'ye tabi olmuştur (G. E. Öztürk, 2008; 71). 1849 yılında yeniden sancak hüviyetine kavuşan şehir, 1887 yılında altı kazadan teşkil edilmiştir. Bunlar; Niğde merkez, Nevşehir, Ürgüp, Aksaray, Bor ve Hamidiye/Ulukışla idi. Konya Vilayet Salnamesi'nde bu kazalara Arabsun/Gülşehri kazası da eklenmiş gözükmemektedir (Konya Vilâyet-i Sâl-nâmesi, 2022; 136). 1903 yılı sonrasında Maden/Çamardı kazası da ilave edilerek Hamidiye kazasının ismi tekrardan eski ismi olan Şücaüddin (Ulukışla) olarak değiştirilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise bağımsız sancak konumuna getirilen Niğde, Cumhuriyet döneminde il olmuştur.

Günümüzde Niğde, kalesinin bulunduğu tepenin çevresi ve bu tepenin eteklerindeki düzlük alanda genişlemiştir. Bu alan; ticaret, eğitim, yönetim ve kültürel işlevlerin toplandığı bir merkez haline gelmiştir. 1970'lerden sonra şehirde yeni mahalleler ortaya çıkarak gelişmesini sürdürmüştür. 1970'lerde nüfusu 30.000'i bulmazken 1990'da 50.000'i aşmış, 2000 senesinde 78.088'e çıkmıştır. 2022 yılı itibarıyla nüfusu 365.419'dır (nir.tuik.gov.tr). 1992 yılında Niğde'de bir üniversite kurulmuş ve bu kurum şehrin gelişmesinde öncü bir rol oynamıştır. Şehrin komşuları Kayseri, Nevşehir, Aksaray, Konya, Mersin ve Adana'dır (Oflaz, 2007; 95).

2.2. Çamardı Tarihi

Çamardı ilçesi, Niğde ilinin güneydoğusunda, Toros Dağları'nın eteklerinde yer almaktadır. Niğde merkez ilçe, Bor, Ulukışla ve Adana ile çevrelenmiştir. 1.204 km² yüzölçümüne sahip ilçenin rakımı 1.600 metredir. İlçe merkezinin rakımı ise 1.250 metredir. İlçenin yüzey şekilleri coğrafi açıdan oldukça engebeli ve dağlıktır,

⁹ Bu konu hakkında ayrıca bkz. Selman Asal, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Anadolu'ya Tesirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2019, s. 53-54.

sınırları içerisinde Torosların en yüksek zirvesi olan Demirkazık (3.756 m.) da yer almaktadır. Arazisinin ise üçte biri yayla durumundadır (Çelik, 2014; 13). Bölge aynı zamanda eski çağlardan beri muhtelif milletlerin ve Yörüklerin kullandığı kervan yolu üzerinde bulunmaktadır (Kaplan, 2015; 19-20).

Bölgeyi önemli kılan sadece coğrafi konum özelliği olmayıp yöre halkına ve Antik Çağ devletlerine geçim kaynağı sağlayan madenler de önemli bir yeri teşkil etmiştir. Bu yörede milattan önceki devirlerde başladığı belirlenen yeraltı maden işletmeciliğine ait kalıntılar bulunmuştur. Yörede bulunan önemli kalıntılardan biri ise maden cevherini eritmeye hazır duruma getirmek için yapılan cevher zenginleştirmeye ait “Çok Çukurlu Sabit Cevher Zenginleştirme Atölyesi”dir. Bu atölyenin Türkiye’de ve dünyada belirlenmiş şimdilik tek örnek olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Çamardı-Celaller yöresi son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye madencilik tarihi bakımından büyük bir önem kazanmıştır. Çünkü bu bölgede çok sayıda eski maden işletmeciliğine ait kalıntı ile kalay cevherleşmesi bulunmuştur (Kaptan, 1988; 1). Bundan dolayı Çamardı bölgesi antik çağlardan beri insanları buraya çekmiş ve bölgede yerleşim var olagelmıştır.

Asırlarca Bizans Devleti’nin hâkimiyetinde olan Anadolu, İslam orduları için de bir fetih alanı olmuştur. İslam ordularınca Anadolu’ya yapılan ilk akının 642 yılı civarında gerçekleştiği, 700’lü yıllarda bu akınların belirli aralıklarla devam ettiği izah edilmiştir (Uçar, 1990; 68-100). İslam orduları ile Bizanslılar arasındaki savaşlarda özellikle Abbasi halifesi Me’mun (813-833) döneminde İslam orduları, Anadolu’da yeni fetih ve hâkimiyet alanları oluşturmada Gülek Boğazını devamlı kullanarak Niğde-Çamardı, Ereğli ve Aksaray bölgelerinde fetihler düzenlenmişler ve başarılı akınlar gerçekleştirmişlerdir (Bozkurt, 2004; 103). Malazgirt Savaşı’ndan sonra ise Kutalmışoğlu Süleyman Şah zamanında 1086-87 yıllarında Niğde geneli ve Çamardı’nın Anadolu Selçuklularının eline geçtiği bilinmektedir. Bu kapsamda, Anadolu ve Suriye’deki varlıkları XIII. yüzyıldan beri bilinen Bozulus diğer adı Tabanlı Türkmen aşiretinden olan İnallu cemaatinin, Adana’dan yaylaya çıkarak Çamardı Eynelli (İnal-İnalı) köyünü kurdukları belirtilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılmasıyla beraber Karamanoğulları Beyi olan Alaeddin Bey, 1367-68 yıllarında Moğol güdümündeki Eretna Devleti hâkimiyetinde bulunan Çamardı, Gülek Boğazı ve boğaz kalelerini ele geçirmiştir (Sümer, 1989; 321). Fatih Sultan Mehmed’in bizzat ordunun başında sefere çıkmasıyla beraber Çamardı da

Osmanlıların hâkimiyetine geçmişse de bölgede kalıcı hâkimiyet tam olarak sağlanamamıştır (Aşıkpaşazade, 1970; 43-45). Niğde, dolayısıyla Çamardı, 1475 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından bölgeye yapılan akınlar ile beraber kalıcı olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1508 yılındaki Mufassal Defteri'nde Çamardı'nın, Niğde'ye bağlı bir nahiye olduğu ifade edilmiştir (Eryaman, 2018; 11). Osmanlı son dönemi taşrasında yapılan idari düzenlemeler neticesinde 1854 yılında Niğde sancağının merkez kazalarından olan Çamardı, 1868 yılındaki Vilayet Salnamelerinde de Niğde sancağının merkez kazalarından biri olarak gösterilmiştir. 1869-1871 yılları arasında Çamardı, Niğde sancağının merkez kazalarından çıkartılarak nahiye durumuna getirilmiştir (G. E. Öztürk, 2008; 71-75).

Çamardı, arşiv kaynaklarında Şamardı şeklinde de geçmiştir. Şamardı isminin konar-göçer Halep ve Şam Türkmenlerince Şam'ın ardı yahut Şam'dan sonra gelen yer anlamında nitelendirildiği için bu ismin kullanıldığını söyleyen bazı çalışmalar vardır. 1530'lu yıllarda Niğde bölgesine Dulkadirli Türkmenlerin yanı sıra Halep bölgesinden konargöçer taifeler de gelmiştir. Bu taifeler, Akdeniz bölgesinden Toroslara çıkarak burada ekonomik faaliyetler icra etmişlerdir. Bu durumun bir misali ise Çamardı ilçesine bağlı olan Üçkapılı¹⁰ yaylasıdır. XVI. ve sonraki yüzyıllarda Üçkapılı yaylasına Halep, Şam, Bursa, Aydın, Kayseri ve Adana'dan muhtelif malzemeler getirilerek ticari emtianın alım satımı sağlanmıştır (Eryaman, 2018; 11; Öztaşkın, 2008; 165-170). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar idari yapısındaki değişikliklerle beraber Niğde sancağının bir kazası olan Çamardı, 1781 yılında Bereketli Madeni'nin daha iyi idare edilebilmesi maksadıyla söz konusu madene bağlanmıştır. Böylece Bereketli Madeni, bazı kaynaklarda Çamardı Madeni ismiyle de anılmıştır. Bereketli Madeni'nin Çamardı Madeni ismiyle de anılmasının sebebi bu madenin bölgedeki diğer madenlerden ayırt edilmesini sağlamak amaçlı olmalıdır.

¹⁰ XVIII. yüzyılda burası Niğde'ye üç saat uzaklıkta olup, Çiftehan'ın solunda olan dağ arkasında yüksek bir sümbül, lale ve çiçek yaylasına sahip olduğu, Türkmenlerin burayı yaylak olarak kullandığı ve peynir yaparak bu peynirleri mağaralarda sakladıkları belirtilmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, İstanbul, H. 1145 (M. 1732-33), s. 618.

3. Eski Çağlardan Osmanlı'ya Kadar Niğde ve Civarında Madencilik Faaliyetleri

Anadolu coğrafyası, tarihte birçok devlete ev sahipliği yapmakla beraber bu devletlere ekonomik açıdan önemli faydalar da sağlamıştır. Bu ekonomik faydalardan biri de madenciliktir. İnsanoğlunun madeni eskiden beri tanıdığı ve kullandığı bilinmektedir. Bu madenler hem askeri ve ticari malzeme hem de süs eşyası olarak kullanılmıştır. Bu yüzden madenler insanoğlu için değerli eşyalar arasına girmiştir. Demir, gümüş, bakır, kalay ve altın gibi madenler günümüzde olduğu gibi antik çağ ve sonraki dönemlerde de kıymetli olarak nitelendirilmiştir. Eski tarihlerden beri Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde demir, bakır ve gümüş gibi madenler bilinerek işletilmiş ve kullanılmıştır. Ergani, Afyon, Murgul, Midas, Bursa, Kayseri, Amasya, Artvin, Aydın ve Kütahya gibi Anadolu'nun pek çok ilinde tarihi çağlardan itibaren madenler çıkarılmıştır. Söz konusu bölgelerden biri de Niğde olmuştur. Bölgede yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde Tunç Çağı'nın ilk dönemini yansıtan maden galerileri bulunmuştur.

Özellikle Niğde'ye bağlı Çamardı Celaller yöresi son yıllarda yapılan araştırmalar neticesinde Türkiye madencilik tarihi bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Burası Niğde ilinin 72 km. güneydoğusunda olan Çamardı ilçesinin yaklaşık 4 km. batısında bulunmaktadır. Bölgede M.Ö. dönemlerinden itibaren Bizans döneminin sonlarına kadar olan zaman aralığında, çeşitli madencilik faaliyetlerinin yapıldığını kanıtlayan eski maden işletmeleri bulunmuştur. Burada bulunan Su deliği antik maden galerisi, ülkemizin çeşitli bölgelerinde önceki yıllarda yapılan incelemelerde rastlanılmayan antik bir maden galerisi olma özelliğine sahiptir. Eski madencilerin galeri duvarındaki bıraktıkları izlerden anlaşıldığına göre ateş yakmış oldukları tespit edilmiştir. Madenciler bu ateş ile ısınan galerinin duvarına su döküp kaya ve maden zonunu çatlatarak cevheri bu şekilde çıkartabilmişlerdir. Çamardı bölgesinde yerel adı Kestel olan Sarıtuzla bölgesinde de Eski Tunç Çağı ve Bizans dönemine ait seramikler bulunmuştur. Ayrıca bölgenin yamaç kısımlarında göçmüş halde maden galerileri tespit edilmiştir (Kaptan, 1988; 1-4). Kestel ve Sarıtuzla bölgelerinde yapılan araştırmaların devamında kalay madeninin çıkarıldığı galeriler de tespit edilmiştir (Yener, 1988; 18).

Arkeolojik alışmalar neticesinde Orta Toroslar bölgesinde Erken Bronz ağı'nda kalay madeninin işlendiğini gösteren bir takım deliller de bulunmuştur. Maden minarelinin Kestel madeninden çıkarılarak Gltepe'deki atölyelerde işlendiği kuvvetle muhtemeldir (Drahor, 1992; 40). Kestel'de yapılan cevher üretiminin toplamı ve işletmenin çalışma yılları göz önüne alınarak bölgenin, Eski Tunç ağı'nda önemli bir kalay üretim merkezi olduğu belirtilmiştir (zbal, 1992; 303).

Bölgede Sarıtuzla (Kestel) eski maden işletmelerinden yaklaşık 1 km. kuzeydoğuda yer alan Mine Damı mevkisinde ise eski bir maden sahası saptanmıştır. Bununla beraber 1991 yılındaki araştırmalarda, yeni keşfedilen bu maden alanı içerisinde eski madencilik faaliyetlerini içeren muhtelif buluntular tespit edilmiştir. Buradaki cevher zenginleştirme aletlerinin benzer buluntularına yine Celaller bölgesindeki Sarıtuzla eski maden alanı ile Gltepe'deki yerleşim yerinde de rastlanılmıştır. Söz konusu bu yerlerde 50.000 adet çeşitli antik cevher zenginleştirme aleti bulunmuştur. Bu buluntular burada yapılan yer altı maden işletmeciliğinin en iyi kanıtları olarak bilinmektedir. Burada, yaklaşık 45 milyon yıl önce yaşamış tek hücreli deniz canlılarına ait fosil kalıntıların bulunduğu taş havan, İlk Tunç ağı madencileri tarafından kullanılan kendine has ilginç bir örnek olma özelliğini taşımaktadır. Bu bulgu ise fosilli bir kayaağtan yapılmış olması nedeniyle Anadolu'da ele geçen şimdilik tek buluntu olma özelliği taşımaktadır (Kaptan, 1992; 431-435). Tüm bunlara istinaden söz konusu dönemlerde bölgede yapılan madencilik çalışmalarından dolayı ağaç kesimi aşırı derecede hızlanmış ve bölge arazisinin çıplak kalarak erozyona maruz kalmasına sebep olmuştur (Ozaner, 1992; 476).

Hitit Devleti döneminde de Niğde bölgesinde madencilik çalışmaları yapılmıştır. Niğde'nin Ulukışla iesinin 9 km. kadar güneyinde bulunan Porsuk (Zeyve) Hyğnde bu durumu destekleyen buluntular mevcuttur. Hyğn VI-V. katmanlarında M.. II. bin yılda Niğde kültürüne ait mühim bilgiler de elde edilmiştir. Söz konusu hyk, stratejik açıdan Orta Anadolu ile Toros Dağları zerindeki Gülek Boğazı'nı kontrol eden bir mevkidedir. Hyğe yakın bir konumda kurşun madeni yatağı mevcuttur. Bu hykte ilk yerleşimin ortaya çıkmasıyla beraber bu bölge; M.. 1600'lerde Hitit Kralı I. Hattuşili ve sonraki kralların güney bölgelere hâkim olmalarında stratejik bir rol oynamıştır (Kutluyar, 2020; 29).

Ulukışla sınırları içerisinde yer alan Bolkar Dağı kurşun madeni de su kaynağı ve çam ormanları açısından zengindir. Nitekim ağaç varlığı, madeni cevherinden arındırma, ayırma ve diğer madenlerle birleştirerek yeni alaşımlar bulunması için gerekli bir malzemedir. Söz konusu civarda Gümüş Maden (Lülüve), Bereketli Maden (Çamardı-Celaller) ve Niğde-Gümüşler kurşun madeni yataklarının da Bolkar Dağı madenine eklendiğinde buraya Gümüş Dağları denmesinin sebebi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu bölgeye komşu olan Tabal Krallığı'nın bölgedeki gümüş yataklarını hâkimiyeti altında tuttuğu ve Asur'un bu bölgedeki maden zenginliğine sahip olabilmek için Tabal Krallığına seferler düzenlediği bilinmektedir (Pınarcık, 2018; 397-398). Nitekim Asurlular Tabal'ın zengin yapısından etkilenerak bu sayede ticaretlerini de geliştirmişlerdir. Asurlular sadece Tabal Krallığına değil diğer Anadolu krallıklarına da ekonomik maksatlı seferler düzenlemişlerdir (Himmetoğlu, 2018; 365).

E. J. Davis'in 1875 yılında Ulukışla ilçesinin Madenköy köyünde Kappadokia gezisi esnasında bulmuş olduğu Bulgarmaden yazıtı da bölgenin madenler açısından önemini ortaya koymuştur. Yazıtın, Warpalawas'ın yerel beylerinden Tahunazi (Tarhunazas) tarafından yazdırıldığı belirtilmiştir. Bu yazıt Warpalawas'ın Bolkar Dağlarına kadar uzanan geniş bir bölgede hâkimiyet gösterdiğinin de kanıtı olmuştur (Deniz, 2020; 55). Luvi hiyeroglifleriyle yazılmış olan bu yazıt, söz konusu maden yataklarının Geç Hitit döneminde M.Ö. VII. yüzyılda taşıdığı önemi de ortaya koymuştur (Beyer, 2013; 15). Yazıtın bir diğer özelliği ise şimdilik tarihteki ilk maden ruhsatnamesi olma özelliğidir (Kartalkanat, 2014; 53).

Zikredilen hususlardan ve bölgedeki zengin maden cevherlerinden dolayı Bulgar Maden ismiyle anılan gümüş kaynaklarının uluslararası ticarete önemli bir konumu olduğu da ifade edilmiştir. Bu kapsamda Asur Kralı III. Salmanassar'dan başlayarak Orta Toros ve Bulgar Maden bölgesi zenginliklerinin bilhassa gümüş madenlerinin kontrolünün Asur Devleti politikasının önceliklerinden olduğu varsayılmıştır (Pınarcık, 2018; 388-389; Deniz, 2020; 56). Antik dönemde Niğde'deki başlıca maden yatakları ve türler ise şöyledir; altın-gümüş yatakları Niğde-Bolkardağ, kalay yatakları Niğde-Çamardı-Celaller-Ulukışla-Bolkardağı-Sulucadere, kurşun çinko yatakları ise Niğde-Çamardı-Tekneli-Yaylaocakları-Ulukışla-Bolkardağı olarak zikredilmiştir (Çatal, 2009; 3-10).

Anadolu madenciliği Romalılar döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. Nitekim Romalılar, Anadolu'daki en önemli kurşun, altın, gümüş, bakır, demir ve pandemit yataklarını işletmişler, günümüzde ancak ulaşılabilir olan derinliklere inmişlerdir. Madenin bulunması ve işletilmesi için muhtelif teknikler uygulamışlardır (Avşaroğlu, Arıoğlu ve Yılmaz, 2005; 2). Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla beraber batıda bulunan madenlerin kaybedilmesi, Doğu Roma İmparatorluğunun devam etmesiyle de Anadolu madenlerine sahip olunması süreci başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden önce Anadolu madenleri hakkındaki en ayrıntılı bilgiyi ise Arap Coğrafyacı el-Ömerî vermiştir. Ona göre Anadolu'da bir demir, dört gümüş madeni vardır. Gümüş madenlerinin Ulukışla bölgesi, Gümüşhane, Bayburt ve Kütahya civarında, demir madeninin ise Ermenek yakınlarında olduğu bildirilmiştir (Atasoy, 1981; 30-34). Bunun yanında Anadolu'da bulunan demir cevheri merkezleri zikredilirken Niğde-Kayseri bölgesine de değinilmiştir (Bakır, 2002; 36).

Söz konusu durum Osmanlı Devleti öncesi Türk devletleri için de geçerli sayılabilir. Nitekim Selçuklu Anadolu'sunda da maden cevherleri birçok alanda gerekli olmasına ve yaygın şekilde kullanılmasına rağmen maden işletmeciliği konusundaki bilgiler kısıtlı kalmıştır. Konuya dair var olan bilgiler ise yabancı kaynaklarda bulunmuştur. Bunların başında da Anadolu dışındaki İslam ülkeleri coğrafyacılarının eserleri gelmiştir. Söz konusu İslam coğrafyacılarının eserlerinden elde edilen bilgilere göre Selçuklular döneminde Anadolu'da işletilen maden yatakları arasında Ulukışla'da geçmiştir. Buradaki gümüş ve demir maden yataklarına değinilmiş, Selçuklu Anadolu'sunda madenciliğin ise daha çok Rum ahali tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Beylikler döneminde de Niğde bölgesindeki madenlerin işletildiğine dair bir bilgi bulunamamakla beraber Ulukışla, o dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren maden bölgeleri arasında zikredilmiştir (Tızlak, 1997; XXVII). Dolayısıyla Anadolu'yu kendilerine yurt edinen ilk beyliklerden Anadolu Selçuklu ve daha sonrasında kurulan beylikler ile Osmanlı Devleti döneminde Anadolu'daki madenler işletilmeye devam edilmiştir. Kaynaklarda Niğde bölgesindeki madenlere dair sadece Ulukışla'nın ismi geçmiştir. Buradaki demir ve gümüş madenleri gerek beylikler ve gerekse Anadolu Selçuklu Devleti tarafından işletilmiştir (Tızlak, 2002; 410-413). XIII. ve XIV yüzyıllarda özellikle gümüş madeni Anadolu'da dört merkezden çıkarılmış ve bu merkezlerden biri Ulukışla'daki Lolova (Lülüve) olmuştur. Bu merkezlerdeki madenlerin hepsi XIV. yüzyılın ilk yarısında faaliyette

bulunmuş ancak sonradan bu madenler işletilmemiştir. Hem Selçuklu hem de Anadolu beylerinin bastırdıkları gümüş para, söz konusu bu merkezlerden çıkarılmış ve ihtiyaç fazlası da satılmıştır (Uzunçarşılı, 1937; 111). Lülüve Madeni ismiyle bu madene dair bilgi veren Niğdeli Kadı Ahmed, eserinde “*Lülüve vilayetinin oduncularından, mezkûr madenin kömürcülerinden*” şeklinde bahsetmesi aslında o dönemlerde dahi bu madenin sistemli bir şekilde işletildiğini göstermektedir. Çünkü madene hizmet eden oduncu ve kömürcüler bulunmakta dolayısıyla bu kişiler madene bağlanmış olmaktadır (Niğdeli Kadı Ahmed, 2015; 259). Moğolların Anadolu’yu işgal ettiği dönemde Karamanlılar ve Ulukışla Madeni bölgesini korumakla görevlendirilen 200 Moğol askerinin öldürülerek başlarının Niğde’ye gönderildiği bilgisi ise Selçuklular döneminde yine Ulukışla Madeni’nin işletildiğini işaret etmektedir (O. Turan, 2011; 557). Başka bir kaynaktan yine Selçuklular döneminde Ulukışla’da demir madeninin olduğu belirtilmiştir (O. Turan, 1969; 288).

Her ne kadar yukarıda belirtilen Ulukışla madenlerinin haricinde Niğde bölgesindeki madenlerin Selçuklular ve beylikler döneminde işletildiğine dair şimdilik bir buluntu mevcut değilse de Selçukluların madenlere önem gösterdiklerine dair çok sayıda bulgunun varlığı bilinmektedir. Buna göre madencilik faaliyetlerinin vilayetlerdeki maden ocaklarından gümüş veya demir madeninin elde edilmesi suretiyle yapıldığı ve daha çok gümüşlü kurşun madenlerinin işletildiği de ifade edilmiştir (Baykara, 2020; 121). Bu önemin sebeplerinden biri de metal paralarda kullanılan gümüşün çok kıymetli olmasıdır. Bu açıdan o dönemdeki önemli gümüş yataklarından biri de Ulukışla olarak kaynaklarda ve çalışmalarda belirtilmiştir (Cahen, 1979; 165). Buna istinaden Ulukışla’da İlhanlılar ve Selçuklular dönemine ait Niğde’de de Selçuklular dönemine ait darphâne bulunmuştur (Sahillioğlu, 1993; 501; Bakır, 2002; 232). Köseadağ Savaşı’ndan (1243) önceki ve sonraki senelerde Anadolu’da bulunan Dominiken Papazı Simon de Saint-Quentin, Türkiye sultanının zenginliği hakkında bilgi verirken gümüş madenlerinde çalışan işçilere günlük 3 bin sultanî ödendiğini, Sultanın bir yılda madenlerden 200 bin altın vergi aldığını zikretmiştir (Bedirhan, 2018; 119). Selçukluların özellikle İtalya’ya ihraç ettiği madenlerin arasında başta şap madeninden sonra gümüş ve bakır madeninin olduğu da belirtilmiştir. Simon de Saint-Quentin’in belirttiği üzere Anadolu’da işletilen madenlerin arasında gümüş ve bakırın önemli bir yeri olmuştur. Ölüm tarihi 9 Zilhicce 749/28 Şubat 1349 olan Arap yazarı el-Ömerî de Anadolu’daki madenlerden

bahsetmiş ve Gümüşsaray (Gümüşhacıköy), Ulukışla ve Bayburt (Gümüşhane) yöresinde işletilen üç büyük gümüş ocağının bulunduğunu kaydetmiştir (Ş. Turan, 2000; 139). Ayrıca Selçuklular döneminde kömür madenciliği de yapılarak yakıt olarak kullanılmıştır (R. Turan, 2007; 43).

4. Osmanlılar Döneminde Niğde’de Madencilik Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, Karamanoğullarına son vererek bölgeye hâkim olmuş ve buradaki yönetimi ele geçirmiştir. Bununla birlikte ekonomik açıdan önem taşıyan madenlere de sahip olarak işletmeye koymuştur. Osmanlı Devleti, ilk dönemlerinden itibaren yapılan fetihlerle beraber önce Rumeli’de daha sonra Anadolu’daki maden yataklarını işletmiştir. Zira madenler, devletin para düzeninin ve tedavül ihtiyacının karşılanmasında önemli kolaylıklar sağlamaktaydı. Osmanlı Devleti de madenlerin söz konusu öneminden dolayı devletin henüz ilk yıllarında dahi altın ve gümüşün bol miktarda üretimi ile özellikle alakadar olmuştur. Ülkenin Rumeli tarafında genişlemesini müteakip, ordu ve silah teçhizatı için elzem olan kurşun, kalay ve demir madenleri yönünden zengin olan bölgelerin ele geçirilmesi ve muhafazası için özel gayret gösterilmiştir. Burada, Rumeli madenleri faaliyetleri açısından Anadolu madenlerine göre öncelik göstermiştir (Tızlak, 1997; 1). Osmanlı Devleti’nin Karamanoğullarına tamamen son vermesi ile beraber askeri alanda kullanılmak üzere XVI. yüzyılda Karaman eyaletinde yoğun bir şekilde güherçile madeni üretilmiştir. Bu eyalete bağlı bir sancak konumunda olan Niğde’de de yüksek miktarda güherçile madeni çıkartılarak kalhânelerde işlenmiştir. Bu maden açısından Niğde sancağı bölgede sivrilerek Osmanlı Devleti’nin en önemli güherçile üretim merkezlerinden birini oluşturmuştur. İlerde de değinileceği üzere Niğde sancağı, Osmanlı Devleti’nde güherçile üretimi açısından uzun yıllar boyunca birinci sırada gelmiştir (Gürdal, 2015; 27). Daha sonra XVIII. yüzyılda Niğde’de Bereketli sîmli kurşun, Bulgar Dağı sîmli kurşun (İzbırak, 1945; 224) ve altın madenleri işletmeye açılmıştır. Kurşun ve gümüş üretiminin yapıldığı Bereketli, XVIII. yüzyılda işletilen önemli madenlerdendi (Balcı, 2001; 8-9).

Osmanlı ordusunun önemli ihtiyaçlarından birisi olan güherçile üretimi için Bor’da da bir barut fabrikası kurulmuştur. Bor Şeriyye Sicili defterlerinde bu fabrikada yoğun bir şekilde güherçile üretiminin yapıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Muhtelif zamanlara ait barut muhasebesi, güherçile nakledecek develerin kiralari,

siyah barut kârhânesi ile ilgili teslim, muhasebe ve tabh¹¹ konuları, donanma için mühimmat ve siyah barutun gönderilmesi, Karaman kalesinin barut ihtiyacı hususu, Konya kalesine barut gönderilmesi isteği ve barut imalathanesinin masrafı gibi birçok mevzu söz konusu defterde belirtilen konulardandır (BOA, B.Ş.S.3, 74/3).¹² Evliya Çelebi’de seyahatnamesinde Bor’dan bahsederken Hemam çayı üzerinde olan siyah barut değirmenlerinden bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 2013; 145). Kâtip Çelebi’de “Cihannûma” adlı eserinde Bor’dan bahsederken Niğde’den Konya yolu üzere dört saat içinde gidilen bir kasaba olduğunu, burada barutun işlendiğini, bu baruthanenin yüz adet dibeğinin olduğunu, barut için güherçilenin önemini ve bunların depolandığını belirtmiştir (Kâtip Çelebi, 1145; 618). Bu fabrika devletin barut ihtiyacına önemli ölçüde cevap vermiştir. Akşehir, Koçhisar, Develi, Kayseri, Şarkışla, Cırlavuk ve Kemerhisar güherçile hanelerinden getirilen on binlerce kantar güherçile, Bor barut fabrikalarında perdahtlı perdahtsız¹³ top ve tüfek barutu yapılarak İstanbul’a develerle sevk edilmiştir. Bu fabrikanın işletildiğine dair daha önce Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesinde bulunan, sonra Milli Kütüphane sicil arşivine taşınan Bor sicilleri içerisinde konuyla ilgili çok sayıda belge mevcuttur. Belgelerden anlaşıldığı üzere bu fabrika, Osmanlı Devleti’nin güherçile ihtiyacı için önemli bir konumunda idi. Ayrıca o tarihlerde Kemerhisar’da bulunan güherçile madeninin işletildiği de anlaşılmaktadır. Yine o dönemlerde güherçilenin işlenerek kal yapılması ve satılmasının kazançlı bir iş olduğu da belirtilmiştir. Bundan dolayı birçok aile bu sektörden geçinerek zengin olmuştur (Önen, 1963; 21-22).

XIX. yüzyıldan önce Niğde’de işletilmekte olan Bereketli ve Bulgar Dağı adında iki önemli maden bulunmuştur. XX. yüzyıla kadar işletilmiş olan bu madenlerin üretimi ve faaliyetlerinin yıllara göre değişimi esnasında bölgenin idari yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim 18 Eylül 1793 tarihinde madene bağlı kazaların serbestiyeti¹⁴ ile reaya arasındaki anlaşmazlıkların çözümünün

¹¹ Pişirme, pişirilme anlamındadır. Madencilikte fırınların tabh edilmesi fırınların kızdırılması anlamındadır. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2010, s. 1179.

¹² H. 3 Z 1066/M. 22 Eylül 1656 tarihli belge; Bu konuya dair diğer belgeler için bkz. BOA, B.Ş.S. 3-; 75/1 (H. 12 Z 1066/M. 1 Ekim 1656 tarihli belge); 20/1 (H. 5 Ca 1066/M. 1 Mart 1656 tarihli belge; 21/1 (H. 20 Ca 1066/M. 16 Mart 1656 tarihli belge); 94/2 (Tarihi olmayan belge); 99/1 (H. 16 L 1065/M. 19 Ağustos 1655 tarihli belge).

¹³ Perdah: Perdaht olarak da geçmektedir. Cilalama, temiz tutmak manasına gelmektedir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 2011, s. 545; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1005.

¹⁴ Serbestiyet maden ve madene bağlı yerler ile kişileri kapsamıştır. Osmanlı Devleti’nde madenlerin emanet sistemi dâhilinde görevlendirilen bir emin vasıtasıyla idare edilmesi giderek özel bir statüye

maden emininin bilgisi dâhilinde görülmesi gibi madenlerde geçerli olan şartlar belirtilerek Bereketli Madeni Bozkır Madeni'ne bağlanmıştır. Gerekçe olarak daha 1785 yılında ehl-i ört taifesinin reayaya yaptığı zulmün madenciler ve ustabaşı tarafından dile getirilmesi neticesinde Niğde reayası şikâyetinde bulunmuştur. Bu şikâyet üzerine 1785 yılında Bereketli Madeni kapatılarak Bozkır Madeni'ne bağlanmıştır. Ancak bu durum uzun soluklu olmamış ve kısa süre içerisinde her iki madene de ayrı ayrı maden emini tayin edilmiştir.¹⁵

XIX. yüzyıldan önce Bereketli Madeni'nin işletildiğine dair bilgiler, çok sayıda arşiv vesikasından tespit edilebilmiştir. Buna binaen 18 Ekim 1779 tarihinde, Bereketli köyünden Seyyid Mustafa isimli kişinin gönderdiği cevher darphânede tetkik edilmiş ve buradan iyi bir kazanç elde edileceğine dair darphânedeki görüş bildirilmiştir. Ancak cevherin hangi mahalden alındığı bilinmediği için bunun araştırılması gerekmiştir. Bozkır Madeni emini Halil, bu yerleşim yerinin Bozkır Madeni'ne yakın olmasından dolayı bu iş için görevlendirilmiştir. Cevherin olduğu mahallin muayene edilerek durumun gerçekliğinin öğrenilmesi için de mübaşir görevlendirilmiştir. Görevlilerin yapacağı araştırma ile madende yapılacak üretimin masrafını karşılayıp karşılamayacağı tespit edilip madenin bu tespite göre işletilmeye açılıp açılmayacağına karar verilmiştir (BOA, C.DRB, 62/3058).¹⁶

4.1. Maden-i Hümâyûn Tanımı ve Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun Tarihsel Alt Yapısı

Padişaha ait madenler anlamına gelen *Maden-i Hümâyûn* kelimesi, Osmanlı Devleti'nde bizzat devlet tarafından işletilen madenler için kullanılmıştır. Daha önceki yapılan çalışmalarda bu tabir, Maden-i Hümâyûn emanetinin sınırları belirlenmiş tek bir maden bölgesinden oluştuğu şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu kavramın sadece Keban-Ergani yöresindeki madenler ile bu madenlere bağlanan

dönüşmüş ve bu da “serbestiyet” sistemini ortaya çıkarmıştır. Buna göre; ahalinin madende düzenli çalışıp çalışmadığı, ceza ve takdir durumları gibi her türlü işler maden eminine bırakılmış ve başkalarının madene müdahale etmesi engellenmiştir. Tanzimat döneminde maden eminlerinin yerine müdürlüklerin teşkil edilmesi ile serbestiyet sistemi de ortadan kaldırılmıştır. Bkz. Faruk Doğan, “Ateşli Silahlar Çağında Osmanlı Silah Sanayiine Bir Örnek: Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhanesi (MAD 4415 No’lu Muhasebe Defterine Göre)”, *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 2020, s. 24.

¹⁵ Yukarıda belirtilen serbestiyet sistemi, madendeki vergilerin tamamının tahsil edilmesi ve madene bağlı olan yerlerin bütün işlerinin maden emini tarafından yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Maden bölgesi veya madene bağlı olan yerlerdeki kişilerin işlerinin de maden emini vasıtasıyla yerine getirilmesi esas kabul edilmiştir. Bkz. Şafakcı, *a.g.t.*, s. 45-48, 91.

¹⁶ H. 7 L 1193 tarihli belge.

küçük madenler için kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu durumun gerekçesi olarak; Keban-Ergani madenleri için Maden-i Hümâyûn tabirinin kullanılmasına istinaden Gümüşhane Madeni başta olmak üzere Bozkır, Gümüşhacıköy ve Kastamonu Küre madenleri için bu tabirin kullanılmaması gösterilmiştir (Tızlak, 1997; 19; Öcal, 2016; 56-57).

Daha sonraki dönemlerde Osmanlı madenciliği üzerine yapılan araştırmalarda Maden-i Hümâyûn kelimesinin Keban-Ergani yöresine has bir kelime olmadığı, sınırları çizilmiş bir mekândan ziyade devlet tarafından bizzat işletilen madenler için yapılan genel bir tanım olduğu ortaya çıkmıştır. Akdağ Maden-i Hümâyûnu ile Bulgar Dağı ve Bereketli Maden-i Hümâyûnu bu duruma örnek gösterilebilir. Bunun yanı sıra Gümüşhane, Gümüşhacıköy, Keban, Küre-i Nühas, Gülekboğazı, Anbarkaya, Kratova, Cebel-i Kozlu madenlerinin muhtelif masraflarını Asîthane-i Saâdet'e oradan da Darphâne-i Âmire'ye nakledilen cevherlerin miktarlarını ve maden ketebesinin maaşlarını gösteren arşiv vesikasında anılan madenler için de "Maden-i Hümâyûn" tabiri kullanılmıştır (BOA, MİL.E.d., 12).¹⁷

Maden-i Hümâyûn tanımı ile beraber bu madenlerin kuruluş tarihinin olup olmadığı meselesi de üzerinde durulması gereken başka bir konudur. Keban-Ergani bölgesi Maden-i Hümâyûn için kuruluş tarihi olarak 1775 yılında Diyarbakır ve Sivas valiliklerine hitaben yazılan bir ferman temel alınmıştır. Ancak bu fermanın incelenmesiyle beraber; belli bir Maden-i Hümâyûn ile ilgili olmaktan ziyade devletin maden işletmeleri ile ilgili bir değişikliğe gittiğini göstermekte olup, emaneten işletilen madenlerin işletilmesi hususunda genel bilgiler sunduğu belirtilmiştir. Nitekim dönemin en büyük işletmelerinden olan Keban-Ergani Maden-i Hümâyûnu'na böyle bir fermanın gönderilmesi ile emaneten işletme sisteminde de bir değişikliğe gidildiği zikredilmiştir. Buna mukabil madenlerin serbestiyet üzere yönetiminde serbestiyet sınırlarının genişlemesi ve emirlere verilen yetkilerin arttırılmış olması dikkat çekmiştir (Öcal, 2016; 57).

Serbestiyetlik sınırları dâhilinde; madenlerin civarında olan kadılar ile diğer yöneticilerden hiçbir kimsenin maden eminine karışmaması, maden emininin valiyi şikâyet edebilmesi, yerel yöneticilerin şikâyet ve isteklerine nazaran maden eminlerinin şikâyet ve isteklerinin doğru kabul edilmesi, etraf kazadaki kadı ve diğer

¹⁷ H. 25 Za 1270-12 Ş 1281/ M. 19 Ağustos 1854-10 Ocak 1865 tarih aralıklı belgeler.

yöneticiler maden emininin istedikleri bazı hususlarda onlara yardım edecek olması, madenciler arasındaki anlaşmazlığın maden emini nezdinde çözüleceği gibi birçok husus ele alınmıştır. Nitekim bu fermanın sonraki dönemlerde Bereketli Madeni’nde, maden emininin söz konusu yetkilerle görevlendirildiği tespit edilmiştir. 19 Şubat 1800 tarihli arşiv belgesine göre; vergi toplamada mutasarrıfların raiyyete zulmetmesinden dolayı bu işin maden eminine verilmesi, bölgeye bir mübaşirin tayin edilmesiyle beraber davaların maden emini marifetiyle şer’i kanuna uygun görülmesi ve halkın huzurunun sağlanması gibi hususlar buna örnek gösterilebilir (BOA, C. DRB 31/1541).¹⁸ Bozkır Madeni’ne gönderilen 2 Şubat 1777 tarihli belgede de bu fermanın sadece Keban-Ergani Maden-i Hümâyûnu bölgesine ait olmadığı belirtilmiştir (Öcal, 2016; 58; Şafakçı, 2013; 35). Dolayısıyla 1775 yılı, Maden-i Hümâyûnların kuruluş tarihi olmaktan ziyade, Maden-i Hümâyûn emaneti olan işletmelerin bağımsız bir idari yapı olarak “*ber vech-i istiklaliyet*” üzere serbest idare edilmeye başlandığı tarih olduğunu söylemek doğru tanım olacaktır.

Bu kapsamda Maden-i Hümâyûn emanetinin bizzat devlet tarafından idare edilmesine istinaden yapılan çalışmalara Akdağ Maden-i Hümâyûnu örnek gösterildiği gibi çalışmamız da bu örneklerden birini oluşturmaktadır. Bölgede maden işletmelerinin faaliyete geçmesiyle beraber Bulgar Dağı Madeni ile Bereketli Madeni aynı mekanizma ile idare edilmiştir. Bundan dolayı her iki maden hasılatının yüksek ve cevher oranının zengin olması sebebiyle devlet tarafından işletilerek Maden-i Hümâyûn idaresi teşkil edilmiştir. Nitekim 1780 yılında maden emini olan el-Hac Mustafa Ağa’nın tahririnde, gerek Bereketli Madeni’nde gerek Aladağ’da bulunan iki adet mağaralardaki cevherlerin numuneleri merkeze gönderilmiş ve buradan gelen neticeye göre cevher veriminin kuvvetli olduğu belirtilmiştir.¹⁹ Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin aynı sancak sınırları içerisinde olmasından dolayı her iki madenin tarihin belli dönemlerinde Maden-i Hümâyûn idaresi altında emaneten yönetilmesi sağlanmıştır. Tarihin belirli dönemlerinde muhtelif sebeplerden dolayı maden tatil

¹⁸ H. 24 N 1214 tarihli belge; 29 Aralık 1796 tarihine ait başka bir arşiv belgesinde, madene bağlı olan yerlerin dava, anlaşmazlık ve hapis cezalarının maden emini tarafından görüleceği belirtilmiştir. Bu konuda da vüzerâ-yı kirâm, mîr-i mirân, mîr-livâ ve ehl-i örf taifesinin maden eminine karışmaması emredilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 44/2155 (H. 28 C 1211).

¹⁹ Mağaralardaki cevherlerin kuvvetli olmasına binaen 10 adet fırının imal edilebileceği izah edilmiştir. Bkz. BOA, AE, SABH I, 259/17436 (H. 16 M 1195/M. 12 Ocak 1781).

edilmiş, kapatılmış veya etrafındaki diğer madenlere bağlanmıştır (BOA, MVL, 257/43).²⁰

Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu idaresine dâhil edilen irili ufaklı başka madenler de olmuştur. Gerek bölgede keşfedilen yeni madenler gerekse bazı sebeplerden dolayı cevher üretiminin aksamaması için bu tür madenler Maden-i Hümâyûn idaresine ilhak edilmiştir. Buradaki amaç, maden üretiminin sekteye uğratılmaması ve üretimin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Aşağıda alt başlıklar halinde sunulan bu madenlerde devlet, konuyla alakalı gerekli bütün önlemleri alma gayreti göstermiştir.

4.1.1. Gülek Boğazı Madeni

Halkın daha çok Gülek tabirini kullandığı bu yer için Külek ismi de kullanılmıştır. Burası İç Anadolu'yu Çukurova'ya bağlayan önemli bir boğaz olagelmıştır. İsmi günümüzde harabe durumunda bulunan bir kale ve bu kalenin yakınındaki bir köyden almış ve şimdiki Tarsus ilçesine bağlı bir beldenin adı olmuştur. Ortaçağ Ermeni kaynaklarında burada bulunan geçidin adı Guglag veya Gougtag, Haçlı kaynaklarında ise Gogulat veya Coqelaquus diye adlandırılmıştır. Arap coğrafyacıları tarafından Darbû's-Seleme ya da sadece Darb isminin verildiği, daha eski dönemlerde Pylae Ciliciae (Kilikya Kapıları) ismiyle bilindiği ve Amanos Dağları üzerindeki Pylae Syriae (Suriye Kapıları) ile beraber Anadolu'dan güneye inilen en önemli geçidin olduğu yer olarak zikredilmiştir. Burasının Bizans döneminde önemli hale geldiği ve bu önemini günümüze kadar sürdürdüğü, buradaki boğazın ise Tarsus ırmağının kollarından biri olan Gülek Suyunun güneye doğru daralarak uzanmasına istinaden etkileyici bir özelliğe sahip boğazın ismi olduğu nitelendirilmiştir (Uzun, 2017; 34).

Osmanlılar döneminde burada bulunan maden arşiv belgelerinde Gülek Boğazı Madeni ismi ile anılmış ve kurşun cevheri açısından zengin durumda olmuştur. Maden, o dönemlerde Adana sınırları dâhilindedir. Madenin ilk defa Mısır Valisi olan Mehmet Ali Paşa tarafından açtırıldığı da ifade edilmiştir. Osmanlı devlet adamları, maden idaresi başmühendislerinden Mösyö Polini'yi Avrupa sistemi üzerine kuyuların ıslah edilmesi ve verimliliğin artırılması maksadıyla 1842/1843 yıllarında

²⁰ H. 25 C 1269/M. 5 Nisan 1853 tarihli belge; Ayrıca bkz. Şafakçı, *a.g.t.*, s. 45-48; Balcı, *a.g.t.*, s. 192.

görevlendirmişlerdir (Balcı, 2001; 91-102). Buradaki madenlerin geç kalınmadan işletmeye açılması için Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümayûnu müdürü Osman Nuri Ağa'nın sorumluluğuna bırakılmıştır. Dolayısıyla idari açıdan bu maden Maden-i Hümayûn'a dâhil edilmiştir. Osman Nuri Ağa, madende ürettiği 2.574 kuruş değerindeki kurşunu numune maksadıyla merkeze göndermiştir. Bu değerdeki kurşunun üretim masraflarının Adana mal sandığından karşılanması için merkezden yazı yazılmış ve merkeze gönderilecek cevherin numune ücreti üzerinden gönderilmemesi emredilmiştir. Madenin Adana sınırlarında bulunmasından dolayı madencilerin buraya gelip gitmelerinden kaynaklı masrafların fazla olması ayrıca öşür vergisinin de alınması gibi sorunların çözümü maden müdürünün vazifelerinden sayılmıştır (BOA, A.MKT.UM., 389/56).²¹

21 Mayıs 1844 tarihinde Gülek Boğaz'ında Avrupa usulüne göre açılan üç mağaradan biri, mayalık olarak Bulgar Dağı Madeni'ne ilhak edilmiştir. Esasen bu tarihlerde Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni Osman Ağa'nın müdürlüğü altında idare edilmekteydi. Açılan bu mağaraların Bulgar Dağına bağlanması ise muhtemelen yakın olmasındandır. Bu bağlanma neticesinde Gülek Boğazı mağaralarına Bulgar Dağı Madeni'nden amele tedarik edilmiştir. Ancak söz konusu ameleler bu mağaralarda kabul edilmemiş ve amelelerin iadesi için Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri müdürüne bir yazı yazılmıştır. Belgede, Avrupa usulü mağara açma tekniği ile amelelerin neden madende istihdam edilmediği konusunda bir bilgi verilmemiştir (BOA, C.DRB 5/245).²²

Bu maden Gülek geçidinin kuzeyinde yaklaşık beş saatlik mesafede bulunmuş ve eritme fırınları bir saatlik mesafede olan Gülek Boğazı köyünden geçmiştir. 1845 yılına istinaden verilen bilgiye göre maden son on sekiz aydır düzgün ve verimli bir şekilde işletilmiş ancak uygun fırın ve eritme aletlerinin eksikliğinden üretim sınırlı olmuştur. Buna rağmen senede 100.000 kıyye (128.200 kg) metal üretilmiştir. 1845 yılında maden müdürü olarak Reşid Efendi görevlendirilmiş, yapılan 260 kıyye (333 kg) üretimden 100 kıyye (128.200 kg) saf kurşun elde edilmiş ve bunun içerisinde de bir miktar gümüşün olabileceği öngörülmüşse de ayrıştırma işleminin yapılacağı alete sahip olunamamıştır. Her ne kadar bu madenden merkeze cevher nakledilmediği belirtilse de üretilen cevherler Tarsus Limanı'na nakledilmiştir. Madende mevcut olan

²¹ H. 15 C 1276/M. 9 Ocak 1860 tarihli belge.

²² H. 3 Ca 1260 tarihli belge.

beş galeriden çıkarılan cevherler fırınların olduğu mahalle katırlarla nakledilmiştir. Katırların maliyeti ise her bir 100 kıyye için 6 akçe olarak belirlenmiştir. Henüz iki fırının faal olduğu madende etrafta bulunan ormanlar sayesinde bolca odun yakıt olarak kullanılmıştır. Kaynakda belirtildiği üzere 1845 yılına istinaden madende 50 kişi çalışmakta, bu işçiler Trabzon çevresinden gelen Rumlardan oluşmakta ve bunlar madenin girişinde geçici evlerde ikâmet etmekteydiler. Kışın bu işçiler kendi evlerine dönerek 10 Mayıs tarihinde Gülek Boğazı Madeni'ne tekrar gelmişlerdir (Issawi, 1980; 287). Daha sonra 26 Ocak 1854 tarihli belgeye göre, bu madenin yeni bir maden olduğundan dolayı piristad ustaları Bereketli Madeni'nden tedarik edilmiştir (BOA, HH.d 801).²³

1860 yılı Ağustos ayının başlarında Osman Nuri Ağa'dan Gülek Boğazı Madeni'nde, maiyetinde bulunan madenci ustası, zabıt ve sairlerin yiyecek fiyatlarının tutarı olan 23.916,5 kuruşu göndermesi istenilmiştir. Ancak Osman Nuri Ağa, söz konusu miktarın yarısının arazi ve iskân edilenlere harcandığını belirterek tamamını gönderemeyeceğini bildirmiştir. Gülek Boğazı Madeni, uzaklığı sebebiyle zamanla masraflarının arttığı bir maden olmuştur. Nitekim bu husus maden müdürü ile Maliye Nezareti arasında sorun teşkil ederek dava meselesi haline gelmiştir. Arşiv belgelerinde ise bu davanın eski bir konu olduğu zikredilerek o dönem için, meselenin bilindiği kadarıyla masraflar hususunda anlaşmazlık cereyan ettiği beyan edilmiştir (BOA, İ.MVL 00436/019292).²⁴ 7 Ocak 1865 tarihinde ise Gülek Boğazı, Pozantı isimli mahaldeki bir fabrikanın inşaat faaliyeti sonlanıncaya kadar tatil edilmiştir. İnşaatın ne kadar süreceği ve madenin tekrar ne zaman faaliyete geçeceği konusunda ise arşiv belgelerinde bir bilgi verilmemiştir (BOA, MVL 695/1).²⁵

4.1.2. Yahyalı Madeni

Yahyalı, günümüzde Kayseri iline bağlı bir ilçedir. Osmanlılar döneminde Bereketli Madeni'ne on saatlik bir mesafede bulunduğu arşiv belgelerinde zikredilmiştir. 29 Aralık 1797 tarihli arşiv belgesine göre bu bölgede gümüş ve kurşun madeni bulunmuştur. Madenlerin işletilmesi maksadıyla yeniden fırınlar yapılarak 70-80 fırınlık cevher üretiminin yapılması planlanmıştır. Ancak üretilen cevherler Bereketli Madeni'ne nakledildiği için nakil ücreti masraflı olmuş ve bundan dolayı

²³ H. 26 R 1270 tarihli belge.

²⁴ H. 20 S 1277/M. 7 Eylül 1860 tarihli belge.

²⁵ H. 9 Ş 1281 tarihli belge.

maden mahalline fırınların yapılması gerekmiştir. Fırınların inşa edilmesi, kömür, kütük ve diğer levazımatın tedariki için Yahyalı kazası ahalisinin yanında Develi kazası ahalisi de bu işlerde görevlendirilmiştir. Bu madene nazaran civarda bulunan Yazı Pınarı isimli yerdeki Kamil Fıranta mağarasının her bir fırından 3 kıyyeden²⁶ (3.8 kg) fazla gümüş ve 1.000 kıyyeden (1.282 kg) fazla gümüş, Mazaloğlu mağarasından 500 dirhem (1.603 kg) gümüş ile 500 kıyye (641 kg) kurşun, Delikli Taş isimli yerdeki Kara Kollukçu mağarasından 280 dirhem (897 kg) gümüş ile 1.150 kıyye (1.474 kg) kurşun ortaya çıkmıştır. Bereketli Madeni emini, zikredilen ve yeni bulunan bu madenlerin idaresine geçici olarak görevlendirilmiştir (BOA, C.DRB 16/795).²⁷ Böylece Yahyalı bölgesinde bulunan bu madenler, Bereketli Madeni ile aynı idare mekanizması tarafından yönetilmiştir.

1801 yılında yukarıda zikredilen cevherlere ilaveten bakır madeni de bulunmuştur. Bulunan üç mağaranın ikisinde bakır cevheri olduğu tespit edilerek 15 fırınlık (30.765 kg) cevherin olduğu belirlenmiştir. Bu fırınlardan birinin Bereketli Madeni'ne naklettirilmesi istenmiştir. Dolayısıyla cevherlerin Bereketli Madeni'nde işletilmesi planlanmıştır. Ayrıca buraya idareci olarak Ali Ağa vekâleten görevlendirilmiştir. Fırınların her bir parçasının 50 kıyye olduğu, bir fırından 1.600 kıyye (2.051 kg) olmak üzere 31 parça kurşunun elde edileceği, yine her bir fırından 2 kıyye gümüş elde edileceği ancak bakır cevherinin henüz tertip edilemeyeceği vurgulanmıştır. Yahyalı'da bulunan maden ustası Mehmed'in darphâneye gönderdiği numuneden de anlaşıldığı üzere buradaki cevherlerin üretime uygun olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bölgeye herhangi bir kimse tarafından tecavüz edilmemesi istenerek korunması ayrıca belirtilmiştir. Yahyalı Madeni'ndeki cevherler Delikli Taş ve Yazı Pınarı isimli mevkilerde tespit edilmiştir. 2 Şubat 1801 tarihli arşiv belgesinde madenci tayfası, Yazı Pınarı mağaralarının uzaklığını bahane ederek buradan değil Delikli Taş mevkisinden cevher çıkarmaya başlamışlardır. Bundan dolayı Bereketli Madeni emini Ali'ye bir hüküm yazılarak her iki mahalden de cevher

²⁶ Okka: Okka, kıyye, vukıyye ve vakıyye gibi adlarla da anılan bir ağırlık ölçüsüdür. Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009, s. 249-253; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 2011, s. 199; Okkaya tam anlamıyla bir Osmanlı ölçüsü gözüyle bakılabilir. Kaynaklarda ufak tefek farklılıkların dışında temelde 400 dirhem olarak kabul edilmiştir. Bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005, s. 96; Arşiv belgelerinde bu ağırlık ölçüsü vukıyye ve kıyye olarak geçmiştir. Bütünlük arz etmesi amacıyla bu çalışmada kıyye kelimesi tercih edilmiştir.

²⁷ H. 10 B 1212 tarihli belge.

ıkarılmasının sağlanması emredilmiştir. Bu emre uymayanların ise cezalandırılacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur (BOA, C.DRB 2/58).²⁸

26 Mart 1802 tarihli arşiv belgesinde ise Delikli Taş ve Yazı Pınarı mevkilerinin cevher zenginliğine değinilmiştir. Nitekim Delikli Taş Madeni fırınında 800 kıyyeden (1.250 kg) kurşun ile 2 kıyye gümüş, Yazı Pınarı Madeni fırınlarında ise 1.300 kıyye (1.666 kg) kurşun ile 4 kıyyeden biraz az gümüş işletilmiştir. Buralardaki cevherin çok olmasından dolayı yeni bir fırının inşa edilmesi gerekmiştir. Ancak Yahyalı'da inşa edilecek fırınlar için dağdan gelecek olan kömür ve kerestenin uzak olduğu belirtilmiştir. Bu uzaklığa ilaveten de fırınların yeniden inşa edilmesinin masraflı olduğu vurgulanmıştır. Bunun için yeni fırının Bereketli Madeni'nde inşa edilmesinin daha uygun olacağı izah edilmiştir. Bunun sebebi ise Bereketli'ye inşa edilecek fırınların daha az masraflı olmasıdır (BOA, C.DRB 15/729).²⁹

4.1.3. Kozanoğlu Dağı Madeni

Kozanoğlu Dağı günümüzde Adana ilinin Kozan ilçesi civarında bulunmaktadır. Belgede geçen Sis kazasının günümüzdeki Kozan bölgesi olduğu araştırmacılar tarafından bilinmektedir.³⁰ 7 Mayıs 1743 tarihli belgeye göre madenin Niğde, Sis (Kozan), ve amz civar kazaları bölgesindeki Kozanoğlu Dağında olduğu belirtilmiştir. Buradaki gümüş, bakır ve kurşun madeni mukataası 1719 yılında Niğde sakinlerinden Mehmed Bey'e malikâne olarak tevcih edilmiştir. Ancak 1726 yılından 1733 yılına kadar madende cevher tükendiğinden dolayı üretim durmuştur. Bundan dolayı 1733 yılında Mehmed Bey'in malikâne kaydı da silinmiştir. Madene kimse rağbet etmediğinden dolayı sadece kurşun cevheri üretimi yapılabilmiştir. Senelik 60 kuruş değerinde olan kurşunun işletilmesi için Bereketli karyesi sakinlerinden Derbend Ağası Mehmed talip olarak 60 kuruş malına 40 kuruş daha

²⁸ Bu konuya dair farklı bir belge için bkz. BOA, C.DRB, 16/788 (H. 18 N 1214 tarihli belge).

²⁹ H. 22 Za 1216 tarihli belge; Aynı mesele H. 25 ř 1218/M. 10 Aralık 1803 tarihli belgede de geçmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 55/2718.

³⁰ Sis Kazası olarak belirtilen yerin Kozan olduğu, bu bölgeye göç eden Kozanoğulları kökeninin Selçuklular zamanında Kilikya'ya göç eden Türkmen aşiretlerine kadar indiği belirtilmektedir. Kozanoğulları adı Antep yakınlarındaki Kozan köyüne de bağlanmaktadır. Aile, Toros dağları eteğinde ve Çukurova'da bulunan Kozan sancağı ve çevresinde isimlerini duyurmaya başlamıştır. Kuvvetle muhtemel aile adı bu bölgedeki coğrafı alanlara verilmiştir. Bkz. Metin Ziya Köse, "Kozanoğulları", *DİA*, C. Ek 2, Ankara, 2019, s. 79.

zam yapılmış ve mezkûr maden, üzerine malikâne olarak verilmiştir (BOA, C.DRB 17/802).³¹

4.1.4. Post Madeni

Post Madeni, Sarıçam kazasının da bulunduğu günümüz Adana ili sınırları dâhilindedir. Arşiv belgelerinde bu madenin bir dönem Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'na ilhakından, bir dönem de Bereketli Madeni ile bu bölgedeki demir madenlerinin idaresinin birleştirildiğinden bahsedilmiştir. Bundan dolayı söz konusu madenle ilgili arşiv belgelerinde Bereketli Madeni sıkça geçmiştir. Buradaki Post Madeni'nden kasıt ise Post Madenleri ve Sarıçam kazası civarlarında dağınık halde bulunan demir madenleridir. Bu bölgedeki madenlerin özellikle demir madenin XI. yüzyılda dâhi bilindiği ve işletildiği belirtilmiştir. O dönemlerde bölgede hâkimiyet kuran Kilikya Ermenilerinin demir madeninden önemli ihracat geliri elde ettiğine değinilmiş ve daha sonra Toros Dağlarıyla Haçlı şövalyelerinin kontrolüne bırakılan Amanos Dağlarının da demir madeni bakımından oldukça zengin olduğu izah edilmiştir (Aktaş, 2023; 424).

Post mukataasında bulunan demir madeni cevherlerinin numuneleri test edilerek madenlerin işletilmesi için samakov³² inşa edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca madenin işletilebilmesi için gerekli malzeme ve ustaların tedarik edilmesi gerekmiştir. Maden bölgesinde demirin yanında bakır ve gümüş madeni de üretilmiştir. Çıkarılan bu madenlerin Karataş İskeleyi'ne taşınması için Adana valisi el-Hac Mustafa Reşid Efendi görevlendirilmiştir. Cevherlerin merkeze ve Tersâne-i Âmire'ye nakli için her sene üretim yapılabilmesi amacıyla madenin işletmesi Adana valisine ihale yoluyla verilmiştir. Adana valisi; cevherlerin her bir kıyyesi 15 pare olmak üzere bir samakovdan senelik 1.500 kantar (84.673,5 kg) demir vermesi şartıyla Fersendioğlu İbrahim Ağa'ya ihaleyi devretmiştir. İbrahim Ağa'nın vezir Celal Paşa tarafından hapsedilmesi, ardından da vefat etmesiyle maden eminliği görevine kimse talip olmamıştır. Böylece maden atıl durumda kalmıştır. Bu kapsamda buradaki ustalar Adana üzerinden Bereketli Madeni'ne intikal etmiş oradan da yevmiyeleri verilmediğinden dolayı firar etmişlerdir. Madendeki cevherin fazla olmasından dolayı sıkıntıların giderilmesi için çeşitli uğraşlar verilmiştir. Bölgedeki

³¹ H. 13 Ra 1156 tarihli belge.

³² Samakov: Demir döğmeye mahsus su ile işleyen örs ve çekiç. Bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 590.

muhtelif aşiretler nakletme işi için görevlendirilmiş, madenlerin Bereketli Madeni'ne yakın olmasından dolayı amele ihtiyacı buradan karşılanmış. Madenci ve fırıncı amelesinin Bereketli Madeni'nden karşılanmasına yönelik bir muhalefet olursa bunun da engellenmesi istenmiştir. Bereketli Madeni'nden tedarik edilemeyen madenci ve fırıncı amelesi ise Gümüşhane madenlerinden temin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca üretimin aksamaması için bölgedeki aşiretler ve köyler madene ilhak edilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382)³³.

Burada bulunan demir cevherleri Rumeli'de bulunan Samakovcuk³⁴'daki demir cevherleri ile mukayese edilmiştir. Neticede Post madenlerindeki demir cevherlerinin değeri de yüksek oranda bulunmuş ve madenlerin işletilmesi için Samakovcuk'dan usta getirilmesi talep edilmiştir. Post Madeni'nde üretilen demir cevheri Tersâne-i Âmire'ye ve Tophâne-i Mamure'ye gönderilmiştir. Bundan dolayı bu madenin gider harcırahları Tersâne-i Âmire'den karşılanmıştır. Fersendioğlu İbrahim Ağa döneminde samakovlar için dört nefer ustaya ihtiyaç duyulmuş ve bu ustaların harcırahları Tersâne-i Âmire hazinesinden ödenmiştir. Ayrıca demir madeni "*levazım-ı cihadîyye*" olarak nitelendirildiği için bu madenin işletilmesine ayrıca önem verilmiştir. İşletilecek bu maden için aşiretler, köyler ilhak edilirse, sermaye ve malzeme gönderilirse giderek mîrî demirin 5.000 kantara (282.245 kg) ulaşacağı da belirtilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).

Adana valisi Hüseyin Paşa, yakınlığı gerekçesiyle Bereketli Madeni'nin, nezaretindeki Post madenleri ile birleştirilmesini ve böylece hasılat ile zahire ihtiyacının daha uygun bir şekilde sağlanacağını belirtmişse de bu talebi kabul görmemiştir. Bunun gerekçesi ise Post madenlerinin ihalesini alan Fersendioğlu'nun vefat etmesi olmuştur. Fersendioğlu ihaleyi devraldığında madendeki üretim için Tersâne-i Âmire'den 30.000 kuruş almış ve vefatı sebebiyle de bu meblağ geri ödenememiştir. Ardından madenin ihalesi Bereketli Madeni eminine bırakılmıştır. Bereketli Madeni'nin buraya yakın olması ve bölgedeki aşiret ile kabilelerin çıkarılan

³³ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

³⁴ Samakovcuk veya Demirköy olarak da anılmıştır. O dönemlerde köy olan bu yerin Hasha-i İstanbul kazasının Midye (Kıyıköy) nahiyesine bağlı bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca burası tarıma elverişli olmadığından Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren halkın madencilikle meşgul olduğu belirtilmiştir. Burada üretimi sağlanan demir cevherinin Tersâne-i Âmire ocaklığına bağlı olduğu da zikredilmiştir. Bkz. Faruk Doğan, "İstrancalarda Osmanlı Madenciliği: II. Viyana Kuşatması Sonrası Samakovcuk (Demirköy) ve Turulya (Hamdibey) Demir Madenlerinde Yeni Düzenlemeler", *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2023, s. 51-52.

cevherleri Bereketli Madeni'ne nakletmesi gibi sebeplerden dolayı her iki madenin birleştirilmesi talep edilmiştir. Belirtilen bu gerekçelere istinaden Post Madeni'ndeki demir madenleri bir defalığına mahsus Bereketli Madeni'ne bağlanmıştır (BOA, C.DRB, 28/1382)³⁵.

Fersendioğlu'nun vefatı ile Post Madeni'ndeki demir madenlerinin ihalesi daha sonra Fersendioğlunun amcazadesi Seyyid Halil'e verilmiştir. Seyyid Halil, buradaki madenlerde üretimi arttıracaklarını, civardaki aşiret, köy ve kasabaların madene bağlanması durumunda üretimin iki katına çıkacağını taahhüt etmiştir. Ayrıca layıkıyla zahire ihraç edilebilmesi için Bereketli Madeni'nin de buraya ilhak edilmesi gerektiği talebinde bulunmuştur. Ancak Bereketli Madeni, Darphâne-i Âmire'ye bağlı olduğundan madenlerin birleştirilmesi talebi uygun görülmemiştir. Bu isteği dikkate alan merkezi idare 18 Kasım 1820 tarihinde Bereketli Madeni ile demir madenlerinin sadece yönetimini Seyyid Halil'e vermiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).

Post Madeni, savaş ihtiyacı için gerek duyulan cevheri üretmesi açısından önemli olmasına rağmen gerektiği gibi ve layıkıyla işletilememiştir. Üretim konusunda cevherin Tersâne-i Âmire'ye ve Tophâne-i Mamure'ye gönderilmesi gerekirken bu konuda aksaklıklar meydana gelmiştir. Özellikle 1842-1843 yıllarında kurulmaya başlayan ve üretim faaliyetleri ile demirin izabesi, demir ve çelik dökümü, demir top imalatı ve yeni buharlı makinelerin ve mevcut makinelerin tamiratları için Osmanlı Devleti'nde 50 milyonu aşan bir yatırım ile Zeytinburnu Demir Fabrikası inşa edilmiştir. Dolayısıyla devletin demire duyduğu ihtiyaç daha da artmıştır. Ayrıca bu fabrika sayesinde demir madeninin daha sistemli halde işletilmesi de sağlanmış olacaktı (Azap, 2023; 323-324). Sonraki dönemlerde Zeytinburnu Demir Fabrikası, Tersâne-i Âmire için üretim yapsa da yapılan bu üretim ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmamış ve buna ilaveten Beşiktaş Demir Fabrikası ile Yalı Köşkü Demir Fabrikası üretim konusunda Tersâne-i Âmire'yi desteklemiştir (Özsaraç ve Özyiğit, 2022; 127). Ancak Post Madeni demirleri devletin kurumlarına yönelik istenilen talebe dahi karşılık verememiştir. Mesela vezir Celal Paşa'nın adamı olarak belirtilen Post madenleri emini Seyyid Mustafa Ağa, üretilen cevheri develere yükletip götürmüş ise de Tersâne-i Âmire'ye bir kıyye demir ulaşmamıştır. Mustafa Ağa, cevheri gemilere yükleterek Dersaadet'e ve Tersâne-i Âmire'ye naklettiğini beyan etse de bu durumun

³⁵ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

tahkik edilmesi emredilmiştir. Çünkü Mustafa Ağa'nın cevheri keyfi olarak telef ettiğinden şüphelenilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).³⁶ Dolayısıyla madenin naklinde buna benzer ciddi sıkıntılar meydana gelmiştir.

Sonraki dönemlerde Post Madeni'ndeki fırınların ısıtılması³⁷ işine önem verilerek bu iş için ehil kimselerin mezkûr madene atandığı tespit edilmiştir. 18 Temmuz 1854 tarihli arşiv belgesinde, fırınların ısıtılması işine vakıf olduğu söylenen Kirkor'un Rumeli Ordu-yu Hümâyûnu müsteşarı Ahmed Ali Bey Efendi'den borç para aldığı ve bu paranın 20.000 kuruşunu ödeyemediği zikredilmiştir. Böylece Kirkor'un söz konusu meblağı ödemesi için Post Madeni'nin Bereketli Madeni'ne dâhil edilerek buradan idare edilmesi ve Kirkor'un cevherlerden borcunu tahsil etmesi istenmiştir (BOA, İ.MVL, 00310/012948).³⁸

21 Aralık 1861 tarihli belgede ise yine Post Madeni'nde miktar olarak başka bir demir maddesinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Kozan Dağı mevkinde de kurşun madeni bulunmuştur. Bu madenlerin bundan 150-200 sene önce işletildiği ancak şimdi buraların üzerlerinin çam ağaçlarıyla kaplı olarak atıl vaziyette olduğu zikredilmiştir. Bundan dolayı bu madenlerin tekrar işletilmeye açılması için bu madenlerin bir şirket tarafından bazı şartlar dâhilinde birkaç talibine ihale yoluyla işletilmeye verilmesi istenmiştir (BOA, HH.THR, 1253/28).³⁹

4.2. Bereketli Maden-i Hümâyânu'nun Açılışı

Öncelikle şunu belirtmekte fayda var ki Osmanlı Devleti coğrafyasında Bereketli adında tespit edilen iki maden bulunmaktaydı. Arşiv belgelerinin tasnifi esnasında dikkatimizi çeken bu madenlerden biri Niğde sancağına bağlı olan Bereketli Madeni diğeri ise Balkanlarda günümüz Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Bereketli Madeni'dir. Balkanlarda bulunan Bereketli Madeni'nin Niğde'de bulunan madenden daha erken tarihte işletildiği arşiv vesikalarından tespit edilmekte olup, bu

³⁶ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

³⁷ Bu işlemi yapan fırınların Avrupa'daki fırınlara göre daha basit ve alçak yapıda olduğu belirtilmiştir. Isıtmanın yapılarak saf cevherin ortaya çıkarılması için cevher bir kat odun, bir kat cevher, bir kat kömür ve yine bir kat cevher şeklinde üst üste dizilerek yığın yapıldı. Ardından yığının üzeri ve etrafı hava dönüşümünü sağlamak için bırakılan bir deliğin haricinde tamamen balçıkla sıvanırdı. Böylece fırın alttan ve üstten ateşlenir, havalandırma deliğinin alt ucuna yerleştirilen büyük hava körükleri ile de sürekli ateş körüklenirdi. Bu işlem 10 gün devam edip eriyen cevher fırının alt kısmında kazılmış olan başka bir çukurda toplanırdı. Bkz. Balcı, *a.g.t.*, s. 621.

³⁸ H. 22 L 1270 tarihli belge.

³⁹ H. 18 C 1278 tarihli belge.

madendeki cevherler genellikle askeri maksatlı kullanılmıştır. Bu iki maden belgelerde anılırken Niğde’de bulunan Bereketli Madeni için Niğde sancağı ibaresi geçmiştir. Balkanlarda bulunan Bereketli Madeni ise genellikle Pravişte, Kula ve Drama isimleriyle beraber anılmıştır.⁴⁰ Nitekim bu isim benzerliği bazı araştırmacılar tarafından karıştırılmış ve Balkanlardaki Bereketli Madeni’nin Niğde sancağında bulunan Bereketli Madeni olduğu yanlışlığına düşmelerine sebep olmuştur.

Niğde ilinin Çamardı ilçesinde antik çağlardan itibaren madencilik faaliyetleri ile uğraşıldığı daha önce belirtilmiştir. Karamanoğulları hâkimiyetindeki bu bölgeyi ele geçiren Osmanlı Devleti, ekonomik getirisi olan buradaki madenleri ilk olarak ne zaman faaliyete geçirdiği ise tam olarak bilinmemektedir. Bereketli’ye ait elimizdeki en eski tarihli belge Kasım ayının ortaları 1691 tarihli belgedir. Ancak bu belgede madencilik ile ilgili herhangi bir bilgi geçmemiştir. Söz konusu belge; Bereketli karyesinde el-Hac İbrahim camisine günde bir akçe yevmiye ile bir hatip atanması konusunu içermiştir (BOA, C.EV, 260/13254).⁴¹

23 Ağustos 1784 tarihli arşiv belgesinde ise Bereketli Madeni’nin yeni keşfedilen bir maden olduğundan bahsedilmiştir. Bu belgeye göre madenin Konya’ya bağlı Aladağ isimli mahaldeki Bereketli Madeni olduğu belirtilmiştir. Bu madendeki cevherlerin numunesi çañni⁴² ettirilerek cevherin verimliliği hakkında nemadar ve imale şayan olduğu zikredilmiştir. Madenin imal ve idaresi için de el-Hac Hasan maden emini olarak görevlendirilmiştir. Madenin serbestiyetliğine de vurgu yapılarak madene hariçten müdahale edilmemesi, edilirse de bu müdahalenin engellenmesi emredilmiştir. Madenin işletilmeye başlanmasıyla beraber maden ahalisinin de muhafaza edilmesi, gümüş (sîm) ve altın (zer) hususuna dikkat edilerek bu cevherlerin hazineye ve Darphâne-i Âmire’ye gönderileceği ifade edilmiştir. Yine madenin imal

⁴⁰ Pravişte, Kula ve Bereketli kazalarından alınan madenler Pravişte karhânesine nakledilmiştir. Bunun için zikredilen kazalar ve Yunan mahallerden her yüz kıyyesine Kula İskelesi’ne varınca 15 akçe nakliye ve 5 akçe de hafriye bedeli ödenmiştir. 24 bin kıyye Pravişte, 10 bin kıyye Kula ve 10 bin kıyye Bereketli kaza ahalisine nakliye ve nakliye işi için görevlendirilen kişilere verilmesi belirtilmiştir. Bunun için kadılara, Kula dizdârına, Pravişte karhâne eminine emir yazılarak 10.300 akçe kaime verilmesi de ferman buyrulmuştur. Bkz. BOA, C.AS, 89/4109 (H. 4 C 1126/M. 17 Haziran 1714).

⁴¹ H. 23 S 1123 tarihli belge.

⁴² Çeşni olarak da kullanılmıştır. Kimyahâne ve ayar belirleyici şube olarak taminlandırılmıştır. Bkz. Şafakcı, *a.g.t.*, s. 34; Çeşni atölyesinde darphâneye gelen madenlerin ayarı tespit edilir ve sikke ayarına uygun alaşım haline getirilir. Maden darphânedeki sikke olarak çıkışta da çeşni atölyesinde ayarı kontrol edilir. Bkz. Sahillioğlu, “Darphâne”, s. 504.

ve idaresi kapsamında ihtiyaç duyulan hatab⁴³ ve kömür eskiden beri Şücaüddin, Ak Kebir, Nurtik Suyu, Yun Dağı ve Aladağ'dan tedarik edildiği gibi temin edilmiştir (BOA, C.DRB, 20/956).⁴⁴ Bereketli Madeni'nin yanı sıra Niğde bölgesinde Osmanlı Devleti madenciliği ile ilgili daha önce yazılmış olan çalışmada, Bulgar Dağı Madeni'nin 1740'lı yıllarda faaliyete geçirildiği belirtilmiştir. Ancak bu tarih, yapılan çalışmada kullanılan en eski tarihli bir belgeye ait olup Bulgar Dağı Madeni'nin faaliyete geçtiği tarihin muhtelif olduğu zikredilmiştir. Söz konusu çalışmada, Bereketli Madeni'nin de ilk defa ne zaman açıldığına dair bilgilerin çelişkili olduğu ifade edilmiştir. Madenin yer aldığı Niğde sancağı, Aladağ mevkinde H.1194 (M.1780) yılında müceddeden açılan bir madenden bahsedilmiş ve maden birçok kaynakta “*Bereketli Madeni nam-ı diğer Aladağ Madeni*” olarak geçmiştir.⁴⁵ Ayrıca muhtelif belgelerde “*Bereketli nam-ı diğer Çamardı Madeni*” ifadesi de kullanılmıştır (BOA, C.ML, 240/10008).⁴⁶ Buna istinaden de çeşitli kaynaklarda zikredilen tarih madenin açıldığı tarih olarak gösterilmiştir. Ancak H. 1161 (M.1748) yılında Bereketli Madeni'nde üretilen 324 kıyye (415 kg) kurşunun Kadioğlu Mustafa tarafından İzmit İskelesi'ne nakledildiği bilgisi tespit edilmiştir. Bu tespite göre Bereketli Madeni'nin daha önceden keşfedildiği görüşü ortaya çıkmaktadır. Nitekim burada kullanılan “müceddeden” kelimesi “yeni baştan, yeniden” anlamlarına gelmekte olup ilk olmayıp bilinenin yeniden faaliyete geçirilmesidir (Balcı, 2001; 102-103).

1785/1786 yılında Bozkır sancağı ile birlikte Niğde sancağında bereketli madenler bulunmakta olup, bu madenlerin işletilmesi maksadıyla bazı karyeler madene ilhak edilmiştir. Kuvvetle muhtemel bu madenler Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni'dir. Her ne kadar bu madenlerin işletilmesi maksadıyla maden eminleri görevlendirilmiş ise de gerek madenlerin hasılatlarının az olması gerekse karye

⁴³ Kelime manası olarak “odun” demektir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 389.

⁴⁴ H. 6 L 1198 tarihli belge.

⁴⁵ Birçok arşiv belgesi Bereketli'nin bir karye olarak Aladağ kazasına bağlı olduğuna değinmiştir. Bunun için buradaki maden muhtelif belgelerde “*Bereketli nam-ı diğer Aladağ Madeni*” olarak da geçmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 64/3198 (H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780); BOA, C.DRB, 61/3036 (H. 19 Ra 1196/M. 4 Mart 1782); BOA, C.DRB, 62/3058 (H. 7 L 1193/M. 18 Ekim 1779); BOA, C.NF 52/2573 (H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780); BOA, C.DRB, 44/2178 (H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800); BOA, C.DRB, 5/233 (H. 29 C 1194/M. 2 Temmuz 1780); BOA, C.DRB, 29/1441 (H. 28 Za 1197/M. 25 Ekim 1782); BOA, C.DRB, 63/3138 (H. 14 B 1194/M. 16 Temmuz 1780).

⁴⁶ H. 5 Ra 1261/M. 14 Mart 1845 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, MVL, 78/44 (Tarihsiz belge); BOA, KK.d, 05793 (H. 15 S 1256/M. 18 Nisan 1840).

ahalilerinin ağır vergi altında ezilerek isyan etmelerinden dolayı madenlerin işletilmesine ara verilmiştir (Galanti, 1951; 32).

5 Ekim 1789 tarihli başka bir belgeye göre; Bereketli Madeni Bozkır Madeni ile beraber 26 Ekim 1787 tarihinde ahaliye yapılan baskı ve zulmün engellenmesi amacıyla kapatılmıştır. Madenler kapatılınca bu sefer de âyânlar zulmetmiş ve böylece özellikle Bozkır Madeni’nden bahsedilerek madenin gerek fukara taifesine gerekse Darphâne-i Âmire’ye faydasının olacağından tekrar açılmasına karar verilmiştir. Ancak açılmasının esas sebeplerinden biri ise ahalinin Darphâne-i Âmire’ye olan borçlarını maden açılmadan ödemelerinin imkânsız olmasıdır. Neticede madenin açılmasına karar verilmiş ancak Bereketli Madeni’nin bu konuya dâhil olup olmadığı konusunda bilgi verilmemiştir (BOA, C.DRB, 5/238).⁴⁷

Bereketli ve Bozkır madenlerinin kapatılmasına dair Ahmed Vâsıf Efendi “*Ref’-i ma’den-i Bozkır ve Bereketlü*” isimli başlığı altında; Karaman eyaletine bağlı Beyşehir sancağında Bozkır ve Niğde sancağında Bereketli madenlerinin işletilmesi maksadıyla etrafındaki timar ve vakıf köylerinin bu madenlere bağlandığını ifade etmiştir. Madenlere emin atanarak bir miktar gelir elde edilmiştir. Madende çalışan fakir köy halkı temel geçim kaynağı tarımı da bırakmış, vergilerini ödeyememiş ve perişan olmuştur. Çaresiz durumda kalan halk bu sefer isyan etmiştir. Bu durumda timar sahipleri, köylerinin madenlerle olan alakası nedeniyle mahsullerinin düşük olduğunu gerekçe göstererek başka yerlerde görev almak istemişlerdir. Vakıflardaki köy gelirlerinin düştüğü, görevlilerin bu durumdan dolayı üzüntülü olduğu ve görevlerini terk etmek durumunda kaldıkları belirtilmiştir. Bu tür olumsuzlukların önüne geçilmesi ve halkın huzurunun sağlanması maksadıyla her iki madenin kapatılmasına karar verilmiş ve madenlere bağlı olan ahali de eski durumlarına döndürülmüştür (Ahmed Vâsıf Efendi, 1978; 293-294).

Madenin işletilmesinin yanında gerek kaza ahalisinin gerekse madenci taifesinin insani ve günlük ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikteki gereksinimleri de karşılanmıştır. 3 Ocak 1813 tarihli arşiv belgesinde, Çamardı kazası ahalisinin ve madenci taifesinin kazada mevcut bir pazar olmadığından dolayı çevre kazalara gittiği zikredilmiştir. Gerek ahali ve madenci taifesinin istekleri gerekse ahalinin ve taifenin

⁴⁷ H. 15 M 1204 tarihli belge.

bu muzdaripliğinin giderilmesi maksadıyla bundan böyle Perşembe günlerinde pazar kurulması emredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 4-97).⁴⁸

Bereketli Madeni’nden bahseden Ahmed Cevdet Paşa da madenin açılışına dair şu bilgileri vermiştir;

“Karaman eyaletine bağh Beyşehir sancağında, Bozkır ve Niğde sancağında Bereketli Madenleri birkaç yıl önce ortaya çıkıp o zaman devlet ricalinden bazıları işletmeye açılmasını uygun görüp işi kolaylaştırmak için o bölgede bulunan bazı köyler Bereketli Madeni’ne bağlanıp katılarak birer Maden Emni nasb ile pek az gelir sağlanırdı. Ancak bu yüzden o köyler halkı ziraatten mahrum kaldıklarından başka tekâlif-i şakkaya duçar oldular. Kendilerinden beklenen bazı isyan hareketleri hissedilmeğe başladı. Bunun üzerine adı geçen madenlerin işledilmesi durduruldu. Bu köylerde evvelki durumlarına dönüp fıkara ve zaiflerin asayiş durumu ve refahları sağlandı (Ahmed Cevdet, 1972; 787-788).”

Ahmed Cevdet Paşa’nın söz konusu eserini XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren yayımlamaya başladığı göz önüne alındığında bu bilgi ile madenin kapatılarak veya tatil edilerek tekrar işletmeye açıldığı kastedilmiş olmalıdır.

Avrupalı seyyahların Anadolu gezileri esnasında Niğde bölgesini ziyaret eden seyyahlar bölgedeki madenler hakkında bilgi vermiş olsa da bu bilgilerin tatmin edici nitelik taşıdığı söylenemez. Mesela Vital Cuinet, Niğde bölgesindeki madenler hakkında Bereketli Madeni’ne nazaran Bulgar Dağı Madeni hakkında daha fazla bilgi vermiştir. Ancak bu bilgilerin tamamı yüzeyseldir. Cuinet, Bereketli Madeni için Bulgar Dağı Madeni’nin yakınında bulunduğunu ve “müreffeh maden” anlamına gelen “Bereketli Maden” adında bir madenin olduğunu ve sadece kurşunun çıkarıldığını, miktarının da 200.000 kıyye (256.400 kg) olduğunu belirtmiştir. Diğer madenlerin üretiminin kesin olarak bilinmediğini zikretmiştir (Cuinet, 1892; 837-838).

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Bereketli Madeni artık işletilmeyerek atıl vaziyette kalmıştır. Aladağlar boyunca Demirkazık zirvesi eteklerinden çıkarılıp Bereketli Madeni’ndeki ocaklarda izabe edilen kurşundan senede 200.000 kıyye

⁴⁸ H. 22 Z 1227 tarihli belge.

(256.400 kg) kadar üretim elde edilmiştir. Ancak bu madenin artık metruk olduğu ifade edilmiştir. Niğde'ye o dönemde iki saat mesafede olan Eskigümüş karyesinde de vaktiyle gümüş madeni olduğu belirtilmişse de bu madenin nerede olduğu tam olarak bilinmemiştir. Bereketli Madeni'nin atıl kalmasının sebebi ise bölgedeki ormanların telef edilerek yok olmasından kaynaklanmıştır (Mehmed Hayri, 1994; 17). Bereketli Madeni'nin işletildiğine dair bir bulgu olmamasına rağmen 1927 yılı idari taksimatında “Bereketlimadeni” nahiyesi teşkil edilmiş ve aynı senede Bereketli ile Maden köyleri birleştirilerek tek bir köy yapılmıştır (Şaşmaz, 2014; 170).

4.3. Bereketli Maden-i Hümayûnu'nun Bozkır Madeni'ne Bağlanması

Günümüzde Konya ilçesinde bulunan Bozkır Madeni, tarihin belirli dönemlerinde Bereketli Madeni'nin buraya ilhak edilmesi ile beraber müştereken idare edilmiştir. Bu durumda Bozkır Madeni emini olan kişiler Bereketli Madeni'nin de her türlü işleri ile ilgilenmişlerdir. 2 Temmuz 1780 tarihinde Bozkır Madeni'nde Halil Ağa'nın eminliği döneminde Niğde kazasına tabi olan Bereketli nahiyesinde bulunan Aladağ mahallinde çıkarılan madenler, eminin marifetiyle imal edilen iki fırından üretilen gümüş ve kurşunun satılmasında eksik miktarların olduğu belirtilmiştir. Belgeden anlaşıldığı üzere zikredilen tarihte madenin idaresi Bozkır Madeni emini Halil Ağa'ya verilmiştir. Halil Ağa'nın idaresi altındaki Bereketli Madeni'nin gümüş ve kurşun satışlarında eksiklik olmuş ve bu konuda da uyarılarda bulunulmuştur (BOA, C.DRB, 5-233).⁴⁹

Niğde ahalisinin şikâyetleri üzerine Bereketli Madeni 1785 yılında kapatılmıştır. Bu durum kaynaklarda belirtildiği üzere Osmanlı'nın diğer madenlerinde de meydana gelmiştir. Bu tür olaylarda madeni kapatmaktan başka çarenin olmadığı ifade edilmiştir. Çünkü bir madenin işletilmesi koşullarından biri Defterdar Şerif Efendi'nin raporunda; fakir halka zarar vermemek şartıyla madenler işletilmelidir diye belirtilmiştir (Ahmed Cevdet, 1972; 1450). Nitekim Bereketli Madeni'de tekrar faaliyete geçtiğinde civarda bulunan “ehl-i örf” taifesinin ahaliye yaptığı zulüm madenci ve ustabaşlar tarafından dile getirilince ahalinin korunması amacıyla maden, 18 Eylül 1793 tarihinde Bozkır Madeni'ne bağlanmıştır. Bozkır Madeni eminliğine de Arabzade Seyyid Süleyman atanmıştır. Ancak Arabzade Seyyid

⁴⁹ M. 29 C 1194 tarihli belge.

Süleyman, Bozok sancağı mutasarrıfı olmasından dolayı Bozkır Madeni'ni vekili Mehmet Memiş aracılığı ile idare ettirmiştir (Şafakcı, 2013; 45-48).⁵⁰

Bazı araştırmacılar, Bozkır Madeni'nin cevher itibari ile Bereketli Madeni'nden daha zengin olmasını gerekçe göstererek Bereketli Madeni'nin Bozkır Madeni'ne ilhak edilip aynı emin ile idare edildiğini belirtmiştir. Bu iddia bazı dönemler göz önüne alındığında, gerek söz konusu gerekçe gerekse Bereketli Madeni'nin iyi idare edilememesi sebebiyle geçerli sayılmalıdır. Benzer sebeplere bağlı olarak Bozkır Madeni emini olan kişilere Bereketli Madeni'nin de eminlik görevinin verildiği görülmektedir. Özellikle maden eminlerinin güçlü ve nüfuzlu olmaları, 1800 ve 1805 yıllarında Bereketli Madeni'nin Bozkır Madeni'ne ilhak edilmesinin gerekçesini sağlamıştır. 22 Şubat 1794 tarihli belgede Bereketli Madeni'nin Bozkır Madeni'ne ilhak olduğundan bahsedilerek her iki madene emin olarak naspedilen Seyyid Süleyman Ağa'ya Bereketli Madeni'nin de gereği gibi intizamlı bir şekilde işletilmesine dair emirler verilmiştir (BOA, C.DRB, 9/417).⁵¹

Bereketli Madeni'nin Bozkır Madeni'ne bağlanmasıyla beraber Bereketli Madeni'nde üretilen altın ve gümüş cevheri Bozkır Madeni hasılatı ile darphâneye gönderilmiştir. Madenlerin emini olan Arabzade Seyyid Süleyman Ağa, üretimi bir himl⁵² altın ve gümüşün darphânede defterdar tarafından vezn⁵³ olunması için 16 Temmuz 1794 tarihinde bir takrir vermiştir. Böylece bu yıla ait, Bozkır Madeni'nden 5.330 dirhem (17.930 kg) mahlût gümüş ile 3.095 dirhem (9.925 kg) saf gümüş, Bereketli Madeni'nden ise 4.117 dirhem (13.203 kg) saf gümüş darphâneye teslim edilmiştir. Madenlerin masrafı toplamda 50.521 kuruş olup bu masraflar ile gümüş, altın ve kurşun miktarlarına karşılık madencilerin zimmetinde olan 44.946 kuruş düşülerek kalan 5.575 kuruş maden emini tarafından talep edilmiştir (Şafakcı, 2013; 46).

⁵⁰ Ahalinin 1786 yılından beri zulme uğradığı ve korunmaya muhtaç halde oldukları belirtilmiştir. Bu durumu Bereketli Madeni ustabaşısı el-Hac Ali neferleriyle beraber meclis-i şer'e giderek izah etmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 15/728 (H. 21 N 1226/M. 9 Ekim 1811).

⁵¹ H. 21 B 1208 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 36/1785 (H. 21 B 1208 tarihli belge).

⁵² Arapça karşılığı "yük" anlamında kullanılmış ve Osmanlı Devleti'nde sabit bir değeri olmamıştır. İstanbul kilesine göre bir devenin 7-10 kile karşılığı 179,6-256,5 kg, at ve katırın 4-5,5 kile karşılığı 102,5-141 kg. olduğu belirtilmiştir. Bkz. Ömer İşbilir, "Yük", *DİA*, C. 44, İstanbul, 2013, s. 48; Başka bir eserde 1 yükün 18064,5 dirheme tekabül ettiği ifade edilerek 1 dirhem 3.207 gram, 1 okka ise 1.282 kg. olarak ifade edilmiştir. Bkz. Tızlak, *a.g.e.*, s. 121.

⁵³ Gerek işletme bölgelerinde gerekse Darphâne-i Âmire'de görevli olan veznedarlar tarafından maden bölgelerinden getirilmiş olan kıymetli madenlerin ayarının yapılması işine vezn etmek denirdi. Bkz. Öcal, *a.g.t.*, s. 113; Şafakcı, *a.g.t.*, s. 333.

9 Ocak 1795 tarihinde madenleri layıkıyla işletemediği gerekçesiyle Arabzade Seyyid Süleyman görevden alınarak yerine Çaparzade Süleyman Bey atanmıştır (BOA, HAT, 1414/57740).⁵⁴ Çaparzade Süleyman Bey'den sonra atanan Şeyh Abdülhalim ise yalnızca Bozkır Madeni'ne atanmış ve Bereketli Madeni'ni idare etmekle de görevlendirilmiştir. Böylece hem Bozkır Madeni hem de Bereketli Madeni aynı idari mekanizma ile idare edilmiştir. Her iki madenin söz konusu durumu ise uzun soluklu olmamıştır. Kısa süre içerisinde her iki madene de ayrı ayrı eminler tayin edilmiştir. Bereketli Madeni'nin Bozkır Madeni'ne bağlanması haricinde her iki madenin aynı emin tarafından idare edildiği dönemler de olmuştur. Arabzade Seyyid Süleyman, Osmanzade Mîr Abdurrahman ve Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa dönemleri bu duruma örnek teşkil etmiştir (Şafakcı, 2013; 47-48).

21 Nisan 1797 tarihli belgede, mezkûr madenlerin emini olan Arabzade Seyyid Süleyman'dan maden sermayesinden darphâneye olan borç talep edilmiştir. Ancak maden emini, Bereketli Madeni ustaları zimmetinde olan sermaye akçesinin borç senedi ile yedi kişiden 4.785 kuruş alacağı olduğunu ve bu meblağ ile borcu ödeyebileceğini belirterek bundan başka ödeme kudretinin olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Bozok, Niğde sancağı ve Bereketli Madeni emini Çaparzade Mîr Süleyman'a bir hüküm gönderilerek, eminin talep ettiği meblağın ilgili kişilerden tahsil edilerek Seyyid Süleyman'ın borcuna karşılık darphâneye gönderilmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 1/32).⁵⁵

4 Mart 1840 tarihli arşiv belgesinde de Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun işletilmesine dair Niğde ahalisinin müfsid tutumundan bahsedilmiştir. Niğde ahalisi madenin işletilmesine engel olmuş hatta madenin tatiline sebep olmuşlardır. Durum böyle olunca Bereketli Madeni'nin idaresi, Bozkır Madeni emini olan Alaiyeli Osmanzade Seyyid Ali Efendi'ye verilmiştir. Sadakatli, irade ve iktidar sahibi olması nedeniyle hem Bozkır Madeni'nin hem de Bereketli Madeni'nin idaresi kendisine ihale edilmiştir. (BOA, C.DRB, 38/1872).⁵⁶ Osmanlı Devleti'nin maden faaliyetlerini aksatmak istememesi, cevher üretiminde sürekliliğin sağlanması ve maden bölgesindeki ahalinin güvenliğinin sağlanması gibi sebeplerden dolayı her iki maden

⁵⁴ H. 17 C 1209 tarihli belge.

⁵⁵ H. 23 L 1211 tarihli belge.

⁵⁶ H. 29 Z 1255 tarihli belge.

zaman zaman aynı gerekçelerle açılıp kapanmış veya belirtildiği üzere bazen aynı idare altında birleştirilmiştir.

4.4. Bereketli Madeni ve Bulgar Dağı Madeni İlişkisi

Bereketli Madeni'nin Bulgar Dağı Madeni ile ilgili ilişkisinden dolayı çalışmamızda bu konuyla alakalı arşiv belgelerinde birçok kayıt mevcuttur. Bulgar Dağı Madeni'nin daha önce çalışılmış olmasıyla bu belgelerin çoğu yapılan çalışmada zikredilmiştir. Bereketli Madeni ile alakalı hususların bu çalışmada zikredildiği gibi yaptığımız çalışmada da Bulgar Dağı Madeni ile alakalı belgelere değinilmiştir. Bu belgelerin bazıları daha önce yapılan çalışmada kullanılmamış ve tespit edilen yeni belgeler kapsamında eksik konular aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti zamanında Niğde bölgesinde büyüklük ve önem açısından iki önemli maden alanı bulunmakta idi. Bunlardan biri Bereketli Madeni diğeri ise Bulgar Dağı Madeni'dir. Bereketli Madeni, Darphâne-i Âmire'nin idaresinde uzun yıllar devlet kurumlarının kurşun ve muhtelif maden ihtiyaçlarını karşılayan yegâne madenlerden biri olmuştur. Bundan dolayı buraya “*ismi gibi hâsılatı da bol olan Bereketlü Ma'deni*” tabiri kullanılmıştır. Yine bu hususta Bereketli Madeni'nin önemine binaen hâsılatının çoğaltılması için alınacak tedbirlere değinilmiştir (Balcı, 2001; 101). Bereketli Madeni, darphânenin kurşun ihtiyacını karşılayan madenlerin ilklerindendir. 13 Şubat 1802 tarihinde Darphâne-i Âmire'de kurşun kalmadığından dolayı Bereketli Madeni'ndeki kurşunların acil olarak İznikmid (İzmit) İskeleyi'ne gönderilmesi istenmiştir. Bunun için de Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'e hüküm yazılmıştır (BOA, C.DRB, 8/361).⁵⁷ Bunun yanında Osmanlı Devleti'ndeki diğer madenlere madenci ustası da bazen buradan gönderilmiştir.⁵⁸

Bereketli Madeni gümüş üretimi bakımından da ön plana çıkmıştır. Madenin hâsılatından olan gümüş darphâneye gönderilerek para darp edilmek üzere ifrazcıya⁵⁹ teslim edilmiştir. Niğde sancağında bir diğer önemli maden ise Bulgar Dağı Madeni'dir. Bu madenin önemli bir özelliği üretimi yapılan ham gümüşün 5/1000 oranında altın içermesidir. Bundan dolayı Osmanlı ülkesindeki en zengin altın madeni olarak da nitelendirilmiştir (Balcı, 2001; 102).

⁵⁷ H. 10 L 1216 tarihli belge.

⁵⁸ 4 Haziran 1854 tarihli vesikada İzmir'de yeni bulunan madenin piristad ve madenci ameleleri Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni'nden tedarik edilmiştir. Bkz. BOA, HH.d, 801 (H. 8 N 1270).

⁵⁹ İfrâzciyân: Darphânede sikke (para) kesenlerdir. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s. 474.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda faaliyet gösteren en büyük sîmli kurşun ve altın madeni niteliğinde olan Niğde sancağı dâhilindeki Bulgar Dağı Madeni'nin ismi değişik şekillerde zikredilmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı arşiv belgelerinde madenin ismi genellikle “Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu” şeklinde belirtilmişse de farklı isimlerle de anılmıştır. Nitekim madenin ismi Cumhuriyet döneminde “Bolgardağ Madeni” veya “Bolkardağ Madeni” şeklinde kullanılmıştır. Daha önce yapılan araştırmada Fransızca yazılmış metinlerde de madenin ismi “Bulgardağı” şeklinde geçmesi, arşiv belgelerinin okunmasında herhangi bir hatanın olmadığını göstermiştir.⁶⁰ Arşiv belgelerinde madenin ismi ile ilgili farklı bir kullanım daha ifade edilmiştir. Niğde sancağında olan Hamidiye kazasının merkezi Bulgar Dağı Madeni kazasının esasen “Buga Dağı” namıyla yâd edildiği halde Bulgar Dağı namıyla zikredildiği açıkça belirtilmiştir. Bu husus, Buga Dağı'nın isminden dolayı maden adının da Buga Madeni namıyla adlandırıldığı Meclis-i İrade-i Vilayetçe tespit edilmiştir. 23 Aralık 1908 tarihinde ve 358 numaralı tahrirat ile bu konu İstanbul'a bildirilmiştir (BOA, DH.MKT, 2727/45).⁶¹ 21 Mayıs 1913 tarihli mazbata gereğince, Ticaret ve Ziraat Nezareti tezkiresinde de madenin ismi “Buga” yahut “Bulgar Dağı” namıyla anılmıştır. Şura-yı Devlet'e mahsus müsvedde varaklı bu belgede, madende altın ve kömür madenin irade talebine binaen madencilerin üretimlerine karşılık birer bedel verilmesinden bahsedilmiştir. Böylece madencilerin madene olan ilgi ve alakalarının arttırılmasının sağlanması amaçlanmıştır (BOA, ŞD, 1244/17).⁶²

Genellikle Bulgar Dağı Madeni olarak isimlendirilen madende başta idari sıkıntılar olmak üzere eşkıyalık gibi sorunlarla da karşılaşmıştır. Esasında bu tür olaylar Osmanlı madenlerinin genelinde görülen vakalardan olmuştur. Madenler ekonomik getirisi yüksek olan bölgelerden olduğu için isyan ve eşkıyalık olaylarının meydana gelmesine sebep olmuştur.⁶³ 1794 yılında Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu mağaralarından çıkarılan cevherlerin fırınlara nakledilmesi için hayvan gerekli olduğunda bu işle görevlendirilen Niğde sancağından Şakir Çavuş ve maden zabitlerinden Mustafa, Niğde'ye o dönemde üç saat mesafede bulunan Çağlayan

⁶⁰ Bulgar Dağı Madeni'nin ismi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Balcı, *a.g.t.*, s. 114-115.

⁶¹ H. 29 Za 1326 tarihli belge.

⁶² H. 14 C 1331 tarihli belge.

⁶³ Mali ve ekonomik sebeplerin isyan ve eşkıyalık olaylarında dikkate alınması gereken bir konu olduğu ve madenlerin de bu tür olaylar için elverişli ortama sahip özellikler taşıdığı belirtilmiştir. Bkz. Efkân Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 47.

isimli mahalde 30-40 nefer haydut tarafından soyulmuşlardır. Bu soygunda yanlarında bulunan maden sermayesinden 2.000 kuruşu da gasp edilmiştir. Bunun üzerine konuyla alakalı bir mazbata, Nafia Nezareti tarafından Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilmiştir. Haydutların ise yakalanarak kanun gereğince haklarından gelinmesi emredilmiştir (BOA, MVL, 676/43).⁶⁴

Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin ilişkisi kapsamında bir maden bölgesinde keşfedilen cevher diğer madene nakledilebilmiş ve üretimi burada yapılabilmektedir. 16 Haziran 1821 tarihinde Gülek Boğazı civarında Bulgar Dağı'nda 4 adet mağara bulunmuştur. Bu mağaralarda da birkaç fırınlık cevherin olduğu bildirilmiştir. Mağaralarda bulunan cevherler Bulgardağı kalesindeki Ahmed tarafından Bereketli Madeni emini Osman Ağa'ya ve Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Darphâne'den gelen cevapta, bulunan mağaralardaki cevherlerin imal edilmesi için emir yazılmıştır. Cevherlerden alınan numunelere göre 20 kıyye cevherden 5 kıyye kurşun elde edilmiştir. Diğer 5 kıyye kurşun da kal edilerek 2 dirhem sîm-i halis elde edilmiştir. Mağaraların bulunduğu mevki ise o dönemlerde Bereketli Madeni'ne 7 saatlik mesafededir. Belgenin konu başlığı açısından özelliği ve önemi ise mağaraların Bulgar Dağı mevkisinde olmasına rağmen Bereketli Madeni'ne raptedilerek işletilmesidir. Mağaralardaki madenlerin neden Bulgar Dağı Madeni'ne ilhak edilmeyip de Bereketli Madeni'ne ilhak edildiğine dair bir bilgi verilmemiştir (BOA, TS.MA.e, 1223/24).⁶⁵ 14 Temmuz 1821 tarihinde de bulunan bu mağaralara Rumlar tarafından baskın yapılmış ve bu mezalimin def edilmesi için Bereketli Madeni'ne bağlı Yahyalı, Anduğu (Altunhisar) ve Çamardı kazalarından 200 nefer asker toplanması talep edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1223/12).⁶⁶

Madenler, farklı tarihlerde birleştirilmiş, ortak bir idare tarafından yönetilmiş ve müstakil hale de getirilmiştir. Mesela 30 Mayıs 1832 tarihli arşiv belgesinde, Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnlarının idaresi Halil Hamdi'ye naspedilmiştir. Kendisi madenin tanzimi ve işletilmesi hususunda Darphâne-i Âmire Başkitâbetine tahrirat göndererek madeni gereği gibi işleteceğini arz etmiştir (BOA, TS.MA.e, 1217/23).⁶⁷ 25 Ocak 1837 tarihinde Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu emaneti kapıcıbaşlarından İsmail Ağa'ya ihale edilmiştir. İsmail Ağa

⁶⁴ H. 1208/1209 seneli belge.

⁶⁵ H. 15 N 1236 tarihli belge.

⁶⁶ H. 13 L 1236 tarihli belge.

⁶⁷ H. 29 Z 1247 tarihli belge.

görevi devralınca da 1835 yılına ait icmal bir muhasebe yapılmış ve kendisine bildirilmiştir. Buna göre; 1 yük 75.000 kıyye (96.150 kg) kurşun ve 2.000 dirhem (6.414 kg) sîm darphâneye teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1269/1).⁶⁸

Madenlerin muhtelif cevherler açısından önemli olması ve aynı bölgede bulunması birleştirilmelerinin temel sebebini teşkil etmiştir. Bu birleştirilme neticesine göre muhtelif arşiv belgelerinde “*Bereketlü ve Bulgar Dağı Ma‘den-i Hümayûnu*” tabiri kullanılmıştır (BOA, A.MKT.UM, 389/56).⁶⁹ 23 Temmuz 1840 tarihinde Anadolu’da bulunan Gümüş ve Hacıköy madenleri, Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri, Gümüştan Madeni, Küre-i Nühas Madeni, Balya ve Ünye madenlerinin ihracatının arttırılması maksadıyla gereken para ve levazımatın tedarik edilmesi emredilmiştir. Bu konuda Amasya sancağında bulunan Gümüş ve Hacıköy madenlerine hüküm yazılmış ve zikredilen diğer madenler belgenin altına derkenar olarak eklenmiştir. Dolayısıyla yazılan hüküm zikredilen madenleri de kapsamıştır. Bundan dolayı Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümayûnu müdürü olan Osman Ağa’ya da hüküm verilerek madenlerin müştereken idare edildiği belirtilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1216/73).⁷⁰ 1840 yılında yapılan madenlerin birbirine bağlanması Osman Ağa’nın müdürlüğü idaresinde devam etmiş ve bu konuyu ihtiva eden arşiv belgelerinde konuya dair bilgiler verilmiştir. 3 Mart 1841 tarihinde Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümayûnu’nun masrafları için Bereketli ve civar kazaları muhassıllığından verilen paranın dönemin maden müdürü olan Osman Nuri Ağa’nın zimmetine geçirilmesi emredilmiştir. Böylece zikredilen kazaların gelirlerinden olan 43.500 kuruş maden müdürüne verilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1213/42).⁷¹ 13 Temmuz 1841 tarihli belge, yine Bulgar Dağı’nın Bereketli Madeni’ne bağlı olduğu ile ilgili bilgi vermiştir. Bu bağlılık “*Niğde sancâğında kaîn Bereketlü Ma‘den-i Hümayûnu’na merbût Bulgar Dağı Ma‘deni’nin*” tabiri ile açıkça belirtilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1216/56).⁷² Bu bağlılığın gereği kapsamında her iki madenin madencileri için gerek duyulan zahire, 29 Nisan 1846 tarihinde Adana eyaleti sandığından tedarik edilmiştir

⁶⁸ H. 17 L 1252 tarihli belge.

⁶⁹ H. 15 C 1276/M. 9 Ocak 1860 tarihli belge; Bu konuya değinen farklı belgeler için bkz. BOA, MVL, 257/43 (H. 21 C 1269/M. 1 Nisan 1853); BOA, MVL, 257/21 (H. 9 B 1269/M. 18 Nisan 1853); BOA, İ.MVL, 00436/01929 (H. 20 S 1277/M. 7 Eylül 1860); BOA, İ.MVL, 00317/013431 (H. 7 Za 1270/M. 1 Ağustos 1854); BOA, İ.DH, 00109/005496 (H. Gurre-yi N 1261/M. Eylül ayının başları 1845); BOA, HH.d, 116646 (H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854); BOA, HH.d, 11644 (H. 1 C 1269/M. 12 Mart 1853); BOA, HH.d, 11647 (H. 9 Ca 1267/M. 12 Mart 1851).

⁷⁰ H. 23 Ca 1256 tarihli belge.

⁷¹ H. 9 M 1257 tarihli belge.

⁷² H. 23 Ca 1257 tarihli belge.

(BOA, C.DRB, 50/2484).⁷³ 26 Temmuz 1846 tarihli belgede de Bulgar Dağı Madeni'nin Bereketli Madeni'ne bağlı olduğu “*Bereketlü Ma'den-i Hümayûnu'na merbût Bulgar Ma'deni*” ifadesi ile zikredilmiştir.⁷⁴ Ayrıca belgede, Bulgar Madeni'nin hasılatının epey artmasından dolayı cevheri nakletmekle görevlendirilen Şücaüddin ahalisinin yetmediği ve buna ilaveten madene bağlı Şücaüddin kazasının bilcümle köylerinin de nakil ile görevlendirilmesi talep edilmiştir. Bu iş için Tanzimât-ı Hayriye icrasından dolayı bu köylerin muafiyetlerinin olup olmadığının tetkik edilmesi ve bu tetkike göre karar verilmesi belirtilmiştir.⁷⁵

Madenler 1852/1853 yılında idari manada aynı müdürlük altında yönetilmekte olup müdürlük makamı Bulgar Dağı'nda bulunmaktaydı (Balcı, 2001; 192). Ancak belirtilen yıldan sonra 7 Mart 1854 tarihli arşiv belgesinde, Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin müstakilen idare edildiği belirtilerek bu madenlerin ayrılmasının bir gerekçesi sunulmuştur. Buna göre; zikredilen tarihte Bulgar Dağı, Bereketli Madeni'ne bağlı olup Ali Sedid Efendi'nin idaresi altında müdürlük olarak yönetilmiştir. Ancak Ali Sedid Efendi'nin ikâmeti Bereketli Madeni'nde olup Bulgar Dağı Madeni'ne haftada üç gün geldiğinden Bulgar Dağı Madeni'nin germiyet⁷⁶ üzere imal edilmesinde aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Bulgar Dağı Madeni 15 hane ve bir iki mağaradan teşekkül olup hasılatı da cüzî bir miktar olmuştur. Daha sonradan burası 60 kadar haneye ve 7 mağaraya ulaşmıştır. Burası her sene 800 kıyye (1.250 kg) saf gümüş üretmiştir. Belirtilen tarihlerde Ali Sedid Efendi'nin uygunsuz hareket ve yolsuzluk yaptığına dair şikâyetlerden dolayı azli de söz konusu olunca Bulgar Dağı Madeni ustaları her iki madenin ayrılmasını ve Bulgar Dağı Madeni'ne ayrı bir müdürün tayin edilmesini arz etmişlerdir. Burada önemli olan husus ise madendeki üretimin aksamaması olmuştur. Her iki madenin de yönetiminde yukarıda belirtilen tüm gerekçeler göz önüne alınmış olmalı ki madenler ayrı müdürlükler tarafından idare edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1218/6).⁷⁷

Arşiv belgesinde belirtildiği üzere Bulgar Dağı Madeni'nin Bereketli Madeni'nden ayrılmasının temel sebebi, her iki madenin müdürü olan Ali Sedid

⁷³ H. 3 Ca 1262 tarihli belge.

⁷⁴ Bu durum farklı belgelerde de mükerrer etmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1220/63 (H. 2 § 1262).

⁷⁵ BOA, A.MKT, 47/16 (H. 2 § 1262/M. 26 Temmuz 1846).

⁷⁶ Harâret, sıcaklık; ateşli çalışma anlamındadır. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 330; Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda germiyetin daha çok verimle alakalı olduğu ve özellikle Tanizmat Fermanı'ndan sonra başlayan yeni düzenlemelerle yoğunluk kazandığı ifade edilmiştir. Bkz. Öcal, *a.g.t.*, s. 218-219.

⁷⁷ H. 7 C 1270 tarihli belge.

Efendi'nin uygunsuz hareketinden dolayı azledilmesi olmuştur.⁷⁸ Böylece iki madenin de idare edilmesi zorlaşarak ayrılmasına karar verilmiştir. 1 Ağustos 1854 tarihinde Şücaüddin kaza müdürlüğü ile Çamardı kazası 2.500 kuruş maaş ile Kumanova kazası müdürü Salih Ağa'ya ihale edilmiştir. 18 Ağustos tarihinde ise Bulgar Dağı Madeni Şücaüddin kazası müdürlüğüne ve Bereketli Madeni ise Çamardı kazası müdürlüğüne bağlanmıştır (BOA, İ.MVL, 00317/013431).⁷⁹

18 Ağustos 1854 tarihli belgeye göre Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri eskiden beri aynı idari merkez altında idare edilmiştir. Ancak madenlerin ikisinin birden idare edilmesinde yukarıda belirtilen müşkülât ortaya çıkınca Bulgar Dağı Madeni adet olduğu üzere Şücaüddin kazası müdürlüğüyle başka bir kişiye ihale edilmiştir. Ereğli kazası müdürü olan İbrahim Rüşdü Efendi asıl görevinin yanında Bulgar Dağı idaresini de üstlenmiştir. Bereketli Maden-i Hümâyûnu idaresine ise Çamardı kazası müdürü olan Salih Ağa görevlendirilmiştir. İdarecilerin maaşları da gündeme gelerek Ereğli kazası müdürü İbrahim Rüşdü Efendi'ye 1.500 kuruş maaş tahsis edilmiştir. 1854 yılının 22 Ağustos ve 6 Ekim tarihlerinde bu konuyla ilgili hükümler yazılmıştır. İki madenin ayrılmasıyla beraber Bereketli Madeni müdürlüğü 3.150 ve Bulgar Dağı memuriyeti 650 kuruştan toplamda 3.800 olup, 1.300 kuruşu maaş olarak tayin edilmiştir. İdarecilerin hazineye bir kaydının bulunmamasından dolayı 8 Ekim 1854 tarihinde müdürlüklerin azledilme, nasp ve ilhak idaresi, Meclis-i Vâlâ'ya devredilmiş ve buradan verilecek karara göre hareket edilmiştir (BOA, İ.MVL, 00317/013431).⁸⁰ 20 Aralık 1854 tarihinde her iki madenin ayrılmasıyla beraber Bulgar Dağı Madeni müdürü olarak nasedilen İbrahim Rüşdü Efendi, bahsedilen tarihte maden müdürlüğünden ayrılarak yerine Şücaüddin kazası müdürü Osman Nuri Ağa tayin edilmiştir (BOA, HH.THR, 1253/30).⁸¹

⁷⁸ Ali Sedid Efendi'nin uygunsuz hareketinden dolayı azledilmiş olmasına rağmen 14 Eylül 1850 tarihli belgede Çamardı ahalisinin tamamının kendisinden hoşnut ve razı olduğu, madenin işleyişine ve idaresine dikkat ve ehemmiyet gösterdiği belirtilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1221/19 (H. 7 Za 1266); Aynı durum 4 Kasım 1850 tarihli belgede de geçmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1217/29 (H. 28 Z 1266); Tarihi belirtilmeyen diğer bir belgede ise, Ali Sedid Efendi'den ahalinin memnuniyeti dile getirilmiş ve hakkında yapılacak şikâyetlerin dikkate alınmaması talep edilmiştir. Yapılan bu talepteki belgeyi 89 kişi imzalamış ve mühürlemiştir. Bu kişilerin arasında gayr-i müslim ahali de mevcuttur. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1221/28; Ayrıca Ali Sedid Efendi'nin uygunsuzluğundan dolayı tahkikat yapılması emredilmiştir. Bkz. BOA, A.MKT.UM, 133/38 (H. 19 B 1269/M. 28 Nisan 1853).

⁷⁹ H. 7 Za 1270 tarihli belge.

⁸⁰ H. 24 Za 1270 tarihli belge; Ali Sedid Efendi'nin azledilmesiyle beraber madenler ayrılmış ve zikredilen kimseler maden müdürü olan tefrik edilmiştir. Bkz. BOA, MVL, 349/106 (H. 9 B 1272/M. 16 Mart 1856).

⁸¹ H. 29 Ra 1274 tarihli belge.

Madenlerin ayrılmasına binaen 22 Şubat 1855 tarihinde Bulgar Dağı Madeni'nde yeni keşfedilen mağaralarda Bereketli Madeni ustaları görev almışlardır. Bu mağaralar, cevher bakımından zengin olarak nitelendirilerek 120 fırınlık cevheri ihtiva etmiştir. Bu kapsamda 1.200 kıyye (1.538 kg) kurşun ve her bir kıyyesinin ikişer dirhem saf gümüş olduğundan dolayı Kocaman Yaylası'nda gerek duyulan 2 bölümlük fırının malzemesiyle beraber inşa edilmesine müsaade edilmiştir (BOA, HH.d 801).⁸²

13 Temmuz 1863 ve 7 Haziran 1864 tarihleri arasında Bulgar Dağı Maden-i Hümayûnu'na teftiş amacıyla İbrahim Efendi müfettiş olarak görevlendirilmiştir. Teftiş esnasında maden ustabaşısı müteveffa Yorgi ve kalhâne ustası Pavil arasında bir hareket vuku bulmuştur. Hareketin ne olduğu belirtilmese de meselenin muhasebece halledilmesinin söylenmesi, meselenin alacak-verecek ilişkisi olma ihtimalini akla getirmektedir. Daha sonra Yorgi'nin oğulları Patdil ve Hacı Yufa tarafından mesele ayrıca Nafia Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, MVL, 442/74).⁸³ Bu mesele üzerine tarihi olmayan belgeye göre İbrahim Efendi, ustabaşının annesi Anastasi'nin takdim etmiş olduğu evrakı da ekleyerek meseleyi Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale etmiştir (BOA, MVL, 444/24).

5 Nisan 1864 tarihinde maden-i şahane olarak belirtilen ve imal ile idarelerine bakılmak üzere Bereketli, Bulgar Dağı, Gülek, Ergani ve Keban madenlerine yabancı memurlar tahsis edilmiştir. Mösyö Beral ve Mösyö Şoso, mezkûr iş için Binbaşı Hakkı ve Kolağası İzzed Efendiler nezaretinde görevlendirilmiştir. Görev süreleri ise 1864 yılını kapsayacak şekilde planlanmış ve nezaretçilere de 2.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Vazife için gereken alet ve edevatın da demirbaş olarak alınması emredilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 296/32).⁸⁴

1867 yılının farklı aylarına ait arşiv belgelerine göre Bulgar Dağı Madeni, Gülek Boğazı Madeni ve Bereketli Kurşun Madeni Fransız mülkiye mühendislerinden Mösyö Şarl isimli kişiye ihale edilmiştir. Belgeye göre sadece mezkûr madenler değil Siroz sancağındaki Karadağ'da mevcut olan kurşun madenlerinin işletmesi de İngiltere'den bazı kişilere devredilmiştir. Bu ihaleler Moniteur Gazatesinde

⁸² H. 4 C 1271 tarihli belge.

⁸³ H. 2 M 1281 tarihli belge.

⁸⁴ H. 27 L 1280 tarihli belge.

yayımlanmış ve bir nüshaları da kendilerinde bulundurulmuştur (BOA, HR.MKT, 581/12).⁸⁵

1884 yılında ise Niğde sancağı dâhilinde müceddeden Hamidiye kazasının teşkil edilmesi planlanmıştır. Bu kazanın oluşturulması dâhilinde Şücaüddin kazasının müdür vekâletine gerek kalınmayacağı ve müdür vekâletinin Misli karyesine nakledilmesi, karyenin de nahiyeye dönüştürüleceği 19 Mart 1885 tarihinde bir tezkire ile bildirilmiştir. Vekâlet maaşı olan 320 kuruşun Misli karyesine nakledilmesi için de Konya vilayetinden 25 Nisan 1885 tarihinde Divân-ı Hümâyûn'a bilgi verilmiştir. Bu plan kapsamında 10 Ekim 1885 tarihinde Şücaüddin isimli kişi nüfus memuru, 25 Mart 1886 tarihinde de Ataullah Efendi kâtip olarak görevlendirilerek bölgeye tayin edilmişlerdir. 3 Şubat 1886 tarihinde ise Bulgar Dağı Madeni'nin Hamidiye kazasına dönüştürülmesi tekrardan arz olunmuştur. Bunun için kazanın nüfus memurluğu için bir mühürlü resim Niğde mutasarrıflığına gönderilmiştir. Yeni teşkil edilecek olan kazanın tahriri için kayıtlarda bir nüfus memuruna rastlanmadığından 7 Nisan 1886 tarihinde buraya bir nüfus memurunun atanması gerekmiştir. 26 Kasım 1888 tarihli belgeye göre, atanan memurların maaşları maden hâsılatından karşılanmıştır. 1889 yılının Mart ayından itibaren de Maden kazası ayrı bir kaza olarak teşkil edilerek Şücaüddin nahiyesi de bu kazaya ilhak edilmiştir. Bunun için de maden müdürü, muhasebeci, sandık emini, refakatçi ve maden zabitanı istihdam edilmiştir. 21 Mart 1889 tarihli belgeye göre ise bunların her birine 250 ve 120 kuruş tahsis edilmiştir (BOA, ŞD, 1714/2).⁸⁶ Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu, Niğde sancağı Hamidiye kazası sınırları dâhilinde bulunduğundan dolayı burasının adliye, inzibat ve eğitim düzeninin icra edilmesi de gündeme gelmiştir. Ayrıca madenin güvenliği, imalat ve sevkiyat işleri için de üç süvari ile bir piyade görevlendirilmiştir. Ancak bu durum uygulamaya geçmemiştir. Dolayısıyla söz konusu işlerin uygulanması maksadıyla 22 Ağustos 1892 tarihinde Konya vilayetine bir buyruldu yazılarak görevlendirilen kişilerin mahallinde iskân ettirilmeleri istenmiştir (BOA, DH.MKT, 1994/64).⁸⁷

1888-1890 yılları arasında Niğde'yi ziyaret eden Vital Cuinet, Bulgar Dağı Madeni hakkında; Niğde'nin yaklaşık 60 kilometre güneyinde bulunduğunu, Adana

⁸⁵ H. 8 Ra 1284 tarihli belge.

⁸⁶ H. 19 B 1306 tarihli belge.

⁸⁷ H. 28 M 1310 tarihli belge.

vilayetinın sınırına yakın olduğunu ve Torosların eteklerinin birinde olduğunu ifade etmiştir. Madenin bulunduğu köyün isminin de aynı olduğunu zikretmiştir. Bu madende zengin miktarda kalay, kurşun, altın ve gümüş cevherlerinin varlığına değinmiştir. Devlet buradan her yıl yaklaşık 5 kıyye (6 kg) altın ile 900 kıyye (1.153 kg) gümüş ve 100.000 kıyye (128.200 kg) kurşun elde etmiştir. Maden, Apostoloğlu tarafından 1825 yılındaki keşfinden bu zamana kadar iyi bir şekilde işletilmiş ve yüksek verim alınmıştır. Üretim konusunda da bilgiler veren seyyah, 1878 yılına kadar her yıl 10 kıyye (12 kg) altın, 1.500 kıyye (1.923 kg) gümüş ve 200.000 kıyye (256.400 kg) kurşunun elde edildiğini belirtmiştir (Cuinet, 1892; 837-838).

Bulgar Dağı Madeni ile alakalı yaşanan sorunlar farklılık göstermektedir. 28 Mayıs 1894 tarihli bir belgeye göre madenin muhasebecisi olan Nafi Efendi, bir müddetten beri Hamidiye kazası kaymakamlığı ve maden müdürlüğü görevine talip olmuştur. Ancak kendisi mizacından ötürü madencilerle husumet yaşamıştır. Bundan dolayı madencileri ve iltizam sahiplerini kendisinden soğutmuştur. Böylece buraya bir kaymakamın tayin edilmesi gerekmiştir (BOA, DH.MKT, 219/29).⁸⁸ 10 Haziran 1894 tarihli Dâhiliye Nezareti'nin cevabına göre, Nafi Efendi'nin azlini gerektirecek bir durum olmadığı ve uhdesindeki görevlerine devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu anlaşmazlık ise sadece madencilerle ilgili olmuştur. Ancak 19 Haziran 1894 tarihinde, Nafi Efendi'nin durumu bu sefer Konya vilayetine arz edilmiştir (BOA, DH.MKT, 250/46).⁸⁹

Madende yaşanan sıkıntılara nazaran bu sıkıntıları gidermek maksadıyla görevlendirmeler de yapılmıştır. Buna göre Hacı Yorgi'nin Konya valiliğine yazdığı bir arzda, Bereketli Maden-i Hümâyûnu ustabaşısı Hüseyin Efendi ile malum kişiler iltizam bedelinden dolayı Hacı Yorgi'den borç para almışlardır. Yorgi bu paranın tahsil edilmesi için bir arz kaleme almıştır. Tarihi olmayan belgede söz konusu borcun tamamının geri ödenmesine yönelik cevap yazılmıştır (BOA, MVL, 445/132).

Konunun mali boyutuyla ilgili bir husus ise zimmet meselesi olmuştur. Buna göre Niğde sandık emini Dihran ve Bulgar Dağı Madeni mühendislerinden Kuyumcuyan Mihran Efendilerin maden sermayesi olan memur maaşlarından 1.000 kuruşu zimmet şeklinde aldıkları iddia edilmiştir. Bunun üzerine Maden-i Hümâyûn

⁸⁸ H. 23 Za 1311 tarihli belge.

⁸⁹ H. 15 Z 1311 tarihli belge.

vekili, her ikisinden de zimmete geçirilen meblağı talep etmiştir. Tarafların davacı olmasıyla dava süreci kesinleşerek isnat edilen suçların gerçekliği ortaya çıkmıştır. Bu konuyla alakalı 5-9 Eylül 1907 tarihlerinde yazılan iki hüküm mevcuttur (BOA, DH.MKT, 1198/43).⁹⁰

Yukarıda izah edilen taşınma işinden dolayı maden işlerinde ve ocaklarda çalışacak yüzlerce fukaranın temini için mesken sıkıntısının oluşacağı ve bunların perişan olacağı da bildirilmiştir. Bu kişilerin istihdam edilmeleri ile ilgili 9 Kasım 1907 tarihinde mühürlü arz-ı haller Konya vilayetine gönderilmiştir (BOA, DH.MKT, 1217/5).⁹¹ Daha sonra Hamidiye kaza kaymakamlığının Bulgar Dağı Madeni müdürlüğünden tefrik edilmesiyle kaymakamlık merkezi de Ulukışla karyesine nakledilmiştir. Bundan dolayı Hamidiye kazasına vekâleten bir kaymakam tayini gerekmiş ve 23 Mayıs 1909 tarihinde Hüseyin Neşet Ağa bu göreve getirilmiştir. Hamidiye kazası kaymakamı ayrıca maden müdüriyetine de bakmıştır. Ancak bu durum hem maden müdürlerinin hem de kaymakamın kendi vazifesine uygun düşmemiştir. Böylece 12 Haziran 1909 tarihinde kaymakamlık vazifesine mekteb-i mülkiye mezunlarından veya müntebehatından birinin görevlendirilmesinin daha uygun olacağı beyan edilmiştir (BOA, DH.MKT, 2849/49).⁹² 15 Haziran 1909 tarihinde ise vekâleten kaymakamlığa Ahmed Bey görevlendirilmiştir. Kendisi vekâlete hâlel getirmediğini ancak bir an evvel bir kaymakamın tayin edilmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine arz etmiştir (BOA, DH.MKT, 2852/85).⁹³ Bulgar Dağı Madeni müdüriyeti, 1909 yılına kadar Orman, Maden ve Ziraat Nezaretince tayin olunan kimseler tarafından idare edilmiştir. Bu konuyla alakalı herhangi bir tarihin belirtilmediği arşiv belgesinde, Bulgar Dağı Madeni'nin Bereketli Maden-i Hümâyûnu'na bağlılığından dolayı Bulgar Dağı Madeni'ne müstakil bir müdürün tayin edilmesinden bahsedilmiştir. (BOA, HR.MKT, 74/59). Arşiv belgelerinde Bulgar Dağı Madeni ile alakalı maaş meselelerine de değinilmiştir. Bunlar, Bulgar Dağı Madeni için görevlendirilen Şücaüddin ve Ataullah isimli kişilerin yanında

⁹⁰ H. 1 Ş 1325 tarihli belge.

⁹¹ H. 3 L 1325 tarihli belge.

⁹² H. 23 Ca 1327 tarihli belge.

⁹³ H. 26 Ca 1327 tarihli belge.

görevlendirilen kâtibin küttap maaşı⁹⁴ ile maden sermayesinden maaşlarının verilmesi⁹⁵ konulu belgelerdir.

Başka bir mali mesele ise vefat eden ustabaşların muhasebesi olmuştur. Maden ustabaşlarından Pavli ve Tagbanoğlu Yorgi'nin vefat etmesiyle beraber muhasebeleri için müracaat edilecek kimse bulunamamıştır. Dolayısıyla maden müdürü müteveffa Zeki Efendi'nin mal sandığı ile söz konusu muhasebeleri Niğde mal kalemine devredilerek burada hıfz edilmiştir. Tarihi olmayan belgede bu mesele ayrıca Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye de havale edilmiştir (BOA, MVL, 664/42).

⁹⁴ Maaş ve masraf işlerinden dolayı maaşlara zam yapılması talep edilmiş ancak bu talep reddedilmiştir. Şücaüddin ve Ataullah isimli kişilerin yanında tayin olunan kâtibin 19.226,5 kuruş maaşının 11 Ekim 1885 ve 15 Mart 1886 tarihinden itibaren 1889 yılının sonuna kadar aldığı belirtilmiştir. Ancak 20 Nisan 1890 tarihinde tanzim edilen maaş miktarının başkaca havalenameler ile düzenlendiği ve bunun düzenlenmesi gerektiği 24 Haziran 1890 tarihli arşiv belgesinde talep edilmiştir. Bkz. BOA, DH.MKT, 1746/50 (H. 6 Za 1307).

⁹⁵ Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu sermayesinden maaşların gönderilmesi için Niğde sancağının 60.000 kuruş istediği iddia edilmiştir. Bunun üzerine Niğde sandık emini ile ticaret ve maden muhasebelerinden Kuyumcuyan Mihran Efendiler hakkında vazifelerine göre meclis-i idare-i vilayet ile mezkûr livada ceza muhakemesinden verilen karara muhalefet edilmiştir. Dava, Şura-yı Devlet'e nakledilmiştir. Maden vekili, Mihran Efendi'nin belirtilen meblağı teslim edip etmediği konusunda davacı olmuştur. Davanın idare konusuna girmesine rağmen temyize gönderilmiş, burada ise davaya 25 Mayıs 1907 tarihinde ret kararı verilmiştir. Bkz. BOA, ŞD, 1763/18 (H. 12 R 1325).

II. BÖLÜM

BEREKETLİ MADENİ BÖLGESİNDE İDARİ, HUKUKİ VE MALİ DURUM

1. İdari Durum

1.1. Madenin İdari Merkezi ve Yapısı

Bereketli Madeni'nin bulunduğu alan o zaman bir köy olup, idari yapılanma içerisinde Niğde sancağına bağlı idi. İncelediğimiz dönemde Niğde sancağı; şu anda bilinen Niğde ilinin tamamını, Nevşehir ilinde Acıgöl ile Ürgüp'ün tamamını ve Gülşehir ile Avanos ilçelerinin güney kesimlerini, Kayseri ilinin Yeşilhisar ilçesinin tamamı ile Develi ve İncesu ilçelerinin batı kısımlarını kapsamaktaydı (Hüseyinlioğlu ve Arslan, 2009; 299). Maden mağaraları, bölgenin muhtelif yerlerinde bulunduğundan dolayı daha sonraki dönemlerde bölgedeki madenler Bereketli karyesine dâhil edilmiştir. Bereketli karyesi, madencilik getirdiği ekonomik kazanç neticesinde gelişerek bir kaza konumunu almıştır. Muhtelif tarihli arşiv vesikalarında burası Şamardı/Çamardı, Aladağ ve Bereketli gibi⁹⁶ farklı isimler ile anılmıştır. 25 Ekim 1781 tarihinde hem defterdar hem Niğde mutasarrıflığına yazılan bir buyrukdada yeni zuhur eden madenlerden olan Niğde sancağında vaki Bereketli Madeni'nin nemasının zengin olacağı değerlendirilerek buranın Darphâne-i Âmire tarafından idare edileceği vurgulanmıştır. Defterhâne-i Âmire'de Şamardı ismiyle kayıtlı olan Çamardı kazası, Bereketli Madeni'ne ilhak edilmiştir. Böylece Çamardı'ya bağlı olan avarız ve nüzulhaneler de madene ilhak edilmiştir (BOA, C.DRB, 65/3244).⁹⁷ Bölgede bulunan madenin faaliyete geçmesiyle de beraber Bereketli karyesinin önemi artmıştır. Bu önemi müteakip Çamardı kazasının Bereketli Madeni'ne ilhakıyla beraber madenin idari merkezi de Bereketli/Çamardı/Aladağ kazası olmuştur.

⁹⁶ Bu konuyla alakalı arşiv belgelerinde birçok kayıt mevcuttur. Belirtilen örneklerde üç tür ismin de zikredildiği tespit edilmiştir. Bu üç isimlendirme ile ilgili kayıtlar çok olduğundan dolayı sadece belirtmek amacıyla üç belgedeki örnekler verilmiştir. Örneğin; “*Aladağ nam-ı diğer Bereketli Madeni*” bkz. BOA, C.DRB 5/233 (H. 29 C 1194/M. 2 Temmuz 1780); “*Çamardı nam-ı diğer Bereketli Maden-i Hümayûnu*” bkz. BOA, MVL, 568/89 (H. 28 N 1274/M. 12 Mayıs 1858); “*Bereketli nam-ı diğer Çamardı kazası*” bkz. BOA, C.ML, 240/10008 (H. 5 Ra 1260/M. 25 Mart 1844).

⁹⁷ H. 7 Za 1195 tarihli belge.

Bereketli karyesi ile maden alanı ise 600 haneden oluşan bir karyeydi. Maden ile Bereketli karyesinde 450 İslam ve 150 Hristiyan hanesi, 5 cami, 3 medrese, 2 İslam mektebi, 1 Hristiyan mektebi, 1 kilise, 4 ekmekçi fırını, 35 manifatura ile bakkal dükkânı, 4 kahvehane, 3 kasap dükkânı ve nefis-i madende tahtani ve fevkani maden idaresine ait konak olup 8 odası, 3 ahır ve kurşun ambarı mevcuttur. Konağın mevcut olması, maden idarecisinin burada ikametgâh ettiğini göstermektedir. Ancak bu durum sabit olmamakla beraber bazı durumlarda maden idarecisinin başka asli görevleriyle beraber maden idareciliği görevini ifa ettiği durumlar da olmuştur. Böyle durumlarda idareci, asli görevi nerede ise orada ikametgâh etmektedir. Bereketli karyesinde ayrıca 3 fırın ocağı olmakla beraber bunların birinin harap olduğu belirtilmiştir. Madenin cevher mağaraları madenin merkezine altı saat mesafededir. Madenler güneyde Adana, kuzeyde Ankara, batıda Konya vilayetleri ile çevrelenmiştir. Madene o dönemde 8 saat mesafede olan Adana vilayeti dâhilinde Yağlı Taş isimli yerde bir sîmli kurşun madeni daha bulunarak dört tüccar ittifak ve gayret ile bir şirket kurmuş ve kendi sermayeleri ile hafriyat ve imaline girişmişlerdir. Ancak buradan ne miktar kurşunun çıkarılacağı anlaşılamamıştır. Maden ile Bereketli karyesi arasında önemli bir su kaynağı vardır. Bu suyun bir kısmı Üçkapılı adı verilen ve Niğde'nin madene en yakın yolu olan taraftan, bir diğer kısmı madene yarım saat mesafede olan Karapınar adı verilen yerden gelmektedir. Söz konusu su üzerinde 5 adet değirmen mevcuttur. Etrafı bağ bahçelik olup, halı ve kilim üretimi önemli bir geçim kaynağıdır. Ahalinin dağlarda ketre adı verilen sakızı toplayıp sattığı ve iyi bir kazanç elde ettiği bilinmektedir. Senede 100-200 bin kuruşluk sakız satılmaktadır.⁹⁸

Madenin yönetim merkezinin olduğu Bereketli Madeni'nin Niğde sancağına bağlı olması demek madene bağlı olan yerlerin de doğal olarak Niğde sancağına bağlı olduğunu göstermektedir. 7 Ağustos 1804 tarihli arşiv belgesinde bu duruma örnek teşkil eden bir durum belirtilmiştir. Burada Yahyalı, Karahisar ve Develi kazaları Bereketli Madeni'ne bağlıdır. Buralar aynı zamanda idari açıdan Kayseri sancağına bağlı olduğu için buralardan asker tedarik edilmesi amacıyla tespitlerin yapılarak Üsküdar ocağına bağlanması Dersaadet'ten talep edilmiştir. İdari açıdan Karahisar-ı Develi Niğde'ye, Karahisar'da Yahyalı üzerinden Kayseri sancağına bağlı olmuştur.

⁹⁸ Farklı tarihli vilayet salnamelerinde bu bilgiler tekrar etmiştir Bkz. *1883 Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2012, s. 177-179; *1884/1885 Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2015, s. 108; *1885/1886 Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2017, s.225-226; Balcı, *a.g.t.*, s. 117-118.

Bu kazaların iş ve işlemleri bağlı bulundukları sancaklara ait olmakla beraber Karahisar-ı Develi kazasının madene bağlılığının terk edilerek Üsküdar ocaklığına tabi olması için 15.000 kuruş arz edilmiştir. Ceyb-i Hümâyûnu'na tahsis edilecek bu miktarın tahsil edilmesi şartıyla mezkûr kazanın Üsküdar ocaklığına bağlanması kabul edilmiştir (BOA, C.DH, 223/11109).⁹⁹

8 Temmuz 1834 tarihinde Redif¹⁰⁰ nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle beraber Redif teşkilatının kurulacağı vali ve mutasarrıflara bildirilmiştir. Burada önemli olan husus ise nizamnamenin birinci maddesidir. Bu maddeye göre sancaklardan, ait oldukları kazaların maden, has, vakıf muaf olup olmadıklarına bakılmaksızın zabitleriyle birlikte 1.400 kişiden ibaret birer tabur teşkil edileceğidir. 1836 yılında teşkilatta bir yenilik yapılarak Redif taburlarının askeri ve mali idareleri bir elde toplanmıştır. Böylece Redif taburlarının bulunduğu sancaklar gruplar halinde birer müşirin idaresine verilmiştir. Nefs-i Konya, Akşehir, Beyşehir, İçel, Niğde ve Aksaray, Karaman Valisi Hacı Ali Paşa'nın idaresinde Konya Müşirliğine bağlanmıştır (Kütükoğlu, 1982; 128-142). Dolayısıyla Bereketli Madeni de idari açıdan bu müşirliğe bağlanmış oluyordu.

Redif Nizamnamesi ile birlikte kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhameddiyye ordusu oluşturulacak ve masrafları da belirtilen idari yapılar tarafından sağlanacaktı. Buna göre tarihsiz bir belgede, Bereketli Maden-i Hümâyûnu'ndan ustabaşı Hacı Mehmed'in kaza ve köy ahalisinden aldığı haksız paranın tekrar kendisinden tahsil edilerek Asâkir-i Mansûre'nin masrafına mahsuben harcanması emredilmiştir (BOA, HAT, 00502/24640). Asâkir-i Mansûre alaylarının merkezi Konya'da bulunmaktaydı (BOA, HAT, 00346/19720).¹⁰¹ Bereketli Maden-i Hümâyûnu idaresine, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin masrafları üzerinde titizlikle durarak bu konunun göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu masrafların karşılanabilmesi için layıkıyla hizmet edilmesi istenmiştir (BOA, HAT, 00463/22658).¹⁰² Asâkir-i Mansûre ifadesi, 1834 senesinde Redîf-i Asâkir-i Mansûre adıyla yedek bir ordunun kurulması

⁹⁹ H. 29 R 1219 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 48/2384 (H. 29 R 1219/M. 7 Ağustos 1804).

¹⁰⁰ Tam adı Redîf-i Asâkir-i Mansûre veya Asâkir-i Redîfe Mansûre olan bu ordunun kuruluş amacı, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına müteakip Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla oluşturulan yeni orduya destek sağlamak ve halkı uzun süre mecburi hizmette tutmadan kendi bölgelerinde eğiterek iç güvenliği sağlamaktır. Bkz. Abdulkadir Özcan, "Redif", *DİA*, C.34, İstanbul, 2007, s. 524.

¹⁰¹ H. 25 S 1241/M. 9 Ekim 1825 tarihli belge.

¹⁰² H. 5 S 1247/M. 16 Temmuz 1831 tarihli belge.

arşiv vesikasında Darphâne-i Âmire müşirinden bahsedilmiştir.¹⁰⁷ Bu bahiste yapılan yeni düzenlemenin kapsamı geniş olmuştur. Bereketli Madeni sınırlarının geniş olması, madenin idaresine sınır sancaklarında bulunan mütesellimlikler tarafından da müdahale edilmesine neden olmuştur. Örneğin madenin idaresi, Tarsus sancağı mütesellimi Dergâh-ı Âlî kapıcı başlarından Halil Bey'e tevcih edilmiştir. Durum böyle olunca 6 Haziran 1831 tarihli arşiv belgesinde; Halil Bey, Tarsus'un bazı mahallerinin Bereketli Madeni'ne bağlı olduğundan buraların da kendi tarafına celp edildiğini beyan etmiştir. Ayrıca Menemencioğullarının mezkûr madene bağlı olmasından dolayı onların yaşadıkları yerlerin, Ulukışla Şücaüddin ve Gülek Boğazı'nın tamamının yine kendi idaresinde olacağını belirtmiştir. Böylece Halil Bey sadece madenin idari açıdan kapsadığı sınırları değil madene bağlı olan aşiretlerin yaşadıkları bölgeleri hatta madenin uç sınır bölgelerinin hemen yakınındaki yerleşkeleri de kendisine bağlı saymıştır (BOA, HAT, 664/32298).¹⁰⁸

1.2. Madenin Yönetimi

Bereketli Maden-i Hümâyûnu, Osmanlı Devleti'ndeki diğer madenlerde olduğu gibi emaneten yönetim usulüne göre bir yönetici tarafından serbestiyet üzere idare edilmiştir. Bazı dönemlerde ise merkezden, Maden-i Hümâyûn Hazinesine bağlı olarak Darphâne-i Âmire tarafından atanan "eminler" vasıtasıyla yönetilmiştir. Eminlik görevi, genellikle bölgedeki güçlü âyânlara veya muteber kimselere tevcih edilmiştir. Bunun sebebi ise yüksek maden rezervine sahip olan işletmenin düzenli bir şekilde çalıştırılarak en yüksek verimin alınmak istenmesidir. Emin olarak atanan kişiye serbestiyet ilkesi gereği üstün yetkiler tanınmıştır. Çaparzade Süleyman Bey maden emini olarak tevcih edilirken; madenin imal edilmesi, korunması, muhafaza altına alınması, fırınların ısıtılması işine dikkat edilmesi gibi idari ve üretim safhasındaki işlere önem göstermesi şartı koşulmuştur. Bu işlerin sekteye uğramaması için de maden emininin görev alanına harici idare ve ehl-i örf taifesinden kimsenin müdahale etmemesi emredilmiştir. Bunun için vüzerâ-yı kirâm, mîr-i mirân, mîr-livâ ve ehl-i örf taifesine hüküm yazılmıştır. Tüm bunlara rağmen hala madene bir müdahale söz konusu olur ise bu kişilerin isim ve vasıflarıyla beraber merkeze

¹⁰⁷ Niğde sancağı Anduğu kazası Uluviran karyesindeki camiye hatip atanmasından bahsedilmiştir. Ayrıca atama, Darphâne-i Âmire müşirinin teşrifleriyle icap olunmuştur değinilmiştir. Yeni hatibin maaşı da belirtilerek yarım akçe verileceği beyan edilmiştir. Bkz. BOA, HAT, 01619/00055 (H. 23 S 1254/M. 18 Mayıs 1838).

¹⁰⁸ H. 25 Z 1246 tarihli belge.

bildirilmesi ayrıca emredilmiştir.¹⁰⁹ Bunun yanında maden eminleri, madenin yönetimi için en verimli şekilde idare edilmesinden de sorumlu olup bu konuda görüş bildirmişlerdir. Madene bağlı olan ahalinin kabiliyetli olması da önemli bir konuyu teşkil etmiştir. Örneğin, 1780 yılında Çamardı kazası ahalisi için müflis ve aciz tabirleri kullanılmış ve madende görev alacakların bu işte ehil olmalarına dikkat çekilmiştir. Madenin sermaye sıkıntısı çekmemesi ve hayvan ihtiyacının yeterli seviyede olması mukabilinde madendeki verimin daha artacağı dönemin maden emini el-Hac Mustafa Ağa tarafından bildirilmiştir. Bu durum ise madenin yönetiminde dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan bazılarını izah etmektedir (BOA, AE.SABH I, 259/17436).¹¹⁰

Yönetim açısından maden eminlerinin yeterli olmadığı durumlarda validen de yardım istenmiştir. Bu duruma örnek olarak; yönetici sınıfının maden sermayesinden kendi masrafları için para harcamalarının Konya valisine bildirilmesi (BOA, MVL, 568/89)¹¹¹, Maden-i Hümâyûn’a bağlı olan mahallerde vuku bulan sorunlarla ilgili Adana valisine sunulan kaime (BOA, HAT, 00461/22626)¹¹², vergi alımı için cizye evrakları bulunmayan kişiler ile ilgili Konya valiliğinin irade-i senîyyesi (BOA, C.ML, 240/10008)¹¹³, maden cevherinin iskelelere taşınması için Adana valisinin irade-i senîyyesi (BOA, C.DRB, 64/3179)¹¹⁴, usulsüz vergi alımından dolayı bu durumun engellenmesi, maden bölgesinde istikrarsızlığın giderilmesi için idareciler ile Karaman valisine yazılan hüküm (BOA, C.DRB, 61/3001),¹¹⁵ Adana civarında bulunan madenin inşa edilerek üretilen cevherin nakledilmesi ve ihale yoluyla işletilmesi gibi hususlarda Adana valisinin müdahale etmesini belirten hüküm (BOA, C.DRB, 28/1382)¹¹⁶ gibi muhtelif konuları içeren meseleleri tespit etmek mümkündür.

Her ne kadar madene yönetici olarak atanan kişilerin yetkileri sınırsız gibi gözükse de yaptıkları faaliyetler “kadı” ve “maden kâtibi” tarafından

¹⁰⁹ Bereketli Madeni eminliğine tevcih edilen Çaparzadeler ve Karaman Valisi Vezir Abdurrahman Paşa buna örnek gösterilebilir. Bkz. BOA, C.DRB, 44/2155 (H. 28 C 1211/M. 29 Aralık 1796); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/ Ocak ayının başları 1806).

¹¹⁰ H. 16 M 1195/M. 12 Ocak 1781 tarihli belge.

¹¹¹ H. 9 L 1274/M. 23 Mayıs 1858 tarihli belge.

¹¹² H. 7 M 1245/M. 9 Temmuz 1829 tarihli belge.

¹¹³ H. 5 Ra 1260/M. 25 Mart 1844 tarihli belge.

¹¹⁴ H. 3 Ca 1200/M. 4 Mart 1786 tarihli belge.

¹¹⁵ H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802 tarihli belge.

¹¹⁶ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

denetlenebilmektedir. Meydana gelen usulsüzlüklerde, maden ile ilgili konularda kâtip, adli konularda ise kadı vazifeli olmuştur. Bereketli'de Aladağ nam mahaldeki madenlerde, Dergâh-ı Âlî kapıcı başlarından ve Bozkır Madeni emini Halil Ağa ile çukadar Salih Ağa arasında, madendeki kurşunların değerinden satılmasıyla ilgili bir sorun meydana gelmiştir. Bu sorunla ilgili bölgedeki yöneticilerin yanında kadıların da görev alması sağlanmıştır (BOA, C.DRB, 5/233).¹¹⁷ Aynı zamanda madendeki amelelerin icap eden ceza davaları Niğde şehir meclisinde görüşülerek hukuk davası mahallinde görülmüştür (BOA, HH.d, 801).¹¹⁸ Kadıların müdahil olduğu davalarla beraber halkın şikâyetlerini direk merkeze yaptığı durumlar da olmuştur. Bu durumlarda, şikâyet bölgesine bir mübaşirin görevlendirilmesiyle mesele yerinde halledilmeye çalışılmıştır.¹¹⁹ Bu tür duruma, Bereketli Madeni emini olan el-Hac Hasan Ağa'nın Darphâne-i Âmire'ye 63.274,5 kuruş vereceğini madene tahsis edilecek paradan ödemek istemesi örnek olarak gösterebilir. Madene tahsis edilecek paraların toplanabilmesi için bölgeye bir mübaşir görevlendirilmiştir. Mübaşir vasıtasıyla bu paraların toplanması ve toplanan paraların da el-Hac Hasan tarafından mübaşire teslim etmesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 64/3179).¹²⁰

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile beraber Osmanlı idari sisteminde yapılan değişikliklerden maden yöneticileri de etkilenmiştir. Nitekim Tanzimat'ın ilanından önce maden yöneticiliğine “emin” tevcih edilirken fermanın ilanından sonra maden yöneticiliğine “müdür” görevlendirilmeye başlanmıştır. Böylece yapılan düzenleme ile birlikte Bereketli Maden-i Hümâyûnu diğer madenlerde olduğu gibi Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Buna binaen maden idarecilerinin maaşı da Maliye Hazinesi tarafından karşılanmıştır (BOA, MVL, 688/52).¹²¹ Madenlerin sadece masrafları değil yönetimi de Darphâne'den Maliye Nezareti'ne intikal etmiştir. Osmanlı madenlerindeki yapılan bu düzenlemeler II. Mahmud döneminde başlamakla beraber onun ölümünden sonra da yenilikler devam etmiştir. Mesela madenlerde yapılan bu düzenlemede olduğu gibi II. Mahmud döneminde merkeziyetçi yapıya

¹¹⁷ H. 29 C 1194/M. 2 Temmuz 1780 tarihli belge.

¹¹⁸ H. 11 R 1273/M. 9 Aralık 1856 tarihli belge.

¹¹⁹ Şikâyetlerin çok olduğu veya halk arasında büyük problemlerin ortaya çıktığı yerlere merkezden meselenin teftiş edilmesi amacıyla “mehâyif müfettişi” olarak bilinen itimatlı kadıların gönderildiği belirtilmiştir. Bu görevli mahallî görevlileri ve kadıları da kapsamıştır. Bkz. İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 73; Savaş Yılmaz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminde Mehayif Müfettişleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 2021, s. 1521-1541.

¹²⁰ H. 3 Ca 1200/M. 4 Mart 1786 tarihli belge.

¹²¹ H. 8 Ca 1281/M. 9 Ekim 1864; Ayrıca bkz. BOA, ŞD, 515/11 (H. 23 C 1310/M. 12 Ocak 1893).

daha çok önem verilmiş ve ülkedeki defterdarlıklar kaldırılarak hâlihazırdaki bütün hazineler Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. II. Mahmud'un ölümünden sonra bu düzenleme takip edilmiş ve çoklu hazine yerine Maliye Hazine-i Celîlesi teşkil edilmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında ülkedeki tüm madenlerin yönetimi de Maliye Hazinesine intikal ettirilmiştir. Darphâne'nin çeşitli giderlerini karşılayabilmesi amacıyla da bahsedilen hazineden 8-9.000 kese civarında tahsisat ayrılmıştır (Tızlak, 1997; 53). Daha sonra ise Bereketli Madeni de dâhil ülkedeki madenlerin askeri açıdan yönetimi, yukarıda izahı yapılan Redif Nizamnamesinin yürürlüğe girmesi ve müşirliklerin oluşturulmasıyla beraber Konya Müşirliğine bağlanmıştır. Redif-i Mansure Konya Müşirliği; Konya, Akşehir, Beyşehir, İçel, Niğde, Aksaray sancaklarının birleştirilmesiyle oluşturulmuş ve müşirliğine Karaman valisi Hacı Ali Paşa getirilmiştir (Çadırcı, 1963; 66-70).

Bereketli Maden-i Hümayûnu daha önce zikredilen sebeplerden dolayı Bulgar Dağı Madeni ile müştereken yönetilmiştir. Maden müdürü Ali Sedid Efendi'nin uygunsuz hareketlerinden dolayı da her iki maden ayrı idareciler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Daha önce Bulgar Dağı Madeni ile ilgili yapılan çalışmada 20 Haziran 1844 tarihi, madenlerin birleştirilme tarihi olarak zikredilmiştir (Balcı, 2001; 118-119). Söz konusu tarihte maden müdürü ise Osman Ağa'dır. Osman Ağa'nın 1845 yılında azledilmesiyle beraber yerine Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kararı ile Ali Sedid Efendi görevlendirilmiştir (BOA, İ.DH, 00109/005496).¹²² Her ne kadar Ali Sedid Efendi'nin uygunsuz hareketinden dolayı madenler 1854 yılında ayrılrsa da daha sonradan tekrar müştereken yönetildiği tespit edilmiştir. Nitekim 7 Eylül 1860 tarihli arşiv belgesinde, "*Bereketlü ve Bulgar Dağı Ma'den-i Hümayûnu müdürü es-Seyyid Osman Ağa*"dan bahsedilmiştir. Ancak es-Seyyid Osman Ağa'nın bu görevi ne kadar devam ettirdiği ve her iki madenin sonradan ne zaman ayrıldığı ile ilgili bir bilgi mevcut değildir (BOA, İ.MVL, 00436/019292).¹²³ Dolayısıyla Bulgar Dağı Madeni ile ilgili yapılan çalışmada madenlerin ayrılmasını belirten ifade belli bir dönemi kapsamaktadır (Balcı, 2001; 119-120). Her iki madenin muhtelif sebeplerden dolayı ortak bir yönetim altında bir araya getirildiği ve zaman zaman da ayrıldığı tespit edilmiştir.

¹²² H. Gurre-i N 1261/M. Eylül ayının başları 1845 tarihli belge.

¹²³ H. 20 S 1277 tarihli belge.

Farklı madenlerin birleştirilmesi yani aynı yönetim altında toplanması gelişigüzel bir uygulama olmamıştır. Bereketli Madeni'nin Bozkır Madeni'ne bağlanmasının şartlarından biri olarak madenlerin yakın olması her durumda geçerli olmamakta idi. Bu konuda, işletilen madenlerin yönetim açısından hangi kuruma bağlı oldukları ayrıca önem arz etmiştir. Daha önce zikredildiği üzere Adana'da bulunan Post Madeni ile Bereketli Madeni'nin birleştirilmesi gündeme gelmiş ancak bu talebe karşılık “*Bereketlü Ma'den-i Darphâne-i Âmire tarafından irâde olunageldiginden iktizâsının icrâsı emr ve irâde-i âlîyyelerine men'ût-ı mevâddır idüğü*” denilerek kabul görmemiştir.

Zıkr olunan temur ma'denleri aded hakla nizâmı bulduk da nemâ ve hâsılatda ve temurunun güzîde ve i'lâfından sâir ma'den fâik olacağı nezd-i müşârûn-ileyhde ve erbâb-ı vukûf inde'llerinde dâhi zâhir ve müselleme ve Devlet-i Âlîyye'ye menâfi' küllî olacağı ve levâzım-ı cihâdiyyenin elzem ve ikdâmından olan temur maddesi sühûlet kesb idecegi bedîhî ve emr-i gayr-i mühîmm olub temur ma'denlerine vech-i meşrûh üzere aşâir ve kurra ve inhâ ilhâkı ve sermâye ve malzeme i'tâsıyla iâne olunduğu takdîrce giderek mîrî temûru beş bin kantara resîde olacağı ve müşârûn-ileyh Hüseyin Paşa hâzretlerinin mukaddema ma'den-i saire uhdesinde olarak irâde itmiş olduğundan ma'den âlemine vukûf nâmı olub Bereketlü Ma'deni dâhi temur ma'denlerine ilhâkıyla müşârûn-ileyh nezâretleriyle irâde olunduğu sûretde hem temur ma'denleri ve hem Bereketlü Ma'deni hâsılatları lâıyıkıyla zâhire ihrâc olunarak menfaat-ı küllîye rû-nümâ olacağını müşârûn-ileyh başkaca bir kıt'a şakkasıyla iş'âr ider bu husûs umûr-ı irâdeyedir ve Bereketlü Ma'den-i Darphâne-i Âmire tarafından irâde olunageldiginden iktizâsının icrâsı emr ve irâde-i âlîyyelerine men'ût-ı mevâddır idüğü (BOA, C.DRB, 28/1382).¹²⁴

Maden yöneticilerinin vazifeleri sadece madenin yönetimi ile sınırlı kalmamıştır. Belli bir yerin mutasarrıfı, mütesellimi, âyânı, valisi veya mîr-i mirânı asli görevi uhdesinde kalmak üzere maden emini veya müdürü olarak da

¹²⁴ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

vazifelendirilmiştir.¹²⁵ Bu durum zamanla madenlerin iyi işletilememesine sebep olmuştur. Nitekim Bereketli Madeni'nin Bozkır Madeni'ne bağlanması sebebi bu idi. Zamanla madencilikle alakası olmayan kişilerin yönetici olarak atanması Osmanlı Devleti'nde madencilik sektörünün gerilemesine sebep olmuştur. Bu husus özellikle XIX ve XX. yüzyılda madenler için oluşturulan raporlarda dile getirilmiştir. Bu konuya II. Abdülhamid'e sunulan bir layihada Keban Ergani Madenlerinin de durumunu belirten durum örnek gösterilebilir. Yazılan bu raporda Keban Gümüş Madeni'nin uygunsuz idaresi üzerinde durulmuş ve neticede bu durumun madenin işletilemez hale kadar getirdiği sonuçları üzerinde görüş bildirilmiştir. Böyle olunca madenler boş vaziyette bırakılmış ve yüksek verime sahip olan cevherler ülkenin ekonomisine kazandırılmamıştır (Çadırcı, 1992; 437). İyi yönetilemeyen madenlerin ıslah edilmesi maksadıyla Osmanlı Devleti Avrupa'dan maden mühendisi görevlendirmesi yapma yoluna gitmiştir. 1861 Maden Nizamnamesinin yayınlanmasıyla beraber görevlendirilen mühendis sayısı artmıştır. Osmanlı Devleti madenlerinde görev alan yabancı mühendisler ülkedeki madenlerin genel sorunlarını tespit ederek padişaha raporlar halinde arz etmişlerdir. Madenlerin ıslah edilmesine yönelik bu türden raporlar maden emini veya müdüründen de talep edilmiştir (Keskin, 2007; 81).

1.3. Bereketli Madeni'nin İşletme Usulleri

Balkanların fethedilmesiyle beraber buradaki madenlerin Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmesi ve bu mirasın devralınması, Osmanlı Devleti'ndeki madencilik faaliyetlerinin kural ve kaidelerinin temelini oluşturmuştur. Fethedilen yerlerdeki mevcut maden işletme usulleri Osmanlı Devleti'nin şer'î hukukuna aykırı olmadığı müddetçe aynen uygulanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında çıkarılan maden nizamnamelerine kadar bu kanunlar zamana, mekâna ve ihtiyaca göre değişiklik arz etmiştir (Saka, 2019; 225). Ancak Anadolu madenleri ile Rumeli madenleri işletme şartları son zamanlarda aynı esasa yaklaşmakla beraber ilk zamanlarda birbirinden bütünüyle farklı olmuştur. Osmanlı Devleti idarede İslami hükümleri temel alması,

¹²⁵ Konuyla alakalı Osmanlı Devleti madenciliği araştırmalarında pek çok örnek mevcuttur. Çalışmamızda ise Çaparzadelerin Bozok sancağı mutasarrıfı iken Bereketli Madeni eminliğinin tevcih edilmesi örnek gösterilebilir. Bkz. BOA, C.DRB, 44/2155 (H. 28 C 1211/M. 29 Aralık 1796); Amasya'da ikâmet etmekte iken mîr-i mirânlıktan ref edilen Ahmed'in Maden-i Hümâyûn emini olması için bkz. BOA, C.DH, 97/4846 (H. 15 Ş 1235/M. 28 Mayıs 1820); Niğde sancağı mütesellimi iken Bereketli Madeni emini naspedilen Arap Ağazade es-Seyyid Süleyman için bkz. BOA, C.DRB, 50/2459 (H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798).

diğer müesseselerde olduğu gibi maden işletme konusunda da İslami kaidelerin esas alınmasını sağlamıştır. Nitekim bir maden işletmesi söz konusu olunca öncelikle o madenin üzerinde bulunduğu veya çıktığı arazi parçasının mülkiyeti meselesi meydana çıkmaktaydı. İslami esaslara uygun olan arazi şöyle tanımlanmaktaydı;

1. Arazi-yi Memlûke: Mülkiyeti kişilere ait olan arazidir. Sonrasında kişinin soyundan birine intikal ederek vakıf, rehin ve hibe gibi hükümler icra edilir. Bu tür arazide ortaya çıkan madenlerin humusu¹²⁶ beytül-male verilmektedir.

2. Arazi-yi Mîriyye: Mülkiyeti devlete, kullanma tasarrufu ise reayaya bırakılan arazidir. Bu çeşit arazide ortaya çıkan her türlü maden devletin malı sayılmaktadır.

3. Arazi-yi Mevkufe: Bu tür arazi iki kısma ayrılmıştır. Arazi-yi mevkufe-yi sahiha, mülkiyeti vakfa ait olmakla beraber burada zuhur eden madenler vakfa aittir. Arazi-yi mevkufe-yi gayr-i sahiha ise sahibi mîrîye ait olduğu için zuhur eden madenler de mîrîye aittir.

4. Arazi-yi Metruke: Biri genel halka, diğeri belli bir beldeye terk edilmek üzere iki tür olup buralarda ortaya çıkan madenlerin beşte biri mîrîye, kalanı ise işletene aittir.

5. Arazi-yi Mevat: Kimsenin tasarrufunda olmayan ve ahaliye terk edilmemiş bulunan ve bir kasabadan yarım saat mesafede ortaya çıkan madenlerin beşte biri mîrîye kalanı ise bulana veya işletene verilen arazidir (Çağatay, 1943; 119-121).

Osmanlı Devleti'nde madenlerin ortaya çıktığı toprak türlerine göre maden işletme usulleri belirlenmiştir. Bu usuller, Osmanlı Devleti'nin her yerinde ve her döneminde farklı olduğu için uygulama aşamasında karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Ancak Ergani, Keban, Gümüşhane ve Rumeli'de bulunan Sidrekapsi, Kratova ve Novo Brdo gibi madenlerde olduğu gibi müştereken idare olunan madenler de olmuştur. Mülkiyet meselesinin açıklığa kavuşmasıyla yine arazinin durumuna göre

¹²⁶ Humus: Beşte bir, beş bölükte bir demek olup burada kastedilen, çıkarılan madenlerin beşte birinin devlete verilmesi anlamındadır. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 438; İslamiyet'te madenlerden humusun alınıp alınmaması fakihler ve hukuk ekolleri arasında tartışma konusu olmuştur. Şia'ya göre madenlerin; insanların yararına olan her türlü doğal servetlerin bu gruba girdiğini, madenin sahipli veya sahipsiz araziden çıkarılması, ayrıca işleticisinin bir kişi veya bir grup olmasının neticeyi değiştirmeyeceği olarak belirtilmiştir. Madeni çıkaran kişinin gayrimüslim olması durumunda hâkimin onu humus ödemeye mecbur tutma yetkisinin olduğu görüşü hâkim olmuştur. Bkz. Hacı Yunus Apaydın, "Humus", *DİA*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 369.

madenin hangi arazide ortaya çıktığına bakılarak işletmeye açılmıştır. Maden yönetimini emanet, iltizam ve ihale tarzlarıyla işletildiğini ileri süren görüşler (Şafakcı, 2013; 63)¹²⁷ olmakla beraber iltizam, emanet ve malikâne işletme usullerinin olduğunu ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Toprağın kime ait olduğundan kaynakla madenin mülkiyeti meselesinden dolayı zikredilen yöntemler haricinde de işletme usulleri tatbik edilmiştir. Bunlar; kişisel maden işletmeciliği ve devlet yardımı ile gerçekleştirilen maden işletmeciliğidir. Ancak bu usuller pek yaygın kullanılmamıştır (Tızlak, 1997; 11).

Madenler işletmeye açılmadan önce kişilerin buldukları madeni işletebilmesi için devletten izin almaları gerekmiştir. Devletin işletmeyi verebilmesi için öncelikli şartı ise talep eden kişinin madeni işletme salahiyetine sahip olmasıdır. Çünkü Osmanlı topraklarında yeni maden ocaklarının tetkik edilerek işletmeye açılmasında yetki tamamen devletindi. İdarede takip edilen yöntem ise bir veya birkaç maden ocağı mukataa¹²⁸ adı verilen mali bir yönetim halinde XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Maliye Hazinesi tarafından gönderilen görevliler tarafından, 1736 yılından itibaren ise Darphâne Nezareti tarafından idare edilmiştir. Darphâne Nezareti, bu görevi padişahların hususi hazinesi Ceyb-i Hümayûn Hazinesi adına icra etmiştir. Ancak söz konusu durum ülke genelindeki tüm madenleri kapsamamış, Maden Mukataası Kalemi tarafından idare edilen madenler de olmuştur. Tanzimat ile beraber yapılan düzenlemelerde ülkedeki bütün madenler Maliye Hazinesine devredilmiş ve yönetimi de yine buradan sağlanmıştır. Böylece devletin maden mevzuatında sahip olduğu mîrî rejim anlayışına dayanarak devletçi ve tekelci bir yöntemin oluştuğuna dikkat çekilmiştir. Madenin cinsi, ekonomik değeri, bulunduğu bölge ve dönemlere göre işletilme konusunda değişik yöntemler tatbik edilmiştir (Tızlak, 1999; 313).

1.3.1. Emanet Usulü

Devletin doğrudan idare ettiği işletme usulüdür. Bununla beraber genellikle terk edilmiş yahut kullanılmayan madenler oldukları veya maden gelirlerini artırmak

¹²⁷ Bkz. Tızlak, *a.g.e.*, s. 11.

¹²⁸ Sözlükte “kesmek” anlamındaki Arapça kat’ kökünden gelen mukâtaa “kesişmek” demektir. “Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma” olarak tanımlanan genel bir manaya gelmektedir. Bu yöntemin kullanılması aslında devletin madenlerdeki hâkimiyetini belirtmektedir. Mukataalar, bulundukları bölgelere ve muhtevalarına göre İstanbul’da defterdarlığa bağlı olarak XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın başlarına kadar teşkil edilen başta Başmuhasebe olmak üzere maden gelirinin de içinde bulunduğu gelir bürolarında kayıt, kontrol ve takip edilmekteydi. Bkz. Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 129-130.

için daha ciddi sermaye gerektiren madenler olduğu da zikredilmiştir (Şafakcı, 2013; 64). Osmanlı Devleti’nde emaneten idare edilen mukataaların genelde az gelir getirdiği, bundan dolayı da özel teşebbüsün pek rağbet etmediği iddia edilmiştir (Tızlak, 1996; 705). Ancak bu iddianın bir genellemeyi kapsamadığı, devlet için büyük ve önemli sayılan Keban, Ergani, Gümüşhane, Bereketli ve Bozkır madenlerinin de emaneten idare edildiği, sadece elde edilen gelirlerin işletme usullerini belirlemediği gibi tespitler de sonradan yapılan bazı çalışmalarda belirtilmiştir (Şafakcı, 2013; 65).

Maden mukataası¹²⁹ devlet tarafından tayin edilen emin yahut nazır tarafından idare edilmiştir. (Tızlak, 2000; 935). Tanzimat dönemine kadar devletin esas işletme usulü olan bu sistem daha sonra özel bir statüye geçerek “serbestiyet” sistemini ortaya çıkarmıştır. Böylece reayanın madendeki çalışması, ceza ve ödüllendirilmesi gibi birçok mesele maden emininin denetimine verilerek harici müdahalenin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu sistem Tanzimat ile beraber madenlerde müdürlük sisteminin oluşturulmasına değin devam etmiştir. Ergani, Keban, Akdağ, Gümüşkan, Gümüşhacıköy, Bozkır, Bulgardağı, Kratova ve Bereketli gibi madenler, serbestiyet sistemini müdürlük uhdesine devretmiştir (Öcal, 2016; 22-23).

Bereketli Madeni’nde emanet usulü ile idare edilmesine dair incelediğimiz döneme ait en eski tarihli belge 29 Aralık 1796’dır (BOA, C.DRB, 36/1787).¹³⁰ Gerek bahsi geçen tarihte gerekse 3 Mayıs 1797 tarihli arşiv belgesine göre Bereketli Madeni için Maden-i Hümayûn terimi kullanılmış, emaneti ise Çaparzade Süleyman Bey’in uhdesine verilmiştir. Bu belgede Çaparzade Süleyman Bey’den, üretilen kurşunun Devlet-i Âlîyye mühimmatı için gönderilmesi emredilmiştir. Ayrıca söz konusu kurşunun bu öneminden dolayı da kimselere satılmaması vurgulanmıştır (BOA, C.DRB, 64/3152).¹³¹ Başka bir arşiv belgesinde ise; “*Ma’den-i Hümayûn-ı Şahane*” olarak nitelendirilen Bereketli Madeni emaneti, 1801 yılına mahsup olmak

¹²⁹ Keban, Gümüşhane, Gümüşhacıköy, Bozkır ve Bereketli madenlerini içeren 27 Eylül 1821 tarihli bir defterde; bu madenlerin caizeleri, has ve mîrî mukataa harçları ile iki yıllığına verilen mukataaların gelirleri belirtilmiştir. Ancak defterin bir sayfası mevcut olup Bereketli Madeni’ne dair sadece caize gelirinden bahsedilmiş ve bu caize geliri de 13.600 olarak belirtilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.d, 8824 (H. 29 Z 1236).

¹³⁰ H. 28 C 1211 tarihli belge.

¹³¹ H. 6 Za 1211 tarihli belge.

üzere silahşoran-ı hassadan el-Hac Ali'ye tevcih edilmiştir. Kendisinden germiyet¹³² imaline dikkat ve itina etmesi istenmiştir. Ancak Ali'nin bu görevi uzun sürmemiştir. Kendisi, idari işlere ve fukara reayayı himayeye kadir olmadığından azledilmiştir. Yerine ise Ebubekir isimli kişi naspedilmiştir. Ebubekir bu görevi devralırken kendisine “*bin iki yüz on yedi senesi martı ibtidâsından şubat gayetine degin bir sene-i kâmil zabt u rabt ve i'mâl ve idâre itmek ve sâkin ve berâyası vücûd-ı mezâlimde mahfûz itmek şartıyla...*” ifadesi belirtilmiştir. Ancak emaneten idare sisteminde maden eminlerinin görevi bununla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Ebubekir, emin olarak naspedilirken kendisinin görevleri:

“imdi vusulünde sen ki kuzât ve nüvvâb ve voyvoda-yı mûmâ-ileyhim ve sâirlerisiz ma'den-i mîrîyenin gerek ma'dencileri ve gerek merbût olan kazâ ahâlileri zühûr iden da'vâ ve nizâları ve ahz ve haps ve te'dîb ve gûş-mâllar ve sâir cüzî ve küllî umûr ve husûsları ber vakf-ı istiklâl ma'den emîni ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'ile rû'yet olunub etrâf ve havâlisinde olan vüzerâ-yı i'zâm ve mîr-i mirân-ı kirâm ve mîrlivâ ve mütesellim ve sâir ehl-i örf taifesi taraflarından ihzâr teklifi ve sâir bahâne ile bir ferde dâhl ü taarruz olunmayub” ibareleri ile açıkça belirtmiştir (BOA, C.DRB, 61/3001).¹³³

Buradan anlaşıldığı üzere serbestiyet üzere maden emininin gerek madenle ilgili gerek maden bölgesi ile ilgili idari ve hukuki muhtelif hususlarda önemli yetkileri bulunmaktadır. Maden bölgesine bir müdahale söz konusu olur ise şu ifadeler ile bu hareketin engellenmesi istenmiştir:

“ma'den-i mezkûrun ma'dencileri ve ma'den hizmetine merbût Çamardı ve Şucâüddin kazâları ahâlileri ber mûceb-i şürût serbestin? emîn ma'rifetiyle zabt u rabt olunub taraf-ı âherden müdâhil ve taarruz ideri olur ise men' ü def' ve mugayir şürût-ı hâreket ideri olur ise te'dîb ve tekîl olunmaları içün ism ve resîmleriyle Der-Âlîyye'me arz ve i'lâm mübâderet iyleyesiz”

Arşiv belgelerinin birçoğunda maden emini naspedilirken, daha önce zikrettiğimiz madenin korunması ve üretimde sürekliliğinin sağlanması konuları

¹³² Sözlük anlamı “hararet, sıcaklık; ateşli çalışma” anlamlarına gelmekte olup fırınların ısıtılması işi, madende özellikle fırınlarda yapılan üretimde, en yüksek verimi almak için alınacak tedbirler için kullanılan bir terim anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 330; Öcal, *a.g.t.*, s. 219; Şafakcı, *a.g.t.*, s. 199.

¹³³ H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802 tarihli belge.

görevlendirilen emirlere tembih edilmiştir. El-Hac Hüseyin Ağa'ya, yine "Maden-i Hümâyûn-u Şahane" olarak nitelendirilen Bereketli Madeni'ne emin olarak tayin edilirken söz konusu hususlar bildirilmiştir. Bunların yanında kendisine, eşkıya zulmüne karşı dikkat ve itina etmesi de emredilmiştir. 1814 yılına ait olmak üzere madenin emaneten idaresi, uhdesine verilmiştir (BOA, HAT, 01253/48423).¹³⁴ Emanetin bir seneliğine eminlik vazifesi ile verildiği gibi bir seneden daha uzun süreler de olmuştur. Nitekim 1820 yılında eminlik görevi uhdesine verilen Sami Efendi, bir yıldan fazla bu görevde kalmıştır. Ancak kendisi Bereketli Madeni'ne bağlı olan Menemenci aşireti ile anlaşmazlık yaşadığı için azledilmiştir. Kendi döneminde Darphâne-i Âmire'ye olan borcun ödenmesi için de yerine Bolu Voyvodası Osman Efendi'ye bu görev tevcih edilmiştir. 1823 yılı emaneti ise Abdullah Ağa kullarına verilmiştir (BOA, HAT, 00626/30932).¹³⁵ 9 Temmuz 1829 tarihinde Bereketli Madeni emini olarak kaynaklarda Hacı Bekir Ağa'nın ismi geçmektedir. Kendisi maden emini olmakla beraber uhdesindeki kazalara da değinilmiştir. Bekir Ağa servet erbabından olduğu için nüzul emanetine atıf yapılmış ve tayin edildiği bildirilerek nüzul emanetini idare etmesi istenmiştir (BOA, HAT, 00461/22626).¹³⁶

Bereketli Madeni'nden ayrı bir konumda bulunan ve tarihin belli dönemlerinde Bereketli Madeni'ne ilhak edilen Post demir madenlerinin idaresi de emanet usulüne göre işletilmiştir. Burasının emaneten idaresi, 1841 yılında Fersendizade Seyyid Halil Ağa'ya verilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).¹³⁷ 13 Şubat 1890 tarihli arşiv belgesinde; Bereketli Madeni'nin emaneten idare edildiği belirtilmiş olmasına rağmen madenin üretim miktarının sermayesine denk geldiği ve bundan dolayı madenin atıl durumda kaldığı üzerinde durulmuştur. Bu sebepten dolayı madenin ihale ve iltizamı uygun görülmüş ve iltizam şartlarının kararlaştırılarak bildirilmesi için Orman ve Maden Nezareti'ne yazı yazılmıştır (BOA, MV, 51/14).¹³⁸ Bu mesele, madenin daha iyi şekilde yönetilmesi, atıl vaziyette kalmaması ve cevher oranının arttırılması için yönetim şeklinin değiştirildiğini göstermesi açısından önem arz etmiştir. 1893 yılında Bereketli Madeni'nin tatil edildiği belirtilmiştir. Bunun sebebi Bereketli Madeni'nin, Konya vilayeti dâhilinde Niğde sancağında emaneten

¹³⁴ H. 29 Z 1229/M. 12 Aralık 1814 tarihli belge.

¹³⁵ H. 27 B 1238/M. 11 Ocak 1823 tarihli belge.

¹³⁶ H. 7 M 1245 tarihli belge.

¹³⁷ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

¹³⁸ H. 22 C 1307 tarihli belge.

idare edilmekteyken üretiminin giderleri karşılayamamasından terk ve tatil olmasıdır (BOA, ŞD, 515/11).¹³⁹

1913 yılında Bulgar Dağı Madeni için emanet usulünün uygulanmadığı zamanlarda ihale sistemi devreye konulmuştur. Bunun sebebi; altın ve kömürün çıkarılması, madencilerin ürettiklerine karşılık bedellerinin verilmesi ve madene olan alakalarının arttırılmasıdır (BOA, ŞD, 1244/17).¹⁴⁰

1.3.2. İltizam

Kelime olarak lüzum kökünden türeyen iltizam, “sabit ve devamlı olmak, borçlunun yakasına yapışmak, gerekli sayma, üzerine alma, birinin veya bir şeyin tarafını tutma” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir (vergi) geliri toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” demektir. Bu işi yapan kişiye de mültezim denmiştir (Genç, 2000; 154). Bu kapsamda iltizam usulü, maden işletmelerinin yıllık en az ve en fazla üretimi temel alınarak maliye tarafından tespit edilen bir yıllık tahmini gelirin nakit ödenmesi koşuluyla açık artırma ile kişi yahut kişilere devredilmesidir. Bu sisteme ayrıca özel sektör tarafından işletilmesi de denilebilir. İltizamı alan kişi, işletmenin bütün masraflarını kendi karşılar ve devlete vermiş olduğu taahhüde icap eder (Mutaf, 2010; 294-295). Mukataaların süresi bakımından 1550 tarihli Köstendil Tahrir Defterine göre yıllık olarak iltizama verilmiştir. İltizama verilen madenlerden önceki ve yeni haslardan tahsil edilecek vergiler de iltizama dâhil edilmiştir. Bununla beraber herhangi bir mağduriyetin oluşmaması ve vergi tahsildarlarının madencilere eziyet etmemesi için madenci köyleri maden iltizamına dâhil edilirdi. Maden üretimi birçok kimsenin para hırsını tahrik ettiğinden dolayı ücra yerlerdeki maden ve madenciyi korumak maksadıyla martoloslar tayin edilmiştir. Buna mukabil mültezim, has köylerinden topladığı miktarları sermaye olarak da kullanabilmiştir. Ancak madencilere devlet tarafından tahsisat ayrılmakla beraber bazı zenginler de maden sarrafı olarak tayin edilmiştir. Böylece madene sermaye için nakit para ihtiyacı, tayin edilen bu tür sarraflardan da temin edilmiştir. Maden idarecisi ile tayin edilen sarraf arasında bir senet düzenlenerek madene harcanacak nakit para ihtiyacı bu şekilde karşılanmaya çalışılmıştır (Sahillioğlu, 1989; 534-535).

¹³⁹ H. 23 C 1310/M. 12 Ocak 1893 tarihli belge.

¹⁴⁰ H. 14 C 1331 tarihli belge.

Esasen bu sistem, devletin gelirlerinin azaldığı zamanlarda hazinede meydana gelen istikrarsızlığı düzeltmek için mukataaların peşin olarak satılması şeklinde ortaya çıkmıştır. *Ayni kesim* olarak tabir edilen bir diğer iltizam yönteminde ise bir yılda veya bir tahvil süresince madenin cins ve bolluğuna göre bir müddet zarfında belirli bir miktar maden vermeyi taahhüt etmek şartıyla işletmeyi talibine vermektir (Çağatay, 1943; 124).

Mukataa kapsamında hazırlanan tahviller genellikle üç yıllık bir süre ile işletme ve kullanma hakkı verilmiştir. Bu mukataaları satın alanlara mültezim dendiği gibi “amil” de denilmiştir. Eğer mültezim taahhüdünü yerine getiremezse firar ve kaybolma ihtimallerine karşı aleyhinde mahkeme açılır ve gerekirse hapisle cezalandırılırdı (Sahillioğlu, 1962; 146). Bu sistemin bir diğer unsuru da kefalettir. İlk dönemlerde her mültezim genellikle mukataanın bulunduğu bölgede yaşayan küçük sermaye sahiplerinden oluşan bir kefil grubuna dayanmıştır. Ayrıca aynı kefilin başka bir mukataa veya mültezime destek vermesine de müsaade edilmemiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda kefiller giderek uzmanlaşmış ve büyük merkezlerde bilhassa İstanbul’da yoğunlaşan bir kredi kurumu halini almışlardır. Bunlar gizli yahut açık şekilde iltizam sahiplerinden pay almışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren gelişen bu süreç içerisinde, sarrafların da iltizamdaki paylarının niteliği tespit edilebilmektedir (Genç, 2000; 155).

Bereketli Madeni’nde işletme olarak iltizam sistemi 1813 yılına ait bir arşiv belgesinde belirtilmiştir. Bu belge madenlerin Ceyb-i Hümâyûn’a mahsus olduğundan bahsetmiştir. Bereketli Madeni de bu statüden sayılmış ve Ragıb Paşa madeni iltizam olarak germiyet üzere imal etme işine talip olmuştur. Bereketli Madeni için Niğde sancağı mutasarrıfı olan Ragıb Paşa’nın, Darphâne-i Âmire nazırına havale etmiş olduğu bu talebin tahkik edilmesi emredilmiştir. Kendisinin bu işi yapmaya kudretinin olup olmadığının araştırılması ve buna göre hareket edilmesi istenmiştir. Neticede ise madenin 1813 yılından 1814 yılına kadar iltizam üzere işletilmesi Ragıb Paşa’ya verilmiştir (BOA, HAT, 01253/48422).¹⁴¹ Tarih belirtilmeyen başka bir arşiv belgesinde Ragıb Paşa’nın talebinin sarraf kefaleti karşılığında tarafına verilmesinden bahsedilmiştir. Burada kefil olan sarrafın itibarlı biri olmasına dikkat edilmiştir. Nitekim Ragıb Paşa’nın Darphâne-i Âmire nazırına havale ettiği evrakta, sarrafın muteber bir kişi olup olmadığından bahsedilmemiştir (BOA, HAT, 01339/52330).

¹⁴¹ H. 29 Z 1228/M. 23 Aralık 1813 tarihli belge.

Post Madenlerinin de belli dönemlerde iltizam usulü ile işletildiği bilinmektedir. 1821 yılında bu madenin idaresi iltizam olarak Fersendioğullarının amcazadeleri Seyyid Halil'e verilmiştir. Arşiv belgesinde bu husus “*Adana temur ma‘denleri iltizâm nezâretinle idâre ve Fersendioğlu müteveffâ merkûmun emmi-zâdesi Seyyid Halil*” tabiri şeklinde geçmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).¹⁴²

1840 yılında madene bağlı iskân yerlerinin yine iltizama verilmesine devam edilmiştir (BOA, KK.d, 15/05793).¹⁴³ 1845 yılından önce ise Ali Sedid Efendi'nin madeni iltizam usulüne göre idare ettiği anlaşılmaktadır. 12 Aralık 1851 tarihli arşiv belgesinde ise iltizamdan azline yönelik bilgilere değinilmiştir (BOA, MVL, 245/75).¹⁴⁴ Madenin iltizama verilmesine rağmen maden eminleri bu görevde iken vefat ettiği durumlarda ise iltizam borçlarının ödenmesi için malvarlıkları satılarak borçları tahsil edilmiştir. 15 Mayıs 1837 tarihli arşiv belgesinde, maden emini iken vefat eden Mültezim Hacı Yusuf Ağa'nın iltizam bedelinden dolayı Darphâne-i Amîre ile Sarraf Nikola'ya olan borcunun karşılanması maksadıyla Hacı Yusuf'un Divriği'deki bütün nakit ve mal varlığının tespit edilip satılarak defteriyle beraber İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1319/32).¹⁴⁵ 13 Şubat 1890 tarihli arşiv belgesinde, daha önce belirtildiği üzere madenin atıl vaziyette kalması, hasılatının sermayesine denk gelmesi gibi sebeplerden dolayı iltizama verilmesi uygun görülmüştür. İltizama verilme şartlarının neler olacağının kararlaştırılıp bildirilmesi için de Orman ve Maden Nezareti'ne yazı yazılmıştır (BOA, MV, 51-14).¹⁴⁶

1.3.3. Malikâne

Malikâne, Osmanlı maliyesinde iltizam sisteminin 1695 yılından Tanzimat'a kadar uygulanan özel bir türüdür. Burada, mukataa isimli vergi kalemleri iltizamda olduğu gibi müzayede ile ihale edilmiştir. Ancak iltizamdan farkı, yıllık vergi miktarı sabitlenmiş bulunan mukataanın bir tahvil için değil, kaydı hayat şartıyla vergilendirilmesidir. Kaydı hayat şartıyla vergilendirme hakkının elde etme bedeli olarak ödenmesi gereken muaccele isimli peşin meblağ üzerinde yapılmaktaydı (Genç, 2003; 516). Bu usul, kaldırıldığı ana değin maden işletmelerinde iltizamın bir

¹⁴² H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

¹⁴³ H. 1256/M.1840 yılına ait farklı aylarda kaleme alınan belgeler.

¹⁴⁴ H. 17 S 1268 tarihli belge.

¹⁴⁵ H. 14 Z 1247 tarihli belge.

¹⁴⁶ H. 22 C 1307 tarihli belge.

devamı niteliğinde uygulanmıştır. Ayrıca devletin hazinesindeki gelir kaynaklarını kaybettiği zaman meydana gelen dengesizliği düzeltmek ve nakit ihtiyacını gidermek için uygulanan bir sistemdir. İşletmeyi alan kişi, anlaşma şartlarına uyduğu takdirde ve hayatta kaldığı sürece yapılan anlaşma geçerli sayılmıştır. Bu zaman zarfında da malikânesini dilediği şekilde tasarruf etmiştir (Öcal, 2016; 24). Bu sisteme istinaden, malikâne işletmesini alan kişi daha çok gelir elde etmek maksadıyla reayaya zulmedebiliyor¹⁴⁷ ve böylece malikâne kaydı da ref edilebiliyordu (Çağatay, 1943; 124).

Bu kapsamda, 1766 yılında Niğde sancağında bulunan Kozanoğlu mukataası malikâne usulüne göre idare edilmiştir (BOA, C.DRB, 4/198).¹⁴⁸ 6 Mart 1767 tarihli arşiv belgesinde malikâne olarak Kars, Sis, Niğde maden-i sîm ve nuhâs, kurşun der Cebel-i Kozan, Çamardı mukataası, Niğde livası Şücaüddin nahiyesi, Bereketli, Alikocalı karyesi ve Bulgar Dağı madenlerinin mukataa yönetimi el-Hac Ali'nin feragat etmesiyle beraber malikâne kaydı Mehmed Salih ve biraderi olan Selim Ağaların uhdelerine geçmiştir (BOA, AE.SMST.III, 34827984).¹⁴⁹

1780 yılında Aladağ namı diğer Bereketli Madeni malikâne usulüne göre idare edilmiştir. Nitekim maden emini olarak Abdurrahim Efendi kulları tayin edilmiştir. Buna istinaden Çamardı ve Kozanoğlu mukataaları da malikâne olarak yönetilmiştir. Bereketli ve Kozanoğlu Dağı madenlerinin yanı sıra Bozkır Madeni de bu sistem ile idare edilmiştir. Söz konusu tarihte Bozkır Madeni eminliği görevini Halil Ağa icra etmiştir (BOA, C.DRB, 5/233).¹⁵⁰ 1780 yılında Kozanoğlu ve Çamardı bölgesinin mukataası Ali Raif'e verilince madenin yönetimi de kendisine geçmiştir. Dolayısıyla 1780 yılında sebebi belirtilmemesine rağmen Abdurrahim Efendi'nin malikâne kaydı ref edilmiştir. Ali Raif Efendi'ye malikâne olarak madeni idare etmesinin yanında muhtelif mukataa bölgeleri de malikâne olarak verilmiştir. Öyle gözüküyor ki 1780

¹⁴⁷ Bu duruma bir örnek olarak Sidrekapsi madencilerinin şikâyetleri neticesinde; Çavuşzade Ahmed Efendi muaccele ile malikâne tevcih edilmesine rağmen daha fazla mal sevdasına düşerek reayaya zulmetmesi gösterilebilir. Böylece maden işlerini aksattığı da belirtilen bu kişinin, halkın da şikâyeti ile beraber malikâne kaydı ref edilmiştir. Yerine hassa silahşorlarından el-Hac Ahmed maden emini olarak tayin edilmiştir. Bkz. Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 42.

¹⁴⁸ H. 23 Ra 1179/M. 9 Ekim 1765 tarihli belge.

¹⁴⁹ H. 5 L 1180 tarihli belge.

¹⁵⁰ H. 29 C 1194/M. 2 Temmuz 1780 tarihli belge.

yılında Niğde ve civarında pek çok yer malikâne olarak idare edilmiştir.¹⁵¹ 1784 yılında ise Post Madeni bölgesi Seyyid Hacı İbrahim'e malikâne olarak tevcih edilmiştir (BOA, C.ZB, 80/3996).¹⁵²

26 Mart 1790 tarihinde Niğde'de bulunan gümüş, bakır ve kurşun madenleri Kozanoğlu ve Çamardı mukataası dâhilinde Darphâne-i Âmire tarafından idare edilmekteydi. Defterdar-ı şikk-ı evvel Osman ve es-Seyyid Feyzullah, madenleri malikâne olarak yönetmişlerdir (BOA, C.DRB, 16/773).¹⁵³ 27 Temmuz 1796 tarihli arşiv belgesine göre yine Çamardı ve Kozanoğlu mukataasının malikâne kaydı serbest hisse olarak Hacı Hasan'a verilmiştir. Buraların senelik olarak mukataası 1.263 kuruş mal ve 2.550 kuruş muaccele olarak kaydedilmiştir (BOA, AE.SSLM.III, 186/11228).¹⁵⁴

Bununla beraber madene bağlı bölgeler de iltizama verilerek malikâne usulü ile idare edilmiştir. Nitekim Yahyalı, Okçu ve Semendire (Ovacık) zeametleri, mukataalarının bedellerini maden eminine teslim etmekle yükümlüydüler. 1814 yılında zikredilen bu yerlerin yanı sıra Fertek ve Dilmasun da bu statüden olarak sarraf kefaletiyle ihale edilmiştir (BOA, C.ML, 777/31713).¹⁵⁵ Kozanoğlu dağında gümüş, bakır ve kurşun madenleri mukataa olarak senelik 1.067 kuruş mal ile 1815 yılından itibaren Niğde sakinlerinden Mehmed Bey'e malikâne olarak tevcih edilmiştir. Her ne kadar Kozanoğlu dağındaki madenler müstakil bir idari yapıya sahip olsa da mezkûr maden daha önce belirtildiği üzere belli bir dönem Bereketli Madeni'ne ilhak edilmiştir. Mehmed Bey, madende cevher üretimini 1821 yılından 1830 yılına kadar durdurmuştur. Bundan dolayı 9 sene üretimin aksamasından dolayı 1830 yılında malikâne kaydı da ref edilmiştir. Mehmed Bey'den sonra madene kimse talip olmamış ve maden belli bir dönem atıl durumda kalmıştır. Ardından Bereketli karyesinden Mehmed isimli kişiye senelik 100 kuruş karşılığında tekrar malikâne tevcih edilmiştir (BOA, C.DRB, 17/802).¹⁵⁶

¹⁵¹ Malikâne olarak tevcih edilen bölgeler arasında; Enehil, Fertek, Oncak karyesi, Yahyalı, Ulukışla, Kabirli mukataası, Niğde, Şucaüddin nahiyesi, Develi nahiyesine bağlı derbentler, Tekneçukur, Karahisar nahiyesi ve Paşmakçı karyesi bulunmaktadır. Bkz. BOA, C.DRB, 64/3198 (H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780).

¹⁵² H. 3 Ca 1198/M. 25 Mart 1784 tarihli belge.

¹⁵³ H. 10 B 1204 tarihli belge.

¹⁵⁴ H. 21 M 1211 tarihli belge.

¹⁵⁵ H. 28 M 1229/M. 20 Ocak 1814 tarihli belge.

¹⁵⁶ H. 13 Ra 1156/M. 7 Mayıs 1743 tarihli belge.

17 Nisan 1835 tarihli belgede ise Keban, Ergani, Gümüşhane, Balya, Ünye, Bereketli, Akdağ, Bozkır, Gümüşkan ve Gümüşhacıköy madenlerine Darphâne-i Amîre tarafından bahsi geçen sene için tertip olunan mukataat bedelleri verilmiştir. Buna göre Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun mukataat bedeli 40 kese (16.680 akçe)¹⁵⁷ olmuştur. Söz konusu bu madenlerin hepsi için “Maden-i Hümâyûnu” tabiri kullanılmış olup Ceyb-i Hümâyûn'a mahsus tahsis edilen madenlerin mukataat bedelleri belirlenmiştir (BOA, TS.MA.e, 1220/14).¹⁵⁸

Tarihsiz bir arşiv belgesine göre, Hafız Hasan isimli kişi Bereketli Madeni'nin malikâne hissesine mutasarrıf olmuştur. Hafız Hasan, ortaklarından olan Ali'ye faiz mukabilinde senelik 276 kuruş maaş vermiştir. Burada bahsi geçen faiz arşiv belgesinde, madenin üretiminden elde edilen gelir ve Darphâne-i Âmire'den gönderilen belli bir miktar para olarak nitelendirilmiştir. Hafız Hasan'ın taşrada ikâmet etmesinden dolayı aralarında bir anlaşmazlık çıkmıştır (BOA, HAT, 00228/12693). Yine arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere zikredilen madenlerde malikâne sisteminin süreleri uzun soluklu olmamıştır. Bu durumun başlıca sebebi madenlerin iyi bir şekilde idare edilememesidir.

1.3.4. İhale

İhale sistemi, madeni işletmek isteyen şirketler veya bunun için ruhsat verilen kişilerce maden araştırmaları için devlet topraklarının uzun süre imtiyazla kiraya verilmesidir. Daha çok Tanzimat sonrası dönemde uygulanan bir usuldür. Osmanlı Devleti'nde kırsal bölgelerdeki madenlerin işletmeye açılmasını teşvik etmek amacıyla da yapılmıştır. Bu sistemdeki kaideler ise nizamnameler ile düzenlenmiştir. Devlet ile özel sektör arasında yapılan sözleşmede, 99 yılı geçmemek üzere bazı maden bölgelerindeki işletme hakkının şahıs yahut şirketlere devredilmesi planlanmıştır (Öcal, 2016; 24-25). Madeni işletmede istekli olanlara din ayrımı yapılmamıştır. Yapılacak ihaleden devlet, yüzde beş oranında bir paya sahip olacaktır. Bu oran daha önceden alınagelen yüzde yirmiye nispetle az gibi görünse de söz konusu iltizamdan elde edilecek gelirin yüksek olacağı ve bu konuda yapılan söylemlere itibar edilmemesi gerektiği belirtilmiştir (Ahmed Lütfi Efendi, 1989; 27).

¹⁵⁷ Osmanlı Devleti'nde kesenin karşılığı olarak yukarıdaki metinde 1689 yılına ait veriler belirtilmiştir. Bkz. Baki Çakır, “Kese”, *DİA*, C. Ek 2, Ankara, 2019, s. 42-43.

¹⁵⁸ H. 18 Z 1250 tarihli belge.

Maden nizamnamesinde “maden-i asliye” olarak tanımlanan madenlerde taharri¹⁵⁹ işlemi devletin koyduğu şartlar dâhilinde icra edilmiştir. Bu kapsamda; bir kişi sahip olduğu arazide hükümetten ruhsat almadan da maden arayabilmiştir. Bunun yanında, bir kişi başkasının tasarrufunda bulunan bir arazide yine hükümete başvurmadan sadece arazi sahibinin rızasını almak kaydıyla da arama yapabildi. Ancak sahibinin razı olmadığı veya kimsenin tasarrufunda bulunmayan arazilerde işlemler için hükümetten resmi olarak ruhsat almak şarttı. Belirtilen şartlar içerisinde kalmak koşuluyla keşfedilen bir madeni işletenler senelik iki ayrı vergi vermekle yükümlüydüler. Bunlar, kullanılan arazinin her bir dönümü için senelik verilen “resm-i mukarrer” ve işletilen maden cevherinin saf hale getirilmesinden sonra alınan hasılat veya “resm-i nisbî” vergisidir (Balcı, 2001; 17-19).

İhale sistemi, ülkenin kalkınması amacıyla devletin menfaatine uygun düşmesi şartıyla imtiyaz olarak da verilmiştir. Buna mukabil demiryolu, yol, kanal gibi imtiyazların yanında maden imtiyazları verilmesi de dikkat çekmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında bu türden imtiyazlar yabancılara verilmiştir (Esirgen, 2010; 45-122). Nitekim 1890’ların sonuna doğru bir Fransız Şirketi, şimdiye kadar Ortadoğu’da bulunmuş en zengin kömür yataklarının Karadeniz kıyısındaki Ereğli kömür madenlerinin işletme imtiyazını elde etmiştir (Quataert, 2017; 77). Devletin verdiği imtiyazın amacı ise, bir madenin ülke ekonomisine en yararlı olacak şekilde kişi veya şirketler tarafından işlettirilmesidir. Osmanlı maden hukukunda imtiyaz, devletin takdir yetkisi içinde değerlendirilmiştir. İşletme imtiyazının 90 yıl gibi fazla olması ise daha çok ihracı zor olan madenler içindir. Buna istinaden verilen işletmelerin süresi kırk yıldan az ve doksan dokuz yıldan fazla olmamıştır. İmtiyazı elde eden kişi veya şirket arama hakkı, işletme hakkı ve devir-ferağ hakkına sahip olmuştur. Bu husus ise Osmanlı maden hukukunda maden haklarının temel belirleyicisi olmuştur. Belli bir madenin aranmasında öncelik hakkı ilk müracaat edenindir (Taştekin, 2021; 29-32).

Bereketli Madeni’nde ihale sistemi XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Ancak bu tarihteki ihalede işletmenin ne kadar süre ile idare edileceğine dair bir bilgi bulunmamıştır. İhale sisteminde, kırsal bölgelerdeki madenlerin ortaya çıkarılarak ekonomiye katkı sağlaması görüşü göz önüne alınacak

¹⁵⁹ Arama, araştırma, araştırılma; aratma anlamlarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1186.

olursa söz konusu tarihli belge bu minvaldendir. Nitekim Niğde sancağı Aladağ kazası Bereketli karyesinden el-Hac Ali'nin oğlu Seyyid Mustafa'ya bulduğu madeni işletmesi için fırınların inşası ve zahirenin temini ihalesi kendisine verilmiştir (BOA, C.DRB, 62/3058).¹⁶⁰ İhale sisteminin kırk yıldan az doksan dokuz yıldan fazla olmamak üzere verildiği meselesi değerlendirildiğinde Seyyid Mustafa'nın söz konusu ihalesi belirsiz bir durumu arz etmiştir. Çünkü konuya dair belgede bununla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan 1867 yılının farklı aylarında kaleme alınan arşiv belgelerinde; Bulgar Dağı, Gülek Boğazı Madeni, Bereketli Kurşunlu Madeni, Siroz sancağında bulunan Karadağ civarındaki kurşun madenleri yabancı mühendisler ile ihale edilmiştir. Bu kapsamda Bereketli Madeni'nden bahsedilirken Bereketli Kurşun Madeni diye zikredilmiştir. Madenin ihalesi ise Fransa mülkiye mühendislerinden Şarl'a tahsis edilmiştir. İhale için iki nüsha halinde de mukavelename düzenlenmiştir (BOA, HR.MKT, 581/12).¹⁶¹

15 Ağustos 1886 tarihinde Bulgar Dağı, Bereketli, Ergani ve Gümüşhacıköy madenlerinin işletme ihalesine Mösyö Aleksandır ve Leonidas isimli kişiler talip olmuştur. Ancak Bulgar Dağı ile Ergani madenlerinin işletme imtiyazının mezkûr kişilere verilmesi uygun görülmemiştir. Bu madenlerin ihale edilme kapsamında Bereketli ve Gümüşhacıköy madenlerinin de toplu bir şekilde ihale edilmesi caiz bulunmamıştır. Bu madenler toplu bir şekilde değil de parça parça olarak ve en iyi teklifi verene ihale edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MV, 11/61).¹⁶²

Bereketli Madeni'nin yanında Bulgar Dağı Madeni ile ilgili bir ihale görüşü de teklif edilmiştir. Bulgar Dağı Madeni *“tedâbir-i islâhiye muktedir ve emîn bir kumpanya zühûr ile ma'den devr ve ihâle olununcaya degin”* ifadesiyle idare sisteminin ihaleye verilmesi belirtilmiştir. İhale usulünden *“evsâf ve şerâit matlûbiye haîz bir kumpanya bulunduğunda derhâl bir nezâret ve tefîş altında işletilmesine ana tevdi' menâfi'-i devlet nokta-i nazarından daha ziyâde faîdeli olacağı cihetle”* diye bahsedilerek madenin bu şekilde idaresinin devlete daha faydalı olacağı

¹⁶⁰ H. 7 L 1193/M. 18 Ekim 1779 tarihli belge.

¹⁶¹ H. 8 Ra 1284 tarihli belge.

¹⁶² H. 15 Za 1303 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, A.MKT.MHM, 491/33 (H. 18 Za 1303/M. 18 Ağustos 1886).

vurgulanmıştır. Söz konusu belge 1 Nisan 1900 tarihli olup Orman Maden ve Ziraat Celîlesi'ne yazılan bir tahrirâtı içermektedir (BOA, Y.PRK.UM, 50/113).¹⁶³

1.4. Çaparzade ve Menemenci Aşiretlerinin Bereketli Madeni'ndeki Faaliyetleri

1.4.1. Çaparzadeler

Osmanlı Devleti'nde âyân ve eşraf adı verilen zümre, XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avusturya savaşlarından dolayı devletin Anadolu'yu istenilen düzeyde muhafaza edememesi, iç karışıklıkların artması, askerin ulufelerinin vakitlice ödenmemesi, köylerde ve ahalide perişanlığın artması gibi sebeplerden dolayı servetlerini gittikçe arttırarak güçlenmişlerdir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren çiftlikler satın alan, timar ve zeametleri ele geçiren¹⁶⁴ bu zümre daha da zenginleşmiş ve bölgede devletten daha fazla söz sahibi olma imkânını bularak devletin bile bazı hallerde bunlardan yardım alarak asayişini temin ettiği bir döneme girilmiştir. Bu zümreden olan Çapanoğulları ailesinin de başlangıçta voyvodalık ve mütesellimlik yaparak işe başladıkları araştırmalarda ortaya konmuştur (Özkaya, 1978; 667-701). Osmanlı Devleti'nde bu tür ailelerin zenginleşerek ortaya çıkmasında mukataa, iltizam veya çiftlikleri elde etmeleri gibi görüşlerin varlığı kapsamında devletin dış etkisinden ziyade iç gelişme daha etkili olmuştur (Nagata, 1997; 5).

Çaparzade, Cebbar/Cabbarzade, Çaparoğulları veya günümüz deyişiyle Çapanoğulları, XVIII-XIX. yüzyıllarda Bozok merkez olmak üzere Orta Anadolu'da hâkimiyet kuran bir âyân ailesidir. Bozok sancağı ise Osmanlı Devleti'nde bugünkü Yozgat¹⁶⁵ ilini içine alan bir sancak idi. XVI. yüzyılda teşkil edilen Bozok sancağı Tanzimat'tan önce Sivas, Tokat ve Amasya coğrafyalarını muhteva eden Eyâlet-i Rum'a, Tanzimat'tan sonra ise Ankara vilâyetine bağlı idi (Ocak, 1992; 321). Çapanoğullarının bilinen en eski atası 1704 senesinde vefat eden Ömer Ağa, Çapar Ömer Ağa'nın bilinen tek oğlu da Ahmed Ağa'dır. 1728 yılında Yeni İl has voyvodası

¹⁶³ H. 30 Za 1317 tarihli belge.

¹⁶⁴ Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar her tabakadan ahaliye timar tevcihi verilmemiştir. Nitekim devlet, sosyal dengenin bozulmaması amacıyla sosyal hareketliliğe de hoş bakmamıştır. Böylece timar sahipleri yine timar sahibi olanların arasında seçilmiştir. Ancak bu sistem Kanuni dönemi ile beraber terk edilmiştir. Bkz. İbrahim Erdoğan, "Niğde Sancağı Örneğinde Timar Tevcihleri", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (13), 2017, 572.

¹⁶⁵ İç Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu ildir. XVIII. yüzyılda kurulup gelişen şehir XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı kayıtlarında köy şeklinde belirtilir. Bkz. Yunus Koç, "Yozgat", *DİA*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 559.

olarak beliren Ahmed Ağa, başarılı hizmetleri neticesinde 1732’de Mamalu Türkmeni voyvodalığına, 9 yıl sonra da Bozok sancağı voyvodalığına getirilmiştir. Çapanoğullarının en parlak ve ihtişamlı dönemi ise, Çapanoğlu Hacı Mustafa Bey’in ölümü üzerine Babıali Bozok sancağı mutasarrıflığına getirilen Süleyman Bey döneminde yaşanmıştır. Süleyman Bey’in akıllı, tedbirli ve Babıali’ye karşı genellikle itaatli siyaseti Çapanoğullarının nüfuzunu Bozok dışında Çankırı, Amasya, Şarkikarahisar, Kayseri, Halep, Adana, Tarsus, Konya Ereğlisi, Niğde, Kırşehir ve Ankara’ya kadar yaymış, etkilerini Çorum, Maraş, Ayıntab ve Rakka’da hissettirmiştir. Çapanoğlu Süleyman Bey, 1794’te Bereketli ve Bozkır madenleri emanetlerini üzerine alarak Adana ve Tarsus sancakları mütesellimliklerini de yakın adamlarına tevcih edilmesini sağlamıştır. 1794 yılından sonra Çapanoğlu Süleyman Bey zaman zaman Babıali’ye karşı itaatsiz davranmış, 1798’de Bereketli Madeni işletmesi üzerinden alınınca tekrar itaatkâr hale gelmiştir (Mert, 1993; 221-222).

Her ne kadar 1794 yılında Bereketli ve Bozkır madenlerinin emaneti Süleyman Bey’e tevcih edilmiş¹⁶⁶ olsa da söz konusu tarih tartışmalıdır. Arşiv belgelerinde konu ile alakalı farklı tarihler bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda emanet tarihinin 1795 yılı olduğu belirtilmiştir (Öcal, 2016; 38). Elimizde bulunan arşiv belgesi de emanet tarihi başlangıcını 1795 olarak belirtmektedir.¹⁶⁷

Bereketli Madeni ile ilgili Çaparzadelere ait en erken tarihli belge 8 Aralık 1791 tarihli dir. Belge konu itibari ile malikâne usulüne değinmiş, Kozanoğlu ve Çamardı’nın etrafıyla beraber Bereketli Maden-i Hümâyûnu’na ilhak edildiğinden bahsetmiştir. Bununla beraber söz konusu belge, Rikâb-ı Hümâyûn defterdarı Osman ile Seyyid Feriz’in müştereken Niğde’de gümüş, bakır ve kurşun madenleri olan Kozanoğlu ve Çamardı caniplerini malikâne olarak işlettiklerini zikretmiştir. Söz konusu ilhak kapsamında, iltizam bedellerinde sorun ortaya çıkmıştır. Belge; Niğde kadısına, mütesellimine ve belirtilen husus ile ilgili tayin edilen mübaşir ve Dergâh-ı

¹⁶⁶ Çaparzade Süleyman Bey; Akdağ Maden-i Hümâyûnu, Bozkır Maden-i Hümâyûnu, Bereketli Maden-i Hümâyûnu ve Gümüşhacıköy Maden-i Hümâyûnu’nda yöneticilik yapmıştır. Bu madenlerin yöneticiliğinin yanında madenlerin İstanbul’a nakledilmesi, taşıma faaliyeti için aşiretlerden develerin temin edilmesi ve naklin emniyetinin sağlanması gibi önemli görevleri de icra etmiştir. Bkz. Yaşar Öcal, “Çaparzade (Çapanoğlu) Süleyman Bey’in İdaresindeki Maden İşletmeleri”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiriler Kitabı-I*, Yozgat, 2016, s. 374-391.

¹⁶⁷ “Bundan akdem bin iki yüz on senesine mahsûben Bereketlü Ma’deni emâneti cemm-i sâî ve gayretin i ‘mâl-i ma’den ve himâyet ve siyânet ehl-i fukarâ ve rızâyı iktizâ’ hüsrev-ânem sârf işlemek şârtıyla kaffe-i merbûtiyyet ve muzâfat ve mülhâkatıyla zabt ve ber vech-i germiyet i ‘mâli ve idâre işlemek üzere mûmâ-ileyh Cabbar-zâde Süleyman Beg dâme mecdûhunun uhde-yi sadâkatine ibkâ ve ihâle olunmuşdı”. Bkz. BOA, C.DRB, 44/2155 (H. 28 C 1211/M. 29 Aralık 1796).

Âlî kapıcıbaşlarından Çaparzade Mîr Süleyman’a hüküm olarak yazılmıştır. Bunun haricinde Çaparzadeler ile ilgili bir husus geçmemiştir. Çaparzadelerin dergâh-ı muallam sıfatını kullanmalarına istinaden XVI. yüzyıldan sonra “dergâh-ı muallam” tabirinin Osmanlı Devleti resmî yazışmaları ve fermanlarında daima saray ve padişah katını ifade etmek için kullanıldığı (Özcan, 1994; 174) bilgisi temel alınır ise Çaparzadelerin Bereketli Madeni’nde padişaha yani kapıya veya yüce dergâha bağlı bir görevinin olduğu görüşü ortaya çıkarmaktadır (BOA, C.ML, 21/972).¹⁶⁸

Çaparzade Süleyman Bey, Bereketli Madeni’ne emin olarak nasp edilirken aynı zamanda Niğde mütesellimliği görevini de icra etmiştir. Nitekim kendisi Dergâh-ı Âlî kapıcı başlarından mîrâhur-ı¹⁶⁹ evvel pâyesi ile zikredilmiştir. Anlaşılan odur ki Çaparzadeler sarayın ahır işlerine de bakmaktaydı. Kendileri bu işte gayet uzmanlaşmışlardı. 1808 yılında Çaparzade Süleyman Bey’e gönderilen bir fermanla, ordunun hizmetinde kullanılmak üzere Istabl’ı Amire¹⁷⁰ için Kayseri sancağından 90 adet devenin satın alınarak gönderilmesi emredilmiştir. Buna istinaden Çaparzadeler, eminliğini yapmış oldukları Akdağ Maden-i Hümâyûnu, Bozkır Madeni ve Bereketli Maden-i Hümâyûnu gibi madenlerdeki cevherlerin nakillerini de yapmıştır. Madenin nakledilmesinde ise sağlamlığı ve güçlü olması hasebiyle develer kullanılmıştır. Çaparzadeler, madeni nakletmek için bu develeri aşiretlerden kiralama yoluyla tedarik etmiştir. Dersâadet’e taşınan madenler konusunda hummalı bir çalışma sürdüren Çaparzade Süleyman Bey, bu konumunu tahkim için hâkimiyet kurduğu yerel yöneticiliği de etkili olmuştur. Yukarıda izah edilen bu siyasi idari gücü sayesinde Bereketli Madeni’ndeki kurşunu karayolu ile İzmit (İznikmid) İskelesi’ne¹⁷¹

¹⁶⁸ H. 11 R 1206/M. 8 Aralık 1791 tarihli belge.

¹⁶⁹ Mîrâhur, Osmanlı Devleti’nde önceleri has ahıra bakan bir görevli iken daha sonra iş yükünün artmasıyla sayıları ikiye çıkarak teşkilatın başında olana büyük mîrâhur, yardımcısına da küçük mîrâhur denilmiştir. Kaynaklarda ve belgelerde bunlar ayrıca “*emîr-i âhûr-ı kebîr, emîr-i âhûr-ı küçûk; mîrâhur-ı büzürg-i dergâh-ı âlî, mîrâhur-ı küçûk-i dergâh-ı âlî; mîrâhur-ı evvel, mîrâhur-ı sâni, mîrâhur-ı evvel-i şehriyârî, mîrâhur-ı sâni-i şehriyârî*” diye de belirtilmiştir. Saray ahırlarının yanında Kırım hanları, vezîriâzamlar, beylerbeyiler, sancak beyleri gibi üst düzey devlet adamlarının ahırlarına bakan hizmetli için de mîrâhur unvanı kullanılmıştır. Bkz. Erhan Afyoncu, “Mîrâhur”, *DİA*, C. 30, 2005, s. 141.

¹⁷⁰ Osmanlı Devleti’nde padişaha ve saray mensuplarına ait atların barındığı Has Ahur’un resmi adıdır. Padişah saray ve köşklerinin olduğu yerlerde mutlaka atlar için ahırlar da yer alırdı. Bkz. Abdülkadir Özcan, “İstabl”, *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 204.

¹⁷¹ Madenin nakli ile ilgili çeşitli hükümler mevcuttur. 1811 yılında yazılan bir hükümle Bozok sancağı mutasarrıfı olan Çaparzade Süleyman Bey’in Bereketli Maden-i Hümâyûnu’nda mevcut olan kurşunun develer ile İzmit İskelesi’ne nakledilmesi emredilmiştir. 400 kantar kurşunun derhal nakledilmesi, bunun için senedin tedarik edilmesi, her bir kantarı 35 kuruş tutan kira bedellerinin gerekirse Sivas sancağının 1810 yılına ait tertip olunan senetlerin toplatılarak tahsil edilmesi bildirilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 36/1760 (H. 20 R 1026/M. 14 Mayıs 1811).

naklettirmiştir. Bozkır, Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri cevherleri Boynu İncelü ve Şerefli aşiretlerinin imkânlarından da istifade edilerek nakledilmiştir. Askeri mühimmat açısından da önemli olan madenler bu konudaki eksikliğin giderilmesini sağlamıştır. Nitekim Çaparzade Süleyman Bey’e yazılan bir fermanda;

“levâzım-ı harbiyye ve mühimmat-ı cihâdiyyenin ehemm ve ikdâmından olan kurşunun Der‘aliyye’de mevcud ve müheyya bulunması yönüyle umur-ı mühimmatın te‘mini için Bereketlü Ma‘den-i Hümayûnu’ndaki 160 bin kıyye (205.120 kg) kurşunun naklinde kullanılmak üzere iktizâ’ iden şütüranın (develer) tedârîki ve ma‘dene sevki” istenmiştir.

Dersaadet’in bu talebini, Çaparzade Süleyman Bey’den istemesinin sebebi daha önce belirtildiği üzere Çaparzadelerin bu işte uzmanlaşmış olması idi. Nitekim madenin nakledilebilmesi için develerin önceden tedarik edilmesi ve mevsimin nakil için uygun olması gerekliydi. Aşırı yük sebebiyle develerin telef olması ihtimalinden dolayı bu riske karşı yeterli sayıda deve tedarik edilmesi gerekmiştir. Bunun için nakliye işi hassas ve önceden hazırlık isteyen önemli bir devlet görevi olmuştur (Öcal, 2016; 38-40). Nakilde develerin 3-5 kantar yük (70-130 kg) taşıma kapasitesine sahip olması, dayanıklı ve uzun mesafe nakillerinde deve kervanının daha kârlı olması gibi sebeplerden dolayı yukarıda değinilen aşiretler develeri ile beraber cevher naklinde görevlendirilmişlerdir (Ortaylı, 1973; 187-189).

Çıkarılan madenler ordu için gönderildiği gibi Darphâne-i Âmire’ye de gönderilmiştir. Binaenaleyh Çaparzade Süleyman Bey’e Bereketli Madeni eminliği tevcih edilirken yapması gerekenlerin yanında altın, gümüş ve kurşunun peyderpey Darhâne-i Âmire’ye gönderilmesi de emredilmiştir (BOA, C.DRB, 44/2155).¹⁷² Bu konuda Darphâne-i Âmire Çaparzade Süleyman Bey’e emirler yazmıştır. 3 Mayıs 1797 tarihinde yazılan emirde;

“Ma‘den-i Hümayûn’dan olub sen ki mîr-i mûmâ-ileyhsin uhdende olan Bereketlü Ma‘deni’nin kurşun ma‘den-i sâireden ekseri ve evfer ve mühimmât Devlet-i Âlîyye’ın için şu vâkitlerde kemâl-i lüzûmuna mebnî Darphâne-i Âmire’ın kilitlü kurşun bulunmak ehemm ve elzem iken şimdiye değin ma‘den-i

¹⁷² H. 28 C 1211/M. 29 Aralık 1796 tarihli belge.

mezbûr hâsılatdan bir dirhem kurşun irsâl itmeyüb el-hâletü hâzihi Darphâne-i Âmire'mde bir vukiyye kurşun kalmamağla"

ifadesiyle Darphâne-i Âmire'nin acil kurşuna ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır. Söz konusu aciliyetin Devlet-i Âlîyye mühimmatı için de geçerli olduğu vurgulanarak Dergâh-ı Âli kapıcı başlarından mîrâhur-ı evvel payesi ile hala Bozok sancağı mutasarrıfı ve Bereketli Madeni emini olan Çaparzade Süleyman Bey'e hüküm yazılmıştır.¹⁷³

Maden eminliğinin tevcih edilmesiyle beraber, eminin serbestiyet ilkesine özellikle vurgu yapılmıştır. Bu ilkenin yetki alanı, kimlerin uyacağı, hangi memurların emine müdahale edemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Çaparzade Süleyman Bey'in Bereketli Maden eminliği tevcihinde de durum böyle olmuştur. Buna istinaden Bereketli Madeni'ne bağlı olan yerler de maden eminine yazılan hükümlerde belirtilmiştir. 31 Ocak 1798 tarihinde Çamardı kazasının tamamı, Şücaüddin kazasından Paşmakçı Deresi adıyla yedi adet köy veya kasaba, Kamışlı¹⁷⁴ namıyla Kışlakçı tabir olunan iki adet köy ve ahalilerinin madene bağlı oldukları Süleyman Bey'e bildirilmiştir. Buralara bir müdahalenin olmaması ve ahalisinin madende istihdam edilerek himaye edilmesi istenmiştir. Ahalinin himaye edilmesinin emredilmesinde, maden işlerinin sekteye uğratılmamasının yanında 1796 yılında ahalinin bir şikâyeti de etkili olmuştur. Buna göre; madene bağlı kaza, kasaba ve köylere müdahale ve taarruzda bulunulmuştur. Bu durum maden eminine bildirilmiş ve taarruz konusunda bazı dedikodular üretilmiştir. Madene ilhak olan yerlerin korunması amacıyla merkezden uyarılarda bulunulmuştur. Bu olayın ardından 1797 yılında Bereketli Maden eminliğinde Mehmed Sadık'ın görevlendirildiğini görmekteyiz. Özcan Mert'in 1798 yılı olarak belirttiği, Çaparzade Süleyman Bey'e itaatsiz davranışı nedeniyle Bereketli Madeni gibi getirisi çok olan maden eminliğinin ders verme mahiyetli elinden alınması olayı bu olsa gerek. Bunun ardından Çaparzade Süleyman Bey'in Bereketli Madeni'ndeki muhasebesi yapılmıştır. Yapılan üç senelik

¹⁷³ Bereketli Madeni'nden acil olarak istenen kurşun aynı zamanda Bozkır Madeni'nden de istenmiştir. Aynı belgede bununla ilgili de bir hüküm mevcuttur. "*Hâlâ Bozkır Ma'deni emini Abdulhalim Efendi kullarının ma'den-i mezbûr hâsılatından i'mâl itirdiği kurşunu eğerçi mahâllinde fîrûht mesmû' degil ise dâhi Der'aliyye'de eşedd-i lüzumu*" ifadesiyle kurşunun Alaiye İskeleyi'nden nakledilmesi Bozkır Madeni emini Abdulhalim Efendi'den talep edilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 64/3152 (H. 6 Za 1211).

¹⁷⁴ Kamışlı'nın bir derbend olarak Bereketli Madeni'ne bağlı olduğu ve maden ile Niğde'yi birbirine bağlama konusunda önemli bir geçit olduğu vurgulanmıştır. Bkz. Hilmi Bayraktar, "Tanzimat Dönemi Niğde Sancağı Mali Verileri ve Bunların Değerlendirilmesi", *Niğde Tarihi Üzerine*, (Ed. Musa Şaşmaz), Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s. 127.

muhasabede Bereketli Madeni'nin senelik hasılatı ve Darphâne'ye yapılan teslimatlar belirtilmiştir (BOA, C.DRB, 50/2459).¹⁷⁵

1798 yılında Bereketli Maden eminliğinde Çaparzade Süleyman Bey'i tekrardan görmekteyiz. Madene bağlı olan bölgeler de maden eminliğinin sorumluluğunda bulunduğundan dolayı bazı binaların tamiri elzem olmuştur. Çifte Han ile Ramazanoğlu hanlarının tamiri için Süleyman Bey'den adam gönderilmesi, kereste ve levazımın sağlanması istenmiştir. Bu iş için de kimseyi muhalefet ettirmemesi belirtilmiştir. Tamirin 15.000 kuruş tutacağından dolayı Niğde mütesellimi, Şücaüddin ve Bor tarafına bu iş ihale edilmiştir (BOA, C.NF, 2/93).¹⁷⁶

1799 yılında Bereketli Madeni'nde bir sorun daha ortaya çıkmıştır. 1798 yılında maden emini olarak gözüken Hacı Fazlı, Niğde'de ikamet ederek maden bölgesine pek gitmemiştir. Bu durumdan dolayı madenci zümresi şikâyetçi olmuştur. Bunun yanında Hacı Fazlı'nın bazı madenci zümrelerine çeşitli zulümleri de olmuştur. Eminliği döneminde sadece beş kıyye gümüş imal ederek bu miktarın azlığına dikkat çekilmiştir. Bu kötü duruma Çaparzade Süleyman Bey ve Darphâne-i Âmire nazırı dur demiştir. Niğde mütesellimi olan Süleyman Bey, Darphâne-i Âmire nazırının da emriyle Hacı Fazlı'yı azletmiştir. Yerine ise Darphâne-i Âmire nazırının adamlarından Mustafa isimli bir kişi atanmıştır (BOA, C.DRB, 44/2178).¹⁷⁷

Çaparzade Süleyman Bey'in Bozok sancağı mutasarrıfı ve Bereketli Madeni eminliği görevi dâhilindeki hususlarından biri de maden için merkezden atanan kişilerin madende uygun bir şekilde istihdam edilmesini sağlamak olmuştur. 1813 yılında Bereketli Madeni'ne tayin edilen ustabaşı Kalenderoğlu es-Seyyid el-Hac Ali vefat edince yerine merkezden müteveffa Ali'nin oğlu Salih Kebiroğlu Seyyid Mustafa naspedilmiştir. Bu kişinin görevini layıkıyla icra etmesi, aksi halde azledileceği, görevlerinin arasında; mağara, cevher ve fırın işlerinden sorumlu tutulduğu, altın ve kurşunun imali mesuliyeti gibi hususlar maden eminine bildirilmiştir. Yazılan fermanda bu hususlara istinaden uygun bir istihdamın

¹⁷⁵ H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798 tarihli belge.

¹⁷⁶ H. 21 Ca 1213/M. 12 Ekim 1798 tarihli belge; Söz konusu hanlar ayrıca hac güzergâhında bulunmaktaydı. Hacıların konak yerlerinden olan bu hanların tamiri, konumundan dolayı önem arz etmiştir. Bkz. Öcal, *a.g.t.*, s. 41.

¹⁷⁷ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

gerçekleştirilmesi ve naib ile maden emininin de söz konusu kurallara riayet etmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 32/1586).¹⁷⁸

1813 yılında Niğde sancağı dâhilinde olan timar, zeamet ve mukataat yerleri Niğde sancağı mutasarrıfı olan Ragıb Paşa'nın uhdesine verilmiştir. Bundan dolayı bir muhasebe yapılarak iltizam olunan yerler belirtilmiştir. Muhasebesi yapılan iltizamda Çaparzade'nin hissesi de belirtilmiştir. Kara Mustafa Paşa mütevellisinden İncesu kazasının senelik 11.000 kuruş olan meblağının üç hissesi Çaparzade'ye aittir. Senelik hassı ise 2.000 kuruştur (BOA, C.ML, 777/31713).¹⁷⁹

Çaparzade Süleyman Bey'in zikredilen görevlerinin yanında vergileri tahsil ettiği de belirtilmiştir. Karaman ve civarında 1793 yılından beri cizye kalemi vergileri tahsil edilmiştir. Söz konusu durum Niğde ve Bor kazalarını da içermiştir. Bunun için buradaki zimmi zümresinden öteden beri nasıl tahsil oluna gelmiş ise yine aynı şekilde cizye vergilerinin tahsil edilmesi emredilmiştir. Bu konuya dair kimsenin müdahil ve taarruz etmemesi, eğer edilirse bunun men edilmesi belirtilmiştir. Zimmi reayanın vergi kalemleri için kâğıt düzenlenmesi kimsenin kâğıtsız kalmaması da vurgulanmıştır. Bunun için Çaparzade Mîr Süleyman Bey'e, Niğde ve Bor kadılarına hüküm yazılmıştır. Süleyman Bey'den cizye evraklarının usulüne göre düzenlenmesi ve gönderilmesi istenmiştir (BOA, C.ML, 198/8204).¹⁸⁰

Tarihsiz bir belgede belirtildiğine göre; Çaparzade Süleyman Bey tarafından Niğde sancağı mütesellimi alaybeyi Zade Hüseyin Ağa ve Bereketli Madeni emini vekili Müftizade Hüseyin Efendi halka zulmetmişlerdir. Bu durumdan halk epeyce şikâyet etmiştir. Bu durum Darphâne-i Âmire nazırına da havale edilince Çaparzade Süleyman Bey'in Bereketli Madeni'nde oturmaması ve kim vekil olursa olsun zulmü engellemesi gerektiği belirtilerek Çaparzade Süleyman Bey görevden azledilmiştir. Daha önce Niğde mütesellimliği yapmasına binaen bölgeyi iyi bildiği iddia edilerek silahşoran-ı hassa Galata voyvodası el-Hac Yusuf Ağa Bereketli Madeni emniğine getirilmiştir (BOA, HAT, 00565/27722). Ancak Süleyman Bey'in; XVIII. yüzyılın sonlarında Rumeli'de ortaya çıkan eşkıyalık olayları ile meşgul olması, böylece Anadolu'da bir otorite boşluğunun ortaya çıkması, bu boşlukla beraber devletin, uhdesine vermiş olduğu vazifeleri icra etmemesi, başına buyruk davranması ve

¹⁷⁸ H. 23 Ca 1228/M. 24 Mayıs 1813 tarihli belge.

¹⁷⁹ H. 28 M 1229/M. 20 Ocak 1814 tarihli belge.

¹⁸⁰ H. 24 Ra 1228/M. 27 Mart 1813 tarihli belge.

devletin bunları göz ardı etmeyerek bir ceza mahiyetinde Bereketli Madeni emniyetinden azledildiği görüşü de dikkate alınmalıdır (Öcal, 2016; 42). Çaparzade Süleyman Bey 1813 yılında vefat etmiştir (Mert, 1993; 222).

1.4.2. Menemencioğulları

Aşiretin ismi arşiv belgelerinde *Menemenci* veya *Melemenci* şeklinde geçmiştir. Ancak bu aşiret hakkında yapılan araştırmalarda Menemencioğulları kelimesinin kullanılmasından dolayı biz de bu tabiri kullanmayı uygun gördük. Menemencioğulları, XVIII. yüzyılda Çukurova’da tarih sahnesine çıkan ve XIX. yüzyılda burada mühim idari ve siyasi rol oynayan Türkmen aşiretidir. Aşiret ile ilgili Menemencioğlu Ahmed Bey “Menemencioğulları Tarihi” isimli hatırat kitabını yazmıştır. Yılmaz Kurt tarafından “Menemencioğlu Ahmed Bey Menemencioğulları Tarihi” adıyla bu kitap neşredilmiştir. Aşiret isminin nereden geldiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Faruk Sümer; aşiret adının İzmir’in Menemen kasabasından değil, melemen isimli yemekten geldiğini belirtmiştir. Ancak Menemencioğulları Tarihi’ni yazan Menemencioğlu Ahmed Bey’e göre; en büyük dedeleri olan Habib Çelebi, İzmir’in kuzeyinde bulunan Menemen kasabasında yaşamaktaydı. On beş-yirmi akrabasıyla beraber sonradan, birlikte bütün göçlerini toplayarak Adana eyaletine gelmişlerdir. Halk, yeni gelen bu göçerlere eski memleketlerinin ismine nazaran Menemenli demiş, sonraları ise Menemenci diye yâd edilmişlerdir (Kurt, 2015; 178).

Söz konusu aşiret, Habib Çelebi zamanında bütün sülale ve hayvanlarıyla beraber sebebi bilinmeyen bir husustan dolayı Çukurova’ya gelmiştir. Muhtemelen önce İçel (İçil) taraflarına sonra da Adana’ya gelerek Nefs-i Menemenci denilen Solaklı ve Sarı Mehmed Telli adıyla anılan yerleri mesken tutmuşlardır. 1708 yılında Konya eyalet valisi olarak Adana sancağını da idare eden Çerkes Hama Paşa döneminde ilk kez tarih sahnesine çıkmışlardır. Ahmed Bey, kendisine bağlı 200 kadar hane ile Tarsus’a bağlı Kusun kazasının Gökran mevkinde yaşar iken 1756-1757 yıllarında Menemenci aşiretinin boybeyliği görevi Körboybeyi¹⁸¹ lakabıyla kendisine verilmiştir (Kurt, 2000; 359).

¹⁸¹ Gür Boy Beyi de denilmiştir. Bkz. Ercan Karakoç-Turay Yayla, “Ünlü Menemencioğlu Ailesi ve Türk Bürokrasisindeki Yerleri”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 2020, s. 101.

Körboybeyi olarak anılan Ahmed Bey, giderek artan göz rahatsızlığı nedeniyle boybeyliğini oğlu Osman Bey'e bırakmıştır. Ancak Osman Bey, hakkında artan şikâyetlerden dolayı Adana valisi olan Çelik Mehmed Paşa tarafından bertaraf edilmiştir. Ardından “Menemecioğulları Tarihi” kitabının yazarı Ahmed Bey'in babası olan Ahmed Bey boybeyi olmuştur. Ahmed Bey bölgede giderek güçlenmiştir. Niğde'ye bağlı olan Şücaüddin kazasını dâhi iltizamına almıştır. Bu gücüne bağlı olarak Adana valisi ile arasında çekişmeler vuku bulmuştur (Sümer, 2019; 250). Karaisalı halkı Ebulhadioğulları'nın zulmünden kurtulmak için Ahmed Bey'i yardım için çağırmıştır. Ahmed Bey, Kevabih köyünün karşısında Eskiköy'e yerleşerek yardım çağrısına cevap vermiştir. Ardından Niğde valisinin gönderdiği askerlerin saldırısına maruz kalmış ve bu saldırıyı atlatınca da sorumlu olarak gördüğü Şıhlar (Şeyhler) ve Bereketli köylerini cezalandırmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde âyânlar ön plana çıkınca, Orta Anadolu'daki önemli âyânlardan Bozok âyânı Çaparzade, III. Selim'in Nizam-ı Cedid projesine destek vererek büyük güç ve ün kazanmıştır. Çaparzade Süleyman Bey, bu vesile ile Çukurova'ya kadar yetki alanını genişletmiştir. Dolayısıyla devlet, Çukurova'daki sorunların çözümünde Çaparzadeler'i etkin bir şekilde kullanmıştır.¹⁸² Bundan dolayı da Çaparzadeler ile Menemencioğulları arasında mücadeleler vuku bulmuştur (Kurt, 2009; 2-3).

Menemencioğulları ile ilgili yapılan daha önceki bazı çalışmalarda Bereketli Madeni'nin isminin geçtiği belgelerin bir kısmı elimizde mevcuttur. Bu yayımlanan belgelerin haricinde yayımlanmayan belgeler de bulunmaktadır. Arşiv belgelerinde belirtildiği üzere Menemencioğulları bazı zamanlarda taşkınlıkları ile anılan bir aşiret olmuştur. Menemencioğullarının müdahil olduğu veya adının geçtiği sorunlarda, Bereketli Madeni isminin de geçmesi onların bu madenle olan münasebetlerinden dolayıdır. Arşiv belgelerinde bu mevzu söz konusu olunca; “*Bereketlü Ma'den-i Hümayûnu merbûtundan Menemencioğulları*” ifadesi sıkça karşılaşılan bir durum olmuştur. Bunun yanında Bereketli Madeni'nin Adana ve Mersin'e yakın olması da maden meselelerine müdahil olmalarına sebep olmuştur. Nitekim Çukurova'da vuku bulan bir hadisenin tesiri Kayseri sınırlarına dahi etki edebilmiştir. Özellikle Çaparzade ile Menemencioğulları arasındaki mücadele bu etkiyi daha da artırmıştır.

¹⁸² Osmanlı Devleti'nin bu konuda hem Çapanoğullarından hem Kozanoğullarından azami ölçüde istifade etmesi konusunda bkz. Yücel, *a.g.m.*, s. 711.

Bazı dönemlerde Bereketli Madeni iki aşiret/âyân ailesi arasında mücadele sahası haline gelmiştir. Bu kapsamda Menemencioğullarının Bereketli Madeni'ndeki faaliyetleri ve madene etkileri aşağıda belirtilen konular dâhilinde meydana gelmiştir.

Menemencioğulları'nın Bereketli Madeni'ne bağlanmasıyla beraber madene senelik 1.000 yük kurşun cevheri ve 500 yük odun taşımakla yükümlü tutulmuşlardır.¹⁸³ Bununla beraber bu aşiret, Eylül 1824'de Adana ve Tarsus taraflarında sakin olduklarından dolayı mukataa bedeli olarak senede 15.000 kuruş Adana'ya ve 6.000 kuruş da Tarsus tarafına vermekle yükümlü olmuşlar ve bundan başka kendilerine bir müdahalede bulunulmaması emredilmiştir. Arşiv belgesinde belirtildiği üzere Menemenci aşiretinin üzerine düşen resm-i bennak vergi tutarı Adana sancağında 14.500 kuruş, Tarsus tarafında da 10.000 kuruş olarak tespit edilmiş ve bu miktar kendilerinden talep edilmiştir. Ancak bu aşiret tarafından, Bereketli Madeni'ne bağlı olduklarına vurgu yapılmış ve bu talebin kanuna aykırı olduğu bildirilmiştir. Bu miktarın avarız kapsamında olduğu ve daha önceden böyle bir taahhülle mükellef kıldıklarından dolayı söz konusu miktarın senede iki taksit halinde ödenmesine karar verilmiş ve bundan sonra mezkûr aşiretin üzerine bu konuda baskı yapılmaması izah edilmiştir. Madene bağlanan mezkûr aşiret, bundan sonra 1.600 himl kütük, 200 himl kömür ve 3.200 himl cevher nakletmiştir. Üzerlerine edası lazım gelen mal-ı mîrî ve kışlak çiftini de Adana ve Tarsus taraflarına zikredilen miktarı vermekle mükellef olmuşlardır (BOA, C.İKT, 42/2092).¹⁸⁴ Ancak bu yükümlülüklerini yerine getirmedikleri durumlar olmuştur. Bundan dolayı devlet, Menemencioğullarını senelik 30 bin kuruş nezre bağlamıştır. Bu konuyla ilgili farklı tarihli arşiv belgeleri mevcuttur.¹⁸⁵ 1802 yılında emaneten

¹⁸³ 1783 yılında Menemenci aşiretinden bazı kişiler Bereketli Madeni karyelerine saldırarak halka zulmetmişlerdir. Halkın uğradığı zarar yerinde karşılanarak zikredilen cemaatin Adana, Tarsus civarlarına iskânı kararlaştırılmıştır. Bunların iskânı sırasında rahat durmaları karşılığında kendilerine yaylak ve kışlak verileceği ve cezalarının karşılığı olarak da her sene madene 1.000 yük cevher ile 500 deve yükü odun ve kereste taşımaları kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Darphâne-i Âmire'ye de 30 bin kuruş vereceklerdir. Aynı belgedeki bir diğer metinde ise; Menemenci aşiretinden Ahmed Bey ve Köroğlu isimli kişiler Bereketli Madeni karyesini basarak halkın eşyaları gasp edip ahaliye zulmetmişlerdir. Bu zulüm neticesinde de yukarıdaki hususlar belirtilmiştir. Bkz. C.DH, 290/14491 (H. 7 N 1197/M. 6 Ağustos 1783).

¹⁸⁴ H. Gurre-yi S 1240/M. Eylül ayının başları 1824 tarihli belge.

¹⁸⁵ Çaparzade Süleyman Bey'in madene memur ettiği Sadık Bey, Darphâne-i Âmire'ye teslim etmesi gereken altın ve gümüşü teslim edememiştir. Bundan dolayı madenin tahrir işlemi es-Seyyid Süleyman'a verilmiştir. Menemenci aşiretinin de söz konusu yükümlülüğü dile getirilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 7/314 (H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798); BOA, C.DRB, 18/875 (H. 24 Ra 1232/M. 11 Şubat 1817); BOA, C.DRB, 42/2065 (H. 17 L 1225/M. 15 Kasım 1810); BOA, C.DRB, 53/2611 (H. 24 M 1231/M. 26 Aralık 1815); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/M. Ocak ayının başları 1806); BOA, C. ML, 5/185 (17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818).

işletilmesine devam edilen madende Menemencioğullarının yükümlülüğü de aynen devam etmiştir.

Mart ayı başlangıcı 1801'den Şubat ayı sonu 1802'ye kadar Bereketli Madeni eminliği Seyyid Ömer'e naspedilince¹⁸⁶ Menemenci aşiretinin madene olan taahhütleri yapılan maden emini atamasında tekrar belirtilmiştir. Eğer bu taahhütleri yerine getirmezler ise yukarıda belirtilmiş olan 30 bin kuruşu vermekle yükümlü tutulacakları kendilerine hatırlatılmıştır (Kurt, 2009; 3-65). Seyyid Ömer'in maden eminliği görevi bir sene uzatılmış ve mezkûr aşiretin yükümlülüğü tekrar bildirilmiştir (BOA, C.DRB, 38/1851).¹⁸⁷

Menemencioğullarının Bereketli Madeni'ne bağlanmalarının amacı gördükleri baskıdan kurtulmak için olmuştur. Nitekim Menemencioğlu Ahmed Bey, Adana valisinin baskısından kurtulmak için Bereketli Madeni'ne bağlanmayı teklif etmiş ve bu teklifi kabul edilmiştir.¹⁸⁸ Buna göre Menemenci aşireti, Niğde vilayetine bağlı Bereketli Madeni'ne senelik odun ve kütük temin edecekti.¹⁸⁹ Anlaşma gereği maden emini, Nabi Bey'i boybeyi olarak tayin etmiştir. 1825 yılında Nabi Bey, annesi Ümmügülsüm Hatun ile hacca gittiğinden dolayı boybeyilik Ahmed Bey'e geçmiştir.¹⁹⁰ Ardından Bereketli Madeni emininin şikâyeti üzerine Hacı Habib Bey Bursa'ya, Ahmed Bey'de Kütahya'ya sürgün edilmiştir. Ancak bunlar daha sonra affedilerek memleketlerine geri dönmüşlerdir (Sümer, 2019; 250).

“Menemencioğulları Tarihi” hatıratında belirtildiğine göre Mustafa Paşa bunların madene ilhak olunmalarını istememiştir. Kendisi bu durumu; “*Menemenci*

¹⁸⁶ Menemenci aşiretinin vermiş olduğu taahhütler maden emini naspedilen Seyyid Ömer tarafından kontrol edilmiştir. Bunun için silahşoran-ı hassadan Bereketli Madeni emini Seyyid Ömer, Adana mütesellimi, Adana, Çamardı ve Şücaüddin kadıları ve Menemenci aşiretinin bulundukları mahallerin kadı ve naibine hüküm yazılmıştır. Bkz. BOA, C.DRB, 61/3002 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802).

¹⁸⁷ H. 25 S 1218/M. 16 Haziran 1803 tarihli belge.

¹⁸⁸ Menemencioğulları bu bağlılık ve yükümlülükleri karşılığında başta avarız olmak üzere birçok vergiden muaf tutulmuştur. Ayrıca bu durum onları Adana mütesellimi Hasanpaşazade Ali Bey'in de baskısından kurtarmıştır. Bkz. Yılmaz Kurt, “Bereketli Madeni ve Menemencioğulları Aşireti”, *I. Ulusal Yahyalı Sempozyumu Bildirileri*, C. II, Kayseri, 2014, s. 598.

¹⁸⁹ Madene bağlanan Menemenci aşiretinin maden hizmetinde istihdam edilmesi sağlanacaktı. Bu konuda ferman yazılmıştır. Madene bağlı olan yerlerin muhafaza altına alınarak himaye edilmesi gerektiği ve bu işlerden de maden emininin sorumlu tutulduğu 1804 yılına ait arşiv belgesinde belirtilmiştir. Bu kararlara karşı bir muhalefet olur ise bunların isim ve resimleriyle Der'aliyye'ye bildirilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 31/1536 (H. 2 S 1219/M. 13 Mayıs 1804).

¹⁹⁰ 19 Temmuz 1828 tarihli arşiv belgesinde Menemencioğlunun Adana mülkünde tahrir üzere “mülûkane” olduğu zikredilmiştir. Maden emini ağası oğlunun devlet görevinde azimet buyrulduğu belirtilmiştir. Belgede ayrıca “*Menemencioğlundan sonra der ma'den emîni mahdûmiyla birâderi Ahmed Beg tarafımıza gelmek üzere ol-dakîk var kâğıdıdır*” ibaresiyle Ahmed'in boybeyiliğine atf yapılmıştır. Bkz. BOA, HAT, 00461/22626B (H. 6 M 1244).

aşireti eğerçi maden-i mezkûra merbut olmak lazım gelir ise ben bu mansıbı istemem” ifadesiyle beyan etmiştir. Ancak söz konusu Menemenci aşiretinin madene bağlanması kabul edilmiştir. Bu bağlılığın gereği olarak da madene her sene 42 fırınlık cevher, 32 fırınlık kömür ve kütük temin etme hizmeti ile mükellef tutulmuşlardır. Aşiret, madene bağlanmanın yanında aynı zamanda Adana ve Tarsus topraklarında ziraatla uğraşmışlardır. Bundan dolayı 15 bin kuruş Adana ve 6 bin kuruş da Tarsus’a her sene vergi vermekteydiler.¹⁹¹ Madene bağlılık neticesinde Menemenci aşireti, Adana ve Tarsus’un kendi işlerine karışmamasını istemişlerdir. Aynı eserde Menemencioğullarının madene hizmet etme meselesine de değinilmiştir. Bu hizmet yapılmaz ise kendilerinin yaylak ve kışlağa çıkarılmayacakları belirtilmiştir. Mezkûr aşiret, hayvancılıkla geçinen kimseler olduğu için eğer yaylağa çıkmazlarsa perişan olacaklarını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine bir miktar hizmetin yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Eğer bu tür mükellefiyetler olmaz ise maden eminlerinin bir tavuklarına dahi kış diyemeyecekleri zikredilmiştir. Bunların, her türlü durumda maden hizmetini eda etmeye yönelik faaliyette bulundukları da belirtilmiştir (Kurt, 1997; 74-122).

Menemencioğullarının madene bağlılığı kapsamında, aslında Bereketli Madeni’ne bir faydalarının olmadığı, madene bağlı olma durumlarını kullanarak bazı fesat hareketlerde bulunduğu iddia edilmiştir. 29 Haziran 1826 tarihli arşiv belgesine göre Hacı Habib Bey ve biraderleri, Menemenci aşiretinin Bereketli Madeni’ne ilhakı nedeniyle Adana ve Tarsus kazalarında bulunan köy ahalisine zulmetmişlerdir. Bu köylerde yaşayanlar, bir takım tekâliften muaf olmakla beraber senelik olmak üzere boy beylerine onar, on beşer kuruş vermek ve asker göndermek gibi Maden-i Hümayûn’a bir parça faydaları olmamıştır. Bunlar, mezbur madene bağlıyız diyerek ahaliye türlü eziyetler etmişlerdir. (BOA, HAT, 638/31447).¹⁹²

Farklı tarihlerde birçok soruna sebep olan Menemencioğulları,¹⁹³ yaptıkları karşılığında sürgün edilerek cezalandırılmışlardır. Nitekim boybeylik sevdasında olan Menemencioğlu Ahmed, ahaliye türlü zulümler etmiştir. Yaptığı zulmü ısrarla devam ettirmesinden ötürü Menemencioğlu Ahmed, 30 Ağustos 1826 tarihinde yukarıda

¹⁹¹ Ayrıca bkz. BOA, C.İKT, 42/2092 (H. Gurre-yi S 1240/M. Eylül ayının başları 1824).

¹⁹² H. 23 Za 1241 tarihli belge.

¹⁹³ Darphâne-i Âmire nazırlığı tarafından 1821 Mart ayı başlangıcından 1822 Şubat ayı sonuna kadar maden emini naspedilen kişi Menemenci aşiretiyle kavgaya tutuştuğu için azledilmiştir. Yerine Bolu voyvodası Osman Efendi tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, HAT, 00626/30932 (H. 27 B 1238/M. 9 Nisan 1823).

değinildiği üzere Kütahya'ya sürgün edilmiştir. Ancak bir müddet sonra bunlar affedilmiştir. 28 Kasım 1827 tarihli belgeye göre; Menemencioğulları ahalisinden bazı kişilerin verdikleri arz neticesinde; bu sürgünden dolayı perişan olan aşiret ahalisi Hacı Habib Bey ve Ahmed Bey'in affedilmesini istemişlerdir. Aşiret aynı zamanda Bereketli Maden-i Hümâyûnu'na 42 fırının imal ve idaresi hasebiyle de madene ilhak olmuş ve bu olaydan dolayı fırınlara da gereken ilgi ve alakayı gösteremediklerini, perişan olduklarını izah etmişlerdir. Bu gerekçeler çerçevesinde Hacı Habib Bey ve Ahmed Bey affedilerek memleketlerine dönmüşlerdir (BOA, C.ZB, 60/2978).¹⁹⁴ Menemencioğullarının bazı uygunsuz hareketleri farklı tarihlerde de devam etmiştir.¹⁹⁵ Bu tür hareketlerinden dolayı mezkûr aşiretin Bereketli Maden-i Hümâyûnu'na bağlı olduğundan, bu madenin sorumlusu olan idarecisi tarafından terbiye edilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁹⁶ Menemencioğullarının terbiye edilmesi amacıyla Bereketli Madeni'ninin Tarsus mütesellimi olan kapıcı başı Halil Bey'in görevlendirilmesi dahi zikredilmiştir.

Menemencioğullarının yapmış oldukları usulsüzlüklere binaen mezkûr aşirete yönelik haksız müdahalenin önlenmesine de mani olunmuştur. 14 Haziran 1828 tarihli belgeye göre Bereketli Madeni'ne hizmetle yükümlü olan Menemencioğullarının muafiyetlerine aykırı olarak Tarsus mütesellimi ve sair idareciler tarafından yaylak vergisi talebiyle eziyet edilmemesi emredilmiştir. Bunun yanında mezkûr aşiretten olup da hapsedilenlerin serbest bırakılması istenmiştir. Muafiyet dışında bırakılan vergilerde ise aşiretin zimmetinde olan vergilerin tahsil edilmesine yönelik müsamaha gösterilmemesi emredilen konular arasında olmuştur (BOA, TS.MA.e, 1319/7).¹⁹⁷

30 Aralık 1828 tarihinde Menemencioğlu Habib Bey, Adana mütesellimi ve Adana kazasına âyân nasedilmiştir. Kendisinden de cümle ahali hoşnut olmuştur. Ancak Hacı Habib Bey'in bu durumunu, Adana âyânlarından Hasan Paşazade Hacı

¹⁹⁴ H. 9 Ca 1243 tarihli belge.

¹⁹⁵ Tarihi olmayan belgeye göre, Menemenci aşiretinden Fazlıoğlu Ali, Bereketli Maden-i Hümâyûnu'na gelerek burada ikamet etmiştir. Bu kişi, onun bunun kapılarını rahatsız ederek ahalinin ırz ve namusuna halel getirecek uygunsuz hareketlerde bulunmuştur. Bu durumdan dolayı ahali eziyet çekmiştir. Fazlıoğlu Ali'nin memleketine geri gönderilmesi ve meselenin Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilerek muhakemat edilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA, MVL, 747/84.

¹⁹⁶ 23 Ocak 1790 tarihinde zimmi eşkiya olarak belirtilen Nalbandoğlu Hacı Ali ve Yörkan taifesinden Menemencioğlu denilen kimselerin Bereketli'de zulüm yapmalarından dolayı bunların cezalandırılması emredilmiştir. Bunun için bölgeye bir mübaşir tayin edilmiştir. Ancak bu zalimler firar etmişlerdir. Bunların yakalanıp hakkından gelinmesi ve gereken cezayı almaları istenmiştir. Bu zulüm hakkında ayrıca bir de arz-ı hal yazılmıştır. Bkz. BOA, C.DH, 82/4055 (H. 7 Ca 1204).

¹⁹⁷ H. 1 Z 1243 tarihli belge.

Ali Bey¹⁹⁸ ve amcası Hacı Mehmed Bey sindirememiştir. Hasan Paşazade Hacı Ali Bey sürgün de edilince Hacı Habib Bey aleyhinde tertip hazırlamıştır. Bunun için Habib Bey hakkında bazı asılsız isnatlarda bulunmuş ve konağına saldırı düzenlettirmiştir. Şam Caddesi üzerinde olan Küçük Alioğlu Mustafa, Kürtlerden Tacirli ve Karalar aşiretlerini ayaklandırmış ve taşkınlık çıkarmışlardır. Bundan dolayı Menemenci aşiret ahalisinin perişanlık içerisinde olduğu, hayvanlarının ve eşyalarının yağmalandığı, bu durumlarının Bereketli Madeni'nin işlerini de sekteye uğratacağı maden emini es-Seyyid Ali tarafından belirtilmiştir. Bu aşiretler, zulmün def edilmesi için Hacı Habib Bey'e talepte bulunmuşlardır. Çareyi kaymakamda veya Bereketli Madeni mahkemesinde aramışlardır. Bunun için maden emini olan Hacı Bekir Ağa tarafından Darphâne-i Âmire'ye yazı yazılmıştır. Bu olay sonrasında tarafların ifadesi alındığında; Habib Bey hakkında, Adana mütesellimi İbrahim Ağa ve Bereketli Maden-i Hümâyûnu emini el-Hac Ebubekir Ağa'nın ifadelerinde bir çelişki göze çarpmıştır. Mezkûr mütesellimin bahsedilen hadiseden dolayı da mütesellimlikte bağının kalmadığı ve yerine başka birinin görevlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Menemenci aşiretinden Hacı Habib Bey'in boybeyi ve Bereketli Maden-i Hümâyûnu'na bağlı olmasından dolayı bölgedeki sorunlar kendilerine arz edilmiş ve bu sorunlarda isimleri geçmiştir.¹⁹⁹

Menemencioğlu aşiretinin ortaya çıkardığı taşkınlıklardan biri de Menemencioğlu Ahmed Bey'in yapmış olduğu eşkıyalık hareketidir.²⁰⁰ Kendisi, 21

¹⁹⁸ 9 Temmuz 1829 tarihli arşiv belgesinde Adana âyânı olan Hasan Paşaoğlu Ali Bey için hain kelimesi kullanılmıştır. Bu kişinin ne suretle fesada karıştığı sorulmuştur. Ayrıca Hacı Habib Bey, Gülek Boğazı, Ak Köprü mevkiinde hizmete yönelik olarak bir kusur etmeyeceğini beyan etmiştir. Bu sorun söz konusu belgede detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Bkz. BOA, HAT, 00461/22626 (H. 7 M 1245).

¹⁹⁹ Adana eyaletinde bulunan Şam-ı Şerif Caddesi, Payas mahallinde Müslüman hacıların mal ve eşyaları Kürtler tarafından yağma edilmiştir. Dolayısıyla bunun önleminin alınması için Hacı Habib Bey'in yukarıdaki durumuna vurgu yapılarak önlem alması gerektiği zikredilmiştir. Gerek daha önce ifade edilen Habib Bey'e yönelik isnatlar gerekse Menemencioğlu aşiretinden fukaraların hayvanlarının gasp edilmesi 31 Aralık 1828 tarihli arşiv belgesinde de geçmiştir. Belgeye göre Adana'da olan Hasan Paşazade Hacı Ali Bey ve Nakib Hüseyin Efendi isimli kişiler şekavetle ün salmışlardır. Bunların yanında Küçük Alioğlu da zikredilmiştir. Bu kişiler, Menemencioğlu Hacı Habib Bey'i bastırarak türlü türlü zulümlerde ve gasp hareketlerinde bulunmuşlardır. Diğer arşiv belgelerinde olduğu gibi bu belgede de bu tür zulümlerin men edilmesi ve gasp edilen hayvanların geri alınarak sahiplerine teslim edilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA, HAT, 452/22379 (H. 23 Ca 1244).

²⁰⁰ Söz konusu olayla ilgili arşiv belgesinde; Ahmed Bey'in ismi geçerken hain sıfatı kullanılmıştır. Bkz. BOA, HAT, 00370/20372/D (H. 7 S 1248/M. 6 Temmuz 1832); Bir başka arşiv belgesinde, Ahmed Bey'in madene saldırmasıyla beraber maden emini Halil Hamdi ve naib Bor kazasına kaçmışlardır. Bundan dolayı derhal Niğde, Bor ve Nevşehir mütesellimi, voyvoda ve âyânlarına

Eylül 1832 tarihinde aşiretin adamları ile beraber Bereketli Madeni ile irtibatlı olan Gülek Boğazı'nı zapt etmiştir. Askerler için gönderilmiş olan tayın bedelleri ile görevlilerin üstlerini ve hayvanlarını yağma etmiştir. Bunun yanında madende üretilen gümüş ve kurşunlar ile birlikte maden bâcına da el koymuştur. Yakaladığı görevlileri birer gömlek ile salıvermiştir. Ayrıca Ahmed, “*emânet-i ma‘den uhdeme Adana’dan ihâlê olunub bugün yarın ma‘dene geleceğim*” diyerek tehditler savurmuştur. Buna mukabil madene ayak basmaması emredilen Mehmed isimli hain, kardeşi, akraba ve taallukatı ile beraber madene dört beş saat uzaklıktaki bir yere gelerek maden vergilerini yağma etmiştir. Kürt taifesinden bazıları da Bereketli karyesi ahalisi ile madenci tayfasından bazılarını kendilerine bağlayarak etraflarını muhasara etmişlerdir. Daha sonra, “*Gülek Boğazı’nda olan askeriniz kaçub Ulukışla’da olan seraskeriniz dahi gidüb etrâfınızda me‘mûr kalmamış iken siz ne durursunuz? Mülkün sâhibi geliyor*” denilerek etrafta çeşitli zulüm yapılmıştır. Mala ve cana dair her türlü kıyım gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu zulümden sonra serasker paşa hazretlerinin Ereğli’de olduğu ihbarı alınmış ve maden bölgesinin muhafaza altına alınmasına çalışılmıştır. Buraya bir miktar asker gönderilmiştir. 20 Eylül 1832 tarihinde bu olay, Bereketli Maden-i Hümâyûnu emini tarafından dile getirilmiştir. 19 Mayıs 1833 tarihli arşiv belgesinde ise Menemencioğlu Ahmed Bey’in Bereketli Madeni’ne yapmış olduğu bu taarruz ve tasallutundan dolayı kendisi ecnebi ve sadakati meşkûk biri olarak ifade edilmiştir. Geçilmesi çok zor olan Gülek Boğazı²⁰¹ gibi bir yerin Ahmed Bey’den dolayı Mısır ordusunun taarruzuna maruz kaldığı zikredilmiştir. Bu konu için Kayseri mutasarrıfı Osman Paşa’ya, Niğde mütesellimine, Nevşehir ve Bor kazaları voyvodasına emir yazılmıştır. Ayrıca ordunun zahiresi için İzmir’e oradan da Konya’ya irsaline dair Ordu Kaymakamı Rauf ve Ordu Seraskeri Mehmed Paşa’dan bu hususa dair de tahrirat yazılmıştır (BOA, HAT, 366/20213²⁰²; Uzun, 2017; 46).

Yaşanan bu hadiselerle rağmen Menemencioğullarının madende yönetici olmak gibi istekleri de olmuştur. Nitekim Menemencizadelerin olduğu mahaller ile Tarsus’un bazı mahallerinin Bereketli Maden-i Hümâyûnu’na bağlı olduğundan,

hitaben emir yazılmış ve cümlesinin hakkından gelinmesi emredilmiştir. Bkz. BOA, HAT, 00908/39776 (H. 20 R 1248/M. 16 Eylül 1832).

²⁰¹ Burada tabyaların bulunduğu ve bu tabyaların Çukurova’yı kuzeyden gelecek güçleri engellemek amacıyla Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı; bu tabyaların birisine “Büyük Tabya” veya “Fenerli Tabya”, diğerine de “Küçük Tabya” adının verildiği ifade edilmiştir. Bkz. Uzun, *a.g.m.*, s. 34.

²⁰² H. 29 Z 1248 tarihli belge.

madenin ihalesinin Tarsus mütesellimine verilmesi 2 Ağustos 1833 tarihinde belirtilmiştir (Kurt, 2000; 1-95).²⁰³

24 Nisan 1842 tarihli belgeye göre Menemencioğulları 1818 yılında Bereketli Madeni'ne bağlanmış ve 1842 yılında bu bağlılık ref edilmiştir. Belirtildiği üzere mezkûr aşiret, madene hizmet eden bir zümre olmamıştır. Madenden ref edilmelerinin asıl gerekçesi ise Menemencioğullarının Adana'da ikâmet etmeleridir. Her ne kadar aşiret daha önce belirtilen taahhütler kapsamında madene bağlı olsalar da bunların emlak ve arazileri Adana eyaleti dâhilinde bulunmuştur. Bu durumda da aşiretin madenle bağı kaldırılmış ancak madene yönelik hizmeti ne ise yine bu hizmetin icra edileceği Adana eyaleti tarafından taahhüt edilmiştir (BOA, İ.MVL, 36/664).²⁰⁴ 1 Ocak 1843 tarihli arşiv belgesinden anlaşılabacağı üzere Menemencioğulları, Bereketli Maden-i Hümâyûnu'ndan ref edilip Adana eyaletine yerleşince bunlara vergi tahsis edilmiştir. Belgede belirtildiği üzere senede 130.000 kuruş vergi tahsis edildiği halde deftere bu vergi 122.000 kuruş olarak kaydedilmiş ve bu karışıklığın giderilmesi talep edilmiştir (BOA, C.ML, 612/25247).²⁰⁵

Daha sonra Menemencioğullarına ait vergi tahsil işlemlerinde sorunlar ortaya çıkmıştır.²⁰⁶ Bu kapsamda, Menemenci aşiretinin zimmetinde tahsil edilecek para kalmıştır.²⁰⁷ 19 Eylül 1843 tarihli yazıda, Bereketli Madeni emini olan İsmail Bey'in Menemenci aşireti zimmetinde kalmış olan toplam 54.130 kuruşun henüz tahsil edilemediğini dile getirmiştir.²⁰⁸ Bu konuyla alakalı olarak farklı arşiv belgeleri olup bu belgelerde tahsil edilecek zimmetin 1837-1838 yıllarına ait olduğu belirtilmiştir.

²⁰³ Ayrıca bkz. BOA, HAT, 00452/22380 (H. 15 Ra 1249).

²⁰⁴ H. 13 Ra 1258 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.ML, 196/8140 (H. 21 Ş 1258/M. 27 Eylül 1842).

²⁰⁵ H. 29 Za 1258 tarihli belge.

²⁰⁶ Madene bağlı kaza ahalisinin ve Menemenci Türkman aşiretinin Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmek üzere 15.000 kuruş zimmetlerinde kalmıştır. Üstelik bunlar bu miktarı vermemekte bazen ısrar bazen de inkâr etmektedirler. Söz konusu miktarın tahsili için maden emini Ahmed vazifelendirilmiştir. Bu miktarın tamamen tahsil edilmesi bir parçasının dahi geriye bırakılmaması için 18 Ekim 1783 tarihinde emir yazılmıştır. Bkz. BOA, C.DRB, 60/2968 (H. 21 Za 1197).

²⁰⁷ Maden emini el-Hac Hasan Ağa, Darphâne-i Âmire'ye vermekle yükümlü olduğu 63.274,5 kuruşun 2.500 kuruşu zimmetinde olan Menemenci aşiretinden tahsil etmiştir. Aynı belgenin son maddesinde ise Bereketli Madeni'nin lağvedilmesi ile beraber silahşoran zimmetindeki sermaye akçesinin yerinde, kurşun ve gümüş olarak Darphâne-i Âmire'ye teslim edildiği belirtilmiştir. Ancak kusuru olan bazı kişiler olduğu için bu kusurun telafisi ile beraber tahsil etme yoluna gidilmiştir. Menemenci aşiretinin burada 2.500 kuruş vereceği çıkmıştır. Dolayısıyla mezkûr aşiret bu meblağı verdiğine dair yazı yazmıştır. Bkz. BOA, C.DRB, 64/3179 (H. 3 Ca 1200/M. 4 Mart 1786).

²⁰⁸ Bu konuyla ilgili belgede Menemencioğullarının Bereketli Madeni'nin yanında Bulgar Dağı Madeni'ne de bağlı oldukları belirtilmiştir. BOA, C.DRB, 56/2791 (H. 4 N 1258/M. 9 Ekim 1842); BOA, C.DRB, 43/2143 (H. 11 C 1258/M. 20 Temmuz 1842); BOA, C.ML, 320/13194 (H. 7 Ra 1260/M. 27 Mart 1844).

12 Aralık 1851 tarihinde Menemencioğlu aşiretinin uhdesine kaymakamlık vazifesinin verilmesi de planlanmıştır. Nitekim maden emini Ali Sedid Efendi, bazı sorunlar nedeniyle ahali tarafından şikâyet edilerek görevinden azledilmiştir.²⁰⁹ Kendisi aynı zamanda kaymakamlık vazifesini de icra ettiği için hem bu görevinin hem Bereketli Maden-i Hümâyûnu idareciliğinin Menemencioğullarına verilmesini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyenin neticesine dair mezkûr aşiretin kaymakamlık yaptığı veya Bereketli Maden-i Hümâyûnu idaresi ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır (BOA, MVL, 245/75).²¹⁰

1.5. Bereketli Maden-i Hümâyûnu'na Bağlı Yerler

Bereketli Madeni'nin şimdilik tespit edilebildiği kadarıyla 1748 yılında ilk işletilmeye başlanmasıyla beraber maden işletmesinin verimli halde devam etmesi ve çeşitli işlerin görülmesi amacıyla etrafındaki köyler, mahaller ve bazı kazalar madene ilhak edilmiştir. Arşiv belgelerinde sadece madene bağlanan yerleri konu edinen vesikalar az sayıdadır. Ancak bazı belgelerde bir meselenin anlatımında cümle içerisindeki mülhak, merbut, ilhak ve tabi gibi ifadelerin kullanımı, bize madene bağlı olan yerler hakkında bilgi vermiştir. Bu tür bilgilerde ise madene bağlı yerlerin çok azı hariç hangi şart ve statüde madene ilhak edildiği belirtilmemiştir. Genellikle bu yerlerin sadece zikredilen kelimeler dâhilinde madene bağlı oldukları ifade edilmiştir. Arşiv belgelerinde madene bağlılık belirtilirken, “*Maden-i Hümâyûn'a merbut*” ifadesiyle direk bir bağlantıdan söz edildiği gibi madene bağlı olan yerin idari yapıdaki statüsü de zikredilmiş ve bundan sonra “*Maden-i Hümâyûn'a*” veya “*Bereketlü Madeni'ne merbut*” ifadesi geçmiştir. Muhtelif meselelerin anlatıldığı bu arşiv belgelerinde madene bağlılıktan söz edilmesindeki amaç ise meselenin maden emini de ilgilendirmesidir. Herhangi bir meselede adı geçen yerin madene bağlı olduğu hatırlatılmış ve maden emininin burada kendi üzerine düşen vazifesini yapması istenmiştir. Böylece serbestiyet ilkesi gereği madene bağlı olan yerlerdeki meselelere başka kimselerin müdahale etmesine sıcak bakılmamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde madene bağlanan ahali bir deftere kaydedilerek bunların yerlerini terk

²⁰⁹ 18 Kasım 1852 tarihli arşiv belgesi, şikâyet konusu olarak Ali Sedid Efendi'nin uygunsuz hareketleri ve yolsuzluk yaptığı üzerinedir. Bkz. BOA, MVL, 253/28 (H. 5 S 1269); 6 Temmuz 1854 tarihli belgede de Ali Sedid Efendi'nin şikâyet edildiği belirtilmiştir. Madene gereken önemi göstermediği ve madencilerin haklarına yönelik usulsüzlükler yaptığına yönelik ahali şikâyetinde bulunmuştur. Bkz. BOA, MVL, 154/98 (H. 10 L 1270).

²¹⁰ H. 17 S 1268 tarihli belge.

etmeleri gibi bir olumsuz durumda bu defterlere bakılarak tekrar madene döndürülmeleri sağlanmaya çalışılmıştır (Anhegger ve İnalçık, 1956; 12).

Maden bölgesindeki mukataaların malikâne işletme usulünden kaynaklı bazı sorunları neticesinde buraların madene bağlılığı konusunda bilgi elde edilmiştir. Bu tür yerlerin madene bağlı olduğu öne sürülerek idaresinin Darphâne-i Âmire'nin sorumluluğunda olduğu savunulmuştur. Bu durumda malikâne sahibi meseleyi Bâb-ı Âlî'ye arz etmiştir. Her ne kadar mukataa olarak malikâneye verilen yerler madene bağlı olsa da buraların Darphâne-i Âmire tarafından işletilmesi malikâne sahibinin yaptığı anlaşma gereğince uygun görülmemiştir. Bundan dolayı tartışma konusu olan yerin ayrıntılı bir muhasebesi yapılarak mesele halledilmeye çalışılmıştır. Bu türden bir tartışma, Niğde sancağında vaki maden-i sîm, nuhas ve kurşunu olan Kozan ile Çamardı mukataasında yaşanmıştır. Bu yerlerin mukataa hissesi malikâne ile Hafız Hasan'ın uhdesine verilmiştir. Darphâne-i Âmire ise burasının madene bağlı olduğunu iddia ederek buraları zapt etmiştir. Bu ve bu türden sorunların bir daha yaşanmaması amacıyla madenin sınırlarının açıkça belirtilerek bu sınırlara bir müdahalenin olmaması emredilmiş ve mesele de madenin sınırlarının belirlenmesiyle beraber çözüme kavuşturulmuştur (BOA, C.AS, 321/13292).²¹¹ Bu duruma örnek olarak; bir vakfa mukataa olarak kaydedilen malikâneye Gümüşhane emininin müdahil edilmemesi ve söz konusu vakfın bir yarısının cami vakfı diğer yarısının da zeamet olduğu gerekçesiyle mütevellî tarafından idare edileceği gösterilebilir (Şafakcı, 2013; 72).

Çamardı kazasında madene bağlı bazı yerler “*ebed müddet bayrağı altında sefer işmek şartıyla zikr olunan 4.500 akçe timar vech-i meşrûh üzere merkûm Ömer ve Er Ebubekir’e müceddeden tevcîh olunub*” ifadesi ile timar olarak tevcih edilmiştir. Arşiv belgelerinde bu tür bölgelerin madene bağlı olduğundan bahsedilmiş ve belirtilen koşul dâhilinde belirli kişilere timarlar tahsis edilmiştir. Ancak bu tür yerlerin madene yönelik yükümlülükleri var mıdır yok mudur belirtilmeyerek timar sistemi içerisindeki mükellefiyetleri olduğu gibi devam etmiştir. Çamardı ve aşağıda belirtilecek yerler 4.500 akçe karşılığında 22 Kasım 1756 tarihinde Ömer ve Er Ebubekir isimli kişilere müceddeden timar olarak tevcih edilmiştir. Bu yerlerin timar bedelleri; Niğde'ye tabi olan Çamardı kazası 4.200 akçe, Şamardı'ya tabi olan Porsuk

²¹¹ H. 5 Ş 1227/M. 14 Ağustos 1812 tarihli belge.

300 akçe, Karahisar'a tabi olan Orcak 5.500 akçe, İskele'ye tabi olan yerler 1.200 akçe, Çek'e tabi olan yerler 1.700 akçe, Develi'ye tabi olan Karılık 600 akçe, Erüh'a tabi olan Viranmert 500 akçe olarak belirtilmiştir. İçlerinde cemaatlerin de bulunduğu timar yerlerinin toplam bedeli 38.000 akçedir (BOA, C.TZ, 119/5950).²¹²

Bereketli Madeni'ne ilhak edilecek kazaların imal ve idare işlerinin serbestiyet üzere düzenlenmesi gerektiği yazılan emir ile belirtilmiştir. 1780 yılında yazılan bu emirde Bereketli Madeni'ne bağlanacak kazaların Ergani ve Keban madenleri gibi kabul olunacağı vurgulanmıştır. Bu kazalardaki hükkam, zabitan ve âyân zümresinin bu konudaki izahatlarına da ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için fırınların tekmiil edilmesi ve üretim konusunda fırınların kızdırılması işine dikkat edilmesi amacıyla bir şukka düzenlenmiştir (BOA, C.DRB, 5/242).²¹³

Bazı zamanlarda madene bağlanan yerlerde çeşitli karışıklıklar meydana gelmiştir. 22 Kasım 1780 tarihli belgeye göre Çamardı nahiyesine tabi olan bazı yerlerin ahalisi muhtelif maden hizmetinde istihdam edilmiştir. Ancak daha önce değinildiği üzere bu yerlerin ahalisi, Enehil karyesi üzerinden İncesu kazasına ilhak edilmiştir. Daha sonra bunlar, biz aslında Çamardı ahalisindeniz diyerek sakladıkları bu durumu itiraf etmiştir. Bu meselenin çözüme kavuşturulması bir şarta bağlanmıştır. Bu şarta göre ahalinin tekrar madende istihdam edilmesi için Enehil köyü ve İncesu kazasının köy ve kasabaları ile beraber Çamardı nahiyesine tabi olması gerekmiştir. Bu yerlerdeki ahalinin bulunduğu mahaller Bereketli Madeni mağaralarına o dönemde üç dört saat yakınlıktadır. Bu mağara alanları buralardaki kasabalar ile 8 adet köyü de kapsamaktadır. Yahyalı kazası zuafasının da develeriyle beraber bu bölgeye nakledilmesi ve maden eminleri tarafından iltizam, voyvoda ve ahalinin maden hizmetine alınması kararlaştırılmıştır (BOA, C.DRB, 64/3198).²¹⁴

Madene bağlanan yerlerin bu bağlılıkla beraber statülerinde değişiklikler de olmuştur. Madene bağlanmadan önce bu yerlerin bağlılığı kaza ismiyle belirtilirken madene bağlandıktan sonra doğrudan madenin ismi zikredilmiştir. Tarihi belirtilmeyen belgeye göre Fertek karyesi, Niğde kazasına tabi olarak Bereketli Madeni'ne bağlanmıştır (BOA, C.ADL, 20/1214). Ancak 1781 yılının Ekim ayında yazılan bir belgede Fertek karyesi Çamardı kazasına tabi olmuştur. Ayrıca burasının

²¹² H. 11 Ca 1175/M. 8 Aralık 1761 tarihli belge.

²¹³ H. 19 C 1194/M. 22 Haziran 1780 tarihli belge.

²¹⁴ H. 25 Z 1194 tarihli belge.

önceden de Fertek ismiyle meşhur bir yer olduğu zikredilmiştir (BOA, C.ADL, 77/4618).²¹⁵ Yahyalı zeameti, Hisarlık, Enehil ve Fertek mukataaları 1782 yılının Şubat ayı itibariyle Bereketli Madeni'ne ilhak edilmiştir. Buraların madene bağlanmasıyla beraber buradaki ahali de maden hizmetinde istihdam edilmiştir. Ayrıca buradaki ahalinin her sene ödemekle yükümlü olduğu mîrîye ve kalemîye muhasebesine dair iltizam bedelleri Darphâne-i Âmire tarafından karşılanmıştır. Bu yerler hakkında arşiv belgesinde aşağıdaki ifade kullanılmıştır:

“imdi vusûlünde mukataât ve zeâmet-i mezkûrun ma'den-i merkûmdan merbûtiyetleri kaydı ref ve iktizâ iden mahâllere ve kemâfi'l-evvel zabt olduğu mutasarrıflar taraflarına ilm ü hâberleri virildiği sen ki emîn-i mûmâ-ileyhsin mantûk-ı emr-i şerîfimle ma'lûmun olduk da mukataât ve zeâmet-i mezbûrun ahâli ve reâyaları zimmetlerinde senîyye-i mazîyeden bakî olmuş meblâğ var ise tahsîl ve fî mâ ba'd eshâb-ı taraflarından zabt olunmasına...”

Buradan anlaşıldığı üzere bu yerlerin madene bağlanmış oldukları aynı yıl ve ay içerisinde ilhak edilmeleri kayd-ı ref ile lağvedilmiştir. Bu kapsamda ahalinin zimmetinde her ne kaldıysa geri tahsil edilmesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 58/2880).²¹⁶ 28 Aralık 1783 tarihli belgeye göre ise Fertek karyesi Niğde'ye bağlıdır. Ayrıca Fertek karyeli mültezim Bostani Ali, Karaman valisinin zulmüne uğramıştır. Bu zulmün engellemesi için 400 nefer tüfenkçi görevlendirilmiştir. Bu tüfenkçiler Niğde'ye gelince Niğde ahali bu durumdan rahatsız olmuştur. Böylece bunlar maden emininin yanına giderek madene ilhak olmak istemişlerdir. Bu istekleri neticesinde Niğde halkının himaye edilmesi emredilmiştir. Dolayısıyla Niğde halkı bu olay neticesinde Bereketli Madeni'ne bağlanmıştır (BOA, AE.SABH I, 236/15739).²¹⁷ Niğde halkının bu duruma istinaden madene bağlanmasıyla madenden ref edildiklerine dair bir kayda rastlanmaması onların uzun müddet boyunca bu bağlılıklarının devam ettiğini göstermektedir. Fertek karyesinin idari yapısında yine

²¹⁵ H. 17 S 1196/M. 1 Şubat 1782 tarihli belge.

²¹⁶ H. 6 B 1199/M. 15 Mayıs 1785 tarihli belge.

²¹⁷ H. 13 S 1198/M. 7 Ocak 1784 tarihli belge; Niğde'nin 1783 senesinde madene bağlandığını belirten başka bir belge için bkz. BOA, AE.SABH I, 193/12908 (H. 13 Ra 1198/M. 5 Şubat 1784); Niğde ve Yahyalı'nın Bereketli Madeni'ne ilk önce bağlanan yerlerden olduğu ve bu yerlerin aynı zaman içerisinde madene bağlandığı da ifade edilmiştir. Bkz. Mustafa Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, (Yay. Haz. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, 1468.

bir değişiklik olmuş ve burası 1784 yılının mart ayında tekrar Niğde kazasına bağlanmış ve Bereketli Madeni kastedilerek “*maden-i mezbûra merbut*” olduğu ifade edilmiştir. Fertek ve diğer yerler bazen doğrudan bazen dolaylı yünden Bereketli Madeni’ne ilhak edilmiştir. Arşiv belgelerinde Fertek karyesinin kısa zamandaki bu idari yapı değişikliğinin nedeni belirtilmemiştir. Niğde sancağından Ortaköy namı diğer Anduğu ve Enehil kazaları da Bereketli Madeni’ne tabi olmuştur (BOA, C.DRB, 31/1539).²¹⁸ 22 Şubat 1794 tarihli belgede ise Çamardı kazasına bağlı 36 adet köyün bulunduğu ve bu köylerin madene bağlı olduğu zikredilmiştir. Söz konusu 36 adet köyden 18 köy halkı başka yerlere göç etmiş ve ardından bu köy ahalilerinin tekrar eski köylerine nakledilmesi için emir yazılmıştır. Nakledilme gerekçesi olarak onların hala madene bağlı oldukları belirtilmiştir. Bu halk, eski karyelerine iskân edilerek madende germiyet (yüksek verimin alınması) üzere imalin yapılmasına devam edilmesi üzerinde durulmuştur. Bu durum, madene bağlı olan ahalinin kendi isteklerine göre göç etmelerinin uygunsuzluğunu, madendeki üretimi önemli derecede etkileyeceğini ve bu şekildeki uygulamaların engelleneceğini göstermesi açısından önem arz etmiştir (BOA, AE.SSLM III, 191/11491).²¹⁹ Bunun yanında 19 Temmuz 1794 tarihinde kaleme alınan bir belgede, Bereketli’nin bir karye olarak Çamardı kazası mukataası dâhilinde olduğu gösterilmiştir. Zikredilen tarihte Bereketli karyesinin yanında Kozanoğlu, Enehil, Fertek, Asma, Ferhenk (İçmeler) ve Semendire karyeleri de Çamardı kazası mukataasından sayılmıştır (BOA, C.DRB, 12/585).²²⁰

Bereketli Madeni’ne bağlı yerlerden bahsedilirken bazı arşiv belgelerinde Şücaüddin kazası da zikredilmiştir. Esasen Şücaüddin kazası, Bulgar Dağı Madeni’ne bağlı olagelmıştır. Ancak daha önce Bereketli Madeni ile Bulgar Dağı Madeni ilişkisinde değinildiği üzere bu madenler belli dönemlerde müştereken idare edilerek birleştirilmiştir. Bundan dolayı Şücaüddin kazasının Bereketli Madeni’ne bağlı olduğunu bildiren belgeler, her iki madenin birleştirildiği dönemi kastetmektedir. Böylece Şücaüddin kazası da Bereketli Madeni’ne bağlı olmuştur. Bu bağlılık arşiv vesikalarında “*Bereketlü Ma’deni merbutundan Şücâüddin kazâsı*” şeklinde belirtilmiştir. Bu bağlılığı belirten belgelerin konusu genellikle vergi gibi muhtelif

²¹⁸ H. 29 B 1219/M. 3 Kasım 1804 tarihli belge; BOA, C.DRB, 31/1541 (H. 24 N 1214/M. 19 Şubat 1800); BOA, C.DRB, 61/3003 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802).

²¹⁹ H. 21 B 1208 tarihli belge.

²²⁰ H. 20 Z 1208 tarihli belge.

meseleleri içeren hususlar olmuş, 1796-1799 yılları arasında Şücaüddin kazasının yanında Çamardı, Anduğu ve Enehil karyeleri de zikredilmiştir (BOA, C.DRB, 19/942).²²¹

Yapılan vergi zulmünden dolayı madene bağlanmayı talep eden ve bu talebi olumlu karşılanan yerler de olmuştur. 3 Temmuz 1799 tarihli belgeye göre Niğde sancağına bağlı olan Gölcük Baş köy ahalisi avarız, nüzul ve tekâlif talebiyle rencide edildiklerinden dolayı Bereketli Madeni'ne ilhak edilmiştir. Esasen bu durumu; vergi yükü altında ezilen köy halkının madene bağlanarak vergilerden muaf olmayı planladıkları şeklinde değerlendirilmek de mümkündür (BOA, C.EV, 522/26395).²²² Bununla beraber Bereketli ve Bozkır madenlerine buraların etrafındaki bazı önemli timar ve vakıf köyleri de bağlanmış, madenlere emin atamasıyla beraber bu yerlere gelir sağlanmış ancak bu durum fakir ahalinin bu sefer vergi ödeyememesine ve bu konuda sıkıntı çekmesine sebep olmuştur. Bu ahali çocuklarıyla beraber maden işlerinde görevli olduğu için tarımı da bırakmış ve çaresiz kalarak bazen bu duruma isyan etmişlerdir. Timar sahipleri de bu duruma istinaden vergi düşüşüne dikkat çekip bu yerlerden ayrılarak başka yerlere atanmayı teklif etmişlerdir. Bu durumun düzelmesi amacıyla madenlerin kapatılmasına karar verilmiş ve bahsi geçen halk madene bağlanmadan önceki durumlarına döndürülmüştür (Ahmed Vâsıf Efendi, 1978; 293-294; Şafakçı, 2013; 41-42). Yine bu minvalde ilk zamanlardan itibaren madene bağlanmış ve bu işle uğraşan ahalinin bunun dışında ziraat ve ticaretle uğraşanlardan alınan vergi affı reddedilmiştir. Bu yerler madene bağlı olmalarına rağmen başka işle uğraştıkları için ödeyecekleri vergiler için durumu müsait olanlardan tamamının buna gücü olmayanların ise eksiksiz bir şekilde mükellef oldukları vergiyi taksitler halinde vermeleri emredilmiştir (Öcal, 2016; 162).

Madene bağlanacak olan veya bağlanma talebinde bulunan yerlere bazı şartlar öne sürülmüştür. Örneğin Enehil karyesinin madene bağlanması bazı koşullara bağlanmıştır. Bu şartlar; madendeki idareci ihtiyacının karşılanması, buradaki ahalinin zalimlerden uzak durması ve buraya zulmedilmesinin önlenmesidir. Bunun yanı sıra Çamardı kazasının tamamı, Menemenci aşireti, Şücaüddin kazasına bağlı Paşmakçı Deresi adıyla yedi adet köy ve Kamışlı nam Kışlakçı diye tabir edilen otuz iki adet köy de madene ilhak edilmiştir. Arşiv belgelerinde bu köylerin isimleri

²²¹ H. 20 R 1211 tarihli belge.

²²² H. 13 M 1213/M. 27 Haziran 1798 tarihli belge.

verilmemiştir. Bu bağıllıkla beraber buralardaki ahali maden hizmetinde istihdam edilmiştir (BOA, C.DRB, 31/1536).²²³ Her ne kadar yukarıda belirtilen yerler madene bağlanmış olsalar da Enehil karyesinin mahkemelik işleri İncesu kazasına, iltizam işleri de Kara Mustafa Paşa vakfına tabi olmuştur. Burası, madene bağlandıktan sonra 1799 yılından itibaren şer'î işleri Çamardı kazasına naklettirilmiştir. İltizamı da bahsi geçen yıldan itibaren Darphâne-i Âmire'den her sene vakıf mütevellisi tarafına eda edilmesi için arazi sipahisine verilmiştir. Bundan başka kimseye iltizam verilmemesi, verilecek olursa da maden emninden başka kimsenin tercih edilmemesi uyarısı yapılmıştır. Aynı belgede uzun yıllardan beri Çamardı ve Şücaüddin kazalarının da madene ilhak olduklarından bahsedilmiştir. Madene bağıllıkla beraber buraların hane-i avarız, nüzul ve cizye vergileri maden emni marifetiyle tahsil edilmiştir. Ortaköy namıyla Anduğu kazası madene bağlanınca, buraların ahali madene hizmet için taahhütte bulunmuştur. Bu taahhüde göre ahalinin; kanuna uyma, uyulmadığı takdirde taahhüt gereği Darphâne-i Âmire'ye 25.000 kuruş verme yükümlülüğü olmuş ve bu durum ahaliye tembih edilmiştir. Bu konuyla ilgili 2 Ocak 1801 tarihinde emirler yazılmıştır (BOA, C.DRB, 7/302).²²⁴ Ayrıca buraların “*şerâit-i mezkûrun ayn e'd-devam icrasına*” denilerek şer'î işlerinin kadim üzere devam edeceği 27 Haziran 1802 tarihinde belirtilmiştir. Bu konu için Niğde sancağının mutasarrıfı, naibi, vücuh-ı memalik ve iş erlerinin emir gereğince amel ve hareket etmesi emredilmiştir (BOA, C.DH, 174/8691).²²⁵

Bazı yerlerin Bereketli Madeni'ne bağlanması ise içine düştükleri bazı müşkilat neticesinde sundukları gerekçeler sonucu olmuştur. 27 Nisan 1803 tarihli

²²³ H. 2 S 1219/M. 13 Mayıs 1804 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 50/2459 (H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798); BOA, C.DRB, 53/2611 (H. 24 M 1231/M. 26 Aralık 1815); BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/M. Ocak ayının başları 1806); BOA, C.ML, 5/185 (17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818).

²²⁴ H. 16 Ş 1215 tarihli belge.

²²⁵ H. 25 S 1217 tarihli belge; Madene yükümlü tutulan bu yerde madene hizmet etmekle mükellef olanların bazı usulsüzlükleri olmuştur. Bunlar bundan dolayı cezalandırılarak 25.000 kuruşu vermekle yükümlü olmuşlardır. Ancak 1800 yılında bu kişiler, bir daha usulsüzce hareket etmeyip madene hizmetlerini eda edeceklerini beyan etmişlerdir. Madene bağlı olan bu kimselerin isimleri şu şekildedir; Çakıroğlu Hacı, Demircioğlu Mehmed, Eşkin Feyzullah Abdulhalimoğlu Hacı Abdullah, Ali Beşeoğlu Hacı, Davud Kasımoğlu Mustafa, Ömeroğlu Hacı Osman, Hatiboğlu Hacı Abdullah, Ferhat Vaizoğlu Hacı Ahmed, Kara Beşeoğlu Hacı Mehmed, Hacı Ali, Hacı Hasanoğlu Abdullah, Arab Musaoğlu Osman, Kara Ersan, Hacı Alioğlu Hacı İbrahim, Hacı Osman, Hacı Ali, Hacı Yusuf, Niğdelioğlu Çöteoğlu Ali, Tekeoğlu Ahmed, Ömer, Mevlüdoğlu Kazuoğlu Hasan, Hacı Davud, Haliloğlu Halil, İnamoğlu Ali, Şalkamcıoğlu Mehmed, Bekiroğlu Hasan, Bekdaş, İsmailoğlu Mustafa, Serçağlıoğlu, Hacı İsmail, Makdu Osman, Hacı Ahmed, Cullah Hacı Mehmed karındaşı Hüseyin, Mustafa, Ağaoğlanoğlu Hacı Vasi, Topuçoğlu Vekil Hüseyin, Ahmed, Abacıoğlu Yusuf, Satılmışoğlu Dede, Hasan, Kara Mehmed ve Remzi. Bkz. BOA, C.DRB, 13/640 (H. 21 Ra 1215/M. 12 Ağustos 1800).

belgede; Nevşehir'e bağlı Uluğaç karyesinin o dönemde merkeze on sekiz saat uzaklıkta olduğundan ve Çamardı kazasına ise dört saat uzaklıkta olduğundan bahsedilmiştir. Dolayısıyla burasının Nevşehir tarafından muhafaza edilmesi güç olmuştur. Durum böyle olunca Uluğaç karyesi ahalisi de madene bağlanmayı istirham etmiştir. Onların bu istekleri neticesinde mezkûr karye Bereketli Madeni'ne bağlanmıştır. Aynı belgede, madene bağlılık kapsamında değerlendirilen Yahyalı kazası arazisinden elde edilen aşar, önceden beri verilegelen rûsum, nûzul, avarız-ı divâniyye ve hazariye gibi vergi gelirleri maden emini marifetiyle vakitlice ve eksiksiz bir şekilde toplanması emredilmiştir. Bu kapsamda, Uluğaç karyesi Nevşehir kazasından ayrılarak Çamardı kazasına nakledilmiş ve Bereketli ile Yahyalı madenlerine tabi olmuştur (BOA, AE.SSLM III, 238/13880).²²⁶

Madene bağlı olan yerlerdeki ahalinin, maden hizmetinde istihdam edildikleri ve bu hizmetin aksatılmayarak üretimde sürekliliğin sağlanması için başka yere göçmelerine müsaade edilmemiştir.²²⁷ Belirtildiği üzere Bereketli Madeni'ne bağlı olan Çamardı kazasının köy ve kasaba ahalisi kendilerine yapılan zulümden dolayı her bir yerden beşer onar hane şeklinde başka yerlere göç etmiştir. Bundan dolayı madene bağlanmada her ne taahhüt verilmiş ise bu yükümlülük yerine getirilemez olmuştur. Bu durumda devlet, yerlerini terk eden bu hanelerin tekrar eski yerlerine dönmesini emretmiştir. Ancak bunlar, biz iskân edeli on seneyi buldu tekrar iskân etmeyiz diyerek verilen emre itaatsizlik etmiştir. Aslında kanun gereği on yıl geçince geri dönmeleri gerekmezken bu yerler için bir süre gözetilmemiştir. Verilen emrin açıklamasında bu kişilerin kendi rahatları açısından tekrar dönmeleri, madene personel takviyesinin yapılması gerektiği ve bu açıdan da tekrar eski yerlerinde iskân ettirilmelerinin münasip görüldüğü izah edilmiştir. Bu konuya dair yapılan her türlü itiraza itibar edilmeyerek bu kişilerin tekrar eski köylerine iskân edilmesi, verilen emre göre hareket edilmesi ve bu konuya muhalefet edenlerin def edilmesi emredilmiştir. Bunun için 16 Haziran 1803 tarihinde maden emini Seyyid Ömer'e,

²²⁶ H. 5 M 1218 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DH, 92/4567 (H. 8 M 1218/M. 30 Nisan 1803).

²²⁷ Srebrenica ve Rudnik madenlerinin yasaknamesinde, madene bağlı olan halkın dağıldığından bahsedilmiş ve bölgedeki kadı ve subaşların hükmü ile bu ahalinin bulunduğu yerde madene geri döndürülmeleri emredilmiştir. Bkz. Robert Anhegger-Halil İncılık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebe-i 'Örf-i 'Osmânî II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler*, TTK, Ankara, 1956, s.12.

Çamardı kazasına ait köy ve kasabaların kadı, naib, âyân, zabitan ve voyvodasına hüküm yazılmıştır (BOA, C.DRB, 38/1851).²²⁸

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Bereketli Madeni müstakil bir maden iken Çamardı buraya sonradan ilhak edilmiştir. Çamardı bir kaza olarak madene ilhak edilince idari yapısında bulunan köyler de madene bağlanmıştır. Arşiv belgesinde 1807 yılında bir mesele anlatılırken bu konu, “*Bereketlü Ma‘den-i Hümâyûnu’na merbut Çamardı kaza ve kurra*” şeklinde ifade edilmiştir (BOA, C.DRB, 4/168).²²⁹ Çamardı kazası madene bağlı olduğu için buranın ahalisi de Maden-i Hümâyûn ile meşgul olmuştur. Ahalinin çeşitli iş ve yükümlülükleri de maden emini tarafından takip edilmiştir. 1811 yılında bu bağlılıktan bahsedilirken Çamardı ahalisinin hiçbir şekilde rencide edilmemesi hep olduğu gibi vurgulanmıştır (BOA, C.DRB, 15/728).²³⁰

Bereketli Maden-i Hümâyûnu dâhilindeki ahalinin bir zulme uğratılmayıp yerlerini terk etmemeleri için önlemler de alınmıştır. Nitekim ahalinin yerinde iskânı ve madene hizmet etmesinin sağlanması esas kabul edilmiştir. Bu konuda yapılan düzenlemelerden biri iltizam bedellerinin maden emininin uhdesinde toplanmasıdır. 20 Ocak 1814 tarihli belgeye göre; Yahyalı, Okçu, Semendire, Dilmasun ve Fertek mukataalarının iltizam bedellerini maden emini tahsil etmiştir. Buralardaki iltizamın başka birine verilmesi veya ikram edilmesiyle Maden-i Hümâyûn nüfusunun azalacağına ve nizamın bozulacağına işaret edilmiştir. Bundan dolayı eğer Hatt-ı Hümâyûn gereğince buraların ihalesi yapılacaksa bir sarrafın kefaletiyle yapılması gerekmiştir. Dolayısıyla maden eminine böyle bir görev verilerek madendeki düzenin devamı ve ahalinin yerini terk etmesinin engellenmesi hedeflenmiştir. Böylece ahalinin madene yönelik hizmetinin aksatılmaması, yükümlülüğünün kesintiye uğratılmaması ve madendeki üretimin devam ettirilmesi sağlanmış olacaktı (BOA, C.ML, 777/31713).²³¹

Bazı tarihlerde yaşadıkları yerlerde zulme uğrayan ahali madene bağlanmak isteyerek yapılan zulümden kurtulmak istemiştir. Nitekim madene bağlı olan yerlere herkes müdahale edemez ve böylece madenci zümresi de korunmuş olurdu. Bundan dolayı zulme uğrayan ahali madene bağlanarak bu tür durumlardan kurtulmuştur. Bu

²²⁸ H. 25 S 1218 tarihli belge.

²²⁹ H. 2 R 1222/M. 9 Haziran 1807 tarihli belge.

²³⁰ H. 27 N 1226/M. 15 Ekim 1811 tarihli belge.

²³¹ H. 28 M 1229 tarihli belge.

kapsamda, 14 Mart 1820 tarihinde Aksaray kazasına bağlı Güruhlu? ve Suyurhisar? köy halkı Bereketli Madeni'ne bağlanarak Ateşoğlu Abdurrahman Ağa'nın zulmünden kurtulmayı umut etmiştir. Onların bu talepleri değerlendirilerek Bereketli Madeni'ne ilhak edilmeleri uygun görülmüştür (BOA, C.DH, 127/6303).²³²

Maden bölgesindeki yerlerin timar tevcihleri kapsamında Çamardı'ya tabi olan Havran mezrası 27.259 akçe bedel ile timar tevcih edilmiştir. Senelik 2.000 kuruş zeamet bedeli olan burasının sipahileri Tüfenkçi el-Hac Seyyid Halil ve Er Seyyid Mustafa'dır. Bunlar vefat etmiş ve geriye sadece büyük oğlu olan Seyyid Ahmed Latif kalmıştır. Niğde kazası naibi olan Hafız Ömer Halis Efendi'nin mahzarı ile 20 Mart 1829 tarihinde burasının timar tevcihi, tahminen 5 yaşında olan oğlana tevcih edilmiştir. Dolayısıyla madene bağlı bölgelerin timar tevcihleri de atıl vaziyette bırakılmamıştır (BOA, C.TZ, 122/6075).²³³ Madene bağlı olan derbent statüsündeki yerlerin ihalesi madene bağlı olmayan kimselere de verilmiş ve bu statüdeki yerlerin ihalesinde madene bağlı olma şartı aranmamıştır.²³⁴ Bunun yanında madenlerin nakil yolu güzergâhında bulunan köyler, madenin eşkıya zümresinin saldırısından korunması amacıyla derbent yazılmış ve bu yönde madene hizmet ettirilmişlerdir.²³⁵

Yerleri tam olarak belirtilmemesine rağmen Tarsus kazasının bazı köy ve mahalleri de Bereketli Madeni'ne bağlanmıştır. Bu yerlerin madene bağlanmasının sebebi Menemencioğullarının Bereketli Madeni'ne ilhak edilmesinden dolayı olduğu değerlendirilmektedir. Tarsus'un bazı köy veya mahallerinin Bereketli Madeni'ne bağlılığına değinilirken Menemencioğullarının da madene bağlı olduğundan bahsedilmiştir. Tarsus mütesellimliğine Haleb Valisi Ali Paşa vazifelendirilince buradaki durumun izahı için tahrir yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Tarsus'daki mahallerin Bereketli Maden-i Hümâyûnu'na bağlı olduğu, buna binaen Menemencioğullarının da madene bağlı olduğu zikredilmiştir. Bu bağlılıktan dolayı Ali Paşa, bölgede tam bir tahririn yapılabilmesi için Bereketli Madeni ihalesinin kendisine verilmesini arz etmiştir. Aksi durumda yapılan tahrirde madene bağlı olan yerlerin eksik tutulacağı değerlendirilmiştir. Neticede 1833 yılının Temmuz ayı

²³² H. 29 Ca 1235 tarihli belge.

²³³ H. 14 N 1244 tarihli belge.

²³⁴ 12 Nisan 1850 tarihinde Bac Derbendi, 20.000 kuruş bedel ile Beypazarı Muhtesibi Mehmed Yesari Efendi'ye ihale edilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 44/2157 (H. 29 Ca 1266/M. 12 Nisan 1850).

²³⁵ Alacahan derbendinin aynı zamanda bu maksatla Keban ve Ergani madenlerine gidip gelen hazinenin de güzergâhında bulunduğu ifade edilmiştir. Bkz. Orhonlu, *a.g.e.*, s. 112.

başlarında söz konusu ihale isteği kabul edilmiştir (BOA, HAT, 00452/22380).²³⁶ Bu kapsamda Bereketli Madeni'ne bağlı olan yerler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Niğde			
Bereketli	Firuzlu	Ortaköy/Anduğu	Ulukışla
Çamardı	Kabirli	Semendire	-
Enehil	Kıçiağaç	Şücaüddin	-
Fertek	Kozan	Uluğaç	-
Çamardı			
Adırmusun	Elbeyli	Kamışlı	Sazak
Ak Köprü	Enehil	Karahisar	Semendire
Ali Mohaç	Erdan	Kıçiağaç	Senedir
Andol	Ervan	Kilkahr	Suvirmez
Asma	Ferhenk	Koçaklı	Şeyhler
Bereketli	Fertek	Kordonos	Tagar
Denek	Gerdayeri?	Kozanoğlu	Tekneçukur
Derince	Gerekden	Kozluca	Tersan
Develi	Germiyan	Köprüce	Üç Kapılı
Devrin	Gölcük	Mükerrem	Yahyalı
Eksan	Hassa	Medle	Yel Atan
Dilmasun	Havran	Meşahatli	Zayi
Dündarlı	İthal	Okçu	-
Ecemiş	Kâfir Sındığı	Porsuk	-
Bereketli Maden-i Hümayûnu			
Andolos	Çamardı	Gülecek	İthal
Arif	Deneği	Harmanda	Subaşçı
Büyük Köy	Enehil	Hilat	Yahyalı
Cevher Bucağı	Fertek	Hisarlık	-
Anduğu			
Akmaz	Katık	Nasiti	Uluviran
Altıntaş	Keşan	Sivrikilise	Uşaviran
Boyad	Kilhisar	Ulukışla	-

²³⁶ H. Gurre-yi Ra 1249/M. Temmuz ayının başları 1833 tarihli belge.

Cücü (Balcı)	Küçük	Uluş	-
Şücaüddin			
Ata	Kışlakçı	Paşmakçı Deresi	-
Kamışlı	Oncak	Porsuk	-
Karahisar	Develi	Tarsus	Uç
Orcak	Karlık	Bazı Kazalar	-
			Aksaray
			Sarı Karaman

Tablo 1. Bereketli Maden-i Hümayûnu'na bağlı kaza ve karyeler.

Tabloda, Bereketli Maden-i Hümayûnu'na bağlı olan yerlerin bağlı bulundukları kazalar ve bu kazalara tabi olan köy, mahalle ve mezralar belirtilmiştir. Arşiv belgelerinde; “Ma‘den-i Hümayûn’a merbut Niğde kazâsına tabi olan karye, Ma‘den-i Hümayûn’a merbut Çamardı kazâsına tabi karye veya kurra, Bereketli Ma‘deni’ne ilhak edilen karye veya kurra” gibi ifadelere göre böyle bir tablo hazırlanmıştır. Diğer bir ifade ile bu yerler idari manada bağlı olduğu kazalara ve bu kazalar da sancak hüviyetinde olan Niğde’ye bağlı olmuştur. Ancak Niğde sancağının tamamı madene ilhak edilmemiştir. Bundan dolayı tabloda ifade edilmiş olan farklılık meydana gelmiştir. Arşiv belgelerinde Bereketli başlığı altında toplanan köy/mahallerde Bereketli Madeni’nin direk kendisi ifade edilmiştir. Bundan dolayı tablo içerisinde böyle bir başlık kullanılmıştır.

1.6. Bereketli Madeni’ne Bağlı Yerlerin Yükümlülükleri

Madene bağlı yerlerin yükümlülüğü madene hizmet etme şeklinde veya nakdi yükümlülük üzerinden yerine getirilmiştir. Buradaki yükümlülük sorumlu olunan madene yönelik olmuştur. Ancak daha önce belli bir dönem için, gerekçesiyle beraber izah edildiği üzere Bereketli Madeni Bozkır Madeni’ne bağlanmıştır. Bu bağlılıktan dolayı Niğde ve havalisi, Yahyalı, Şücaüddin, Uluviran, Çamardı nahiyesine tabi Uluğağaç ve Enehil karyeleri de Bozkır Madeni’ne ilhak edilmiştir. Bundan dolayı arşiv belgelerine göre buraların yeniden tanzim edilmesine ve buralarda bir tahririn yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Daha sonra Darphâne-i Âmire nazırı olan Mehmed Bey tarafından zikrolunan yerlerin tahriri yapılmış ve şimdilik buraların korunması için Kozanoğlu Gümüş Madeni ile Çamardı mukataası mutasarrıflığı kapsamında malikâneye verilmiş, bir de buralara emin tayin edilmiştir. Bununla beraber Kozanoğlu ve Bereketli madenleri, Darphâne-i Âmire tarafından idare edilmiştir. Bu bölgelerde şahısların üzerine kayıtlı eşya kayıtlarının miktarları için gereken

tutanaklar, her sene Darphâne-i Âmire tarafından Hazine-i Âmire ve mahallerine teslim edilmiştir. Zikredilen yerlerdeki ahalinin de maden hizmetinde istihdam edilmesi emredilmiştir. Dolayısıyla buralardaki ahalinin yükümlülüğü hizmet mukabilinde olmuştur. Bu yükümlülük belirlenirken serbestiyet üzere idare ilkesine de atıf yapılmış ve 2 Temmuz 1780 tarihinde bu konuyla alakalı bir ferman düzenlenmiştir (BOA, C.DRB, 5/233).²³⁷

Bereketli Madeni'ne bağlı olan yerler, madene ilhak edilirken bu yerlere bazı yükümlülükler yüklenmiş ve bu yükümlülüğün yerine getirilmesi orası için bir zorunluluk olmuştur. Yükümlülük kapsamında madene bağlanan yerler bu yükümlülüğü yerine getirmedikleri takdirde bir bedel ödemek zorunda kalmıştır. Durum böyle olsa da maddi durumu iyi olmayan yerlerin ahali si bu bedeli dahi ödeyememiştir. Mesela Çamardı, Enehil ve İncesu kazaları ahali sinin, bazı dönemlerde yükümlülüklerini yerini getirmeye güçleri yetmemiştir. Cevher, fırın, hatıb gibi ihtiyaçların karşılanmasından sorumlu olan bu yerlerin ahali si, fakirü'l-hal olduklarından dolayı bu yükümlülüklerini yerine getirmek için borçlanma yoluna gitmiştir. Buna istinaden de İthal karyesi ahali si Çamardı nahiyesinden borç almıştır. Ardından burası İncesu kazasına ilhak edilmiştir. 23 Ekim 1780 tarihinde Çamardı kazasının birçok vergi hanesinin bu durumda olduğu, bu hanelerin İstanbul Baruthânesi ocaklığı olduğu, Çamardı karyesinin eski köylerinden olan Enehil'in bu sıkıntıdan dolayı ref edildiği, Fertek karyesinin dâhi Çamardı'dan borç aldığı ve bundan dolayı Niğde kazasına ilhak edildiği belirtilmiştir. Muhtemelen yine İstanbul Baruthânesi ocaklığına tabi olup yükümlülüğü yerine getiremeyerek borçlanmaya gidilmesinden dolayı ahali sinin maden hizmetinde istihdam edilmesi şartıyla Enehil karyesi İncesu kazasından, Fertek karyesi de Niğde kazasından ihraç edilmiş ve Çamardı nahiyesine yani Bereketli Madeni'ne ilhak edilmiştir. Yine bu kapsamda Bereketli Madeni mağaralarına o dönemde üç dört saat yakınlıkta bulunan Yahyalı kazası zeameti, reayanın madende istihdam edilerek cevherlerin fırınlara nakledilmesi işinde yükümlü kılınmışlardır. Bu konuların belirtildiği arşiv belgesinde, maden köylerinden sayılan Niğde köyleri ve Niğde mutasarrıflığı âyânları, senelik üç taksit halinde 2.750 kuruş imdâd-ı hafriye vermekle yükümlü tutulmuştur. Nakdi

²³⁷ H. 29 C 1194 tarihli belge.

yükümlülükle mükellef tutulan bu yerlerin verecekleri miktarlar ise Darphâne'ye teslim edilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).²³⁸

Madene bağlı olmanın yükümlülüğünün bir diğer çeşidi, ahalinin ödemek zorunda olduğu vergi karşılığında belirli miktarda cevherin çıkarılarak teslim edilmesidir. Bu kapsamda ocaklık olarak değerlendirilen yerler ödemek zorunda olduğu vergilere mukabil belirli miktarda güherçile vererek bu vergilerden muaf tutulmuştur. Nitekim Niğde sancağı da bu çerçevede değerlendirilmiş ve İstanbul Baruthânesi ocaklığından sayılmıştır. Buna göre Niğde sancağı, hâne-i avarız ve nüzul vergilerine karşılık İstanbul Baruthânesi'ne güherçile vermekle yükümlü olmuştur. Örneğin 4 Kasım 1781 tarihinde Niğde'ye bağlı Çamardı kazasının hâne-i avarız ve nüzulleri hesap edildiğinde bu miktar 59,5 kuruştan 30.000 akçeye ulaşmıştır. 10 Kasım 1781 tarihli belgeye göre de Niğde sancağı İstanbul Baruthânesi ocaklığından sayılmıştır. Niğde sancağı halkı, madene bağlı olmakla beraber yükümlülükleri gereği madende istihdam edilmişlerdir. Bunların maden hizmetinde istihdam edilmesine karşılık ödemekle yükümlü oldukları avarız ve nüzul vergileri bulunmuştur. Niğde sancağı halkı da söz konusu avarız ve nüzul hane vergilerine karşılık olarak güherçile vermek zorunda kalmışlardır. Maden emini tarafından tahsil edilen güherçile, Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir. Darphâne-i Âmire ise bu güherçileyi "Hazine-i Âmire"ye veya "İstanbul Baruthânesi" ocaklarına göndermiştir. Buna binaen Niğde sancağında bulunan kazaların 376 adet verilmiş olan hâne-i avarız ve nüzullerine mukabil 11.798 kıyye (15.125 kg) güherçile üretilmiştir. Söz konusu güherçile, 1782 yılına mahsuben İstanbul Baruthânesi nazırı olan Ahmed isimli kişiye verilmiştir. Çamardı kazasına kaydedilmiş olan 10 adet avarız ve nüzul hanelerinin hesabı ise 59,5 kuruştan 35 akçeye tekabül etmiştir. Dolayısıyla hesap edilen miktar üzerinden avarız ve nüzullerin alınması için baş muhasebeye ilm ü haber verilerek buna göre de hareket edilmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 63/3108).²³⁹

İstanbul Baruthânesi ocaklığına bağlanan Niğde ve kazalarında her sene tahrir yapılması konusunda emir verilmiştir. Böylece senelik olarak hanelerin nüzul bedelleri, mîrî mal, mukataa ve güherçile değerlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yukarıda değinildiği üzere Niğde ve kazaları üç yüz ellişer adet hane-i avarız ve nüzullerine mukabil 11.198 kıyye güherçile-i halis vermek üzere İstanbul Baruthânesi

²³⁸ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

²³⁹ H. 23 Za 1195/M. 10 Kasım 1781 tarihli belge.

ocaklığından sayılmıştır. Çamardı kazasına kayıtlı olan beşer adet avarız ve nüzul haneleri de Niğde'nin güherçile-i halis ocaklığına dâhil edilmiştir. Çamardı'nın bu yükümlülüğü hesap edilmiş ve toplamda 59,5 kuruştan 35 akçeye ulaşmıştır (BOA, C.DRB, 65/3244).²⁴⁰

Bir diğer ocaklık tayin edilen bölge ise Ulukışla menzili olmuştur. Bereketli Madeni'nin cevher üretiminde ihtiyaç duyulan fırın, hatıb ve kömür malzemeleri, madene bağlı olan Çamardı nahiyesinin ahalisi tarafından yükümlülük kapsamında yerine getirilmiştir. Madene yakın olması sebebiyle Enehil karyesi ve İncesu kazası da madene ilhak edilmiş ve buraların ahalisi maden hizmetinde görevlendirilmiştir. Bunlar, Yahyalı'da ortaya çıkan madenleri mekkariler vasıtasıyla taşımışlardır. Yahyalı'daki cevherler Aladağ ismindeki mahalle o dönemde üç dört saat uzaklıktadır. Bundan dolayı Ulukışla menzili ile zikredilen yerler ve Şücaüddin kazasına bağlı Paşmakçı Deresi'nde ortaya çıkan madenlerin ahalisi İstanbul Baruthânesi ocaklığından sayılmıştır. Enehil de bir derbent olarak Çamardı kazasına bağlı sayılmıştır. Böylece İncesu ve civar köyleri, Vezir Kara Mustafa Paşa vakfı mülhakatı, Niğde'ye tabi Fertek, Konya'da vaki olan İbrahim İmaret Otağı, Develi'deki derbentler, Yahyalı kabilesinden olan derbent cemaatleri ve Çamardı kazasında kayıtlı olan 5 adet hane-i avarız ve nüzuellerine mukabil güherçile vermek şartıyla İstanbul Baruthânesi ocaklığına bağlanmıştır. Bu yerlerden Paşmakçı'da bulunan belirli isimler Ulukışla menziline ocaklık olarak tayin edilmiştir. Bu ocaklığa tayin edilenler, ödemek zorunda oldukları cemm-i tekâlif ve imdâd-ı hazariye vergilerinden umur-ı menzil, derbent, hisarlar ve hanları tamir etmek şartıyla muaf ve müselleme tutulmuştur. Söz konusu bu yerlere vergi tahsili adı altında bir zulüm yapılmaması için iltizamın, derbent hizmetlerinin ve menzil işlerinin maden emini marifetiyle yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca maden emini olan kişiler, mal ocaklığını Baruthâne nazırlarına tamamen ödedikleri takdirde sadece mîr-i mirânlık kayıtları ref edilmiştir. Söz konusu bu yerlerin iltizam bedellerinin zeamet mutasarrıflarına vakitlice teslim edilmesi tembih edilmiştir. Bahsi geçen bu yerlerden Şücaüddin kazası, Paşmakçı Deresi ve Ulukışla menziline madene olan yükümlülükleri, cevherlerin fırınlara nakledilmesi ve yeni mağaraların ortaya çıkarılması olarak belirlenmiştir (BOA, C.DRB, 64/3198).²⁴¹ Burada Kayseri

²⁴⁰ H. 7 Za 1195/M. 25 Ekim 1781 tarihli belge

²⁴¹ H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780 tarihli belge.

sancağının İncesu karyesinde bulunan Mustafa Paşa evkafının ayrı bir durumundan da bahsedilmiştir. Nitekim burası Celali istilasından dolayı harap olmuştur. Buraların güvenliği ve yolcuların rahatı için 1747 yılına istinaden Karakoyunlu Türkmenlerinden 60 derbentçi tayin edilmiştir. Bu köyden devlet hazinesine her sene 6.400 akçe ödenmek üzere nizam verilmiştir. Ancak iki senedir bu göreve memur olan kişiler, belgelerin ifadesiyle; mal sevdasıyla akçeleri göndermeyerek derbentçilerden de akçe talebinde bulunmuştur. Bunlar, gerek derbentçi gerekse Bereketli Madeni bölgesinden sayılmasıyla serbestiyet sistemine dâhil edilmiştir. Bundan dolayı bunlar, avarız-ı divânîyye, tekâlif-i örfîyye ve şukkadan muaf tutulmuş ve 1784 yılında bu durumdan dolayı buralara kimsenin müdahale etmemesi amacıyla uyarıda bulunulmuştur. Bu uyarıya serbestiyet ilkesi gereğince maden emini de tabi tutulmuştur. Çünkü bazı dönemlerde maden eminleri, kendilerine verilen emir gereğince buralardan kütük, güherçile, kömür, kül ve kürek gibi hizmet malzemesinin karşılığı olarak vakıf yerlerine haksız müdahale etmişlerdir. 1784 yılında buralara yapılan haksız müdahalelerden bahsedilirken maden emininin dikkat etmesi gereken hususların zikredildiği bölümlerde, madene ilhak edilen bölgelerin yükümlülüğü de kendilerine hatırlatılmıştır. Niğde sancağında vaki olan Kara Hisarlı, Şücaüddin, İncesu ve Nevşehir kaza ahalisi madene kütük ve kömür nakletmekle yükümlü olmuştur. Bunun için madene yaptıkları hizmet mukabilinde buralardan haksız bir talepte bulunulmaması için gereken önlemlerin alınması izah edilmiştir. Yine buralara yapılan baskı neticesinde nakdi yükümlülük de dile getirilmiştir. Bereketli Madeni'ne bağlanan yerlerin maden hizmeti bedeli 200 kuruş hazarîye ve Sefer-i Hümâyûn olduğunda 500 kuruş seferîye vermekle yükümlü tutulmuşlardır. Bu miktarların ödenmesi ise üç taksite bölünmüştür (BOA, C.EV, 214/10689).²⁴²

1784 yılında Niğde sancağı Bereketli Madeni'ne ilhak edilince buradaki ahalinin yükümlülüğü de belirtilmiştir. Madenin imal ve idaresi, maden emini olan dergâh-ı mualla kapıcı başlarından el-Hac Hasan kullarına ihale edilmiştir. Madenin “*ber vech-i istiklal serbestiyet*” üzere idare edileceği belirtilmiş ve Niğde sancağının kaza ve köyleri ile beraber maden emini tarafından himaye edilmesi emredilmiştir. Bu kapsamda buraların ahalisinin himaye, sıyanet, umur ve hususlarına hariçten kimsenin müdahale etmemesi istenmiştir. Ahalinin madende istihdam edilmesiyle beraber yükümlülükleri de açıklanmıştır. Bu yükümlülüğe göre sancak ahalisi; mağaraların

²⁴² H. 27 S 1192 tarihli belge.

hafriye edilmesi, kilitli cevherin imal ve ihraç edilmesi, altın ve gümüşün ortaya çıkarılarak nakledilmesi, çıkarılan cevherin peyder pey İstanbul'a ve Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmesiyle mükellef kılınmıştır. Ahalinin yükümlü tutulduğu tüm bu hizmete gereken gayret ve ihtimamı göstermesi için uyarı mahiyetinde bir de hatırlatmada bulunulmuştur (BOA, C.DRB, 55/2736).²⁴³

26 Mart 1790 tarihli belgede, Kozanoğlu ve Çamardı mukataasının yine Darphâne-i Âmire tarafından idare edildiği belirtilerek buraların ahalisinin madende hizmet edecekleri vurgulanmıştır. Ancak söz konusu arşiv belgesinde, ahalinin bu yükümlülüğü yanında madenlerin malikâneye verilmesi ve ahalinin her sene ödemesi gereken mal mîrîlerini vakti zamanıyla teslim etmesi de emredilmiştir. Böylece zikredilen tarihte buraların ahalisinin yükümlülüğü hizmet ve nakdi yükümlülük şeklinde olmuş ve her iki mukataa da müstakilen teşkil edilmiştir. Bu bölgeler bu şekilde iyi idare edilmez ise mukataa malikânelerinin tek elden yani Bereketli Madeni'ne ilhak edileceğinden bahsedilmiştir (BOA, C.DRB, 16/773).²⁴⁴

Madene bağlı yerlerin yanında maden hizmetinde görevlendirilen aşiretlere de yükümlülük yüklenmiştir. Menemencioğulları bu aşiretlere dendir. Daha önce belirtildiği üzere Menemencioğullarından Ahmed Bey, Adana valisinin baskısından kurtulmak için Bereketli Madeni'ne bağlanmayı teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir. Bu bağlilikla beraber aşiret her sene madene 1.000 yük cevher ve 500 deve yükü odun ve kereste taşımayı taahhüt etmiştir. Böylece Menemencioğulları, Niğde vilayetine bağlı Bereketli Madeni'ne senelik odun ve kütük temin etmekle mükellef tutulmuş, bu yerine getirilmez ise Darphâne-i Âmire'ye 30.000 kuruş vermeleri zorunlu tutulmuştur. Bunların madenin hangi görev alanında istihdam edileceği meselesiyle maden emini ilgilenmiştir. Menemencioğullarının muhtelif tarihlerdeki usulsüzlüklerinin belirtildiği her arşiv belgesinde bu yükümlülükleri kendilerine hatırlatılmış ve vermiş oldukları taahhütleri tekrar kendilerine bildirilmiştir (BOA, C.DH, 290/14491).²⁴⁵

Tarihi olmayan bir belgede, maden emininin halef selef ilişkisinden dolayı kömür, kütük bedeli ve imdadiye vergilerinin tutulduğu bir defterden bahsedilmiştir.

²⁴³ H. 19 B 1199/M. 28 Mayıs 1785 tarihli belge.

²⁴⁴ H. 10 B 1204 tarihli belge.

²⁴⁵ H. 7 N 1197/M. 6 Ağustos 1783 tarihli belge. Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 7/314 (H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798); BOA, C.DRB, 53/2611 (H. 24 M 1231/M. 26 Aralık 1815); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/M. Ocak ayının başları 1806); BOA, C.ML, 5/185 (17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818).

Bu bedeller ile vergi dâhilinde madene bağlı olduğu belirtilen Hilat kazasına değinilmiştir. Arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere Hilat kazası, Bereketli Madeni'nin kömür ve kütük ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef kılınan bir köy olmuştur. Ancak bu bedellerin miktarı ve neye tekabül ettiği konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir (BOA, C.DRB, 2/88). Aynı durum Çamardı kazasına bağlı Bereketli karyesi için de geçerlidir. 1800 yılına dair Bereketli karyesi ahalisinin de madene yönelik kömür ve kütük bedeli ile imdadiye makbuzunun olduğu belirtilmiştir. Burada da bu bedellerin miktarı ve neye tekabül ettiği konusunda bilgi verilmemiştir (BOA, C.DRB, 10/456).²⁴⁶

26 Mart 1802 tarihli arşiv belgesinde, Yahyalı kazasının Yazı Pınarı ve Delikli Taş mevkilerinde bulunan madenler için fırınların inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Zikredildiği üzere buradaki madenler belli bir dönem Bereketli Madeni'ne bağlanmış ve bu madendeki cevherlerin gayet verimli olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla buradaki cevherlerin yerinde işletilmesi maksadıyla fırınların inşa edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Fırınların inşası için kömür ve kütüğe ihtiyaç duyulmuş ve bu malzemelerin dağdan gelecek olması sebebiyle uzak mevkilerde bulunduğu belirtilmiştir. Bu iş için Yahyalı kaza ahalisi, inşa edilecek olan üç fırın için bu malzemeleri tedarik edeceğine dair taahhütte bulunmuştur. Böylece mezkûr kaza ahalisi madene hizmetle yükümlü kılınmıştır. Bunun yanı sıra Sera? ve Karahisar-ı Develi kazaları ahalisi, kömür ve kerestenin Bereketli Madeni'ne götürülmesiyle beraber bu malzemelerin maden bölgesindeki zeamet sahiplerine ait olacağını bildirmiştir. Belirtilen yükümlülük altına giren ahalinin maden bölgesindeki vergi defterine kaydedilmesi yani imdad-ı hazarîye ile avarız vergi muafiyeti sistemine dâhil edilmesi istenmiştir. Nitekim reyanın bu işte kusur göstermemesi ve kendilerine bu konuda müdahale edilmemesi emredilmiştir. Böylece mezkûr yerler Bereketli Madeni adına Baş Muhasebe defterine kaydedilmiştir. Madene yönelik hizmet yükümlülüğü olmayanlardan ise nakdi vergi alımı yapılmıştır (BOA, C.DRB, 15/729).²⁴⁷

Belli bir dönem Bereketli Madeni'ne bağlanan Post Madeni'nde de yükümlülük sistemi uygulanmıştır. Buradaki madenlerden çıkarılan cevherler Karataş

²⁴⁶ H. 29 Ra 1215/M. 20 Ağustos 1800 tarihli belge.

²⁴⁷ H. 22 Za 1216 tarihli belge. Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802); BOA, C.ML, 5/185 (17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818).

İskelesi'ne nakledilmiştir. Bu iş için belli bir dönem Fersendioğlu İbrahim Ağa ve Adana valisi el-Hac Mustafa Reşid Efendi görevlendirilmişse de bu kişilerin görevlerinde tam bir istikrar sağlayamamaları neticesinde maden atıl bir vaziyette kalmıştır. Maden müdürünün himayesine bırakılan Post Madeni'nde üretilen bakır ve kurşunun nakledilmesi için bazı aşiretler görevlendirilmiştir. Bu aşiretlere maden ağası tarafından bir senet verilmiş ve böylece bölgedeki aşiretler maden cevherlerini iskelelere nakletmekle yükümlü tutulmuştur. Yükümlülük ile görevlendirilen aşiretlere, maden hizmetinden ve nakliye maddesinden muaf olduklarına dair bir emir düzenlenmiştir. Bununla beraber mîrî demirin nakledilmesi için bu konuyla alakalı olan tekâliften de muaf olmuşlardır. Ancak bu muafiyetlerin uygulanmasıyla mal-ı mîrînin eksileceğine işaret edilmiştir. Bölgedeki madenlerden çıkarılan cevherler, Tarsus'daki iskelelerden Kızanlı İskelesi'ne de nakledilmiştir. Bunun için Sıddıklı, Bozdoğan, Karahacılı ve Karakayalı cemaat ve aşiretleri kiralarnı vererek develeriyle cevherleri nakletmek suretiyle madene hizmet etmekle yükümlü olmuştur. Bu yükümlülük şartı gereğince de salyâne ve tekâliften muaf ve müsellemler tutulmuşlardır (BOA, C.DRB, 28/1382).²⁴⁸

Madene bağı olan yerlerin ahalisine, yükümlü kılınan vazifelerini icra etmeleri için maden emninden başka kimsenin müdahale etmemesi emredilmiştir. Bu konuda fermanlar ve emirler kaleme alınmıştır. Yazılan bu ferman ve emirlerin birisinde bu konu şöyle izah edilmiştir:

“Mîrî ma'denlerin serbestin şürû-ı der-kenâr. Ma'den-i mirîyye hizmetlerine muîn olan kurra ve kazâlar mefrûzü'l-aklâm ve maktu'ü'l-kadem min küllî'l-vücûh serbest olub kâffe-i umûr ve husûsları ma'den emînleri ma'rifetleriyle revîyyet olunmak ve zirâ mîr-i mirân ve kuzât ve nüvvâb ve voyvoda vesâir ehl-i örf tâifesi taraflarından bir vechle müdâhil olunmayub ihzâr-ı teklif ile rencîde itdirilmemek şürûtundandır fermânım devletlü inâyetlü sultânım hazretlerininindir” (BOA, C.DRB, 4/198).²⁴⁹

Bu hususlar, birçok arşiv belgesinde madenin serbestiyetliğinin ihlal edildiği her durum için belirtilmiştir. Bereketli karye ahalisi için de bu hususlar belirtilerek ahalinin yükümlülüğü zikredilmiştir. Burada serbestiyetliğin ihlal edildiği her ne

²⁴⁸ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

²⁴⁹ H. 23 Ra 1179/M. 9 Ekim 1765 tarihli belge.

durum varsa bunun def edilmesi ve Bereketli ahalisinin madende istihdam edilmesi emredilmiştir. Bu istihdam kapsamında bölge ahalisi; serbestiyet gereği mezalimden muhafaza edilmesi, madenin havale edilmesi, cevherin korunması, mağaraların hafriyat edilmesi, cevherin ihraç edilmesi, germiyet ile fırınların ısıtılmasının sağlanması ve peyder pey madenin Darphâne-i Âmire'ye nakledilmesine yardım edilmesi gibi hizmetlerle yükümlü tutulmuştur. 1817 yılında Bereketli karyesinde belirtilen bu görevleri kimlerin yaptığı belirtilmemiş ve mezkûr karye ahalisinin tamamı bu işlerden yükümlü olmuştur (BOA, C.DRB, 18/875).²⁵⁰

11 Şubat 1817 tarihli belgeye göre Bereketli Madeni'ne bağlanan karye ahalisinin hal ve gücüne göre bir defter tevzi edilmiştir. Buna göre madene bağlı olan karye ahalisi, madenin tadilat ve bakımından da sorumlu tutularak her bir bireyin durumuna göre “*balta defteri*”²⁵¹ düzenlemiştir. Bu defter tahrir defteri esas alınarak hazırlanmıştır. Maden hizmetinde yükümlü tutulan ahalinin hizmete yönelik kusurlarının olup olmadığı yine bu defterden tespit edilmiştir. Bunun için maden hizmetinde yükümlü olan karyelerin marifet-i şer‘ ve maden emini marifetiyle tahkik olunması istenmiştir. Madene bağlı olan köylerin tadilat ve düzenlenmesinden de sorumlu olan ahalinin bu durumlarını gösteren balta defterleri, kendi hal ve güçlerine göre taksim edilmiştir. Böylece esas yükümlülüğü madende istihdam edilme hizmetine müteallik olan ahali, bulundukları köylerin tadilatından da sorumlu tutulmuş ve ek bir yükümlülük ile mükellef kılınmıştır (BOA, C.DRB, 18/875).²⁵²

2. Hukuki Durum

2.1. Maden ve Madene Bağlı Bölgelerde Ortaya Çıkan Sorunlar

Bereketli Madeni'nde çalışan görevlilere dair birçok sorun tespit edilmiştir. Bu sorunlarda bizzat maden çalışanlarının dâhil olduğu sorunların yanında madenin çalışmasını önemli derece etkileyen ve madenin tatil edilmesine sebep olan olaylar daha fazla önem arz etmektedir. Bundan dolayı bizzat maden çalışanlarının dâhil

²⁵⁰ H. 24 Ra 1232/M. 11 Şubat 1817 tarihli belge.

²⁵¹ Osmanlı Devleti madenlerinde ihtiyaç duyulan kömür ve kütük, madene bağlı yerlerin ahalisinden görevlendirilen baltacılar tarafından temin edilmiştir. Dolayısıyla bu defterde, Bereketli Madeni'nin söz konusu ihtiyacının giderilmesine yönelik görevlendirilen baltacıların teferruatlı bilgilerinin tutulduğu öngörülmektedir.

²⁵² H. 24 Ra 1232 tarihli belge. Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 53/2611 (H. 24 M 1231/M. 26 Aralık 1815); BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/M. Ocak ayının başları 1806); BOA, C.ML, 5/185 (17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818).

olduğu sorunlara kısaca değinilerek madenin çalışmasını, üretimini etkileyen sorunların üzerinde daha fazla durulmuştur.

Maden çalışanlarının dâhil olduğu sorunlar arasında; maden emininin kütük, güherçile, kül ve kürek hizmetlerini bahane ederek Merzifonlu Kara Mustafa Paşa vakfına haksız müdahale etmesi (BOA, C.EV, 214/10689)²⁵³, maden emininin madene bağlı olmayan yerlere müdahale etmesi (BOA, AE.SABH I, 193/12908)²⁵⁴, maden emininin madene bağlı olmayan yerden odun ve kütük bedeli talep etmesi (BOA, AE.SABH I, 200/13353)²⁵⁵, maden eminlerinin halef selef ilişkisinden dolayı devir teslimde sıkıntının yaşanması (BOA, C.DRB, 10/456)²⁵⁶, madene bağlı olmayan kişilerin maden ahalisinin iltizam işlerine dâhil olması nedeniyle madencilerin huzursuz olması (BOA, C.DRB, 31/1539)²⁵⁷, maden emininin zahire sattığının isnat edilmesi (BOA, HAT, 284/17047)²⁵⁸, maden idaresi muhasebesine bakan Pavli'nin hapisten firar etmesinin Bulgar Dağı Madeni-i Hümâyûnu müdürü Abdi Efendi'den sorulması ve müdürlük devir tesliminin halledilmesi (BOA, A.MKT.MHM, 275/50)²⁵⁹, maden ustabaşısının sahte mahzar düzenleyerek ahaliden haksız para toplaması (BOA, A.MKT.UM, 347/57)²⁶⁰, Bereketli Madeni müdürü Salih Ağa'nın beş senedir evine gitmeyerek madende kalması (BOA, A.MKT.DV, 143/42)²⁶¹, Bereketli Madeni müdürü Salih Efendi ile halefi Rıfat Efendi arasındaki anlaşmazlık (BOA, MVL, 596/33)²⁶², madencilerin zimmetlerine para geçirmesi (BOA, MVL, 63/16)²⁶³, maden müdürüne yönelik zimmet suçlaması (BOA, ŞD, 3212/28)²⁶⁴,

²⁵³ H. 27 S 1192/M. 27 Mart 1778 tarihli belge.

²⁵⁴ H. 13 Ra 1198/M. 5 Şubat 1784 tarihli belge.

²⁵⁵ H. 21 Ş 1198/M. 10 Temmuz 1784 tarihli belge; Bu konuya dair benzer bir sorun için bkz. BOA, TS.MA.e, 1270/26 (H. 2 M 1224/M. 17 Şubat 1809).

²⁵⁶ H. 29 Ra 1215/M. 20 Ağustos 1800 tarihli belge.

²⁵⁷ H. 29 B 1219/M. 3 Kasım 1804 tarihli belge.

²⁵⁸ H. 29 Z 1225/M. 25 Ocak 1811 tarihli belge.

²⁵⁹ Tarihsiz belge.

²⁶⁰ H. 26 Ş 1275/M. 31 Mart 1859 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, A.MKT.UM, 380/21 (H. 25 R 1276/M. 21 Kasım 1859); BOA, A.MKT.UM, 347/58 (H. 26 Ş 1275).

²⁶¹ H. 28 S 1276/M. 26 Eylül 1859 tarihli belge.

²⁶² H. 18 Ş 1276/M. 11 Mart 1860 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, MVL, 371/56 (H. 5 S 1278/M. 12 Ağustos 1861); BOA, A.MKT.UM, 508/39 (H. 16 R 1278/M. 21 Ekim 1861).

²⁶³ Tarihsiz belge.

²⁶⁴ H. 25 Ca 1286/M. 2 Eylül 1869 tarihli belge; BOA, ŞD, 1179/1 (H. 10 B 1303/M. 14 Nisan 1886); Zimmet suçlamasında adı geçen maden müdürü Mehmed Halid Bey hakkında dava sürecine dair birçok bilgi verilmiştir. Bu bilgiler için bkz. BOA, ŞD, 1178/11 (H. 12 Ş 1302/M. 27 Mayıs 1885); BOA, ŞD, 2915/31 (H. 12 R 1303/M. 18 Ocak 1886); BOA, ŞD, 2919/45 (H. 20 M 1304/M. 19 Ekim 1886); BOA, ŞD, 1711/5 (H. 20 M 1304/M. 19 Ekim 1886); BOA, ŞD, 1713/5 (H. 6 Za 1304/M. 27 Temmuz 1887); BOA, ŞD, 316/15 (H. 1 R 1305/M. 17 Aralık 1887); BOA, ŞD, 1713/20 (H. 9 Ca 1305/M. 22 Şubat 1888); BOA, ŞD, 2930/25 (H. 26 Za 1306/M. 24 Temmuz 1889); BOA, ŞD, 2964/12 (H. 23 R 1312/M. 24 Ekim 1894); BOA, ŞD, 1176/25 (H. 25 Z 1301/M. 16 Ekim 1884); BOA, ŞD, 2486/21 (H.

ustabaşının maden ahalisinden haksız para toplaması (BOA, HAT, 00502/24640)²⁶⁵ ve maden için tahsil edilen vergilerin eksik olması (BOA, A.MKT.UM, 5/54)²⁶⁶ olayları tespit edilmiştir.

Madenin idaresine, üretimine ve tatil edilmesine etki eden olaylar Darphâne'nin çalışmasını ve Bereketli Madeni'nin devlet nezdindeki önem derecesini etkilediğinden bu olaylar büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu olaylar karşısında devletin madenlere yönelik verdiği tepki de madenin işletilmesine dair önemi ortaya koymaktadır. Bu nedenle Bereketli Madeni'nde yaşanan ve önemli olarak kabul edilen olaylar aşağıda açıklanmıştır.

9 Ekim 1765 tarihli belgeye göre bakır ve gümüş madenlerindeki madenciler vali, Niğde mütesellimi ve voyvoda gibi ehl-i örf taifesi tarafından mübaşir ve levendat aracılığı ile rencide ve rahatsız edilmiştir. Bu durum madencilerin ve madenin harap olmasına neden olduğundan merkezden 24 Nisan 1766 tarihinde, madencilerin işleri için sadece eminin yetkili olduğu, harici kimsenin bu işlere karışmaması gerektiği uyarısında bulunulmuştur. (BOA, C.DRB, 4/98).²⁶⁷

12 Ocak 1781 tarihli belgeye göre; esircilik ile meşhur olan Nalbandoğlu Hacı Ali, maden çalışanı birçok kişiden borç para almış, kimi mağara ve cevherleri zapt etmiş ve bu durumda Bereketli Madeni ekonomisi zora girerek iflas etmiştir (BOA, AE.SABH I, 259/17436).²⁶⁸

Bereketli Madeni'ne bağlı olmalarına rağmen Çamardı kazasına bağlı 36 adet köyden 18 adedi başka yerlere göç etmiş ve bu durum üretimi önemli derecede etkilemiştir. Bu ahali hem göçtükleri yerde zulme uğradığından hem de zamana bakılmaksızın tekrar madende istihdam edilmeleri gerektiğinden madene döndürülmeleri 22 Şubat 1794 tarihinde emredilmiştir. Böylece madende tekrar germiyet üzere üretimin yapılacağı vurgulanmıştır (BOA, AE.SSLM III,

13 S 1302/M. 2 Aralık 1884); BOA, ŞD, 2917/11 (H. 28 R 1303/M. 3 Şubat 1886); BOA, ŞD, 2951/64 (H. 15 Ş 1309/M. 15 Mart 1892); BOA, ŞD, 2593/5 (H. 12 L 1309/M. 10 Mayıs 1892); BOA, ŞD, 2971/8 (H. 12 Ra 1313/M. 2 Eylül 1895); BOA, BEO, 677/50757 (H. 14 Ra 1313/M. 4 Eylül 1895); BOA, DH.MKT, 431/12 (H. 1 R 1313/M. 21 Eylül 1895); BOA, BEO, 811/60782 (H. 7 S 1314/M. 18 Temmuz 1896); BOA, ŞD, 2977/35 (H. 20 Ra 1314/M. 29 Ağustos 1896); BOA, ŞD, 1732/4 (H. 15 C 1314/M. 21 Kasım 1896).

²⁶⁵ Tarihsiz belge.

²⁶⁶ Tarihsiz belge.

²⁶⁷ H. 23 R 1179 tarihli belge.

²⁶⁸ H. 16 M 1195 tarihli belge.

191/11491).²⁶⁹ Tarihsiz belgede; Kılanoğlu Kara Hasan, Fettahoğlu Köçek Hasan ile kardeşi Durubaş Namuk isimli kişiler, Şücaüddin ahalisine zulmettiğinden madenin kömür ve kütük temini gibi işleri aksamış ve bu kişiler eğer itaatte bulunmazsa hanımlarının da tedib edileceği belirtilmiştir (BOA, AE.SABH I, 330/22766).²⁷⁰

28 Temmuz 1794 tarihli belgeye göre Bereketli Madeni emini at-çeken ağası Arapzade Süleyman Ağa, maden ahalisinin canına, malına ve namusuna zarar vermiş, 500'den fazla adamı maden ahalisine musallat etmiş ve madenin ref edilmesi gündeme gelmiştir. Maden ahalisi bu durumu merkeze şikâyet etmiş ve madenin ref edilmemesini, maden emininin azledilmesini ve zalemenin yargılanmasını arz etmişlerdir (BOA, HAT, 182/8312).²⁷¹

Niğde mütesellimi ve Bereketli Madeni emini Hacı Fazlı Ağa, görevini layıkıyla yerine getiremediğinden bu durumu fırsat bilen Niğdeli Kadioğlu Hacı Mustafa ve Ortaköylü Hacı Dede isimli kişiler, reayayı tahrik ederek kendi meslek gruplarından olan bazı bakkal ve manavları kışkırtmışlardır. Böylece Darphâne'den alınan sermaye telef edilmiş, üretilen gümüş ve bakır yağmalanmış ve neticede maden emini azledilmiştir. Taşkınlık çıkaranların da çavuş vasıtasıyla yakalanarak 28 Temmuz 1799 tarihinde Konya kalesinde kal'a-bend cezasına çarptırılmaları için hüküm yazılmıştır (BOA, C.DRB, 38/1862).²⁷²

Yahyalı Madeni'nde, madenci taifesinin Yazı Pınarı mağaralarının uzaklığını bahane ederek buradan cevher çıkarmaması üretimi önemli derecede etkilemiş ve bu sorunun engellenmesi 2 Şubat 1801 tarihinde Bereketli Madeni emini Ali'ye hükümle bildirilmiştir (BOA, C.DRB, 2/58).²⁷³ 18 Temmuz 1801 tarihinde ise Çamardı kazasına bağlı Devrin köyünden bazı yaramaz kişiler, Bereketli Madeni'ne zarar vermiş, Yahyalı Madeni'ni tahrip ederek buradaki cevherlerin Bereketli'ye taşınmasına neden olmuştur (BOA, C.DRB, 28/1379).²⁷⁴ 22 Haziran 1803 tarihinde de Karahisar-ı Develi sakinlerinden ve eşkıya taifesinden olduğu belirtilen kişilerin ahaliye zulmü neticesinde maden tatil edilmiştir (BOA, AE.SSLM III, 275/15895).²⁷⁵

²⁶⁹ H. 21 B 1208 tarihli belge.

²⁷⁰ H. 11 C 1195/M. 4 Haziran 1781 tarihli belge.

²⁷¹ H. 29 Z 1208 tarihli belge.

²⁷² H. 24 S 1214 tarihli belge.

²⁷³ H. 18 N 1215 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 16/788 (H. 18 L 1215/M. 4 Mart 1801).

²⁷⁴ H. 7 Ra 1216 tarihli belge.

²⁷⁵ H. 2 Ra 1218 tarihli belge.

Madenin idaresini engelleyecek şekilde maden eminine haksızlık da yapılmıştır. Mesela 1807 yılında Bereketli Madeni emini ve Niğde sancağı mütesellimi olan es-Seyyid İbrahim, bazı Kürt aşiretleri tarafından iftiraya maruz kalarak görevlerinden azledilmiştir. Ancak bölge ahalisi tarafından durumun böyle olmadığı, maden emininin iftiraya uğradığı merkeze arz edilmiş ve es-Seyyid İbrahim'e yapılan bu haksızlık giderilerek görevlerine iade edilmiştir (BOA, C.DRB, 4/168).²⁷⁶ Madenin idaresini engelleyen bir başka olay; 1808 yılında maden emini olan Ahmed'in, madeni layıkıyla işletmediği ve ahali ile iyi geçinmediğine dairdir. Kendisi bu konuda uyarılmasına rağmen uyarıları dikkate almamış ve azledilmiştir (BOA, C.DRB, 32/1562).²⁷⁷

16 Ocak 1811 tarihli belgeye göre madene bağlı olan Çamardı kazasının Adırmusun (Koyunlu) karyesi ahalisinden Çakıroğlu Anaştaş zımmi, Osman, Çolakoglu Mehmed ve Uzun Ali isimli kişiler, madenin çalışmasını engellemek için madene yönelik muhalif hareketler yapmışlar ve madenin tatil olmasına sebep olmuşlardır. Bu kişilerden Anaştaş'ın işlediği suçtan dolayı idamına karar verilse de kendisinin oğullarının olmasından dolayı idam yerine kürek cezasına çarptırılmıştır. Bu durum devletin, madenin işleyişini sekteye uğratanlara karşı verdiği ciddiyeti göstermesi açısından önem arz etmektedir (BOA, TS.MA.e, 1222/64).²⁷⁸

23 Eylül 1811 tarihinde maden köylerine ve madene yönelik; eşkıya ile bir olan Çaparzade Hüseyin ile daha sonra madene mütesellim olarak atanan Hüseyin isimli kişiler tarafından zulüm edilmiştir. Onların yaptığı hareketlerden dolayı maden ahalisi perişan olmuş ve maden işletilemeyecek duruma gelerek tatil edilmiştir. Bu olaydan dolayı madenin emniyetinin sağlanması için Çaparzade Süleyman Bey'e buyruldu yazılmıştır (BOA, C.DRB, 15/728).²⁷⁹

1821 yılında Bulgar Dağı mevkiinden çıkarılan cevherlerin işletilmesi işi Bereketli Madeni'ne verilmiş ve burada görevlendirilen ustabaşılara ve madenci taifesine Rumlar tarafından zulmedilerek gümüş ile kurşunun nakline müdahale edilmiştir. Niğde ve Karaman valilerince bu durumun engellenmesi için Çamardı kazasından 200 nefer askerin hazırlanması talep edilmiştir. Maden emini Seyyid

²⁷⁶ H. 2 R 1222/M. 9 Haziran 1807 tarihli belge.

²⁷⁷ H. 29 B 1223 tarihli belge.

²⁷⁸ H. 20 Z 1225 tarihli belge.

²⁷⁹ H. 27 N 1226/M. 15 Ekim 1811 tarihli belge.

Osman Ağa, bu askerlerin ne zaman gönderileceğini bilmediğinden merkeze bu durumu arz etmiştir (BOA, TS.MA.e, 1223/12).²⁸⁰

18 Aralık 1832 tarihli belgeye göre maden emini Halil Bey ve maden ahalisi arasında münakaşa meydana gelmiş ve madende huzursuzluk ortaya çıkmıştır. Halil Bey bu durumdan dolayı madeni terk etmiş, kendisinin madene dönmesi için çağrı yapılmasına rağmen dönmemiştir. Ustabası, ustalar ve otuz kırk ahali de Halil Bey'den şikâyetçi olarak kendisinde paralarının kaldığını, kendisine madende itimat edilmeyeceğini Ulukışla kethüdası Hüseyin Ağa'ya arz etmişlerdir. Neticede tarafların arasında bir pusula oluşturulmuş ve maaşlar bu pusulaya göre tespit edilmiştir (BOA, HAT, 00370/20372/G).²⁸¹ Bu tür olaylarda devlet meseleyi hafife almayarak gerekli tedbirleri aldırıştır. Nitekim 2 Ekim 1832 tarihinde bu olayla ilgili fesadın def edilmesi ve maden bölgesinde huzurun sağlanabilmesi maksadıyla belli sayıda askerin madende bulundurulması emredilmiştir (BOA, HAT, 00370/20372/İ).²⁸²

31 Aralık 1834 tarihli belgeye göre Yahyalı kazası Bereketli Madeni'ne bağlı olduğundan kömür ve odun bedeli olarak 30.000 kuruş vermekle yükümlü olmuşlardır. Ancak bazı köyler bu durumdan dolayı perişan olmuş ve Yahyalı'ya bağlı olmadıklarını iddia ederek bu bedeli vermemişlerdir. Dolayısıyla bu durumun araştırılması emredilmiştir (BOA, C.DRB, 41/2031).²⁸³

İdareci konumundaki görevlilerin birbirlerine karşı usulsüzlükleri neticesinde madenin çalışmasının ve fırınlarının ısıtılmasının sekteye uğrama tehlikesi de meydana gelmiştir. Rikâb-ı şahâne kapıcı başı Ali Sedid Efendi tarafından Şücaüddin kazası müdür vekili olarak tayin edilen Ulukışla karyesinden Ahmed Kethüdaoğlu İbrahim Ağa, kanuna aykırı bir şekilde kaza ahalisinin haberi olmadan vergi koymuş²⁸⁴ ve vergilerin geneline zam yapmıştır. Bu durumdan dolayı Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'na bağlı Çamardı ve Şücaüddin kaza ahalileri ile madenci zümresi mazbata tanzim ederek durumu merkeze bildirmişlerdir. Buna binaen İbrahim Ağa tedbir olarak görevden alınsa da kendisi kaymakamı ikna etmeye

²⁸⁰ H. 13 L 1236 tarihli belge.

²⁸¹ H. 25 B 1248/M. 18 Aralık 1832 tarihli belge.

²⁸² H. 7 Ca 1248 tarihli belge.

²⁸³ H. 29 Ş 1250 tarihli belge.

²⁸⁴ 27 Ağustos 1857 tarihli belgeye göre İbrahim Ağa, Bereketli Madeni'ne bağlı olan Şücaüddin kazasının müdürü iken buradan fazla vergi almıştır. Bkz. BOA, A.MKT.DV, 114/37 (H. 6 M 1274).

çalışarak yeniden göreve getirilmesine çalışmıştır. Ahali ve madenci tayfasının İbrahim Ağa'dan rahatsızlık duyması ve madenin çalışamaz duruma gelmesi ihtimalinden dolayı İbrahim Ağa görevden tamamen azledilmiştir (BOA, MVL, 257/211).²⁸⁵

Bereketli Maden-i Hümayûnu müdürü Salih Ağa ile Aksaray kazası müdürü Ziyaeddin Efendi arasında anlaşmazlık meydana gelerek Salih Ağa'nın maden sermayesinden 100.000 kuruşu kendisine sarf eylediği, maden müdürü konağında lüzumsuz harcamalar yaptırdığı ve devlet dairesinde usulsüz adam çalıştırdığı iddia edilmiştir. Ustabaşların bazıları Salih Ağa'nın usulsüzlük yapmadığını bazıları da yaptığını iddia ederek taraf tutmuşlardır. Bu durum madende huzursuzluğun oluşmasına ve maden işlerinin sekteye uğramasına neden olmuştur (BOA, MVL, 574/35).²⁸⁶ 30 Aralık 1858 tarihli belgeye göre meseleye dair tahkikat yapılmış ve taraflar suçsuz bulunmuştur (BOA, MVL, 568/89).²⁸⁷

Madenlerde meydana gelen olumsuz durumlardan her zümre etkilenmiş ve bu duruma göre maden personeli canlarının emniyetini sağlamak maksadıyla madeni terk etmek zorunda kalmıştır. 10 Mayıs 1859 tarihinde Bereketli Madeni'nde, gerek madendeki huzursuzluk gerek fuzuli yere ahalden ve madenci zümresinden akçe talep edilmesi, kömürcü zümresinin tahammül edemeyerek madenden dağılmasına yol açmıştır. Böylece bu durum madenin atıl duruma düşmesine sebep olmuştur (BOA, MVL, 388/116).²⁸⁸

Madenin idaresi ile ilgilenmesi gerekirken bu işi bırakıp kendi işine yönelen idareciler madenin atıl kalmasına sebep olmuştur. Mesela Bereketli Madeni müdürü Rıfat Efendi, görevdeyken cevher işletmemiş ve halka zulmetmiştir. Böylece kömürcü ve madenci tairesi madenden dağılarak madende bir dirhem dâhi cevher üretilenmemiştir. Bu durum nedeniyle Nezaret-i Celile tarafından tayin edilen Hayri Efendi'de meseleye şahit olmuştur. Durumu daha kötüye giden madenciler ile halk, meseleyi 13 Mayıs 1862 tarihinde merkeze arz etmişler ve 20 Mayıs 1862 tarihinde

²⁸⁵ H. 28 C 1269 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, MVL, 257/43 (H. 5 B 1269/M. 14 Nisan 1853); BOA, MVL, 104/3 (H. 13 N 1267); BOA, TS.MA.e, 1217/39 (H. 21 C 1270/M. 21 Mart 1854).

²⁸⁶ H. 6 M 1275/M. 16 Ağustos 1858 tarihli belge; 31 Ağustos 1857 tarihli arşiv belgesinde, Çamardı kazası müdür vekili olarak atanan Salih Ağa, maaşını buranın ahalisinden aldığı gerekçesiyle kaza ahali tarafından şikâyet edilmiştir. Bkz. BOA, MVL, 186/55 (H. 10 M 1274); BOA, MVL 581/24 (H. 9 Ca 1275/M. 15 Aralık 1858).

²⁸⁷ H. 24 Ca 1275 tarihli belge.

²⁸⁸ H. 7 L 1275 tarihli belge.

konuyla alakalı seri bir şekilde tahkikat ve tetkikatın yapılması emredilmiştir (BOA, MVL, 388/116).²⁸⁹ Tarihsiz belgeye göre şikâyet edenlerin ortaya çıkmamasından ve konuyla ilgili evrakların bulunamamasından dolayı merkez bu durumun da araştırılmasını emretmiştir. (BOA, MVL, 373/96)

1881 yılında yaşanan bir olaydan dolayı da maden tatil edilmiştir. El-Hac Mehmed Efendi, 1881 yılında Bereketli Madeni ve maden bölgesinde cevherin imal ve idare işlerine muhalefet etmiştir. Yapılan muhalefet sonucunda madende fitne çıkmış ve maden tatil edilmiştir. Bu hadiseden dolayı bölgeye bir mübaşir tayin edilerek gerekenin yapılması emredilmiştir (BOA, C.İKT, 41/2011).²⁹⁰

2.2. Madene Bağlı Yerler ile Madenci Zümresinin Muafiyetleri

Osmanlı Devleti'nde bazı zümreler yaptıkları hizmetler mukabilinde bazı vergilerden muaf tutulmuştur. Bu hizmet gerek köylü gerekse şehirliden istihkâmlar, diğer inşaat işleri, madenler ile orduya besin maddeleri ve hayvan yemi nakliyesi için istenmiştir. Bundan dolayı madenciler de vergilerden, özellikle de avarızdan muaf tutulma karşılığında merkezi hükümete hizmet vermişlerdir. Ancak bu durumda istisnalar haricinde ücretli çalışanlar da bulunmuştur. Erzurum eyaletine ait bir vergi külliyyatında madenci hizmeti karşılığında vergi muafiyeti şöyle belirtilmiştir: Verimsiz ve dağlık alanlarda yaşayan ve yoksullukları sebebi ile vergi yükünü kaldıramayan köylüleri, madencilik ile istihdam ederek hazine için yararlı kılmak mümkün olmaktaydı. Ancak burada hizmetlerinin hangisinin vergi yerine geçeceği hangisinin de karşılığında ücret ödeneceği açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla bu da bir sorun teşkil etmiştir. Zaman zaman ödenen ücretler de maden işçilerinin geçimini sağlayacak miktarda olmamıştır. Madencilerin geçimlerini tarımdan sağladıkları düşünülse bile bu her zaman ve her yerde geçerli olamayabiliyordu (İnalcık ve Quataert, 2004; 661-662).

Esasen madencilik, meşakkatli bir iş olduğundan dolayı Osmanlı Devleti'nde madencilik ile uğraşanlara ister istemez bazı muafiyetler tanınmıştır. Madenin bulunduğu saha, çalışma koşulları, başıbozukların saldırı tehdidi altında olunması, madenin derinliği meselesi gibi hususlar bu meşakkati daha da artırmıştır. Bunun için madenin çıkarıldığı alandaki her sınıftan ahaliye bazı tekâliflerden muafiyet ve

²⁸⁹ H. 21 Za 1278 tarihli belge.

²⁹⁰ H. 1 R 1298/M. 3 Mart 1881 tarihli belge.

imtiyazlar bahşedilerek çalışmaya zorunlu tutulur, böylece çalıştıkları veya çalıştırılmaya mecbur tutuldukları maden bölgesini terk etmeleri engellenirdi. Bu durumda ise madenci zümresi yerlerine bir vekil koymadan bulundukları yeri terk edemezlerdi. Madenin faaliyeti süresince madencilik mesleği babadan oğula intikal eden bir durum olmuştur (Çağatay, 1943; 122). Ayrıca madenci zümresi reayadan ayrı tutularak madencilik o dönemin tabiri ile kürecilik hizmetinde kullanılmıştır. Muaf tutuldukları vergiler ise; imdad-ı menzil, hazariyye, seferiyye, nal ve kaftan baha, öşr-ü dem, diyet ve sair tekâlif-i örfiyye ve şakkadır. Madencilerin işlerine daha önce belirtildiği üzere valiler ve hâkimler müdahale edemezdi (Refik, 1989; V).

Muafiyet kapsamında Osmanlı Devleti madencilik, kömürcülük, kelekçilik ve menzilecilik gibi işlerle uğraşan taifeyi bölgenin özelliğine ve üretim durumuna göre belirli hizmetlerle yükümlü tutmuştur. Tüm bunlar belirli bir düzen dâhilinde olmuştur. Nitekim bu taifelere uygulanan muafiyet sistemi de bu düzenin bir parçası idi. Madencilik ile uğraşan zümreler veya bölgeler vergilerin tamamından muaf tutuldukları gibi bazı vergiler de hafifletilmiş şekilde alınmıştır. Buna binaen madenciler, tekâlif-i örfiyye ve avarız-ı divâniyye vergilerinin tamamından muaf idiler. Bunun için Müslüman veya gayr-i müslim ayrımı yapılmamıştır. Belirli bir ayrımın yapılmamasının sebebi ise devlet için maksadın hizmetin yerine getirilmiş olmasıydı. Bu fark sadece gayr-i müslimlerin cizye ödemesinde değişmiştir. Bunun haricinde hepsi de aynı statüde sayılmıştır (Tızlak, 1997; 189).

Baruthâne, Tophâne ve Tersâne için gerekli olan güherçile, kömür, kereste ve kendir gibi maddelerin kolaylıkla elde edileceği yerlerin ahalisi bunları yapmak, hazırlamak ve çıkarmak işleri için muaf tutulmalarına binaen ileride bu konuyla alakalı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bu iş giderek çığırından çıkarak angarya şekline dönmüş ve o ahalinin başına bela olmuştur. Bundan dolayı söz konusu işlerde Tanzimat'ın ilanını müteakip birer bedel mukabilinde uygulanması kararlaştırılarak angarya sistemi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Karamursal, 1989; 186).

Vergilerden muaf olma kademeli şekilde üç aşamada gerçekleşmekteydi. Öncelikle avarız, sonra raiyyet rüsumu ve son olarak şer'î vergilerden muafiyet verilmiştir. Ender bir şekilde muaf tutulan vergiler ise cizye ve aşar idi. Reaya, askeri bir hizmet ile mükellef kılınır ise sipahinin hakkı sayılan ve timara tahsis edilen raiyyet rüsumundan muaf tutulurdu. Uygulanan vergi muafiyetlerinin en basiti ise

avarız-ı divâniyye olmuştur. Rûsum-ı raiyyetten ayrı tutulanlar aynı zamanda avarızdan da affedilirdi. Bununla beraber şer‘î vergilerden muaf olanlar rûsum-ı raiyyet ve avarız da ödemezdi. Binaenaleyh tüm bu muafiyetler devlet ve din bazında bazı hizmetler ile mükellef kılındığında uygulama imkânı bulmuştur. Bununla beraber madenciler, yol onarımı, devlet binası inşa etme gibi zorunlu vergi yükümlülüğünün bir parçası olan işlerden de ayrı tutulmuştur (Şafakcı, 2013; 97-98).

Niğde’de Bereketli Madeni bölgesine yakın olan yerlerin muafiyetine dair bilgiler maden eminine bilgi amaçlı gönderilmiştir. Bununla beraber madenin ihya olması için maden eminleri de bir tahrir yazarak bu konudaki görüşlerini merkeze arz etmişlerdir. 1783 yılında Bereketli Madeni emini olan Mustafa Ağa’nın oğlu Mehmed İshak, mezkûr maden sakinlerinden cevher madenini haber veren Hacı Alioğlu Seyyid Mustafa; amele tedarikinin sürekli olması, Enehil, Fertek karyeleri ile yeni mağaralara o dönemde üç saat uzaklıktaki Paşmakçı Deresi’ndeki köylerin madene rabt olunması halinde Bereketli Madeni’nin de Keban ve Ergani madenleri gibi verimli olacağını belirtmiştir. Ayrıca mekkarilik ile görevli olan Yahyalı kazasının da madene rabt olunması gerektiğini arz etmiştir. Daha sonraki zamanlarda örneğin 26 Ağustos 1846 tarihli arşiv belgesinde, Yahyalı kazasının hangi gerekçe ile madene bağlandığı konusunda bilgi verilmiştir. Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin müşterek idaresi döneminde madenlerden çıkarılan cevherlerin mahalline nakledilmesinde Çamardı ve Şücaüddin kaza ahalileri görevlendirilmiştir. Ancak bu kazaların ahalileri nakil işinde yetersiz kalmışlardır. Bundan dolayı hayvanlar ile beraber o dönemde Nevşehir idaresi altında olduğu belirtilen Yahyalı kazası ahalilerinin de nakil işinde görevlendirilmeleri talep edilmiştir. Kaza ahalisi ile beraber yük hayvanlarının nakil için öneminden de bahsedilerek bu hayvanların tedarik edilmesi hususu da talep edilen konular arasında önemli yer kapsamıştır (BOA, TS.MA.e, 1220/63).²⁹¹ Bu yerlerden iltizam altında olanlara iltizam bedellerinin zaim verilmek suretiyle madene ilhak edilmeleri vurgulanmıştır. Bu teklif neticesinde belirtilen bu kriterler madenin düzeni ve ihyası için bir önem arz etmiştir. Bunun için zikredilen kriterlerin uygulamaya geçilmesi için gerekli çalışmalar yapılmaya başlanmış ve bu çalışmalar kapsamında da belirtilen yerlerin bir muhasebesi yapılmıştır. Yapılan muhasebede nerelerin kaç kurra, karye ve hane olduğu açığa çıkarılarak buraların madene ilhakı hasebiyle vergi muafiyetleri belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla madenin ihtiyacı olan muhtelif

²⁹¹ H. 4 N 1262 tarihli belge.

meseleler halledilmeye çalışılmış ve bu konuda gereken hassasiyet gösterilmiştir (BOA, C.DRB, 60/2977).²⁹²

Yine muafiyet kapsamında Kayseri sancağı İncesu karyesinde bulunan Mustafa Paşa evkafını korumakla mükellef derbentçilerin²⁹³ muafiyeti de zikredilmiştir. Nitekim Mustafa Paşa evkafı Celali istilasından dolayı harap olmuştur. Buraların güvenliği ve yolcuların rahatı için 1747 yılına mütecaviz Karakoyunlu Türkmenlerinden 60 derbentçi tayin edilmiş ve bunlar avarız-ı divâniyye, tekâlif-i örfiyye ve şukkâdan muaf tutulmuştur. Niğde'nin de Bereketli Madeni'ne bağlanmasıyla beraber maden emini bu tür evkaf yerlerine haksız müdahale etmiş ve bundan dolayı Bereketli Madeni emininin türlü bahaneler ile muafiyet uygulamasına müdahil olmaması emredilmiştir. Bu yüzdendir ki 27 Mart 1778 tarihinde kendisine bilgi amaçlı muaf olunan yerler bildirilmiştir (BOA, C.EV, 214/10689).²⁹⁴

Devletin bekası gibi önemli mevzular söz konusu olunca muafiyet sisteminin geçerliliğini kaybettiği görülmektedir. 1729 yılının Eylül ayında yazılan bir emirde, Akdeniz adalarında bulunan Rum kafadarların faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Bunların bölgede tehlike saçtıkları için bir muharebe olabileceğine değinilmiştir. Bu tehlikeden dolayı Akdeniz, Karadeniz sahili ve şark tarafına asker sevkiyatı yapılmasına karar verilmiştir. Bunun için seferiyye akçesi ile diğer muafiyetler kastedilerek ister muaf ister gayr-i muaf olmasına bakılmaksızın kriterlere uyanların iştirak etmesi istenmiş ve Bereketli Madeni eminine de hüküm yazılmıştır. Seçilecek askerlerin güzide ve bahadır olmasına dikkat edilerek bunların harçlıkları için de bir vekil harç tayin edileceği izah edilmiştir (BOA, C.HR, 48/2380).²⁹⁵

Tekâlif-i örfiyye ve şukkadan muaf tutulan mahalle ve köyler de mevcuttur. 1780 yılının Temmuz ayında yazılan belgeye göre; Niğde sancağındaki Şücaüddin kazası 37 adet köy ve mahalleden oluşmaktadır. Bu köy ve mahallelerden 22'si 550,5 kuruştan hane-i avarız ve bedel-i nüzul dâhilinde olup Ulukışla menzilinde beygir

²⁹² H. 24 N 1197/M. 23 Ağustos 1783 tarihli belge.

²⁹³ Derbentçi olarak görevlendirilen köyler, yolun kendi taraflarına yakın olan belli bir kesiminden sorumlu tutulmuş ve yarı askeri bir örgüt oluşturmuşlardır. Derbent olan bölgede bir kervan soyulursa oluşan zarar derbentçilerden de istenebilmiştir. Bu tür riskin bulunmasına rağmen derbentçilerin avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye vergilerden muaf tutulması derbentçiliği cazip hale getirmiştir. Bkz. Faroqhi, *a.g.e.*, s. 73.

²⁹⁴ H. 27 S 1192 tarihli belge.

²⁹⁵ H. Evâhir-i S 1142 tarihli belge.

bahası ocaklığı tayin edilmişlerdir. Bu yerler ocaklık²⁹⁶ menzili olduğu için belirtilen tekâliflerden muaf tutulmuşlardır. Buralar aynı zamanda menzillerin mamur ve idare işlerine de baktıkları için imdad-ı hazariyye ve seferiyye tekâliflerinden de muaf ve müsellemler sayılmıştır. Bu durum için bölgeye menzilkeş tayin edilmesine karar verilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).²⁹⁷

22 Aralık 1780 tarihinde Bereketli Madeni’nde imdad-ı hazariyyeden muaf tutulan bölgeler ile kişiler zikredilirken bunların aynı zamanda Ulukışla menziline ocaklık tayin edildiğine değinilmiştir. Aşağıda belirtilecek olan bu yerlerin menzil, derbent, hisar ve hanlarını tamir etmeleri de şart koşulmuştur. Söz konusu tarihte maden sermayesi için Darphâne’ye verilecek avarız ve nüzul vergi miktarları için defterlere başvurulmuştur. Bu deftere göre; Çamardı nahiyesine tabi Enehil derbent karyesi, İncesu ile civar köyleri, vezir-i azam müteveffa Mustafa Paşa Vakfı ile bağlı yerler Niğde nahiyesine tabi olarak 12.500 akçe, Fertek karyesinin malikânesi ve Konya’da bulunan İbrahim imareti Develi nahiyesine tabi olarak 13 akçe, derbentler için Yahyalı halkı derbent cemaati 23.000 akçe ki bu miktarın 19.000 akçesi borç yoluyla temin edilmiştir, dergâh-ı âlî çavuşlarından Ahmed Bey 16.000 akçe, sefer hanelerinden silahşoran-ı hassa Şücaüddin nahiyesine tabi olarak 4.000 akçe, Paşmakçı karyesi 4.500 akçe, Tekneçukur ve Karahisar karyeleri 7.200 akçe, Çamardı nahiyesine tabi Kozluca Bahadırılı cemaati 8.500 akçe, zeamet ve timar karyelerinden Gerdayeri?, Dünderli, Adak karye cemaatleri, Şücaüddin nahiyesine tabi Kafir Sındığı isimli derbentte Ak Köprü isimli mevziye varıncaya kadarki hanlar ve köprüler 9.000 akçe, Koçaklı, Zayi ve Ali Mohaç Mahallesi 1.700 akçe ve Elbeyli karyesi de dâhil olmak üzere tüm bu yerler belirtilen miktarlarda avarız ve nüzul vergileri vermeleri gerekmiş ve buralar Hassa-yı Hümâyûn karyelerinden sayılmıştır.²⁹⁸ Devlet bu yerlerden avarız ve nüzul vergisi yerine yukarıda belirtilen miktar değerinde güherçile üretilmesini emretmiştir. Burada muhtemelen tamir etme şartının getirilmesi,

²⁹⁶ Tanzimat sonrası örfi vergiler dâhilinde “an cemaatin” vergisindedir. Hizmet yükümlülüğü bulunan yer veya kişilerin bu yükümlülüklerine karşılık tek bir vergi alınması prensibidir. Daha fazlası için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK, Ankara, 2020, s. 313-314.

²⁹⁷ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

²⁹⁸ Bu yerler, söz konusu yerlerin muhafaza edilmesinde görevlendirilmişlerdir. Ayrıca buralar, bölgelerinde bulunan 4 kervansaray ile iki köprüünün tamir ve bakımı ile de meşgul olmuşlardır. Şücaüddin nahiyesine bağlı 22 köyden Koca, Koçaklı, Tabaklı köylerinin derbentçi olduklarını iddia etmeleri üzerine durumun kanıtlanması amacıyla mevkufat kalemine bakılmış ve mezkûr yerlerin hem derbentçi hem de menzilci oldukları tespit edilmiştir. Bu iki görevi birden yapmak onlara ağır geldiğinden dolayı sadece derbentçi olarak kabul edilmişlerdir. Bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilâtı*, Eren Yay., İstanbul, 1990, s. 133.

vergilerin tamamından muaf olmalarına engel teşkil etmiştir. Nitekim vergi açısından sadece imdad-ı hazariyyeden muaf olmuşlardır (BOA, C.DRB, 64/3198).²⁹⁹ Bahsedilen bu yerlerin göndermesi gereken güherçile miktarı çok az farklılık haricinde aynı kalmıştır. Bunun sebebi ise Niğde nüfusunun sürekli aynı olarak hesap edilmesidir. Eğer Niğde nüfusu XVIII. yüzyıl boyunca artmışsa devlet, nüfus azalmış ise halk mağdur duruma düşecekti (Gölen, 2006; 107).

Madene bağlı olan yerler bazı muhtelif maden işlerini eda ederek tekâliflerden muaf sayılmışlardır. Niğde sancağına bağlı Karahisarlı, Şücaüddin, İncesu ve Nevşehir kaza ahalileri maden için kütük, kömür, cevher nakli ve kereste gibi hizmetleri yapmakla yükümlü tutulmuş ve madene olan hizmetleri karşılığında da tekâliflerden muaf olmuşlardır. Bunların hizmetlerini layıkıyla yapmaları için 15 Aralık 1783 tarihinde Niğde sancağında olan kazaların kadı, naib, Bereketli Madeni emini, voyvoda, mütevellî, âyân ve iş erlerine hitaben emir yazılmıştır (BOA, C.EV, 214/10689).³⁰⁰

Çıkarılan cevherin Dersaâdet'e nakledilmesi halinde bu iş için görevlendirilen kişiler de bazı tekâliften muaf tutulmuşlardır. Bereketli Madeni müdürü, çıkarılan güherçilenin Dersaâdet'e nakli için maden ağası tarafından bazı aşiretleri görevlendirmiştir. Anadolu'daki bu güherçilenin her bir kantarı 27,5 kuruş olarak belirlenmiş ve bakır cevheri nakledilmiştir. Bunun için de nakliye ücreti ödenmiştir. Bundan dolayı bu iş maden hizmeti kapsamında değerlendirilerek nakil işini yapanların tekâliften muaf olmaları için emirler yazılmıştır. Dersaâdet'e nakledilen madenler için uygulanan bu muafiyet iskeleye nakil için de uygulanmıştır. O dönemlerde otuz iki saat mesafede bulunduğu belirtilen Tarsus İskeleyi'nden Kızanlı isimli iskeleye madenler nakledilirken mîrî vergilere muafiyet uygulanması için emir kaleme alınmıştır. Sıddıklı, Bozdoğan, Karahacılı ve Karakayalı aşiretleri, nakil işiyle görevli aşiretler arasında olup, bunlar kiralarını vererek develeri ile beraber nakil işlemi için zikredilen tekâliflerden muaf tutulmuşlardır. Bu aşiretlerin nakil için verdikleri kira bedelleri saat üzerinden hesaplanmıştır. Her bir saat ne kadar ücret tutuyor ise toplamda kaç saat ettiği üzerinden ücretlerini vermişlerdir. Her ne kadar bu aşiretler muaf olsa da vali el-Hac Mustafa Paşa nakletme işi için kendilerinden bir bedel almıştır. Mustafa Paşa, samakov inşası ve demir imali için belli bir ücret

²⁹⁹ H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780 tarihli belge.

³⁰⁰ H. 20 M 1198 tarihli belge.

aldıktan sonra Tarsus İskelesi'ne naklin gerçekleştirileceğini bildirmiştir. Dolayısıyla Mustafa Paşa'ya bu kişilerden bir ücret almaması için tekâliflerden muaf olduklarını bildiren bir yazı yazılmıştır. Aşiretlerin bu denli tekâliflerden muaf tutulmalarının bazı olumsuz durumlara yol açacağı da belirtilmiştir. Yukarıda bahsi geçen aşiretlerin yanında Yörkan cemaatinin bu zümreden olduğu ve mîrî demiri nakletmek için vergiden muaf tutulduğu göz önüne alınarak bu durumun mal-ı mîrîyenin eksilmesine neden olacağı izah edilmiştir. Bu konu, ayrıca muhasebe kalemi tarafından da tespit edilmiştir. Bunun yanında Tersâne-i Âmire emini olan Ahmed Edib ve vali el-Hac Mustafa Paşa, samakovlarda üretilen demir için kira bedelinin alınması gerektiği düşüncesini savunmuşlardır. Ancak merkez, bu konuda hassas davranarak bu aşiretlerin madene hizmet etmeleri gerekçesiyle nakil ücretlerinden muaf tutulduklarını bildirmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).³⁰¹

Bazı durumlarda tekâlif-i seferiyyeden muaf olan reayanın bir bölgeyi terk etmesi sonucu büyük sıkıntılar meydana gelmiştir. Tarihi olmayan arşiv belgesinde Kayseri ve köylerinde iki bin haneye yakın ahali, bulundukları yerden kalkarak Gelinkarası? mukataası köylerine, Karesi ve Niğde sancağına, Nevşehir ve Ürgüb kazalarına, Bereketli'ye, Akdağ Maden-i Hümayûnu'na, Maraş eyaletine, Zülkadir'e, Cebel-i Kozan'a, Zamantı'ya ve Bozok sancağı kazalarına iskân etmişlerdir. Bu ahaliler aynı zamanda tekâlif-i seferiyyeden muaf tutulmuşlardır. Ancak ödemeleri gereken avarız ve bedel-i nüzul vergileri de olmuştur. Bu vergiler tahsil edilemediği için Kayseri kazalarında maddi sıkıntı meydana gelmiştir. Bununla beraber önemli işlerde aksaklık olduğu için bu işlerin tatil edilmesinden bahsedilmiştir. Belirtildiğine göre 261,5 adet avarız ve bedel-i nüzul hanesi bu duruma dâhildir. Bundan dolayı bu sıkıntıların giderilmesi maksadıyla yerlerini terk eden ahalinin tekrar eski yerlerine döndürülmeleri gerekmiştir. Bu iş için bir zabıt görevlendirilmiş ve zabite, şer'î kanuna göre ahalinin tekrar eski yerlerine iskân ettirilmesinin sağlanması emredilmiştir (BOA, C.ML, 248/10272).

3. Mali Durum

3.1. Bereketli Maden-i Hümayûnu Bölgesinden Alınan Vergiler

³⁰¹ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler; Kişiyeye yönelik muafiyetler de uygulanmıştır. Mesela Bereketli karyesinde Hacı İbrahim camisinin imam ve hatibi, hane-i avarızı gerektiren emlak ve arazisi olmadığından söz konusu vergiden muaf olmuşlardır Bkz. BOA, MVL, 345/92 (H. 13 L 1271/M. 29 Haziran 1855).

3.1.1. Cizye Vergisi

Cizye, baş vergisi olarak kitap ehli gayr-i müslimlerden alınan bir vergidir. Osmanlı Devleti himayesinde kendi dinini muhafaza eden gayr-i müslimlerin korunması ve savaşa katılmamaları karşılığında alınmıştır. Erkek olmak, baliğ olmak, sağlıklı ve çalışabilecek kudrette olmak bu verginin şartlarını oluşturmuştur. Cizye, çalışmadığı halde vergi verecek kadar servete sahip olanlardan da tahsil edilmiştir. Diğer bir deyişle 14-75 yaş aralığındaki sağlıklı erkeklerden alınan bir baş vergisidir. Bununla beraber dul olup da eşlerinden kendilerine arazi kalmış olan kadınlar da cizye ödemiştir. Cizye mükellefiyeti üç sınıftan oluşmakta olup bunlar âlâ, evsat ve ednâ idi. Atlı olarak kendisiyle birlikte savaşa birini götürmesi karşılığı olarak 48 gümüş dirhem ödemekle yükümlü olan zenginlere âlâ, savaşa atlı bir şekilde sadece kendisinin iştirak ederek 24 gümüş dirhem mükellefiyeti olan orta hallilere evsat ve yaya olarak savaşa katılma karşılığı olan 12 gümüş dirhemi vermekle yükümlü olan fakir sınıfa da ednâ denilmiştir. Buna rağmen her durumda bu oranlar geçerli olmamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki Cizye Muhasebesi Kalemi bu vergi işi ile uğraşmıştır. Her yıl Muharrem ayında hazırlanan cizye bohçaları bunları toplayacak devlet görevlisi olan kişilere gönderilirken Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman devrindeki bazı istisnalar haricinde iltizama verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde cizyenin toplanması hususunda muhtelif değişikliklere gidilmiştir. Tanzimat Fermanı ile birlikte cizye vergisi kaldırılmış ve gayr-i müslimlerin askerlik yapmaması konusunda bir takım huzursuzluk oluşmuştur. Bundan dolayı kısa bir süre uygulanan bedel konmuştur. 1909 yılında bu da kaldırılarak gayr-i müslimlere askerlik yapma şartı getirilmiştir (Kütükoğlu, 2020; 304-305).

Bu minval üzere Niğde'de Bereketli Madeni bölgesinde gayr-i müslim reayadan da cizye vergisi alınmıştır. Osmanlı Devleti döneminde diğer madenlerde olduğu gibi Bereketli Madeni'ne bağlı kazalarda da istihdam edilen birçok gayr-i müslim reaya bulunmuştur. Bunlar madencilikle ilgili muhtelif işleri icra etmişlerdir. Osmanlı madenlerinde ve bu madenlere bağlı olan yerlerde ikâmet eden gayr-i müslim ahaliden cizye alımı ise her bir madenin kendi cizyedarı tarafından tahsil edilmiştir.³⁰² Bu verginin önceden beri nasıl tahsil edilmiş ise yine aynı şekilde tahsil

³⁰² 18 Nisan 1831 tarihli belgede, aslında madenci amelesinin muaf olmasına rağmen usul diye belirtilerek her sene cizye alınması konusuna değinilmiş ve madenci amelelerin cizye vermesi konusunda konuya dair bilgi verilmiştir. Maden-i Hümâyûnu şahaneden olarak Keban, Ergani, Akdağ,

edilmesi emredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/52).³⁰³ 1843 yılındaki bir kayıta belirtildiği üzere Niğde kazasında 712 cizye mükellefi bulunmuştur. Buna istinaden tahminen ehl-i zimmet olarak kazada 3.560 kişinin yaşadığı varsayılabilir (Kaya, 2006; 197). Bereketli Madeni'ndeki cizye konulu belgeler ise genellikle tahsil işlemi ile ilgilidir. Yapılan usulsüzlükler ile tahsildarların bazı haksız uygulamaları diğer meseleleri teşkil etmiştir.

Cizyelerin toplanmasında bazı usulsüzlükler meydana gelmiştir. Bereketli Madeni köyleri aynı zamanda Niğde sancağına bağlı olduğu için buraların cizyesi cizyedar tarafından toplanmıştır. Ancak cizyedar bu köylerden haksız yere vergi toplayarak reayanın perişan olmasına sebep olmuştur. Böylece bu haksızlığın giderilmesi için cizye toplama görevi maden eminine verilmiştir. 1800 yılında verilen bu karara göre hareket edilmesi için bölgede bulunan devlet görevlilerine ferman yazılmıştır (BOA, C.DRB, 19/942).³⁰⁴

1696 yılında cizyelerin tahsili esnasında reayanın durumundan bahsedilmiştir. Belirtildiğine göre o dönemlerde reaya perişan bir haldedir. Tahsil işleminde görevli olan Abdullah Ağa, bir takrir sunarak reayanın bu durumundan bahsetmiş ve vergilerin tahsil edilmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir (BOA, İE.ML, 58/5466).³⁰⁵ Vergilerin tahsil işlemi ile ilgili de bazı bilgiler mevcuttur. Bereketli Madeni'ne yakın olması sebebiyle Ortaköy namıyla Anduğu kazası ve Enehil karyesi madene bağlanmışlardır. Buradaki zımmi reayadan alınacak cizye iltizama verilmiştir. Alınacak cizyeden bir sonraki seneye bir meblağ kalırsa bunun maden eminine sermaye olarak verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, C.DRB, 61/3001).³⁰⁶ 20 Ağustos 1840 tarihli belgede ise cizyelerin muhassıllar tarafından toplanması belirtilmiştir

Koyulhisar, Balya, Ünye, Bereketli, Gümüşhacıköy ve civar madenlerinde çalışan madenci amelelerin cizyesinin her bir madenin kendi cizyedarı tarafından tahsil edilmesi belirtilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 34/1672 (H. 6 Za 1246).

³⁰³ H. 29 Z 1255/M. 4 Mart 1840 tarihli belge.

³⁰⁴ H. 20 R 1211 tarihli belge; Cizyenin toplanmasında Bursa ahalisine yapılan zulüm ile ilgili de bir bilgi mevcuttur. Vergileri, değerinden iki katına çıkarıp akçeleri gasp etmişlerdir. Bkz. BOA, HAT, 00626/30932 (H. 27 B 1238/M. 9 Nisan 1823).

³⁰⁵ H. 25 S 1108/M. 23 Eylül 1696 tarihli belge; Tahsil işleminde Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürü olan rikab-ı şahane kapıcı başlarından Ali Sedid Ağa'nın 1852 yılına ait bir yıllık maden makbuzatı ile merfuatı teferruatıyla açıklanmıştır. Buradaki muhasebede kal ağasına tabi cizye değeri de belirtilmiştir. Söz konusu bu oran 214 kuruştur. Bu oranın sermaye akçesi için Konya ve Ereğli'ye gönderilen adamların masrafları dâhilinde zikredilmiştir. Bkz. BOA, HH.d, 11645 (H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854).

³⁰⁶ H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802 tarihli belge.

(BOA, KK.d, 15/05793).³⁰⁷ Cizyelerin toplanmasında memur ve tayin edilecek müdürlerin isim ve maaşları meselesi de Darphâne-i Âmire nazırına takrir olarak sunulmuştur. Tarihi olmayan belgeye göre Bozok, Kırşehir, Amasya ve Biga sancakları bu konuyla ilgili zikredilen yerlerdendir. Burada bulunan madenlerin yanında Niğde sancağında olan Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nda da müdürlerin görevlendirilmesinden bashedilmiştir (BOA, HAT, 01422/58159).

1842-1846 yıllarına ait Bereketli namı diğer Çamardı reayalarının cizye kâğıtları olmadığı için cizyedar tarafından reaya rencide edilmiştir. Bunun için Konya eyaletine gönderilen cizye evrakları incelenmiştir. Bu kapsamda tekrar bir memur tarafından tahrir yapılması emredilmiştir. Ancak ahali, kaymakam ve müdür konağına gidip akçelerini teslim ettikten sonra kâğıtlarını aldıklarını beyan etmişlerdir. Kaybolan bu evrakın araştırılması için kapıcı başı ile muhacirlere kefalet şartı konmuştur. Nihayetinde, zikredilen senelerin evrakı bulunmadığına dair kayıt girilmiş ve cizyenin tekrar tahsil edilmesi belirtilmiştir (BOA, C.ML, 240/10008).³⁰⁸ Her ne kadar tarih belirtilmese de bu konuya benzer bir belge mevcuttur. Belgede, Niğdeli Hüseyin, kardeşi Halil ve yordakçılarının idamı söz konusu olmuştur. Bu konuyla ilgili Karaman valisine başka, Karaman eyaleti dâhilinde olan kazaların hükkam ve zabitanına başka iki ayrı emir tanzim edilmiştir. Bu olaydan dolayı Niğde cizyedarı maden köyünden olan Çamardı nahiyesi reayalarına maden emininin talimatıyla cizye evraklarını vermemiştir. Bundan dolayı 5-6.000 kuruş zarar edilmiştir. Bu olayın 1842-1846 yıllarına ait cizye evraklarının kaybolması ile ilgili bir ilgisinin olup olmadığı araştırılması gereken bir meseledir. Ancak her iki durumda da evrakların olmaması benzer bir özellik göstermiştir (BOA, HAT, 00277/16321).

3.1.2. İmdad-ı Seferiye

Osmanlı Devleti'nde sefer zamanlarında savaş masraflarını karşılamak, barış zamanında da bütçe açığını kapatmak için halktan alınan örfi vergiye imdadiye denilmiştir. Bu vergiye aynı zamanda tekâlif-i örfiye adı da verilmiştir. Savaş için alınan imdadiye ise imdad-ı seferiye diye zikredilmiştir (Ünal, 2011; 347). Valilerin haslarından karşılayamadıkları masraflarını muhtelif isimlerle ve haksız olarak toplamalarını engellemek amacıyla 1718 yılında bunların sefer masraflarını

³⁰⁷ H. 21 C 1256 tarihli belge.

³⁰⁸ H. 5 Ra 1260/M. 25 Mart 1844 tarihli belge.

karşlamak üzere imdad-ı seferiye isimli bir vergi toplamaları resmen kabul edilmiştir (Kütükoğlu, 2020; 312). Bunun öncesinde ise Osmanlı maliyesi savaş ve maaş harcamalarının finansmanı için XVII. yüzyıldan itibaren iç borçlanma teşebbüslerine girişmiş fakat bu teşebbüsler yarım kalmıştır. Aynı maksatla 1683'ten sonraki iç borçlanma için imdad-ı seferiye teşebbüsüne girişilmiştir. 1699'dan sonra bir süreliğine unutulmuş olan bu vergi 1711 Prut Seferi dolayısıyla tekrardan toplanmıştır (Tabakoğlu, 2018; 308-309).

İlk teşekkülü esnasında bu vergi, öncelikle savaş ve maaş harcamaları için cebri bir iç borçlanma teşebbüsü olarak telakki edilmiştir. Avarız türü olağanüstü bir vergi özelliği taşımaktadır. Daha sonra beylerbeyi ve sancak beyi gibi yüksek rütbeli taşra memurlarının önemli gelirler kalemlerinden birini oluşturmuştur. Bu minval üzere 1718'de Anadolu'dan toplanan imdad-ı seferiye tutarı 330 kese yani 16.500.000 akçe idi (Tabakoğlu, 2000; 221-222).

Dolayısıyla ülke genelinde uygulanan bir vergi usulü olan imdadiyye, maden bölgelerinden de alınmıştır. Bereketli Madeni bölgesindeki bu vergiler incelediğinde genellikle söz konusu vergilerin alınması, vergileri kimlerin tahsil edeceği ve eksik vergi verilmesi gibi sorunlar tespit edilmiştir. 23 Ekim 1796 tarihinde imdadiye vergilerinin tahsil edilmesi için maden emini görevlendirilmiştir. Bereketli Madeni'ne bağlı olan Çamardı, Şücaüddin, Ortaköy (Anduğu), Enehil karyelerinin cizye, avarız, adet-i ağnam ve rüsûm-ı bahçe gibi vergilerin maden emini tarafından toplanması belirtilmiştir. Bu konuda her kimin bedeli var ise maden eminine teslim edilmesi emredilmiştir. İmdad-ı seferiye akçelerinin de maden emini tarafından teslim alınması istenilerek Darphâne-i Âmire nazırına bu konuda bir ilm ü haber arz edilmiştir. Bu durumda, aynı zamanda fukara halkın perişan edilmemesi de vurgulanmıştır. Bundan dolayı 19 Şubat 1800 tarihinde Karaman valisine, Niğde sancağı mutasarrıfına ve Bereketli Madeni eminine dört parça emir ve Darphâne-i Âmireye de ilm ü haber yazılmıştır (BOA, C.DRB, 19/942).³⁰⁹ Söz konusu tarihte yazılan başka bir belgede imdadiyye ve diğer vergilerin maden emini tarafından tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bundaki amaç ise fukara ahalinin zulme uğratılmaması olarak belirtilmiştir. Bu karara diğer devlet görevlilerinin muhalefet etmemesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 31/1541).

³⁰⁹ H. 24 N 1214 tarihli belge.

Bazı durumlarda reaya bu vergiden de muaf tutulmuştur. Mesela Ulukışla menziline ocaklık tayin edilen reaya imdad-ı seferiye ve hazariye vergilerinden muaf ve müsellemler olmuşlardır. Muaf tutuldukları dönemde imdad-ı seferiye miktarı 750 kuruştur. Aynı zamanda Karaman ve bu bölgede yaşayanlar için tertip olunan seferiye akçesi de 750 kuruş olarak belirlenmiştir. 20 adet köy menziline bedelleri, ocaklıklarından dolayı 500 kuruş olarak tayin edilmiştir. Niğde sancağı mutasarrıfları için 976 kuruş seferiyeden 350 kuruş miktarı tespit edilmiştir. Muaf tutulmalarının şartı ise menzil ocaklığı görevlerini ifa edecek olmalarıydı. Bu muafiyet öncesinde ise belirlenen yerlerin bu vergileri ödemelerine dair kudretlerinin olup olmadığına bakılmıştır. Şücaüddin kaza ahalisi Divân-ı Âlî'ye takdim ettikleri arz-ı halde, mükellef oldukları vergileri ve miktarlarını beyan ederek bunları ocaklık dâhilinde eda etmeye kudretlerinin olmadığını arz etmişlerdir (BOA, C.NF, 52/2573).³¹⁰ Tarihsiz bir belgeye göre Kayseri kazalarında mütemekkin olup daha sonra buralardan iskân eden 2.000 haneye yakın olan ahali de tekâlif-i seferiye vergisinden muaf tutulmuştur. Ancak buraların hangi maksatla muaf tutuldukları izah edilmemiştir (BOA, C.ML, 248/10272).

Daha önce zikredilmiş olan Akdeniz adalarındaki Rum kafadarların tehlikeli durumundan dolayı sefer çıkma ihtimale karşılık asker celbi kapsamında; Niğde sancağında bulunan Niğde, Bor, Develi, Şücaüddin, Nevşehir, Çamardı, Yahyalı, Anduğu naiplerine, Niğde mütesellimi olan Mehmed Emin'e, ismi zikredilmeyen Bereketli Madeni emini, âyân, vücuh-ı ahali (vücuh-ı belde) ve iş erlerine bu konuyla ilgili hüküm yazılmış ve bu yerlerin reayasından seferiye akçesi toplanması emredilmiştir. Ancak ne kadar bir meblağ toplanılacağı konusunda bilgi verilmemiştir. Bu konuda askerin ve zahirelerin durumuna göre seferiye tertip olunması ifadesi ile yetinilmiştir (BOA, C.HR, 48/2380).³¹¹

6 Mart 1767 tarihinde vezir Mustafa Paşa vakfının korunması maksadıyla tayin edilen derbentçilerin, vergilerden muaf olmalarına rağmen olağanüstü durumlarda seferiye akçesini vermeleri emredilmiştir. Bu kapsamda, 17 Aralık 1783 tarihinde senede üç taksit halinde seferiye akçelerinin tahsili için Niğde sancağında bulunan kazaların kadı, naibler ve Bereketli Madeni emini olan Ahmed'e hitaben bir emir yazılmıştır. Aynı belgede vergilerin toplanması esnasında usul ve hakkın

³¹⁰ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

³¹¹ H. Evâhir-i S 1142 tarihli belge.

gözetilmesi de belirtilmiştir. Sefer bahanesi ile vergilere zam yapılma gibi haksızlıkların meydana gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınması ayrıca emredilmiştir. Özellikle maden hizmetinde görevli kişilerin vermekle yükümlü olduğu vergiler konusunda dikkat edilmiştir. 22 Mart 1778 tarihinde Bereketli Madeni'ne bağlı olan İncesu kazası ahalisinin seferiye yükümlülüğü 500 kuruş olarak izah edilmiştir. Bu ahaliye sefer ihtimali olabilir diyerek bu miktara keyfi zam yapılmış ve bu türden hareketlerin def edilmesi emredilmiştir (BOA, C.EV, 214/10689).³¹²

Vergilerin tahsil edilmesinde mütesellimlerin bir usulsüzlük yaptığı tespit edildiğinde o kişi derhal azledilmiş ve yerine başka biri görevlendirilmiştir. Mesela 3 Ekim 1811 tarihinde Niğde sancağı mutasarrıfı vezir Ali Paşa, vergilerin tahsili için Alaybeyoğlu Hüseyin'i vazifelendirmiş, bu kişi tahsilde usulsüzlük yapınca azledilerek yerine Halil atanmış ve ahaliye her türlü baskının def edilmesi emredilmiştir. Bereketli Madeni bölgesinde bu verginin toplanması bazen mütesellimin bazen de maden emininin uhdesine bırakılmıştır. Burada öne çıkan durum ise fukara ahalinin haksızlığa uğratılmaması olmuştur. Bunun için devlet tarafından gerekli tedbirler aldırılmış veya alınmaya çalışılmıştır (BOA, C.DRB, 15/728).³¹³

3.1.3. İmdad-ı Hazariye

İmdadiyye vergisi, ilk uygulamalarda imdad-ı seferiye ismiyle anılarak ârızî bir özellik taşımıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren ise imdad-ı seferiye ve imdad-ı hazariye diye ikiye ayrılarak düzenli vergiler halini almıştır. Savaş yıllarında has bir vergi olan imdad-ı seferiye'nin yanında hemen hemen seferiye'nin yarısı kadarı olup barış yıllarında tahsil edildiği için imdad-ı hazariye adıyla yeni ve düzenli bir vergi ilk kez 1718 yılında tahsil edilmiştir. Bazen iki bazen üç taksit şeklinde alınan bu verginin geliri, besleyecekleri askerlere sarf edilmek üzere eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis edilmiştir. Seferiye ve hazariye, reayanın himayesi söz konusu olduğu durumlarda padişah tarafından da karşılanmıştır (Tabakoğlu, 2000; 221-222). Dolayısıyla savaş için alınan vergiye imdad-ı seferiye, barış zamanında da bütçe açığını kapatmak için halktan alınan örfi vergiye imdad-ı hazariye denmiştir (Ünal, 2011; 347).

³¹² H. 27 S 1192 tarihli belge.

³¹³ H. 27 N 1226/M. 15 Ekim 1811 tarihli belge.

Bereketli Madeni hinterlandına dâhil bölgelerinden olan İncesu kazası ahalisi söz konusu vergiyi üç taksit halinde eda etmiştir. 27 Mart 1778 tarihli belgeye göre seferiye, hazariye ve diğer vergilerin toplamı 1.800 kuruş olmuştur. Bu meblağdan 200 kuruşu hazariye vergisidir. Belirtildiğine göre seferiye ve hazariye vergilerini yöre ahalisi 1737 yılından beri ödeyegelmiştir. 200 kuruş olarak belirtilen miktar aynı belgenin farklı metninde 250 kuruş olarak belirtilmiştir. Her ne kadar madene bağlı bölgeler söz konusu vergileri önceleri eda etmekle mükellef kılınmışlar ise de madene bağlanınca bazı hizmet yükümlülüğüne de tabi kılınmışlardır. Mükellef kılındıkları bu yükümlülükleri sayesinde de belirtilen vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bundan dolayı bazı vergi tahsildarları bu durumu göz ardı ederek usulsüzce vergi talebinde bulunmuşlardır. Usulsüzlük yapanlara devlet uyarıda bulunarak muaf ve müselleme kılınan yer veya kişilere hiçbir şekilde müdahale edilmemesini emretmiştir. Bu kurala uymayanlar ise görevinden derhal azledilmiştir (BOA, C.EV, 214/10689).³¹⁴

9 Şubat 1797 tarihinde ise Niğde sancağının üzerine düşen hazariye vergisinin tamamen eda olunması emredilmiştir. Bu işin aslında mütesellim tarafından icra edilmesi gerektiği ancak maden emininin uhdesine verildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Bereketli Madeni emini ve mütesellimi olan Mehmed Sadık, bölgedeki vergileri tahsil etmekle de görevlendirilmiştir. Ancak Karataş sancağı mutasarrıfı ve Akkirman muhafızı mîr-i mirân İbrahim'e arpalık tevcih edildiği için mütesellimlik işi kendisine verilmiştir. Bundan dolayı mütesellimin işine kimsenin müdahale etmemesi maksadıyla Niğde sancağındaki kadı ve naipere hüküm yazılmıştır (BOA, C.DRB, 50/2459).³¹⁵

İmdad-ı hazariye, arşiv belgelerinde genellikle imdad-ı seferiye vergisi ile bir anılmıştır. Bereketli Madeni'nde bu konudaki bilgiler, imdad-ı seferiye ile alakalı konularla muhtevadır. Bundan dolayı meseleler pek bir farklılık arz etmemiştir. Daha önce muafiyet sisteminde bahsedilen Çamardı nahiyesine tabi Enehil derbent karyesi, İncesu ve vezir Kara Mustafa Paşa vakfı bölge ahalilerinin muafiyeti imdad-ı hazariye için de geçerli sayılmıştır. Nitekim 22 Kasım 1780 tarihinde Ulukışla menziline ocaklık tayin edilen yerlerin ahalileri, bahsedilen menzilin derbent, hisarlar ve hanlarını tamir etmek şartıyla tüm tekâlif ile imdad-ı hazariyeden muaf ve müselleme

³¹⁴ H. 27 S 1192 tarihli belge.

³¹⁵ H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798 tarihli belge.

kılınmışlardır (BOA, C.DRB, 64/3198).³¹⁶ 1780’de Ulukışla menziline ocaklık tayin edilenler ile Niğde sancağında olan Şücaüddin kazasına ait 22 adet mahallenin imdad-ı hazariye tutarı olarak farklı bölgelerden 325 kuruş, 376 kuruş, 125 kuruş ve 40 akçe gibi meblağlar zikredilmiştir. Ancak zikredilen yerlerin vergilerden muaf ve müsellemler oldukları vurgusu yapılarak vergi tahsil edilmemesi emredilmiştir. Tıpkı seferiye vergisinde olduğu gibi ahali, mükellef oldukları hizmetlerin yanında vergi ödeyecek kudretlerinin olmadığını da arz etmişlerdir (BOA, C.NF, 52/2573).³¹⁷

Reayanın haksızlığa uğratılmaması için imdad-ı seferiye maden emini tarafından tahsil edilmesi kararlaştırılmış ve aynı durum imdad-ı hazariye için de geçerli kılınmıştır. Seferiye akçesinin maden emini tarafından tahsil edilmesine yönelik Bereketli Madeni’ne bağlı Çamardı, Şücaüddin, Ortaköy ve Enehil karyelerinin imdad-ı hazariye akçeleri de maden emini tarafından tahsil edilmiştir (BOA, C.DRB, 19/942).³¹⁸ 26 Mart 1802 tarihinde ise hazariye vergisinin mutasarrıf tarafından tahsil edildiği belirtilmiştir. Arşiv belgesinde bu ifade:

“Karahisâr kazâsının iâşe ve rûsûmat sipâhileri taraflarına aid idüğü ve imdâd-ı hazariyye ve nüzul-ı avârizları sancâk mutasarrıfları taraflarına virilegeldiği aşikâr olmağla mezkûr Yahyalı zeâmet-i bedel-i iltizâm Bereketlü Ma’den-i ümenâsı taraflarından ta’şîr ve tahsîl olunub bir vechle mümânaat olunmamak ve nüzul ve avâriz ve imdâd-ı hazariyyeleri kendin ümenâ ma’rifetleriyle vakt u zemânıyla mahallerine ibkâ kılınmak...” şeklinde izah edilmiştir (BOA, C.DRB, 15/729).³¹⁹

3.1.4. Diğer Vergiler

Yukarıda zikredilen vergilerin haricinde Bereketli Madeni bölgesinden muhtelif vergiler de tahsis edilmiştir. Bu vergilerin, yine yukarıda değinildiği üzere belli bir sorunun dile getirilmesinden kaynaklı olarak isimleri zikredilmiştir. Bahsedileceği üzere vergilerin tahsil edilme meselesi, muafiyet dâhilindeki vergiler ve usulsüz vergi alımının engellenmesi ile ilgili konularda alınan vergi isimleri bu başlık altında belirtilmiştir. Bu vergilerden biri Niğde kazasının Çamardı ahalisinden alınan sürsat bedelidir. 1696’da Niğde sancağı Çamardı kazasının sürsat bedeli 369 kuruş

³¹⁶ H. 25 Z 1194 tarihli belge.

³¹⁷ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

³¹⁸ H. 20 R 1211 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 31/1541 (H. 24 N 1214).

³¹⁹ H. 22 Za 1216 tarihli belge.

olarak hesap edilmiş ve verginin tahsili için Tırnakçı Abdullah Ağa görevlendirilmiştir. Abdullah Ağa, söz konusu verginin tahsili durumunda ahalinin perişan olacağı vurgusunu yapmıştır. Sürsat bedelinin yanında cizye, avarız ve nüzul bahalarının da olduğu, bu vergilerin alınmasıyla ahalinin perakende ve perişan olacağı için söz konusu vergilerin tahsilinin bu durumda mümkün olmadığı zikredilmiştir (BOA, İE.ML, 58/5466).³²⁰ Aynı durum Ekim 1739 tarihinde de geçerli olmuştur. Sefer-i Hümâyûn için Çamardı kazasından 354 kuruş sürsat bedeli tahsil edilmesi için İbrahim Çavuş görevlendirilmiştir. İbrahim Çavuş'da verginin tahsil edilmesi durumunda ahalinin perakende ve perişan olacağını belirtmiştir. Şeyhler isimli karyede bu meblağı verecek bir kişinin dahi olmadığı, ekseri ahalinin de bu vergiyi verecek iktidarının olmadığı izah edilmiştir. Ahalinin neden perişanlık içerisinde olduğu veya neden vergiyi veremeyecek durumda olduğuna dair herhangi bir bilgi belirtilmese de bu durum aslında halkın ciddi şekilde fakr u zaruret içerisinde olduğunu göstermektedir (BOA, İE.ML, 68/6322).³²¹

Daha önce belirtildiği üzere imdadiyye vergisi, avarız vergileri dâhilinde olup, belirlenen şartlar ve süre dâhilinde tahsil edilegelmiştir. Bunun yanında reayadan alınan avarız akçesi ve nüzul vergileri de olmuştur. Bereketli Madeni'ne bağlı olan Çamardı kazası ahalisinin, madene bağlı olup yükümlülük altına alınmalarından dolayı hizmetleri karşılığında avarız ve nüzul vergileri de bulunmuştur. Bunlar, söz konusu vergilerin karşılığında güherçile de vermiş ve buna istinaden Niğde sancağındaki 376 adet olarak verilmiş olan hane-i avarız ve nüzullerine mukabil 11.798 kıyye (15.125 kg) güherçile üretimi sağlanmıştır. Çamardı kazasına kaydedilmiş olan 10 adet avarız ve nüzul hanelerinin hesabı ise 59,5 kuruştan 35 akçeye tekabül etmiştir. Bu muhasebe üzerinden de avarız ve nüzul miktarlarının alınması için baş muhasebeye bir ilm ü haber verilmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 63/3108).³²²

Bereketli Madeni'ne bağlı olan yerler bu bağılıklarından önce Müslüman veya gayr-i müslim olsun üzerlerine her ne vergi tahsilinin edası lazım gelmişse bunları ödemekle yükümlü kılınmışlardır. Nitekim Kayseri'de vezir Mustafa Paşa evkafının bulunduğu İncesu ahalisi avarız-ı divâniyye, tekâlif-i örfiyye ve şakka gibi

³²⁰ H. 25 S 1108/M. 23 Eylül 1696 tarihli belge.

³²¹ H. 2 B 1105/M. 27 Şubat 1694 tarihli belge.

³²² H. 23 Za 1195/M. 10 Kasım 1781 tarihli belge; Avarız ve nüzul hane vergisi için bkz. BOA, CML, 248/10272 (Tarihi olmayan belge).

vergileri ödemekteydiler. Burası 1767 yılında Bereketli Madeni'ne ilhak edilince muafiyet sistemine dâhil edilerek söz konusu vergilerden muaf tutulmuştur. 1783 yılının Eylül ayında maden emini tarafından tahsil edilmesi belirtilen hafriye ve şehriye vergilerine de değinilmiştir. Bu vergiler, Mustafa Paşa vakfının malikâne olan havas karyeleri ile belde mutasarrıflarından tahsil edilmiştir. 1784 yılının başlangıcından itibaren bu vergi 250 kuruş olarak tespit edilmiştir. Her iki verginin geliri Baruthâne-i Âmire nazırı tarafından İstanbul Baruthânesi ocaklığına teslim edilmiştir. 17 Aralık 1783 tarihinde bu vergilerin tutarı olan 2.749 kuruştan 1784 yılına ait olan miktarı var ise bunun senede üç taksit halinde tahsil edilmesi ve mezbûr liva bağlısı yerlerden de 7.599 kuruşun ayrıca ödenmesi emredilmiştir. Bunun için 17 Aralık 1783 tarihinde Niğde sancağında olan kazaların kadı, naib ve Bereketli Madeni emini olan Ahmed'e hitaben emir yazılmıştır (BOA, C.EV, 214/10689).³²³

Rüsûm-ı raiyyet, maden ve civarından alınan bir diğer vergidir. 9 Nisan 1823 tarihli bir yazıya göre mukataaların, ödemesi gereken rüsûm-ı raiyyetleri vermeleri gerekmiş ve söz konusu verginin tahsili ile voyvoda ilgilenmiştir (BOA, HAT, 00626/30932).³²⁴ Buna ilaveten 22 Eylül 1841 tarihli belgede madene bağlı olan Çamardı, Şücaüddin, Yahyalı ve Anduğu kazaları ile Menemenci aşiretinden aşar vergisi de talep edilmiştir. Talep edilen bu miktar ise 4 yük 88.549,5 kuruştur (BOA, C.ML, 349/14341).³²⁵

Maden bölgesinden alınan vergilere zam yapıldığını bildiren belgeler de mevcuttur. 30 Haziran 1853 tarihinde Maliye Nezaretinden Meclis-i Valâ'ya gönderilen bir dilekçede, 1853'te uygulanan ihalelere nazaran Amasya sancağı öşriyye gelirleri ile Niğde sancağında olan Çamardı kazası öşriyye gelirlerine zam yapılmıştır. Uygulanan ihalelerin ne olduğu ve neye istinaden zam yapıldığı konusu ile ilgili arşiv belgesinde bir bilgi mevcut değildir. Ancak maden bölgesinden öşriyye bedelinin alındığı açıkça zikredilmiştir (BOA, İ.MVL, 00276/010761).³²⁶

Tahsil edilen vergiler arasında adet-i ağnam, rüsûm-ı yapağı, bac ve zecriye de bulunmuştur. Ağnam vergisi, Osmanlı Devleti'nde küçükbaş hayvanlardan alınan bir vergidir. İslam devletinde muhtelif isimlerle zikredilen bu vergi, Osmanlı resmî

³²³ H. 22 M 1198 tarihli belge.

³²⁴ H. 27 B 1238 tarihli belge.

³²⁵ H. 5 Ş 1257 tarihli belge.

³²⁶ H. 23 N 1269 tarihli belge.

kayıtlarında resm-i ganem, ağnam veya adet-i ağnam şekillerinde de geçmiştir. Genellikle koyun yavruduktan sonra Nisan ve Mayıs aylarında alınmış, kuzulu koyun kuzusu ile bir hesaplanmıştır. Vergi oranı Fatih Kanunnamesine göre üç koyundan bir akçe iken daha sonra iki koyundan bir akçe olarak tespit edilmiştir. Ancak bu oranlar bölgelere göre değişiklik arz etmiştir. Ağnam resmi mukataası XVII. özellikle XVIII. yüzyıllarda hazinenin önemli bir kalemi haline gelerek düzenli vergiler arasına girmiştir. Yapılan bazı düzenlemeler ile Tanzimat'tan sonra alınmasına da devam edilmiştir. Daha sonraki tarihlerde bu vergi üzerinde muhtelif değişikliklere gidilmiş ve bu vergi giderek ahalinin üzerinde ağır bir külfet haline dönüşmüştür. Nihayetinde bu vergi 1962 yılında tamamen kaldırılmıştır (Emecen, 1988; 478-479). Rûsûm-ı yapağı ise; yeniçerilerin giydiği bârânî ve subayların giydiği sobramanî adlı çuha kaputlarının dokunması için Rumeli'nin çeşitli sancaklarının vermekle yükümlü olduğu vergidir. Aynî olarak toplanan bir vergidir. Yapağılar her sene Hıdrellez'den, yani 6 Mayıs'tan itibaren toplanmaya başlanmıştır. Bundan dolayı fiyatları mahalli kadılar tayin etmiş ve bu fiyat üzerinden de yeniçeri ocağı tarafından peşin para ile satın alınmıştır. Zecriye ise alkollü içkiler üzerinden alınan bir vergi türüdür. Bunun için hamir emaneti kurulmuş, birçok padişahlar devrinde ise, bu iş şer'an uygun görülmeyle hamir emaneti lağvedilmiştir. Bu verginin hesabını maliye kalemlerinden zecriye muhasebesi tutmuştur. Daha sonra afyon ve tütün vergileri de zecriye sayılarak bu kaleme dâhil edilmiştir (Ünal, 2011; 723-744). Bac vergisi de maden bölgesinden alınan bir vergidir. Nitekim Tarsus'da olan Fransalı üç tüccarın Rum taraflarından satın alıp naklettikleri zahireden, Bereketli Madeni'nde alınan bac vergisi hakkında bilgi verilmiştir (BOA, A.MKT.MVL, 78/12).³²⁷ Bac-ı bazar vergisi alınan diğer vergilerdendir. 6 Şubat 1858 tarihli belgede bu vergiyi tahsil eden Hacı Yuvam'a, Mersin İskelesi'nde tarife haricinde harç alınmasının engellenmesi emredilmiştir (BOA, A.MKT.UM, 306/65).³²⁸ Bu vergiler belirli tarihlerde Bereketli Madeni bölgesinde, mukataa dâhilinde olan bölgeler üzerinden iltizam vasıtasıyla alınmıştır. 1799'da Bereketli Madeni'ne ilhak edilerek bu vergilerin alındığı yerler Ortaköy namıyla Anduğu kazası, Enehil karyesi ve Çamardı kazası olarak belirtilmiştir. Söz konusu vergiler, iltizam dâhilinde bir kişinin tayin edilmesiyle ve maden emini marifetiyle tahsil edilmiştir. Eğer bu vergilerin tahsili ertesi seneye

³²⁷ H. 27 Ca 1272/M. 4 Şubat 1856 tarihli belge.

³²⁸ H. 21 C 1274 tarihli belge.

kalırsa ne miktar cizye oranı kalırsa kalsın bunun Darphâne-i Âmire tarafından maden eminine sermaye olarak verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, C.DRB, 31/1539).³²⁹

Tarihi olmayan başka bir arşiv belgesinde mîrî vergilerden bahsedilmiştir. Ancak bu mîrî vergilerin ne olduğu açıkça belirtilmemiştir. Niğde, Bor, Nevşehir ve Bereketli muhassıllıkları dâhilinde bulunan kazaların mîrî vergileri eksik çıkmıştır. Bu eksiklik reaya üzerinden karşılanmaya çalışılmıştır. Yani ahaliye tekrar bir mîrî vergi salımı yapılacaktır. Böylece güherçile fiyat mîrîyesinden dolayı 1.000 kuruş zam yapılarak bu eksiklik giderilmiştir. Bu bölgelerin vergi defterlerine de 40.000 kuruş sarfedilerek kaydedilmiştir. Söz konusu eksiklik 78.500 kuruş olmuş ve bu miktar zikredilen muhassıllıkların kazalarından tahsis edilmiştir. Nevşehir, Bor ve Niğde kazalarının söz konusu mîrî vergileri karşılığında güherçile fiyatı 32.770 kuruş, toplam vergileri ise 19.119,5 kuruştur. Yapılan tahkikata göre sadece buraların 640 kese masrafı eksik çıkmıştır. Söz konusu bu meblağların ahaliden tedarik edilmesi ise onlara yapılan zalimce bir davranış olarak nitelendirilmiştir (BOA, İ.MVL, 00016/000243).³³⁰

Bereketli Madeni ve bölgesinden ispence vergisi de alınmıştır. İspence, Osmanlı Devleti'nde gayr-i müslim ahaliden alınan bir vergidir. Örfi bir vergi olan ispence, çift resmînin karşılığı olarak bir baş vergisi hüviyeti taşımıştır. Bilhassa kulluk adıyla da anılmıştır. Muhtemelen bu vergi, reayanın sipahiye karşı mükellef kılındığı hizmetleri yerine getirmenin nakde çevrilmiş bir hali olarak ortaya çıkmıştır. Hristiyan veya Yahudi gayr-i müslim ahaliden alınan ispence esasen Rumeli'ye mahsus bir vergi iken Anadolu'da özellikle XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'nun ele geçirilmesiyle buradaki Hristiyan ahaliye de uygulanmıştır. Bu vergi ile ilgili en eski kayıt I. Bayezid dönemine kadar (1389-1402) uzanır. 1432 tarihli Arvanid timar defterine göre ispence, evli hane sahibi gayr-i müslim erkeklerden 25 akçe olarak tahsil edilmiştir. Dul kadınlar ise 6 akçe vermişlerdir. Bu miktarlar Fatih Kanunnamesi'ne göre de aynı idi. Bu vergiye dair miktarlar en az 20, en fazla 30 akçeydi. İslamiyet'i kabul eden birisi bu vergi yerine miktarı daha düşük olan bennak resmîni vermekle yükümlü kılınmıştır (İnalçık, 2001; 177).

³²⁹ H. 29 B 1219/M. 3 Kasım 1804 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 31/1541 (H. 24 N 1214); BOA, C.DRB, 44/2178 (H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800); BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802).

³³⁰ Mîrî vergi ile ilgili başka bir mesele için bkz. BOA, HAT, 00626/30932 (H. 27 B 1238).

3.2. Bereketli Maden-i Hümâyûnu Bölgesindeki Vergi ile İlgili Problemler

Tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Bereketli Madeni ile madene bağlı civar yerlerde de çeşitli vergi problemleri yaşanmıştır. Bu sorunlar her türlü vergiye dair konuları kapsamaktadır. Vergiler üzerindeki usulsüzlük, cizye meseleleri, mukataa ve iltizam bedelleri, mukataa ve iltizamın hangi değerden verildiğine dair bilgiler başlıca konuları içermiştir. Ahalinin işine engel teşkil eden vergi meseleleri de burada zikredilmiştir. Vergilerin nerelerden ve kimlerden alınacağı veya ahalinin bağlı oldukları idari yapıya göre nerenin tahsilatçısına vergisini ödeyeceği gibi meseleler bu başlık altında ifade edilmiştir.

Vergi konusunun ticaret için seyahat etmede bir sorun teşkil ettiği tespit edilmiştir. Tarihi olmayan arşiv belgesinde, Konya sancağı muzafatından gösterilen Bereketli Maden-i Hümâyûnu kazasına bağlı Deneği karyesi ahalisi ve duhan tüccarı Vasil nam zımminin annesi Efmiye, Kudüs tarafına gitmek isteyince bu kişinin üzerinde ziraat ve vergi ödemelerinde eksiklik var ise önce bunun halledilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak Efmiye ticaret maksatlı gideceğini izah edince kendisine kimsenin karışmaması konusunda emir verilmiştir (BOA, HR.MKT, 6/32).

1782 yılında Bereketli Madeni emini el-Hac Hasan'a yazılan bir hükme göre; Bereketli Madeni havalisinden Yahyalı zeameti, Hisarlık, Fertek ve Enehil birkaç sene önce madene bağlanmış, bu süreçte buraların gelirinden senelik 15.000 akçe madenin uhdesine verilmiş ve daha sonra sebebi belirtilmeden buralar madenden ref edilmesine rağmen maden hizmetinde istahdam edilenlerin iltizam bedelleri Darphâne-i Âmire tarafından karşılanmıştır. Bundan sonraki süreçte ise madenin imal ve idare işlerine dikkat edilerek altın ve gümüş ihracına gayret sarf edilmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 58/2880).³³¹

Maden eminlerinin Darphâne-i Âmire'ye verecekleri akçelerde eksiklik olunca eminler bu eksikliği ahaliden karşılamışlardır. Eminler bu durumu, kendilerince bir usul çerçevesinde ahaliden alacaklarını tahsil etme yoluyla gerçekleştirmiştir. 1786 yılında Bereketli Madeni emini el-Hac Hasan Ağa'nın Darphâne-i Âmire'ye 63.274,5 kuruş vereceği kalınca bu meblağ ahalinin madene ödeyeceği miktarlar üzerinden tahsil edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Menemenci aşireti üzerindeki 2.500 kuruş

³³¹ H. 6 B 1199/M. 15 Mayıs 1785 tarihli belge.

ise mübaşir vasıtasıyla talep edilmiştir. Menemenci aşireti ise; *“biz bu meblağı önceden Nalbandoğlu Hacı Ali’ye teslim etmiştik”* diye cevap vermiştir. Şücaüddin kazası voyvodasından da 2.200 kuruş alacaklı olup voyvoda, verilecek miktarın 600 kuruş olduğunu beyan etmiştir. 400 kuruş meblağ ise Uluğaçlı Mustafa’dan talep edilmiştir. Nalbandoğlu Hacı Ali zimmetinde ise maden sermayesi olarak 23.703 kuruşun 10.000 kuruşu bulunmaktadır. Ancak bu meblağ bir türlü tahsil edilememiştir. Madenciler de bu konuda, bizim önceki hesabımız maden emini ile görülmedikçe borç vermeyiz demişlerdir. Dolayısıyla 13.703 kuruşun 4.000 kuruşunu madenciler ödeyebilmiştir. Belirtildiğine göre Nalbandoğlu, Çamardı nahiyesinde bulunan 17 adet köyü kendi menfaati için maden emniğine rapt ettirmiştir. Bundan dolayı ahali perişan olmuştur. Madencilerin önceki hesap diye kastettikleri mesele muhtemelen bu olmalıdır (BOA, C.DRB, 64/3179).³³²

Malikâne dâhilinde iltizam bedeli üzerinden zimmete para geçirme olayı da meydana gelmiştir. Niğde’de gümüş, bakır ve kurşun madenlerinin Kozanoğlu ve Çamardı malikânesi şikk-ı evvel defterdarı Osman ile âyân olan es-Seyyid’in uhdesine verilmiştir. Bunlar senelik olarak mal-ı mîrî ve kalemi için kaza ahalisinden üçer bin kuruş alagelmişlerdir. Ancak bundan önce Niğde sakinlerinden mahkeme başkâtibi Ahmed ve Vadin, 1791-1792 yıllarında iltizam adı altında reayadan 7.542 kuruşu kendi zimmetlerine geçirmişlerdir. Bunlara 542 kuruş temessük verilerek Ahmed ve Vadin, ahaliden yine 7.542 kuruş alma sevdasına düşmüşlerdir. Bu miktarın geri ödenmesinde 6.042 kuruş kusur olmuş ve bu meblağın da 1.500 kuruşu madene ilhak edildi demişlerdir. Bundan dolayı köylerin halkı perişan duruma düşmüştür. Bu meblağın söz konusu kişilerin mal ve eşyalarından tedarik edilmesi ve meselenin Niğde kadısı marifetiyle halledilmesi için 19 Temmuz 1794 tarihinde yazı yazılmıştır (BOA, C.DRB, 12/585).³³³

1802 yılında Bereketli Madeni’nin serbestiyet üzere iltizam meselesinde de sorun çıkmıştır. Mesela Bereketli Madeni’ne bağlı olmasına rağmen Anduğu kazası

³³² H. 3 Ca 1200/M. 4 Mart 1786 tarihli belge.

³³³ H. 20 Z 1208 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, CML, 21/972 (H. 11 R 1206/M. 8 Aralık 1791); Benzer bir olay da Kozanoğlu ve Çamardı mukataaları için meydana gelmiştir. Ancak bu meselede ahalinin istirhamı üzerine buraların malikânesi defterdar-ı şikk-ı evvel Osman ile es-Seyyid Feyzullah’a verilmiştir. Bu kapsamda ahali, birbirlerine 61 gün vade ile 1.500 kuruş borçlanmışlardır. 1788 yılında 1.500 ve 1789 yılında da 6.000 kuruş taahhüt edilmiştir. Söz konusu borcun 6.000 kuruşu 1790 yılında iltizam olarak teslim alınmıştır. Bu meblağ tahsil edilmezse buraların madene ilhak edileceği 26 Mart 1790 tarihli arşiv belgesinde vurgulanmıştır. Bkz. BOA, C.DRB, 16/773 (H. 10 B 1204).

iltizamı, arazi sipahisi tarafından zapt olunmuş ve böylece burasının iltizamının maden emminden başkasına verilmemesi emredilmiştir. Ayrıca fukara ahaliye zorluk çıkarılmaması eğer çıkarılırsa sorumluların hapisle cezalandırılacağı 27 Haziran 1802 tarihinde Karaman valisine, Niğde sancağı mutasarrıfına, Bereketli Madeni emini Seyyid Ömer'e, Niğde, Çamardı ve Şücaüddin kazalarının kadı, naibleri, voyvoda, vücuh-ı ahali (vücuh-ı belde) ve iş erlerine hüküm yazılmıştır (BOA, C.DH, 174/8691).³³⁴

Bereketli Madeni bölgesinde yaramaz diye tabir edilen kişilerin yaptığı müdahaleler gerek madenin gerekse vergi işlerinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Çoğunun tüccar olmasından dolayı Niğde ve Çamardı halkı, cizye vergilerini cizyedar Mehmed Ağa'ya ödemekte iken 1813 yılında yaramaz kişilerin müdahalesi nedeniyle mal cizyesi 10.000 kuruş eksik ödenmiştir. Bu durumdan dolayı ahali de cizyedâr da zor duruma düşmüş ancak devlet yine de cizyelerin mal üzerinden tahsil edilmesi için emir vermiştir. Bu konuya dair bir muhalefet oluştursa bunların isim ve şehirleriyle merkeze arz edilmesi için 27 Mart 1813 tarihinde buyruldu yazılmıştır.³³⁵

Cizye mükellefiyetinde olanların durumlarına göre sınıflandırılarak buna göre kâğıt verilmesine de önem gösterilmiştir. Bu konuda devlet uyarı mahiyetinde bir yazı yazmıştır. 7 Mart 1813 tarihinde Karaman cizyesi mülhakatından olan Niğde kazası cizyesi, Kayserilioğlu Artin üzerine sarraf kefaleti ile verilmiştir. Bundan dolayı ehl-i zımmının kâğıtsız kalmaması için âlâ ise âlâ, evsat ise evsât ve edna ise edna olanlara göre evrakları düzenlenmiştir. Evsat ve âlâ için 50,5 kuruştan bir bedel tayin edilmiştir (BOA, CML, 456/18459).³³⁶

20 Ocak 1814 tarihinde ise Bereketli Maden-i Hümâyûnu dâhilindeki Yahyalı, Okçu, Semendire ve Dilmasun mukataa zeametlerinin iltizam bedelleri maden eminine verilmesi gerekirken bunlar teslim edilmemiştir. Buralar sarraf kefaletiyle 1814 yılına mahsuben Ragıb Paşa'nın uhdesine verilmiştir. Sarraf kefaletinin ayrıca

³³⁴ H. 25 S 1217 tarihli belge.

³³⁵ Çamardı'ya bağlı karyelerin cizye vergi oranları şöyledir: Meşahatlı 4.500, Fertek 1.400, Dilmasun 2.000, Ervan ve Kordonos 1.400, Denek 1.100, Andol 900, Semendire 500, Tersan 300, Suvirmez 1.200, Gölcük 1.600, Kiçiağaç 84, Medle 400, Hassa 1600, Dilmasun 220, Sazak 200. Bu miktarların tamamı kuruş olup 14 Mart 1813 tarihine aittir. Bkz. BOA, CML, (H. 12 R 1228).

³³⁶ H. 4 Ra 1228/M. 7 Mart 1813 tarihli belge.

Darphâne-i Âmile nazırına da havale edilmesi istenmiştir. Zeamet ve iltizam bedelleri ise aşağıdaki tabloda sunulmuştur (BOA, CML, 777/31713).³³⁷

Kişi	Yer	Bedeli (Kuruş)
Mabrazgan Paşa	Yahyalı	6.500
Seyyid Mehmed Ağa	Fertek	1.900
Halife Celal Bey	Dilmasun	1.500
Mehmed Ağa	Semendire	1.050

Tablo 2. Maden-i Hümâyûn-ı şahaneden Bereketli Madeni’nde her sene maden emini taraflarından iltizâm olunan yerler.

18 Aralık 1827 tarihinde Menemencioğulları, madene bağılılıklarından dolayı ödemeleri gereken vergilerini ödememişlerdir. Böylece merkez, madene bağılı kalındığı sürece söz konusu verginin alınmasını emretmiştir (BOA, HAT, 709/33946/B).³³⁸ 4 Aralık 1833 tarihinde ise tekâlif için 30.000 kuruş vermelerine rağmen mukataa bedelini karşılayan Bor ve Şucaüddin ahalisi, bu konuda Bereketli Madeni emini ile Niğde mütesellimi Sadık Bey’in baskısına maruz kalarak zor duruma düşmüşlerdir. Şucaüddin ahalisi toplanıp dertlerini ve Sadık Bey’in baskılarını sultan hazretlerine arz etmek istemiş ve eğer isteklerine nail olurlarsa bütün ıyâl-ı evlatlarının duasına mazhar olacaklarını beyan etmişlerdir (BOA HAT, 00448/22334/F).³³⁹

Bereketli Maden-i Hümâyûnu’na bağılı olan kazalardan alınan cihadiye vergisinin tahsili sırasında da sorunlar ortaya çıkmıştır. 28 Nisan 1835 tarihli belgeye göre Niğde sancağı kazaları ile Bereketli Maden-i Hümâyûnu’na bağılı kazalara, irâde-i senîyye kapsamında senelik iki taksit halinde 50.000 kuruş iâne-i cihadiye tertip olunmasına rağmen bu miktarın 35.000 kuruşu ödenmemiştir. Kalan bu meblağın ödenmesi maksadıyla emir yazılmıştır (BOA, HAT, 567/27837).³⁴⁰ 8 Ağustos 1835 tarihinde de yine madene bağılı olan Gölcük karyesi, Şucaüddin kazası ve Menemenci aşireti zimmetinde kalan bakayanın gönderilmesi emredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1315/19).³⁴¹

³³⁷ H. 28 M 1229 tarihli belge.

³³⁸ H. 29 Ca 1243 tarihli belge.

³³⁹ H. 21 B 1249 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, HAT, 00448/22334/J (H. 21 B 1249).

³⁴⁰ H. 29 Z 1250 tarihli belge.

³⁴¹ H. 13 R 1251 tarihli belge.

Bereketli Madeni emini el-Hac Hasan Ağa ile daha önce maden emini olan Seyyid Ahmed Efendi arasında olduğu gibi emninlerin halef selef ilişkisinden dolayı zimmet meselesi de meydana gelmiştir. Bu durumda Niğde, Yahyalı, Şücaüddin, Çamardı, Nevşehir, Develi, Ürgüp ve Gülşehri kaza ahalilerinin 45.000 kuruş borcu çıkmıştır. Her ne kadar maden emini bu işe kadir olamayacağını belirtse de tahsil için mübaşir ile beraber kendisi de görevlendirilmiş ve aksaklık meydana getirmeden mezkûr miktarın Darphâne-i Âmire'ye gönderilmesi için kadı ve naiblere hitaben 14 Ekim 1784 tarihinde emir yazılmıştır (BOA, C.DRB, 63/3112).³⁴² Bir diğer zimmet meselesi de 20 Temmuz 1842 tarihinde Menemenci aşireti ile ilgilidir. Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu emini Dergâh-ı Âlî kapıcı başlarından İsmail Ağa'nın, 1837-1838 yıllarına ait Menemenci aşireti ahalisinden alacağı kalmıştır. Bunun bir seferde ödenmesi için emir yazılmışsa da bir sonuç alınamamıştır. Böylece Adana muhassılına bu konuyla ilgili bir yazı yazılmıştır (BOA, C.DRB, 43/2143).³⁴³

Tanzimatın ilanından sonra 1840 yılında yapılan vergi düzenlenmesinde Çamardı kazasının emlak arazileri taşlık bir mevkide olduğundan dolayı 1848 yılında civar kaza ahalisinin üzerine yazılmıştır. Böylece Çamardı ahalisinin evlatları arazileri idare etmede zorlanarak perişan duruma düşmüş ve vergilerine de usulsüzce zam yapılmıştır. Bu zulmün engellenmesi için ahaliden 78 kişi mühürlü yazı yazarak Konya eyaleti müşirine arz etmişlerdir (BOA, MVL, 78/44).³⁴⁴ Yine 1848 yılında Niğde kazalarının vergileri ahalinin gücüne göre düzenlenmemiş ve mevcut vergilere zam yapılmıştır. Çamardı kazasına yapılan 33.000 kuruş zam, ahalisinin ticaret ve ziraatle uğraşmasından dolayı ödenemeyeceği izah edilmiştir. Ancak emir gereğince bu verginin tahsil edilmesi gerektiği ve bundan sonraki mazbataların takdim edilmesinde Yozgat valisi Cem Paşa veyahut Konya valisi Tosun Mustafa Paşa huzurunda gösterilmesine karar verilmiştir. Bunun için her bir kazanın emlak, arazi, temettü (gelir, kazanç, kar) ve ticaret konularının anlaşılması amacıyla müstakilen bir memurun tayin edilerek vergilerin ona göre belirlenip tahsil edilmesi izah edilmiştir (BOA, MVL, 89/100).³⁴⁵

³⁴² H. 29 Za 1198 tarihli belge.

³⁴³ H. 11 C 1258 tarihli belge.

³⁴⁴ H. 25 L 1265/M. 13 Eylül 1849 tarihli belge.

³⁴⁵ Tarihi olmayan belgeye göre bu zam, Maden-i Hümâyûn başlısı Fertek kazasına 33.000 kuruş olarak yapılmıştır. Bu miktar taksim edilmediğinden bu husus açıkta kalmış ve maden müdürü Ali Efendi bu eksik meblağı Fertek sakinlerinden Tarakçıoğlu Kostantin'in üzerine vermiştir. Bu hususun bir sureti Konya meclisine bir sureti de Bâb-ı Âlî'ye takdim edilmiştir. Ancak zikredilen kişilerin

III. BÖLÜM

BEREKETLİ MADENİ'NDEKİ GÖREVLİLER VE MADENDE ÇALIŞANLARIN SAYILARI

1. İdari Personel

Madenlerde görev alan personel, yapılan çalışmalarda güvenlikten sorumlu personel hariç genelde iki sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflar belirtileceği üzere madeni yöneten, işleyişinden sorumlu olan, genel düzenini sağlayan idari personel, diğer sınıf ise daha çok teknik personelden oluşan ve bizzat madenin çıkarılmasından işlenmesine kadar olan süreçte görev alan kişilerden oluşmuştur. Böyle bir sınıflandırmanın yapılması madende görev alan personelin görev tanımını yapma imkânı da sağlamaktadır. Burada ön plana çıkan görevli ise madenin tüm sorumluluğu ile ilgilenen maden emini. Tanzimatın ilanı ile beraber bu sorumluluk maden müdürlerine geçmiştir. Madende teknik personel olarak nitelendirilen ustabaşı ve ustaların idari anlamda görevlerinin olmasına rağmen onların yaptıkları işin daha çok teknik boyutta olması bu başlık altında değerlendirilmesini sağlamıştır. Nitekim ustabaşı madende çalışan ustalardan ustalar da amelelerden mesul idi. Bu durum idari görev sayılsa da daha çok teknik anlamda nitelendirilmiştir.

1.1. Maden Emni

1.1.1. Atama

Osmanlı Devleti'nde, *maden emaneti* adı verilen idari yapının başında bulunan yöneticiye *maden emini* denilmiştir. Devletin desteği ve denetiminde işletilen madenler için maden bölgesine bir emin tayin edilmiştir. Maden emininin yerine nazır ile buna ilaveten kâtip ve tartıcı gibi personel de görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde maden işleri tamamen devlete bağlı olduğundan madenler Darphâne'ye tabi olmuştur. Böylece madenler, Darphâne nazırı veya maden emini aracılığı ile idare edilegelmiştir (Çağatay, 1943; 124-125). Bir kaynakta; “imparatorluk darphânesi tarafından yönetilen Bozkır ve Bereketli madenleri için darphâne nazırı bir emin atar,

namuslu tüccardan olduğu, hiçbir zaman bu türden bir işe bulaşmadığı beyanıyla acziyetleri dile getirilmiştir. Bu konunun gereği, Müslüman ve gayri müslim reaya tarafından da istirham edilerek takdim edilmiştir. Bkz. BOA, MVL, 28/27; Bu tür sorunların yanında 1753-54 yıllarında olduğu gibi Niğde sancağının fazla geliri de taksitler halinde kaymakam tarafından merkeze gönderilmiş ve bu miktarlar Darphâne ile hazine tarafından işletilmiştir. Bkz. BOA, C.DH, 15/709 (H. 10 L 1267/M. 8 Ağustos 1851).

sadrazam da bu emini denetlemek üzere bir görevli tayin ederdi” ifadesi kullanılmıştır. Bu duruma göre her ne kadar serbestiyet ilkesi gereği eminlerin yetkileri geniş olsa da onları da denetleyen bir mekanizma tesis edilmiş ve atanan eminlerin yetkileri merkezin belirlediği çerçeveye göre sınırlandırılmıştır (Anhegger, 1943; 27). Atanacak maden eminlerinde aşağıda da belirtileceği üzere memleket idaresini ve maden işlerini anlama, görevlendirilecekleri bölgenin özellikleri ile usullerini bilme ve iktidar sahibi olma gibi şartlar aranmıştır. Bu tür özellikte birinin atanması; Darphâne nazırı, düzenlediği bir takrirle durumu vezir-i azama, o da bir telhis ile padişaha arz eder ve uygun görülmesi halinde bir Hatt-ı Hümayûn’un düzenlendiğini belirten bir fermanla görevlendirmeler gerçekleştirilirdi. (Tızlak, 1997; 56).

Bazı durumlarda maden eminleri, başka bir görevi de icra etmelerinden dolayı kendilerini temsilen madene bir vekil tayin etmişlerdir. Maden emininin icra ettiği diğer görevindeki iş yükü fazlalığından dolayı böyle bir duruma başvurulmuştur. Arşiv belgelerinde bu durum; “*Bereketlü Ma‘deni emini vekili*” olarak zikredilmiştir. Bu durumda maden emini, eminlik görevini gereği gibi ifa edememiştir. Yerine tayin ettiği vekilin ise bu görevini suiistimal ettiği durumlar olmuştur. Bu suiistimal ise; halka zulmetme, keyfi yere ahaliye vergi salımı ve haksız müdahalelerde bulunmadır. Arşiv belgesinde Çaparzade Süleyman Bey’in eminlik görevinin yanında Niğde mütesellimliği görevini de yaptığı ve maden işleri ile meşgul olmak için yerine Müftizade Hüseyin Efendi’yi vekil tayin ettiği belirtilmiştir. Ancak Müftizade Hüseyin Efendi, bu görevini kötüye kullanarak ahaliye zulmetmiştir. Çaparzade Süleyman Bey’in vekil olarak tayin ettiği bir diğer kişi ise Sadık Bey olmuştur. Sadık Bey’de çıkarılan cevherleri Darphâne-i Âmire’ye teslim etmesi gerekirken teslim etmemiş ve bu konuya dair Darphâne-i Âmire’den bir yazı gönderilmiştir. Buna göre gönderilmesi gereken cevher ve madenin tahrir edilmesi için Darphâne-i Âmire nazırı olarak es-Seyyid Süleyman görevlendirilmiştir (BOA, C.DRB, 7/314).³⁴⁶ Bu konudaki başka bir sorun ise maden eminlerinin veya yerine vekil tayin ettiği kişilerin madende ikâmet etmemesidir. Örneğin, Çaparzade Süleyman Bey’in madende ikâmet etmediğinden yakınılmıştır. Vekil olarak kim tayin edilirse edilsin bunların ahaliye zulüm etmeye meyilli olacağından ve bu durumun denetim altına alınamayacağından bahsedilmiştir. Bu tür durumlarda devlet, maden emininin madeni ihmal ettiği

³⁴⁶ H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798 tarihli belge.

gerekçesiyle azlederek yerine memuriyette tecrübeli bir kişiyi atamıştır. Tarihi olmayan bir belgede Galata voyvodası el-Hac Yusuf Ağa, maden emini tayin edilmeden önce onun belli bir dönem Niğde mütesellimliği görevinde bulunduğuna atıf yapılmıştır. Bu kapsamda da Yusuf Ağa'nın bölgeyi bilen birisi, dirayetli ve sadakatli olduğu üzerinde durulmuştur. Bu durum, maden emini tayinlerinde maden bölgesinin keyfiyetini bilen kişilerin tercih edildiğini göstermektedir (BOA, HAT, 00565/27722).

Bu duruma bir diğer örnek ise Bereketli Madeni emini olarak atanan Derviş Efendi'dir. Derviş Efendi, maden emniyetinin yanı sıra serhat eyaleti mîrîliği görevini de icra etmiştir. Bundan dolayı Bor civarında azimet etmesi gerekmiştir. Kendisi bu durumundan dolayı maden emniyeti görevine vekâleten tüfenkçi payesi ile Bekir isimli kişiyi görevlendirmiştir. 1780 yılının Temmuz ayında kaleme alınan arşiv belgesinde, Derviş Efendi'nin bu durumundan dolayı mal ve eşyasına kimse tarafından müdahale edilmeyeceği, madenin vekil olan kişi tarafından idare edileceği, bu duruma dikkat ve ihtimam gösterileceği üzerinde durularak mîr-i mirân Niğde sancağı mutasarrıfına, Bereketli ile Bor naiblerine ve Bereketli Madeni emini vekili Bekir'e hüküm yazılmıştır (BOA, C.NF, 52/2573).³⁴⁷

Bereketli Madeni'ne atanan maden eminleri genellikle “silâh şöran-ı hassa, dergâh-ı âlî kapıcı başları, mîrâhur-ı evvel payeliği, dergâh-ı âlî gediklileri, mutasarrıf ve mütesellim” gibi saray görevlerini icra eden memurlardan atanmıştır. Muhtelif belgelere göre, Niğde mütesellimi olan kişilere maden emniyeti görevi de verilmiştir. 1798 yılında maden emini tayin edilen Seyyid Süleyman buna örnek gösterilebilir. Atanan kişiler, aksi durum söz konusu olmadıkça bir yıllığına görevlerini icra etmişlerdir. Bu süre ise;

“martı ibtidâsından şubat gayetine degin bir sene-i kâmil zabt u rabt ve i ‘mâl ve idâre itmek ve sâkin ve berâyanın vücûd-ı mezâlimden muhâfaza itmek şârıtyla ma‘den-i mezkûr emâneti uhdesine ihâle ve tevcîh olunduğu hâvî lâzımû ‘s-sûdur olan evâmir-i âlîyyem ısdâr olunmasını tahrîr ve inhâ itmekle mûcebince ma‘den-i mezkûr emâneti mûmâ-ileyhin uhdesine ihâle ve tevcîh iktizâ‘ iden evâmir-i âlîyyem tasdîr kılınmağla...”

³⁴⁷ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

ifadesiyle belirtilmiştir. Dolayısıyla maden emininin görev süresi, Rumi takvim esas alınarak Mart ayının başlangıcından Şubat ayının sonuna kadar kişilerin uhdesine verilmiştir. Ayrıca görevini layıkıyla yerine getiren ve beğenilen maden eminlerinin bu görev süresi uzatılmıştır.³⁴⁸ Maden emini olarak görevlendirilen kişiden ise yukarıda belirtildiği üzere belli şartların yerine getirilmesi istenmiş eğer bu şartlar yerine getirilmez ise bu durumu gerekçe gösterilerek azledilmiştir.³⁴⁹ Her durumda olmasa da birçok arşiv belgesinde maden emini atanan kişiye dikkat etmesi gereken bazı durumlar ifade edilmiştir. Menemenci aşiretinin madene bağlanması vermiş olduğu taahhüdün yerine getirilmesi bu konunun başında gelmiştir. Bir diğer husus ise maden halkının bölgeden ayrılmamasını sağlamaktır (BOA, C.DRB, 61/3002).³⁵⁰ Başka bir husus ise; madene bağlanan yerlerin ahalisinin maden hizmetinde istihdam edilmesidir. Dolayısıyla buralara herhangi bir müdahalede bulunulmayarak buraların himaye edilmesi belirtilmiştir. Eğer müdahale eden olur ise bunların def edilerek isim ve şehirleriyle beraber İstanbul'a haber verilmesi zikredilmiştir. Bu mesele de hemen hemen her maden emini tayininde atanan kişiye hatırlatılmıştır (BOA, C.DRB, 50/2459).³⁵¹

Madene yeni bir emin tayin edildiğinde madenin “şürût-ı serbestleri” gereğince bölgede bulunan devlet memurlarına uyarı mahiyetinde hüküm yazılmıştır. Maden emininden de ahalinin; madende istihdam edilmesi, zulüm, baskı, hıyanet ve sıyanetten uzak tutulması, etrafta cevher olan mahallerin hafriye edilerek açığa çıkartılması, cevherin ihraç edilmesi, germiyet üzere imal edilmesi, idareye dikkat edilmesi, üretilen altın, gümüş ve kurşunun peyderpey Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmesi, cevher ihracı hususuna muhalefet eden olursa bunların men edilmesi, maden işlerinde hassas davranılması ve bu işlere dikkat edilmesi şartı koşulmuştur. Maden emini olarak atanan kişilerin zikredilen bu görevleri yapacak kudrette ve güçte olması

³⁴⁸ Çaparzade Süleyman Bey, Bereketli Madeni'ne ilk olarak emin tayin edilmesinden sonra üç yıl bu görevde kesintisiz kalmıştır. Bkz. BOA, C.DRB, 50/2459 (H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798); 26 Aralık 1815 tarihli arşiv belgesinde de maden bölgesindeki ahali, maden emini Numan Ağa'dan razı ve hoşnut olduğu için maden eminliğinin devam etmesini rica ve istirham etmiştir. Bu istek kabul edilerek Numan Ağa'nın maden eminliği görevi bir yıl uzatılmıştır. Bkz. BOA, C.DRB, 18/852 (H. 24 M 1231).
³⁴⁹ 23 Eylül 1817 tarihinde Numan Ağa, maden eminliğinin kendisine tekrar tevcih edilmesindeki vermiş olduğu cevher taahhüdünü yerine getirememiş ve bunun sonucunda azledilerek yerine İstanbul Meyve Gümrüğü mültezimi olan Osman Ağa naspedilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1395/65 (H. 12 Za 1232/M. 23 Eylül 1817).

³⁵⁰ H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, CDRB, 21/1010 (H. 8 Ra 1222/M. 16 Mayıs 1807).

³⁵¹ H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798 tarihli belge.

beklenmiştir (BOA, C.DRB, 36/1785).³⁵² Maden emini tayini ile beraber diğer memurların maden eminine müdahale etmemesi için yapılan uyarı, aşağıda belirtileceği üzere hemen hemen her yeni maden emini atamasında dile getirilmiştir:

“imdi vusûlünde sen ki kuzât ve nüvvâb ve voyvoda mûmâ-ileyhim ve sâirlerisiz ma‘den-i mîrîyyenin gerek ma‘dencileri ve gerek merbût olan kazâ ahâlilerinin zühûr iden da‘vâ ve nizâları ve ahz ve haps ve te‘dîb ve gûş-mâlları ve sâir cüz‘î ve küllî umûr ve husûsları ber vakf-ı istiklâl ma‘den emîni ma‘rifeti ve ma‘rifet-i şer‘île rü‘yet olunub etrâf ve havâlisinde olan vüzerâ-yı i‘zâm ve mîr-i mirân-ı kirâm ve mîr-livâ ve mütesellim ve sâir ehl-i örf tâifesi taraflarından ihzâr teklifi ve sâir bahâne ile bir kerede dâhl ü taarruz olunmayub mefrûzü‘l-kâlem ve maktuü‘ kâdem min küllî‘l-vücûh serbestî üzere emîn ma‘rifetiyle zabt u rabt olunmak ve hilâfına rehâset ve cevâz gösterülmeyüb emînin şükr ve şerâiti müsmîr ve müessir olmağla umûr-ı ma‘den müteâllik emîn tarafından inhâsı olunan umûr ve husûslarına muâvenet ve müzâheret olunmak şürût-ı mer‘îyyesinden idüğü ma‘lûmunuz olduk da ma‘den-i mezkûrun ma‘dencileri ve ma‘den hizmetine merbût Çamardı ve Şücâüddin kazâları ahâlileri ber mûceb-i şürût-ı serbestin emîn ma‘rifetiyle zabt u rabt olunub taraf-ı âherden müdâhil ve taarruz iden olur ise men‘ ü def‘ ve mugayir şürût hâreket iden olur ise te‘dîl ve te‘kîl olunmaları için ism ve resîmleriyle der-Âliyye‘me arz ve i‘lâm mübâderet iyleyesiz.” (BOA, C.DRB, 50/2459)³⁵³

Yukarıda belirtilen ifade her maden emini atamasında atanan kişiye şart koşulmamıştır. Örneğin 4 Şubat 1803 tarihinde maden emini el-Hac Ali Ağa azledilip yerine Seyyid Ömer Ağa naspedilince belirtilen koşullar zikredilmemiştir. Bunun haricinde maden eminine, madende mevcut olarak toplanan gümüş ve kurşunun maden emininin uhdesine kaydedilmesi ve mal

³⁵² H. 21 B 1208/M. 22 Şubat 1794 tarihli belge. Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 38/1851 (H. 5 M 1218); BOA, C.DRB, 55/2736 (H. 19 B 1199/M. 28 Mayıs 1785); BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802); BOA, C.DRB, 61/3002 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802).

³⁵³ H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798 tarihli belge. Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 42/2065 (H. 17 L 1225/M. 15 Kasım 1810); BOA, C.DRB, 44/2155 (H. 28 C 1211/M. 29 Aralık 1796); BOA, C.DRB, 50/2459 (H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/M. Ocak ayının başları 1806).

sermayesinin gönderilmesi için muhasebenin yapılması emredilmiştir (BOA, C.DRB, 17/835).³⁵⁴

Maden eminleri görevlendirilirken kendilerine işletme sermayesi olarak ödenekler de tahsis edilmiştir. 9 Temmuz 1805 tarihinde hassa silahşorlarından Bereketli Madeni emini Seyyid Ömer Ağa'ya, sermaye parası olarak 1804 yılına ait Emtia Gümrüğü eshamından tahsis edilen hisse, müzayede ile satılarak eminin uhdesine kaydedilmiştir. Darphâne-i Amîre'de derdest olan 2 hums sehim 8.000 kuruş, sermaye şeklinde muaccele olarak maden eminine teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1215/27).³⁵⁵ Yapılan atamalarda halef selef ilişkisinden dolayı madene ait kömür ve kütük bedeli ile tekâlif-i sairenin eksik olmaması için bu bedeller yeni atanan maden emininin uhdesine geçirilmiştir. Örneğin, 31 Temmuz 1805 tarihinde maden emini olarak atanan Abdurrahman Paşa'nın uhdesine geçirilmek üzere önceki maden emini olan Ömer Ağa'nın zimmeti tahkik olunarak zabt ve tahrir olunmuştur (BOA, C.DRB, 21/1040).³⁵⁶

Maden emini olarak atanan kişilere madene bağlanan kaza, köy ve mahallerin madene vermiş oldukları taahhütlerinin takip ve kontrol edilmesi de emredilmiştir. Belirtildiği üzere bu yerler madene bağlanmakla beraber belli bir yükümlülük altına girmiş ve bu yükümlülükler ise gerek nakdi gerek hizmet olarak taahhüt altına alınmıştır. Anduğu kazası ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa mülhakatından Enehil karyesi, madene hizmet yükümlülüğü şeklinde ilhak olmuş ve maden emini olarak naspedilen Karaman valisi ve seraskeri Abdurrahman Paşa'dan bu yerlerin yükümlülüklerinin yerine getirildiğinin kontrol edilmesi eğer yerine getirilmeyerek ödemede kusur olursa 25.000 kuruşar Darphâne-i Amîre'ye ödemekle mükellef oldukları 31 Temmuz 1805 tarihli belgede bildirilmiştir (BOA, C.DRB, 42/2082).³⁵⁷

Maden emini tayinlerinde görevi devralacak maden emininin gelir giderden haberi olması maksadıyla madenin genel bir muhasebesi yapılmıştır. Halef selef ilişkisinden dolayı bu tür muhasebelerinin yapılması hemen hemen her

³⁵⁴ H. 11 L 1217 tarihli belge; Bu durum 16 Mayıs 1807 tarihli arşiv belgesinde, maden emini Abdurrahman Paşa'nın azledilip yerine Mehmed Ragıb Paşa'nın atanmasında da belirtilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 24/1200 (H. 8 Ra 1222).

³⁵⁵ H. 11 R 1220 tarihli belge.

³⁵⁶ H. 4 Ca 1220 tarihli belge.

³⁵⁷ H. 4 Ca 1220 tarihli belge.

atamada zikredilmiştir. Nitekim 3 Ekim 1814 tarihinde maden emini Seyyid Hüseyin vefat edince yerine Hüseyin'in kayını olan Hafız Mehmed atanmış ve vereselerin muhasebesinin yapılması emredilmiştir. Seyyid Hüseyin maden emini olarak naspedilirken senelik olarak 60.000 dirhem (192.420 kg) sîm-i safî ve 150.000 kıyye (192.300 kg) kurşun üretilip bunları peyderpey Darphâne-i Âmîre'ye teslim edeceğini taahhüt etmiştir. Ancak bu taahhüt Hafız Mehmed için belirtilmemiştir (BOA, TS.MA.e, 1215/28).³⁵⁸

Bereketli Madeni eminliği görevine mutasarrıflık görevini icra eden kişiler de talip olmuştur. Bir belgede Niğde sancağı mutasarrıfı olan Ragıb Paşa, Bereketli Madeni eminliğinin germiyet üzere imal edilerek sarraf kefaletiyle tarafına verilmesini talep etmiştir. Madenler, Darphâne-i Âmîre'ye bağlı olduğundan dolayı buranın bir tahririnin yapılması arzu edilmiştir. Bu konuda Darphâne nazırının yapmış olduğu mufassal tahrir incelendiğinde, her ne kadar sarraf kefaletinden bahsedilmişse de sarrafın itibarlı bir kişi olduğundan bahsedilmediği belirtilmiştir. Dolayısıyla kefil olacak sarrafın ahali ve devlet nezdinde saygın ve itibarlı bir kişi olduğunun bilinerek bu durumun belirtilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bununla beraber kefil olacak sarrafın komitede bu konuya dair bir muteberliğinden de bahsedilmemiştir. Söz konusu tarihi olmayan arşiv belgesinde, madenlerin Ceyb-i Hümâyûn'a ait olduğuna değinilmiş ve madenin iltizamına talip olan kişinin germiyet üzere imaline dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Her ne kadar Ragıb Paşa bu göreve talip olmuşsa da bu görevin üstesinden gelip gelemeyeceğinin ifade edilmesi gerekmiştir. Kefil olan sarraf itibarlı bir kişi değilse itibarlı bir sarrafın tercih edilmesi istenmiştir. Bu konu için maden ahalisinin görüşüne de başvurulmuş ve ahali Ragıb Paşa için kendi perişan hallerine icabet edeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu konunun daha detaylı olarak mütalaa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum maden eminliği görevine seçilecek kişilerin; gelişigüzel olmayıp tahkikat neticesinde, iş bilir, güvenilir, kudretli ve nüfuzlu, ahali nezdinde saygın ve sözü geçen, ahalinin de onayına tabi olan kişilerden seçildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir (BOA, HAT, 01339/52330). Dolayısıyla maden emini olarak tayin edilen kişilerin bu görevi hak edecek kişilerden seçilmesi esas kabul edilmiştir. Genel olarak madene yakın olan bölgelerden tayin edilen maden eminleri, işe yarar, sadakatli, dürüst olması

³⁵⁸ H. 18 L 1229 tarihli belge.

durumunda Amasya gibi madene uzak bölgelerden de tayin edilmiştir. Nitekim 1820 yılında mîr-i mirânlığın ref edilmesiyle beraber izah edilen özellikte olan Ahmed isimli kişi, Bereketli Madeni emini olarak tayin edilmiştir. Maden eminliğinin yanında sancak beyliği görevinin ifa edilmesi maksadıyla Niğde sancağı da kendisine tevcih edilmiştir (BOA, C.DH, 97/4846).³⁵⁹

Bereketli Madeni eminliği atamalarında buraya atanacak kişinin uhdesine Osmanlı Devleti'ndeki birden fazla maden emanetinin verildiği tespit edilmiştir. Örneğin 27 Eylül 1821 tarihli arşiv belgesine göre; 1822 yılına dair Bereketli, Bozkır ve Balya madenleri emaneti Mehmed Emin'in uhdesine verilmiştir. Mezkûr sene için Gümüşhacıköy Madeni emaneti de Mehmed Emin'in uhdesine naspedilmiştir. Ancak yapılan bu atamada Mehmed Emin'in sadece Gümüşhacıköy mü yoksa zikredilen madenlerin emanetinin hepsine mi görevlendirildiği açıkça belirtilmemiştir (BOA, HAT, 652/31838).³⁶⁰

Yapılan atamalardan sonra bu atamaya karşılık olarak maden emini olarak görevlendirilen kişi, oğlu ile beraber memnun olduklarına dair teşekkür babında cevap vermişlerdir. 19 Temmuz 1828 tarihinde maden emini olarak atanan kişi ile oğlu Ahmed Bey, devlet görevinde azimet edeceklerinden dolayı kendilerinin bundan memnun olduklarını ve ne zaman emir verilir ise o gün göreve hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bu cevaba karşılık olarak da maden emini ve oğlu olan Ahmed Bey'in görevlendirildiği tarih ne ise o tarihin temel alınarak işe başlanması istenmiştir (BOA, HAT, 00461/22626/B).³⁶¹

1.1.2. Eminlerin Madencilikle İlgili Görevleri

Maden emini olarak tayin edilen kişiler, madenin genel işleyişinden ve üretiminden sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla maden emini, Bereketli Madeni bölgesinin tamamını kapsayacak şekilde madenin imal edilmesinin, madenci ahalisi ve fukarasının himaye altına alınmasının sağlanmasından mesul olmuştur.³⁶² Bunun yanında germiyet üzere madenin imal edilmesini sağlamakla da mükellef tutulmuştur.

³⁵⁹ H. 15 Ş 1235/M. 28 Mayıs 1820 tarihli belge.

³⁶⁰ H. 29 Z 1236 tarihli belge.

³⁶¹ H. 6 M 1244 tarihli belge.

³⁶² Darphâne-i Amîre tarafından idare edilmekte olan Bereketli, Biga, Bozkır ve Hasköy madenlerinden bolca cevher çıkartılmasına gayret gösterilerek ahaliye zulüm ve eziyet yapılmamasına dair ilgili maden eminlerine 2 Eylül 1819 tarihinde emir yazılmıştır. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1307/34 (H. 12 Za 1234).

Bu durum, görevli kılınan her maden emininin madencilik ile ilgili en temel görevlerini ihtiva etmektedir. Ayrıca madenin imar edilmesi en üst seviyede verimlilikle çalıştırılması da maden emininin başlıca vazifesi sayılmıştır.

Yeni bir madenin faaliyete geçirilmesi için işletilmeye değer nitelikte cevher oranına sahip olması beklenmekteydi. 18 Ekim 1779 tarihinde keşfedilen madende madeni bulan kişi Darphâne'ye bu madenin işletilmesi arzında bulunmuştur. Darphâne-i Âmire ise bölgede fırınların inşa edilmesini, zahire ihracının temin edilmesini ve bir mübaşirin de bölgeye tayin edilerek ifade edilen bu durumun doğrulanmasını istemiştir. Dolayısıyla maden emini, başka kişiler tarafından bulunan cevherin işletilecek nitelikte olup olmadığını denetleyebilmiş ve söz konusu maden işletmeye değer nitelikte cevher oranına sahipse buradaki eksikliklerin giderilmesinden de sorumlu tutulmuştur (BOA, C.DRB, 62/3058).³⁶³

Maden emini, sadece maden çıkan bölgelerin işletilmesini sağlamakla kalmayıp bölgedeki diğer cevher alanlarının tespit edilmesinden ve varsa buradaki cevherlerin hafriyatının yapılarak açığa çıkartılmasından da sorumlu olmuştur (BOA, C.DRB, 44/2178).³⁶⁴ Cevherin ihraç ve idare edilmesi, üretilen altın, gümüş ve kurşunun peyderpey Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmesi, mevcut mağaraların hafriye edilmesi, cevher ihracı hususuna muhalefet eden olursa bunların terbiye edilmesi gibi muhtelif görevler atanan her maden emininin temel vazifelerini teşkil etmiştir (BOA, C.DRB, 50/2459).³⁶⁵ Madenlerden çıkarılan altın, gümüş ve kurşunun tahrir ettirilerek bu cevherlerin bir dirheminin dahi başka bir yere veya birilerine satılmaması hususu da maden eminine izah edilmiştir. Böylece cevherlerin mahzenlerde korunması amaçlanmış ve nakil sürecinin güvenliği maden emininin sorumluluğu altına verilmiştir (BOA, C.DRB, 61/3004).³⁶⁶

Madene tayin edilen ustabaşların madende gereği gibi istihdam edilmesi görevi de maden eminine aittir. Maden emininin burada dikkat etmesi gereken mesele ise ustabaşının sadakat ve istikamet ile hizmet etmesini kontrol etmektir. Eğer maden ustabaşısı, görevinde usulsüz bir harekette bulunursa yerine başka bir kişi tayin edilmiştir. Maden emininin ustabaşı olan kişiyi, mağara, cevher ve fırının imal

³⁶³ H. 7 L 1193 tarihli belge.

³⁶⁴ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

³⁶⁵ H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 44/2155 (H. 28 C 1211/M. 29 Aralık 1796).

³⁶⁶ H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802 tarihli belge.

edilmesi işlerinde de kontrol etme görevi bulunmaktaydı. Ustabaşının bu işlerin haricinde başka bir işle meşgul olmasına müsaade edilmemiştir (BOA, C.DRB, 32/1586).³⁶⁷ Herhangi bir ustabaşının azledileceği durumlarda ise maden emini, bu durumu bir evrak hûlasasıyla Darphâne-i Âmire'ye bildirmiştir. Buradan verilen kararlar ustabaşının durumu belirlenmiştir. Tarihsiz belgeye göre Bereketli Madeni ustabaşlarından olan Hacı Mehmed, bazı uygunsuz hareketlerde bulunarak halktan ceraim adı altında para tahsil etmiştir. Bu durumu maden emini olan Kuyucu Paşa Halil Bey, hûlasa evrakı ile Darphâne-i Âmire'ye arz etmiştir. Darphâne-i Âmire mezkûr ustabaşının bir daha madene ayak basmamasına karar vermiştir. Ayrıca bu ustabaşının tahsil ettiği meblağlara karşılık olarak Asâkir-i Mansûre-i masraflarının kendi hesabından karşılanması emredilmiştir (BOA, HAT, 00502/24640). Bununla beraber maden emini, diğer madenlerden talep edilerek getirilen amelelerin gereği gibi madende istihdam edilmesini sağlamıştır. Nitekim maden emimleri, sadece usta veya ustabaşların değil madende görev alan bütün madencilerin istihdamından ve madende gereği gibi çalıştırılmasından mesul olmuştur (BOA, C.DRB, 5/233).³⁶⁸

Yeni bir mağaranın açığa çıkartılması, buradaki cevherlerin miktarları, işletme değeri olup olmadığı, işletilecek nitelikte ise yeni fırınların ihdas edilmesi hususları maden emimleri tarafından istihdam edilecek ustabaşı ve ustalar tarafından icra edilmiştir. Dolayısıyla maden emini; bu tür işlerin takibini yapmak, ustabaşı ve ustaları doğru bir şekilde istihdam etmek ve cevherin işletilmeye açılacak değerini belirlemek gibi konuları da uhdesinde bulundurmıştır.³⁶⁹ Yahyalı kazasında yeni ortaya çıkan gümüş, kurşun ve bakır madenlerinin zikredilen işleri için maden emini bu görevler ile mükellef kılınmıştır. Esasen burada maden emini zikredilmemiş onun yerine maden emini vekili bu görevleri üstlenmiştir. Ancak maden emini vekili, bu görevleri maden emini adına yerine getirmiştir. Yahyalı'da maden emini vekili olan Ali Ağa, zikredilen bu görevler için ustabaşı, usta, kalcı, bu işlere mahsus işçi ve madenciler tayin etmiştir. Bununla beraber Ali Ağa, madendeki her bir cevherin numunesinin kıyye üzerinden değerini tespit ettirmiştir. Ustabaşı, usta ve diğer madenci taifesini doğru bir şekilde istihdam etmekle görevli olan maden emini, söz

³⁶⁷ H. 23 Ca 1228/M. 24 Mayıs 1813 tarihli belge.

³⁶⁸ H. 29 C 1194/M. 2 Temmuz 1780 tarihli belge.

³⁶⁹ Madende görevli madenci taifesinin işlerini yapmalarının sağlanması, madendeki kömür, kütük ve cevher naklinin vakti zamanında sağlanması, yeni mağaraların ortaya çıkarılması, fırınların ihdas edilmesi gibi tüm işler maden emininin iradesine bırakılmıştır. Böylece maden eminine irade ve rızasına göre hareket edebilme serbestisi de verilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 31/1541 (H. 24 N 1214/M. 19 Şubat 1800).

konusu bu madencileri madende tutmakla da vazifelendirilmiştir (BOA, C.DRB, 2/58).³⁷⁰

Bereketli Madeni'nden çıkarılan cevherlerin İstanbul'a nakledilmesinden ve nakil işlemi sürecinden yine maden emini sorumlu olmuştur. Nakliye ücretinin hangi meblağdan verileceği konusunun belirlenmesi, bizzat maden emininin marifetiyle halledilmesi emredilmiştir. Bu konuda Tarsus mütesellimi ile bir senet hazırlanmıştır. Tarsus mütesellimi olan Turoğlu Ali Bey marifetiyle de kimin nakil işlemi yapacağını tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Cevherlerin İstanbul'a nakledilmesi mühim bir vazife olduğundan bu konuda maden emininin, naklin gerçekleşeceği yerin mütesellimi ve kadısı ile irtibatta bulunarak gerekli tedbirleri alması gerekmiştir. Mesela 1802 yılında Bereketli Madeni'nden çıkan kurşun cevherinin nakliye ücretini maden emini teslim etmiştir. Bunun için de Tarsus mütesellimi ve kadısına hüküm yazılmıştır (BOA, C.DH, 290/14491).³⁷¹ Maden eminine yukarıda belirtilen görevlerini yerine getirmediği takdirde uyarı yapılmıştır. 4 Mart 1840 tarihli belgeye göre maden emini Hacı Hüseyin Ağa, maden idaresinde gevşek davrandığı için bu gevşekliğe son verilmesi hususunda uyarılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1319/60).³⁷²

1.1.3. Eminlerin İdari, Hukuki ve Sosyal Alandaki Görevleri

Osmanlı Devleti madenleri, serbestiyet ilkesi gereğince idare edildiği için maden eminlerine bu kapsamda pek çok yetki tanınmıştır. Bu yetkilerden biri de maden bölgesindeki yargı işleridir. Esasen Osmanlı Devleti'nde yargıyı uygulayan makam kadılık makamı olmuştur. Maden bölgesindeki serbestiyet ilkesi gereğince bölgedeki yargılamalara maden eminleri nezaret etmiştir. Maden eminlerinin bizzat dâhil olduğu yargılamayı ise yine madencilik konularındaki hukuki sorunlar teşkil etmiştir. Yani maden eminleri, yetkileri dâhilindeki madencilik meselelerinde devreye girmiştir. Diğer türlü ahalinin sosyal hayatındaki adli dava meseleleri kadıların yetkisi dâhilinde halledilmiştir. Maden eminlerine şüru-ı serbestiyet gereğince geniş yetkiler verilmesine rağmen kendilerine haksız müdahaleler de olmuştur. 1765 yılında Niğde mütesellimi tarafından gönderilen mübaşirlerin maden eminine ve madenci taifesine kanuna aykırı hareketleri cereyan etmiştir. Bu durumdan dolayı maden emini ve

³⁷⁰ H. 18 N 1215/M. 2 Şubat 1801 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 16/788 (H. 18 L 1215/M. 4 Mart 1801).

³⁷¹ H. 7 N 1197/M. 6 Ağustos 1783 tarihli belge.

³⁷² H. 29 Z 1255 tarihli belge.

madenci taifesi rencide edilerek zor duruma düşürülmüştür. Bu durum sadece onları etkilemekle kalmayıp madende üretimin azalmasına da sebep olmuştur. Bu mesele için maden emininin yine serbestiyet ilkesi vurgulanmıştır. Madene ve maden personeline karşı haksız müdahalede kim bulunursa bu müdahalelerinin men edilmesi emredilmiştir. Madenci taifesinin arasında alacak verecek meseleleri ortaya çıkarsa bunların bir yerde hapsedilmesinden ziyade maden emini marifetiyle alacağın tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir. Böylece maden işlerinin sekteye uğramaması maksadıyla madenci taifesine hapis cezası verilmesi pek uygulanan bir yöntem olmamıştır. Yine madenci taifesinden birinin kabahati veya kanuna aykırı hareketi olursa meselenin sadece maden emini marifetiyle halledileceği belirtilmiştir. Maden bölgesinde yaşanan meseleler ve daha önce zikredildiği üzere hukuki süreçler kapsamında maden eminlerine geniş yetkiler verilmiş ve bu yetkilerin aşındırılmasına izin verilmemiştir (BOA, C.DRB, 4/198).³⁷³

Osmanlı Devleti madenlerinde idari manada ve madenlerin işleyişinin genel olarak kontrol edilmesi maksadıyla maden emini ve kadı madende neler olup bittiğini görmek için düzenli olarak madenleri ve dökümhaneleri ziyaret etmek zorundaydı. Salı ve Cuma günlerinde sadece maden emininin bu işi yaptığı belirtilmiştir. Bunun yanında izbor denilen ve her Cumartesi madendeki görevlilerin katılımı ile bir toplantının düzenlendiği ifade edilmiştir. Bu toplantıya maden ile alakası olan herkes katılarak mağaraların kontrolü ve derinliklerinin ne kadar olduğu gibi konular da denetlenmiştir (Anhegger, 1943; 34).

Maden eminleri, günlük hayatta insanların her türlü ihtiyacı için kullanılan madenlerin temini gibi önemli bir görevi de yerine getirmekteydi. Mesela 1780 yılında Kayseri civarındaki Ayson karyesinde vezîr-i a'zam es-Seyyid Mehmed Paşa adına bir cami inşa edilmiş ve bu caminin kurşun ihtiyacını Bereketli Madeni emini el-Hac Mustafa Ağa temin etmiştir. Böylece Bereketli Madeni'ndeki üç adet fırından imal edilen 5-6.000 dirhem (16-19.200 kg) gümüş camiye havale edilmiş ve 20.000 kıyye (25.640 kg) kurşun da bir vakfin ihtiyacı için gönderilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).³⁷⁴

³⁷³ H. 23 Ra 1179/M. 9 Ekim 1765 tarihli belge.

³⁷⁴ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

Maden emininin hukuki ve idari görevinden biri de maden bölgesindeki istikrarın sağlanması olmuştur. 1784 yılında, Bereketli Madeni emini olan hacedân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan Ahmed'e, Yahyalı mukataası voyvodası Yusuf'a ve Der-Âliyye'den mübaşir tayin edilen ismi zikredilmeyen iki kişiye yazılan hükümde; Adana'da Post mukataasına müdahil olan eşkıyanın men edilmesi emredilmiştir. Maden emini, zikredilen diğer görevliler ile beraber marifet-i şer'ile yaşanan mağduriyetin giderilmesinden, eşkıyanın zimmetlerine geçen meblağın geriye tahsil edilmesinden ve fuzuli zabt girişiminde bulunularak gasp edilen her ne ise tekrar tahsil edilmesinden sorumlu tutulmuştur (BOA, C.ZB, 80/3996).³⁷⁵

31 Ekim 1798 tarihinde Çiftehan ve Ramazanoğlu hanlarının tamir edilmesi işinde de maden emini görevlendirilmiştir. Her iki hanın etrafında olan köyler hem Bereketli Madeni'ne hem Konya sancağı muzafatından Şücaüddin kazasına tabi olduğu için konuyla alakalı Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey görevlendirilmiştir. Dolayısıyla hanların tamiri konusunda gerek duyulan kereste, levazımat, usta ve amele teminini maden emini sağlamıştır. Bunun yanı sıra malzemelerin nakledilmesi esnasında bir muhalefet olursa bunun engellenmesinden de maden emini sorumlu tutulmuştur. Böyle bir durumda maden emininin görevlendirilmesinin sebebi ise her iki hanın etrafında olan köylerin Bereketli Madeni'ne bağlı olmasından kaynaklanmıştır (BOA, C.NF, 2/93).³⁷⁶

Menemenci Yörükân cemaatinin boybeylerinden olan Ahmed Bey, kethüdası Köroğlu ve bazı kişiler tarafından Bereketli Madeni köylerine yapılan zulümlerde olduğu gibi maden eminleri, maden bölgesinde fesada her kim karışmış ise bölgenin güvenliği açısından fesat çıkaranların sürgün edilmesini sağlamışlardır. Ayrıca madene bağlanan yer veya aşiretlerin her ne taahhüdü varsa bu taahhütleri takip etmek ve uygulamaktan da sorumlu tutulmuştur (BOA, C.DH, 290/14491).³⁷⁷ Bereketli Madeni emini el-Hac Yusuf'tan da madene bağlanan yerlerin vermiş olduğu taahhütlerin yerini getirilmesi ve bu kimselerin maden hizmetinde bir ihmal ile kusur göstermemelerine dikkat edilmesi istenmiştir. Buna istinaden maden emini, Ortaköy

³⁷⁵ H. 3 Ca 1198/M. 25 Mart 1784 tarihli belge.

³⁷⁶ H. 21 Ca 1213 tarihli belge.

³⁷⁷ H. 7 N 1197/M. 6 Ağustos 1783 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 38/1851 (H. 25 S 1218/M. 16 Haziran 1803); BOA, C.DRB, 42/2065 (H. 17 L 1225/M. 15 Kasım 1810); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/M. Ocak ayının başları 1806); BOA, C.DRB, 18/875 (H. 24 Ra 1232/M. 11 Şubat 1817).

namıyla Anduğu kazası naibi, âyân, zabitan ve iş erlerine 15 Kasım 1810 tarihinde hüküm yazmıştır (BOA, C.DRB, 42/2065).³⁷⁸

29 Kasım 1821 tarihli bir belgeye göre, Ortaköy âyânı Ali'nin hizmetçisi Köselioğlu Ahmed, Alioğlu Musa'nın hanımı Şemsi hatunu zorla nikahına geçirmiş, eşyalarını gasp etmiş ve neticede bu kişinin yargılanması için maden emini Osman Ağa ve Anduğu naibine hüküm yazılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1215/96).³⁷⁹ Maden-i mîrîyenin gerek madencileri gerek madene bağlı kaza ahalisinin ortaya çıkan dava, anlaşmazlık, zor kullanım, hapis ve ihtar çekme gibi tüm iş ve hususlarının *ber vakf-ı istiklal* gereğince maden eminleri marifetiyle şer' ile görülmesi emredilmiştir. Bu emir bölgede bulunan kadı, naib ve voyvodaya da bildirilmiştir. Bu konu dâhilinde yine madenci ahalisi ve fukarasının maden bölgesinde istihdam edilmesi de maden emininin görevleri arasında zikredilmiştir. Böylece maden eminine, madenci ahalisinin sosyal hayatının düzenli bir şekilde sürdürmesi için de yetki verilmiştir. Buradaki amaç, madenci ahalisinin madende istihdam edilmesi sağlanarak ahalinin maden bölgesini terk etmemesini ve onların geçimlerini sağlayacak imkânların oluşturulmasını sağlamak olmuştur (BOA, C.DRB, 61/3036).³⁸⁰ Bu konuya dair; madene bağlı olan Çamardı kazasının cemm-i muzafatı, Şücaüddin kazasından Paşmakçı Deresi namıyla yedi adet köy ve Kamışlı diye tabir edilen Kışlakçı ismiyle iki adet karye ahalisinin madende istihdam edilmelerinin emredilmesi örnek teşkil etmiştir. Ayrıca, gerek zikredilen yerlerin gerek madene bağlı diğer yerlerin ahalisinin madende istihdam edilerek türlü zulüm ve baskıdan da korunması amaçlanmıştır (BOA, C.DRB, 50/2459).³⁸¹

Maden emini, maden ahalisini yerinde tutmanın yanında daha önceden maden ahalisi olup burayı terkedenlerin tekrar madene dönmesini de sağlamıştır. Zaman zaman Çamardı kazası köy ahalisinden beşer onar hane, gördükleri zulüm sebebiyle karyelerini terk ederek başka yerlere göç etmiştir. Madenin işletilmesi ve bu hanelerin

³⁷⁸ H. 17 L 1225 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 44/2178 (H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800); BOA, C.DRB, 53/2611 (H. 24 M 1231/M. 26 Aralık 1815).

³⁷⁹ H. 4 Ra 1237 tarihli belge.

³⁸⁰ H. 19 Ra 1196/M. 4 Mart 1782 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 53/2611 (H. 24 M 1231/M. 26 Aralık 1815); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/M. Ocak ayının başları 1806); BOA, C.DRB, 18/875 (H. 24 Ra 1232/M. 11 Şubat 1817).

³⁸¹ H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 38/1851 (H. 25 S 1218/M. 16 Haziran 1803); BOA, C.DRB, 42/2065 (H. 17 L 1225/M. 15 Kasım 1810); BOA, C.DRB, 44/2155 (H. 28 C 1211/M. 29 Aralık 1796); BOA, C.DRB, 50/2459 (H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798); BOA, C.DRB, 53/2611; BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802); BOA, C.DRB, 64/3160; BOA, C.DRB, 18/875.

tekrar madende istihdam edilmesi maksadıyla bunların eski köylerine dönmeleri gerektiğini bildiren hüküm; maden eminine, Çamardı kazasına bağlı olan köy ahalisinin bulunduğu mahallerin kadı, naib, âyân, zabitan, voyvoda ve vücuh-ı belde ahalilerine gönderilmiştir. Dolayısıyla maden emini, maden bölgesindeki ahalinin refah içinde olması, maden personelinin azalmaması, personel sıkıntısının çekilmemesi gibi hukuki ve sosyal alanda değerlendirilen vazifelerden de mesul olmuştur (BOA, C.DRB, 10/488).³⁸²

Maden ahalisinin istihdamının sağlanmasıyla beraber bu ahalinin korunması da maden emininin görevinden sayılmıştır. Özellikle maden bölgesinin yani maden ahalisinin eşkıya baskınlarından muhafaza edilmesi önem arz etmiştir. Eşkılar, o dönemlerde karınlarını doyurmak maksadıyla hareket ettikleri için maden bölgeleri onlara bu hareket için oldukça cazip gelmiştir. Bundan dolayı maden eminine bu konuda önemli bir sorumluluk doğmuştur. Bu eşkıyaların hareketlerine ve saldırılarına karşı dikkat edilmesi hususu maden emininin tayin edilme şartlarında belirtilmiştir. Dolayısıyla maden emininin bu saldırıları engelleyecek güçte olması istenmiş ve atanacak maden eminlerinde bu güç ve kudrette olmaları aranmıştır (BOA, HAT, 01253/48423).³⁸³

1.1.4. İktisadi Görevleri

Maden eminlerinin iktisadi görevleri kapsamındaki başlıca vazifeleri madene bağlı olan yerlerin timar, zeamet ve iltizam işleri ile ilgilenmek ve maden bölgesindeki vergileri tahsil etmek olmuştur. Daha önce belirtildiği üzere madene bağlanan bazı yerler avarız ve nüzul haneleri mukabilinde güherçile vermek üzere İstanbul Baruthânesi ocaklığından sayılmıştır. Böylece avarız ile nüzul vergilerinin yerine İstanbul Baruthânesi ocaklığına güherçile veren bu haneler söz konusu vergilerden muaf tutulmuş ve bu yükümlülüğün tahsil edilmesini maden emini sağlamıştır. Maden emini, tahsil ettiği güherçileyi tahrir ettirerek ocaklığa gönderilmesini sağlamıştır (BOA, C.DRB, 63/3108).³⁸⁴ 18 Ekim 1783 tarihinde, madenci ahalisi ile Menemenci aşireti zimmetinde kalan 15.000 kuruşun Darphâne-i

³⁸² H. 21 B 1208/M. 22 Şubat 1794 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 38/1851; BOA, C.DRB, 39/1944 (H. 29 Z 1222/M. 27 Şubat 1808); BOA, C.DRB, 42/2065; BOA, C.DRB, 53/2611 (H. 24 M 1231/M. 26 Aralık 1815); BOA, C.DRB, 61/3002 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802); BOA, C.DRB, 18/875 (H. 24 Ra 1232/M. 11 Şubat 1817); BOA, CDRB, 21/1010 (H. 8 Ra 1222/M. 16 Mayıs 1807).

³⁸³ H. 29 Z 1229/M. 12 Aralık 1814 tarihli belge.

³⁸⁴ H. 23 Za 1195/M. 10 Kasım 1781 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 65/3244 (H. 7 Za 1195/M. 25 Ekim 1781).

Âmire'nin emriyle maden emini tarafından tahsil edileceği belirtilmiştir. Alacaklı konumunda bulunan Darphâne-i Âmire, söz konusu meblağın bir kuruşunun dahi bırakılmamasını emretmiştir. Bu tür alacaklı durumlara muhalefet eden olursa da bunların haklarından mahkeme yoluyla gelineceği zikredilmiştir (BOA, C.DRB, 60/2968).³⁸⁵ Bir başka tahsil işlemine dair husus ise maden eminlerinin halef selef ilişkisinden dolayı kaza ahalisinden alacağını tahsil etmesi olmuştur. Niğde, Yahyalı, Şucaüddin, Çamardı, Nevşehir, Develi, Ürgüp ve Gülşehri kazaları ahalisinin zimmetlerinde 45.000 kuruş alacağın tahsili için maden emini ve mübaşir görevlendirilmiştir. Bu konuya dair maden emini, bu vazifeye kadir olamayacağını bildirmesine rağmen tahsilin belirtilen kişiler tarafından yapılmasına karar verilmiştir (BOA, C.DRB, 63/3112).³⁸⁶

Bereketli Madeni emini Seyyid Ahmed zamanında, gerek Niğde ahalisi gerek civar kazalar ahalisi ödemekle yükümlü oldukları meblağları ödememişlerdir. Bunun için bölgeye bir mübaşir gönderilmiş ancak mübaşir tarafından da Darphâne-i Amîre'ye herhangi bir meblağ gönderilmemiştir. Bunun üzerine 12 Şubat 1785 tarihinde Bereketli Madeni emini olan el-Hac Hüseyin'in de içinde bulunduğu memurlara hüküm yazılarak söz konusu meblağın tahsil edilmesi, buna karşı çıkan olursa da bu kişilere kala-bend ve başka bir diyara sürgün edilme cezalarının verilmesi emredilmiştir (BOA, AE.SABH I, 20/1731).³⁸⁷

Maden emininin azledilerek yerine yeni birinin atanması durumunda madene bağlı yerlerin timar, zeamet ve iltizam konuları halef selef ilişkisinden dolayı muhasebe edilmiştir. Yapılan hesap işinde maden bölgesindeki iltizamın tüm değerlerinin getirisi ve zararı Darphâne-i Amîre'ye ait olmuştur. 19 Şubat 1785 tarihli arşiv belgesinde bu durum belirtilmiş ve iltizam kayıtlarının ref edilerek iltizamın mutasarrıflar tarafından idare edileceği zikredilmiştir. Bu durumun suiistimal edilme ihtimaline yani madene hizmet yükümlülüğünün göz ardı edilme riskine dikkat çekilmiş ve buna göre tedbir alınması gerektiği emredilmiştir (BOA, AE.SABH I, 66/4579).³⁸⁸

³⁸⁵ H. 21 Za 1197 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802).

³⁸⁶ H. 29 Za 1198/M. 14 Ekim 1784 tarihli belge.

³⁸⁷ H. 2 R 1199 tarihli belge.

³⁸⁸ H. 9 R 1199 tarihli belge.

1785 yılında maden emininin şahsi alacak verecek meselesi yüzünden Bereketli Madeni madenlikten ref edilmiştir. Arşiv belgesinde bu ref edilmeye istinaden madenin tatil mi yoksa kapatıldığı mı belirtilmemiştir. Madenin tekrar faaliyete geçtiği göz önüne alınırsa kısa süreli tatil edildiği değerlendirilmektedir. Maden ref edilince madende daha önce üretilen 429 kantar, 12 batman ve 2 kıyye (24.338,5 kg) kurşunun Tarsus İskelesi'ne nakli icap etmiştir. Bu nakil için bir kısım senet düzenlenmiş ve bu senedin de maden emini tarafından nakit olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu konuya dair 30 Aralık 1785 tarihinde bir emir yazılmıştır. Böylece madenin nakledilmesinde düzenlenen senedin ödenmesi maden emininin vazifelerinden sayılmıştır. Buradaki senet ücretinin bizzat maden emini tarafından değil Niğde ahalisi üzerinden veya Tarsus'daki aşiretlerden karşılanması yoluna gidilmiştir. Böylece bu ve benzeri yükümlülüklerin bir şekilde ödenmesi sorumluluğu maden eminine yüklenmiştir (BOA, C.DRB, 64/3179).³⁸⁹

9 Şubat 1797 tarihinde Niğde sancağında hazarîye gibi bazı vergilerin tahsil edilmesinde mütesellim görevlendirilmiş ancak bir kısım mütesellimlerin maden eminliği vazifesini de yürüttüğü için belirtilen vergilerin maden emini uhdesine teslim edilmesi emredilmiştir. Burada vergilerin teslim edilmesinden kasıt ise maden emini olanlara vergi tahsilinin ihale edilmesidir. Bahsi geçen tarihte Niğde livası mütesellimi ve maden emini olan Mehmed Sadık'a vergi tahsil etme görevi verilmiştir. Bu konuyla ilgili herhangi bir kişinin muhalefet etmemesi eğer bir müdahale söz konusu olur ise bunun men edilmesi istenmiştir (BOA, CDRB, 50/2459).³⁹⁰ Vergi toplama işleriyle beraber Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmesi gereken meblağların tahsil edilmesi de maden emini marifetiyle sağlanmıştır. Bu meblağ ise genellikle maden sermayesini içermiştir. Kişilerin zimmetinden tahsil edilen bu sermaye, Darphâne-i Âmire nazırının emriyle bizzat maden emini tarafından marifet-i şer'île tahsil edilmiştir. Tahsil edilen maden sermayesinin daha sonra Darphâne-i Âmire tarafından da tasdik edilmesi gerekmiştir (BOA, C.DRB, 1/32).³⁹¹

Niğde mütesellimliği görevinin yanında maden eminliği görevini de yürüten kişilerin haricinde sadece maden eminliği görevini icra edenler madene bağlı kazaların iltizam işlerine de bakmıştır. Cizye, avarız, nüzul, adet-i ağnam, rüsum-ı

³⁸⁹ H. 27 S 1200 tarihli belge.

³⁹⁰ H. 11 Ş 1211 tarihli belge.

³⁹¹ H. 22 N 1211/M. 21 Mart 1797 tarihli belge.

yapağı, zecriye, timar, zeamet ve mukataat gibi iktisadi işler maden emininin uhdesine bırakılmıştır. Bundan dolayı bu konulardan doğacak haksız müdahalelerin önlenmesi ayrı bir önem arz etmiştir. Maden emininin, bu işlerin sıkı bir takibini yaparak ahaliden haksız vergi talebinde bulunanlara gereken müdahaleyi yapması istenmiştir (BOA, C.DRB, 19/942).³⁹² Bu da ahalinin her alanda muhafazasının sağlanması anlamına geliyordu. İltizam, timar ve mukataat işleri ise genelde madene yeni bağlanan kazalar açısından önem teşkil etmiştir. Madenin ilk teşekkül edilmesiyle beraber madene yakın yerlerin iltizam işleri bu safhada kaydedilmiştir. Ancak madene sonradan ilhak edilen yerlerin idari yapısındaki bazı değişiklikler iltizam açısından sorun oluşturmuştur. Kayseri’de İncesu mukataası, Kara Mustafa Paşa evkafı ve Enehil karyesinin durumu bu konuya örnek gösterilebilir. Burada daha önce belirtildiği üzere iltizam konusunda yaşanan sorunların çözümü için madenlerin serbestiyet ilkesi gerekçe gösterilmiş ve iltizam bedellerinin toplanması maden emininin başkasına tevcih edilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Bu durum belli bir süre böyle devam etmiş ve sonradan maden emini marifetiyle mültezimlere devredilmiştir. Mesela Ortaköy olarak bilinen Anduğu kazası, arazi sipahisi tarafından zapt olunmuş daha sonra sunulan bir teklif ile maden emini, bu kazanın madene bağlı olduğundan dolayı burasını gayri kimseye iltizam etmeyeceğini belirtmiştir. Madene bağlı olan bu kazaların ahalisi, madende istihdam edildiklerinden dolayı bazı vergilerden muaf tutulmuştur. Bundan dolayı iltizam sahipleri veya vergi tahsildarları, buradaki muafiyet kapsamına giren vergileri de haksız bir şekilde tahsil ettikleri olmuştur. Dolayısıyla maden emininin bu duruma dikkat etmesine önem gösterilmiştir (BOA, C.DRB, 44/2178).³⁹³ Yukarıda zikredilen yerlerin hazine ve anlaşmazlık konularıyla maden emininin ilgilenmesinin bir diğer gerekçesi vergi tahsildarlarının tahsil işlemlerinde yapacağı usulsüzlüğün önüne geçilmesidir. Buradaki iltizamların harici kimselere verilmemesi, verilecek ise maden emininin gayri kimseye de iltizam edilmemesi vurgulanmıştır. Madene sonradan ilhak edilen bu yerlere *şirret-i süluk* ile musallat olan olursa bunların terbiye edilmesi de Darphâne-i Âmire nazırının

³⁹² H. 20 R 1211/M. 23 Ekim 1796 tarihli belge.

³⁹³ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 38/1851 (H. 25 S 1218/M. 16 Haziran 1803); BOA, C.DRB, 61/3003 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802).

yazısıyla bildirilmiştir. Bu kurallar emredilirken buraların madene bağılılığı, *şürut-i serbestiyet* üzere olduğu gerekçe gösterilmiştir (BOA, C.DH, 174/8691).³⁹⁴

Bereketli Madeni’nde üretilen kurşun Darphâne-i Âmire’ye nakledildiği için kurşunun istenilen zamanda Darphâne-i Âmire’ye ulaştırılması önemli bir meseleyi teşkil etmiştir. Özellikle Darphâne-i Âmire’de kurşunun kalmadığı durumlarda Bereketli Madeni’nden gelmesi gereken kurşunun derhal gönderilmesine dair hükümler yazılmıştır. Yazılan hükümlerde bu iş doğal olarak maden eminden istenmiştir. Bunun yanında maden eminine, mevcut olan kurşunun kimseye satılmayarak derhal Darphâne-i Âmire’ye nakledilmesi emredilmiştir. Böyle bir durumda Darphâne-i Âmire sadece Bereketli Madeni’nden değil Bozkır Madeni gibi ülkedeki diğer madenlerden de kurşun ihtiyacını tedarik etmeye çalışmıştır. Bozkır Madeni’ndeki kurşun ise ihtiyaç fazlası olarak kimseye satılmayacaksa Darphâne-i Âmire’ye teslim edilmek üzere Alaiye İskeleyi’ne nakledilmiştir (BOA, C.DRB, 64/3152).³⁹⁵

Bu konuya dair maden eminlerinin bir diğer görevi de Darphâne’deki görevlilerin bazılarını özellikle kâtiplere her yıl olmak üzere “maden avâidi” adı altında para göndermeleridir. Mesela 1808-1809 yılında Bereketli, Keban, Ergani, Gümüşhane, Balya, Bozkır ve Gümüş madenlerinden başkâtibe 3.150, kâtip bulunan Süleyman Efendi’ye 1.575, Hayrullah Efendi’ye 1.475, Ali Efendi’ye 1.050, kefçe nazırına 600 ve sikke nazırına 600 kuruş gönderilmiştir. Daha sonra farklı yıllarda söz konusu madenlerden toplamda 163.325 kuruş avâid, nazıra gönderilmiştir (Bölükbaşı, 2010; 19, 27).

İktisadi anlamda maden eminleri, madene bağlı olan yerlerdeki ahalinin muhasebeleri ile de ilgilenmiştir. Nitekim 28 Ocak 1819 tarihinde Çamardı kazasına bağlı Dilmasun karyesi ahalisinden bazılarının Dimitri ve Sünbuloğlu Anastaş aralarındaki alacak verecek meselesinin görülmesi iktiza etmiştir. Bu muhasebelerin görülmesi için de maden emini olan Osman Ağa’ya bir şukka yazılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1184/37).³⁹⁶

³⁹⁴ H. 25 S 1217/M. 27 Haziran 1802 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 19/942 (H. 20 R 1211/M. 23 Ekim 1796); BOA, C.DRB, 38/1851 (H. 25 S 1218/M. 16 Haziran 1803); BOA, C.DRB, 44/2178 (H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800); BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802).

³⁹⁵ H. 6 Za 1211/M. 3 Mayıs 1797 tarihli belge.

³⁹⁶ H. 1 R 1234 tarihli belge.

1.1.5. Askeri Alandaki Görevleri

Bereketli Madeni eminlerinin belirtilen görevlerinin arasında devlete karşı sorumlu olduğu askeri alandaki vazifeleri de olmuştur. Devleti ve toplumu tehdit eden durumlarda Anadolu'dan asker toplanması kararı alındığı zamanlarda maden bölgesindeki bu talep maden eminlerinden istenmiştir. 1729 yılında Akdeniz'de ortaya çıkan Rum kafadarlar tehlikesine karşı Osmanlı Devleti, Rumeli ve Anadolu'dan asker tedarik etmeye başlamıştır. Toplanan askerlerin Akdeniz, Karadeniz, Tuna boyları ve şark canibine sevk edilmesi planlanmıştır. Bu konuda, askerlikten muaf ve muaf olmayan herkesin tedarik edilebileceği belirtilmiş ve Niğde sancağından da 120 nefer asker toplanmıştır. Her bir yüz neferin başına yüzbaşı, çavuş, onbaşı ve her on nefere de birer onbaşı naspedilmiştir. Bu askerler için vekilharç tayini yapılarak askerlerin yolda harcadıklarının hesabının yapılması emredilmiştir. Askerlerin arasından firar eden olursa bunun hesabının da başbuğlarından sorulacağı zikredilmiştir. Bunun için, asker yazılanların hangi mahallerden kimlerin çıktığının isimleri tek tek deftere yazılmıştır. Niğde divanına, mütesellimine, maden eminine ferman yazılarak bu askerlerin işe yaramaz rençberlerden ve hayvancı makulesinden olmayarak cümlesinin güzide ve bahadırlardan oluşması istenmiştir (BOA, C.HR, 48/2380).³⁹⁷

18 Mayıs 1823 tarihinde ise bu defa şark ordusuna asker talep edilmiştir. Bu askerler sadece Bereketli Madeni'nden değil Yahyalı kazasından da istenmiş ve bunların asker *bedeliyeleri* de teslim edilmiştir (BOA, C.ML, 759/30902).³⁹⁸ 4 Ağustos 1826 tarihinde yine maden kazalarından 75 nefer asker için asker bedeliyesi talep edilmiştir. Bahsi geçen bu askerlerin Mora canibi ordusu için olduğu belirtilmiştir. Ancak bu bedeli, madene bağlı olan Yahyalı kazası ahalisi perakende ve perişan olduklarından dolayı ödeyemeyeceklerini bildirmişlerdir. Durum böyle olsa da bu bedeliyenin tahsil edilmesi emredilmiş ve tahsil edilen meblağın Darphâne-i Amîre hazinesine gönderilmesi istenmiştir (BOA, C.AS, 1141/50690).³⁹⁹

Konuya dair örneklerinden biri de Adana âyânı olan Hasan Paşaoğlu Ali Bey'in fesatlık çıkararak bölgede kargaşa oluşturmaya çalışması olmuştur. Bu kargaşaya binaen Niğde'nin de dâhil olduğu bölgelerden bu fesadın giderilmesi maksadıyla mühimmat

³⁹⁷ H. Evâhir-i S 1142/M. Eylül ayının sonları 1729 tarihli belge.

³⁹⁸ H. 7 N 1238 tarihli belge.

³⁹⁹ H. 29 Z 1241 tarihli belge.

ve asker toplanması kararlaştırılmıştır. Maden bölgesinden tedarik edilecek askerler de doğrudan maden eminden istenmiştir. Meseleyi halletmek maksadıyla Tarsus, Kayseri ve Yozgat'ta mevcut olan toparın tedarik edilerek Der-saâdet'ten 15-20 nefer topçu temin edilmesi emredilmiştir. Tarsus mütesellimi Kuyucu Paşa Süleyman Ağa, Tarsus âyânı Kelzâde Mehmed Ağa, Menemencioğlu Çelebi Bey, Niğde mütesellimi, Adanalı Emin Ağa ve Bereketli Madeni emini Hacı Bekir Ağa'nın uhdellerinde olan kazalar ordu emrinde görevlendirilmiştir. Burada ayrıca maden emininin, Maden-i Hümâyûn işiyle meşgul olması, nüzul emanetinin de oğlu marifetiyle idare edilmesi belirtilmiştir. Devlet, ortaya çıkmış olan fesadın bir an evvel halledilmesini emretmiştir (BOA, HAT, 00461/22626).⁴⁰⁰

Maden eminleri, kendilerine gelen emir doğrultusunda yetki alanlarında asker toplama vazifeleri olmasına rağmen bazen bu emre aykırı hareket etmişlerdir. Tarihi belirtilmeyen arşiv belgesinde, sefer-i hümâyûn için köylerden piyade asker toplanması talep edilmiştir. Bereketli Madeni köylerinden asker tedarik edilmesi için de maden emini Yusuf Ağa'ya talimat verilmiştir. Yusuf Ağa bölgeye bir mübaşir göndermiş ve asker gerekmez diyerek bedel olarak köylerden kendisi için 5.000 kuruş istemiştir. Bu olay, maden emini tarafından asker toplama vazifesinin suiistimale uğratarak maden emininin akçe sevdasında olduğunu göstermiştir (BOA, HAT, 00725/34559). Maden eminleri, madenin işleyişine engel olmaması için maden bölgesinden asker toplanmasının muaf tutulmasını da izah etmişlerdir. 4 Mart 1840 tarihli belgede Dergâh-ı Hümâyûn maden emini Seyyid Osman, müteahhidi olduğu Bereketli Madeni'nde gümüş ve kurşun üretiminin aksamaması ve ahalinin perişan olmaması için asker alımlarından Bereketli Madeni ile madene bağlı olan kasaba halkının muaf tutulmasını arz etmiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/11).⁴⁰¹

1.1.6. Azl

Maden eminlerinin azledilme durumları genellikle görevlerini layıkıyla yerine getirememeleri sonucunda olmaktadır. Maden eminlerin azledildiğini bildiren arşiv belgelerinde bu durum açıkça belirtilmiştir. Bereketli Madeni eminlerinin tavır ve davranışlarından dolayı da azledildikleri olmuştur. 1782 yılında el-Hac Mustafa Ağa'nın madendeki tutum ve davranışları beğenilmediği için azledilmiştir. Ancak

⁴⁰⁰ H. 7 M 1245/M. 9 Temmuz 1829 tarihli belge.

⁴⁰¹ H. 29 Z 1255 tarihli belge.

azledilmesine sebep olan bu tutum ve davranışların ne olduğu açıkça izah edilmemiştir (BOA, C.DRB, 61/3036).⁴⁰²

Madende yeterli miktarda gümüşün imal edilememesi, maden ahalisinin türlü zulümler yaşamasına maruz bırakılması neticesinde azledilen maden eminleri de olmuştur. Buradaki azledilme sebebini madenin genel işleyişinin ihmal edilmesi sorunu teşkil etmiştir (BOA, C.DRB, 44/2178).⁴⁰³

Daha önce izah edildiği üzere maden emini olarak tayin edilen kişiler, devletin başka bir memuriyetinde görev almaları sebebiyle maden bölgesine vekil olarak tayin etmişlerdir. Bu vekillerin, gerek kendilerini denetleyecek bir mekanizmadan yoksun olmaları gerekse maden eminlerinin madende ikamet etmemesi gibi sebeplerle ahaliye yapılan zulümlerin önlenmesinde güçlük yaşanmıştır. Tarihi olmayan belgeye göre bu zulüm neticesinde gerek maden emini gerek maden emini vekili olarak tayin edilen kişiler bu görevlerinden azledilmişlerdir. Dolayısıyla devlet her ne durumda olursa olsun fukara ahaliye zulmedilmesini önlemek için gayret göstermiştir. Maden emini olarak atanan kişilerin görevleri arasında ahalinin korunması şartı da olduğu için bu koşula uymayanlar derhal azledilmiştir (BOA, HAT, 00565/27722). Ahaliye sorun çıkaran maden eminleri de affedilmemiş ve eminlik görevi elinden alınmıştır (BOA, C.DRB, 44/2178).⁴⁰⁴ Maden eminliği görevini kötüye kullanarak ahaliye zulmeden maden eminlerinin de görevine son verilmiştir. 1783 yılında Niğde mütesellimliği görevinin yanında maden eminliği görevini de icra eden Ahmed, madendeki bazı kişilerin mallarını gasp etmiştir. Bu kişiler, maden eminini şikâyet edince meselenin anlaşılması için bölgeye bir mübaşir tayin edilmiştir. Yapılan araştırmada, maden eminliği görevini icra eden Ahmed'in usulsüzlüklerinin giderilerek hapsedilmesi yönünde hüküm yazılmıştır (BOA, C.ADL, 78/4661).⁴⁰⁵

1808 yılına dair maden eminliği görevi uhdesine verilmiş olan silâh-şôran-ı hassadan Ahmed Ağa da görevini layıkıyla yerine getirmemesinden, kavgacı ve zalim olmasından dolayı azledilmiştir. Kendisi, bu tutum ve davranışları yüzünden Darphâne-i Amîre tarafından uyarılmışsa da aynı davranışları yapmaya devam

⁴⁰² H. 19 Ra 1196/M. 4 Mart 1782 tarihli belge.

⁴⁰³ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

⁴⁰⁴ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

⁴⁰⁵ H. Evahir-i Ca 1198/M. Nisan ayının sonları 1784 tarihli belge.

etmiştir. Maden ahalisi kendisinden şikâyetçi olunca ve madene gereken önemi göstermeyince azledilmiştir (BOA, C.DRB, 32/1562).⁴⁰⁶

Maden eminlerinden olan silâh şôran-ı hassadan el-Hac Ali, germiyet imaline itina ve dikkat etmemesi sonucunda azledilmiştir. Maden emini el-Hac Ali'nin, Bereketli Madeni'ne yakın olan Yahyalı ve Yazı Pınarı isimli mahaldeki bakır madenlerinin azalmasına sebep olması, gümüş ve kurşunun gereği gibi ihraç edilmesine kudret gösterememesi, madenleri gereği gibi idare ve imal edememesi azline neden olmuştur (BOA, C.DRB, 61/3002).⁴⁰⁷ 23 Eylül 1817 tarihinde Numan Ağa'nın görevden alınma sebebi ise kendisine maden eminliği tevcih edildiğinde vermiş olduğu taahhüdü yerine getirmemesidir. Nitekim kendisi 1815 senesi maden eminliği için 70.000 dirhem (224.490 kg) sîm-i safi ve kurşun taahhüdünde bulunmuş, bu miktarın üzerine 10.000 kıyye (12.820 kg) zam yapılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1395/65).⁴⁰⁸ Bununla beraber herhangi bir gerekçe sunulmadan sadece azlinin iktiza etmesi durumunda görevden alınan maden eminleri de olmuştur (BOA, C.DRB, 17/835).⁴⁰⁹ Arşiv vesikalarından tespit edilebildiği kadarıyla Bereketli Madeni'nde görev yapan maden eminleri ve vekilleri görev süreleri ile birlikte aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Maden Emini	Atandığı Yıl	Görevi Sona Erdiği Yıl
Abdurrahim Efendi	1780	-
Derviş Efendi	1780	-
El-Hac Mustafa Ağa	1780	1782
El-Hac Mahmud Ağa	1782	1783
Ahmed	1783	1783
El-Hac Mahmud Ağa	1783	1784
Ahmed	1784	-
El-Hac Hasan	1784	1785
El-Hac Hüseyin	1785	-
Arapzade Seyyid Süleyman	1794	-
Çaparzade Süleyman Bey	1795	1798
Numan	1796	1797
Çaparzade Süleyman Bey	1797	-
Mehmed Sadık	1797	-
Arap Ağa-zâde es-Seyyid Süleyman	1798	1799
Hacı Fazlı Ağa	1799	-

⁴⁰⁶ H. 29 B 1223/M. 20 Eylül 1808 tarihli belge.

⁴⁰⁷ H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 61/3004 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802); BOA, C.DRB, 61/3001 (H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802).

⁴⁰⁸ H. 12 Za 1232 tarihli belge.

⁴⁰⁹ H. 11 L 1217/M. 4 Şubat 1803 tarihli belge.

Mustafa	1800	1801
Seyyid Ali	1801	-
Seyyid Abdurrahman	1801	-
El-Hac Ali Ağa	1801	1802
El-Hac Ali Ağa	1802	-
Seyyid Ömer Ağa	1802	1803
Seyyid Ömer Ağa	1803	1805
Vezir Abdurrahman Paşa	1805	1807
Mehmed Ragıb Paşa	1807	-
Es-Seyyid İbrahim Ağa	1807	-
Ahmed Ağa	1808	-
Müftizade Hüseyin Efendi	1808	-
Ali	1810	1811
El-Hac Yusuf	1811	1812
Çaparzade Süleyman Bey	1812	1813
El-Hac Yusuf Ağa	1813	1814
Hafız Mehmed	1814	-
El-Hac Seyyid Hüseyin Ağa	1814	1815
Numan Ağa	1815	1816
Ragıb Paşa	1816	-
Osman Ağa	1817	1819
Nurullah Paşa	1819	-
Mustafa Ağa	1819	-
Seyyid Mustafa Ağa	1820	-
Ahmed	1820	-
Osman Ağa	1821	-
Mehmed Emin	1822	-
Ahmed	1823	1824
Ebubekir Ağa	1828	-
Hacı Bekir Ağa/El-Hac Ebu Bekir	1828/1829	-
Halil Beg	1830	1832
Halil Hamdi	1832	-
Sadık Beg	1833	-
Yusuf Ağa	1835	-
Sadık Bey	1837	-
İsmail Ağa	1837	1839
Alaiyeli Osmanzade Seyyid Ali Efendi	1840	-
Seyyid Osman	1840	-
Hacı Hüseyin Ağa	1840	-
İsmail Ağa	1842	-
Ali Sedid Efendi	1847	-
Kuyucu Paşa Halil Bey	-	-
Maden Emmini Vekili		Görev Yılı
Bekir		1780
Mustafa (Çaparzade'nin görevlendirmesi)		1799
Müftizade Hüseyin Efendi		1813

Tablo 3. Bereketli Madeni'nde görev yapan maden eminleri ve vekilleri.

1.2. Maden Müdürü

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle beraber devlet organlarında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler kapsamında madencilik alanında da yenilikler başlamıştır. Buna bir örnek, eminlerin yerine müdürlerin atanmaya başlamasıdır. Böylece Osmanlı madenleri idaresinde maden eminlerinin yerine maden müdürleri vazifelendirilmiştir. Ancak maden müdürlerinin görev ve yetki alanlarında bir değişiklik meydana gelmemiştir. Tarihsiz bir belgeye göre maden emininin yetkili olduğu bütün işlerden maden müdürleri aynı şekilde yetkili kılınmış ve böylece değişikliğin sadece isimden ibaret olduğu gözlemlenmiştir (BOA, A.MKT.UM, 5/54). Maden-i Hümâyûn müdürlüklerinin idaresinin ise maden meclisince belirlenecek işler olduğu arşiv vesikasında zikredilmiştir.⁴¹⁰

Maden eminlerinde olduğu gibi müdürlükte de bir kişinin görev süresi birkaç sene sürmüştür. Bereketli Madeni'ne tayin edilen Osman Ağa daha önceki arşiv belgelerinden tespit edildiği üzere 1840 yılından itibaren birkaç sene üst üste maden müdürlüğü yapmıştır. Dolayısıyla 1840 yılını ifade eden tayin, Bereketli Madeni için önceki müdürün görevinin devam ettiği anlamına gelmektedir. Bir arşiv belgesinde, Bereketli Madeni idaresi için tahsil edilmesi gereken meblağın maden müdürü bulunan Osman Ağa tarafından tahsil edileceği belirtilmiştir. Yeni bir madenin keşfinde de madendeki cevher değerinin ölçülmesi maden müdürünün görevlerinden sayılmıştır. Ayrıca, vergilendirme konusunda da maden müdürü yetkili olmuştur. Mesela Gülek Boğazı'nda yeni keşfedilen madenin değer ölçümü esnasında bu madenin Adana sınırları dâhilinde bulunması, buradan aşar vergisi ve buraya gidip gelmelerden dolayı bazı masrafların olacağı değerlendirilerek bu giderler maden müdürünün sorumluluğuna verilmiştir. Maden müdürü ise bu konuyla ilgili Adana mutasarrıfından mazbata alma yoluna gitmiştir. Ayrıca maden müdürünün, yeni keşfedilen madene madenci ustaları, zabıt ve hademe gibi maden işlerinden sorumlu kişilerden oluşan maiyeti ile beraber gitmesi gerekmiştir. Bölgeye atanan maden müdürleri bazı belgelerde “*Bereketlü ve Bulgar Dağı Ma'den-i Hümâyûnu müdürü*”

⁴¹⁰ 15 Haziran 1853 tarihli bu belgede Keban ve Ergani madenlerinin müdürünün değişmesi hitamında Bereketli Madeni müdürü de belirtilerek altı madenin müdürlüğüne vurgu yapılmasıyla beraber müdürlük idaresinin maden meclisi tarafından belirleneceği izah edilmiştir. Bkz. BOA, İ.MVL, 275/10663 (H. 8 N 1269).

şeklinde geçmiş ve bu ibare her iki madenin birleştirildiği dönemi kastetmiştir (BOA, A.MKT.UM, 389/56).⁴¹¹

Maden müdürlerinin maaşlarını belirleyen makam ise Orman Maden ve Ziraat Nezareti teşkil edilinceye kadar Darphâne-i Âmire olmuştur. 18 Mart 1840 tarihli arşiv belgesinde; Bozok, Kırşehir, Amasya, Biga ve Niğde sancaklarındaki madenlere atanacak müdürlerin maaşlarının şimdilik Darphâne-i Âmire tarafından ödeneceği belirtilmiştir (BOA, İ.DH, 9/438).⁴¹² Tarihsiz belgeye göre de Bozok, Kırşehir, Amasya, Biga ve Niğde sancaklarındaki Maden-i Hümâyûn'lara atanacak müdürlerin isim ve maaşlarını, Darphâne-i Âmire nazırı tespit etmiştir (BOA, HAT, 01422/58159). 1 Nisan 1842 tarihli belgeye göre Bereketli Maden müdürlüğüne Osman Ağa yeniden tayin edilmiştir. Bunun yanında söz konusu belge, genel bir tayini ifade ederek Bereketli Madeni'nin yanı sıra Akdağ Maden-i Hümâyûnu, Küre-i Nühas Madeni, Gümüşkan Madeni, Balya ve Ünye Madenleri ile Kratova Madeni'ne dair müdür tayinlerini de içermektedir (BOA, TS.MA.e, 1215/78).⁴¹³ Maden müdürleri bu görevinin yanında aynı anda sancak veya kaza kaymakamlıklarında da görev almıştır. Örneğin, 1845 yılında maden müdürü olan Ali Sedid Efendi'nin Niğde kaymakamlığı vekâletine tayin edilmesine dair ferman vardır. Maden müdürü burada kaymakamlığa asli vazifeli olarak değil vekil olarak görevlendirilmiştir (BOA, MVL, 245/75).⁴¹⁴

Maden müdürlerinin azledileceği durumlarda ise azli istenen maden müdürü hakkında tahkikat yapılmış ve bu tahkikatın sonucuna göre karar verilmiştir.⁴¹⁵ 1845 yılında Bereketli Maden-i Hümâyûnu müdürü olan Osman Ağa, bazı masraflar adı altında haksız yere Çamardı ve Şücaüddin kazalarından akçe toplamıştır. Ancak Osman Ağa, kendisine isnat edilen hususları ikrar edip tahsil etme işini inkâr etmiştir. Mesele Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye taşınmış ve buradan verilen kararlar söz konusu suçtan dolayı Osman Ağa'nın azledilmesi gerektiği bildirilmiştir. Böylece Osman Ağa azledilerek yerine Ali Sedid Efendi atanmıştır (BOA, İ.DH,

⁴¹¹ H. 15 C 1276/M. 9 Ocak 1860 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, I.MVL, 00436/019292 (H. 20 S 1277/M. 7 Eylül 1860).

⁴¹² H. 14 M 1256 tarihli belge.

⁴¹³ H. 19 S 1258 tarihli belge.

⁴¹⁴ H. 17 S 1268/M. 12 Aralık 1851 tarihli belge.

⁴¹⁵ 26 Nisan 1851 tarihli belgede Ali Sedid Ağa'nın azli talep edilince tahkikat yapılmıştır. Bkz. BOA, A.MKT.UM, 57/35 (H. 24 C 1267); 4 Ağustos 1851 tarihli arşiv belgesinde de Ali Sedid Efendi'nin tahkikatına dair bilgiler verilmiştir. Bkz. BOA, A.MKT.UM, 67/87 (H. 5 L 1267).

00109/005496).⁴¹⁶ Maden müdürlerinin bu görevi esnasında sancak veya kazalardaki idari görevlerinin yanı sıra vergi tahsildarlığı yaptıkları da olmuştur. 24 Mart 1847 tarihli belgeye göre Bereketli Maden müdürü Osman Nuri Efendi, Kütahya sancağının adet-i ağnam, duhân ve gümrük rûsumuna talip olmuş ve bu talep doğrultusunda ihale kendisine tevcih edilmiştir (BOA, İ.DH, 142/7325).⁴¹⁷

Maden müdürlerin azledilme konularından biri de maden eminlerinde olduğu gibi görevlerini layıkıyla yerine getirmemeleri veya herhangi bir olaya karışmalarından kaynaklanmıştır. Bu tür durumlarda, görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyerek maden işletmesinin sekteye uğradığı zamanlarda müdürlere yönelik gerekli uyarılar yapılmıştır. Bu minvalden olmak üzere 6 Haziran 1849 tarihinde Bereketli Maden-i Hümâyûnu müdürü Osman Ağa'ya, Gümüş ve Hacıköy Madeni müdürü Mustafa Ağa'ya, Gümüşkan Madeni müdürü Tahir Ağa'ya, Balya Madeni Müdürü Ahmed Ağa'ya ve Akdağ Madeni müdürü Hacı Hasan Ağa'ya yönelik madenlerin gereği gibi işletilmesi ve gümüş imal edilmesi konusunda ihtarda bulunulmuştur (BOA, TS.MA.e, 1219/29).⁴¹⁸ 28 Eylül 1851 tarihinde Osman Ağa'nın azledilerek yerine maden müdürü olarak atanan Ali Sedid Efendi örneğinde olduğu gibi yapılan uyarıları ciddiye almayan maden müdürleri derhal azledilmiştir (BOA, A.MKT.MVL, 45/89).⁴¹⁹

Belirli ihtiyaçlar ve şartlar gereğince yapılan maden muhasebesi neticesinde maden müdürlerinin maaşları hakkında bilgi elde edilmiştir. Bu ihtiyaç ve şartlar genellikle yapılan atama gereği halef selef ilişkisinden veya maden müdürüne yönelik zimmet suçu isnadından kaynaklanmıştır. Örneğin Ali Sedid Efendi maden müdürü olarak atandığı zaman madenin muhasebesi yapılmıştır. Buna göre; 1851 yılının Mart ayı başlangıcından 1852 yılının Şubat ayı sonuna kadar görev yapan Ali Sedid Efendi'nin maden müdürü maaşı 3.150 kuruştur (BOA, HH.d, 11644).⁴²⁰

Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürü olan Ali Sedid Efendi'ye Keban ve Ergani madenlerinin ihalesinin verilmesi de gündeme gelmiştir. 30 Mart 1853 tarihli belgeye göre bu durum bir mazbata ile merkeze arz edilmiştir. Merkezden verilen cevaba göre ise Keban ve Ergani madenleri müdürlüğüne Ali

⁴¹⁶ H. Gurre-yi N 1261/M. Eylül ayının başları 1845 tarihli belge.

⁴¹⁷ H. 6 R 1263 tarihli belge.

⁴¹⁸ H. 15 B 1265 tarihli belge.

⁴¹⁹ H. 2 Z 1267 tarihli belge.

⁴²⁰ H. 1 C 1269/M. 12 Mart 1853 tarihli belge.

Sedid Efendi'nin münasip olacağı cevabı verilmiş ancak Keban ve Ergani madenleri için göreve başlayacağı tarih hakkında bir bilgi verilmemiştir (BOA, HH.i, 00008/00044/001).⁴²¹

26 Ekim 1853 tarihinde müştereken idare edilen Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni müdürlüğü belirtilmeyen bir sebepten dolayı lağvedilmiş ve madenlerin ihale edilmesi için gerekenlerin yapılması istenmiştir. Maden müdürlüğü lağvedilince müdürlüğe bağlı olan Çamardı kazasındaki 21 adet köy Niğde'ye ilhak edilmiştir (BOA, A.MKT.NZD, 96/76).⁴²² Maden müdürlüğünün lağvedilmesiyle beraber madenin idaresinin başka bir kaymakamlığa bağlanması uygun görülmemiştir (BOA, A.MKT.UM, 148/21).⁴²³ Madenin tekrar faaliyete geçmesiyle beraber 1854 yılı için maden müdürü olarak Ali Sedid Efendi tekrar görevlendirilmiştir. Ancak bu sefer kendisinin uygunsuz hareketi vuku bulduğu için aynı yılda azledilmiştir. 1854 yılında Ali Sedid Efendi'nin müdürlükten azledilmesiyle⁴²⁴ beraber Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni'nin bu sefer tek bir müdürlük tarafından idare edilmesinin zor olduğuna değinilmiştir. Bundan dolayı Bulgar Dağı Madeni, kadim üzere idaresi Şücaüddin kazası müdürlüğü ile beraber Ereğli kazası müdürü İbrahim Rüşdü Efendi'ye, Bereketli Maden-i Hümâyûnu müdürlüğü ise Çamardı kazası müdürü olan Salih Ağa'ya ihale edildiği, Meclis-i Maden-i Hümâyûn tarafından karara bağlanmıştır. Böylece Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni, ayrı birer maden olarak mülki idare müdürlüğünün çatısı altında idare edilmeye başlanmıştır. Ereğli kazası müdürü İbrahim Rüşdü Efendi'nin maden müdürü için kaza vergisi emvalinden 1.500 kuruş maaşa mahsus olduğu kayıtlarda belirtilmiş ise de Şücaüddin ve Çamardı kazalarına maaşlı veya maaşsız müdür tayin edildiğine dair hazinece bir kayıt bulunamamıştır. Ancak 22 Ağustos 1854 tarihinde Bulgar Dağı Madeni'nin idaresi için 3.800 kuruş maaş, Bereketli Madeni'nin idaresi için de 2.500 kuruş maaş münasip görülmüştür. Bu meblağlar belirlenirken bu kişilerin mülki kazadaki görevleri ayrı tutulmamış ve mülki kaza müdürlüğü ile maden müdürlüğü bir değerlendirilmiştir. Daha sonra 1854 yılının Ekim ayında Bereketli Madeni müdürlüğü için 3.150 kuruş maaş, Bulgar Dağı Madeni memuriyeti için 650 kuruştan toplamda 3.800 kuruş maaşı olduğu ve

⁴²¹ H. 19 Ca 1269 tarihli belge.

⁴²² H. 23 M 1270 tarihli belge.

⁴²³ H. 26 S 1270/M. 28 Kasım 1853 tarihli belge.

⁴²⁴ 26 Nisan 1853 tarihli belgede ise Niğde Kaymakamı, Ali Sedid Efendi'nin azledilmesiyle Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürlüğünün kendisine verilmesini talep etmiştir. Dolayısıyla Ali Sedid Efendi'nin azledilme tarihi muhteliflidir. Bkz. BOA, A.MKT.NZD, 77/49 (H. 17 B 1269).

madenlerin ayrılmasıyla Bulgar Dağı Madeni memuriyetine maaş olarak 1.300 kuruşun verileceği zikredilmiştir. Ancak sonradan yapılan bu düzenlemenin mülki kaza müdürlüğünden ayrı mı yoksa birlikte mi değerlendirildiği belirtilmemiştir (BOA, I.MVL, 00317/013431).⁴²⁵

Maden müdürlerinin azledilmesi durumuna Salih Ağa'da örnek gösterilmiştir. Ancak Salih Ağa'nın azledilme durumu daha önce belirtilen maden müdürlerinden farklı olmuştur. Nitekim 17 Aralık 1857 tarihinde maden müdürü Salih Ağa'nın azledilmesini Çamardı ahalisi istemiştir. Nitekim kendisi ahaliye fesatlık edince ahali bu durumu merkeze bildirerek maden müdürünün azledilmesi talebinde bulunmuştur (BOA, HH.THR, 1253/41).⁴²⁶

Maden müdürleri bu görevde iken Niğde kaimmakamlığı görevini de icra edince maden eminliğinde olduğu gibi yerlerine bir vekil tayin etmişlerdir. 25 Aralık 1858 tarihli belgeye göre Bulgar Dağı Madeni müdürü, madene bağlı olan Şücaüddin kazası muhasebesinin Konya'da yapılması üzerine buraya gidebilmesi için yerine bir vekil tayin etmesi gerekmiştir (BOA, HH.THR, 1253/47).⁴²⁷ Yukarıda belirtilen azledilme gerekçelerine istinaden azledilen bir diğer maden müdürü de İbrahim Efendi olmuştur. 31 Ocak 1859 tarihli belgeye göre İbrahim Efendi kötü hareketlerinden dolayı azledilmiştir (BOA, A.MKT.MVL, 105/8).⁴²⁸ Bereketli Maden-i Hümâyûnu müdürü Rıfat Efendi ise madende bulunmayıp cevherin işletilmesine dikkat etmemiş, kendi hevesine ve nizama aykırı hareket etmiş, ahaliden fuzuli akçe almış ve bu gerekçelerden dolayı 1859 yılında azledilmiştir (BOA, MVL, 388/116).⁴²⁹ Daha önce belirtildiği üzere görevinden azledilen veya ayrılan maden müdürlerinin devir teslim işlerinden dolayı halef selef ilişkisi gereğince maden muhasebesi yapılmış ve bu muhasebenin içerisinde maden cevherlerini belirten defterlerden bahsedilmiştir. Bu tür halef selef ilişkisinden dolayı zimmet meselesi de ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu zimmet meselesi ise cevher defterinin devir tesliminde tespit edilmiştir. 13 Kasım 1859 tarihli arşiv belgesinde maden müdürü Salih Ağa'nın muhasebesi yapılırken Rıfat Efendi ile kendisi tarafından başkaca gönderilen muhasebeye göre bir kıta defterde Salih Ağa zimmeti üzerinde selefi olan

⁴²⁵ H. 24 Za 1270/M. 8 Ekim 1854 tarihli belge.

⁴²⁶ H. 15 S 1278/M. 23 Temmuz 1861 tarihli belge.

⁴²⁷ H. 19 Ca 1275 tarihli belge.

⁴²⁸ H. 26 C 1275 tarihli belge.

⁴²⁹ H. 21 Za 1278/M. 20 Mayıs 1862 tarihli belge.

Ali Sedid Efendi devrinden kalma 3 yük (17.375 kg) 9.745 kuruş zimmet gözükmüştür. Bu tür durumlarla karşılaşan merkez, böyle defter muhasebesinin yapılmasına yönelik talimatlar vermiş ve ortaya çıkan veya çıkacak zimmet meselesinin halledilmesini emretmiştir (BOA, HH. THR, 1253/49).⁴³⁰

Maden müdürlüğü görevine sadece yönetici konumunda bulunan kişiler atanmamış, bu müdürler arasında mesleği askerlik olan kişiler de bulunmuştur. Örneğin 7 Haziran 1908 tarihli arşiv belgesinde belirtildiği üzere Altıncı Ordu-yu Hümâyûnu mensubu süvari ikinci alayının binbaşısı olan İsmail Vehbi, Bereketli Madeni müdürlüğü ve sonra da kâtipliği görevini yapmıştır. Üstelik kendisinin 100.000 kuruş zimmeti ortaya çıkmış ve bu miktarın kendisinden temin edilmesi belirtilmiştir.⁴³¹

Bazı maden müdürlerinin madendeki görevini layıkıyla yerine getiremeyip azledilmesine rağmen aynı durum, yerlerine tayin ettikleri vekilleri tarafından da yaşanmıştır.⁴³² Bir arşiv belgesinde ise ismi zikredilmeyen maden müdürü vekilinden bahsedilmiştir. Bu belgede, söz konusu vekilin eğlenceye dalarak bir çocuğun katledilmesi olayına karıştığı zikredilmiştir (BOA, BEO, 2175/163093).⁴³³ Madene yakın bölgede cereyan eden bu tür meselelere maden müdürü de dâhil olmuş ve meselenin halledilmesinde ön ayak olmuştur.⁴³⁴ Belirtilen maden müdürü maaşının yanı sıra maden müdürlerinin bölgeye atanmasıyla beraber kendilerine tayin bedeli de verilmiştir. 1864 yılında Çamardı kazasıyla Bereketli Madeni müdürü olan Mehmed Tevfik Efendi vefat edince, yerine Asâkir-i Şahâne'den İsmail Vehbi Efendi tayin edilmiştir. Kendisine 1.000 kuruş maaş, 2.000 kuruş harcırah ve Hazine-i Celîle tarafından tayin bedeli olarak 757 kuruş zamlı meblağ verilmiştir. Böylece kendisinin maden müdürü maaşı toplamda 2.500 kuruş olarak belirlenmiştir (BOA, MVL, 688/52).⁴³⁵

⁴³⁰ H. 17 R 1276 tarihli belge.

⁴³¹ Binbaşı İsmail Vehbi'nin temin edilmek istenen zimmeti 1872 yılına ait olduğu belirtildiğinde bu tarihte müdürlük görevini icra ettiği değerlendirilmektedir. Bkz. BOA, ML.EEM, 678/101 (R. 29 Mayıs 1324/M. 11 Haziran 1908); BOA, ML.EEM, 680/42 (R. 4 Haziran 1324/M. 17 Haziran 1908).

⁴³² 18 Haziran 1893 tarihli belgede, Bereketli Madeni müdürünün isminin zikredilmemesine rağmen maden müdürü vekili olarak Hasan Efendi'den bahsedilmiştir. Bkz. BOA, ŞD, 515/11 (H. 3 Z 1310).

⁴³³ R. 20 Ağustos 1319/M. 2 Eylül 1903 tarihli belge.

⁴³⁴ 8 Şubat 1849 tarihli belgede Niğde'ye bağlı Pınarbaşı'ndaki suyun Andaval ile Amus köyü arasında problem haline gelmesinden dolayı maden müdürüne bir şukka yazılmıştır. Bkz. BOA, A.MKT, 173/44 (H. 15 R 1265).

⁴³⁵ H. 8 Ca 1281/M. 9 Ekim 1864 tarihli belge.

Yaşanan hadiselerden tespit edildiği üzere maden müdürlerinin kaza kaymakamlığına vekâleten bakma durumları, madenin idare edilmesi açısından olumlu sonuçlanmamıştır. Çünkü iki görevi aynı anda idare eden kişiler madenin yönetilmesinde hassas davranamamış ve istemeyerek de olsa madenin işletmesinde aksaklığa mahal vermiştir. İş yükü sebebiyle madeni gereği gibi idare edemeyen müdür bu durumda yerine vekil tayin etmiştir. Maden müdürü vekili de yukarıda izah edildiği üzere türlü olaylara karışmış ve gereken hassasiyet ve ciddiyeti gösterememiştir. Nihayetinde madenin işletmesi layıkıyla yapılamamış, madenden yeterli miktarda verim alınamamış ve bu durum madenin kötü işletilmesine sebebiyet vermiştir. Belirtilen bu duruma örnek olarak Hamidiye kazası müdürlüğüne Bulgar Dağı Madeni müdürünün vekâleten bakması gösterilebilir. Nitekim Hamidiye kazası kaymakamlığı, 23 Mayıs 1909 tarihinde Bulgar Dağı Madeni müdürlüğüne tefrik edilmiştir. Kaymakamlık merkezi de belgede belirtildiği üzere Ulukışla karyesine nakledilmiştir. Bundan dolayı Hamidiye kazasına vekâleten bakacak olan bir kaymakamın tayini gerekmiştir. Bölgeye bir kaymakam tayin edilinceye kadar bu göreve Bulgar Dağı Madeni müdürü Ahmed Bey vekâleten bakmak durumunda kalmıştır. Bu durum Konya vilâyetine bildirilmiş ancak bir cevap alınamamıştır. Ahmed Bey, 12 Haziran 1909 tarihinde kaleme aldığı telgrafnamede, mezbur kazaya müceddeden bir kaymakam tayin oluncaya kadar kendisinin asıl vazifesine halel getirmeden vekâlet ettiğini ancak bir an evvel mezbur kazaya bir kaymakamın tayin edilmesi gerektiğini dile getirmiştir (BOA, DH.MKT, 2852/85).⁴³⁶ Arşiv vesikalarından tespit edilebildiği kadarıyla Bereketli Madeni’nde müdürlük yapan kişilerin isimleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Maden Müdürü	Atandığı Tarih	Maden Müdürü	Atandığı Tarih
İsmail Ağa	1840	Salih Ağa	1857
Osman Ağa	1840	Salih Ağa	1858
Es-Seyyid Osman	1841	İbrahim Efendi	1858
Osman Ağa	1842	Rıfat Efendi	1859
Osman Ağa	1843	Es-Seyyid Osman Ağa	1860
Osman Ağa	1844	Salih Efendi	1861

⁴³⁶ H. 26 Ca 1327 tarihli belge.

Osman Ağa	1845	Salih Efendi	1862
Ali Sedid Efendi	1846	Mehmed Tevfik Efendi İsmail Vehbi Efendi	1864
Osman Nuri Efendi	1847	İsmail Vehbi Efendi	1872
Osman Ağa	1849	Mehmed Halid Efendi	1883
Ali Sedid Efendi	1851	Halid Bey	1885
Hacı Mustafa Ağa	1852	Halit Bey	1887
Ali Efendi	1853	Bahaeddin Efendi	1887/88
Ali Sedid Efendi	1854	Salih Efendi	1903
İbrahim Ağa	1854 (Bulgar Dağı M.)	Ahmed Beg	1909 (Bulgar Dağı M.)
Osman Nuri Ağa	1854	Osman Ağa Osman Nuri Ağa (Bulgar Dağı M.) Salih Efendi İbrahim Ağa Ali Efendi Zeki Efendi (Bulgar Dağı M.)	-

Tablo 4. Bereketli Madeni’nde görev yapan maden müdürleri.

1.3. Kâtip

Osmanlı Devleti’nde madenlerin idare edilerek işletilmesi maksadıyla yönetici zümrenin yanında bir de kâtip vazifelendirilmiştir (Çağatay, 1943; 124). Maden ile alakalı bütün gelir giderlerin muhasebesinin yapılması ve hasılatların kaydedilmesinden sorumlu olan kâtipler, maden emini veya müdüründen sonra en yetkili memur olarak görevlendirilmiştir. Kâtipler sadece muhasebe veya kalem işlerine değil maden müdürlerine vekillik de yapmıştır. Daha önce belirtildiği üzere yapılan maden muhasebesi sonucunda bazı memurların maaşları hakkında bilgi verilmiştir. 1851 ve 1853 (BOA, HH.d, 11645)⁴³⁷ yıllarındaki maden muhasebesine göre Bereketli Madeni’nde görevlendirilen kâtip maaşı 500 kuruştur (BOA, HH.d,

⁴³⁷ H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854 tarihli belge.

11644).⁴³⁸ Kâtibin herhangi bir vekillik görevi olması durumunda hem kâtip maaşını hem de vekâleten baktığı görevin maaşını beraber almıştır. Arşiv vesikalarında bu kâtiplerin “*Bereketlü Ma‘adeni kâtibi*” ifadesiyle doğrudan maden kâtibi olduğu belirtilmiştir (BOA, BEO, 249/18627).⁴³⁹ Maden kâtibinin yanı sıra 1884 yılında Meclis-i İdare-i Vilâyet başkâtibinin maaşı ise 1.425 kuruş olarak ifade edilmiştir (BOA, DH.SAID, 00003/00439).⁴⁴⁰

Bazı durumlarda Bereketli Madeni’nde görev alan kâtipler refakatçilik ile görevlendirilmiştir. Ancak bu refakatin tam olarak ne olduğu konusunda arşiv belgelerinde bilgi verilmemiştir (BOA, DH.MKT, 1751/5).⁴⁴¹ 1886 yılında Hamidiye kazasının tahrir edilmesi işlemi için bir küttaba ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın ya bir küttabın bölgeye tayin edilmesiyle ya da maden kâtibinin maaşının verilerek bu iş için vazifelendirilmesiyle olacağı belirtilerek konuyla ilgili maden müdürlüğüne başvurulması gerektiği izah edilmiştir. Bu durum, maden kâtiplerinin ihtiyaç halinde başka görevler ile vazifelendirileceğine dair örnek teşkil etmiştir (BOA, DH.MKT, 1360/117).⁴⁴²

Kâtiplik görevi ile beraber maden müdürlüğüne vekâlet eden kişiler de olmuştur. 24 Nisan 1890 tarihinde görevine son verilen Hüseyin Hasan Efendi, maden kâtipliğinin yanı sıra maden müdürü vekili görevini de icra etmiştir. Kâtip memuru olarak atanan Hüseyin Hasan Efendi’ye; vekâlet maaşı, kaç gününün yolda geçtiği ve maden imalatından olan kurşunun tesviye edilmesi hususları göz önüne alınarak 1.168 kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁴⁴³ Kâtiplerin atamaları, görevleri ve maaşları;

“Ma‘den-i Hümayûn’da revîyyet hisâb ve sâir umûr ve kömür istihdâm için berât-ı şerîf-i âlîşan ile birer kâtib olduğu misillü hüdmet lâzımesini te‘dîb ve

⁴³⁸ H. 1 C 1269/M. 12 Mart 1853 tarihli belge; 21 Mart 1889 tarihinde, Hamidiye kazası teşkil edilirken buraya tahrir için atanan kâtibin maaşı yüz yirmişer kuruş olarak belirlenmiştir. Bkz. BOA, ŞD, 1714/2 (H 19 B 1306).

⁴³⁹ H. 12 M 1211/M. 18 Temmuz 1796 tarihli belge.

⁴⁴⁰ H. 26 Z 1301/M. 17 Ekim 1884 tarihli belge.

⁴⁴¹ H. 27 Ca 1207/M. 10 Ocak 1793 tarihli belge.

⁴⁴² H. 12 C 1303/M. 18 Mart 1886 tarihli belge.

⁴⁴³ Bereketli Madeni’nin tatil edilmesinden dolayı Hüseyin Hasan Efendi kâtip ve müdür vekili maaşını alamamıştır. Bundan dolayı bu meblağ toplamda 13.568 kuruşa tekabül etmiştir. Söz konusu meblağın kendisine nakit verilemeyeceğinden dolayı bu meblağın imal edilmiş olan kurşunun değerinden verilmesi için Maliye Nezaret-i Celilesi’ne 19 Ekim 1892 tarihinde tezkire yazılmıştır. Ancak yazılan tezkireye bir cevap alınamadığı için Hüseyin Hasan Efendi durumu bu sefer fehim-penâhilerine arz etmiştir. Böylece 12 Ocak 1893 tarihinde, söz konusu meblağın muhasebeden tahsil edilmesi istenmiştir. Bkz. BOA, ŞD, 515-11 (H. 23 C 1310).

reviyyet itmek şârtıyla emsâllerine kıyâs olarak senevî yedi yüz elli guruş murâd maâş ile takdîm-i”

ifadesi ile zikredilmiştir. Ancak bu ifadeler kâtiplerin genel manadaki atamalarını ifade etmeyip bu atamalar doğal olarak zamana, görev yetki sorumluluğuna ve ihtiyaca göre değişiklik arz etmiştir. Zikredilen ifade ve berat ile 1881 yılında Bereketli Madeni’ne Mustafa Efendi atanmış ve kâtipliği tevcih edilerek “*müceddeden*” ifadesiyle de yeniden bir atama olduğu belirtilmiştir (BOA, C.DRB, 33/1618).⁴⁴⁴

Her dönem ve durumda olabileceği gibi maden kâtiplerinin de ismi bir suçla anılmış ve mesele mahkemelik olmuştur. Çamardı nahiyesinde kâtip olarak görev yapan Naim ve Rıfat Efendiler, vazifeli memuriyetlerini suiistimal etmeleri gerekçesiyle mahkemelik olmuşlardır. Mahkeme, kâtiplerin beratına karar verse de konu bu sefer temyize taşınmıştır. Bu olaydan dolayı mahkeme masrafları da lazım gelen kişilerden talep edilmiştir (BOA, DH.MKT, 649/39).⁴⁴⁵ Kâtipler görevlerini suiistimal ettikleri zaman bu görevlerinden azledilmiştir. Bereketli Madeni’ne, çalışma durumu müsaitliği göz önüne alınarak başka bir madende görev almış kişi maden kâtibi olarak atanmıştır. Kâtibin başka bir madende görev almış olmasına değinilmesi ise bunların görevlerinde tecrübeli olmasına dikkat edildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁴⁴⁶

1.4. Mübaşir

Bu tabir, Tanzimat’tan önce devlet tarafından yerine getirilmesi gereken bir iş için merkezden görevlendirilen kişileri ifade etmek için kullanılmıştır. Arapça olarak “işe başlayan” demek olup işe başlanmasına da mübaşeret etmek anlamındadır (Ünal, 2011; 493). Mübaşirler; muhasebe, merkezden çıkan emir ve fermanların ilgili yerlere gönderilmesi (BOA, C.DRB, 65/3217),⁴⁴⁷ tarihi olmayan belgeye göre maden eminlerine ait emirlerin ilgili yerlere bildirilmesi (BOA, HAT, 00725/34559), muhtelif maden işleri gibi görevlerden sorumlu olmuşlardır. Aynı zamanda tahsilat işlemlerinde de vazifesi bulunmuştur. Kömür ve cevherlere kıyye üzerinden değer

⁴⁴⁴ H. 24 Ra 1209/M. 19 Ekim 1794 tarihli belge.

⁴⁴⁵ M. 21 L 1320/M. 21 Ocak 1903 tarihli belge.

⁴⁴⁶ 16 Haziran 1882 tarihinde Bereketli Madeni kâtibi Dilaver Efendi görevini suiistimal edince azledilmiş ve yerine Kozan Madeni kâtibi, bu madenin kapanarak kendisinin açıkta kalmasından dolayı Bereketli Madeni’nde görevlendirilmiştir. Bkz. BOA, ŞD, 3009/22 (H. 29 B 1299).

⁴⁴⁷ H. 21 Za 1231/M. 13 Ekim 1816 tarihli belge.

biçilerek bu meblağın tahsil edilme işleminde mübaşirler görevlendirilmiştir. Görevli kılınan mübaşir, tahsil edeceği kıyye veya meblağın eksik tahsil edilmemesine dikkat etmek zorundaydı. Tahsil ettiği meblağı ise seri bir şekilde istenen makama göndermekle mükellef tutulmuştur. Özellikle Tophâne ve Tersâne için istenen cevherlerin kıyye değeri üzerinden tahsil edilmesinde mübaşirlere tahsil edilecek meblağın bir kıyyesinin dahi geriye bırakılmaması ve seri bir şekilde cevherlerin gerekli yerlere gönderilmesi talimatı verilmiştir. Görevlendirilen mübaşirin zaman kaybetmeden görevlendirildiği yere giderek hemen işe başlaması istenmiştir (BOA, C.AS, 662/27810).⁴⁴⁸

Ekonomik anlamda mübaşirlerin maden bölgesindeki vazifelerinden bir diğeri de vergilerin tahsil edilmesidir (BOA, C.DRB, 16/773).⁴⁴⁹ Maden bölgesinde bu iş için maden emininin yanında merkezden tayin edilen mübaşirler de görevlendirilmiştir. 1794 yılında Kozanoğlu ve Çamardı malikânelerini uhdelerinde bulunduran kişilerin temessüklerinin tahsil edilmesinde yine mübaşir vazifelendirilmiştir (BOA, C.DRB, 12/585).⁴⁵⁰

Verginin tahsil edilmesi meselesinde bir anlaşmazlık olduğunda veya verginin eksik tahsil edilmesi durumlarında bölgeye bir mübaşir gönderilmiştir. Bölgeye giden mübaşir, baş muhasebe defterlerindeki kaydı göz önünde bulundurarak tahsil işlemini buna göre yapmıştır. Tahsil edilen meblağı ise derhal Darphâne'ye ulaştırmıştır. Yapılan bu işlemler ise maden emininin bilgisi dâhilinde icra edilmiştir (BOA, C.DRB, 19/942).⁴⁵¹

Maden bölgesindeki ahalinin belirtilen yerlere maden emini ile birlikte iskân edilmesinde de mübaşirler görev almıştır. Örneğin, Menemenci aşiretinin taşkınlıkları ortaya çıkınca bunların bulundukları yerden Adana, Tarsus ve Sis caniplerine iskân edilmeleri için görevlendirilen memurlar arasında mübaşir de olmuştur (BOA, C.DH, 290/14491).⁴⁵² Mübaşirler, madenin nakledilmesi konusunda da

⁴⁴⁸ H. 28 S 1236/M. 5 Aralık 1820 tarihli belge.

⁴⁴⁹ H. 10 B 1204/M. 26 Mart 1790 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 63/3112 (H. 29 Za 1198/M. 14 Ekim 1784); BOA, C.ML, 21/972 (H. 11 R 1206/M. 8 Aralık 1791); Merkez, verginin tahsil işleminin geciktirilmesinde veya vergi alımında bir usulsüzlük olduğunda bölgeye mübaşir tayin etmiş ve alacağını bu mübaşir marifetiyle tahsil etmiştir. Mübaşirler merkez adına o vergiye talip olmakla görevli kılınmışlardır. Bkz. BOA, C.DRB, 64/3179 (H. 3 Ca 1200/M. 4 Mart 1786).

⁴⁵⁰ H. 20 Z 1208/M. 19 Temmuz 1794 tarihli belge.

⁴⁵¹ H. 20 R 1211/M. 23 Ekim 1796 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 31/1541 (H. 24 N 1214/M. 19 Şubat 1800).

⁴⁵² H. 7 N 1197/M. 6 Ağustos 1783 tarihli belge.

görevlendirilmişlerdir. Bu konuda mübaşirler, iskelelere nakledilecek cevherler için düzenlenecek senet ihtiyaçlarını temin etmekle yükümlüydüler. Gerek nakil için elzem olan senedin tedarik edilmesi gerekse cevherin develerle iskelelere nakledilmesine aracılık edilmesi mübaşirlerin görevleri arasında zikredilmiştir (BOA, C.DRB, 36/1760).⁴⁵³

Cevher olan yerin muayene edilmesi ve maden emini tarafından belirtilen kişiler ile fırınların inşa edilmesi için gereken meblağın temin edilmesinden veya bu işe aracılık edilmesinden de mübaşirler sorumlu tutulmuştur. Söz konusu meblağın madenin gelir ve gideri üzerinden zahire ihraç edildikten sonra gönderilmesine karar verilmiş ve bu şekilde meblağın temin edilmesi istenmiştir. Burada madenin geliri ve gideri ile fırınlarda cevher üzerinden elde edilecek olan gelir ve gider kastedilmiştir (BOA, C.DRB, 62/3058).⁴⁵⁴

1.5. Naib

Naib, vekil demek olup bir yere tayin olunan kadıların kendilerinin gitmedikleri zaman yerlerine gönderdikleri kimseye denmiştir (Ünal, 2011; 510). Kadıların ve naiblerin madencilik alanında da bazı vazifeleri bulunmaktaydı. Madenler için ihtiyaç duyulan işçilerin tedarik edilmesi, madenin serbestiyetliğinin denetlenmesi, eminlerin azledilme vakitlerinin tayini gibi konuları hükümete bildirmek kadıların ve naiblerin görevleri arasında belirtilmiştir. Ayrıca maden bölgesindeki ahalinin güvenliği ve onların arzlarının merkeze iletilmesi de onların görevlerindendi (Şafakcı, 2013; 176).

Bereketli Madeni’nde naib belirtilirken doğrudan *maden naibi* tabiri kullanılmıştır. Bereketli Madeni’nde bulunan naibin görevleri arasında; madene tasallut olanların baskılarının ortadan kaldırılması ve haklarından gelinmesi şeklinde zikredilmiştir. Maden bölgesine yapılan baskı ve zulümler maden naibi tarafından da tespit edilmiştir. Dolayısıyla yapılan zulmün hukuki dayanağı sabit kılınarak bunlara müdahalenin gerekli olduğu açıklanmıştır (BOA, HAT, 00370/20372/D).⁴⁵⁵

⁴⁵³ H. 20 R 1226/M. 14 Mayıs 1811 tarihli belge.

⁴⁵⁴ H. 7 L 1193/M. 18 Ekim 1779 tarihli belge.

⁴⁵⁵ H. 7 S 1248/M. 6 Temmuz 1832 tarihli belge.

1.6. Muhasebeci

Muhasebeci, görevli olduğu yer veya bölgedeki saymanlık vazifesini yerine getiren, gelir-gider durumunu tespit ederek kayıt altına alan memur olarak belirtilmiştir. Bereketli Madeni’nde de belirtilen görevleri yerine getiren bir maden muhasebecisinin varlığı tespit edilmiştir. Niğde’de sadece Bereketli Madeni’nde değil Bulgar Dağı Madeni’nde de doğrudan madene bağlı olan muhasebeciler görev yapmıştır. 1894 yılında Bulgar Dağı Madeni muhasebecisi Nafi Efendi Bey, uğradığı bir zulüm neticesinde yakındığı durum anlatılırken kendisinin maden muhasebecisi olduğu arşiv belgesinde zikredilmiştir (BOA, DH. MKT, 219/29).⁴⁵⁶ Söz konusu muhasebeciler, gerektiği takdirde kaza kaymakamlığı ve maden müdürü vekili gibi görevleri de icra etmişlerdir.⁴⁵⁷ Madenin maliye işlerinin sorumluluğu, mali idare, maliyenin yürütülmesi de asıl vazifeleri olarak belirtilmiştir. Madende istihdam edilen memurların veya maden hasılatından tahsil edilecek ödemelerin belirlenmesi ve bu ödemeyi gerçekleştirmeye yetkili olan memur yine maden muhasebecisi olmuştur (BOA, ŞD, 1714/2).⁴⁵⁸

1.7. Mutemet

Kelime manası olarak kendisine *itimad edilen, inanılıp güvenilen kimse, avans para alıp muayyen miktardaki istihkak sahiplerine usulüne göre veren muhasip* denmiştir (Devellioğlu, 2010; 809). Mutemet, devlet tarafından; faaliyetteki madenlerde madene has eşya ve emtiayı satın almak, demirbaş eşyayı korumak, gerekenleri tamir ettirmek ve kontrol etmek üzere görevlendirilmiştir. Bunun yanında kuyu ve ocaklarda çalışan ameleleri teftiş etmek ve yoklamalarını denetlemek için tayin edilen iki tür mutemet bulunmuştur. Bunların görev ve yetki alanlarının farklı olmasına rağmen her iki mutemet de aynı maden ocağında aynı isim altında görev almıştır (Çağatay, 1943; 126). Kısacası bu mutemetler madendeki saymanlık vazifesini yerine getirmişlerdir. Bereketli Madeni’nde, fırınlarda imal edilen ve ortaya çıkan altın, gümüş ve kurşunun imal masraflarının saymanlığını yapmakla ilgili

⁴⁵⁶ H. 23 Za 1311/M. 28 Mayıs 1894 tarihli belge.

⁴⁵⁷ 1894 yılında Bulgar Dağı Madeni muhasebecisi olan Nafi Efendi Bey, muhasebecilik görevinin yanında Hamidiye kazası kaimmakamlığı ve maden müdürlüğü vekâleti görevlerini icra etmiştir. Ancak kendisinin sert mizaçlı bir yapıya sahip olmasından dolayı ahali ile arasında anlaşmazlık meydana gelmiştir. Ahaliyle yaşadığı sorunlardan dolayı kendisinin kaza kaymakamlığı ve maden müdürü vekâleti görevlerine gereği gibi istifade edilemeyeceği gerekçesi ile son verilmiştir. Bkz. BOA, DH.MKT, 250/46 (H. 15 Z 1311/M. 19 Haziran 1894).

⁴⁵⁸ H. 19 B 1306/M. 21 Mart 1889 tarihli belge.

mutemet görevlendirilmiştir. Ayrıca her bir fırından ne kadar hasılatın ortaya çıkacağı ve bu hasılatların ne kadarının masraflara ayrılacağını tespit etmek de görev alanındaydı. Mutemedin bir diğer vazifesi de madenin gelir ve giderinden sonra elde edilecek kârın hesaplanması olmuştur. 1779 yılında Aladağ'da ortaya çıkan cevherler için Bozkır Madeni emini Halil Ağa, oraya bir mutemet tayin ettirmiştir. Tayin edilen bu mutemet, zikredilen bütün vazifeleri icra etmekle mükellef tutulmuştur. Görevi dâhilinde icra ettiği saymanlık hesaplamalarını ise maden eminine göndermiştir (BOA, C.DRB, 62/3058).⁴⁵⁹

1.8. Müfettiş

Madenin idare edilmesinde bir usulsüzlük olduğunda veya bir sorun ortaya çıktığında bu sorunun teftiş edilerek meselenin halledilmesi maksadıyla çoğu zaman ve olayda olduğu gibi müfettişler görevlendirilmiştir. 1863-1864 yıllarında Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'nda müteveffa Yorgi ile kalhane ustası Pavil arasında bir sorun meydana gelmiştir. Tarihi olmayan belgeye göre, ustabaşının zevcesinin annesi olan Anastasi, meseleyi Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye arz etmiştir (BOA, MVL, 444/24). Bu meseleye, taraflardan Yorgi'nin oğulları Patdil ve Hacı Yufa da karışınca bölgeye İbrahim Efendi adında bir müfettiş tayin edilmiştir (BOA, MVL, 442/74).⁴⁶⁰ Her ne kadar bu mesele adli bir konu olsa da esasında sorunun madenle ilgili olmasından dolayı müfettiş görevlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu tür durumlara madende görevli kişiler müdahil olunca maden işlerinin sekteye uğratılmaması maksadıyla söz konusu müfettişler bölgeye tayin edilegelmiştir.

2. Teknik Personel

2.1. Ustabaşı ve Usta

Madenlerde görev alan ustabaşılar, maden emininden sonra madendeki en yetkili kişiler olarak belirtilmiştir. Cevherlerin bulunmasından nakledilmesine kadar bütün işlerin kontrol edilmesinden sorumlu olmuşlardır. Ustabaşılardan her madende birer tane bulunmuş ve bunların görevleri babadan oğula geçmiştir (Tızlak, 1997;

⁴⁵⁹ H. 7 L 1193/M. 18 Ekim 1779 tarihli belge.

⁴⁶⁰ H. 2 M 1281/M. 7 Haziran 1864 tarihli belge.

110-111).⁴⁶¹ Bunlara **piristadbaşı** da denilmiştir (Şafakcı, 2013; 182). Müslüman ve gayrimüslimlerden insanlar madende ustabaşı veya usta olabilmıştır.⁴⁶²

Maden ustabaşının ataması maden emininin arzı ve merkezin yani nazırın emri ile olmuştur. Ustabaşının vefat etmesi durumunda gerekli hizmetin aksamaması için hemen yerine müteveffa ustabaşının oğullarından biri ustabaşı olarak tayin edilmiştir. Tayin edilen ustabaşı maden emini marifetiyle istihdam edilmiştir. Tayini gerçekleştirilen ustabaşı için bazı şartlar öne sürülmüş ve bu şartlar yerine getirilmezse başkası tayin edilmiştir. Bu durum arşiv belgesinde aşağıda sunulduğu üzere izah edilmiştir:

“ma’denciyan üzerlerine ustâ-başı nasb u ta’yîn ve yerine emr-i âlişanım i’tâ’ olunmuş nâzır-ı mûmâ-ileyh inhâ’ tekmîl Hâzine-i Âmirem mahfûz baş muhâsebe defterlerine nâzır olundugu Ma’den-i Hümâyûn’luğun ustâ-başığî kavâid-i müddei ma’denden olduğuna binâen kemâl-i sadakât ve istikâmet ile hıdmet iylemek ve mugayir kavâid-i ma’den hâreketi zühûr ider ise yerine âheri nasb olunmak ve umûr-ı me’mûriyesinden gayr-i husûs-ı taâddi iylemek şârıtyla ma’den emîni ma’rifetiyle istihdâm olunmak üzere emsâlen emr-i şerîfim virildiği ba’de ‘l-ihrâç mugayir kavâid ma’den-i hâreket zühûr ider ise yerine âheri nasb u ta’yîn olunmak ve mağara ve cevher ve fırın i’mâlinden gayri umûr-ı taâddisi zühûr ider ise tebdîl olunmak ve ma’den-i mezkûrdan hâsıl olan kurşunun ve zerrin husûsun ve sâir iktizâ iden hıdmet-i ma’dende muvakkit ve istikâmet iylemek şârıtyla...”

Yukarıda ifade edildiği üzere ustabaşılardan hangi görevleri yapacağı açıkça belirtilmiştir. Mağara, cevher ve fırının imal edilmesi işleri aslında cevherin bulunup açığa çıkartılarak işlenmesine kadar olan süreci kapsamaktadır. Ustabaşılardan, bununla beraber işlenen cevherin nakledilmesi sürecine de dâhil edilmiştir (BOA, C.DRB,

⁴⁶¹ Bereketli Madeni’nde emr-i âlişan ile madenciyan ustabaşı tayin olunan Kalenderoğlu es-Seyyid el-Hac Ali vefat edince hizmetin aksamaması için madende muhaberet namesi olan Salih Kebiroğlu Seyyid Mustafa 1813 yılında babası müteveffanın yerine ustabaşı nasp olunmuştur. Bkz. BOA, C.DRB, 32/1586 (H. 23 Ca 1228/M. 24 Mayıs 1813).

⁴⁶² 1863 yılında Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu ustabaşısı müteveffı Yorgi, kalhâne ustası da Pavil isimli gayrimüslimler olmuştur. Bkz. BOA, MVL, 442/74; BOA, MVL, 664/42 (Tarihi olmayan belge).

32/1586).⁴⁶³ Ayrıca ustabaşların bu unvana sahip olabilmeleri için merkezden bir ustabaşlık emri gönderilmiştir.⁴⁶⁴

Ustabaşların ve ustaların, herhangi bir haksızlığa, zulme veya işlerine engel olan bir duruma şahit olduklarında bu durumu derhal ilgili mercilere bildirmeleri gerekmiştir. 17 Ağustos 1811 tarihinde, Bereketli Madeni ustabaşısı olan el-Hac Ali, madencilerle birlikte ahalinin haksız müdahalesine maruz kalmıştır. Bu durumun ciddiyeti maden ustabaşısı tarafından, Çamardı ve Şücaüddin'deki madenlerin tatil edilerek Bereketli Madeni'nin Bozkır Madeni'ne ilhak edilmesi gerektiği şeklinde belirtilmiştir. Bundan dolayı maden ustabaşısı mağduriyetlerini Bozkır kadısına arz etmiştir (BOA, C.DRB, 15/728).⁴⁶⁵

Maden ustaları madencilik dışında işlerle de uğraşmış⁴⁶⁶ ve bazen ahaliye zulmettikleri olmuştur. 1828 yılında Bereketli Madeni ustalarından olan Germiyanlı Mehmed, Dünderlı köyünden bir hatun ile evlenmiş ve koyunlarını buradaki ahalinin tarlasında yaymıştır. Bundan dolayı ahali rencide olmuştur. Bununla da kalmayan Mehmed, bazı sipahilerin timarlarını serbest timar diyerek iltizam etmiştir. Bu kişinin madendeki diğer ustalara da sirayet etmesinden ve kötü örnek olmasından endişe edilerek yaptıklarından dolayı cezalandırılması amacıyla Tokat'a sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra kendisi affedilmiş ve madene geri dönmesi için maden ustabaşısı ve ustalar başta olmak üzere ailesinin de kefil olması şartı koşulmuştur (BOA, C.DRB, 21/1007).⁴⁶⁷ Bununla beraber maden ustabaşısı ile ustaların maden emini ile arasında meydana gelen sorunlar da olmuştur. 1832 yılında Bereketli Madeni emini Halil Bey'den maden ustabaşısı ve ustaların alacağı olup bu borcu tahsil edememişlerdir. Ustabaşı ve ustalar, Ulukışla kethüdası Hüseyin Ağa'ya başvurmuşlar ve meselenin halledilmesine çalışmışlardır (BOA, HAT, 00370/20372/G).⁴⁶⁸ Ayrıca görevini kötüye kullanarak ahalden para tahsil eden ustabaşılar da bulunmuştur. Bunların suçlarının sabit olduğunun anlaşılması üzerine

⁴⁶³ H. 23 Ca 1228/M. 24 Mayıs 1813 tarihli belge.

⁴⁶⁴ 26 Kasım 1780 tarihli arşiv belgesinde, maden emini el-Hac Mustafa Ağa'nın takirinde maden ustabaşısı olan Murad nam zımmi hakkında ustabaşılık emrinin ısdar edilmesi arz edilmiştir. Bkz. BOA, AE.SABH I, 259/17436 (H. 29 Za 1194).

⁴⁶⁵ H. 27 N 1226/M. 15 Ekim 1811 tarihli belge.

⁴⁶⁶ Ustalara binaen ustabaşılar da madencilik dışındaki işlerle uğraşmıştır. 10 Haziran 1831 tarihli arşiv belgesinde, Dünderlı karyesi timar tevcihi Bereketli Maden-i Hümayûnu ustabaşısı olan Seyyid Hacı Mehmed'e tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1229/32 (H. 29 Z 1246).

⁴⁶⁷ H. 11 M 1244/M. 24 Temmuz 1828 tarihli belge.

⁴⁶⁸ H. 25 B 1248/M. 18 Aralık 1832 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, HAT, 00370/20372/H (H. 2 S 1248/M. 1 Temmuz 1832).

tahsil ettikleri meblağlar kendilerinden alınıp bir daha da madene ayak basmamaları emredilmiştir.⁴⁶⁹ Maden eminlerinin herhangi bir usulsüzlükleri çıktığında veya maden işleriyle uğraşmayı bırakıp madenin atıl kalmasına sebep olarak başka işlerle meşgul olduklarında maden ustabaşısı bu durumu merkeze bildirmiştir.⁴⁷⁰ Bunun yanı sıra ustabaşılardan şahıslarına ait vakıfları da olmuştur. Mesela 31 Aralık 1837 tarihli arşiv belgesinde, Bereketli Madeni ustabaşılardan olan Mustafa Abdulmuti Bey'in Bor kasabasında Şeyh İlyas Mahalle Cami yakınına ait bir vakfından bahsedilmiştir (BOA, C.MF, 48/2387).⁴⁷¹ 4 Mart 1840 tarihli arşiv belgesinde yine maden ustabaşısının yaramaz bir şahıs olduğu dile getirilmiştir. Ustabaşılardan bu gibi durumları ise Darphâne-i Amîre Başkâtibi olan İbrahim Efendi'ye bildirilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1213/6).⁴⁷²

2 Kasım 1847 tarihli arşiv belgesinde, ustabaşılardan maaşları hakkında bilgi verilmiştir. Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu ustabaşılardan olan Hüseyin Efendi ile Lefter isimli zimmiye senelik 3.000 kuruş tahsis edilmiştir (BOA, İ.DH, 159/8290).⁴⁷³ Tespit edildiği üzere Adana'daki Post Madeni'nde çalışan samakov ustasının ve ocakları imal edecek ustaların harcırahı 1.300 kuruş olmuştur. 1850-1853 yılları arasında fırınlardaki ustabaşısının yıllık geliri ise 3.000 kuruştur (BOA, HH.d, 11644).⁴⁷⁴

Maden ustabaşısının maden işleriyle ilgilenen yaşta ve dinçlikte olmasına dikkat edilmiştir. Yaşlı sıfatında değerlendirilen ustabaşısının yerine münasip bir ustabaşı tayin edilmiştir. Örneğin 26 Haziran 1860 tarihinde Bulgar Dağı Madeni ustabaşısı Ahi Lefter'in, 80 yaşında olduğundan, evinden dahi doğru düzgün çıkamadığından ve maden işlerini sekteye uğrattığından dolayı yerine münasip birinin

⁴⁶⁹ Tarihi olmayan belgeye göre 15 senedir Bereketli Madeni ustabaşısı olan Hacı Mehmed, uygunsuz hareketlerde bulunarak ahaliden ceraim adı altında 37.000 kuruş tahsil etmiştir. Ahali önceleri korkup ustabaşısını şikâyet edememişse de sonradan ustalara durumu söylemiş ve bu durum açığa çıkınca ustabaşısının aldığı meblağ kendisinden tahsil edilerek madene ayak basmaması emredilmiştir. Bkz. BOA, HAT, 00502/24640.

⁴⁷⁰ Bereketli Madeni müdürü Rıfat Efendi, 1859 yılında cevher işletmeyip kendi hevesine göre hareket etmiştir. Bu kişi ayrıca nizama aykırı bir şekilde hareket ederek zamanında madenin 300-400 fırın cevher elde edilen getirisini 20-30 fırın cevher alınamayacak vaziyete getirmiştir. Kendisi sadece şahsi ticaretiyle meşgul olmuştur. Böylece maden atıl ve harap duruma düşmüştür. Bu durumu da maden ustabaşısı 10 Mayıs 1859 tarihinde bir arz ile merkeze bildirmiştir. Bkz. BOA, MVL, 388/116 (H. 7 L 1275).

⁴⁷¹ H. 3 L 1253 tarihli belge.

⁴⁷² H. 29 Z 1255 tarihli belge.

⁴⁷³ H. 23 Za 1263/M. 2 Kasım 1847 tarihli belge.

⁴⁷⁴ H. 1 C 1269/M. 12 Mart 1853 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, HH.d, 11645 (H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854); BOA, HH.d, 116646 (H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854).

tayin edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, HH.THR, 1253/51).⁴⁷⁵ Ustabaşılar görevlerini suiistimal etmeleri ve görevlerini layıkıyla yerine getirmemeleri gibi sebeplerden dolayı azledilmiş ve yerine daha münasip biri ustabaşı olarak naspedilmiştir. 7 Aralık 1860 tarihinde Bereketli Madeni ustabaşısı olan Hüseyin Efendi, görevini suiistimal etmesinden dolayı ustabaşılıktan ve meclis azalığından azledilmiş ve yerine Kirvan Ağazade Hacı İsmail Ağa'nın veya münasip başka birinin ustabaşı olarak naspedilmesi emredilmiştir (BOA, HH.THR, 1253/55).⁴⁷⁶

Madende her bir işin ayrı bir ustası bulunmuştur. Nitekim ustabaşılardan sonra yetkili olarak ustalar gelmiştir. Bu durum Bereketli Madeni'nde her durumda belirtilmemesine rağmen bazı arşiv belgelerinde hangi işin ustası olduğu zikredilmiştir. Samakovcu ustası, demir ustası, madenci ustası ve fırıncı ustası bunlardan bazılarıdır. Bu ustalar, madende ehil oldukları işin üretimini gerçekleştirmişlerdir. Bir madenden başka bir madene nakledilecek ustaların harçlıkları ise önceden temin edilerek kendilerine verilmiştir. Gülek Boğazı Madeni gibi yeni ortaya çıkan madenlere görevlendirilen ustalar ve diğer görevliler için ihtiyaç duyulan masraflar yine maden emini tarafından o bölgeye gönderilmiştir. Nitekim söz konusu maden için usta, zabıt ve diğer çalışanların masrafları için 23.916,5 kuruş gönderilmiştir (BOA, I.MVL, 00436/019292).⁴⁷⁷

Ustalar hangi idari makam tarafından temin edildiyse maaşları da o makam tarafından verilmiştir. Adana'daki demir madenleri için temin edilen ustaların maaşları Tersâne-i Âmire hazinesi tarafından verilirken Bereketli Madeni'ndeki ustaların maaşları Darphâne-i Âmire tarafından ödenmiştir. Dolayısıyla bu durum madenlerin hangi kurumlar adına çalıştığını da işaret etmektedir. Yeni görevlendirilen usta, bir önceki ustanın yerine geçerek onun görevini devralmıştır. Adana Post Madeni'ndeki demir madenlerini işletmek maksadıyla temin edilen ustalara toplamda 16.616,5 kuruş ödendiği tespit edilmiştir. Yevmiyeleri verilmeyen ustaların firar ettikleri durumlar da olmuştur (BOA, C.DRB, 28/1382).⁴⁷⁸

Bereketli Madeni'ni vekâleten idareye memur kılınan Ali Ağa tarafından Yahyalı'daki madenlere mahsus usta personelin tefrik edilmesi istenmiştir.

⁴⁷⁵ H. 15 M 1278/M. 23 Temmuz 1861 tarihli belge.

⁴⁷⁶ H. 23 Ca 1277 tarihli belge.

⁴⁷⁷ H. 20 S 1277/M. 7 Eylül 1860 tarihli belge.

⁴⁷⁸ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

Dolayısıyla maden ustalarının tefrik edilmesinden maden emini sorumlu olduğu gibi yerine vekâlet eden kimseler de bu sorumluluğu üstlenmişlerdir. Yeni bulunan söz konusu madendeki numuneler ile ilgili olarak bizzat ustaların kendileri Darphâne-i Âmire'ye yazı yazarak durumu arz edebilmişlerdir. Zahir ihraç eden maden ustası Mehmed, Yahyalı'daki yeni maden ile ilgili olarak numuneler hakkında Darphâne-i Âmire'ye bir yazı göndermiştir. Bölgeye tefrik edilen ustalara bölgenin memurları tarafından hiçbir müdahale edilmemesi uyarısında bulunulmuştur. Madenin ustabaşı ve ustaları, herhangi bir bahane ile işlerini sekteye uğratırlarsa maden eminine bu konuda hüküm verilmiştir. Verilen hükümde ise bunların görevlerine halel getirmemeleri eğer böyle bir durum olursa haklarından gelineceği ihtarında bulunulmuştur.⁴⁷⁹

Ustabaşların alacak verecek meselelerine de dikkat edilmiştir. Tarihi olmayan belgeye göre Bereketli Maden-i Hümâyûnu müdürüne 16.000 kuruş vereceği olan ustabaşının vefat etmesiyle beraber bu borcun, yeğeni olan Hacı Ali Ağa tarafından verilmesi belirtilmiştir (BOA, A.MKT.UM, 451/45). Yine tarihi olmayan belgede ustabaşların iltizam bedelinden dolayı alacak verecek meselelerine kefil olarak müdahil oldukları ve söz konusu meblağ her ne ise tahsil edilmesi de ayrıca belirtilmiştir (BOA, MVL, 445/132).

2.2. Piristad

Osmanlı madenciliği konusunda daha önceki yapılan çalışmalarda *piristadın* madenlerde yakılan fırınlarda cevherlerin işlenmesi sürecini gerçekleştiren ve özel hünere sahip kişiler olduğu nitelendirilmiştir. Ustabaşı konumunda olan bu kişilere *piristad* veya *hutmanlar* da denilmiştir. İşlenmemiş ham cevherden altın, gümüş, bakır ve kurşun gibi madenlerin elde edilmesi onlara bağlı olduğu için yaptıkları işe özen gösterilmiştir. Maden işlerinin yoğunluğundan dolayı zamanla piristadların sayısı artmış ve sayıları birkaç taneyi bulan piristadların başına *ser piristad* tayin edilmiştir. Fırınlara ara verilmeden çalıştırılmasını sağlamak ve her türlü ihtiyacını karşılamakla mükellef olan ser piristad, daimi personel durumuna geçmiştir. Ser piristadın ataması

⁴⁷⁹ 2 Şubat 1801 tarihinde Bereketli Madeni'nin cevheri Yazı Pınarı ve Delikli Taş isimli yerlerden sağlanırken madenci taifesi Yazı Pınarı mağaralarının uzaklığını bahane ederek buradan cevher çıkarmamaya başlamışlardır. Bundan dolayı sadece Delikli Taş isimli mevkideki mağaralardan değil Yazı Pınarı isimli mahaldeki mağaralardan da cevher çıkarılmasını ve buna uyulmazsa kendilerinin terbiye edileceği Bereketli Madeni emini Ali'ye hükümle bildirilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 2/58 (H. 18 N 1215); BOA, C.DRB, 16/788 (H. 18 L 1215/M. 4 Mart 1801).

ise maden müdürü veya emini ile meclis tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmaların bazılarında bu piristadların genellikle Gümüşhane'den getirildiği tespit edilmiştir. Bu durumun Gümüşhane Madeni'nin madencilik alanında teknik personel yetiştiren eğitim merkezi hüviyetini taşıdığı ve bu konumunu uzunca bir müddet devam ettirdiği zikredilmiştir (Tızlak, 1997; 113-114).⁴⁸⁰

Diğer Osmanlı madenlerinde olduğu gibi Bereketli Madeni'nde de piristadlar Gümüşhane Madeni'nden tedarik edilmiştir (BOA, C.DRB, 25/1218).⁴⁸¹ Arşiv vesikalarında piristadların maden için öneminden bahsedilirken “*ma'denin esbâb-ı âdiyyesi*”⁴⁸² tabiri kullanılmıştır. Bundan dolayı onların kurşun cevheri ile meşgul ve bu işe alışmış olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu tabir aslında piristadların bu konuda ne kadar uzman olduklarını ortaya koymuştur. Bundan dolayı Bereketli Madeni'ndeki bu kişilerin yapacağı işler için Gümüşhane Madeni'nden 4 nefer üstad-ı piristad ve 2 nefer de üstad-ı kalcı gönderilmesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 5/242).⁴⁸³ 18 Ekim 1779 tarihinde Aladağ kazası Bereketli köyünden cevherleri işletmek maksadıyla buraya piristad ve kalcıların tayin edilmesi gerekmiştir. Tayin edilecek bu personelin maaş ve masraflarının da tedarik edilmesi zikredilmiştir. Yine belirtildiği üzere verilen taahhüdün ancak piristad ve kalcı gibi personelin tayin edilip üretim yapıldığı takdirde yüksek verimin alınacağı vurgusu yapılmıştır (BOA, C.DRB, 62/3058).⁴⁸⁴

21 Haziran 1782 tarihinde, Bereketli Madeni emini dergâh-ı muâlla gediklilerinden el-Hac Mahmud tarafından, Niğde sancağında yeni zuhur eden Bereketli Madeni'nin imal ve idaresi için piristad ve kalcı amelesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu ihtiyaç ise yine Gümüşhane Madeni'nden talep edilmiştir. Bunun için mîr-i mirândan Gümüşhane Madeni emini Mustafa Paşa'ya bir emir yazılarak acilen istenilen piristad ve kalcı amelelerinin Bereketli Madeni eminine teslim edilmesi emredilmiştir. Böylece 6 nefer piristad ustası ile 2 nefer kalcı ameleleri Bereketli Madeni'ne teslim edilmiştir (BOA, C.DRB, 62/3061).⁴⁸⁵ 1798 yılında

⁴⁸⁰ Ayrıca bkz. Şafakçı, *a.g.t.*, s. 186-187; Öcal, *a.g.t.*, s. 116, Altunbay, *a.g.t.*, s. 226; Balcı, *a.g.t.*, s. 182-183.

⁴⁸¹ H. 21 N 1208/M. 22 Nisan 1794 tarihli belge.

⁴⁸² Esbab: Lâzime, âdiyye: alışılmış anlamındadır. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 12; Bu anlamlara istinaden madende alışıldığı veya adet olduğu üzere artık ihtiyaç duyulan bir personel anlamına geldiği öngörülmektedir.

⁴⁸³ H. 19 C 1194/M. 22 Haziran 1780 tarihli belge; Ayrıca bkz. Balcı, *a.g.t.*, s. 183-184.

⁴⁸⁴ H. 7 L 1193/M. 18 Ekim 1779 tarihli belge.

⁴⁸⁵ H. 10 B 1196/M. 21 Haziran 1782 tarihli belge.

Bereketli Madeni emini Arapzade Süleyman Ağa döneminde de piristad talebi yapılmıştır (BOA, C.ML, 54/2505).⁴⁸⁶

1850 yılında yapılan Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu muhasebesine göre piristad ve kalcı amelesine 64.471 kuruş verilmiştir. Yine belirtilen yılda kurşunun imali için maden işçileri ve piristadlara 134.711 kuruş ve 89.212 kuruş miktarları harcanmıştır (BOA, HH.d, 11644).⁴⁸⁷ Ayrıca tarihi olmayan belgeye göre ameleler de piristadlık hizmetinde bulunarak cevherlerin nakledilmesinde görev almışlardır. Piristadların ücretleri ise Maden-i Hümâyûn meclisinden kaleme alınan bir mazbata ile Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adlîye'ye gönderilmiştir (BOA, İ.MSM, 22/546).

2.3. Kalcı

Kalcılar, madenlerde ve arşiv vesikalarında genellikle piristadlarla beraber anılmıştır. Görev alanı olarak da piristadla beraber cevherin fırınlarda pişirilmesi işini yapmışlardır. Buradaki *kal* kelimesi, maden külçelerinin eritilerek saflaştırılması anlamında olup bu işi yapan kişiye de *kalcı* adı verilmiştir (Şafakçı, 2013; 190).

Bereketli Madeni'nde bu işi muhtelif zümreden insanların yaptığı tespit edilmiştir.⁴⁸⁸ Kal işleminde saf halde bulunan madenler, fırınlarda yüksek ısıda eritilerek topraktan ayrıştırılıp saflaştırılmış ve cevher elde edilmiştir. Bereketli Madeni'nde, her bir kıtasının ellişer kıyyeden olmak üzere bir fırından 1.600 kıyye (2.510 kg) olmak üzere 31 kıta kurşun üretilmiştir. Bunun bir kıtası da numune maksadıyla kal işlemine tabi tutulmuştur. Bu işlemin sonucunda yarım dirhem gümüş elde edilmiştir (BOA, C.DRB, 2/58).⁴⁸⁹ Bereketli Madeni'nde piristadda olduğu gibi bu işi yapan personelin de Gümüşhane Madeni'nden Niğde'ye getirildiği durumlar olmuştur.⁴⁹⁰ Kalcıların fırınlarda kal işlemine tabi tuttuğu maden tartılıp bir araya toplanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Muhtemelen kalcı zümrenin başı veya kıdemlisi

⁴⁸⁶ H. 27 N 1213/M. 4 Mart 1799 tarihli belge.

⁴⁸⁷ H. 1 C 1269/M. 12 Mart 1853 tarihli belge.

⁴⁸⁸ Tarihi olmayan belgede şakî zümrenin Niğde'de Fertek ahalisine zulmetsinden dolayı bu şakî zümrenin içerisinde Sipahi Kalcıoğlu isminin zikredilmesi örneğinde olduğu gibi. Bkz. BOA, C.ADL, 20/1214.

⁴⁸⁹ H. 18 N 1215/M. 2 Şubat 1801 tarihli belge.

⁴⁹⁰ 1780 yılında Bereketli Madeni'ne 2 nefer kalcı amelesinin gönderilmesi emredilmiştir. Zikredilen yılda Keban, Ergani ve Bozkır madenlerine de Gümüşhane Madeni'nden piristad ve amelelerin gönderilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 5/233 (H. 29 C 1194/M. 2 Temmuz 1780); BOA, C.DRB, 62/3061 (H. 10 B 1196/M. 21 Haziran 1782); BOA, C.DRB, 25/1218 (H. 21 N 1208/M. 22 Nisan 1794).

olmasından dolayı madenin “esbab-ı âdiyyesi” zikredilirken üstad-ı piristadın yanında üstad-ı kalcı tabiri de kullanılmıştır (BOA, C.DRB, 5/242).⁴⁹¹ Adana Post Madeni örneğinde olduğu gibi belli bir müddet Bereketli Madeni eminine ihale edilen madenlerin ihtiyaç duyduğu kal ve kalcıların tedariki hususu yine Bereketli Madeni’ne ihale edilmiştir. Bu durumda Bereketli Madeni emini, bu madenlerin kalcı ihtiyacını da gidermeye çalışmıştır (BOA, C.DRB, 28/1382).⁴⁹²

Madenlerde kalcı çalıştırmakla beraber Darphâne-i Âmire’de de kalcılar görevlendirilmiştir. Ülkedeki madenlerden gelen cevherler burada bulunan kalcı ve ifrazcılar tarafından vezn ve çaşni edilmiştir. Bu işlemin ardından cevherlerin ayarı tespit ve tayin edilmiştir. 1779 yılında kalcı ve ifrazcılar tarafından ayrıştırılıp elde edilen cevher 94 ayardan 261 dirhem (837 kg), diğer kısmı da 9 ayardan 224 dirheme (718 kg) tekabül etmiştir. Bunların her bir 100 dirhemi ise 2,5 kırat altına denk gelmiştir (BOA, C.DRB, 62/3058).⁴⁹³

2.4. İfrazcı

Kuyumcu şahıs veya firmaların ellerinde bulundurdıkları parasal değeri olan külçeleri belirli bir ücret mukabilinde saf metalle değiştiren mubayaacıların, müşterilerden aldıkları karışık metalleri saflaştıran veya arıtan personele ifrazcı adı verilmiştir. Bunlar, yaptıkları işlem karşılığında belli bir ücret almışlardır. Yapılan saflaştırma işleminde altının haricindeki değerli cevherler ifrazcılara bırakılmıştır (Yükçü ve Gönen, 2014; 39). Daha önce yapılan bir çalışmada ise ifrazcılarının altın ve gümüş elde edilen madenlerde görev aldıkları belirtilmiştir (Şafakcı, 2013; 202).

Bereketli Madeni’nde ifrazcılarının görev aldığına dair bir tespit yapılamamıştır. Ancak Bereketli Madeni’nde üretilen cevherler Darphâne-i Âmire’de ifrazcılar tarafından vezn edilmiştir. Dolayısıyla Bereketli Madeni’nden Darphâne-i Âmire’ye gönderilen cevherler kalcı ve ifrazcılar tarafından ayrıştırılarak cevherin cinsine göre kırat ve ayar değeri biçilmiştir (BOA, C.DRB, 62/3058).

⁴⁹¹ H. 19 C 1194/M. 22 Haziran 1780 tarihli belge.

⁴⁹² H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

⁴⁹³ H. 7 L 1193/M. 18 Ekim 1779 tarihli belge.

2.5. Sandık Emini

Osmanlı Devleti'nde her yıl gelir giderin karşılaştırılarak tahsilatın yapılabilmesi maksadıyla sancaktan kazaya gönderilen deftere kaydedilen bilgiler sandıklara konulmuştur. Bu sandıklar kefilli bir eminin sorumluluğuna verilerek bu kişiye *sandık emini* denilmiştir. Kazaya bağlı mahalle, kasaba ve köylerden gelen tahsilatlar bu sandığa nakledilerek belli bir miktara ulaşınca haftada bir sancak mal sandığına gönderilmiştir (Ay, 2001; 183). Niğde sancağı Maden kazasında da *sandık emini* adında bir görevliden bahsedilmiştir. Bu görevlinin ise bizzat madende görevli olduğu belirtilmiştir. Maden müdürü, muhasebecisi, refakat ketebesi ve maden zabıtasının yanında sandık emini de anılan personelden biri olmuştur. 1889 yılında Maden bölgesi bir kaza hüviyetine bürününce Şücaüddin nahiyesi de bu kazaya ilhak edilmiştir. Bundan dolayı madende zikredilen personel istihdam edilmiştir (BOA, ŞD. 1714/2).⁴⁹⁴

2.6. Kantarcı

Madenlerden çıkarılan cevherin ağırlığının ölçülerek tespit edilmesinden sorumlu görevliye kantarcı denilmiştir. Kantarcıların görevi, cevherlerin mağaralardan çıkarılarak nakledilme sürecine kadar devam etmiştir. Tüm bu süreçte tek bir kantarcı olmayıp her bir aşamada ayrı ayrı kantarcılar görev almıştır (Öcal, 2016; 113). 1850 yılında Konya ve Hamidiye sancaklarında çalışan kantarcıların maaşının 1.800 kuruş, kantarcıya verilen nakil ücretinin ise 208 kuruş olduğu belirtilmiştir. Konya, Hamidiye ve Niğde'de görev alan kantarcı maaşı ise 2.400 kuruş olarak belirtilmiştir. Bereketli Madeni'ne Bosna Madeni'nden talep edilen kantarcılara ise 1.800 kuruş tahsil edilmiş ve yine bunlara nakil ücreti olarak 208 kuruş verilmiştir (BOA, HH.d, 11644).⁴⁹⁵ 1852 yılında kantarcı maaşı 2.400 kuruş olmuştur. Konya'dan Ereğli'ye gönderilen kantarcının maaşı 1.800 kuruş olarak tespit edilmiş, bu miktarın yine 208 kuruşu kantarcının nakil ücreti olduğu belirtilmiştir (BOA, HH.d, 11645).⁴⁹⁶ Bununla beraber kantarcıya bir de 208 kuruş nalbant değeri verilmiştir (BOA, HH.d, 116646).⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ H. 19 B 1306/M. 21 Mart 1889 tarihli belge.

⁴⁹⁵ H. 1 C 1269/M. 12 Mart 1853 tarihli belge.

⁴⁹⁶ H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854 tarihli belge.

⁴⁹⁷ H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854 tarihli belge.

2.7. Kalfa

Bereketli Madeni'ne dair arşiv vesikalarında, ustalarla beraber zikredilen bir diğer teknik personel de kalfalar olmuştur. Bunlar, ustaların yanında görev alarak yapmış oldukları işte uzmanlaşmış ve usta statüsüne geçmişlerdir. Madende, ustaların yardımcıları konumunda istihdam edilmişlerdir. Kalfalar, samakov kalfası ve ocakları imal edecek kalfalar gibi muhtelif maden işlerini icra etmişlerdir. Bunlara verilen harcırah miktarı ise 1.250 kuruştur. Kalfa ve ustalara akçe üzerinden ödenen maaşlar düzenlenen bir ruhsat ile verilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁴⁹⁸

2.8. Maden Mühendisi

İmparatorluğun son dönemlerine doğru Osmanlı madenleri düzenli ve verimli bir şekilde işletilemediği için gerileyerek devletin sırtında bir yük olmaya başlamıştır. Madenlerin ıslah edilmesi maksadıyla XIX. yüzyılda tüm dünyada olduğu gibi Osmanlılar da maden mühendisleri temin etmeye çalışmıştır. O dönemlerde Osmanlı Devleti'nde maden mektebi bulunmadığından dolayı maden mühendisleri genellikle Avrupa'dan tedarik edilmeye çalışılmıştır. 1861 Maden Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir Maden Mektebi açılmıştır. Ancak bu mektepte, acil ihtiyaç duyulan ikinci sınıf maden mühendisi yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş olduğu ilk maden mühendisi **İbrahim Edhem Paşa** olmuştur. Kendisi Avrupa'ya maden mühendisliği konusunda eğitim görmek üzere gönderilen ilk Müslüman Osmanlılardan biri olarak tarihe geçmiştir. Eğitim aldığı Fransa'dan sonra kendisi Avrupa madenciliği hususunda araştırmalar yapmış ve bu alanda eğitim veren kurumları incelemiştir. Ülkesine dönen İbrahim Edhem Paşa, Sarıyer Bakır Madeni Müdürlüğü, Gümüşhane Gümüş Madeni Müdürlüğü ve Ergani ve Keban Madenleri Müdürlüğü gibi muhtelif madenlerde görev yapmıştır (Avşaroğlu, 2019; 9-28). Maden mektebinin açılmasında, Osmanlı madenlerinde mühendis olarak görevlendirilen Weiss'de görüş sunmuştur. Weiss, Osmanlı madenlerinde o dönemde hiç olmazsa birkaç kişi yani en az beş altı maden mühendisine şiddetle ihtiyaç duyulduğunu, bundan dolayı mektebi açılmasının çok gerekli olduğunu bildirmiştir. Ayrıca mektebin açılmasıyla beraber okutulacak dersler hakkında da görüş bildirilmiştir (Coşkun, 2019; 10).

⁴⁹⁸ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

Osmanlı madenlerinde görevlendirilen yabancı mühendislerden Alman Başmühendis Vays, Bereketli Madeni'nin yanı sıra Kozandağı, Keban, Akdağmadeni, Kratova ve Samakovcuk madenleri hakkında cevherlerin azlığını, yakacak fiyatlarının pahalılığını ve maden mahallerinin denize uzaklığını öne sürerek bu madenlerin atıl kaldığını 3 Şubat 1885 tarihli raporunda belirtmiştir. İşletilen madenlerden sadece Bulgar Dağı Madeni'nde kâr elde edildiğini izah etmiştir (Keskin, 2005; 50).

Gerek Avrupa'dan getirilen gerek Osmanlı Devleti vatandaşı olan maden mühendisleri, görevlendirildikleri madenlerde muhtelif tetkikler icra etmişlerdir. Osmanlı Devleti madenciliği konusunda daha önce yapılan çalışmalarda bunun birçok örneği verilmiştir. Mühendislerin temin edilmesindeki amaç ise imparatorluk madenlerinin ıslah edilmesi, eksik hususların tespit edilmesi, madenlerden en yüksek şekilde verimin alınabilmesi için zeminin hazırlanması gibi çeşitli sebeplere dayanmıştır. Özellikle madenlerin kötü gidişatının iyileştirilmesi ve metruk kalmasının sebeplerinin araştırılarak tespit edilebilmesi için seri bir şekilde bu durumda olan madenlere birer mühendis tayin edilmiştir. 1861 Maden Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra 1863 yılında Fransa'dan **Şoso** ve **Beral** adında iki maden mühendisi **Binbaşı Hakkı Efendi** ve **Kolağası Aziz Efendi** eşliğinde Bereketli, Bulgar Dağı, Keban, Ergani ve Gülek madenlerinin ıslah çalışmaları için görevlendirilmiştir (Keskin, 2005; 14; Keskin, 2007; 91). 9 Eylül 1907 tarihli arşiv belgesinde, Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûn'da Kuyumcuyan Mihran Efendi adında bir zatın maden mühendisi olarak görev yaptığı belirtilmiştir. Ancak kendisinin ismi Maden-i Hümâyûn sermayesi memur maaşlarından zimmetine para geçirme olayında da geçmiştir (BOA, DH.MKT, 1198/43).⁴⁹⁹ 1911 yılında Alman mühendis Pomranis'in Bulgar Dağı Madeni'nde görev alarak burada araştırmalar yapmasına rağmen Bereketli Madeni'ne dair bir izlenimi veya araştırması kaynaklarda belirtilmemiştir (Taşçı, 2022; 153).

3. Güvenlik Personeli

3.1. Tüfekçi ve Delil

⁴⁹⁹ H. 1 Ş 1325/M. 9 Eylül 1907 tarihli belge.

Bereketli Madeni’nde madenin genel güvenliğini sağlamak maksadıyla *tüfekçi* personel görevlendirilmiştir (BOA, C.ADL, 78/4661).⁵⁰⁰ Bunlar, madende meydana gelen huzursuzlukların ve haksız vergi talebi yapılmasının engellenmesini sağlamışlardır (BOA, C.DRB, 44/2178).⁵⁰¹ Bereketli Madeni’ndeki altın ve gümüş hazinesinin Darphâne-i Âmire’ye gönderilmesi için Üsküdar’a varıncaya dek yol üzerindeki kazalarda gündüz ve geceleri hazinenin korunması maksadıyla da tüfekçiler vazifelendirilmiştir (BOA, C.DRB, 59/2901).⁵⁰² Bu görevlilerin bazen görev yerlerinde usulsüzlük yaptığı, ahaliye zulmettikleri ve görevlerini suiistimal ederek kanuna aykırı bir şekilde ahaliden vergi tahsil ettikleri de olmuştur (BOA, C.DRB, 31/1539).⁵⁰³

Tüfekçi taifesi ile beraber madenin güvenliğinden sorumlu olan delil adında personel de görevlendirilmiştir. Bu görevlilerin madene dâhil edilmesindeki amaç ise; madenin serbestiyetine vurgu yapılarak bazı kimselerin madene müdahalelerini ve iltizam adı altında cizye ve mukataat bahanesiyle fukara ahaliye zulmedilmesini önlemek olmuştur (BOA, C.DRB, 61/3001).⁵⁰⁴ Madenin ihtiyacına göre sayıları farklılık arz eden tüfekçi ve delillere bir baş tayin edilerek bunlara *tüfekçibaşı* ve *delilbaşı* denilmiştir. Aladağ’da ortaya çıkan gümüş madenin korunması için Bor kazası sakinlerinden Kadıoğlu Mehmed Kethüda ve Kutlu Ömeroğlu Bekir isimli eşkıyalar 1780 yılında tüfekçibaşı olarak tayin edilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).⁵⁰⁵ Bu görevliler Müslüman olduğu gibi gayrimüslim kişilerden de seçilmiştir. Nitekim 1798 yılında Anıştaş isimli bir tüfekçibaşı zikredilmiş ve kendisinin 18 kuruş aldığı belirtilmiştir (BOA, C.ML, 54/2505).⁵⁰⁶

1911 tarihli arşiv belgesinde; madenin güvenliği için görevlendirilen tüfekçi ve delilin haricinde maden bölgesinin sınırlarını korumak maksadıyla maden karakollarının faaliyet gösterdiğine değinilmiştir. Bu karakolda tüfekçilerin mi yoksa delillerin mi görevlendirildiği belirtilmemiştir. Ancak maden karakolundaki görevlilerin, şüpheli gördükleri şahısları sorgulamak ve gözaltına almak gibi

⁵⁰⁰ H. Evahir-i Ca 1198/M. Nisan ayının sonları 1784 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.TZ, 122/6075 (H. 14 N 1244/M. 20 Mart 1829).

⁵⁰¹ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

⁵⁰² H. 19 Ra 1196/M. 4 Mart 1782 tarihli belge.

⁵⁰³ H. 29 B 1219/M. 3 Kasım 1804 tarihli belge.

⁵⁰⁴ H. 9 S 1217/M. 11 Haziran 1802 tarihli belge.

⁵⁰⁵ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

⁵⁰⁶ H. 27 N 1213/M. 4 Mart 1799 tarihli belge.

yetkilerinin olduğu arşiv belgesinde zikredilmiştir. Maden karakolunun varlığı, sadece maden bölgesindeki ahalinin güvenliğini sağlamayı değil madenin sınırlarını ihtiva eden bölgelerin de korunduğunu göstermesi açısından önem arz etmiştir. Nitekim burada tespit edilen tehdit unsurları daha maden bölgesini kapsayan yerlere ulaşmadan önlenebilmiştir (BOA, DH.İD, 116/15).⁵⁰⁷

3.2. Güvenlikten Sorumlu Diğer Personel

Yukarıda izahı yapılan görevlilerin haricinde madenin güvenliğinin sağlanması amacıyla askerler de görevlendirilmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı madenlerinde bu görevi, her biri altı ay boyunca hizmet etmekle yükümlü olan martoloslar üstlenmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve XVIII. yüzyıl boyunca maden yönetimi bu amaçla bu tür yarı askeri örgütleri kullanmayı bırakmış ve düzenli birlikler kullanmıştır. Bunlardan bazılarına ilgili maden mukataasının gelirlerinden ödeme yapılırken, diğerleri maaşlarını ocaklık olarak kendilerine tahsis edilen gelirden almıştır (Anhegger, 1943; 42-43). Bereketli Madeni’nde görev alan askerler ise aynı zamanda Anduğu, Çamardı ve Yahyalı kazalarının korunmasından da sorumlu olmuşlardır. 1 Ocak 1828 tarihinde zikredilen yerlere nakledilen askerlerin yazılan fermana atlı mı yoksa piyade mi olacağı konusu açıkça belirtilmemiştir. Ancak arşiv belgesinde, 10 piyade askerin 1 süvari askere tekabül edeceğinden yola çıkılarak 32 nefer süvari askerin görevlendirildiği izah edilmiştir. Görevlendirilen bu askerler Niğde Yüzbaşı Ebubekir Bey’in sorumluluğuna verilmiştir (BOA, HAT, 01084/44160/D).⁵⁰⁸

Maden bölgesindeki askerler bölgedeki huzurun sağlanmasında etkin olarak kullanılmıştır. 2 Ekim 1832 tarihinde Bereketli Madeni’nde ortaya çıkan huzursuzluğun engellenmesi amacıyla yeter miktarda askerin madende bulundurulması gerekmiştir. Bu durumun aynı zamanda maden emini ile ahalinin aralarının iyileştirilmesine de katkı sağlayacağı izah edilmiştir (BOA, HAT, 0370/20372/İ).⁵⁰⁹ Bununla beraber 17 Ağustos 1876 tarihinde Bereketli Madeni ile Gülek Madeni’nde süvari ve piyade zabtiyesinin istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu memurlar bölgenin güvenliğinin sağlanmasıyla beraber çeşitli işlerde de görev almıştır. Maden işçisinin ve cevherin korunması bu duruma örnek gösterilebilir.

⁵⁰⁷ H. 25 R 1329/M. 25 Nisan 1911 tarihli belge.

⁵⁰⁸ H. 13 C 1243/M. 1 Ocak 1828 tarihli belge.

⁵⁰⁹ H. 7 Ca 1248 tarihli belge.

Madenin nakli sürecinde fırınlarda bulunan ameleye nezaret etmek için 200'er kuruş maaşla süvari ve 100'er kuruş maaşla üç nefer piyade zabtiyesi tahsis edilmiştir. Ayrıca 250 kuruş maaşla kantarcı ve anbarcı olarak birer nefer de memur tayin edilmiş ve bunların maaşları maden sermayesinden karşılanmıştır (BOA, İ.ŞD, 32/1545).⁵¹⁰

28 Ağustos 1892 tarihli arşiv belgesine göre Niğde sancağı dâhilindeki Hamidiye kazası ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'nunda üç süvari ve bir piyade askerin görevlendirilmesi planlanmıştır. Bu askerlerin buralardaki adliye, inzibat ve tahsilat konuları kapsamında, asker olacak kişilerin zamanında toplanması, madenin imal ve sevkiyat işlerinin halledilmesi işlerinde kullanılacağı belirtilmiştir. Ancak bu plan uygulanamamıştır. Bunun yerine Hamidiye kazası ve Bulgar Dağı Madeni için birer çavuş ile sekiz on nefer zabıt gönderilmiş ve bu durum kaza kaymakamı ile maden müdürüne bildirilmiştir. Madenin ihracatı, sevkiyatı ve temini gibi işler için gerekli kişilerin buralara iskân ettirilmesi de gerekmiştir. Dolayısıyla tüfekçi ve delilin haricinde madenin güvenliği için askerler etkin olarak görevlendirilmiştir. Sadece güvenlik işlerine bakmayan bu askerler, madenin ve cevherin korunmasından maden emininin bölgedeki istikrarı sağlamasına kadar birçok alanda faaliyet göstermişlerdir (BOA, DH.MKT, 1994/64).⁵¹¹

4. Diğer Personel

Bereketli Madeni'nde görev alan madenci ustası ve zabitin haricinde diğer teknik personel hademe olarak nitelendirilmiştir. Hademeler için hademe-i saire tabiri kullanılmıştır. Madenci ustası, zabıt ve hademe-i sairenin masrafı olarak 23.900 kuruş belirtilmiştir (BOA, I.MVL, 00436/019292).⁵¹² Hademelerin dışında ise madendeki diğer işlerden ameleler sorumlu olmuştur. Bunlar arşiv belgelerinde belirtildiği üzere ustalarla beraber anılarak ustaların vereceği talimatlar doğrultusunda hareket etmiş ve madenin germiyet üzere imalinde bilhassa görev almışlardır (BOA, C.DRB, 21/1007).⁵¹³ Tarihi olmayan belgeye göre bunlar, cevherci amele, demir madenlerinde çalıştırılacak olan amele, kömürcü (BOA, HAT, 00351/19834/C), madenci ve fırıncı amelesi olmak üzere çeşitli işlerde görev almışlardır. Madenlerde çalıştırılacak olan

⁵¹⁰ H. 19 B 1293/M. 10 Ağustos 1876 tarihli belge.

⁵¹¹ H. 28 M 1310 tarihli belge.

⁵¹² H. 20 S 1277/M. 7 Eylül 1860 tarihli belge.

⁵¹³ H. 11 M 1244/M. 24 Temmuz 1828 tarihli belge.

ameleler genellikle yakın bölgelerden istihdam edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Adana’da ortaya çıkarılan demir madenleri için ihtiyaç duyulan madenci ve fırıncı amelesi yakın olması sebebiyle Bereketli Madeni’nden tedarik edilmiştir. Yakın bölgelerden tedarik edilemeyen madenci ve fırıncı amelesi ise Gümüşhane Madeni’nden getirilmiştir. Yevmiye usulü ile çalışan bu ameleler yaptıkları işin sonunda yevmiyelerini alamayınca madenden firar ettikleri durumlar olmuştur. Bundan dolayı bunların yevmiyelerinin zamanında verilmesine dikkat edilerek maden işlerinin sekteye uğratılmamasına önem gösterilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁵¹⁴ 1780 yılında Bereketli Madeni’nin cevher, fırın ve kereste ihtiyacının karşılanması maksadıyla mektepli ameleye ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiştir. Dolayısıyla madendeki söz konusu işlerin sekteye uğramadan işleyebilmesi için amelelerin de iş bilir kimselerden olması istenmiştir. Bunun için maden hizmetinde görevli ve tecrübesi olan Çamardı nahiyesine tabi olan ahaliden yararlanılmıştır (BOA, C.DRB, 64/3198).⁵¹⁵ Buna binaen ameleler piristadlık görevini de icra etmişlerdir. Örneğin tarihi belirtilmeyen başka bir arşiv belgesinde piristadlık hizmetinde bulunan amelelerden bahsedilmiştir (BOA, İ.MSM, 22/546).

Bereketli Madeni’nin Bozkır Madeni’ne bağlı olduğu dönemde 22 Nisan 1794 tarihli arşiv belgesine göre *kürek bağlayıcısından* bahsedilmiştir. Bahsi geçen personelin tedariki ise her iki madenin emini olan Seyyid Süleyman Ağa tarafından Gümüşhane Madeni’nden talep edilmiştir. Ancak kürek bağlayıcısının hangi maden için talep edildiği belirtilmemiştir (BOA, C.DRB, 25/1218).⁵¹⁶ Sık geçmediğinden dolayı bu başlık altında değerlendirilen ve idari personel olarak nitelendirilen görevliden biri de *serüstad* veya *serustad*’dır. Serüstad, sîmli kurşun madeninin baş üstadı olarak nitelendirilmiştir. Nitekim sîmli kurşun madeninden az miktar da olsa altın ve gümüş elde edilebiliyordu. Dolayısıyla serüstad madenlerde sürekli bu işle meşgul olarak önemli bir mevkide bulunmuştur. Sîmli kurşunun baş üstadı olması, onun sadece bir alanda uzmanlaşmış olduğunu göstermektedir. Bu öneminden dolayı serüstad Bereketli Madeni’nde de görev almıştır. 4 Mart 1840 tarihli arşiv belgesinde,

⁵¹⁴ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 31/1541 (H. 24 N 1214/M. 19 Şubat 1800).

⁵¹⁵ H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780 tarihli belge.

⁵¹⁶ H. 21 N 1208/M. 22 Nisan 1794 tarihli belge.

Bereketli Madeni serustası es-Seyyid Hacı Mehmed'den bahsedilmiş ve kendisinin desteklenmesi talebinde bulunulmuştur (BOA, TS.MA.e, 1231/54).⁵¹⁷

Madende çalıştırılanlar arasında suç işleyip de suçun türüne göre cezasını madene hizmet yükümlülüğü altında çeken zümre de mevcut idi. Bu zümrenin hangi hizmeti yaptığı bilinmemekle beraber muhtemelen madendeki en ağır ve en alt tabakadaki işleri yaptıkları değerlendirilebilir. 15 Mayıs 1841 tarihli arşiv belgesinde, Konya'ya tabi olan Sahra nahiyesi dâhilinde işlenen bir cinayetten dolayı katilin diyeti ödemeye gücü varsa gereğine göre şer'ile ödemesi belirtilmiştir. Bununla beraber Ceza Kanunu zeyli gereğince yedi sene küreğe konmak üzere İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Buna da iktidarı yok ise Bereketli Madeni'nde çalıştırılarak yevmiyesinin bir kısmı ile diyetinin ödettirilmesi istenmiştir (BOA, C.ADL, 13/859).⁵¹⁸ Bir diğer husus ise maktul kişinin gerek katl gerekse verese meselesi yüzünden cezasını pranga-bend olarak çekmesi için Bereketli Madeni'ne gönderilmesi olmuştur. Madendeki pranga-bend cezasısının süresinin 5 sene olduğu belirtilmiştir. Bu kişinin de madende hangi işte istihdam edildiği açıklanmamıştır (BOA, C.ADL, 5/304).⁵¹⁹

Bereketli Madeni'ne bağlı olan yerler hakkında *balta defteri* adı verilen bir defterden bahsedilmiştir. Bu defterdeki kişi bilgilerinin güncellenmesi ve bu deftere göre alınacak vergilerin şahısların ekonomik durumlarına göre belirlenmesi gerekmiştir. Baltacılar, Niğde sancağı dâhilinde iltizam olunan yerler içerisinde açıkça belirtilmiştir. İltizam olunan yerlerin mukataa sahipleri veya müşterekleri arasında söz konusu bu baltacılar da zikredilmiştir (BOA, C.ML, 777/31713).⁵²⁰ Arşiv belgelerinde Bereketli Madeni'nde baltacıların görev aldığı açıkça belirtilmese de bu defterin varlığı madende baltacıların da görev aldığını göstermektedir. Yine belgelerde belirtilmemesine rağmen bunların madene yönelik hizmetlerinin ne yönde ve ne miktarda olduğu balta defterlerinde kayıt altına alınmıştır. Nitekim baltacılar, madende ihtiyaç duyulan kömür ve kütüğün tedarik edilmesinde görev almıştır. Bu personel ise genellikle Bereketli Madeni karyelerinden temin edilmiştir (BOA,

⁵¹⁷ H. 29 Z 1255 tarihli belge.

⁵¹⁸ H. 23 Ra 1257 tarihli belge.

⁵¹⁹ H. 27 Ş 1257/M. 14 Ekim 1841 tarihli belge.

⁵²⁰ H. 28 M 1229/M. 20 Ocak 1814 tarihli belge.

C.DRB, 31/1536).⁵²¹ Madenin kömür ihtiyacını temin ettiklerinden bunlara kömürcü de denilmiştir (Şafakcı, 2013; 193).

Madendeki fırınların ateşlenmesi için ihtiyaç duyulan kütük ve kömürü, kömürciyan zümresi adı verilen görevli temin etmiştir. Bereketli Madeni’nde 1850 yılında kömürciyan zümresine 84.330 kuruş miktar tahsis edilmiştir. Cevherin imal edilerek işlenmesi maksadıyla da bu zümreye 58.381 kuruş verilmiştir (BOA, HH.d, 11644).⁵²² Arşiv belgelerinde belirtildiği üzere kömürcülere kürek üzerinden değer biçilerek bu değere göre kendilerine bir miktar ödenmiştir. 1852 yılında fırınların masrafı da hesaplanarak kömürciyan zümresine 43.405 kuruş ödeme yapılmıştır.⁵²³

Madende fırınların inşa edilerek kütük ve kömür ihtiyacının temininden sorumlu personelin yanında bu fırınların korunmasından ve bakımından sorumlu personel de görevlendirilmiştir. Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümayûnu’nun 1850 yılındaki muhasebesinde, *fırın bekçisi* adı verilen görevliye maaş olarak 720 kuruştan toplamda 43.077 kuruş verilmiştir. Sermaye akçesinin toplanması kapsamında Konya, Hamidiye ve Niğde’ye gönderilen işçilerin masrafları içerisinde fırın bekçisinin maaşı 720 kuruştan toplamda 19.347 kuruş olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı masraf adı altında bu sefer fırın bekçisine 720 kuruş maaşla toplamda 14.374 kuruş tahsis edilmiştir (BOA, HH.d, 11644). 1852 yılına ait muhasebede ise fırın bekçisinin maaşı 720 kuruş olmuştur (BOA, HH.d, 11645).⁵²⁴

Maden bölgesindeki cevherlerin fırınlara nakledilmesinde kullanılan hayvanlar için *merkepçi* zümresi vazife yapmaktaydı. Bunlara maaş olarak 1.440 kuruş ödenmiştir. Söz konusu bu miktar toplam bedel olmakla beraber yıllara göre değişmiştir. Hayvan masrafları adı altında merkepçi maaşı olarak ise 720 akçe gibi bir miktar belirtilmiştir. Yine aynı arşiv belgesinde merkepçilerin nakil bedeli ve sair masrafları olarak 699 kuruş ödenmiştir (BOA, HH.d, 11644). 1852 yılında merkep değerinin 185 kuruş olduğu ve merkepçilerin fiyatının 609 kuruş olduğu beyan

⁵²¹ H. 2 S 1219/M. 13 Mayıs 1804 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 38/1851 (H. 25 S 1218/M. 16 Haziran 1803); BOA, C.DRB, 53/2611 (H. 24 M 1231/M. 26 Aralık 1815); BOA, C.DRB, 64/3160 (H. Gurre-yi Za 1220/M. Ocak ayının başları 1806); BOA, C.ML, 5/185 (17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818).

⁵²² H. 19 B 1306/M. 21 Mart 1889 tarihli belge.

⁵²³ Kömürcülere kürek bedeli üzerinden 14 küfe, 1 fırın ve 1 küfe bedeli zikredilmiştir. Buna binaen de Kömürcü Sarı Nasit’a 8 cevher yükü, 6 fırın ve 3 küfe bedeli tahsis edilmiştir. Bkz. BOA, HH.d, 11645 (H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854).

⁵²⁴ Ayrıca bkz. BOA, HH.d, 116646 (H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854).

edilmiştir. Yine belirtilen yıl içerisinde merkepçi maaşı aynı kalarak 720 kuruştan toplamda 7.825 kuruş olmuştur. Toplam olarak ifade edilen bu miktarın içerisinde kullanılan merkeplerin cevher nakliye bedeli de anılmış ve bununla beraber toplam tutar 379.652 kuruşa ulaşmıştır (BOA, HH.d, 11645).⁵²⁵ Nitekim madenlerde çalıştırılan bu tür personel Müslüman veya gayrimüslim olabilmekteydi.⁵²⁶

4 Şubat 1894 tarihli arşiv belgesine göre, madende görevli tüm çalışanların maaşlarından *Tekaüd Sandığı* adıyla bir aidat alınmıştır. 1879, 1880 ve 1881 yıllarına ait maaşlardan tahsil edilen 95.212 kuruş ve madenin imalatına sarf edilen gümüş ve bakır cevheri Hazine-i Celîle'ye satılmıştır. Bu gelirlerin faizleriyle beraber tahsil edilmesi için Orman, Maden ve Ziraat Nezaret-i Âlîyye'sine ferman yazılmıştır.⁵²⁷ 28 Eylül 1897 tarihli arşiv belgesinde madendeki memurların maaşlarından alınan tekaüd aidatına zam yapılmış ve her 100 kuruştan 25 kuruş alınacak şekilde bir oran tayin edilmiştir (BOA, BEO, 1014/75996).⁵²⁸ 18 Ağustos 1898 tarihinde de zikredilen tekaüd miktarının nakden alınması belirtilmiş (BOA, BEO, 1178/88316)⁵²⁹ ve 6 Kasım 1898 tarihinde eksik olan tekaüd aidatlarının tahsil edilmesi emredilmiştir (BOA, BEO, 1220/91473).⁵³⁰

5. Madende Çalışanların Sayıları

Arşiv belgelerinde Bereketli Madeni'nde çalışan personele dair bir nüfus miktarı verilmemiştir. Doğrudan Bereketli Madeni'nde çalışan işçilerin nüfusu verilme de bu bölgeyi kapsayan güherçile üretiminde istihdam edilen kişi sayıları araştırmalarda zikredilmiştir. Bu kapsamda 1575 yılına ait Niğde'deki güherçile üretiminde çalışan kişi sayısı sancak merkezinde 318, Anduğu'da 68, Karahisar-ı Develi'de 112 ve Ürgüb'de 21 olmak üzere toplamda 519 kişi olarak ifade edilmiştir. Söz konusu madende çalışan kişilerin idari dağılımında Niğde sancağından 4 kaza, 1 nahiye, 3 nefs, 68 karye, 8 mahalle, 1 mezra ve 9 cemaat bulunmuştur (Gürdal, 2015; 33-35). 22 Haziran 1780 tarihinde, teknik personel kapsamında değerlendirilen

⁵²⁵ H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854 tarihli belge.

⁵²⁶ 1864 yılında kömürcü personel olarak Merküboğlu Nikol, Nikol kömürcü, Kömürcü Garib, Kömürcü Seviş gibi isimler zikredilmiştir. Bkz. BOA, MVL, 461/11 (H. 27 M 1281/M. 2 Temmuz 1864).

⁵²⁷ Arşiv belgesinde bu aidatın alındığı madenler olarak Ergani, Bulgar Dağı, Gümüşhacıköy ve Bereketli madenleri zikredilmiştir. Bkz. BOA, BEO, 354/26499 (H. 28 B 1311/M. 4 Şubat 1894); BOA, BEO, 993/74405 (H. 14 Ra 1315/M. 13 Ağustos 1897).

⁵²⁸ H. 1 Ca 1315 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, BEO, 1475/110606 (H. 23 Z 1317/M. 24 Nisan 1900).

⁵²⁹ H. 30 Ra 1316 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, ŞD, 380/39 (H. 21 Z 1317/M. 22 Nisan 1900).

⁵³⁰ H. 21 Ca 1316 tarihli belge.

Bereketli Madeni'ndeki piristad ve kalcı ustası sayısı ise Gümüşhane Madeni'ne yapılan talepten tespit edilebilmiştir. Bu talebe göre mezkûr tarihte Gümüşhane Madeni'nden 4 üstad-ı piristad ve 2 üstad-ı kalcı gönderilmesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 5/242).⁵³¹

Osmanlı Devleti'nin ilk nüfus sayımı olan 1831 yılına ait sayım, Bereketli Madeni'nde çalışan kişi sayısı hakkında öngörude bulunmak imkânı sağlamaktadır. Bu sayımda devletin sadece erkek nüfusu temel aldığından Niğde sancağında toplam 60.176 erkek nüfusun olduğu belirtilmiştir. Bu verilere istinaden net bir rakam verilememekle beraber Bereketli Madeni'nde çalışan kişi sayısının yüksek olduğu konusunda değerlendirmede bulunabiliriz. Temettuat kayıtlarına göre 1840 yılında Çamardı merkezinin nüfusu 165, köylerinin ise 3.466 olduğu ve toplamda 3.631 nüfusun olduğu beyan edilmiştir. Bu nüfusun %95'i köylerde, %5'i ise Çamardı merkezde yaşamaktadır. Merkezde gayrimüslimin olmadığı ve köylerinde en fazla nüfusa sahip olunan yerin Ferhenk olduğu ve burada 286 kişi ile en fazla gayrimüslimin bulunduğu vurgulanmıştır (Tanrıverdi, 2015; 32-36). Söz konusu Temettuat kaydında dikkat çeken bir konu, madenin faal olduğu senede meslek gruplarından madenci zümresine dair bir bilgiye rastlanılmamasıdır.

1878/1879 yılında ise Niğde kazasının 17.478, Yahyalı nahiyesinin 2.839, Anduğu nahiyesinin 2.628, Şücaüddin nahiyesinin 3.541 ve Çamardı nüfusunun 1.700 kişiden oluştuğu zikredilmiştir. Söz konusu rakamlar kapsamında Yahyalı Madeni'nin de Bereketli Madeni'ne dâhil edildiği varsayımıyla madenlerde istihdam edilen nüfusun kalabalık olduğu değerlendirilmektedir (Kaya, 2006; 197-202). 1850 yılında Bereketli Madeni'nde fırınlarda sadece kurşun üretimi yapan kişilerin sayısı 85 kişidir. Bu rakama istinaden diğer cevher üretiminde çalışan personelin, madene bağlı yerleşke ahalilerinin ve cevherin çıkarılmasında görev alan teknik personelin de sayısı eklendiğinde binlere ulaşan bir nüfusun söz konusu olduğu izah edilebilir (BOA, HH.d, 11647).⁵³²

Konya Vilayet Salnamelerinde de madende kaç kişinin çalıştığına dair bir varsayım yapmak mümkün olabilir. Mesela 1868/1869 tarihli Konya Vilayet Salnamesine göre Çamardı nahiyesinin 42 adet mahalle veya köyden, 3.890 haneden,

⁵³¹ H. 19 C 1194 tarihli belge.

⁵³² H. 9 Ca 1267/M. 12 Mart 1851 tarihli belge.

11.616 Müslüman ve Hristiyan'dan oluştuğu belirtilmiştir (Konya Vilayet Sal-nâmesi 1868 Konya Yıllığı, 2007; 105). 1300 tarihli Konya Vilayet Salnamesine göre 1882/1883 yılında Bereketli Madeni'nin 600 haneden oluştuğu, 1.395 Müslüman, 465 Rum nüfusunun olduğu ve toplamda 1.860 nüfusa sahip olduğu, 450 İslam ile 150 Hristiyan hanesinin olduğu izah edilmiştir (Konya Vilayet Sal-nâmesi 1883 Konya Yıllığı, 2012; 177).

Niğde'de ikâmet eden Müslüman Türkler, Ortodoks Türkler ve Ortodoks Rumlar ile az sayıdaki Ermeniler madenlerde görev almışlardır. Ortodoksların iki kısma ayrıldığı, bir kısmının madenci diğerlerinin yerli ahaliden olduğu belirtilmiştir. Bölgedeki madencilerin Trabzon sancağından buraya geldikleri ve Bulgar Dağı ile Bereketli madenleri ocaklarında amelelik yaptıkları beyan edilmiştir. Bu kişiler genellikle merkezde, Maden nahiyesinde, Sulucaova'da, Enehil'de ve Ulukışla kazasının Maden, Kavuklu, Ovacık, Eminlik köylerinde yerleşmişlerdir (İyi, 1999; 14).

IV. BÖLÜM

BEREKETLİ MADENİ'NDE ÜRETİM VE NAKİL SÜREÇLERİ

Üretim konusu, bir madenin ömrünü tayin etmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Nitekim bu konu, Osmanlı'nın diğer madenlerine kıyasla Bereketli Madeni'nin yerini ve önemini belirleme imkânı sunmaktadır. Bir madeni büyük ve önemli kılan unsurların başında da söz konusu üretim meselesi gelmiştir. Bu durum arşiv belgelerinde belirtilirken bir madenin keşfedilmesiyle beraber buradaki getirinin uzun yıllar boyunca devamlılık sağlayacağı ve yüksek verim alınacağı takdirde işletmeye açılacağı vurgulanmıştır. Dolayısıyla keşfedilen maden yüksek cevher oranına sahip olsa da bu cevherin uzun yıllar boyunca süreklilik arz etmesi devlet tarafından beklenmiştir. Madenin üretiminin yanında; cevher çeşitliliği, bu cevherlerin tespit edilen miktarları, işletme süreci, nerelerde kullanıldığı, cevheri kimlerin nasıl naklettiği gibi konular maden açısından önemlidir. Madenler aynı zamanda bulunduğu bölge ve bağlı olduğu sancağın çevresindeki yerleşim alanları açısından da büyük önem taşımıştır. Çünkü madenin nakledilme süreci sadece madenin olduğu bölgeyi kapsamamış, çevre sancak/kazalara taşmıştır. Bu durum da o bölgedeki madeni devlet açısından daha önemli hale getirmiştir. Dolayısıyla bu başlık bağlamında Bereketli Madeni'ne dair zikredilen hususlar detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Keşfedilen Madenin Faaliyete Geçiş Süreci

Osmanlı Devleti'nin diğer madenlerinde olduğu gibi Bereketli Madeni bölgesinde de keşfedilen cevherlerin işletilebilmesi için öncelikle Darphâne-i Âmire'den izin alınması gerekliydi. Buradan bir karar verilebilmesi maksadıyla keşfedilen madenin işletmeye değer nitelikte olup olmadığının anlaşılması için maden numunesi Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Darphâne'ye gönderilen numune cevheri, buradaki kalcı ve ifrazcılar tarafından yüksek ateşte ısıtma işlemine tabi tutularak cevher kum, çakıl ve toprak gibi maddelerden ayrıştırılmış ve elde edilen ham cevherin kıymetine göre bir oran tayin edilmiştir. Tespit edilen bu oran yüksek kalitelyse keşfedilen madenin işletilmesine izin verilmiştir. Tanzimat'tan sonra yeni ortaya çıkarılan madenlerin numunesi merkezde Kefçe-i Hümayûn'daki⁵³³ kalcı ve

⁵³³ Kefçe, darphâneye maden girişiyle ilgili atölyedir. Burada dört kısım bulunmaktadır: Terazî, kasa, altın ve gümüş mahzenleri, defter kalemi. Bkz. Sahillioğlu, "Darphâne", s. 501-505.

ifrazcıyana teslim edilerek kal ve vezn ettirilmiştir.⁵³⁴ 18 Ekim 1779 tarihinde Niğde sancağı Aladağ kazası Bereketli karyesinden el-Hac Ali'nin oğlu Seyyid Mustafa, keşfettiği mağaradan gümüş madeni üreterek 7.200 kıyye (9.230 kg) cevheri iki kez üretmiş ve iki adet fırın inşa ederek her bir fırından 400 kıyye (512 kg) kurşun elde etmeyi planlamıştır. Ayrı ayrı iki parça halindeki bu kurşunlar kalcı ve ifrazcılar tarafından veriminin tespiti amacıyla Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Burada elde edilen cevherden ise; 94 ayardan 261 dirhem (837 kg), kalan kısımdan da 97 ayardan 224 dirhem (718 kg) altın ve gümüş ortaya çıkartılmıştır. Elde edilen bu cevherlerin her bir dirhemi ayrıca 2,5 kırat altın değerine tekabül etmiştir. Cevherin bulunduğu yerde inşa edilecek her bir fırın için 75 kuruş masraf edilmesi icap etmiştir. Dolayısıyla zikredilen gümüşün, kıyye değeri üzerinden masrafları düşülerek 380 kuruş kâr elde edilmiştir. Ayrıca bu masraflara, piristad ve kalcı gibi madenci personelin tayin edilmesinden dolayı tayin bedeli de eklenmiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde buradan yüksek verimin elde edileceği tahmin edilmiş ve maden eminine söz konusu fırınların inşa edilerek zahire ihracının yapılması işi ihale edilmiştir. Buna binaen bir mübaşirin de cevherin olduğu araziye muayene etmesi istenmiştir. Bu yer, Bozkır Madeni'ne yakın olmasından dolayı bu hüküm Bozkır Madeni emini Halil ve ismi zikredilmeyen mübaşire de gönderilmiştir. Darphâne-i Âmire'nin son değerlendirmesine göre iki adet fırından imal edilen altın, gümüş ve kurşunun imal masrafının her bir fırın için 75 kuruştan toplamda 150 kuruş olduğu belirtilmiştir. Ardından 380 kuruş da kâr olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla buradaki cevherin çıkarılması işine dikkat edilmesi emredilmiştir. Bozkır Madeni emini Halil Bey'e yazılan hükümde, bölgeye bir de mutemetin tayin edilerek bu mutemetin madenci Seyyid Mustafa ile beraber cevher olan yere gönderilmesi istenmiştir.⁵³⁵

⁵³⁴ 15 Mart 1841 tarihinde Bereketli Madeni'ne bağlı Üçkapılı isimli mevkide sîm cevheri bulunmuş ve bir parça numunesi Kefçe-i Hümâyûn'a gönderilerek kal ve vezn ettirilmiştir. Daha sonra bu mevkiden Darphâne-i Âmire'nin de haberinin olması gerektiği vurgusu yapılarak merkeze de bu mevki ve ne miktar cevherin numune ettirilerek altının elde edildiği konusu bildirilmiştir. Numuneler sonucunda madenin işletmeye değer olduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e 1216/20 (H. 21 M 1257).

⁵³⁵ Darphâne-i Âmire'de yeni madenin açılabilmesi için teferruatlı bir değerlendirme yapılmıştır. Taahhüt edilen fırınların üretimi konusunda bir fırındaki cevherin kıyyesi 7.200, elde edilen gümüş 261, kurşun 1.400, bunların ayarı da 94 olmuştur. Cevherlerin çasnisi de tutularak elde edilen altının kıratı 2 ve masrafı 75 kuruşa tekabül etmiştir. Diğer fırından da; cevherin kıyyesi 7.200, elde edilen gümüş 224, kurşunun kıyyesi 1.400 ve ayarı da 97 olmuştur. Buradaki cevherin çasnisine göre her bir külçeden elde edilen altının kıratı 2 ve masrafı da 75 kuruşa tekabül etmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 62/3058 (H. 7 L 1193/M. 18 Ekim 1779); 16 Haziran 1821 tarihli arşiv belgesine göre aynı prosedüre

Belirli bir mevkide bulunan madenin işletmeye açılabilmesinin şartlarından biri de keşfedilen madende ne kadar üretimin gerçekleştirileceği konusunda bir taahhüdün verilmesi olmuştur. 1799 yılında Mustafa isimli kişinin Aladağ'da keşfettiği mağaradan; 40.000 kıyyeden fazla kurşun üreteceğini, bu kurşunun ayrıştırılması ile elde edilecek olan 10 kıyyeden gümüş ve Mart ayı sonunda 15 kıyye saf gümüş göndereceğini taahhüt etmiştir. Bununla beraber keşfedilen madende müstakil bir idare sisteminin oluşturularak germiyet üzere imalinin gerçekleştirilmesi halinde bölgenin de ihya olacağı zikredilmiştir (BOA, C.DRB, 44/2178).⁵³⁶

Yahyalı ve Çamardı kazaları dâhilinde olan Delikli Taş ve Yazı Pınarı isimli mahallerde de yukarıda belirtilen hususlar geçerli sayılmıştır. Buralarda müceddeden keşfedilen mağaraların numuneleri tetkik edilmiştir. Buna göre Yahyalı kazası madeninin her bir fırınından 1.000 kıyye (1.282 kg) kurşun ve 2,5 kıyye (3 kg) gümüş, Delikli Taş Madeni'nin her bir fırınından 800 kıyyeden (1.025 kg) fazla kurşun ile 2 kıyyeden (2,5 kg) fazla gümüş elde edileceği belirtilmiştir. Yazı Pınarı Madeni'nin her bir fırınından ise 1.300 kıyye (1.666 kg) kurşun ile 4 kıyyeden (5 kg) biraz az gümüş üretileceği zikredilmiş ve bütün gümüş cevherleri Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Burada tekrar tetkik edilen madenler hakkında yazılan emirde, bu derece kuvvetli ve bereketli bir şekilde ortaya çıkan cevherin layıkıyla işletilebilmesi için germiyet üzere imal edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun için bölgede fırınların inşa edilmesi emri verilmiştir. Buna göre cevherin bulunduğu mağaralarda yapılan ilk tetkikin yanı sıra bir tetkik de Darphâne-i Âmire tarafından yapılmıştır. Madenin belirtilen bölgede gerçekten olup olmadığı araştırılmış ve çıkan sonuca göre işletilip işletilemeyeceği değerlendirmeye alınmıştır. Dolayısıyla keşfedilen madenin işletmeye açılıp açılmayacağı hakkındaki son karar merkezden verilmiştir (BOA, C.DRB, 15/729).⁵³⁷

Belirtilen bu sürecin bir diğer örneğini de Adana'da bulunan Post demir madeni teşkil etmiştir. 1836 yılında Adana sancağı Sarıçam kazasında ve Kozan ile Post mukataası dâhilinde demir madeni keşfedilmiştir. Bu keşifle beraber madenden alınan cevher numunesi tetkik edilmek üzere merkeze gönderilmiştir. Merkezde yapılan tetkikte madenin "*Samakov demiri gibi melâmî â'lâ*" olduğuna değinilmiştir.

sahip bir diğer maden de Bulgar Dağı mevkinde bulunan madenlerdir. Buradaki madenler Bereketli Madeni'ne bağlanarak işletmeye açılmıştır. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1223/24 (H. 15 N 1236).

⁵³⁶ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

⁵³⁷ H. 22 Za 1216/M. 26 Mart 1802 tarihli belge.

Böylece maden mahallinde müceddeden toplam 6 adet samakov inşa edilerek demirin imal edilmesine karar verilmiştir. Sermaye olması amacıyla da Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden irâde-i senîyye ile 30.000 kuruş alınarak Tophâne nazırı Mustafa Reşid Efendi marifetiyle Samakov çukadarına ve Adana'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Dolayısıyla madenin işletmeye değer nitelikte olduğuna dair onay alınmış ve buna müteakip gereken sermaye de tedarik edilmiştir. Madenin işletilebilmesi için maden bölgesine demirci ustaları, cevherci ameleleri ve bunların ihtiyaç duyacağı malzemeler tedarik edilmeye başlanmıştır. Madenden yeterli miktarda verim alınabilmesi için Adana valisi el-Hac Mustafa Paşa bizzat görevlendirilmiştir. Mustafa Paşa da madenin işletmesini Fersendioğlu Hüseyin Efendi'ye ihale etmiştir. Post demir madeni doğrudan Tersâne-i Âmire'nin sorumluluğunda teşkil edilmiştir. Bu maden “*cihada lazım*” olan demiri imal ettiği için Tersâne-i Âmire ve Tophâne-i Mamure'ye bağlı olmuştur. Bundan dolayı bu madenin numunesi doğrudan bu kurumlara gönderilmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Post Madeni'ndeki demir cevheri Karataş ve Tarsus iskelelerinden sadece bahsi geçen kurumlara nakledilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁵³⁸

2. Cevherlerin İşlenmesi

Maden mağaralarında keşfedilen cevherler, fırınlarda ısıtılıp işlenmek üzere fırınların olduğu bölge neresi ise oraya nakledilmiştir. Bu cevherlerin fırınlarda işlenmesi maksadıyla hâtıb (odun) ve kömüre ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyaç madendeki teknik personel tarafından tedarik edilmiştir. Cevherin fırınlara nakledilmesi ise hayvanlar vasıtasıyla yapılmıştır. Fırınlarda işlenen cevher Darphâne-i Âmire'ye nakledilmiş ve burada vezn olunarak çaşni edilmiştir (BOA, C.DRB, 39/1943).⁵³⁹ Cevherlerin bulunduğu mahallerden biri olan Aladağ, o dönemin şartlarına göre Bereketli Madeni merkezine üç dört saatlik mesafede bulunmaktaydı. Hayvanlarla nakil işlemini gerçekleştirmek için Bereketli karyesi ahalisi istihdam edilmişse de bunların yanına Enehil karyesi, İncesu kaza ve köylerinin ahalisi de bu görev için istihdam edilmiştir. Yahyalı kazası madenindeki cevherler, burada fırınların olmaması sebebiyle Bereketli Madeni'ne nakledilmiştir. Cevherlerin işlendiği fırınların yapımı maliyetli bir iş olduğundan dolayı keşfedilen cevherin fırın inşasına değecek nitelikte ve değerinde olması beklenmiştir. 29 Temmuz 1840 tarihli

⁵³⁸ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

⁵³⁹ H. 17 Z 1208/M. 16 Temmuz 1794 tarihli belge.

arşiv belgesinde o dönemde Bereketli Madeni’nde kurşun cevherlerine ait 8 adet fırının bulunduğu izah edilmiştir. Bu fırınların tamiri için maden müdürü tarafından senelik 350 kuruş verilmiştir. Bu fırınların bakım ve tamiri için tahsis edilen masrafların ise fırın sahiplerine ödenmesi emredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1216/12).⁵⁴⁰

Keban Dağı olarak belirtilen mevkide de bir mağara keşfedilmiş ve burası o dönemde Şücaüddin’e üç saatlik mesafede bulunmuştur. Buradaki cevherler, işlenmesi maksadıyla fırınlara nakledilmiştir. Bunun için Paşmakçı Deresi adıyla tabir edilen ve Ulukışla menziline imdadiye vermek üzere Porsuk karyesinden bazı kişiler görevlendirilmiştir. Görevlendirilen bu kişiler, cevherlerin işlenmesi ve mağaraların tahkimatının sağlanması maksadıyla kütük ve kömür temin etmekle mükellef tutulmuştur.⁵⁴¹

Cevherlerin işlenmesi amacıyla fırınların ihtiyaçlarının temin edilmesi büyük bir önem arz etmiştir. Ham cevherin işlenmesi için fırınlarda ısıtma işlemine tabi tutulması ve mağaraların tahkimatının yapılması için gereken odun ve kerestenin geciktirilmemesi gerekmiştir. Bu ihtiyaçlar, üretimi ve üretimin sürekliliğini önemli derecede etkilemiştir. Bu ihtiyaçların sağlanması amacıyla Çamardı köyleri ahalisi madende istihdam edilmiştir. Çamardı ahalisinin yetersiz kaldığı durumlarda ise çevre köy ve kazaların ahalisine müracaat edilmiştir. Saf madenin imal edilerek işletilmesi için ihtiyaç duyulan malzemelerin taşınmasında gerek duyulan bir diğer unsur da hayvanlar olmuştur. Nitekim cevherlerin mağaralardan fırınlara nakledilmesi hayvanlar vasıtasıyla yapılagelmiştir. Bu hayvanların ihtiyaç duyulan miktarda ve vakitlice tedarik edilmesi büyük önem arz etmiştir.⁵⁴²

Cevherler türlerine göre fırınlarda işlem görmüştür. Mesela Post Madeni’ndeki demir cevheri samakov adı verilen işleme tabi tutulmuştur. Diğer cevherler fırınlarda işlem görürken Post Madeni’ndeki demir cevherinin işlem görmesi samakovların inşa edilmesine bağlanmıştır. Ancak demir cevherinin işlenmesi için samakovlar olmazsa olmaz değildi. Nitekim Post Madeni’nin yeterli şekilde işletilememesi

⁵⁴⁰ H. 29 Ca 1256 tarihli belge.

⁵⁴¹ Cevherlerin sistemli bir şekilde işletilmesi sağlanırsa ve mağaralara yakın olan yerlerin ahalisi madene ilhak edilip layıkıyla hizmet ederlerse söz konusu madenlerin Keban Madeni gibi ihya olacağı da belirtilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 64/3198 (H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780); BOA, C.NF, 52/2573 (H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780).

⁵⁴² Çamardı ahalisi yetersiz kalınca cevherlerin işlenmesi için fırınlara nakledilmesinde istihdam edilmek üzere Aladağ’a o dönemde üç dört saat yakınlıkta olan Yahyalı kazası ahalisi mekkarisiyle birlikte görevlendirilmiştir. Bkz. BOA, C.NF, 52/2573.

sebebiyle buradaki cevherlerin Bereketli Madeni’nde işlem gördüğü arşiv belgelerinde belirtilmiştir. Samakovun olması ise burada yapılan işlemle daha yüksek verimin alınmasından ve işletme tesisinin demir cevheri için daha uygun olmasından kaynaklanmıştır. Demir cevherinin işlenmesi için Post Madeni’nde 6 adet samakovun inşa edilmesi belirtilmiştir. Samakovun demir döğmeye mahsus su ile işleyen örs ve çekiç anlamı göz önünde bulundurulduğunda ve samakovun inşa edilmesi de düşünüldüğünde bu işin daha teknik bir süreci anlattığı ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla burada kastedilen samakovun kelime anlamından ziyade daha sistemli bir işleme tesisi olduğu değerlendirilmektedir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁵⁴³

Özelde Bulgar Dağı Madeni genelde Osmanlı madenlerindeki cevher işletme sürecine dair 1910 yılında verilen şu bilgi önem arz etmektedir. Cevherlerin çıkarılmasında mağaralarda don yağı yakıldığına, sarı toprak halinde olan cevherin çuvallara doldurularak katırlarla fırın merkezlerine taşındığına, burada iki bin yıl öncesi sistemin aynısı olduğuna değinilen fırınların odunla yakılarak cevherin ocağa döküldüğüne ve devamlı fırının körüklendiğine, fırınlarda yeterli sıcaklığa ulaşıldığında cevherin erimiş ateş halindeki ocaktan açılan oluk vasıtasıyla altta bulunan uzun kalıba döküldüğüne, cevherin burada biraz bekleyerek sertleştiğine ve ardından üzerinde beyaz bir renkteki sîmli kurşunun ortaya çıktığına ve bu işlemin cevherin saflığına göre birkaç kez tekrar ettiğine değinilmiştir. Ardından ocakta kül halinde cürufun kalarak bunun daha sonra atıldığı ve bu işlemde sonra da kal etme işleminin yapıldığı izah edilmiştir. Elde edilen kurşun bu sefer kal fırınında işlem görmüştür. Fırının arka tarafında bir oluğun olduğu ve bunun üzerine iki sıra odunun konarak kurşunun arada kaldığı ve körükleme yapıldığı belirtilmiştir. Körükleme ile yeterli sıcaklığa ulaşıldığında kurşun eriyerek taş halindeki kurşun oksit haline dönerek elde edilen altınla karışık gümüş oluğun içine çökmekteydi. Gümüş parçaları bu çökmeyle akmaktadır. Ardından kurşun oksit ambarlara konulmaktaydı. Altınla karışık olan gümüş ise maden idaresi tarafından merkeze nakledilir ve merkezde cevher tahlil edilirdi. Belirtildiği üzere derelerin önündeki cüruf yığınlarını inceleyen mühendisler, bunların içerisinde %47 oranında cevherin kaldığını ve madencilerin bu cevheri hiç işleme tabi tutmadan mahvettiğini belirtmişlerdir. Cevherin bu şekilde işlenmesi, yakacak olarak odunun kullanılması bölgedeki ormanların yok olmasına da

⁵⁴³ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

sebepl olmuş ve maden etrafındaki ormanlık arazi çorak hale dönüşmüştür (şerif, 1999; 230-231).

Her ne kadar işlenen cevherler merkeze gönderilse de bazı zamanlarda madenin tatil edilmesinden dolayı bu nakil işleri kesintiye uğramıştır. 19 Ocak 1855 tarihinde, cevherlerin Hassa-i Hazine-i Hümâyûn'a gönderilmesi emredilmiştir. Ancak maden müdürü madenin tatil edilmesinden dolayı madene mahsus kütük, kömür ve cevher tedarikiyle görevli ocakların dağıldıklarını ve develerin tedarik edilemediğini vurgulamıştır. Ayrıca fırınların telef olduğu, kal ocaklarının harap olduğu ifade edilmiştir. Bu durumda merkezin talep etmiş olduğu cevher ihtiyaı da karşılanamamıştır (BOA, HH.THR, 1253/31).⁵⁴⁴ Bu durum aslında cevherlerin işlenmesinin madende bulunan işçisinden madendeki bölgenin ekonomik durumuna kadar etki ettiğini göstermektedir. Nitekim madenin işletilmesi için temel unsur fırınlar olmuş ve bu fırınların inşa edilmesi pahalı olduğundan dolayı bu sefer cevherlerin fırınları olan başka bir madene taşınması durumu ortaya çıkmıştır. Çünkü uzak bölgedeki cevherlerin kaynağından nakledilmesi için hayvan ve insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için madene yakın bölgedeki ahali görevlendirilmişse de bu ahalinin de yetersiz kaldığı durumlar olmuştur. Bu ahalinin görevlendirilmesi de daha önce belirtildiği üzere belirli muafiyet sistemi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu açıdan işletme sisteminde ön plana çıkan fırınların kurulması büyük bir öneme sahipti.

3. Germiyet üzere retim

Kelime anlamı olarak germiyet daha önce de ifade edildiği üzere sıcaklık, hararet, hararetlenme ve şevk anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010; 416). Ancak bu terim madenlerde daha çok verimle alakalı olarak kullanılmış ve madenin işletilmesinde en yüksek verimin alınmasını ifade etmiştir. Nitekim arşiv vesikalarında Bereketli Madeni'nin müstesna bir maden olduğu belirtilmiştir. Madenin bu özelliğinden dolayı cevherler germiyet üzere idare ve imal edilmiştir. Germiyet üzere imal kapsamında; madendeki mağaraların korunması, kullanımına dikkat edilmesi ve mağaraların açığa çıkarılarak cevher üretilebilir hale getirilmesine önem gösterilmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 16/774).⁵⁴⁵ Osmanlı madenciliği

⁵⁴⁴ H. 15 M 1278/M. 23 Temmuz 1861 tarihli belge.

⁵⁴⁵ H. 17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818 tarihli belge.

konusunda yapılan çalışmalarda germiyetin daha çok verimle alakalı olduğu ve özellikle Tanizmat Fermanı'ndan sonra başlayan yeni düzenlemlerle yoğunluk kazandığı ifade edilmiştir. Fırınlarda işlenen cevherlerin eski usul ile germiyet usulü karşılaştırmasında germiyet sisteminde daha çok cevher elde edilmiş ve daha az kömür sarfedilmiştir. Germiyet üzere üretimin, fırınlardaki işlemde en yüksek verimin alınması tanımı dikkate alındığında Bereketli Madeni'nde yapılan birçok emin atamasında bu hususa dikkat edildiği tespit edilmiştir (Öcal, 2016; 218-219). Yüksek verimin ve tasarrufun elde edildiği germiyet üretimi, Bereketli Madeni'nde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden önce de birçok emin atamasında görevlendirilecek kişilere tembih edilmiştir. Dolayısıyla bu durum, maden emininin atanma şartlarından biri olarak arşiv belgelerinde zikredilmiştir.

Daha önce değinildiği üzere 26 Mart 1802 tarihinde Bereketli Madeni'ne yakın bölgedeki Yahyalı kazasında Delikli Taş ve Yazı Pınarı isimli mahallerde müceddeden gümüş ve kurşun madeni keşfedilmiş ve buradaki üretimin germiyet üzere icra edilmesine karar verilmiştir. Bunun için de söz konusu mahallere fırınların inşa edilmesi ve buradaki ahalinin bu işlerde çalıştırılması gerekmiştir. Germiyetin imal edilmesi için fırınların inşa edilmesi, fırınların inşa edilmesi için ahalinin gayreti, kömür, kütük tedarikinin sağlanması ve bu ihtiyaçların madene yakın olması önemli bir konuyu teşkil etmiştir. Dolayısıyla germiyet imalinin gerçekleştirilmesi zahmetli ve masraflı bir iş idi. Madenlerin bulunduğu bölgede kömür ve kütüğün getirileceği dağların o dönemde 18-20 saat mesafede bulunmasından dolayı bu fırınların Bereketli'ye yakın bir mahalde inşa edilmesi istenmiştir. Gerek duyulan kömür ve kütüğün Bereketli dağlarından getirilmesi hem maden işçilerine hem fukara râiyyete büyük kolaylıkların sağlayacağı ifade edilmiştir. Böylece belirtilen yere germiyet üzere imalin yapılması maksadıyla beş fırının inşa edilmesine karar verilmiştir (BOA, C.DRB, 15/729).⁵⁴⁶

Darphâne-i Âmire idaresinde bulunan Bereketli Madeni'ndeki gümüş üretiminin de germiyet üzere imal edilmesi istenmiştir. Germiyet ile üretilen cevher ise peyderpey Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Ayrıca bu imal şekline dikkat edildiği sürece maden üretiminin Keban Madeni'ne eşdeğer olacağı zikredilmiştir

⁵⁴⁶ H. 22 Za 1216/M. 26 Mart 1802 tarihli belge.

(BOA, C.DRB, 65/3217).⁵⁴⁷ Germiyet üretiminde inşa edilecek fırınlarda çalıştırılmak üzere bölge ahalisi bir takım vergilerden muaf tutularak istihdam edilmiştir. Bununla beraber bu iş için ayrıca fırın amelesi ve madenci taifesi de görevlendirilmiştir. Dolayısıyla yapılacak üretimde iş bilen ve deneyimli kişilerin istihdam edilmesine dikkat edilmiştir (BOA, C.DRB, 44/2178).⁵⁴⁸ Dolayısıyla bir mahalde yüksek rezerve sahip madenin bulunmasından itibaren başlayarak bu cevherin mümkün olduğunca en yüksek verim alınarak nakledilmesi sürecine kadar işletilmesini sağlamak germiyet üzere üretim anlamında kullanılmıştır. Bunun için madende çalışacak işçilerin temini, fırınların inşa edilmesi, ahalinin madende görevlendirilmesi de germiyet sistemi dâhilinde belirtilmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere germiyet terimi madenlerde tek bir süreci kapsamayıp yukarıda değinildiği üzere madenin tespit edilmesinden işletilerek nakledilme süreci gibi geniş bir kapsama alanına yayılmıştır. Mesela madenin eşkıya taifesinden korunması dahi germiyet sistemi dâhilinde değerlendirilmiştir. Böylece germiyet üzere üretim, bir madenin işletilmesine dair uzun bir süreci ifade etmektedir.

4. Bereketli Madeni’nden Çıkarılan Cevher Çeşitleri

Osmanlı Devleti’nde işletilen madenler, ülkede ihtiyaç duyulan hammadde açısından birçok ihtiyacı karşılamıştır. Daha önce belirtildiği üzere başta para basımı ve silah yapımı olmak üzere hayatın tüm alanlarında madenler önemli idi. Bu bakımdan ülkedeki madenlerde bulunan cevher çeşitliliği de ön plana çıkmış ve cevherlerin bu açıdan çeşitli sanayi kollarına olan katkısı ayrı bir önem arz etmiştir. Niğde ve civarındaki madenler özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar devletin ihtiyacını büyük ölçüde karşılamıştır. İfade edileceği üzere bölgede birden çok cevher çeşidi bulunarak işletilmeye açılmış ve neticede devletin muhtelif kurumlarının hammadde ihtiyacı karşılanmıştır. Bu madenlerin başında şüphesiz altın cevheri gelmiş ve Niğde madenleri bu açıdan Osmanlı Devleti’nin ihtiyacını önemli ölçüde karşılamıştır. Bölgede bulunan Bulgar Dağı ve Bereketli Madenleri cevher zenginliği açısından Osmanlı Devleti’nin önemli ve büyük madenlerinden sayılmıştır. Özellikle Bereketli Madeni’nin cevher çeşidi Bulgar Dağı Madeni’ne göre ön plana çıkmıştır. Bereketli Madeni’nde üretimi yapılan ve işletilmesi sağlanan bu maden cevherleri alt başlıklar halinde izah edilmiştir.

⁵⁴⁷ H. 21 Za 1231/13 Ekim 1816 tarihli belge.

⁵⁴⁸ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

4.1. Altın (Zer)

Arşiv belgelerinde Bereketli Madeni’nde altın üretiminin de yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu belgelerde altın madeninin belli bir zaman dilimi içerisindeki üretimine dair bir bilgi verilmemiştir. Örneğin 16-28 Temmuz 1794 tarihinde, Bereketli Madeni’nin Bozkır Madeni’ne bağlı olduğu dönemde maden emini Arabzade Seyyid Süleyman Ağa tarafından vezn edilerek çaşni edilmesi maksadıyla Darphâne-i Âmire’ye gönderilen bir himl altın ve gümüşten bahsedilmiştir. Her ne kadar zikredilen madenler müştereken idare edilse de Darphâne-i Âmire’de cevherlerin çaşni edilmesi ayrı ayrı yapılmıştır (BOA, C.DRB, 39/1943).⁵⁴⁹ 18 Ekim 1799 tarihinde Niğde sancağı Aladağ kazası Bereketlü karyesinde yeni ortaya çıkan madende gümüş cevheri üretilmiş ve buradaki cevherlerden altın da elde edilmiştir. İmal edilecek gümüş için iki fırın inşa edilmiş ve buradaki cevherlerden fırının birinden 94, diğerinden ise 97 ayarında altın üretimi gerçekleştirilmiştir (BOA, C.DRB, 62/3058).⁵⁵⁰

Altın üretimi sadece Bereketli Madeni’nden değil belirli bir dönem aralığında Bereketli Madeni idaresi altında işletilen Kozanoğlu Madeni’nde de yapılmıştır. 13 Ekim 1816 tarihli belgeye göre, Bereketli Madeni’nde germiyet üzere imal işlemi yapılarak bu üretime gümüş ve kurşunun yanında altın da dâhil edilmiştir. Altının da dâhil edildiği cevherlerin verimliliğinden bahsedilerek gerekli şekilde işletilip üretimde verimlilik sağlanırsa Bereketli Madeni’nin Keban Madeni’ne eş değer bir maden olacağı vurgulanmıştır. Dolayısıyla altın cevheri Çamardı bölgesinde mevcut bir maden olup germiyet üzere imale tabi tutulmuştur (BOA, C.DRB, 65/3217).⁵⁵¹

12 Mart 1841 tarihinde Bereketli Madeni’ndeki cevher numunelerinden 52 dirhem (166 kg) ham gümüş ifrazcıyan ve kalcı tarafından kal edilerek 1,5 dirhem altın elde edilmiştir. Daha sonra 52 dirhem ham gümüş ile altın Kefçe-i Hümâyûn’a gönderilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1218/26).⁵⁵² 15 Mart 1841 tarihinde maden bölgesinden olan Üçkapılı isimli mevkide de sîm cevheri bulunmuş ve bulunan bu cevherin bir parçası Kefçe-i Hümâyûn’a gönderilerek vezn ve kal ettirilmiştir. Neticede ise numune olan gümüş burada 56,5 dirhem gelmiş ve bu gümüşten 1,5

⁵⁴⁹ H. 17 Z 1208/M. 16 Temmuz 1794 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, HAT, 180/8191 (H. 29 Z 1208/M. 28 Temmuz 1794).

⁵⁵⁰ H. 7 L 1193 tarihli belge.

⁵⁵¹ H. 21 Za 1231 tarihli belge.

⁵⁵² H. 18 M 1257 tarihli belge.

dirhem altın elde edilmiştir. Bu miktar üzerine yeni keşfedilen bu madenin işletilmeye şayan bir maden olduğu değerlendirilmiştir. Ancak merkez, Bereketli Madeni müdürü Osman Ağa'dan gönderilen 56,5 dirhem numunenin kaç kıyye cevherden üretildiğinin bilgisini istemiş, bunun yanında bulunan cevherin toprağın yüzeyinde mi olduğunu sormuştur (BOA, TS.MA.e, 1216/20).⁵⁵³

4.2. Gümüş (Sîm)

Bereketli Madeni, Osmanlı Devleti'nin önemli bir gümüş üretim alanını teşkil etmiştir. Gümüş cevheri arşiv belgelerinde sîm olarak adlandırılmıştır. 1766 yılından 1780 yılına kadar Bereketli Madeni'nden Darphâne'ye gümüşün gönderildiğine dair bir kayıt bulunmazken 1780 yılından 1802 yılına kadar toplamda 200.848,5 dirhem gümüş (644.121 kg) Darphâne'ye gönderilmiştir. Arşiv belgelerine göre 1780 yılında maden emini el-Hac Mustafa Ağa döneminde Bereketli Madeni'nden 3.300 dirhem (10.583 kg) gümüş Darphâne-i Amîre'ye gönderilmiştir. Bunun yanında daha önce yapılan bir çalışmada, mezkûr senede gönderilen gümüş miktarının 10.751 dirhem (34.478 kg) olduğu belirtilmiş ancak Mustafa Ağa'nın gönderdiği miktarın bu miktara dâhil olup olmadığı konusu muallak kalmıştır (BOA, AE.SABH I, 259/17436).⁵⁵⁴ 22 Haziran 1780 tarihli arşiv belgesine göre; Bereketli Madeni'ndeki tabh olunan fırının birinden 309 dirhem (990 kg), diğerinden 340 dirhem (1.090 kg) gümüş elde edilmiştir. Bu miktarlar fırınların tek sefere ait üretimine mahsus miktardır. Bu fırınların ikinci kez pişirilmesiyle elde edilen gümüş miktarı ise fırınların birinden 435 (1.395 kg), diğerinden 400 dirhem (1.282 kg) gümüş elde edilmiştir. Fırınların ikinci kez kızdırılmasıyla da 186 dirhem terk edilmek zorunda kalınmış yani telef olmuştur (BOA, C.DRB, 5/242).⁵⁵⁵ 27 Mayıs 1785 tarihli arşiv belgesine göre saf gümüşün bir parçası 82 dirheme (262 kg), vezn edilen miktarı ise 20.270 dirheme (65.005 kg) tekabül etmiştir. Belirtilen bu miktar dirhem gümüşün ifrazcıyana teslim edilerek yerinde kaydedilmesi emredilmiştir (BOA, AE.SABH I, 229/15215).⁵⁵⁶ 21 Temmuz 1794 tarihli arşiv belgesine göre, Bereketli ve Bozkır madenlerinin müştereken idare edildiği dönemde 1794 yılına ait gümüş cevheri toplu bir şekilde Darphâne-i Âmire'ye nakledilmiştir. Darphâne'ye nakli yapılan gümüş madenleri burada vezn

⁵⁵³ H. 21 M 1257 tarihli belge.

⁵⁵⁴ H. 16 M 1195/M. 12 Ocak 1781 tarihli belge; Gönderilen 10.751 dirhem gümüş için bkz. Bölükbaşı, *a.g.m.*, s. 64.

⁵⁵⁵ H. 19 C 1194 tarihli belge.

⁵⁵⁶ H. 18 B 1199 tarihli belge.

olunarak aşıni edilmiştir. Böylece gümüş madeni ham gümüş olmayan “sîm-i mahlût” ve ham olarak elde edilen gümüş “sîm-i safî” olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Bereketli Madeni hasılatından olan 13 parça saf gümüş 4.117 dirhem (13.203 kg) olup sîm-i mahlût olarak aşıni ettirilmiştir (BOA, C.DRB, 39/1946).⁵⁵⁷

aparzade Süleyman Bey, Bereketli Madeni’ndeki ilk maden eminiğinden sonra 1798 yılında tekrar Bereketli Madeni emini olarak görevlendirilmiştir. Kendisi göreve tekrar başladığı zaman Bereketli Madeni’nde ne kadar gümüş cevherinin üretilerek Darphâne’ye gönderildiğ i hakkında bir muhasebe yaptırmıştır. Buna göre madenin gümüş cevherinin geriye dönük üç yıllık bir muhasebesi yapılmış ve 1795-1798 yıllarına dair gümüş üretimi hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan bu muhasebeye göre; 1795 yılının 19 ve 25 Aralık’ta 28.027 kıyye (35.930 kg), 17 Eylül 1796 tarihinde 21.870 kıyye (28.037 kg) ve 1797 yılında da 49.267 kıyye (63.160 kg) saf gümüş üretilerek Darphâne-i Âmire’ye gönderilmiştir (BOA, C.DRB, 50/2459).⁵⁵⁸

18 Ekim 1799 tarihinde numune olarak üretilen cevher iki parça gümüş külçeleri halinde Darphâne-i Âmire’ye gönderilmiştir. Burada kalcılar ile ifrazcılar tarafından cevher veyn ve aşıni edilmiştir. Buna göre; bir fırından elde edilen gümüşün miktarı 261 dirhem (837 kg) ve masrafı 75 kuruş olmuştur. Diğer fırında üretilen gümüşün miktarı 224 dirhem (718 kg) ve masrafı da yine 75 kuruştur. Dolayısıyla gümüşün de içerisinde bulunduğ u elde edilen altın ve kurşunun imal masrafı her bir fırından 75 kuruştan toplamda 150 kuruş tutmuştur. Elde edilen üründen 150 kuruşu masrafa çıkarılmış, geriye kalan 380 kuruş ise kâr olarak belirtilmiştir (BOA, C.DRB, 62/3058).⁵⁵⁹ 1799 yılında Bereketli Madeni’ne bir buçuk saat uzaklıkta olan Aladağ isimli yerde keşfedilen bu mağaralardan iki defa 10 kıyye (12 kg) gümüşün gönderileceğ i ve 15 kıyye (19 kg) ham gümüşün yine nakledileceğ i beyan edilmiştir. Bu iş münasebetiyle piristad ve kalcı gibi madencilerin bölgeye tayin edilmesi ve bunların masraflarının göz önüne alınarak bu kadar imalin ve masrafın maden eminine ihale edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, C.DRB, 44/2178).⁵⁶⁰ 1799 yılı içerisinde Aladağ’daki gümüş madeninin iş letilerek idare edilmesi maksadıyla Derviş Abdurrahim Efendi maden emini olarak görevlendirilmiştir. Bunun yanında Bereketli Madeni’nde göçebe taifesi tarafından inşa edilen üç adet

⁵⁵⁷ H. 22 Z 1208 tarihli belge.

⁵⁵⁸ H. 13 Ş 1212/M. 31 Ocak 1798 tarihli belge.

⁵⁵⁹ H. 7 L 1193 tarihli belge.

⁵⁶⁰ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

fırınlardan 5-6.000 dirhem (16-19.000 kg) saf gümüş üretilmiştir. Üretilen bahse konu gümüş ise cami inşasında kullanılmak üzere bir vakfa gönderilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).⁵⁶¹

Yahyalı kazasının Yazı Pınarı ve Delikli Taş isimli mevkilerinde 26 Mart 1802 tarihinde numune maksadıyla madenlerin fırınlarda üretim işlemi gerçekleştirilmiştir. Elde edilecek cevher yine numune maksadıyla Darphâne-i Âmire'ye gönderileceği için bu üretim bir defalığına yapılmıştır. Neticede her bir fırından 2,5 kıyye gümüş elde edilmiştir. Delikli Taş Madeni'nin her bir fırınından 2 kıyye gümüş, Yazı Pınarı Madeni'nin her bir fırınından 4 kıyyeden biraz az gümüş elde edilmiştir (BOA, C.DRB, 15/729).⁵⁶² 23 Şubat 1803 tarihinde el-Hac Ali Ağa'nın eminliği döneminde madenin hasılatından olan gümüş, Darphâne-i Amîre'de vezn olunarak ifrazcılara teslim edilmiştir. Vezn edilen miktar 15.000 dirhem (48.105 kg) gelmiş ve bu miktar “ecnâs-ı nukud”⁵⁶³ olarak ifrazcıyana teslim edilmiştir (BOA, AE.SSLM III, 392/22685).⁵⁶⁴ 1 Eylül 1805 tarihinde maden emini Ömer Ağa tarafından 12.530 dirhem (40.183 kg) saf gümüş vezn edilip ifrazcıyana teslim edilmek üzere Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Buna göre; gümüşün her bir dirhemi 24 akçeden hesap edilmiş ve elde edilen saf gümüş 2.506 kuruş olmuştur (BOA, C.DRB, 53/2618).⁵⁶⁵ 10 Aralık 1806 tarihli arşiv belgesine göre Bereketli Madeni emini Seyyid el-Hac Hüseyin Ağa tarafından 86 parça olarak 16.355 dirhem (52.450 kg) gümüş (BOA, C.DRB, 1/8),⁵⁶⁶ 7 Şubat 1807 tarihli arşiv belgesine göre maden emini Çaparzade Süleyman Bey tarafından 1806 senesine ait 21.870 dirhem (70.137 kg) saf gümüş (BOA, C.DRB, 42/2099),⁵⁶⁷ 3 Eylül 1807 tarihli arşiv belgesine göre; Temmuz/Ağustos 1806 tarihinde maden emini Abdurrahman Paşa tarafından 15.290 dirhem (49.035 kg) gümüş (BOA, C.DRB, 48/2387),⁵⁶⁸ 16 Temmuz 1811 tarihinde

⁵⁶¹ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

⁵⁶² H. 22 Za 1216 tarihli belge.

⁵⁶³ Osmanlı Devleti maliyesinde Rûznâmçe kalemi bürosunda sadece para cinsleriyle rakamların dökümünü içeren defterlere ecnâs-ı nukud ve erkâm defterleri adı verilmiştir. Bu defterlerin hazinenin gelir, gider ve hesaplamalarını türlerine göre sınıflandırmadan günü gününe işlendiği belirtilmiştir. Bkz. Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

⁵⁶⁴ H. 1 Za 1217 tarihli belge.

⁵⁶⁵ H. 6 Ca 1220 tarihli belge.

⁵⁶⁶ H. 29 N 1221 tarihli belge.

⁵⁶⁷ H. 29 Za 1221 tarihli belge.

⁵⁶⁸ H. 29 C 1222 tarihli belge.

Bereketli Madeni emini el-Hac Yusuf Ağa tarafından 18.030 dirhem (57.822 kg) saf gümüş (BOA, C.DRB, 21/1042)⁵⁶⁹ Darphâne-yi Âmire'ye gönderilmiştir.

1810 yılında Bereketli Madeni'ne emin atanacağı sırada madenin senelik gümüş üretiminden bahsedilmiştir. Buna göre Bereketli Madeni'nin gümüş ve kurşun üretiminde “*yegâne*” bir maden olduğu ve senelik 80-90 kıyye (102-115 kg) gümüşün üretildiğine değinilmiştir. Madenin gereği gibi imal ve idare edildiği takdirde üretiminin iki katına çıkacağı vurgulanmıştır (BOA, C.DRB, 42/2065).⁵⁷⁰ 20 Eylül 1815 tarihinde maden emini Numan Ağa tarafından Darphâne'ye gönderilen gümüş vezn olunarak 50 parçası 8.880 dirhem (28.478 kg) gelmiş ve ifrazcıyana teslim edilmiştir (BOA, C.DRB, 24/1194).⁵⁷¹ 1816 yılında Bereketli Madeni eminliği tefrik edilirken maden emini olacak kişi 70.000 dirhem (224.490 kg) saf gümüşün Darphâne-i Âmire'ye gönderileceğini taahhüt etmiş ancak bu kadar miktar gümüşün gönderilip gönderilmediği belirtilmemiştir (BOA, C.DRB, 65/3217).⁵⁷² 4 Haziran 1818 tarihli arşiv belgesinde maden emini Osman Ağa döneminde madenin 1817 yılı üretiminden 30.000 parça gümüş Darphâne-i Âmire'de vezn edilerek 1.260 dirhem (4.040 kg) gelmiş ve ifrazcıyana teslim edilmiştir (BOA, C.DRB, 17/823).⁵⁷³ Ancak 1817 yılında Bereketli Madeni'nin bir yıllık gümüş üretimine dair 80.000 dirhem (256.560 kg) saf gümüş taahhüdünde bulunulmuştur. Bu miktar aslında Bereketli Madeni'nin gümüş üretiminin ne denli yüksek oranda olduğunu göstermektedir. 1817 yılı için Darphâne-i Âmire'de vezn edilen miktarı gönderen ile taahhütte bulunan kişilerin aynı kişiler olup olmadığı belirtilmemiştir (BOA, C.DRB, 16/774).⁵⁷⁴

28 Haziran 1820 tarihli arşiv belgesine göre demir cevherinin ağırlıkta olduğu Adana'ya bağlı Sarıçam kazasında bulunan Post Madeni'nde gümüş ve bakır cevheri de bulunmuştur. Fersendioğullarına verilen madenin işletmesinde Fersendioğlu, bölgedeki dağlarda gümüş ve bakırın olduğunu yapılan tahkiklerle belirtmiştir. Bu cevherlerin gereği gibi taharri edilip işletildiği takdirde ihraç edilebileceği vurgusunda bulunulmuştur (BOA, C.DRB, 28/1382).⁵⁷⁵

⁵⁶⁹ H. 24 C 1226 tarihli belge.

⁵⁷⁰ H. 17 L 1225/M. 15 Kasım 1810 tarihli belge.

⁵⁷¹ H. 15 L 1230 tarihli belge.

⁵⁷² H. 21 Za 1231 tarihli belge.

⁵⁷³ H. 29 B 1233 tarihli belge.

⁵⁷⁴ H. 17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818 tarihli belge.

⁵⁷⁵ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

15 Eylül 1828 tarihinde maden emini olan Hacı Ebubekir Ağa tarafından Darphâne-i Âmire'ye teslim edilen kurşun miktarı ise 24.117 dirhemdir (77.343 kg) (BOA, TS.MA.e, 1219/4).⁵⁷⁶ 23 Nisan 1830 tarihli arşiv belgesinde 1829 yılına ait madenin üretimi olan gümüşün 53 parçadan 46.320 dirhem (148.548 kg) olduğu ve bu miktarın Darphâne-i Âmire'ye teslim edildiği belirtilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1223/34).⁵⁷⁷ 1831 yılında Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu emini ve Tarsus mütesellimi olan Halil Bey'in döneminde ise 21 parçadan 24.290 dirhem (77.898 kg) saf gümüş Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir.⁵⁷⁸ 26 Nisan 1832 tarihinde Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu üretiminden olmak üzere 1831 yılına ait olan gümüş 35 kantardan 25.400 dirhem (81.457 kg) gelmiştir. Bu miktar gümüş Darphâne-i Âmire'de hesap edilerek 15.240 kuruşa tekabül etmiştir. Yine 1831 yılında 31 parçadan 18.814 dirhem (60.336 kg) elde edilen gümüş ifrazcıyana teslim edilmiş ve bu miktar 11.286 kuruşa denk gelmiştir.⁵⁷⁹

17 Ocak 1831 tarihli belgeye göre madende üretilen senelik gümüş miktarı ve madencilerin isimleri hazırlanarak Darphâne-i Âmire başkâtibine gönderilmiştir. Zikredilen tarihte bu defter, ustabaşı zımmi Lefter marifetiyle gönderilmiştir. Yine bahsi geçen tarihte Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu hasılatı olan 29 kıyye (37 kg) 63 dirhem (202 kg) gümüş, madencilerin isimleriyle beraber teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1223/44).⁵⁸⁰ 22 Kasım 1840 tarihinde Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürü olan Seyyid Osman Nuri, imalatı yapılan gümüşü Kefçe-i Hümâyûn'a teslim etmiştir. Buna göre 16 parça gümüş vezn ve kal olunarak 295 dirhem (946 kg) altın elde edilmiştir. Gümüşün her bir 10/2 dirheminden 410 dirhemi (1.314 kg) eksik çıkmıştır. Elde edilen 550 dirhem (1.763 kg) ifrazcıyana teslim edilerek geri kalan 19.580 dirhemi (62.793 kg) saf gümüşü teşkil etmiştir. Ardından elde edilen 295 dirhem (946 kg) altın Kefçe-i Hümâyûn'a teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1221/38).⁵⁸¹ 1851 yılının farklı aylarında yazılan arşiv belgesinde Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'na ait sermaye akçesi hakkında bilgi

⁵⁷⁶ H. 5 Ra 1244 tarihli belge.

⁵⁷⁷ H. 29 L 1245 tarihli belge.

⁵⁷⁸ Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'nun bahsi geçen senedeki gümüş hasılatını belirten bu belgede Gümüşhane Madeni'nin de hasılatı belirtilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1129/20 (H. 14 Ca 1247/M. 21 Ekim 1831).

⁵⁷⁹ Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin yanı sıra Gümüşhacıköy, Gümüşkan, Balya, Ünye, Armutili, Akdağ ve Bozkır madenlerinde üretilen gümüşün de bahsi geçen senelerde üretim bilgileri verilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e, 1266/88 (H. 25 Za 1247/M. 26 Nisan 1832).

⁵⁸⁰ H. 3 Ş 1246 tarihli belge.

⁵⁸¹ H. 27 N 1256 tarihli belge.

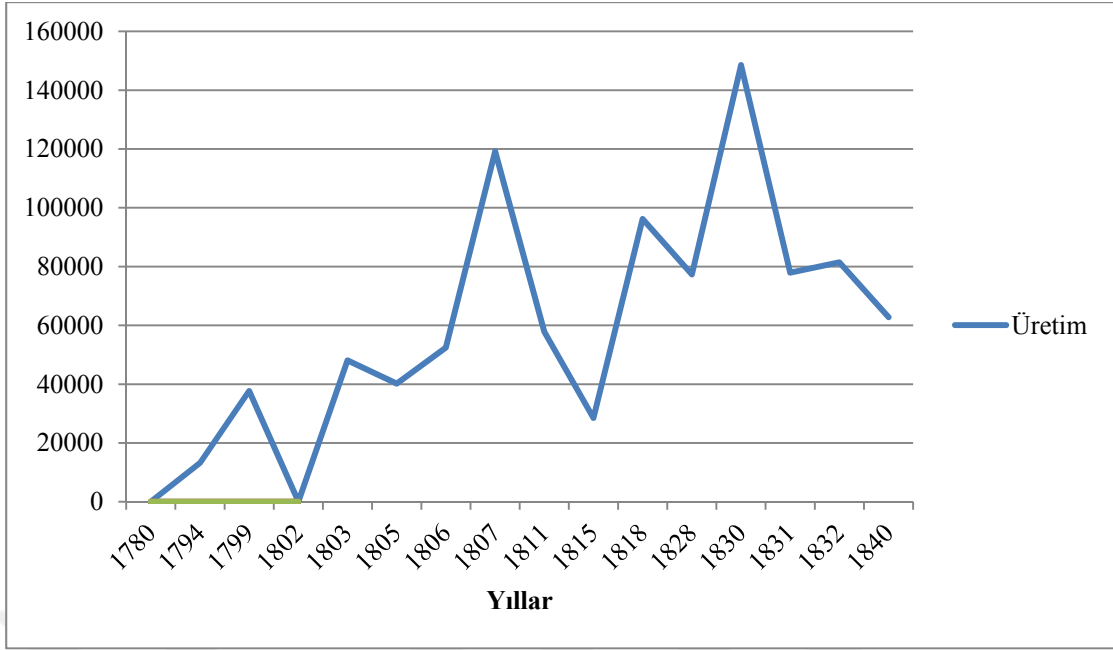
verilmiştir. Buna göre eğer madene 1.000 kese sermaye verilir ise madenden senelik 1.500-2.000 kıyye (1.923-2.564 kg) saf gümüşün elde edileceği belirtilmiştir. Bu talep değerlendirmeye alınmış ve Anadolu teftişine memur olan İsmet Paşa, Maliye Nezareti Celilesi'ne konuyu havale ederek sermaye akçesinin karşılanmasını istemiştir (BOA, İ.MVL, 221/7451).⁵⁸² Gümüş üretimi sadece Bereketli Madeni mevkisinde değil bu madene bağlanmış muhtelif madenlerde de yapılmıştır. Daha önce belirtildiği üzere belirli bir dönem Bereketli Madeni idaresi altında işletilen Kozanoğlu Madeni'nde de gümüş üretimi yapılmıştır (BOA, C.DRB, 64/3198).⁵⁸³ Yukarıda bahsedilen ve farklı tarihlerde üretimi yapılarak Darphâne-i Âmire'ye gönderilen gümüş cevheri bilgileri tablo olarak aşağıda sunulmuştur.

Tarih	Miktar	Kg. Karşılığı
1780	3.300 Kuruş	-
1794	4.117 Dirhem	13.203kg
1799	14.400 Kıyye, 6.000 Dirhem	37.702kg
26 Mart 1802	5 Kıyye	6kg
23 Şubat 1803	15.000 Dirhem	48.105kg
1 Eylül 1805	12.530 Dirhem	40.183kg
10 Aralık 1806	16.355 Dirhem	52.450kg
7 Şubat 1807	21.870 Dirhem	70.137kg
3 Eylül 1807	15.290 Dirhem	49.35kg
16 Temmuz 1811	18.030 Dirhem	57.822kg
20 Eylül 1815	8.880 Dirhem	28.478kg
4 Haziran 1818	30.000 Dirhem	96.210kg
15 Eylül 1828	24.117 Dirhem	77.343kg
23 Nisan 1830	46.320 Dirhem	148.548kg
1831	24.290 Dirhem	77.898kg
26 Nisan 1832	25.400 Dirhem	81.457kg
22 Kasım 1840	19.580 Dirhem	62.793kg
Toplam	287.779 Dirhem, 14.405 Kıyye, 3.300 Kuruş	941.370 kg

Tablo 5. Bereketli Madeni'nden Darphâne-i Âmire'ye gönderilen gümüş cevheri.

⁵⁸² H. 1 Z 1267/M. 27 Eylül 1851 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, A.MKT.MVL, 46/53 (H. 23 Z 1267/M. 19 Ekim 1851).

⁵⁸³ H. 25 Z 1194/H. 22 Kasım 1780 tarihli belge.

Grafik 1. 1780-1840 Yılları Arası Gümüş Üretim Miktarı (Kg).

Arşiv belgelerinin verdiği bilgilere istinaden ortaya çıkan bu grafik, gümüş üretiminde 1830 yılına kadar bazı dönemler haricinde bir artışın olduğunu göstermektedir. Ancak bu veriler madenin faaliyette olduğu dönemin tamamını kapsamamıştır. Elimizde bulunan arşiv belgelerinden elde edilen bu bilgiler görüldüğü üzere 1840 yılından sonrasına dair bilgi vermemiştir. Dolayısıyla söz konusu veriler, Bereketli Madeni'nin faaliyette olduğu tarihlerdeki toplam gümüş miktarını yansıtmamaktadır. Verilen miktarlar da yıllara göre bir düzende olmamıştır. Konuya dair arşiv belgelerinin tasnif edilmesi ile beraber bu eksikliğin giderileceği ve madendeki toplam gümüş üretim miktarının bu eksikliğin giderilmesi ile tamamlanacağı öngörülmektedir. 1801 ve 1811 yıllarında maden tatil edildiğinden bu yıllarda üretimde ciddi azalmalar olmuştur. Özellikle 1811 yılındaki madenin tatil edilmesi 1815 yılına kadar etki etmiş ve bu yıldan sonra üretime tekrar başlanmıştır. 1840 yılında da maden faaliyette olmadığından bu yıldan sonra üretimde düşüş görülmüştür. Belirtilen bu yılların haricinde de maden tatil edilmesine rağmen bu durum gümüş üretimini pek etkilememiştir.

4.3. Bakır (Nuhas)

Niğde'de bulunan madenlerden, nuhas olarak tabir edilen bakır cevheri de çıkarılmıştır. Bereketli Madeni'ne ilhak edilen Kozanoğlu ile Post Madeni bakır

cevherinin çıkarıldığı madenlerin başında gelmiştir (BOA, C.DRB, 64/3198).⁵⁸⁴ 1 Temmuz 1836 tarihli arşiv belgesinde Gümüşhane ve Bereketli Maden-i Hümâyûnlarından Darphâne-i Âmire'ye gönderilen bakır miktarları belirtilmiş ise de belgenin içeriğinde Bereketli Madeni'ne ait bakır miktarlarına rastlanılmamıştır. Bu cevherler Macar maden mühendisi Polin'in maiyetindeki madenciler tarafından çıkarılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1222/11).⁵⁸⁵ Arşiv belgelerine göre şimdilik Niğde bölgesindeki madenlere ait bakır cevheri üretim miktarlarına dair bir bilgi tespit edilemese de 22 Kasım 1780 tarihinde bölgede senelik 1.200 kuruş değerindeki bakırdan (BOA, C.DRB, 64/3198)⁵⁸⁶ ve 10 Ocak 1820 tarihinde Anadolu'daki güherçilenin kantar cinsinden 27,5 kantar (1.552 kg) bakıra tekabül ettiğinden bahsedilmiştir. Bu bilginin haricinde bölgedeki bakır madenlerine ve miktarlarına ait arşiv belgelerinde henüz bir bilgi bulunamamıştır (BOA, C.DRB, 28/1382).⁵⁸⁷

4.4. Kurşun

Gerek askeri maksatla gerek sivil hayatta birçok kullanım alanına sahip olan kurşunun üretimi Osmanlı Devleti'nin hemen her madeninde yapılabilmekteydi. Kurşun cevheri, özellikle ordunun ihtiyaç duyduğu hammadde kaynağı olması sebebiyle ayrı bir önem arz etmiştir. Bundan dolayı üretiminde sürekliliğin sağlanması beklenen bir maden olmuştur. Bereketli Madeni, kurşun cevherinin üretimi açısından oldukça verimliydi. Bölgede sadece Bereketli Madeni'nden değil etraftaki irili ufaklı madenlerden de kurşun cevheri çıkarılmıştır. Bu açıdan Kozanoğlu Madeni bu duruma örnek gösterilebilir (BOA, C.DRB, 64/3198).⁵⁸⁸ Cevherin nakli için bazı aşiretlerle bir senet yapılmış ve bu senet karşılığında nakil ücretleri tahsis edilerek cevherler iskelelere intikal ettirilmiştir. Daha sonra bu cevherlerin nakledilen iskele üzerinden şahıslara ait olan gemilerle merkeze gönderilmesi sağlanmıştır. Gemilerle yapılan nakillerde cevherler kıyıya değeri üzerinden hesaplanmıştır. Bunun yanında cevherin kaç parçadan teşekkül ettiği bilgisi de verilmiştir.

⁵⁸⁴ Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 28/1382 (H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler).

⁵⁸⁵ H. 16 Ra 1252 tarihli belge.

⁵⁸⁶ H. 25 Z 1194 tarihli belge.

⁵⁸⁷ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

⁵⁸⁸ H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780 tarihli belge.

Bereketli Madeni’nden çıkarılan kurşun cevheri buradaki fırınlarda ısıtılarak cevher toz, toprak ve çakıldan ayrıştırılıp saf hale getirilmiş ve elde edilen bu saf cevher kıyye değeri üzerinden hesaplanarak merkeze gönderilmiştir. Örneğin, 22 Haziran 1780 tarihinde Bereketli Madeni’nde kurşun cevheri için tabh olunan iki fırından 1.440 kıyye (1.846 kg) kurşun elde edilerek muhafaza edilmiştir. Daha sonra bu kurşunların saf hali kıyye değeri üzerinden İstanbul’a gönderilmiştir (BOA, C.DRB, 5/242).⁵⁸⁹

Kurşun cevherinin birçok kullanım alanı olmasından dolayı bu cevherin bazı zamanlarda acilen temin edilmesi gerekmiştir. Belirtildiği üzere askeri maksatlı kullanım bunlardan birini teşkil etmiştir. Örneğin 1784 yılının farklı aylarında Bereketli Madeni’nde üretilen kurşunun acilen Cebehâne-i Âmire’ye nakledilmesi emredilmiştir. Nakledilen kurşun cevheri sermaye olarak da kullanılmış ve Darphâne-i Âmire’nin yararına olarak satımı yapılmıştır. Bu sermayeden madende kullanmak üzere maden emini de önemli ölçüde yararlanmıştır. 1784 yılında Bozkır ve Bereketli Madeni eminine sermaye akçesi olarak kurşunun bedeli verilmiştir. Ancak bu durumun sürekli hale gelmesi bu sefer Darphâne-i Âmire’nin sermaye ve kurşun cevheri bulmasında sıkıntı çekmesine sebep olmuştur. Bu olumsuzluğu gidermek maksadıyla tahrir ettirilen kurşun cevherinin sermaye akçesinin devlet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. 1784 yılında seferiye ve ser-asker takımlarında kullanılmak üzere acilen 4.500 kantar (254.020 kg) kurşuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç için Cebehâne-i Âmire’de 79 kantara (4.459 kg) yakın kurşunun olduğu belirtilmiş ve acilen istenen bu kurşunun Darphâne-i Âmire’den tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Buradan temin edilecek kurşunun fiyatına 13 pare değer biçilmiştir. Aynı zamanda Sidrekapsi Madeni’nden toplanan kurşunun kıyye değeri 21,5 akçeye tekabül etmiş ve bu durumda Cebehâne-i Âmire’nin ihtiyaç duyduğu kurşun miktarına ulaşamamıştır. Bundan dolayı devlet tarafından satılan Gümüşhane bakırının ve diğer kurşunların değeri olan 47.600 kuruşun ödenmesi istenmiştir. Bereketli ve Bozkır madenlerinden gönderilecek olan 4.500 kantar kurşunla beraber bazı sınır boylarına gönderilmek için 300 kantar (16.934 kg) kurşuna ihtiyaç duyulmuştur. 1784 yılında acil ihtiyaç duyulan kurşunun kantar değeri üzerinden hesabı yapılmış ve toplamda 68.640 kantara (3.874.659 kg) ulaşılmıştır. Baş muhasebe tarafından, sefer mühimmatı ve sınır boylarına gönderilmek üzere ne kadar kurşunun olduğu,

⁵⁸⁹ H. 19 C 1194 tarihli belge.

Darphâne-i Âmire tarafından veya taşra mahallerden Cebelhâne-i Mamure'ye kurşun satıldığında ne kadar fiyat üzerinden satıldığı ve seferîye için ne kadar kantar kurşuna ihtiyaç duyulduğunun muhasebesi yapılmıştır. Yapılan bu muhasebede kurşuna kıyye değeri üzerinden bir oran tayin edilerek; Cebelhâne-i Darphâne-i Âmire mukataası için kurşunun 1 kıyyesinin 13 pare olduğu, Cebelhâne-i Sidrekapsi Madeni'nde kurşunun 1 kıyyesinin 21 pare olduğu ve Darphâne-i Âmire'de işlenmemiş kurşunun 79 kantar (4.459 kg) olduğu belirlenmiştir. Kurşuna değer biçilmesi açısından zikredilen farklılıklar değerlendirmeye alınmış ve hangi oranda değer biçileceğine karar verilmiştir. Söz konusu kurşun miktar olarak seferîye için 4.000 kantar ve ser asker için 500 kantar olup toplamda 4.500 kantara (254.020 kg) ihtiyaç duyulduğu belirtilerek bu oranda kurşunun değeri tayin edilmiştir (BOA, C.DRB, 60/2973).⁵⁹⁰

4 Mart 1786 tarihli arşiv belgesine göre Niğde sancağı Bereketli Madeni'nde 429 kantar 12 batman 2 kıyye (26.792 kg) kurşun üretilmiştir. Bu miktarların bir senelik mi yoksa belirli bir döneme mi ait olduğu söz konusu belgede belirtilmemiştir. Belgede sadece zikredilen miktardaki kurşunun Tarsus İskeleyi'ne nakledilmesi üzerinde durulmuştur (BOA, C.DRB, 64/3179).⁵⁹¹ Daha önce belirtildiği üzere 1799 yılında Aladağ'da yeni ortaya çıkan gümüş madeninin yanı sıra kurşun da elde edilmiştir. Burada işlenen kurşunun 20.000 kıyyesi (25.640 kg) cami inşasında kullanılmak üzere bir vakfa gönderilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).⁵⁹² Belirtilen yılda Aladağ'da yeni ortaya çıkarılan mağaralardan 40.000 kıyye (51.280 kg) kurşun elde edilmiştir (BOA, C.DRB, 44/2178).⁵⁹³

26 Mart 1802 tarihinde Bereketli Madeni civarında olan Yahyalı kazasında ve Çamardı kazası bölgesinde olan Delikli Taş ile Yazı Pınarı isimli mahallerde müceddeden keşfedilen madenlerde kurşun ve gümüş üretimi yapılmıştır. Burada cevherlerin bir defalığına numune maksadıyla üretimi yapılmış ve her bir fırından 1.000 kıyye (1.282 kg) kurşun elde edilmiştir. Delikli Taş Madeni'nin her bir fırınından 800 kıyyeden (1.025 kg) fazla, Yazı Pınarı Madeni'nin her bir fırınından da

⁵⁹⁰ H. 27 Z 1198/M. 11 Kasım 1784 tarihli belge.

⁵⁹¹ H. 3 Ca 1200 tarihli belge.

⁵⁹² H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

⁵⁹³ H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

1.300 kıyye (1.666 kg) kurşun üretimi yapılmıştır. Dolayısıyla buradaki madenler kurşun üretimi açısından oldukça verimli olmuştur (BOA, C.DRB, 15/729).⁵⁹⁴

1810 yılında yapılan maden emini atamasında Bereketli Madeni'nin mezkûr yıla ait kurşun üretiminin 110.000 kıyye (141.020 kg) olduğu belirtilmiştir. Bu atamada maden emninlerinin madeni gereği gibi imal ve idare ettiği takdirde üretimin iki katına çıkacağı zikredilmiştir. Bundan dolayı maden emninlerinin atanmasında bu konuya dair talimatlar verilmiş ve bu talimatlar atanma şartlarında belirtilmiştir (BOA, C.DRB, 42/2065).⁵⁹⁵ 8 Eylül 1812 tarihli arşiv belgesinde ise Ergani, Bereketli, Bozkır, Gümüş ve Balya madenlerinde üretimi yapılan bakır ve kurşun cevherlerinin ne kadar miktarının Darphâne'ye teslim edildiği konusunda bilgi verilmiştir. Buna göre Bereketli Madeni'nden sadece kurşun cevheri gönderilmiş ve bu miktar 161.746 kıyye (207.358 kg) olarak ifade edilmiştir. Darphâne-i Âmire'ye Bereketli, Balya, Bozkır ve Gümüş madenleri kurşun, Ergani Madeni ise bakır teslim etmiştir (BOA, TS.MA.e, 4/82).⁵⁹⁶

Tam bir tarihi olmayan belgede, 1815 yılında Bereketli Maden-i Hümâyûn'u kurşun üretiminin 39.344 kıyye (50.439 kg) olduğu zikredilmiştir. Söz konusu bu miktar kurşun, acil istendiğinden dolayı kantar cinsinden hesaplanarak sevk edilmiştir. Sevk edilen bu miktar kurşunun yanında bir miktar kurşunun da mahzenlerde olduğu izah edilmiştir. Ancak mahzenlerde bulundurulanan kurşunun miktarı hakkında bilgi verilmemiştir (BOA, C.DRB, 28/1395). 1816 yılında 160.000 kıyye (205.120 kg) kurşun elde edilmiş ve bu miktar Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir (BOA, C.DRB, 65/3217).⁵⁹⁷ 1817 yılında Bereketli Madeni'nin bir yıllık kurşun üretiminde 160.000 kıyye taahhüdü verilmiştir. Daha önce üretimi yapılarak sevk edilen kurşun miktarları göz önüne alındığında bu denli yüksek miktardaki kurşun üretiminin taahhüt edilmesi Bereketli Madeni'nin oldukça verimli kurşun cevherine sahip olduğunu gösterir. Taahhüt edilen bu miktar kurşun yine Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir (BOA, C.DRB, 16/774).⁵⁹⁸ 27 Aralık 1817 tarihli arşiv belgesine göre Darphâne-i Amîre acil kurşun cevherine ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyaç Bereketli Madeni mahzenlerinde bulunan kurşunlardan tedarik edilmiştir.

⁵⁹⁴ H. 22 Za 1216 tarihli belge.

⁵⁹⁵ H. 17 L 1225/M. 15 Kasım 1810 tarihli belge.

⁵⁹⁶ H. 1 N 1227 tarihli belge.

⁵⁹⁷ H. 21 Za 1231/13 Ekim 1816 tarihli belge.

⁵⁹⁸ H. 17 Ra 1233/M. 25 Ocak 1818 tarihli belge.

Mahzenlerde bulunan kurşunun ise 1816 yılına ait olduğu vurgulanmıştır. Bu kurşunların acil ve seri bir şekilde İzmit İskelesi'ne nakledilmesi için Bozok sancağı civarında iskân eden *Boynu İncelü* aşiretine nakil ücretleri verilerek görevlendirilmiştir. Mahzenlerde bulunan 70.000 kıyye (89.740 kg) kurşunun düzenlenecek bir senet ile ücretinin verilerek nakledilmesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 55/2708).⁵⁹⁹

1823 yılına mahsuben Bereketli Madeni'nde imal edilen kurşun, İzmit İskelesi'nden Darphâne-i Âmîre'ye gönderilmek üzere *Pîroğlu aşireti* vasıtasıyla nakledilmiştir. Bu aşiret ile nakil ücreti konusunda senet yapılmıştır. Buna göre mezkûr aşiret mensupları başta olmak üzere muhtelif aşiret mensuplarının da iştiraki ile toplamda 296 kişi tarafından 175.117 kıyye (224.499 kg) ile 3.920 parça kurşun gönderilmiştir. Bunun için 759 senet yapılmış ve bu senetler 16 Mayıs 1824 tarihinde teslim edilmiştir (BOA, HH.d, 19317).⁶⁰⁰ Yine 1823 yılı içerisinde Pîroğlu aşireti mensubu 412 kişi tarafından İzmit İskelesi'nden Darphâne-i Âmîre'ye toplamda 927 senet ile 4.421 parça ve 175.097 kıyye (224.474 kg) kurşun gönderilmiştir (BOA, HH.d, 20652).⁶⁰¹

5 Kasım 1823 tarihli arşiv belgesine göre Bereketli Madeni'nden 1821 yılına ait Darphâne-i Âmîre'ye gönderilen kurşun miktarı, 145.035 kıyyedir (185.934 kg). Bu kurşunun 180 kıyyesi bir kantara tekabül etmek suretiyle gönderilmiştir. 805,5 kantar (45.469 kg) 45 kıyye paresi de kayıtlı fiyat olan 35 kuruştan gönderilmiştir. Gönderilen kurşunun değeri böylece 28.201 kuruşa denk gelmiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/1).⁶⁰² 19 Aralık 1826 tarihinde, Bereketli Madeni'nde 1825 yılında üretilen 5.421 parça 175.108 kıyye (224.488 kg) kurşun Darphâne-i Âmîre'ye gönderilmek üzere 924 senet ile *Boynu İncelü* aşiretine mensup 426 kişi tarafından İzmit İskelesi'ne nakledilmiştir (BOA, HH.d, 19320).⁶⁰³

26 Mayıs 1827 tarihli arşiv belgesinde Bereketli Maden-i Hümâyûnu ve sair madenlerden Darphâne-i Âmîre mahzenlerine⁶⁰⁴ gönderilen kurşun miktarları

⁵⁹⁹ H. 17 S 1233 tarihli belge.

⁶⁰⁰ H. 17 N 1239 tarihli belge.

⁶⁰¹ H. 22 B 1240/M. 12 Mart 1825 tarihli belge.

⁶⁰² H. 1 Ra 1239 tarihli belge.

⁶⁰³ H. 19 Ca 1242 tarihli belge.

⁶⁰⁴ Devletin çeşitli yerlerinde özellikle İstanbul'da birçok mahzen bulunmuştur. Mesela Tophâne-i Âmîre'ye ait mahzen ve ambarlar da olmuştur. İstanbul başta olmak üzere taşralardaki kalelerde bulunan tüm bu ambar ve mahzenlerin idaresi topçubaşılardan sorumluluğuna bırakılmıştır. Bunlar

verilmiştir. Bu kurşunların *Rami Çiftliği* civarında inşa edilen süvari kışlasının odalarında, bahçelerin duvar taşlarında ve bu yerin ihtiyacında kullanılacağı beyan edilmiştir. Söz konusu belgede Bereketli Madeni'nin yanı sıra Bozkır ve Balya madenlerinden gönderilen kurşun miktarları da verilmiştir. Kurşun cevherinin yanında bakır cevheri de gönderilmiştir. Bu cevherler Tophâne-i Âmire, Baruthâne-i Âmire ve Tersâne-i Âmire kurumlarının ihtiyaçları için de tedarik edilmiştir. Ancak arşiv belgesinde cevher miktarlarının hangi madenden gönderildiği tam olarak belirtilmemiş ve sadece Bereketli Madeni'nin kastedildiği cevher miktarları burada sunulmuştur. Buna göre Bereketli Madeni'nden 6.000 kıyye (7.692 kg) kurşun gönderilmiştir. Tophâne-i Âmire'de inşa edilecek yerler için önce 9.872 kıyye (12.655 kg) daha sonra 4.446 kıyye (5.699 kg) kurşun gönderilmiştir. Söz konusu belgenin 27 Aralık 1826 tarihli sayfasında Bereketli Madeni'nin 1824 yılına ait hasılatının Feriz Reîs'in gemisiyle gönderildiği belirtilmiştir. Gönderilen bu kurşunun miktarı 1.160 kıyye (1.487 kg) 2.079 parçadır. 1824 yılına ait hasılatın gemilerle merkeze gönderilen cevher miktarları da verilmiştir. Buna göre; Çınaroğlu Hasan Reîs tarafından 1.306 kıyye (1.674 kg), Taşkınoğlu Osman Reîs gemisinden önce 2.178 kıyye (2.792 kg), sonra 1.569 kıyye (2.011 kg), Feneroğlu Salih Reîs gemisinden 2.020 kıyye (2.589 kg), Ali Reîs gemisinden önce 2.896 kıyye (3.712 kg), sonra 2.591 kıyye (3.321 kg), Hisaroğlu Hasan Reîs gemisinden önce 2.161 kıyye (2.770 kg), sonra 3.150 kıyye (4.038 kg), Zai Reîs gemisinden 1.018 kıyye (1.305 kg), Sapancalıoğlu Mehmed Reîs gemisinden 1.509 kıyye (1.934 kg), Şili İbrahim Reîs gemisinden 524 kıyye (671 kg), Çınaroğlu Hasan Reîs gemisinden 1.230 kıyye (1.576 kg) ve 1825 yılında Taşkınoğlu Osman Reîs gemisinden 2.028 kıyye (2.599 kg) kurşun nakledilmiştir. Neticede 1824 yılında 23.312 kıyye (29.885 kg) kurşun merkeze nakledilmiştir (BOA, HH.d, 23504).⁶⁰⁵

8 Mayıs 1827 tarihinde ise 535 kişi tarafından toplamda 1.083 senet ile 4.949 parça 191.873 kıyye (245.981 kg) kurşun merkeze gönderilmiştir. Buna ilaveten 14 Mayıs 1827 tarihinde 75 kişi tarafından 3.436 parça 129.754 kıyye (166.344 kg) kurşun daha nakledilmiştir (BOA, HH.d, 19318).⁶⁰⁶ 11 Eylül 1827 tarihli arşiv belgesinde Bereketli Madeni'nin 1824 yılına ait 404 kişi tarafından 927 senet ile

buradaki tüm malzemeleri Sadrazama bildirerek onun işaret ettiği yerlerden bu malzemeleri temin etmiştir. Bkz. Tunç, *a.g.e.*, s. 29.

⁶⁰⁵ H. 29 L 1242 tarihli belge.

⁶⁰⁶ H. 2 Z 1242/M. 27 Haziran 1827 tarihli belge.

4.719 parça 175.183 kıyye (224.584 kg) kurşunun elde edilerek gönderildiği zikredilmiştir (BOA, HH.d, 19319).⁶⁰⁷

28 Eylül 1828 tarihinde yazılan ferman gereğince Bereketli Madeni'nin 1830 ve 1831 yıllarına ait olan ve maden emini Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından Halil Bey'in üretiminden fazla kalan 70.900 kıyye (90.893 kg) kurşunun *Boynu İncelü* aşireti vasıtasıyla İzmit İskelesi'ne nakledileceği belirtilmiştir. Bu miktar kurşunun 1828 yılına ait üretim mi olduğuna dair söz konusu belgede bir bilgi verilmemiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/5).⁶⁰⁸ 27 Nisan 1836 tarihli arşiv belgesinde Gümüşhane ve Bereketli Maden-i Hümâyûnlarının Darphâne-i Âmire'ye teslim edilen kurşun cevheri miktarları verilmiştir. Buna göre Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun 1834 yılı üretiminden Darphâne-i Âmire'ye teslim edilen kurşun cevheri miktarı 175.000 kıyyedir (224.350 kg). Söz konusu cevher *Boynu İncelü* aşireti tarafından İzmit İskelesi'ne nakledilmiştir. Bu kurşunların her bir kantarı 35 kuruştan hesaplanmış ve 34.028 kuruş nakil ücretiyle Darphâne mahzenlerine teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1222/7).⁶⁰⁹ 8 Mayıs 1836 tarihli belgede ise yine 1834 yılına ait kurşunun üretim miktarı verilmiştir. Buna göre bir yük 75.000 kıyye (96.150 kg) kurşunun her bir kantarı 10 pareye tekabül etmiştir. 994 kuruş 10 pare navlun sefine bedelinin de Darphâne-i Âmire'den ödenmesi istenmiştir (BOA, TS.MA.e, 1267/9).⁶¹⁰ 25 Temmuz 1838 tarihli belgede 1835-1836 yılları üretiminden olan 2 yük 38.000 kıyye (48.716 kg) kurşun *Boynu İncelü* aşireti tarafından İzmit İskelesi'ne nakledilmiştir. Nakledilen bu miktar kurşunun nakil ücretlerinin Darphâne-i Âmire tarafından ödenmesi talep edilmiştir. Bahsi geçen yıllarda nakledilen toplam kurşun miktarı 46.277 kuruş olup her bir kantarı 35 kuruş olmak üzere belirtilen miktarın Darphâne'den ödenmesi arz edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/6).⁶¹¹ 12 Nisan 1838 tarihli belgede ise 1836 yılı üretiminden 175.000 kıyye kurşun *Boynu İncelü* aşireti tarafından İzmit İskelesi'ne buradan da gemilerle merkeze ulaştırılmıştır. Nakli yapılan bu miktar kurşunun navlun gemisi değeri olan 994 kuruş 10 pare, Ceyb-i Hümâyûn hazinesinden karşılanmıştır. 7 Ağustos 1838 tarihli belgede 63.000 kıyye (80.766 kg) kurşunun navlun gemi ücreti 357,5 kuruşun yine Ceyb-i Hümâyûn hazinesinden verilmesi

⁶⁰⁷ H. 19 S 1243 tarihli belge.

⁶⁰⁸ H. 18 Ra 1244 tarihli belge.

⁶⁰⁹ H. 10 M 1252 tarihli belge.

⁶¹⁰ H. 21 M 1252 tarihli belge.

⁶¹¹ H. 3 Ca 1254 tarihli belge.

zikredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1320/38).⁶¹² 25 Mart 1839 tarihli belgede maden emini İsmail Ağa döneminde 1836 yılından 1839 yılına kadar madende üretilen kurşun yine *Boynu İncelü* aşireti tarafından merkeze nakledilmiştir. Kurşunun 44.000 kıyyelik (56.408 kg) fiyatı olan 23.900 kuruşun merkezden ödenmesi talep edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1231/58).⁶¹³ 16 Nisan 1841 tarihli arşiv belgesine göre 80.000 kıyye (102.560 kg) kurşun (BOA, TS.MA.e, 1216/19)⁶¹⁴ ve 8 Mayıs 1842 tarihinde 50.000 kıyye (64.100 kg) kurşun *Boynu İncelü* aşireti tarafından İzmit İskeleyi'ne teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1223/1).⁶¹⁵ 1842 yılında ayrıca madenin üretiminden 700 parça 21.900 kıyye (28.075 kg) kurşun Darphâne-i Âmire mahzenlerine ulaştırılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1215/11).⁶¹⁶

7 Ağustos 1844 tarihli arşiv belgesinde, *Boynu İncelü* aşireti tarafından develerle İzmit İskeleyi'ne taşınan kurşunun oradan Yalıköşkü mahzenlerine nakli, kurşunun miktarı, bunları nakleden gemilerin, kaptanların ve bu nakil için yapılan ödemelerin bilgisi verilmiştir. Buna göre; Süvarioğlu Ali 500 parça 14.974 kıyye (19.196 kg), Süvari Hacıoğlu 502 parça 15.144 kıyye (19.414 kg), Süvari Emin Kapucu 700 parça 19.903 kıyye (25.515 kg), Süvari Halil Kapıcı 648 parça 17.518 kıyye (22.458 kg), Süvari Ali 571 parça 26 küfe 17.636 kıyye (22.609 kg), ismi zikredilmeyen kişi 445 parça 12.693 kıyye (16.272 kg) kurşunu nakletmiştir. Nakledilen toplam miktar 3.366 parça 26 küfe ve 97.868 kıyyedir (125.466 kg). Bu kurşunların Tersâne-i Âmire'ye gönderilmesi planlanmıştır. Nakli yapacak deniz aracının vapur ve Koter-i Hümayûn⁶¹⁷ gemileri olduğu zikredilmiştir. Nakli yapılan kurşun cevherine ilave olarak sonradan 449 parça 12.992 kıyye (16.655 kg), 500 parça 15.384 kıyye (19.722 kg), 500 parça 15.358 kıyye (19.688), 700 parça 19.820 kıyye (25.409 kg), 650 parça 17.750 kıyye (22.755 kg) ve 571 pare 26 küfe 18.044 kıyye (23.132 kg) kurşun daha teslim edilmiştir. Bu naklin toplam miktarı ise 2.799 parça 99.348 kıyye (127.364 kg) 571 pare ve 26 küfedir. Sonuç olarak zikredilen

⁶¹² H. 16 Ca 1254 tarihli belge.

⁶¹³ H. 9 M 1255 tarihli belge.

⁶¹⁴ H. 23 S 1257 tarihli belge.

⁶¹⁵ H. 27 Ra 1258 tarihli belge.

⁶¹⁶ H. 22 Za 1260/M. 3 Aralık 1844 tarihli belge.

⁶¹⁷ Kotra da denilmektedir. Genellikle tek direkli, ince gövdeli, hafif spor yelkenlisi anlamındadır. Bu tanıma göre yukarıdaki terimle Tersâne-i Âmire'ye ait olan vapur ve yelkenli gemileri kastedilmiştir. Bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 698.

tarihte toplam 197.216 kıyye (252.830 kg) 6.165 parça kurşun gönderilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1213/10).⁶¹⁸

3 Aralık 1844 tarihli belgeye göre, Bereketli Madeni'nden İzmit İskelesi'ne nakledilen 22.148,5 kıyye (28.394 kg) kurşun Mesir-i Bahr-i Vapur-u Hümâyûnu tarafından Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir. 4 Ocak 1848 tarihli belgeye göre ise 1846 yılına ait üretimi yapılan 152.665 kıyye 5.167 kantar (487.387 kg) kurşun *Boynu İncelü* aşiretine mensup 208 kişi tarafından İzmit İskelesi'ne taşınmıştır. Maden müdürü vasıtasıyla da kurşunun ilgili kuruma teslim edildiği belirtilmiştir (BOA, HH.d, 11736).⁶¹⁹ 14 Haziran 1853 tarihli arşiv belgesinde de daha önce İzmit İskelesi'ne gönderilen kurşunun fazla miktarda olduğu ve bu kurşunun Hazine-i Hassa-yı Şahâne tarafına gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun için gerekli gemilerin tedarik edilmesine ihtiyaç duyularak İzmit kaimmakamlığına ve Tersâne-i Âmire'ye bu konu hakkında yazı yazılmıştır (BOA, C.DRB, 13/603).⁶²⁰ 8 Ağustos 1853 tarihli arşiv belgesinde daha önce de değinildiği üzere İzmit'e giden kurşunların Yalı Köşkü mahzenlerinde depolandığı belirtilmiştir. Bu iş için Maliye Hazine-i Celîlesi'nden birer pare navlun ücreti ödenmiştir. Daha sonra bu ücrete zam yapılarak ikişer pareye çıkartılmıştır (BOA, İ.MVL, 282/11090).⁶²¹

22 Şubat 1855 tarihinde Bereketli Madeni işçileri, Bulgar Madeni yakınında hafriye yaparken cevher bulmuşlardır. Bu yerden 120 fırın cevher üretiminin yapılacağı öngörülerek bunun için 2 adet fırının inşa edilmesine ihtiyaç duyulmuş ve bu fırınların bölgede bulunan Koçak yaylasında inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bulunan kurşun cevherinin numunesine göre 1.000 kıyyeden (1.282 kg) 2.000 kıyyeye (2.564 kg) kadar üretimin yapılması planlanmıştır. Buradaki her bir kıyye kurşun ikişer dirhem saf gümüşe tekabül etmiştir (BOA, HH.THR, 1253/34).⁶²² Üretimin yanında cevherin korunmasına yönelik gerekli önlemler devlet nezdinde alınmaya çalışılmıştır. Özellikle Bereketli Madeni'nde yüksek verime sahip olan kurşunun korunması önemli bir hususu teşkil etmiştir. 27 Ocak 1859 tarihli arşiv belgesinde belirtildiği üzere Köstendil'de bulunan Kratova Madeni, Akdağ ve Bereketli Maden-i Hümâyûnları kurşunlarının kendi mevkilerinde satılması

⁶¹⁸ H. 22 B 1260 tarihli belge.

⁶¹⁹ H. 27 B 1264 tarihli belge.

⁶²⁰ H. 7 N 1269 tarihli belge.

⁶²¹ H. 3 Za 1269 tarihli belge.

⁶²² H. 4 C 1271 tarihli belge.

istenmiştir. Söz konusu belgede özellikle Akdağ ve Bereketli madenleri bölgesinin eşkıya yatağı olduğu belirtilmiş ve bundan dolayı buradaki kurşun cevherlerinin olduğu yerde satılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Bu durum her ne kadar cevherin korunmasına yönelik bir tedbir şeklinde düşünülmüşse de cevherin olduğu mahalde satılmasına etki eden sebeplerler arasında nakliye ücretinin fazla olması da gelmiştir (BOA, HH.THR, 1253/46).⁶²³

23 Mart 1862 tarihinde Bereketli Madeni'nin kurşun üretim miktarının yanında Bulgar Dağı Madeni'nin kurşun üretim bilgileri de verilmiştir. Bulgar Dağı Madeni'nde 4.408 kıyye (5.651 kg) sîmli kurşun ile 1.436 kıyye (1.840 kg) mürdeseng⁶²⁴ üretimi elde edilmiştir. Bereketli Madeni'nde ise 4.420 kıyye (5.666 kg) kurşun üretilmiş ve bu kurşun cevheri muhafaza edilmiştir. Bu cevherler Hazine-i Hassa'ya ait olduğundan dolayı cevherler Bulgar Dağı Madeni'nde toplanmış ve buradan Hazine-i Hassa'ya gönderilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/41).⁶²⁵

Kurşun, Post Madeni'nde de üretilmiştir. Post Madeni müdürü tarafından üretimi gerçekleştirilen kurşunun nakli için ücreti mukabilinde aşiretler görevlendirilmiştir. Maden ağası tarafından bu aşiretlerle bir senet yapılmış ve bu senede göre nakil işlemi gerçekleştirilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁶²⁶ Arşiv belgelerinden tespit edildiği üzere Bereketli Madeni'nde yıllara göre üretimi yapılan kurşun cevherini belirten tablo aşağıda sunulmuştur.

Tarih	Miktar	Kg Karşılığı
22 Haziran 1780	1.440 Kıyye	1.846 kg
30 Aralık 1785	429 Kantar 12 Batman 2 Kıyye	24.218 kg
1799	40.000 Kıyye	51.280 kg
26 Mart 1802	2.100 Kıyye	2.692 kg
1811	110.000 Kıyye	141.000 kg
8 Eylül 1812	161.746 Kıyye	207.358 kg
1815	39.344 Kıyye	50.439 kg
1817	160.000 Kıyye	205.120 kg
27 Aralık 1817	70.000 Kıyye	89.740 kg
1822	160.000 Kıyye	205.120 kg
1823	350.214 Kıyye	448.974 kg
5 Kasım 1823	145.035 Kıyye	185.934 kg

⁶²³ H. 22 C 1275 tarihli belge.

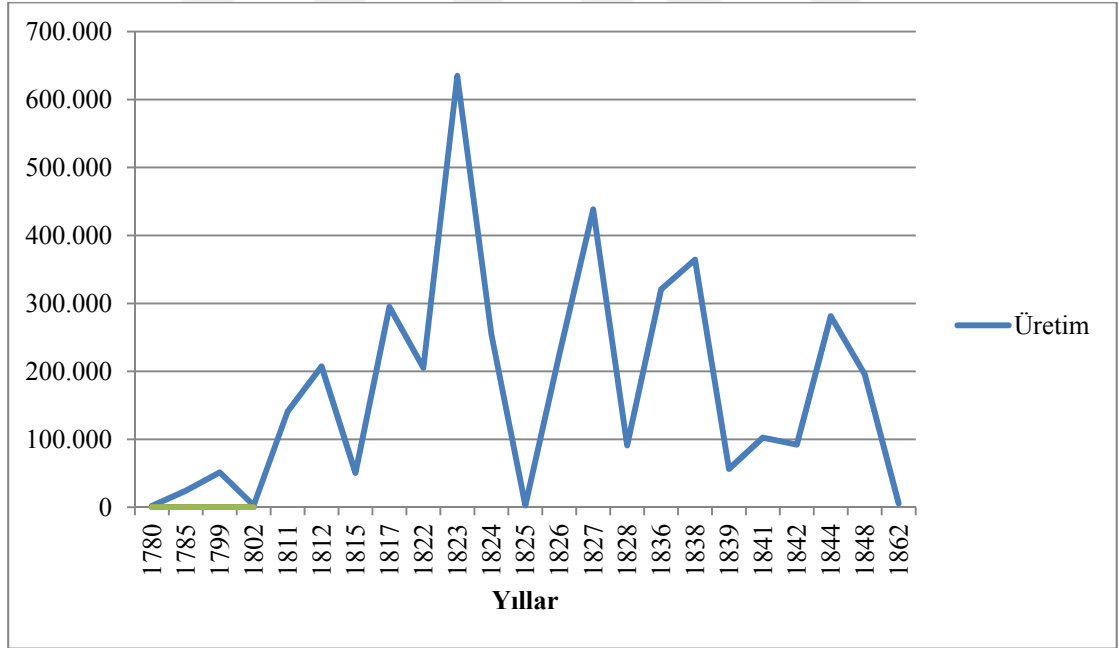
⁶²⁴ Doğal kurşun oksittir. Bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 882; Kurşun bileşimi içeren cevherlerin ayrıştırılmasında kullanılan doğal kurşun okside verilen isim tanımı da yapılmıştır. Bkz. Öcal, *a.g.t.*, s. 297.

⁶²⁵ H. 22 N 1278 tarihli belge.

⁶²⁶ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

1824	198.495 Kıyye	254.470 kg
1825	2.028 Kıyye	2.599 kg
19 Aralık 1826	175.108 Kıyye	224.488 kg
20 Şubat 1827	20.318 Kıyye	26.47 kg
8 Mayıs 1827	321.627 Kıyye	412.325 kg
28 Eylül 1828	70.900 Kıyye	90.893 kg
27 Nisan 1836	175.000 Kıyye	224.350 kg
8 Mayıs 1836	75.000 Kıyye	96.150 kg
25 Temmuz 1838	46.277 Kıyye	59.327 kg
12 Nisan 1838	175.000 Kıyye	224.350 kg
7 Ağustos 1838	63.000 Kıyye	80.766 kg
25 Mart 1839	44.000 Kıyye	56.408 kg
16 Nisan 1841	80.000 Kıyye	102.560 kg
8 Mayıs 1842	71.900 Kıyye	92.175 kg
7 Ağustos 1844	197.216 Kıyye	252.830 kg
3 Aralık 1844	22.148,5 Kıyye	28.394 kg
4 Ocak 1848	152.665 Kıyye 5.167 Kantar	195.716 kg
23 Mart 1862	4.420 Kıyye	5.666 kg
Toplam	3.134.983,5 Kıyye, 5.596 Kantar, 12 Batman	25.286.687.705 kg

Tablo 6. Yıllara Göre Bereketli Madeni’nden Darphâne-i Âmire’ye Gönderilen Kurşun Miktarı.

Grafik 2. 1780-1862 Yılları Arası Kurşun Üretim Miktarı (Kg).

Gümüş üretim miktarını belirten grafikte olduğu üzere bu grafikteki veriler de Bereketli Madeni’nin faaliyette olduğu tarih aralığının tamamını kapsamamaktadır. Bu olumsuz duruma rağmen madendeki kurşun cevheri üretiminin bir hayli fazla oluşu büyük önem arz etmekte ve dikkat çekmektedir. 1801 yılında madenin tatilde

olması üretimi tamamen durdurmuştur. 1802 yılında tekrar kurşun üretimine başlanmış hatta 1811 yılında madenin yine tatil edilmesi kurşun üretimini çok fazla etkilemeyerek kısa bir duraksama etkisi yaratmıştır. 1823 yılına kadar artış gösteren üretim, 1825 yılında sert bir düşüş yaşamış ve bu durumun nedenine dair belgelerde bir tespit bulunamamıştır. Bu yıldan sonra ise üretim miktarında artmalar ve azalmalar olmuştur. 1839 yılındaki düşüşün nedeni yine madenin tatil edilmesidir. Bu durum 1843 yılına kadar kurşun üretimine ciddi etki etmiştir. 1844 yılında üretimde önemli bir artış olmuşsa da bu yıldan sonra kurşun üretiminde ciddi oranda azalma meydana gelmiştir. 1853, 1855, 1859 yıllarında madenin yine tatilde olması üretimi azaltıcı sebep olmuş ve 1862’de yine madenin tatil edilmesi üretimi tamamen durdurmuştur. Kurşun üretimine dair 1862 yılından sonra bilgi elde edilememişse de 1881 ve 1893 yılında madenin tekrardan tatile girmesi üretimin yine azalması olarak değerlendirilebilir. Konuya dair arşiv belgelerinin tasnif edilerek araştırmacıların kullanımına sunulması ile beraber söz konusu grafikteki bilgilerin değişeceği şüphesizdir. Çünkü arşiv belgelerinden tespit edilen bu miktarlar, gümüş cevheri grafiğinde olduğu gibi belli bir sene düzeni içerisinde seyretmemiştir. Dolayısıyla kurşun cevheri açısından dikkat çeken Bereketli Madeni’ndeki üretimin daha fazla olduğu değerlendirilmekte ve Osmanlı Devleti’nin kurşun ihtiyacının temin edilmesinde büyük önem arz ettiği öngörülmektedir.

4.5. Demir

Demir madeni belli bir dönem Bereketli Madeni idaresine bağlanan Post Madeni’nden çıkarılmıştır. 1836 yılında Adana sancağı Sarıçam kazasında, Kozan ve Post mukataası dâhilinde demir madeni keşfedilmiştir. Keşfedilen bu madenin işletmeye değer nitelikte olduğunun tespit edilmesi ve işletilmesinin onaylanması için bir miktar numune İstanbul’a gönderilmiştir. Burada yapılan tetkikler neticesinde cevherin samakov demiri gibi “*melâmî a’lâ*” olduğundan bahsedilmiştir. Cevherin işletilmesi maksadıyla mahallinde toplam 6 adet samakov inşası için Tersâne-i Âmire’den irâde-i senîyye ile 30.000 kuruş alınmıştır. Öyleki Rumeli tarafında olan Samakovcuk’tan bir samakovda 24 saatte 200 kıyye (256 kg) demir üretilirken, Adana’da keşfedilen bu madenden bir samakovda 500 kıyyeden (641 kg) fazla demir üretimi yapılabilmektedir. Üstelik buradaki maden demirinin, diğer mahallerden sarf

edilerek imal edilen demirden daha âlâ, yumuşak⁶²⁷ ve hasılâtının da yüksek olduğu tahkik edilmiştir. Bundan dolayı, Post Madeni'nin işletilmesi amacıyla tahsis edilen 30.000 kuruş, Tophâne nazırı Mustafa Reşid Efendi vasıtasıyla samakov çukadarına ve Adana'ya gönderilmiştir. Cevherin işletilmesi için ihtiyaç duyulan demirci ustaları ve kürekler tedarik edilmiştir. Tedarik edilen bu personel ise Samakov'da bulunan samakovcu usta ve cevherci amelelerden İstanbul'a buradan da Adana'ya gönderilerek temin edilmiştir. Samakovcu nazırı el-Hac Yusuf Ağa tarafından 4 adet samakovcu ustası da tedarik edilerek Adana'ya gönderilmiştir. Bu ustaların münasip harcırahları ise Tersâne-i Âmire hazinesinden karşılanmıştır. Söz konusu personelin İstanbul'a geldiklerinde kendilerine demir madeni için *“Devlet-i Âlîyye'nin ehemmi umûrundan olduğu ve Adana'da müceddeden samakovların inşa edilmesi gerektiği...”* izahatında bulunulmuş ve yapacakları işin önemi belirtilmiştir. Yine demir madeni için arşiv vesikasında;

“temur maddesi Devlet-i Âlîyye'm umûr-ı cihâdiyye ve edâvat ceriyyesi a'zâm-ı levâzımın olub Hâzine-i Hümayûnu'm ve Top-hâne-i Âmire'mde levâzımat ihtibâlarının i'mâli zımnında icâblarının galî baha ile senede kilitlü temur i'mâline ihtiyaç hüsn iylediği...”

tabiri kullanılmıştır. Burada bulunan demir madeni için samakovdan senede 1.500 kantar (84.673 kg) demir cevheri vermek şartıyla Fersendioğlu İbrahim Ağa'ya işletme ihalesi verilmiştir. Başka bir samakovun inşa edilmesi için de dağdan kereste temin edilmeye çalışılmıştır. Ardından Fersendioğlunun hapse düşmesi ve sonrasında vefat etmesinden dolayı maden eminliğine kimse talip olmamıştır. Böylece buradaki samakovlar atıl vaziyette kalmıştır. Harap hale gelen madenler ile ustalar, Bereketli Madeni'ne götürülmüş ve madenler burada işlem görmüştür. Post'daki demir madenlerinin harap hale gelmesiyle beraber demirci ustaları yevmiyelerini alamaz hale gelmiş ve bu durumdan dolayı madenden firar etmişlerdir. Bu ustaların ürettikleri 2.343 kıyye (3.003 kg) demir ise Vezir Celal Paşa tarafından memur Mustafa Ağa'ya verilerek develerle İstanbul'a nakledilmiştir. Gayet verimli olduğu belirtilen Post Madeni demir cevherlerinden 2.060 kıyyelik (2.640 kg) cevherin işletilemediği

⁶²⁷ Bir madenin sağlamlığı veya sertliği, sert ve sivri bir cisim ile çizilirken gösterdiği mukavemete göre anlaşılır. Buna salâbet yani madenin sertliği veya yumuşaklığı denilir. Buna göre bir madenin ancak bir diğerine göre kıyaslanarak birbirinden daha sert veya daha yumuşak olduğu değerlendirilebilir. Bkz. Halil Edhem, *İlm-i Maadin ve Tabakatü'l-Arz*, İstanbul, 1307, s. 24.

durumlar da olmuştur. Nitekim değinildiği üzere burada inşa edilen bir samakovdan 500 kıyyeden fazla demir üretilmiştir.

Samakovların harap hale gelmesi ve demirci ustaları ile cevherci amelelerin firar etmesi İstanbul'a haber verilmiş ve buradan demirin cihat için önemini belirtmek maksadıyla “*temur maddesi Devlet-i Âlîyye'nin ehemmi umûruna olan avdet-i celb ve mühimmât-ı cihâdiyesinin...*” ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla sene başından itibaren belirli bir ücret ile usta ve amelelerin yeniden tedarik edilerek üretimin devam ettirilmesi talimatı verilmiştir. Çünkü üretimi yapılan demirler gerek Tersâne-i Âmire gerekse Tophâne-i Mamure'ye nakledilmekteydi. Madenin tekrar işletilmesi maksadıyla maden emniğine müteveffa Fersendioğlu'nun amcazadesi Fersendizade Seyyid Halil Ağa getirilmiştir. Halil Ağa, madendeki üretim için senede her bir kıyyeden 15 pare olmak üzere 2.000 İstanbul kantarı (112.898 kg) demir vereceğini beyan etmiştir. Hatta bölgedeki ahalinin de madende kullanılmasına müsaade edilirse senede 3-5.000 kantar kadar demir imal edileceği sözünü vermiştir. Bunun için Bereketli Madeni'nin de Post'da bulunan demir madenlerine ilhak edilmesini hem mezkûr demir madenlerinde hem de Bereketli Madeni'nde layıkıyla üretim sağlayacağını teklif etmiştir. Bu teklif şimdilik kabul edilmemiş ancak senelik 2.000 kantar taahhüdü onaylanmıştır. Bu taahhüdün yerine getirildiği takdirde ise Halil Ağa'nın diğer teklifinin değerlendirmeye alınacağı belirtilmiştir. Sonuç olarak Post Madeni'ndeki demir cevheri gerektiği şekilde işletilememiş ve devlet bu derece yüksek verime sahip madenden yeterli seviyede yararlanamamıştır. Nitekim İstanbul'da tetkik edilen numune örneğinde madenin yüksek verime sahip olduğu belirtilmiş ancak maden bu haliyle tekrar atıl vaziyette bırakılmıştır (BOA, C.DRB, 28/1382).⁶²⁸

4.6. Güherçile

Güherçile maddesi, barut yapımının hammedisini teşkil etmiş ve bundan dolayı özellikle harp sanayisi için büyük önem arz etmiştir. Bu madenin üretiminde Niğde bölgesi özellikle ön plana çıkmıştır. Bereketli Madeni'nin işletilmeye açılmasından daha evvel Niğde'de güherçile üretimi yapılmaktaydı. Bölgede üretimi yapılan güherçile, Bor Baruthânesi'nde de işlenmiştir. Burada 1630 yılından 1675

⁶²⁸ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

yılına kadar mamul hale getirilen güherçile cevherinin toplam üretim miktarı 724.992 kg bulmuştur (Gölçek, 2016; 75).

1630'lu yıllarda Bor Baruthânesi'nde her yıl 90.000 kıyye (115.380 kg) barut üretiminin yapıldığına değinilmiştir. 1636-1637 yıllarında Karaman eyaletindeki güherçilenin Bor Baruthânesi'ne nakliye masrafının 170.000 akçe olduğu zikredilmiştir. 1640 yılına kadar buradaki üretim miktarı 3.000 kantarı (169.347 kg) bulmuştur. 1644 yılında 1.818 kantar (102.624 kg) üretim ve 7.393 kantar (417.327 kg) stok bulunmaktaydı. 1645-1669 Osmanlı-Venedik savaşında Osmanlı filosuna Bor Baruthânesi'nden 6.968 kantar (393.336 kg) güherçile gönderilmiştir. Kasım 1687 ve Kasım 1688 tarih aralığında merkeze hemen hemen 1.573 kantar (88.794 kg) barut gönderilmiştir. Ayrıca Karaman güherçile kârhânelerini 1638-1639 yıllarında Niğde kadısı Kudretullah Efendi ile eyalet defterdarı Yakub Efendi yönetmiştir. Hatta Bor'da bulunan kârhâneği Yakub Efendi'nin girişimci ruhu sayesinde kendisinin kurduğu belirtilmiştir. Ancak verilen taahhütleri yerine getirmediğinden dolayı Yakub Efendi görevinden azledilmiş ve yerine Niğde sancağı merkezinde yaşayan ve daha önce Celbe sancağının mutasarrıfı olan Murad isimli kişi atanmıştır (Agoston, 2006; 149-192).

Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin işletilmeye açılmasıyla beraber madenlere bağlanan ahali güherçile üretiminde de istihdam edilmiştir. Bu açıdan Osmanlı Devleti, Niğde bölgesinden vergi almaktansa maden üretilmesini özellikle güherçile madeni üretilmesini teşvik etmiştir. Çünkü barut yapımında kullanılan güherçile madeni, harp sanayisinin ihtiyaç duyduğu en önemli hammaddelerden birini teşkil etmiş ve üretimde sürekliliğinin sağlanması önemli bir husus olmuştur. Dolayısıyla vergi alımından ziyade üretim hususu ön plana çıkmıştır. Bu üretimin teşvik edilmesi de vergi muafiyeti ile sağlanmıştır. Fakir durumdaki ahali için bu durum cazip gelmiş ve bu da güherçile üretiminin artmasını sağlamıştır. Devlet nezdinde vergi yerine güherçile üretiminin ön plana çıkmasındaki sebep ise Baruthâne-i Âmire kurumunun tüm iktisadi faaliyetinin ocaklık sistemine dayanması olmuştur. İhtiyaç duyulan hammaddeler böylece aracısız ilgili kuruma nakledilmiş finansman meselesi de böylece halledilmiştir. Avarız ve nüzul karşılığında güherçile alınması, Baruthâne-i Âmire'nin ilk kuruluş yıllarından itibaren uygulanmıştır. Bu sistem dâhilinde devamlı fayda sağlanan en önemli bölgenin ise Niğde olduğu belirtilmiştir. Niğde'de ocaklık tayin edilen bölgeler XVIII. yüzyıl boyunca mezkûr

vergiler karşılığında güherçile temin etmiştir. Niğde’de 1712 yılında 317,5 avarız hanesi bulunmaktaydı. Buralar hane başına 400 akçe avarız, 700 akçe nüzul bedeli vermekle mükellef olmuşlardır. Ek ödemeler ile beraber Niğde’den toplamda 440.640 akçe vergi toplanması planlanmıştır. Bu miktar nakit olarak değil güherçile olarak istenmiştir. Söz konusu vergiler karşılığında kıyyesi 40 akçeden 11.016 kıyye (14.122 kg) güherçile talep edilmiştir. Ancak Niğde ahalisi bazen güherçile vermek yerine verginin kendisini vermeyi talep etmişse de devlet bu duruma pek sıcak bakmamış ve güherçile verilmesini emretmiştir. Baruthâne-i Âmire’nin ihtiyaç duyduğu güherçile 1753 yılı için 30.000 kıyye (38.460 kg) değer ile en çok Niğde ve Güzelhisar’dan temin edilmiştir (Gölen, 2006; 107-153).

Niğde’de yeni ortaya çıkarılan ve Darphâne-i Âmire’nin imal ve idare edilmesini sağlayacağı Bereketli Madeni’nde çalıştırılmak üzere bölge ahalisi istihdam altına alınmıştır. Bölgedeki ahali, madene bağlanmakla beraber ödemekle yükümlü oldukları avarız ve bedel-i nüzul vergilerinden güherçile üretmek karşılığında muaf tutulmuşlardır. Böylece ahali her sene belirtilen miktarda güherçile üretmek maksadıyla İstanbul Baruthânesi ocaklığına bağlanmıştır. Ancak bu bağlanmanın belirtilen güherçilenin üretilmesi suretiyle gerçekleşeceği belirtilmiştir. Ahalinin avarız ve bedel-i nüzul malı ise maden emini marifetiyle tahsil edilerek Darphâne-i Âmire tarafından Hazine-i Âmire’ye veya İstanbul Baruthânesi ocaklığı nazırlarına teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Niğde sancağındaki kazaların, üç yüz yetmiş altışarın üçte biri oranındaki hane-i avarız ve nüzul vergileri karşılığında 11.798 kıyye (15.128,5 kg) güherçile-i halis vermek üzere İstanbul Baruthanesi ocaklığından sayılacağı izah edilmiştir. Bu miktarın her sene tahsil edilmesi için emir yazılarak defter tutulması ve bu kayıtların da mezkûr Baruthâne nazırına teslim edilmesi belirtilmiştir. Üretilen güherçile 1782 yılında hala İstanbul Baruthânesi nazırı olarak belirtilen Ahmed Efendi tarafına teslim edilmiştir. Böylece Çamardı kazasında kayıtlı olan beşer adet avarız ve nüzul hane güherçile-yi halis ocaklığına dâhil edilmiştir. Çamardı kazasının avarız ve nüzul hanesi hesap edilmiş ve bu miktar 59,5 kuruş 35 akçeye ulaşmıştır. Ardından mezkûr ahali hizmet yükümlülüğü altında belirtilen vergilerden muaf tutulmuştur.⁶²⁹

⁶²⁹ Çamardı kazasının avarız ve nüzul mukabilinde güherçile vererek İstanbul Baruthânesi ocaklığından sayılması amacıyla muhasebe yapılmıştır. Bkz. BOA, C.DRB, 65/3244 (H. 9 L 1195/M. 18 Eylül 1781).

Madene bağlanan bazı yerlerin ahalisi hane-i avarız ve bedel-i nüzulleri sebebiyle güherçile ocaklığından ref edilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).⁶³⁰ Nakledilen cevherin çoğunluğunun harp sanayisinde kullanıldığı Tersâne-i Âmire ve Tophâne kurumlarına Post Madeni'nden de güherçile gönderilmiştir. Nitekim Anadolu'da bulunan güherçilenin her bir kantarı 27,5'şar olarak zikredilmiştir. Bu maden çıkarıldığı yerden İstanbul'a nakledilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁶³¹ Kilisehisar karyesinde de üretimi yapılan güherçile, tahtadan yapılan geniş tekneler içinde su ile karıştırılarak daha sonra sudan arındırma işlemine yani süzmeye bırakılmıştır. Aktarılan su, kazanlarda kaynatılarak yoğun hale getirilmiştir. Böylece azot potasyum, mayının soğumasıyla güherçile billurlaşarak açığa çıkartılmıştır. Açığa çıkartılan güherçile ise toplanarak kurutulmuş ve sevkiyatı yapılmıştır. Önceleri güherçile madenini devletin sattığı ve daha sonra da bu satışın terk edildiği belirtilmiştir. Ancak savaşlarda özellikle I. Dünya Savaşı'nda duyulan ihtiyaç nedeniyle önemi tekrar artmış ve üretimine başlanmıştır. Ordu ihtiyacının dışında bazı avcılar da ihtiyaçları oranında güherçile üretimi yaptığı ifade edilmiştir. Güherçileye kal, üretiminin yapıldığı yerlere de kalhâne adı verilmiştir (Mehmed Hayri, 1994; 11).

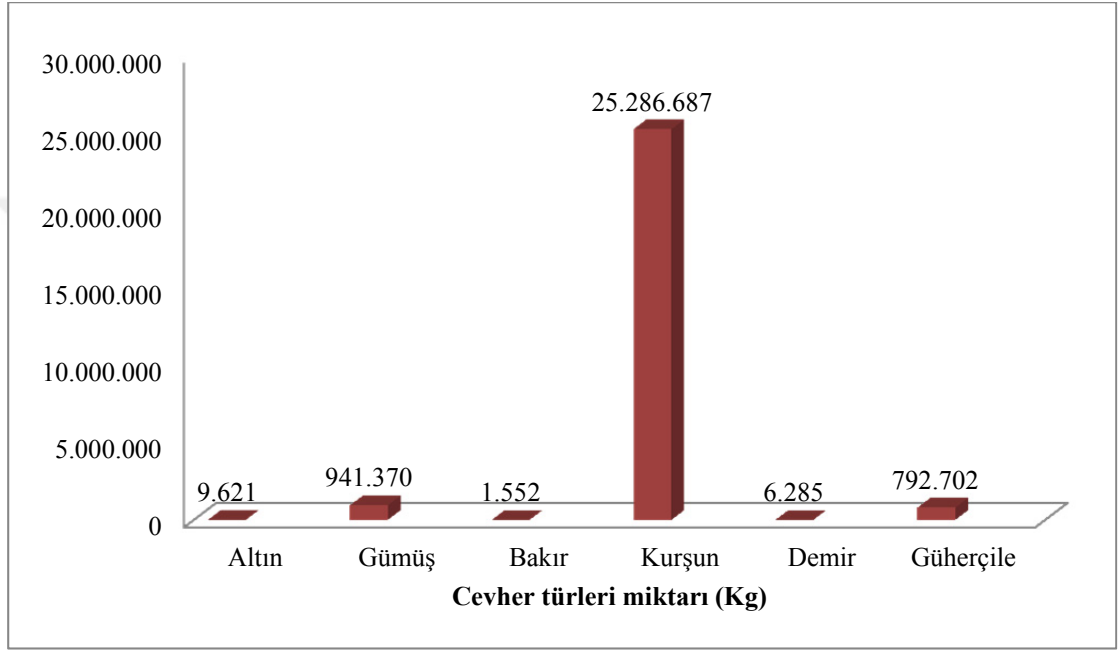
4.7. Kömür

Her ne kadar kömür madeninin Bereketli Madeni'ndeki üretimine dair arşiv belgelerindeki bilgiler kısıtlı kalsa da yapılan çalışmalarda XX. yüzyılın başlarında bu madenin Aladağ eteklerinde ortaya çıktığı ifade edilmiştir. 1912/1913 yılında Hacibeyli karyesinde bir kömür madeni işletilmiştir. Bu madeni Kayseri'de ikâmet eden askerî zümreden birisinin işlettiği belirtilse de daha sonra maden tabakasının üretim için araştırılması gerektiğinden dolayı terk edilmiştir. Buradaki kömürün soba ve borularını çabucak çürüttüğü ve odunun iki katı oranında ısı sağladığı ütü makinesinde denenerek test edilmiştir. Çıkan kömürün madenlerde yakacak olarak kullanılması durumunda bölgedeki madenlerin metruk kalmayacağı belirtilmiştir. Daha önce belirtildiği üzere Bereketli Madeni'nin bahsedilen tarihte atıl kalmasının sebebi çevresinde bulunan ormanların tüketilmesi olarak görülmüştür. Bundan dolayı Hacibeyli kömür madeninin işletilerek bir miktarının ahaliye satılması bir miktarının da Bereketli Madeni'ndeki gümüş ve kurşun üretimine tahsis edilmesi tavsiye edilmiştir. Böylece bölgedeki ormanların telef edilmesinin de önüne geçilmesi

⁶³⁰ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

⁶³¹ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

planlanmıştır (Mehmed Hayri, 1994; 17-18). Ayrıca kömür madeninde çalışan işçilerin başta solunum olmak üzere akciğer hastalıklarına maruz kaldığı da belirtilmiştir. Bereketli Madeni’nde bulunan mezkûr kömür madeni işçileri için böyle bir durumu belirten tespit olmamasına rağmen Zonguldak kömür madenindeki işçilerde çeşitli solunum ve akciğer rahatsızlıklarının türediği izah edilmiştir. Nitekim bu durum hem madenin işleyişini hem de üretimini etkileyen sebeplerden birini teşkil etmiştir (Quataert, 2006; 156).

Grafik 3. Arşiv belgelerine göre cevher türlerinin üretim miktarlarına dair kıyaslaması.

Bereketli Madeni’nde üretilen cevher çeşitleri miktarlarının kıyaslaması, arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla yukarıdaki grafikte sunulmuştur. Söz konusu miktarlar madenin kapatıldığı tarihe kadar üretim miktarını yansıtmasa da genel anlamda bir değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır. Arşiv belgelerine dayanarak oluşturulan bu grafiğe göre; altın cevheri doğrudan bulunan bir maden olmayıp gümüşün vezn edilmesi ile edilen bir maden olduğu, gümüş üretiminin madenin işletildiği tarih aralığının tamamını kapsamadığı, bakır üretimine dair arşiv belgelerinde bir miktarın verilmediği, güherçile madeninin XVI. yüzyıldan itibaren Niğde’de üretildiği ancak sadece Bereketli Madeni’ndeki üretimin Niğde’nin diğer bölgelerine göre az miktarda olduğu, demir madeninin Post Madeni’nde üretiminin yapıldığı ve bu madenin ömrünün kısa sürdüğü ve bu gerekçelere istinaden de kurşun

cevheri üretiminin daha ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Ancak tespit edilen bu bilgilere göre Bereketli Madeni'nin bir kurşun madeni olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Gerek cevherlerin üretim miktarları gerekse bu miktarların kıyaslanması bu ifadeyi öne çıkarmaktadır. Yapılan bu kıyaslamaya istinaden buradaki verilerde, arşiv belgelerinin tamamının tasnif edilmediği de göz önüne alınırsa bir artışın olacağı ve bu artışın XIX. yüzyılın sonlarına doğru azalacağı değerlendirilmektedir.

5. Post Madeni Muhasebesi

Adana Sarıçam kazasında imal edilecek demir madeni için yeni inşa edilecek toplamda 6 adet samakovun masrafları hesap edilmiştir. Tersâne-i Âmire hazinesinden 22 Mayıs 1820 tarihinde verilen bilgiye göre; toplamda 16.606 kuruş miktarında bir masraf ortaya çıkmıştır. Samakov parası için samakov madeni miktarı ve gönderilen demir için; 3 adet çekiç 295 kıyye, 3 istizan değeri 2.666 kıyye, 3 adet örs 171 kıyye, 26 hasır değeri 136 kıyye, 17 adet inicik 390 kıyye, kürek takımı için 97 kıyye, samakov parası için ince takımı ve fesah 243 kıyye olup toplamda 4.115 kıyye (5.275 kg) miktarı verilmiştir. Demir yarıcı masrafı da eklenerek bu miktar 1.778 kıyye (2.279 kg) tutmuştur. Bu madenin işletilmesinde ihtiyaç duyulan giderlerin miktarı toplamda 1.900 kuruştur. Yine madenin çıkarılmasında kullanılacak aletler Balkanlarda bulunan Samakov demir madeninden temin edilmiştir.

Samakov ocağı ustalarına ve kalfalarına verilen harcırahlar için; nezaret eden ustabaşına 1 kişiden olmak üzere 5.144 kıyye (6.594 kg) üretim miktarı belirtilmiştir. Ustalar ve kalfalar için ödenen harcırahların miktarları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Bu usta ve kalfalardan bazıları ocakların açılmasında görev almıştır.

Samakov Ustaları		Samakov Kalfaları	
İsim	Harcırah/Kuruş	İsim	Harcırah/Kuruş
Kostantin	300	Yorgi Hulu	250
Beteskim Rumlu	300	Kababot Ruzu	25
Todorin Veledi Yanı	300	Todori Kin	300
Dimitrikan Karibi	300	Dimitrikan Hatir	250
Kostantin Dimitri	300	Diyocudah	250
Niyakubur Vasin	300	Todori Kalfa	250
Yorgi Dirane	300	Yani Yorgi	250

Mihal Todori	300	Yorgi Hulu	65
Kostantin Kaba	75	Sabot Duru	65
Seleskan Davido	75	Todori Kin	65
Todorili Veledi Yani	75	Dimitrikan	65
Dimitrikan	75	Busoru	65
Kostantin	75	Todori Kalfa	65
Niyak	75	Yani Yorgi	65
Yorgi	75	-	-
Mikan Todori	75	-	-

Tablo 7. Post Madeni’nde samakov usta ve kalfalarının isim ve harcırahları.

Post Madeni için samakov usta ve kalfalarına ruhsat-ı şerif ile aylıklarının miktarları da belirtilmiştir. Madene nezaret edecek ustabaşı için 1 kişinin aylık değeri 80 kuruş olarak zikredilmiştir. Tabloda madende çalışan samakov ustalarının ve kalfalarının tamamının gayri müslim ahaliden oluşması dikkat çekmektedir. Burada belirtilmesinde fayda görülen bir husus ise madende çalışanların gayrimüslim ahaliden oluşması meselesidir. Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı Devleti’nin Anadolu coğrafyasında bulunan madenlerin ihtiyaç duyduğu bazı işçiler Gümüşhane Madeni’nden temin edilmekteydi. Buradaki çalışanların çoğu gayrimüslim ahaliden oluşmaktaydı. Mesela “İstavriler” adı verilen Hristiyan zümre Trabzon ve Gümüşhane bölgesindeki madenlerde 1820’li yıllara kadar çalışmışlardır. Ayrıca bunlar madende çalışmanın ayrıcalığı kapsamında imtiyazlardan önemli ölçüde istifade etmişlerdir. 1820 ve 1830’lu yıllarda bahsedilen bölgedeki madenler kapanınca bu sefer bunlar Keskin ve Akdağ madenlerine göç etmişlerdir (Esin, 2022; 1). Nitekim Post Madeni’nde çalışacak görevliler yakın olmasından dolayı önce Bereketli Madeni’nden talep edilmiş ancak Bereketli Madeni’nin işlerinin aksayacağını belirtilmesi üzerine Gümüşhane Madeni’nden talep edilmiştir. Bunun yanında zikredilen kişilerin Balkanlardaki Samakov Madeni’nden getirilme ihtimali bulunmaktadır. Nitekim bu madenin işletilmesi amacıyla işbilir kimselerin görevlendirilmesi amacıyla Samakov Madeni’nden ustalar getirilmiştir. Ancak yukarıda zikredilenlerin tamamı için böyle bir genellemenin yapılamayacağı değerlendirilmektedir.

Adana valisi vezir el-Hac Hüseyin Paşa marifetiyle işletilecek olan Adana eyaleti Sarıçam kazasındaki demir madenlerinin müceddeden inşa edilmesi planlanan

samakovlar için harcırah miktarları yukarıda belirtildiği gibidir. Maden, Tersâne-i Âmire'ye bağlı olduğundan dolayı buradan bu samakovların inşası için 30.000 kuruş baş muhasebeden talep edilmiştir. Bu miktarın 3.393,5 kuruşu yine yukarıda belirtilen usta ve kalfalara harcandıktan sonra 16.606,5 kuruş kalan miktarı vezire gönderilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁶³²

6. Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu Müdürü Ali Sedid Ağa Döneminin Muhasebesi

Ali Sedid Efendi, Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin müdürlüğü görevini icra ederken daha sonra ismi zimmet suçlamasında geçmiştir. Ardından hakkında dava açılarak yargılaması yapılmıştır. Madenlerden üzerine para geçirme iddiasıyla yargılandığı için buradaki görev süresi boyunca madenlerin üretim miktarları ve giderleri araştırılmıştır. Böylece Ali Sedid Efendi'nin görev süresi boyunca madenlerin muhasebesi yaptırılmıştır. Bu muhasebenin yapılabilmesi amacıyla merkezden Rıfat Efendi mübaşir olarak görevlendirilmiştir. Bunun yanında maden müdürü Osman Ağa zamanında madencilerin zimmetlerinde bulunan saf madenin tahsilat bilgileri de verilmiştir. Buna göre Bereketli Madeni'nden Darphâne-i Âmire adına 597, Bulgar Dağı Madeni'nden Hazine-i Celîle'ye 4.844 olmak üzere toplamda 5.441 kuruş tahsil edilmiştir. Fırınlara harcanan miktarlar ile madenin gelir miktarı toplam miktar olarak tarihleriyle beraber aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Belgeye göre oluşturulan aşağıdaki tabloda madenin gelir ve gideri ayrı ayrı belirtilmemiş, bu miktarlar tarih bazlı toplam olarak verilmiştir.

Tarih	Kuruş
-	71.677
Fî 21 Rebiül-evvel (12)67 / 24 Ocak 1851	120.000
Fî 5 Cemaziyel-evvel (12)67 / 8 Mart 1851	200.000
Fî 11 Cemaziyel-ahir (12)67 / 13 Nisan 1851	150.000
Fî Gurre-yi Receb (12)67 / Mayıs ayı başları 1851	100.000
Fî 27 Receb (12)67 / 28 Mayıs 1851	113.955
Fî 28 Receb (12)67 / 29 Mayıs 1851	104.244
Fî 11 Şaban (12)67 / 11 Haziran 1851	25.000

⁶³² H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

Fî 13 Şevval (12)67 / 11 Ağustos 1851	80.000
Fî 13 Şevval (12)67 / 11 Ağustos 1851	63.062
Fî 19 Şevval (12)67 / 17 Ağustos 1851	75.000
Fî 27 Zilhicce (12)67 / 23 Ekim 1851	100.000
Toplam	1.202.938

Tablo 8. Ocak 1851-Ekim 1851 tarihleri arasında madenin gelir ve giderleri.⁶³³

1850 yılına ait Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun masraf ve tahsilat bilgileri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Fırın Adı	Masraf / Tahsilat Bilgileri				
	Harçlık		Baha-yı Kömür		Hasılat-ı Kurşun
	Kuruş	Fiyat	Kuruş	Fiyat	Kıyye
Ustabaşı Hüseyin Efendi	297	89	607	-	9.142
Ustabaşı Yeğeni Ahmed Ağa Bey	90	30	1.890	-	2.248
Kirvan Ağa Biraderi Hasan Ağa	90	30	1.890	-	2.805
Komaroğlu Osman Ağa	69	23	1.449	-	1.529
Halil Efendi	39	13	819	-	819
Kalburcu Hasanoğlu Halil	57	19	1.197	-	1.872
Yörükoğlu Hasan	60	20	1.260	-	1.983
Yörükoğlu Mustafa	30	10	630	-	664
Ali Ağaoğlu Hacı ve Müşteriki	36	12	756	-	1.201
Karabucu Mehmed	30	10	630	-	571
Kumadoğlu Hüseyin	30	10	630	-	812
Ruşenoğlu Veli Hüseyin	30	10	630	-	716
Kabalubaş Süleyman Ağa	30	10	630	-	780
Hacı Haliloğlu Ahmed	30	10	630	-	530
Gürcüoğlu Hüseyin	18	6	378	-	330
Emir Osmanoğlu Hacı Ali	30	10	630	-	853
Gürcüoğlu Ahmed	30	10	630	-	630
Veli Hacı ve Müştereki	30	10	630	-	630
İblikcioğlu Ali	30	10	630	-	979

⁶³³ BOA, HH.d, 11647 (H. 9 Ca 1267/M. 12 Mart 1851).

Kütüközoğlu Osman	30	10	630	-	774
Ustabaşı Biraderi İsmail Ağa	30	10	630	-	1.054
Emir Süleymanoğlu Ali	30	10	630	-	517
Hacı Ali Ağaoğlu Hüseyin Ağa	30	10	630	-	810
Küçük Osman Ağaoğlu Hüseyin	30	10	630	-	1.010
Hacı İsmailoğlu İbrahim	60	20	1.260	-	2.012
Bayramdereli Monla Mehmed	30	10	630	-	868
Hasan Ağaoğlu Süleyman	120	40	2.520	-	4.171
Kumadoğlu Monla Mehmed	30	10	630	-	633
Ustabaşı Biraderi Bekir Ağa	18	6	378	-	652
Bayramdereli Ali Hoca ve Müştereki	30	10	630	-	822
Bayramdereli Gülekoğlu Ali	30	10	630	-	762
Ali Ağaoğlu Suat Ağa	114	38	2.394	-	3.174
Baba Ağaoğlu Mehmed	30	10	630	-	784
Baba Ağaoğlu Feriz Ağa	120	40	2.520	-	3.524
Baba Ağaoğlu Sadık	30	10	630	-	717
Uzun Alioğlu Monla Mehmed	30	10	630	-	375
Papaz Yanı	30	10	630	-	702
Perçemli Yanı	30	10	630	-	1.015
Tanaylıoğlu Tanayıl	60	20	1.260	-	2.259
Kirbaçoğlu Kerib ve Müştereki	30	10	630	-	807
Kirbaçoğlu Kerib	30	10	630	-	819
Koca Nikoloğlu Avam	30	10	630	-	641
Gülesdi Sarı	30	10	630	-	415
Hakalmaz Sarı	30	10	630	-	574
Kalcıoğlu Pavli	90	30	1.890	-	2.406
Kalcıoğlu Müştereki Koçsarı	30	10	630	-	773
Bacacı Sarı	30	10	630	-	904
Ablosoğlu Hırlam	9	3	189	-	222
Ayziyos	30	10	630	-	581
Kuzmanoğlu Yorgi	30	10	630	-	1.162
Kuzmanoğlu Kostantin	80	30	1.890	-	2.679

Kıranatoğlu Grek	30	10	630	-	774
Kel Lefter	27	9	567	-	745
Kaşıoğlu Hurşutunmos	30	10	630	-	630
Aylosoğlu Sarı	30	10	630	-	700
Derzebanoğlu Kostantin	51	17	1.071	-	1.161
Karaköylü Sarı	30	10	630	-	696
Baltacı Herlami	15	5	315	-	550
Tataroğlu Todori	27	9	567	-	582
Gürcü Nikol	60	20	1.260	-	1.433
Borluoğlu Nikol	30	10	630	-	407
Çolak Kostantin	90	30	1.890	-	2.508
Kilise Bekçisi	30	10	630	-	706
Kilise Vakfı	30	10	630	-	814
Şahinoğlu Vasal	24	8	504	-	552
Temurcu Küllü Hurşu	27	9	567	-	708
Keşitoğlu Yani	60	20	1.260	-	1.673
Hışiloğlu Kuyumcu Yor	30	10	630	-	510
Cervinoğlu Karabor	6	2	126	-	67
Baramkastaroğlu Yor	21	7	441	-	473
Mübaşır Tanasıt ve Müştereki	9	3	189	-	231
Mercanoğlu Esir	147	49	3.087	-	3.432
Çavdaroğlu Nikol	87	29	1.827	-	2.810
Yumakoğlu Tanasıt	60	20	1.260	-	1.817
Germiyanoğlu Hacı Yor	66	22	1.386	-	1.717
Degirbanoğlu Yani	150	50	3.150	-	3.871
Topuzoğlu Aksam	12	4	252	-	313
Piristad Avramoğlu Yor	30	10	630	-	1.156
Piristad Germiyanoğlu Todori	3	1	63	-	88
Piristad Tanayiloğlu Lazari	30	10	630	-	631
Piristad Uzunoğlu Kostantin	30	10	630	-	1.085
Piristad Emanetoğlu Lefter	30	10	630	-	1.047
Piristad Köçeli Yor	30	10	630	-	620

Piristad Parmaksız Yor	30	10	630	-	837
Piristad Tataroğlu Kostantin	3	1	63	-	46
Piristad Çavdarolu Grecik	6	2	126	-	142
Toplam	3.770	1.266	74.128	-	103.244/ 132.358 kg

Tablo 9. 1850 Yılına Ait Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun Masraf ve Tahsilatı.⁶³⁴

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nda birçok fırın çalıştırılmıştır. Bu fırınlarda gayrimüslim personelin çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Tablodaki bilgilerin yanı sıra mezkûr fırınlarda kullanılan kömür değeri 1.256 fiyat 79.128 kuruştur. Bahsi geçen fırınlarda Müslüman ve gayrimüslim ahaliden birçok kişi madencilikle uğraşmıştır. Bununla beraber mezkûr fırınlara nakledilen cevher ve kütük değerleri de verilmiştir. 1850 yılında mağaralardan çıkarılarak madenci ve ahali tarafından boğaza nakledilen cevher 364.272 batman (3.642 kg) ve 91.068 kuruştur. Madenci ve ahali tarafından boğaz isimli yerden Bereketli Madeni'ne naklettikleri cevher ücreti 43.965 kuruş ve 20 paredir. Boğazdan madene hayvanlar vasıtasıyla nakledilen cevher ücreti 2.389 kuruş ve 35 paredir. Fırınları kızdırmak için kullanılan kütük bedeli 379 kuruş ve 20 paredir. Toplamda 137.799 kuruş ve 35 pare miktar tutmuştur. Fırınlarda üretilen toplam kurşun miktarının 82.907 kıyye (106.286 kg) ve 8 pare olduğu zikredilmiştir. Madencilere verilen ücret ise 84.037 kuruş olmuştur. Toplam olarak fırınların masrafı ve kurşunun değeri 300.965 kuruş 19 pare tutmuştur.

1850 yılında Bereketli Madeni'nin yukarıda belirtilen faaliyetleri kapsamında kullanılan hayvanların masraflarına dair bilgiler de verilmiştir. Buna göre nakliye masrafı olarak 53 kuruş 30 pare, 10 bölüm fırın sahiplerine verilen ücretler 3.500 kuruş, merkepçilere şalvar, çizme ve harklık değeri olarak 258 kuruş, merkep yalıkları ve cevher toprakları için kilim, çul, keçe, kandil, kendir ve kulak değeriyle üstadiyeleri 319 kuruş, kırtasiye mühimmatı 505 kuruş, balta tamiri ve ahırların tamiratıyla kürek masrafları 818 kuruş 20 pare, kal ağasına 148 kuruş 20 pare, merkepçilerin nal masrafı 1.117 kuruş 20 pare, urgan bezi masrafı 460 kuruş, Maden-i Hümâyûn sermayesi için mahallerden gönderilen akçelerin ücret nakliyesiyle memurlara verilen 1.413 kuruş, arpa masrafı 6.391 kuruş, saman masrafı 1.169 kuruş, arpanın ücret nakliyesi 1.190 kuruş, bahşişler 175 kuruş, fırın bekçisi maaşı 720

⁶³⁴ BOA, HH.d, 11647 (H. 9 Ca 1267/M. 12 Mart 1851).

kuruş, merkepçilerin maaşı 960 kuruş, kantarcı maaşı 1.800 kuruş, kantarcının boğaza nakletme ücreti 314 kuruş 20 pare, konak tamirâtı 421 kuruş, ustabaşı maaşı 3.000 kuruş olmak üzere toplamda 25.271 kuruş 20 pare tutmuştur. 1850 yılı için Bereketli Madeni'nin toplam masrafının 323.847 kuruş 4 pare olduğu izah edilmiştir. Bu masrafa merkeplerin naklettikleri cevher ücreti de eklenmiştir.

1850 yılına ait Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'nun da bütün masraf ve memur personelini kapsayan tahsilat bilgileri verilmiştir. Bu bilgiler tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Fırın Adı	Hasılat						
	Fırın ve Kal Kürek Kесе Yevmiye ve Harçlığı		Piristad ve Kalıcı Üstadiye Yevmiyesi	Baha-yı Kömür	Sîm	Kıtaat	Altın
	Kuruş	Fiyat	Kuruş				
Ustabaşı Lefter	296	7.400	5.239	14.800	37.722	30	258
Kasapoğlu Hacı	474	11.850	8.389	23.700	55.811	47	745
Abacı Avramoğlu	7.750	310	5.487	15.500	39.509	31	607
Temurcuoğlu Niyabot	5.500	220	3.894	11.000	41.230	22	248
Hacı Pedrosoğlu Köçek	2.250	90	1.593	4.500	20.219	9	130
Niyabotoğlu Nikol	6.250	250	4.425	12.500	36.305	25	225
Kalıcı Apostol	4.687	187	3.318	9.375	17.772	19	95
İmranlı Andot	1.950	78	1.380	3.900	6.324	8	60
Keşanoğlu Anaştaş	750	30	531	1.500	4.169	3	39
Yevmiyeci Topal Todorî	750	30	531	1.500	2.954	3	28
Keşan Yorgi	500	20	354	1.000	2.417	2	29
Fideci Lefter	600	24	424	1.200	1.877	2	17
Kasaboğlu Rıfkı	250	10	177	500	828	1	8
Terzi Korgör	400	16	283	800	1.118	2	10
Lefteroğlu Yorgi	1.250	50	885	2.500	7.355	5	27
Keşanoğlu Dirmid	1.250	50	885	2.500	5.466	5	20
Hacı Todorioğlu	750	30	531	1.500	6.284	3	22

Yorvan							
Tiryaki Dirmid	1.500	60	1.062	3.000	8.200	6	156
Zileci Kostantin	1.000	40	708	2.000	4.846	4	93
Siyahoğlu Grek	1.000	40	708	2.000	3.896	4	76
İmraninoğlu Kot	1.250	50	885	2.500	6.056	5	51
Canbaz Yanı	1.250	50	885	2.500	5.222	5	44
Kalcı Korgör	750	30	531	1.500	2.966	3	25
Keşteroğlu Todorı	750	30	531	1.500	3.111	3	26
Ketisa Vakıf	250	10	177	500	923	1	8
Dükkâncı Tom	1.000	40	708	2.000	4.052	4	55
Mübaşir Lefter	750	30	531	1.500	2.879	3	39
Lalaz Nam Zımmî	750	30	531	1.500	2.550	3	35
Yasifoğlu Lefter	750	30	531	1.500	1.716	3	24
Hacı Kösem	462	18	327	925	1.258	2	17
Mübaşir Çoruh	250	10	177	500	1.564	1	21
Ustabaşı Hacı Lefter	250	10	177	500	1.098	1	15
Mavrana Salih Sarı Niyabot	250	10	177	500	840	1	11
Tuğyan	2.250	90	1.593	4.500	8.163	9	122
Gürcü Sarı Niyabot	500	20	354	1.000	1.305	2	19
Rudinli Lazarı	500	20	354	1.000	1.489	2	22
Yandiloğlu Yanı	500	20	354	1.000	1.550	2	23
Ekmekçi Yorgi	250	10	177	500	602	1	9
Keşişoğlu Yanı	500	20	354	1.000	1.963	2	29
Mübaşir Hersandi	250	10	177	500	1.700	1	26
Toplam	52.619	21.323	61.335	142.200	355.309	285	3.514

Tablo 10. Bulgar Dağı Maden-i Hümayûnu'nun 1850 yılına ait masraf ve personel yevmiyesi giderleri.⁶³⁵

Bu tabloda fırın sahiplerinin tamamının gayrimüslim ahaliden oluşması dikkat çekmektedir. Bereketli Madeni'ndeki fırınlarda Müslüman ahalinin yanında

⁶³⁵ BOA, HH.d, 11647 (H. 9 Ca 1267/M. 12 Mart 1851).

gayrimüslim ahali de bulunurken Bulgar Dağı Madeni'nde tamamen gayri müslim ahali fırınlarda çalışmıştır. Yukarıdaki tablo kapsamında belirtilen fırınların ihtiyaç duyduğu ve bu fırınlarda kullanılmak üzere teşkil edilen kütük, kum, kül ve taş masrafları da arşiv belgesinde verilmiştir. Buna göre; Kızılın aşağı mağaralarından hayvanlarla madene nakledilen cevher 484.043 batman (4.840 kg), 122.564 kuruş, 2 pare, yine Kızılın mağarasından hayvanlarla nakledilen cevherin ücreti olarak 71.572 batman (715 kg), 30.418 kuruş, 4 pare, taş ve fırın ücretleri 965 kuruş, kal işlemi için kum ve kül ücreti 6.173 batman (61 kg), 5.032 kuruş, 18 pare ve kal işlemi için kütük değerinin 26.082, kuruşu 10.428, paresi 30 olmak üzere toplamda harcanan kuruşun 169.408, parenin 14 olduğu ifade edilmiştir. Bu kapsamda, üretimi sağlanan gümüş ve altının miktarları da verilerek gümüş 284.430, altın ise 2.819 kuruş değerinde olmuştur. Bu miktar cevherler Darphâne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Bunun haricinde 45.107 kuruş değerinde altın yine Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir. Bulgar Dağı Madeni'nin yukarıda belirtilen masraflarının yanında madenin kurşun üretimi ve ödenen ücretler konusunda da veriler sunulmuştur. Üretilen kurşun miktarları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Fırın Adı	Hasılat				
	Fırın ve Kal Kürek Kесе Yevmiye ve Harçlığı		Piristad ve Kalcı Üstadiye Yevmiyesi	Baha-yı Kömür	Kurşun
	Kuruş	Fiyat	Kuruş		Kıyye
Ustabaşı Lefter	350	14	180	770	10.568
Kasaboğlu Hacı Yor	150	6	77	330	7.959
Temurcuoğlu Niyabot	175	7	90	385	9.514
Akdağlı Topal Yevmiyeci	50	2	27	110	2.393
Avramoğlu Dirmid	450	18	229	990	10.838
Toplam	1.175	47	603	2.585	41.272 (52.910 kg)

Tablo 11. 1850 yılında Bulgar Dağı Madeni'nde üretimi sağlanan kurşun miktarı ve işçilere ödenen ücretler.⁶³⁶

Arşiv belgesinde, tablodaki verilere istinaden fırınların ısıtılması işleminde kömür kullanılmış ve bunun da her bir fırın için masrafı 50 kuruş tutmuştur. Ayrıca mürdeseng üretiminde kömüre daha fazla ihtiyaç duyulmuş ve bu masraf da buna göre

⁶³⁶ BOA, HH.d, 11647 (H. 9 Ca 1267/M. 12 Mart 1851).

artmıştır. Bundan dolayı kömürcüler tarafından sadece mürdeseng izabesi⁶³⁷ yapımında olmak üzere bu masrafa 5 kuruş zam yapılmıştır. Tüm bu bilgilere istinaden de altın, gümüş ve kurşun üretimi yapan fırınların masrafı 804.181 kuruş 11 pare olmuştur. Yine 1850 yılı için Bulgar Dağı Madeni'nde istihdam edilen hayvanların masrafları hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre; merkepçilerin şalvar, çizme, çarıklık masrafının 201 kuruş 2 pare, merkeplerin palazları, topraklar için kilim, çul, keçe, kendir, kandil masraflarının 289 kuruş, kırtasiye mühimmatının 480 kuruş, konak ve ahır tamiratlarının 102 kuruş 30 pare, merkepler için nal, mih ve nalband üstadiye bedelinin 417 kuruş 20 pare, memur ve merkepçilerin ikâmet sürelerinden dolayı doğacak masrafların 4.065 kuruş 30 pare, urgan bezi masrafının 82 kuruş 20 pare, memur maaşının 6.000 kuruş, sancaklardan sermaye akçesinin gönderilmesi için nakliye ücreti ile gönderilen memurlara verilen harcırahların 1.610 kuruş, Bereketli'den Bulgar'a nakledilen akçe hazinesiyle Bulgar'dan Ulukışla'ya gönderilen gümüş hazinelerinin nakliye ücretlerinin 575 kuruş, saman masrafının 1.858 kuruş, arpa masrafının 5.050 kuruş 20 pare, yenilenen kapı ve kütük masrafının 160 kuruş 20 pare, bahşişlerin 212 kuruş, 5 bölüm fırın sahiplerine verilen ücretin 1.750 kuruş, İstanbul'dan gönderilen gümüş hazinelerinin belli kısımları için verilen ücretlerin 152 kuruş, merkepçi maaşlarının 480 kuruş 20 pare, kantarcı maaşının 2.400 kuruş, fırın bekçisi maaşının 720 kuruş, gümüş hazinelerinin kendir ve topraklarına verilen 48 kuruş 30 pare, ustabaşı maaşının 3.000 kuruş 10 pare, Ulukışla'dan Konya'ya ve Konya'dan da İstanbul'a gönderilen gümüş hazineleri ile evrak ücretlerinin 20.911 kuruş 30 pare, evrakçı saymanlık masrafının 1.275 kuruştan olmak üzere toplamda masrafın 51.842 kuruş olduğu beyan edilmiştir. Madenin toplam masrafı ise 825.605 kuruş 7 pare tutmuş ve bu miktara merkeplerin naklettikleri cevher ücretleri de dâhil edilmiştir. Maden-i Hümayunların Mart ayı başlangıcından Şubat ayı sonuna kadar bir senelik müdür maaşı 37.800 kuruş, kâtip maaşı 6.000 kuruş ve süvari zabiti maaşı 8.400 kuruştan toplamda 52.200 kuruş tutmuştur. Mezkûr madenlerin toplam masrafı ise **1.201.652 kuruş 11 paredir** (BOA, HH.d, 11647).⁶³⁸

⁶³⁷ Mürdesengin tanımının yanında izabe; cevherden metalin çıkarılıp elde edilmesi uzun işleminde, ufalanan ve öğütülen cevher ilk olarak bir ayrıştırma işlemine tâbi tutulmasıdır. İzabe işlemi, birçok cins cevherin birbirinden ayrıldığı işleminin ilk ayağını oluşturur. Özellikle, sîmli kurşun madenlerinde, sîm veya altının kurşunlu maddeden ayrıldığı ilk yer izabe fırınlarıdır. Dolayısıyla yapılan ayrıştırma işleminden mürdesengin ortaya çıkarılması kastedilmiştir. Bkz. Öcal, *a.g.t.*, s. 295.

⁶³⁸ H. 9 Ca 1267/M. 12 Mart 1851 tarihli belge.

Yapılan muhasebe kapsamında mezkûr madenlere ait 1 Mart 1851-28 Şubat 1852 tarihleri arasındaki veriler de arşiv belgesinde sunulmuştur. Yapılan masraflar ve elde edilen veriler tablolar halinde aşağıda sunulmuş olup bu tablolara istinaden verilen bilgilerin ise açıklaması yapılmıştır.

Tarih	Maden Sermayesi	Kuruş
13 Safer 1268 / 8 Aralık 1851	Niğde sancağı geliri	6.896
15 Safer 1268 / 10 Aralık 1851		35.040
3 Rebiülevvel 1268 / 27 Aralık 1851		50.000
3 Receb 1268 / 23 Nisan 1852		40.620
25 Şaban 1268 / 14 Haziran 1852		212.130
Ramazan 1268 / Temmuz 1852	Konya sancağı geliri	44.000
6 Ramazan 1268 / 24 Haziran 1852		20.000
Gurre-yi Şevval 1268 / Ağustos başları 1852	Niğde sancağı geliri	44.000
19 Şevval 1268 / 6 Ağustos 1852		100.000
21 Şevval 1268 / 8 Ağustos 1852		151.000
23 Zilkade 1268 / 8 Eylül 1852	Konya sancağı geliri	30.184
15 Zilkade 1268 / 31 Ağustos 1852		140.750
27 Zilkade 1268 / 12 Eylül 1852	Hamidiye sancağı geliri	150.000
29 Zilkade 1268 / 14 Eylül 1852	Niğde sancağı geliri	99.989
Gurre-yi Zilhicce 1268 / Ekim başları 1852	Konya sancağı geliri	35.000
Zilhicce 1268 / Ekim 1852		19.000
15 Zilhicce 1268 / 30 Eylül 1852	Niğde sancağı geliri	12.846
Safer 1269 / Aralık 1852	Konya sancağı geliri	50.000
11 Receb 1269 / 20 Nisan 1853	Niğde sancağı geliri	97.988
17 Receb 1269 / 26 Nisan 1853	Konya sancağı geliri	120.836
Gurre-yi Şaban 1269 / Haziran başları 1853	Niğde sancağı geliri	100.000
21 Muharrem 1270 / 24 Ekim 1853		100.000
15 Rebiülevvel 1270 / 16 Aralık 1853		50.000
Toplam	3 sancak geliri	1.769.589

Tablo 12. 1851-1853 yılları arasında madenlere tahsis edilen sancak gelirleri.⁶³⁹

Arşiv belgesinde Bereketli Madeni'ne dair imal edilen cevher miktarları ve masraflarına dair bilgiler sunulmuştur. Bu bilgiler kapsamında 122.471 kıyye (157.007 kg) kurşun üretilmiştir. Madenin masrafları olarak kurşunun madenci ve piristadlardan satın alınan miktarı 134.711 kuruş, 1852 yılına ait 279.835 batman (2.798 kg) kurşunun mağaralardan boğaza buradan da madene nakil ücreti 99.527 kuruş, hayvanların naklettiği 14.395 batman (143 kg) kurşunun nakliye ücreti olarak 1.794 kuruş, hayvanların arpa masrafı 5.281 kuruş, çimen masrafı olarak 1.438 kuruş,

⁶³⁹ BOA, HH.d, 11644 (H. 1 C 1269/M. 12 Mart 1853).

nal mih ve keçe masrafı olarak 699 kuruş, fırınların masrafı olarak 106.155 kuruş ve kütük masrafı olarak 589 kuruş olup toplamda bu masraflar 350.194 kuruş tutmuştur.

Sermaye akçesinin gönderilmesi maksadıyla Konya ve Hamidiye sancaklarına gönderilen işçilerin nakil masrafı 2.328 kuruş, kırtasiye mühimmatı 194 kuruş, müdürlere tahsis edilen konağın tamiri için 4.434 kuruş, ustabaşı ücreti 3.000 kuruş, 10 bölüm fırın için 3.500 kuruş, kantarcı maaşı 350 kuruş, kantarcının nakli için 1.800 kuruş, fırın bekçisi maaşı 720 kuruş tutarak bu masrafların toplamı 16.679 kuruştur.

Arşiv belgesinde imalat başlığı altında Bereketli Madeni'nin üretim bilgileri belirtilerek elde edilen kurşunun kıyye bedelinin 86.804 (111.282 kg) olduğu zikredilmiştir. Madenin yine masraflarına da değinilmiştir. Bu masraflar; kurşunun madenciler ve piristadlardan alınması için 89.212 kuruş, 1851 yılında nakledilen 329.054 batman (3.290 kg) cevherin nakliye ücreti 140.463 kuruş, hayvanların naklettiği 15.153 batman (151 kg) cevherin nakliye ücreti 1.894 kuruş, hayvanların arpa masrafı 5.281 kuruş, saman masrafı 1.438 kuruş, mih, nal ve keçe masrafı 699 kuruş, müdür maaşı 720 kuruş, fırınları kızdırmak için kütük masrafı 383 kuruş, fırınların masrafı 88.137 kuruş, her bir fırın için kömür masrafı 600 kuruş olarak toplamda 328.827 kuruş tutmuştur.

Bahsedilen masrafların yanı sıra sermaye akçesinin gönderilmesi maksadıyla Hamidiye, Konya ve Niğde'ye gönderilen işçilerin nakil masrafı 2.263 kuruş, konak tamiri için 996 kuruş, mum ve tabur masrafı için 29 kuruş, İstanbul'a gönderilen kâtibin ücreti 1.658 kuruş ve Post Madeni'nden talep edilen cevherci amelelerin gönderilmesi için görevlendirilen kişiye verilen 200 kuruş, 10 bölüm fırının masrafı 3.500 kuruş, ustabaşı ücreti 3.000 kuruş, kantarcı maaşı 1.800 kuruş, kantarcıya verilen nakil ücreti 208 kuruş, fırın bekçisi maaşı 720 kuruş, kal ağasına verilen ücret 214 kuruş olup toplamda 14.588 kuruşa ulaşılmıştır. Bu bilgilerden ayrı olarak kâtip maaşının 500 kuruş, Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin zabıt maaşının 700 kuruş ve madenlerin müdürü Ali Sedid Ağa'nın maaşının 3.150 kuruş olduğu belirtilmiştir (BOA, HH.d, 11644).⁶⁴⁰

Ali Sedid Efendi'nin 1853 yılı Mart ayı başlangıcından 1854 yılı Şubat ayı sonuna kadar bir yıllık maden muhasebesi de yapılmıştır. Buna göre Konya sancağı

⁶⁴⁰ H. 1 C 1269/M. 12 Mart 1853 tarihli belge.

gelirinden 255.990 kuruş, Niğde sancağı gelirinden 500.000 kuruş ve Hamidiye sancağı gelirinden 250.000 kuruş olmak üzere toplamda 1.005.990 kuruş Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin sermayesine tahsis edilmiştir.

1853 yılına ait yapılan muhasebede Bereketli Maden-i Hümayûnu'nun kurşun üretiminin 12.186 kıyye (15.622 kg) olduğu ve bundan böyle tahminen 96.000 kıyyenin (123.072 kg) üretileceği belirtilmiştir. Belirtilen yılda madenci ve kömürcü işçilerine verilen miktarlar kapsamında madencilere 160.892 kuruş, kömürcü işçilerine de 43.405 kuruş ödenmiştir. Üretilen cevherin dağdan boğaza buradan da madene nakledilme ücreti olarak; dağdan 518.596 batman (5.185 kg) cevherin nakliye ücreti 129.649 kuruş, boğazdan 303.052 batman (3.030 kg) cevherin nakliye ücreti ise 37.881 kuruş olup toplamda 167.530 kuruş nakliye ücreti tutmuştur. Hayvanların naklettikleri 13.543 batman (135 kg) cevherin nakliye ücreti ise 1.692 kuruştur.

Madenin masrafları da belirtilmiş ve bu masraflar; sermaye akçesi olarak Konya ve Ereğli'ye gönderilen kişilerin masraflarının 731 kuruş, ahır tamirinin 189 kuruş, kantarcı maaşının 1.800 kuruş, fırın bekçisi maaşının 720 kuruş, kal ağasına verilen 214 kuruş, kantarcının nakliye ücretinin 208 ve ustabaşı ücretinin 3.000 kuruş olarak toplamda 6.862 kuruş olduğu belirtilmiştir.

Bulgar Dağı Maden-i Hümayûnu ve civarında zuhur eden ve Bereketli Maden-i Hümayûnu madencileri tarafından üretilen Huruz isimli madende, 1853 yılındaki hasılat kapsamında mevcut olan cevherler ile madencilere verilen miktarlar da hesap edilmiştir. Hasılat başlığı altında tahminen satılan cevherin 50 kuruş olduğu, her bir fırından tahminen 600 kuruş elde edileceği ve üretilecek gümüşün hissesinin 30.000 kuruş olduğu belirtilmiştir. Gümüş madeni üretimi cevher üretimi üzerinden hesaplanarak madencilere ve kömürcülere verilmek üzere müceddeden inşa edilen 2 fırın masrafının 32.867 kuruş olduğu zikredilmiştir. Bu masrafların paresi 10, inşa masrafı 4.000 kuruş, kürek ve saire masrafı 1.294 kuruş olmak üzere toplamda 5.294 kuruş tuttuğu ifade edilmiştir. Ali Sedid Ağa ve maiyyetinde bulunan kâtip ve süvari zabitlerinin maaşları; müdür maaşının 3.150 kuruş, kâtip maaşının 500 kuruş, Bulgar ve Bereketli madenlerinde istihdam edilen zabıt maaşının 700 kuruştan toplamda 4.350 kuruş olduğu belirtilmiştir. Söz konusu personelin her birine 140 akçe daha verilmiş ve Bulgar ve Bereketli madenleri masrafı 773.102 kuruş tutmuştur. Toplamda madendeki müdür maaşının 1.005.990 kuruş, müdür masrafının 773.102

kuruş olduğu ve yine müdür maaşı olarak 232.888 kuruşun da tahsis edildiği ifade edilmiştir (BOA, HH.d, 11645).⁶⁴¹

7. Maden Mahalleri

Bereketli Madeni'nin merkez mevkisi Çamardı kazasıdır. Buradaki maden mağaraları bölgede bulunan dağlık alanlardan ortaya çıkarılmıştır. Bu dağlık alanları çoğunlukla Aladağların etekleri oluşturmuştur. Sadece Çamardı kaza merkezi değil kazaya bağlı birçok köyde de mağaralar bulunmuştur. Bunların yanı sıra Bereketli Madeni'ne bağlanan irili ufaklı başka madenler de bulundukları yerin merkez maden mevkisini oluşturmuştur. Her ne kadar bu madenlerin merkezi, bulundukları mevkileri olsa da ifade edildiği üzere birçok işleri Bereketli Madeni tarafından halledilmiştir. Bereketli Madeni'nin merkezi Çamardı kazası haricinde Aladağ isimli mahalde de gerek kadimden kalma gerek yeni keşfedilen mağaralar işletilmeye açılmıştır. Örneğin daha önce belirtildiği üzere 1799 yılında Aladağ'daki mağaraların maden merkezi olan Bereketli Madeni'ne o dönemde bir buçuk saat uzaklıkta olduğu vurgulanmıştır. Bu mağaralar kurşun ve gümüş üretimi açısından oldukça verimli olup işletilmesi için merkeze yani Çamardı kazasına nakledilmiştir (BOA, C.DRB, 44/2178).⁶⁴²

Bereketli Madeni'ne bağlanan Delikli Taş ve Yazı Pınarı isimli madenlerin merkez mahalli ise Yahyalı kazası olmuştur. Bu bölgedeki mağaralar Aladağ'a o dönemde 3-4 saat uzaklıktadır. Madenlerin merkezi olan Yahyalı kazası, 400 evli bir kasaba ve 8 adet köyden müteşekkildi. Buradaki cevherler eskiden beri mekkariler vasıtasıyla Yahyalı kazasının fakir ahalisi tarafından nakledilmiştir. Bununla beraber Kenar Dağı olarak belirtilen mevki de Yahyalı kazasının maden mahallinden sayılmıştır. Burada yeni mağaralar keşfedilmiş ve cevherlerin fırınlarda üretilmesi için şücaüddin kazasına bağlı Paşmakçı Deresi madene bağlanmıştır (BOA, C.DRB, 64/3198).⁶⁴³

İdari açıdan belli bir dönem Bereketli Madeni'ne bağlı işletilen Kozanoğlu Dağı Madeni'nin maden mevkileri Kozanoğlu Dağının eteklerinde bulunmuştur. Dolayısıyla bu dağ Niğe, Sis ve amz civarındaki kazaları da kapsamıştır.

⁶⁴¹ H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, HH.d, 11646 (H. 27 N 1270/M. 23 Haziran 1854).

⁶⁴² H. 27 L 1214/M. 24 Mart 1800 tarihli belge.

⁶⁴³ H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.NF, 52/2573 (H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780), BOA, C.DRB, 15/729 (H. 22 Za 1216/M. 26 Mart 1802).

Böylece Kozanoğlu Dağı Madeni dağınık mevkiler halinde teşkil edilmiştir. Bu bölgelerdeki madenlerin tamamı Kozanoğlu Dağı Madeni olarak anılarak bölgeden gümüş, bakır ve kurşun cevheri imal edilmiştir. 1734 yılından sonra maden ref edildiğinden dolayı kurşun cevheri haricindeki diğer madenlerin üretimi durdurulmuş ve bu maden mevkileri atıl halde bırakılmıştır (BOA, C.DRB, 17/802).⁶⁴⁴

İstanbul'a ve Tersâne-i Âmire'ye demir madeni nakleden Post Madeni bir diğer maden mahallidir. Buradaki madenler Adana'ya bağlı Post mukataası dâhilinde bulunmuştur. Maden mahalli ve mağaraların tam olarak hangi mevkilerden çıktığına dair arşiv belgelerinde bir bilgi verilmemiştir. Belgelerde sadece Sarıçam kazasında ve Kozan mukataası dâhilinde demir madenlerinin olduğu zikredilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁶⁴⁵

Bir diğer maden mahalli de Gülek Boğazı Madeni alanında bulunan mağaralardır. Buradaki madenlerin idaresinden, Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürü olan Osman Ağa sorumlu olmuştur. Gülek Boğazı'nda bulunan madenlerin de vakitlice imal edilmesi hususunda tezkireler kaleme alınmıştır. Ancak arşiv belgesinde Gülek Boğazı Madeni mağaralarının tam olarak hangi mevkide bulunduğu dair bilgi verilmemiştir (BOA, I.MVL, 00436/019292).⁶⁴⁶ 15 Mart 1841 tarihli arşiv belgesinde belirtilen bir diğer mahal ise Üçkapılı isimli mevkidir. Belirtilen tarihte burada yeni bir gümüş madeni ortaya çıkarılmıştır. Bulunan gümüş cevheri numune maksadıyla merkeze gönderilerek Kefçe-yi Hümâyûnu'nda kal ve vezn ettirilmiştir. Buna göre, merkeze gönderilen bir parça simden 56,5 dirhem cevher elde edilmiş ve bu cevherden 1,5 dirhem altın üretimi yapılmıştır. Merkezden yazılan yazı da 56,5 dirhem cevherin kaç kıyye cevherden elde edildiği bilgisi sorulmuş ve konuya dair cevap niteliğinde bir belge tespit edilememiştir. (BOA, TS.MA.e, 1216/20).⁶⁴⁷

8. Madenlerin Masrafları ve Sermaye Meselesi

Madenin masraflarının karşılanabilmesi maksadıyla bazı sancakların ve kazaların gelirleri madene tahsis edilmiştir. Bu masraflar bu başlık altında

⁶⁴⁴ H. 13 Ra 1156/M. 7 Mayıs 1743 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 25/1238 (H. 23 Z 1161/M. 14 Aralık 1748).

⁶⁴⁵ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

⁶⁴⁶ H. 20 S 1277/M. 7 Eylül 1860 tarihli belge.

⁶⁴⁷ H. 21 M 1257 tarihli belge.

değerlendirilen arşiv belgelerinde belirtilmemiş olmasına rağmen bu konuda yapılan muhasebe gereğince maden masraflarının neye yönelik olduğu konusunda daha önce bilgi verilmiştir. Dolayısıyla madenin masraflarının ne kadar olduğu ve bu masraflara yönelik paranın nereden tahsil edildiği bu başlık altında değerlendirilmiştir. Nitekim madene harcanacak masraflar için nakit tedarik edilemediği durumlarda nereye ne kadar harcanacağı detaylıca izah edilmiş ve bu miktar maden müdürü tarafından talep edilmiştir. Örneğin 12 Mart 1841 tarihinde, Bereketli Madeni'nin zahire temini için lazım olan miktarın gönderilmesi maden müdürü Osman Nuri tarafından arz edilmiştir. Zahrenin her bir kıyyesi 45 kuruş iken buna 25 kıyye zam yapılmış ve 70 kıyye olmuştur. Belgede, yapılan zammın sebebi belirtilmemesine rağmen masraflardan dolayı zam yapıldığı değerlendirilmektedir. Böylece bu miktarın gönderilmesi istenmiştir (BOA, TS.MA.e, 1218/26).⁶⁴⁸ 1 Nisan 1841 tarihinde Bereketli tahsildarlığından elde edilen 50.000 kuruş maden müdürüne gönderilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1218/8).⁶⁴⁹ 7 Nisan 1841 tarihinde Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni Hümâyûnu'nun masrafları için Bereketli tahsildarlığından alınan 15.000 kuruş maden sermayesi adıyla maden müdürü Osman Nuri Ağa zimmetine kaydedilmiştir. Yani madenin masraflarına yönelik gereken nakit ihtiyacı Bereketli'den tahsil edilen vergi gelirlerinden karşılanmıştır (BOA, TS.MA.e, 1213/45).⁶⁵⁰ 19 Mayıs 1841 tarihinde yine Bereketli tahsildarlığından maden müdürü Osman Nuri Ağa'ya 22.500 kuruş ödenmiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/7).⁶⁵¹ Miktar belirtilmemesine rağmen muhassılık gelirinin maden sermayesi olması için 26 Nisan 1842 tarihinde de yazı yazılmıştır. Anlaşıldığı üzere XIX. yüzyılın ortalarından itibaren madenin nakit sermaye ihtiyacı bölgenin tahsildarlığından karşılanmıştır (BOA, TS.MA.e, 1216/65).⁶⁵² Madene sermaye olarak verilen miktarların hangi kalemlerden oluştuğu belgelerde zikredilmemiş, sadece zikredilen miktarların verildiğine değinilmiştir.

7 Haziran 1842 tarihinde madenin masrafını karşılamak için sermaye olarak bu sefer Niğde tahsildarlığı geliri madene tahsis edilmiştir. Buna ilaveten 1840 ve 1841 yıllarına ait Niğde tahsildarlık gelirleri de gönderilmiştir. Buna göre 1842 yılında tahsil edilen gelir miktarından 50.000 kuruş maden müdürüne verilmiştir (BOA,

⁶⁴⁸ H. 18 M 1257 tarihli belge.

⁶⁴⁹ H. 8 S 1257 tarihli belge.

⁶⁵⁰ H. 14 S 1257 tarihli belge.

⁶⁵¹ H. 27 Ra 1257 tarihli belge.

⁶⁵² H. 15 Ra 1258 tarihli belge.

TS.MA.e, 1214/24).⁶⁵³ 8 Ağustos 1843 tarihli belgede şimdiye kadar Bereketli Madeni'nin işlerine sarf olunmak üzere Niğde'ye ait paradan haylice akçe verildiği belirtilmiştir. Zikredilen tarihte yine 5 yük kuruş miktar akçe Niğde'den tahsil edilmiştir. Tahsil edilen bu miktarların madenin hangi masraflarına yönelik olduğunun bilinmediği de ayrıca arşiv belgesinde vurgulanmıştır. Bundan dolayı önceki senelere dair verilen miktarlar tahkik edilmiştir. Bunun için geriye dönük olarak 1842 yılının muhasebesinin yapılması için gereken muhasebe defterinin gönderilmesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 52/2567).⁶⁵⁴ 18 Temmuz 1844 tarihinde Bereketli Madeni'nin masrafları için Niğde sancağı aşar gelirinden 100.000 kuruş maden müdürü Osman Nuri Ağa zimmetine kaydedilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1214/87).⁶⁵⁵ 27 Ağustos 1844 tarihli belgede madenin masrafları için yine Niğde'ye ait akçelerden borç tahsis edilmiştir. Buna göre, 1 yük kuruş maden müdürü Osman Ağa zimmetine işlenmiştir (BOA, TS.MA.e, 1214/80).⁶⁵⁶

20 Ağustos 1846 tarihli belgede Akdağ Madeni, Gümüşhacıköy Madeni, Kastamonu'da bulunan Küre-i Nühas Madeni, Kırşehir sancağında bulunan Gümüşkan Madeni ve Bereketli ile Bulgar Dağı madenlerinin masraflarına yönelik bilgiler verilmiştir. Bu madenlerden Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin masrafları 1.200 kese (60.000.000 akçe) olarak belirtilmiştir. Bu miktar, Nevşehir kaimmakamlığının bulunduğu kazalardan gündelik olarak temin edilen miktarlardan verilmiştir. Söz konusu belgede, Nevşehir üzerinden alınan bedele Gümüşkan Madeni de eklenmiş böylece gerek Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri gerek Gümüşkan Madeni masrafları Nevşehir gelirleri üzerinden temin edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1221/22).⁶⁵⁷ 10 Aralık 1846 tarihli belgede maden müdürü Ali Sedid Efendi Ağa'ya yine Nevşehir tahsildarlığı kazalarının akçelerinden olan 200.000 kuruş teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1214/19).⁶⁵⁸ 29 Ekim 1847 tarihli belgede ise maden müdürü Ali Sedid Efendi döneminde, madenci ve kömürcü amelesinin ihtiyaç duyduğu levazımata temini ve madenin tatil edilmemesi amacıyla germiyet üzere imalın yapılması için öncelikle Adana eyaleti sandığından akçe talep edilmiş ancak buradan herhangi bir miktar gönderilmemiştir. Bunun üzerine ihtiyaç duyulan

⁶⁵³ H. 27 R 1258 tarihli belge.

⁶⁵⁴ H. 12 B 1259 tarihli belge.

⁶⁵⁵ H. 2 B 1260 tarihli belge.

⁶⁵⁶ H. 12 Ş 1260 tarihli belge.

⁶⁵⁷ H. 27 Ş 1262 tarihli belge.

⁶⁵⁸ H. 21 Z 1262 tarihli belge.

sermaye masrafı Kayseri sancağı gelirlerinden talep edilmiş ve buradan maden müdürü zimmetine kaydedilmek üzere ihtiyaç duyulan akçe gönderilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/8).⁶⁵⁹ 23 Temmuz 1853 tarihli belgede Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerinin masrafları için Konya eyaleti gelirlerinden madenlerin müdürü olan Ali Sedid Ağa zimmetine 1.000 kese tahsis edilmiştir (BOA, HH.d, 801).⁶⁶⁰

1852-1854 yılları arasında Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni müdürlüğü görevinde bulunan Ali Sedid Ağa'nın mezkûr yıllara ait madene harcamış olduğu masraflar ve bu masrafların Hazine-i Hassa tarafından ödendiğine değinilmiştir. Ancak arşiv belgesinde ödenen miktarların hangi masraflara karşılık olduğu tam olarak belirtilmemiştir. Ödenen miktarlar madenlerin 1852-1854 yıllarındaki sermayesi için tahsis edilmiştir. Merkezden gönderilen bu miktarlar için arşiv belgesine “*henüz senedât vürûd itmeyen...*” ibaresi ile sermaye için senedin gönderilmediği şeklinde not düşülmüştür. Gönderilen ilk sermaye parasının 1.250.000 kuruş olduğu ifade edilmiş, bu miktardan 1.016.719 kuruş çıkarılarak 233.280 kuruş miktarı madene verilmiştir. Arşiv belgesine göre yapılan çıkarma işleminin sebebi genelde “*noksan zuhûr*” olmuştur. Dolayısıyla üretimdeki eksiklik sermaye parasından düşülmüştür. 233.280 kuruşun ödendiği tarihler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tarih	Kuruş	Tarih	Kuruş
26 Ekim 1853	47.995	27 Kasım 1853	49.960
15 Kasım 1853	28.865	8 Aralık 1853	48.660
17 Kasım 1853	57.800	-	-

Tablo 13. 1850-1854 yılları arasında Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnlarına merkezden ödenen sermaye.

11 Şubat 1854 tarihli arşiv belgesine göre Ali Sedid Ağa'nın elde ettiği dört parça maden geliri yapılan senet gereğince Niğde ve Hamidiye sancaklarının masraflarına harcanmıştır. Bu miktarlar; Hamidiye sancağı için 250.000 kuruş ve Niğde sancağı için 10 Mayıs 1853 tarihinde 120.716 kuruş, 24 Ekim 1853 tarihinde 100.000 kuruş, 23 Temmuz 1854 tarihinde 300.000 kuruş olmuştur. Niğde sancağı için toplamda 520.716 kuruş ödenmiş toplamda ise 770.716 kuruş para bu sancaklara tahsis edilmiştir. Bu madenlerin 1853 ve 1854 yıllarındaki sermayesine göre 1853 yılı için kıyye miktarının 2.500 kuruşa, 1854 yılında ise 1.300 kuruşa tekabül ettiği

⁶⁵⁹ H. 19 Za 1263 tarihli belge.

⁶⁶⁰ H. 16 L 1269 tarihli belge.

belirtilerek toplamda kıyye bedelinin 3.800 kuruş olduğu belirtilmiştir. Söz konusu tarihte madenlere ödenen toplam miktar 3.028.073 kuruş olmuştur.

6 Aralık 1855 ve 1 Nisan 1856 tarihlerinde Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'nun sermaye masrafı 1.300 kese (65.000.000 akçe) 464.264 kuruş tutmuştur. 13 Temmuz 1855 tarihinde ise Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun maden müdürü olan Salih Ağa döneminde sermaye masrafının 700 kese 75.000 kıyye bedeli olduğu bilgisi verilmiştir. Belirtilen bu miktarlar için o dönemde henüz bir senet yapılmamıştır. Bereketli Maden-i Hümâyûnu için 1854-1855 yıllarına mahsup olmak üzere maden müdürü Salih Ağa döneminde havale edilen miktarlar ve tarihleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tarih	Kıtaat (Parça)	Kuruş
26 Ekim 1854	1	20.000
1 Aralık 1854	1	22.800
24 Ocak 1855	1	40.000
23 Nisan 1855	1	50.000
13 Mayıs 1855	1	82.891
1 Haziran 1855	1	3.650
1 Temmuz 1855	1	3.400
5 Temmuz 1855	1	50.000
13 Temmuz 1855	1	3.600
30 Temmuz 1855	1	20.159
Toplam	10	296.500

Tablo 14. Bereketli Madeni Müdürü Salih Ağa döneminde havale edilen miktarlar.

Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu için 1855 yılına ait maden müdürü İbrahim Rüşdi Efendi ve Ahmed Nazif Ağa dönemlerini belirten masraflar da belgede verilmiştir. Yine farklı tarihlerde ödenen bu miktarlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tarih	Kıtaat (Parça)	Kuruş
10 Şubat 1855	1	42.616
30 Ekim 1855	1	133.098
Toplam	2	175.714

Tablo 15. Bulgar Dağı Madeni Müdürü İbrahim Rüşdi Efendi döneminde havale edilen miktarlar.

Tarih	Kıtaat (Parça)	Kuruş
26 Temmuz 1855	1	100.000
26 Ekim 1854	1	50.000
Toplam	2	150.000

Tablo 16. Bulgar Dağı Madeni Müdürü Ahmed Nazif Ağa döneminde havale edilen miktarlar.

Bereketli Maden-i Hümâyûnu müdürü Salih Ağa'nın 1855 yılına ait maden gelirinden elde ederek gönderdiği miktar 700 kese olarak belirtilmiştir. Bunun kıyye bedeli 29.603 kuruştur. Bunun yanı sıra Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürü Ahmed Nazif Ağa'nın madene sermaye olması amacıyla üretim miktarı 1854 yılından sonrası için hesap edilerek Konya eyaletine gönderilmiştir. Bu miktarlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur (BOA, MİL.E.d, 12).⁶⁶¹

Tarih	Kıtaat (Parça)	Kuruş
17 Ağustos 1855	2	25.000
8 Eylül 1855	1	25.000
19 Eylül 1855	2	70.000
27 Eylül 1855	1	15.000
19 Ekim 1855	3	75.000
17 Kasım 1855	2	35.000
20 Kasım 1855	1	74.286
17 Aralık 1855	1	5.000
25 Ocak 1856	1	2.000
27 Ocak 1856	2	40.000
2 Şubat 1856	1	13.115
9 Temmuz 1856	2	40.000
11 Temmuz 1856	1	30.000
27 Ağustos 1856	1	4.000
7 Aralık 1856	1	20.000
8 Haziran 1857	1	5.000
7 Aralık 1858	3	40.000
Toplam	26	518.401

Tablo 17. Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu Müdürü Ahmed Nazif Ağa döneminde Konya eyaletinden havale edilen miktarlar.

25 Şubat 1856 tarihli belgeye göre Ali Sedid Efendi'nin selefi olan Rıfat Efendi döneminde müdürlüğün devredilmesi esnasında madencilerin zimmetlerinde olan kuruşlar maden sermayesinden sayılmıştır. Ancak Rıfat Efendi'nin müdürlüğü devralmasıyla beraber bundan böyle madencilerin zimmetlerindeki kuruşların sermayeden sayılmayacağı kararlaştırılmıştır (BOA, HH.THR, 1253/37).⁶⁶² 5 Şubat 1859 tarihinde Kayseri sancağı gelirinden Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri sermayesine verilmek üzere 1.000 kese akçe talep edilmiş ancak bu miktarın tamamı Bereketli Madeni müdürü Rıfat Efendi ve Bulgar Dağı Madeni müdürü Zeki Efendi'ye ödenmemiştir. Bu miktarın 350 kesesi Bereketli Madeni, 650 kesesi de Bulgar Dağı Madeni için talep edilmiştir. Bereketli Madeni için talep edilen ve

⁶⁶¹ H. 25 Za 1270-12 Ş 1281/ M. 19 Ağustos 1854-10 Ocak 1865 tarih aralıklı belgeler.

⁶⁶² H. 18 C 1272 tarihli belge.

ödenmeyen miktar 175.000 kuruştur. Bu miktar kuruş; Niğde sancağından 100.000 kuruş, Burdur sancağından 40.000 kuruş, Hamid sancağından 25.000 kuruş ve Tarsus sancağından 10.000 kuruş ödenmek üzere istenmiştir. Bulgar Dağı Madeni için 325.000 kuruş arzu edilmiştir. Bu miktar kuruş ise; Niğde sancağından 100.000 kuruş, Burdur sancağından 100.000 kuruş, Hamid sancağından 100.000 kuruş ve Tarsus sancağından 25.000 kuruş olarak verilmiştir (BOA, HH.i, 00030/00061)⁶⁶³. 16 Temmuz 1860 tarihinde ise Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'nun 1859 senesi sermayesi için Bozok sancağı emvalinden gönderilmesi talep edilen 1.000 kese akçenin gönderilmesinin mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine mezkûr miktarın Kayseri sancağı gelirlerinden tahsis edilmesi konusunda emir yazılmıştır (BOA, HH.THR, 1253/52).⁶⁶⁴

7 Eylül 1860 tarihli belgede, Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürünün Gülek Boğazı'nda bulunan Maden-i Hümâyûn'un sadece belirtilen sene için madenci ustası, zabıt ve hassa-yı sairenin yiyecek giderinden dolayı gönderdiği masrafın 23.916,5 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bu miktarın 11.500 kuruşu arazi ve iskân edilenlere harcanmıştır (BOA, I.MVL, 00436/019292).⁶⁶⁵ 23 Temmuz 1861 tarihinde Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni sermayesine sarfedilmek üzere Kayseri ve Konya eyaletleri gelirlerinin temin edileceği ifade edilmiştir (BOA, HH.THR, 1253/27).⁶⁶⁶

Maden sermayesi olarak tahsis edilen gelirlerden sarraflardan alınan borçlar da olmuştur. Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürlüğü yapan Ali Sedid Efendi buna örnek gösterilebilir. Nitekim kendisi maden müdürlüğü görevinde Sarraf Yorgi'den iki parça senet halinde madenin bazı işlerine sarf etmek üzere borç almıştır. 31 Ağustos 1864 tarihli belgeye göre Ali Sedid Efendi bu borcu ödeyemeden vefat etmiş ve bu borç meselesi sorun haline gelmiştir. Dolayısıyla sarrafların madendeki rolü bu açıdan önem arz etmiş ve yeri geldikçe maden idarecileri ihtiyaçlar doğrultusunda bu tür sarraflardan madene sermaye olması için borç para almışlardır (BOA, MVL, 449/120).⁶⁶⁷

⁶⁶³ H. 2 B 1275 tarihli belge.

⁶⁶⁴ H. 27 Z 1276 tarihli belge.

⁶⁶⁵ H. 20 S 1277 tarihli belge.

⁶⁶⁶ H. 15 M 1278 tarihli belge.

⁶⁶⁷ H. 28 Ra 1281 tarihli belge; Sorun haline gelen bu borç meselesi için bkz. BOA, A.MKT.NZD, 214/78 (H. 29 C 1273/M. 24 Şubat 1857); BOA, MVL, 727/61 (H. 24 B 1283/M. 2 Aralık 1866).

10 Aralık 1893 tarihli belgeye göre Ergani, Bulgar Dağı, Gümüşhacıköy ve Bereketli madenlerinin masrafları adı altında madenlerin imalatına sarf edilmek üzere Tekaüd Sandığı aidatı geliri tahsis edilmiştir. Ancak Tekaüd Sandığından sarf edilecek miktarda faizin aranılması nizama aykırı bulunmuştur. Dolayısıyla aidattan verilen miktar faizsiz olarak mezkûr madenlere tahsis edilmiştir. Bu durumu bildiren yazı da Orman, Maden ve Ziraat Nezareti'ne yazılmıştır (BOA, BEO, 325/24331).⁶⁶⁸

Anlaşıldığı üzere Niğde'deki Bereketli Madeni başta olmak üzere Bulgar Dağı Madeni'de dâhil XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar iyi yönetilememiştir. Bereketli Madeni'nin sermaye ihtiyacı ilk başlarda Bereketli köyünün gelirlerinden karşılanırken bu gelirlerin yetmemesi üzerine Niğde, Nevşehir, Adana, Kayseri ve hatta Bozok sancağından dahi sermaye akçesi talep edilmiştir. Bu durum madenin kendi kendini idare edemediğini göstermesinin yanında çevre sancakların gelirlerinin de buraya tahsis edilmesi hem bu sancakları hem de Osmanlı'nın bu bölgedeki ekonomisini zora soktuğu görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun özelinde ve Bereketli ve Bulgar Dağı Madeni-i Hümâyûnu müdürlüğünde olduğu gibi maden idarecilerinin kötü yönetiminden söz edilebilir. Söz konusu madenlerin müdürlüğünü yapan Ali Sedid Efendi döneminde birçok kez sermaye akçesi istenmiştir. Kendisi zikredildiği üzere zimmet suçlaması ile yargılanmıştır. Bu iyi yönetilememe konusu XX. yüzyılın başlarına doğru sadece Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri ile sınırlı kalmamış buna Ergani ve Gümüşhacıköy madenleri de eklenmiştir. Başta maden müdürlerinin madeni iyi yönetememesi olmak üzere farklı etkenler de bu duruma sebep olmuştur. Özellikle de maden tekniğinin eski usullerle devam ettirilmesi müdürlerin dahi elinde olmayan sebebi olmuştur. Çevre faktörler kapsamında madenin olduğu bölgedeki ormanların yok edilmesi ve cevherlerin eritilmesinde kullanılan fırınların yakacak malzemesinin hala odun ve keresteye dayanması daha önemli bir konuyu teşkil etmiştir. Devlet her ne kadar madenlerde ıslahat yapmaya ve gereken önlemleri almaya çalışsa da istediği başarıyı elde edememiştir. Aslında bu gelişmeler siyasi açıdan zayıflayan Osmanlı Devleti'nin, ekonomisinin de bu zayıflamaya paralel olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

⁶⁶⁸ H. 1 C 1311 tarihli belge.

9. Bereketli Madeni'nin İstanbul Baruthânesi Ocaklığına Bağlanması

Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılan ocaklık sistemi, Karaman eyaletinde de güherçile işletmelerini finansa etmek amacıyla uygulanmıştır. Böylece yapılan üretimin masraflarını karşılamak için bazı vergiler ocaklık adı altında ayrı bir nakit fonu oluşturmuştur. Nitekim Karaman eyaletinin avarız vergileri, cizye ve muhtelif devlet gelirleri az ya da çok devamlılığı olan nakit fonları olarak kullanılmış ve güherçile üretimindeki masrafları karşılamak amacıyla ocaklık olarak ayrılmıştır (Agoston, 2006; 151-152).

Söz konusu ocaklık kapsamında Bereketli Madeni'ne bağlanan bazı yerlerin ahalisi mükellefiyetleri gereği muafiyet sistemine dâhil edilmiştir. Bu muafiyet, hizmet veya nakdi anlamda olmuştur. Bununla beraber Niğde sancağında vaki Çamardı kazasına kayıtlı olan 5 adet hane-i avarız ve nüzul, bu kapsamda güherçile vermeleri şartıyla İstanbul Baruthânesi Ocaklığı'ndan sayılmışlardır. Çamardı kazasına bağlı olarak da Enehil karyesi ve birçok adet avarız hanesi, Şücaüddin kazasına tabi Ulukışla mahallatı ve köyleri senelik 350,5 kuruştan mezkûr ocaklığa bağlı olmuşlardır. Ata karyesi senelik 200 kuruştan, Paşmakçı ve sair isimlerinin arşiv belgesinde “malum” olarak kaydedildiği 15 adet köy de 198 kuruştan olmak üzere toplamda 748,5 avarız ve nüzul gelirleri Ulukışla menziline ocaklık olarak tayin olunmuşlardır. Buna mukabil belirtilen yerlerin ahalisi, *umur-ı menzil, derbent, hisarlar ve hanları tamir etmek şartıyla cemm-i tekâliften ve imdad-ı hazariyeden* muaf ve müsellemler tutulmuşlardır. Niğde kazası da bu kapsamda değerlendirilerek İstanbul Baruthânesi Ocaklığı'ndan sayılacağı zikredilmiş ve maden emini olanlar mal ocaklığını baruthâne nazırlarına tamamen ödedikleri takdirde sadece mîr-i mirânlık kayıtlarının ref edileceği izah edilmiştir (BOA, C.DRB, 64/3198).⁶⁶⁹

10. Madenlerin Nakil Süreçleri ve İşleri

10.1. Boynu İncelü ve Şerefli Aşiretlerinin Cevher Naklinde Görevlendirilmesi

Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan bazı aşiretlerin, Karakoyunlu Devleti'nin yıkılmasıyla beraber Doğu Anadolu ve İç Anadolu'da dağınık halde

⁶⁶⁹ H. 25 Z 1194/M. 22 Kasım 1780 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.NF, 52/2573 (H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780).

bulunan ve Osmanlı Devleti'nin “*Bozulus*” adını vererek sonradan vergiye bağladığı aşiretlerden olduğu belirtilmiştir. 1830 yılına ait çeşitli nüfus defterlerinde Dulkadirli⁶⁷⁰ Türkmenlerinden olan Avşar, Çağıranlı, Cerid, Karacaaraplu, Gündeşlü, Çimelü, Dodurga ve Mihmadlu gibi aşiretlerin “*Boynuincelü aşireti*” olarak anıldığı ve bunların cemaat veya cemaatlerine ait köy isimlerine sıklıkla karşılaşıldığı zikredilmiştir. *Şerefli aşireti* ise XVI. yüzyılda Danişmedli Türkmenlerine mensup olarak Sivas merkezli yerleşim yerinde ön plana çıkmış ve XVII. yüzyıla kadar burada yaylak kışlak şeklinde hayat sürmüştür. *Şerefli aşireti* XVI. yüzyılın sonlarında tek başına bir aşiret olmuş daha sonra kendi arasında bölünerek Kayseri civarına iskân edilenlere Küçük *Şerefli*, Orta ve Batı Anadolu'ya iskân edilenlere de Büyük *Şerefli* adı verilmiştir. Bu aşiretlerin yaşadıkları bölgelerden Boynu İncelü aşireti iltizam ile *Şerefli aşireti* ise malikâne sistemi dâhilinde devletle münasebetlerini devam ettirmiştir. Nitekim her iki aşiret ahalisi belirtildiği üzere yaylak kışlak olmak üzere konargöçer taifeden oluşmuştur. *Şerefli aşireti* bölgedeki ahalinin mahsulünü hayvanlarına yedirme, köylerin akarsu önlerini kesme gibi bazı olumsuz hareketler ile anılmıştır. 1830 yılında Boynu İncelü cemaatinin nüfusu belirtilmezken, *Şerefli cemaatinin* 2.880 kişi ve 1834 yılında Boynu İncelü cemaatinin 20.262 kişi, *Şerefli cemaatinin* ise 3.306 kişi olduğu ifade edilmiştir (Aygün, 2017; 239-248). Bu aşiretlerin Niğde ve civarına iskân edilmeleri Nevşehir kazasının 1727 yılında kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Dönemin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, doğduğu köyü kasaba yapmak maksadıyla burada büyük bir imar faaliyetine girişilmiş, şehrin imar ve iskânı için konargöçer reayadan istifade edilmiştir.⁶⁷¹ Dolayısıyla bölgede yaşayan cemaatlerin önemli bir kısmı yeni kurulan şehre yerleştirilmiş ve Boynu İncelü aşireti de bu kapsamda bölgeye iskân ettirilmiştir (Bayrak, 2005; 54).

Her iki aşiretin hayvancılıkla uğraşmasından dolayı Bereketli Madeni cevherlerinin nakledilmesinde çoğunlukla bu aşiretler görevlendirilmiştir. Gerek bu tür aşiretlerle gerekse ileride değinileceği üzere cevherin iskelelerden gemilerle

⁶⁷⁰ Söz konusu aşiretlerin Dulkadirli ve Danişmendli Türklerine bağlı olduğuna dair ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Oymaklar, Cemaatler (1453-1650)*, C. 5, TTK, Ankara, 2009, s. 2117.

⁶⁷¹ Nevşehir'in kuruluşuna dair ayrıca bkz. Münir Aktepe, “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya Âid İki Vakfiye”, *Tarih Dergisi*, 11 (15), 1960, s. 149-160; Mustafa Fırat Gül, “Arşiv Belgeleri Işığında Bir Şehrin Doğuşu: Muşkara'dan Nevşehir'e (İmar Faaliyetleri)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, 2014, s. 155-172.

nakledilmesi amacıyla gemi kaptanlarıyla bir senet düzenlenmiştir. Bu senedin düzenlenme amacı ise nakil ücretinde bir pazarlığın yapılması ve senedin nakilde görevlendirilenlere verilmesiyle olmuştur. Mesela iskelelerden nakledilecek cevher için gemi reisleriyle yapılan pazarlık neticesinde nakil ücreti bu senede yazılarak yine gemi reislerine verilmiştir (Şafakçı, 2013; 323). Nitekim bu aşiretlerden Kırşehir kazasına bağlı olan Boynu İncelü aşiretine mensup kişiler aynı zamanda Bereketli Madeni'ne bağlı olarak oturdukları kazalarda meclis azası gibi görevlere de talip olmuşlardır.⁶⁷² 25 Mayıs 1748 tarihli belgeye göre Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nda Boynu İncelü'ye tabi olan Hacı Ahmed bin Sungurlu Hasan ile Kethüda mahallesindeki Kadioğlu Mustafa, 324 kıyye (415 kg) ve 19 parça kurşunu İzmit İskeleyi'ne nakletmişlerdir (BOA, C.DRB, 17/846).⁶⁷³ Ordunun ihtiyaç duyarak tersânede, cebelhânde ve tüm savaşlarda kullanılan kurşunların nakledilmesinde daha çok Boynu İncelü aşireti görevlendirilmiştir. Özellikle harp sanayisinde kullanılan madenlerin nakledilmesinde bir sorun ortaya çıktığında nakil için develeriyle beraber görevlendirilen bu tür aşiretlerin sorunlarının giderilmesine önem gösterilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1230/54).⁶⁷⁴ Bu tür taşımacılık sisteminde develerin daha kârlı olmasına bağlı olarak konargöçer taifesinin mesleğinin hayvancılık, özellikle deve yetiştiriciliği olması öne çıkmıştır. Boynu İncelü ve Şerefli gibi aşiretler diğer göçebe aşiretlerde olduğu gibi deveyi önce kendi taşıma işleri için yetiştirmişlerdir. Kendi ihtiyaçlarını gördükten sonra bu develeri satarak nakit para elde eden göçebe aşiretler, devlet tarafından nakil işi için de görevlendirilerek hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Başta göçebeler olmak üzere, köylüler de o dönemlerde develerini başkalarına kiralamışlardır. Mesela Ankara hanlarında tüccarlara hizmet sağlayan develerin bir aşirete ait olduğu belirtilmiştir. Erzurum'daki bir han sahibi Osmanlı Devleti'nden İran'a giden kervanların Erzurum'da üç hafta kadar konakladığını belirtmiştir. Bunun sebebinin ise; taşıma maliyetinin düşük tutulmak istenmesi, gümrük incelemesi, mevcut develerin yerine yeni develerin tedarik edilmesi, karşılıklı ticaret yapma imkânının sağlanması ki dönüş yolunda develerin boş dönmemesi sağlanarak yolculuk ücretini düşürme olanağının sağlanmak istenmesi olarak zikredilmiştir. Bu tür aşiretlere ait develerin kiralanmasında Osmanlı Devleti, yerel

⁶⁷² 30 Ekim 1854 tarihli arşiv belgesinde meclis azası olarak Mahmud Ağa zikredilmiştir. Mezkûr aşiretin Aksaray, Kırşehir ve Nevşehir kazalarında ikâmet ettikleri belirtilmiştir. Bkz. A.MKT.MHM, 60/17 (H. 7 S 1271).

⁶⁷³ H. 27 Ca 1161 tarihli belge.

⁶⁷⁴ H. 15 M 1232/M. 5 Aralık 1816 tarihli belge.

halktan avarız-ı divâniyye vergisini almıştır. Develerin tedarik edildiği sancakların başında Bozok, Çorum, Kütahya, Niğde, Aksaray, Konya, Beyşehir ve Kayseri gelmiştir. Bu bölgeler belirtildiği üzere Boynu İncelü ve Şerefli aşiretlerinin de ikâmetgah alanlarıdır (Faroqhi, 1982; 4-6).

Boynu İncelü aşiretinin genellikle Aksaray ve Kırşehir kazası civarında ikâmet etmeleriyle beraber çevre sancaklara da yerleştikleri olmuştur. 27 Aralık 1817 tarihli belgeye göre, Boynu İncelü aşireti Bozok sancağında da ikâmet etmiştir (BOA, C.DRB, 55/2708).⁶⁷⁵ Boynu İncelü aşireti, Bereketli Madeni'ndeki kurşun cevherini develeriyle beraber İzmit İskeleyi'ne nakletmiştir (BOA, HH.d, 801).⁶⁷⁶ 15 Haziran 1819 tarihinde Boynu İncelü aşiretinden vergi talebinde bulunulmuştur. Merkezden yazılan hükümde bu tür usulsüz uygulamaların men edilmesi emredilmiştir. Çünkü madenin naklinde görevlendirilen aşiretler tekâliften muaf ve müsellemlerdir. Dolayısıyla bu tür haksızlıklara da mani olunmuştur (BOA, C.DRB, 39/1920).⁶⁷⁷ Bu konuya dair 22 Temmuz 1819 tarihinde Boynu İncelü aşiretinin nakli gerçekleştirmesi için gereken hassasiyetin gösterilmesi amacıyla ilgili memurlara hüküm yazılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1216/40).⁶⁷⁸

27 Eylül 1821 tarihinde Boynu İncelü aşiretinin hissesine düşen vergi miktarının Bereketli Madeni'nden Darphâne-i Âmire'ye nakledilen kurşunun nakil ücretinden sayılmasına dair bir yazı yazılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1309/19).⁶⁷⁹ Verginin 1821 yılına ait olduğu, Bereketli Maden-i Hümâyûnu'ndan nakledilen kurşunun nakliye ücretinin 31.593 kuruş tuttuğu ve bunlara rağmen Bozok ve Kayseri mutasarrıfı Alaeddin Paşa, sarraf nezaretiyle beraber toplanan miktarın 1823 yılı vergisine sayılacağı zikredilmiştir. Ancak söz konusu vergi 1821 yılında Boynu İncelü aşiretinden iki kez alınmıştır. Bundan dolayı aşiretin ahalisi perişan duruma düşmüştür. Böylece fazla alınan miktarın tekrar aşiret mensuplarına iade edilmesi emredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1309/17).⁶⁸⁰

Boynu İncelü aşiretinin nakil ücretlerini alamadıkları durumlar da olmuştur. 5 Nisan 1824 tarihli belgeye göre bu aşiret 1821 ve 1822 yıllarına ait nakil ücretlerini

⁶⁷⁵ H. 17 S 1233 tarihli belge.

⁶⁷⁶ H. 11 R 1273/M. 9 Aralık 1856 tarihli belge.

⁶⁷⁷ H. 21 Ş 1234 tarihli belge.

⁶⁷⁸ H. 29 Ş 1234/M. 21 Ağustos 1819 tarihli belge.

⁶⁷⁹ H. 29 Z 1236 tarihli belge.

⁶⁸⁰ H. 29 Z 1236/M. 27 Eylül 1821 tarihli belge.

tahsil edememişlerdir. 1821 yılına ait 170.000 kıyye (217.940 kg) kurşunun her bir kantarı 35'er kuruştan toplamda 34.020 kuruş nakliye ücreti tutmuştur. Dolayısıyla bu miktarın aşirete ödenmesi emredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1309/16).⁶⁸¹ 24 Eylül 1824 tarihli belgeye göre bu sefer 1820 yılı nakil ücreti olan 31.593 kuruş ödenmemiştir (BOA, TS.MA.e, 1309/21).⁶⁸² 25 Aralık 1824 tarihinde Boynu İncelü aşiretinin yine nakil ücretini alamadığından dolayı bu durumun arz edilerek söz konusu ücretin kendilerine ödenmesi konusunda yazı yazılmıştır. Dolayısıyla bu aşiret, yapmış olduğu hizmetleri karşılığında alacağı olan meblağı zamanında tahsil edememiş ve bu durumdan dolayı muzdarip olmuştur (BOA, TS.MA.e, 1309/20).⁶⁸³

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere bu aşiretler sadece Bereketli Madeni'nin cevherini değil bölgede bulunan Bulgar Dağı Madeni'nin de cevherini nakletmişlerdir. Bu durum her iki madenin gerek ayrı ayrı gerek müştereken idari edildiği dönemleri kapsamıştır. Arşiv belgelerinde madenlerin müştereken idare edildiği dönemlerde nakil meselesinden bahsedilirken Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu tabiri kullanılmıştır. Bu duruma örnek olarak 2 Mart 1849 tarihli belgedeki, Boynu İncelü aşireti zimmetinde kalan 977.900 kıyye (1.253.667 kg) kurşunun İzmit İskelesi'ne nakledilmesi için yazılan emir gösterilebilir (BOA, C.DRB, 51/2517).⁶⁸⁴

Bazı durumlarda kurşunun naklinden dolayı nakil ücretinin hangi aşirete ödeneceği konusunda sorunlar ortaya çıkmıştır. Boynu İncelü ve Şerefli aşiretlerinin görevli oldukları beş yılda naklettikleri kurşun için senet düzenlenmiş olmasına rağmen nakledilen kurşunun ne kadarını Boynu İncelü ne kadarını da Şerefli aşiretinin taşıdığı net olarak ortaya konamamıştır. Boynu İncelü aşiretinin 1844 yılında naklettiği 220.470 kıyye (282.642 kg) kurşunun tutarı tamamen ödenmiştir. 14 Nisan 1851 tarihinde İzmit İskelesi'ne 450.620,5 kıyye (577.695 kg) kurşun daha teslim edilmiştir. Ancak bu kurşunu hangi aşiretin teslim ettiği tespit edilememiştir. Dolayısıyla 450.600 kıyye kurşunun ne kadarının Boynu İncelü ne kadarının Şerefli aşireti tarafından nakledildiğinin tespit edilmesi gerekmiştir. Bu sorunun çözümü için de Hazine-i Hassa muhasebesine başvurularak hesabın ortaya çıkarılması emredilmiştir. Farklı tarihlere ait arşiv belgelerinde madenlerin nakledilmesinde

⁶⁸¹ H. 5 Ş 1239 tarihli belge.

⁶⁸² H. 30 M 1240 tarihli belge.

⁶⁸³ H. 4 Ca 1240 tarihli belge.

⁶⁸⁴ H. 7 R 1265 tarihli belge.

sıklıkla Boynu İncelü aşiretinden bahsedilmesi bu aşiretin uzun yıllar boyunca bu işle görevlendirildiğini ortaya çıkarmaktadır. 24 Aralık 1851 tarihli belgede bu aşiretlerden bahsedilmesi bu durumu destekler niteliktedir. Söz konusu belgede bu aşiretler için, Niğde sancağı dâhilinde ikâmet eden Bereketli Maden-i Hümâyûnu üretiminde nakil ile görevli Boynu İncelü ve Şerefli aşireti ahalisi ifadesi kullanılmıştır. Bunlar her sene İzmit İskeleyi'ne cevheri nakletmekle görevlendirilmişlerdir. Senelik olarak ne kadar miktar kurşunu taşıdıkları belirtilmemişse de bahsi geçen senede kurşunun her bir kantarına 35'er kuruş fiyat biçilmiştir (BOA, C.DRB, 42/2071).⁶⁸⁵

10.2. Mağaralardaki Cevherin Bereketli'ye Nakledilmesi

Cevherler, daha önce belirtildiği üzere Bereketli Madeni ile bu madene bağlı olan muhtelif madenlerin mevkilerindeki dağınık halde bulunan mağaralardan çıkarılmıştır. Gerek Bereketli Madeni bölgesi gerekse buraya bağlı olan bölgelerdeki maden cevherleri Bereketli'ye nakledilmiştir. Çünkü mağaradan çıkan cevherlerin muhtelif işlemlere tabi tutulması gerekiyordu. Bereketli Madeni'ne bağlı olan diğer madenlerdeki cevherlerin işlenmesine yönelik fırınlar ise henüz ya ihdas edilmemiş ya da yetersiz kalmıştır. Bu yüzden cevherler Bereketli Madeni'ne nakledilerek buradaki fırınlarda işlem görmüştür. Bu işlem aynı zamanda işletme maliyetlerinin düşürülmesi için de yapılmıştır. Bereketli Madeni mağaraları mevkilerinden olan ve Aladağ'a o dönemlerde üç dört saat yakınlıkta olduğu belirtilen Yahyalı kazası bu duruma örnek gösterilebilir. Bu kazanın, 400 evli bir kasaba hüviyetinde olup 8 adet köyü kapsadığı zikredilmiştir. Yahyalı zeameti, maden eminleri ve mültezimler tarafından reyanın madende hizmet etmesi temin edilmiş ve cevherler bu şekilde fırınlara nakledilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).⁶⁸⁶ 29 Haziran 1841 tarihli belgeye göre Bereketli Maden-i Hümâyûnu mağaralarında üretilen 1.500 batman (15.000 kg) cevherin fırınlara nakledilmesinde Çamardı, Yahyalı ve Anduğu kazaları ahalisi 100'er kuruş ücret karşılığında görevlendirilmişlerdir (BOA, TS.MA.e, 1193/46).⁶⁸⁷

Cevherlerin fırınlara nakledilmesinde bazı olumsuz durumlar da olmuştur. 13 Temmuz 1841 tarihli arşiv belgesinde, Bereketli Madeni'ne bağlı olan Bulgar Dağı Madeni'nde üretilen gümüş madeninin işlendiği fırınların madene uzak ve yollarının

⁶⁸⁵ H. 29 S 1268 tarihli belge.

⁶⁸⁶ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

⁶⁸⁷ H. 9 Ca 1257 tarihli belge.

bozuk olduğu belirtilmiştir. Bu sorunun çözülmesi amacıyla bu yolların bakım ve onarımı için gereken paranın üretilen madenin bir miktarının Niğde ve Kayseri'deki saçmacı⁶⁸⁸ esnafına satılarak karşılanmasına karar verilmiştir. Bu durumu Bereketli tahsildarı Kapıcıbaşı Esad ve dönemin maden müdürü Osman Ağa bir yazı ile bildirmiştir. Söz konusu belgede belirtildiği üzere cevherlerin nakledileceği fırınlar o dönemde yedi sekiz saat mesafe uzaklığındadır. Yolların tamir ücretinin ise 30.000 akçeyi bulacağı belirtilmiştir. Bu konuda bahsi geçen esnafa her sene 30.000 kıyye (38.460 kg) kurşunun satılması öngörülmüştür (BOA, TS.MA.e, 1216/56).⁶⁸⁹

Nakletme işi için bölgedeki kazalara bağlı karye veya daha küçük yerleşim yerlerinin madenlerde istihdam edilmelerinin yanı sıra yakın çevredeki aşiretler de görevlendirilmiştir. Bu aşiretlerden biri *Menemenci aşireti* olmuştur. Bu aşiret daha önce belirtildiği üzere her sene ücretiyle beraber 1.000 yük cevher ve 500 deve yükü hatıb nakletmek üzere Bereketli Madeni'ne ilhak edilmiştir. Bunlar vermiş oldukları bu taahhüdü yerine getirmezlerse Darphâne-i Âmire'ye 30.000 kuruş tazminat vermekle mükellef kılınmışlardır. Ancak Menemenci aşireti bazı dönemlerde yaramazlıklarla anılmış ve verdikleri taahhütleri yerine getirmemiştir. Bunların Bereketli Madeni'ne yönelik saldırıları neticelerinde aşiret mensupları Adana, Tarsus ve Sis taraflarına iskân ettirilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu durum hem madene hizmet eden halkın dağılmasına hem de maden işlerinin aksamasına sebep olmuştur (BOA, C.DH, 290/14491).⁶⁹⁰

Bereketli Madeni'nin cevher, kömür ve hatıb nakli için görevlendirilen yerlerin ahalisi de olmuştur. Yahyalı kazası, Enehil karyesi ve Fertek karyesi bu yerleşim yerlerindendir. Ancak madenin bu işlerini karşılayacak yerlerin ahalisinin madene bağlı olması gerekmiştir. Bu kapsamda Enehil karyesi İncesu kazasından, Fertek karyesi Niğde kazasından ayrılarak Çamardı'ya bağlanmıştır. Bu bağlilik gereğince Yahyalı kazasının iltizam bedellerini tamamen ödemesi ve bundan sonraki iltizam bedellerini de maden eminine ödenmesi şartı koşulmuştur. Böylece mezkûr

⁶⁸⁸ Av fişeklerinin içine konan çeşitli boylardaki yuvarlak küçük kurşun tanelerinden her birine saçma bu işi yapana da saçmacı denmiştir. Bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1040; Bu esnaf kurşuncu ve fişekçi ile de anılmıştır. Bkz. Ziya Kazıcı, "Bir Osmanlı İhtisâb Defterine Göre Şam'daki Dükkânlar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1985, s. 247.

⁶⁸⁹ H. 23 Ca 1257 tarihli belge.

⁶⁹⁰ H. 7 N 1197/M 6 Ağustos 1783 tarihli belge.

yerler madene bağlanarak madenin nakil işinde görev almışlardır (BOA, C.NF, 52/2573).⁶⁹¹

Madenden nakledilecek cevherler o dönemlerde hayvanlar aracılığıyla yapılmıştır. Bunun için madenin naklinde kullanılacak hayvanın tahminen bir değeri ve masrafları için maden meclisinde bir tutanak tutulmuştur. Tafsilatlı bir şekilde kaleme alınan bu tutanak Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye ve maliye nazırına bir nüsha yazı ile gönderilmiştir. Maliye nazırı tarafından Meclis-i Vâlâ'ya sunulan tutanak, burada uygun görüldüğü takdirde hayvanların değeri ve masrafları ile amelenin ücretlerine yönelik bir değer tayin edilmiştir. Tarihi olmayan belgeye göre hazineden karşılanacak bu giderler için hazineye yönelik maliye nazırı tarafından bir tezkire yazısı ile bu ihtiyaçlar temin edilmiştir (BOA, İ.MSM, 22/546). Bu prosedür Bereketli Madeni'nde olduğu gibi Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu'nda da geçerli olmuştur. Ancak bu durum nakil konulu her arşiv belgesinde ifade edilmemiştir. Örneğin Bulgar Dağı Madeni'ne ait cevherlerin mağaralardan fırınlara nakledilmesinde ihtiyaç duyulan hayvanların tedariki konusunu içeren arşiv belgesinde bahsedilen prosedüre değinilmemiştir (BOA, MVL, 676/43).⁶⁹²

10.3. Cevherlerin İskelelere Nakli ve Kullanılan İskeleler

Madenden çıkarılan cevherler, bölgedeki aşiretlere ait develerin kiralınması üzerine karayoluyla aşağıda belirtilen iskelelere nakledilmiştir. Burada ifade edilmesinde fayda görülen konu ise bu karayolunun güzergâhıdır. Tarsus ve Adana'da bulunan iskeleler yakın olmasından dolayı naklin kolay olmasına nazaran İzmit gibi madene uzak iskeleye cevher naklinde kullanılan güzergâh da o kadar zorluk arz etmektedir. Dolayısıyla İzmit İskelesi'ne cevher nakledilmesinde Anadolu'nun sağ kolu olan Üsküdar güzergâhı kullanılmıştır. Bu güzergâh; Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya olmak üzere madene sapmadan evvel Adana ve Antakya'ya ulaşmıştır. Niğde'den sonraki güzergâh ise Ereğli olmuştur (Halaçoğlu, 1991; 127). Bu güzergâhlar üzerinde ticaretin ve yolcuların güvenliğinin sağlanması amacıyla menziller ve derbendler teşkil edilmiştir. Buna göre Niğde menziline Ereğli menziline 14 saatte ulaşıldığı belirtilmiştir (Halaçoğlu, 2014; 133). Bu karayolları vasıtasıyla cevherler iskelelere, oradan da merkeze veya cevher talebinde bulunan

⁶⁹¹ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

⁶⁹² H. 1208/1209/M. 1794 seneli belge.

ilgili kurumlara gönderilmiştir. Cevherlerin nakledildiği iskeleler aşağıda sunulmuştur.

10.3.1. Tarsus İskelesi

Bereketli Madeni’nde üretilen cevherler karayolundan İzmit İskelesi’ne oradan da İstanbul’a nakledildiği gibi deniz yolundan da nakledilmiştir. Bunun için Bereketli Madeni’nin güneyinde bulunan Adana ve Tarsus iskeleleri daha çok kullanılmıştır. Bereketli Madeni’nin mevcut üretiminden olan kurşunun, 180 kıyye (230 kg) olan her bir kantarı için üçer kuruş nakliye ücreti belirlenmiştir. Bu cevherler maden emini marifetiyle teslim edilmiştir. Nakliye için bir senet hazırlanmış ve bu senet maden emini ile hangi idari mahallin iskelesinden nakil yapılacaksa o mahallin mütesellimi arasında düzenlemiştir. Örneğin Tarsus İskelesi’nden nakledilecek kurşun için maden emini ile Tarsus mütesellimi Turoğlu Ali Bey arasında bir senet düzenlenmiştir. Tarsus mütesellimi, teslim aldığı kurşun cevherini hazırlanmış olan senet gereğince parça parça iskelede bulunan gemi reislerine teslim etmiştir. Nakledilen kurşunun miktarı da zapt altına alınmış ve defterlere hangi cevherin ne miktar nakli yapıldığı yazılarak muhafaza altına alınmıştır. Cevheri teslim alan gemi reisleri de ne miktar kurşun aldıklarını gösterir bir makbuz hazırlamışlardır. Bu makbuza göre gemi reisleri hizmetleri karşılığında bir bedel almışlardır. 1783 yılında Bereketli Madeni emini Seyyid Ahmed’in ürettiği kurşunun her bir kantarına yine 180 kıyye (230 kg) değer verilmiştir. 1.146 kantar (64.690 kg) kurşun ise Tarsus İskelesi’nden ücretiyle beraber nakledilmiştir. Bu kurşunlar Tarsus İskelesi’ndeki Günhan adı verilen yerde muhafaza altına alınmıştır. Kurşunların Tarsus İskelesi’nden İstanbul’a nakledilmesi için dönemin Kaptan-ı Deryası olan vezir Gazi Hasan Paşa⁶⁹³’ya hüküm yazılmıştır. Bu hükümde kurşunun İstanbul’a nakledilmesi görevinin kendisine verildiği ve uygun bir gemi ile naklin gerçekleştirilmesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 58/2879).⁶⁹⁴

Bazı durumlarda kurşunun iskeledeki gemilere nakledilmesinde sorunlar ortaya çıkmıştır. 13 Mart 1783 tarihinde, Tarsus İskelesi’nde gemilerin yanaşacağı ve bekleyeceği limanın olmamasından dolayı cevherin nakli gerçekleştirilememiştir. Tarsus ahalisinin bazısının ziraat ile uğraşmasından dolayı nakil işinde

⁶⁹³ Osmanlı kaptan-ı deryâsı ve sadrazamıdır. “Palabıyık” lakabı ile de anılır. Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar kaptan-ı deryâlık görevinde bulunmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. Mahir Aydın, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 501-503.

⁶⁹⁴ H. 16 B 1198/M. 5 Haziran 1784 tarihli belge.

görevlendirilemediğinden yakınılmış ve bu sorun önceden düzenlenmiş olan senedin tedarik edilememesine kadar varmıştır. Mütesellim olan kişinin bu sorunu çözmesi için devreye girmesi emredilmiştir. Nitekim mütesellimin iktidar sahibi olduğu vurgulanarak meseleyi de halletmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu sorunun çözümü için gemilerin başka bir iskeleye yanaşmasına ve naklin buradan yapılmasına karar verilmiştir (BOA, C.DH, 290/14491).⁶⁹⁵

Bu meseleye başka bir örnek ise 9 Şubat 1784 tarihli belgede anlatılmıştır. Söz konusu belgede, yine Tarsus İskeleyi'nde gemilerin yanaşarak bekleyeceği bir limanın olmayışından bahsedilmiştir. Tarsus kazası ahalisinin konargöçer taifesi olmasından dolayı nakil işinin meşakkatli bir hale dönüşeceği belirtilmiştir. Ayrıca 300 kantar (16.934 kg) kurşunun nakledildiği, Tarsus'daki limanda gemilerin yanaşamayacağından dolayı kurşunun nakli için Çelebi Ahmed kaptanın görevlendirildiği ve onun sayesinde cevherlerin İskenderun limanından nakledileceği zikredilmiştir. Bundan dolayı kurşunun Tarsus'a değil de İskenderun limanına nakledilmesi için Yörükân taifesi, Şam Bayadı ve Akçakoyunlu aşiretlerinin bir senet ile görevlendirilmesi emredilmiştir. İskenderun limanında nakil yapılacak yer Karataş İskeleyi olmuştur. Buranın tercih edilmesine sebep olarak; güvenli, hâkim bir konuma sahip olması ve Tarsus ile Adana'ya yakınlığı belirtilmiştir. Nakledilecek kurşun için gereken nakil ücreti maden emini tarafından karşılanmıştır (BOA, C.DRB, 20/969).⁶⁹⁶

Bereketli Madeni'nden çıkarılan ve ordunun ihtiyacına kullanılan cevherler de Tarsus İskeleyi'nden nakledilmiştir. Bu tür bir nakilde ise cevherler Tarsus İskeleyi'nden donanma gemileri tarafından merkeze gönderilmiştir. 17 Aralık 1784 tarihli belgeye göre mezkûr madenden çıkarılan kurşun cevheri, Donanma-yı Hümâyûn'a nakledilmek üzere kaptan vezîr Gazi Hasan Paşa'nın marifetiyle görevlendirilen kaptana teslim edilmiştir. Bu konu için Tarsus mütesellimi olan Turzade el-Hac Ali Bey'e ve Bereketli Madeni emini olan es-Seyyid Ahmed Efendi'ye buyruldu yazılmıştır. Cevherleri Tarsus İskeleyi'nden teslim alacak olan Giridli Salih Kaptan, Tarsus İskeleyi'nin bilinen bir iskele ve güvenli bir liman olmayıp kalyon gemileri için burasının uygun olmadığını ve İskenderun taraflarının daha münasip olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca kurşunun toplanarak gemilerle nakledilmesi için memur vekili olarak Havac Hasan ve Hüseyin Çavuş isimli kişiler

⁶⁹⁵ H. 7 N 1197/M. 6 Ağustos 1783 tarihli belge.

⁶⁹⁶ H. 17 Ra 1198 tarihli belge.

de görevlendirilmiştir. Nakledilecek kurşun ise 3.860'dan iki parça teşekkül edilmiştir. Bunun her bir kantarı ise 180 kıyye (230 kg) hesap edilmiş ve sadece 902,5 kantarı (50.954 kg) 31 kıyyeden (39 kg) vezn olunmuştur. Tarsus tarafına gönderilen kurşun ise 1.146 kantar (64.690 kg) diye yazılmıştır. Bahsedilen bu miktar kurşunların, yine 1784 yılında maden emini olan el-Hac Mahmud Ağa tarafından nakledilmesi istenmiştir. Giridli Salih Kaptan tarafından gönderilen 902,5 kantar 31 vukkiyye kurşundan hariç gönderilen 1.100 kantar (62.093 kg) 31 kıyye kurşun için maden emini sicill-i mahfuzda kayıtlı deftere bakmıştır. Buradaki kayıtlarla uyuşan mezkûr meblağın 46 kantarının (2.596 kg) sehven yazıldığı da belirtilmiştir. Bununla beraber kurşun, kantarlar halinde nakledildiği gibi külçeler halinde de nakledilmiştir. Nitekim bahsedilen tarihte Donanma-yı Hümâyûn kalyonlarından Salih Kaptan'ın kurşunları külçe ve kantar şeklinde nakledilmiştir. Gemilerin İstanbul'a gitmesiyle beraber kantar ve külçe kurşunun gemiden ihraç edilmesi için ayrıca bir buyruldu kaleme alınmıştır (BOA, C.DRB, 116/776).⁶⁹⁷

30 Aralık 1785 tarihinde, Bereketli Madeni'nde üretilen 429 kantar 12 batman 2 kıyye (24.310,5 kg) kurşunun Tarsus İskelesi'ne nakli için gerekli olan senedin maden emini tarafından görevli olanların nakdi hesaplarına ödenmesi emredilmiştir. Tarsus İskelesi'ne nakil için Adana taraflarında olan aşiretlerden istifade edilmiştir. Söz konusu ödenecek nakit para Niğde ahalisinden alınmıştır. Her ne kadar bu kurşunun nakli için Tarsus İskelesi tercih edilmişse de naklin yapılması için Tarsus kadısı ve mütesellimi olan Turzade Hacı Ali Bey'e hitaben yazılan emire istinaden kendisi verdiği cevapta, Tarsus İskelesi'nde nakil işlemi için uygun adamların ve limanın olmadığını ve istihkâm için geminin bulunmadığını dile getirmiştir. Adana tarafındaki Karataş İskelesi'nin bu iş için daha uygun olduğunu izah etmiştir. Bundan dolayı naklin Karataş İskelesi'nden yapılması maksadıyla Adana valisi ve kadısına hitaben yeniden bir emir kaleme alınmıştır. Ayrıca nakil işinde görevlendirilecek Niğde ahalisinin senet karşılığında mı yoksa zoraki mi görevlendirileceği konusu netlik kazanamamış ve bu konunun da halledilmesi gerekmiştir.

Daha sonra meydana gelen bir sorundan dolayı Bereketli Madeni ref edilme tabiriyle kapatılmıştır. 1 Mayıs 1786 tarihli arşiv belgesinde Nalbandoğlu Hacı Ali, kendi zimmetindeki 100.000 kuruştan maden sermayesi olan 23.700 kuruşu tahsil

⁶⁹⁷ H. 4 S 1199 tarihli belge.

edememiştir. Ayrıca kendisini sürekli maden işçileri tahrik etmiş ve bunun neticesinde maden emini ile arasında alacak verecek sorunu ortaya çıkmış, bu sorunun çözüme kavuşturulamaması nedeniyle de Bereketli Madeni kapatılmıştır. Madenin ref edilme sebeplerinden biri de Nalbandoğlunun Niğde kazasına bağlı olan Çamardı nahiyesindeki 17 köyü kendi menfaati için maden eminlerine zapt ettirmesidir. Bundan dolayı ahali perişanlık içerisinde kalmış ve maden ref edilmiştir.⁶⁹⁸

24 Temmuz 1786 tarihli arşiv belgesinde, yukarıda değinilen Tarsus limanındaki iskele sorununun halledildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Bereketli Madeni'ndeki kurşunun buraya nakledilmesinde herhangi bir sorun ortaya çıkmamıştır. Bahsedilen tarihte 429 kantar 12 batman (116.580 kg) kurşunun Tarsus İskelesi'ne nakledilmesi için senet gereğince nakil ücreti maden emini tarafından ödenmiştir. Nakil işinde Adana'da bulunan Kethüda ve Mir aşiretleri görevlendirilmiş ve bu aşiretler arasında bir senet yapılmıştır. Nakil işi için düzenlenecek senedin ücreti Niğde ahalisi tarafından karşılanması maksadıyla bir emir yazılmıştır (BOA, C.DRB, 22/1052).⁶⁹⁹ Ancak nakletme işinde senet ücretlerinin ödenmesinde daha önce belirtildiği gibi maden emini de mükellef tutulmuştur. Tarihsiz belgeye göre yine Bereketli Madeni'nde mevcut olan kurşunun 180 kıyyeden (230 kg) olmak üzere her bir kantarına 3 kuruş nakliye ücreti alınmıştır. Nakil işi için de Ulan Piri, Cerveli ve Sukoylu aşiretleri bir senet ile görevlendirilmiştir. Dolayısıyla bu aşiretlerin senet için gereken nakil ücretleri yine maden emini tarafından ödenmiştir (BOA, C.DRB, 26/1251).

⁶⁹⁸ Madenin ref edilmesine sebep olan bahsi geçen olaydan dolayı sermaye akçesinin tahsil edilememesi önemli bir meseleyi teşkil etmiştir. Burada madenin ref edilmesinin ana sebebi tarafların zimmetinde olan meblağların tahsil edilememesi olmuştur. Bu meblağlar madenciyan zimmetinde 23.703 kuruş, bazı köy ahalisinin zimmetlerinde maden sermayesi olarak 11.550 kuruş bulunmaktadır. Ayrıca bahsi geçen sene içerisinde imal edilecek 260 fırınlık cevher nakliyesi için 4.000 kuruşa da ihtiyaç duyulmuştur. Bu miktar ise Çamardı karyesi ahalisinden tahsil edilmiştir. Madenci zümresine ait olan 23.703 kuruşun 10.000 kuruşu Nalbandoğlu el-Hac Ali, 2.500 kuruşu da Menemenci aşireti zimmetinde bulunmaktadır. Söz konusu 260 fırınlık cevherin, Çamardı başka bir mukataadan sayıldığı için 200 fırınlığı saf madenden, 60 fırınlığı da nakliye bedeli olan 4.000 kuruş ile Çamardı kazasından alınması kararlaştırılmıştır. Mevcut cevherin 1.070 fırının madenciyanın önceki kurşun üretiminden ve kendi hesaplarından karşılanacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla Niğde kadısının söz konusu 4.000 kuruşu madencilerden tedarik ettiği ve Hazine-i Âmirî defterlerine kaydettiği izah edilmiştir. Ayrıca madenin lağvedilmesiyle beraber dergâh-ı âlî kapıcı başlarından Hasan'ın zimmetinde 63.274,5 kuruş sahil olarak Darphâne-i Âmirî'ye borcu bulunmaktadır. Söz konusu kişilerin zimmetlerinde bulunan bu miktarların yerinde marifet-i şer' ile tahsil edilmesi için Niğde ve kadılarına, İstanbul'dan mübaşir tayin edilen silâh-şöran İsmail isimli kişiye 8 Aralık 1785 tarihinde bu emr-i şerif yazılmıştır. Bkz. BOA, C.DRB, 64/3179 (H. 5 S 1200).

⁶⁹⁹ H. 27 N 1200 tarihli belge.

Bereketli Madeni'ndeki kurşunun Tarsus İskelesi'nden İstanbul'a nakledilmesinde Rodos adasında bulunan gemilerden de istifade edilmiştir. 15 Ekim 1793 tarihinde madendeki kurşunun her bir kantarı 180 kıyye olarak belirlenmiş ve 195 kantarı (11.007 kg) Tarsus İskelesi'ndeki Kızanlı isimli köyde muhafaza edilmiştir. Bu kurşunların İstanbul'a nakledilmesi maksadıyla Rodos mütesellimi Murabitzade Hasan kaptanın firkateyn gemisi görevlendirilerek çavuş mübaşeretiyle taşınması emredilmiştir. Böylece 850 parça olmak üzere Tarsus kantarıyla yalnız 195 kantar kurşun mezkûr gemiye gönderilmiştir. Bu kapsamda 850 külçe 32.770 kıyye (42.011 kg) kurşunun nakledilmesi planlanmıştır.⁷⁰⁰

Darphâne-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu Bereketli Madeni kurşunu da bu limandan nakledilmiştir. 3 Mayıs 1797 tarihinde Darphâne-i Âmire acil kurşuna ihtiyaç duymuştur. Bunun için Bereketli Madeni'nde mevcut olan kurşunun Tarsus İskelesi'ne nakli için dergâh-ı âlî kapıcı başlarından olan mîr-âhûr-ı evvel payesiyle Bozok sancağı mutasarrıfı ve Bereketli Madeni emini Çaparzade Süleyman Bey'e emir verilmiştir. Tarsus İskelesi'ne nakledilecek kurşunun önce İstanbul'a buradan da Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmesi planlanmıştır. Bununla beraber zikredilen tarihe kadar Bereketli Madeni hasılatından bir dirhem kurşunun dahi merkeze gönderilmediği belirtilmiştir. Bundan dolayı da Darphâne-i Âmire tatile girmiştir. Böylece söz konusu kurşunun bir dirheminin dahi başka kimselere satılmaması emredilmiştir. Bu durum ise Bereketli Madeni'nin Darphâne-i Âmire'nin ihtiyacını önemli ölçüde karşıladığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁷⁰¹ Burada ifade edilmesinde fayda görülen bir husus ise özelde Bereketli Madeni genelde Osmanlı madenlerinin ekonomiyeye etkisidir. Çünkü madenler Osmanlı darphânesinin hammaddesi idi. Nitekim darphâneye gelen gümüş miktarı azalınca, zaten devletin ekonomisinin bozulduğu bu dönemlerde darphâneler cevher sıkıntısı çekmiştir. Taşralardaki darphânelerde üretilen sikkelerin standardının bozulması ve devletin bu standardı denetleyememesi daphânelerin kapatılmasına sebep olmuştur (Pamuk, 1999;

⁷⁰⁰ Bahsi geçen tarihte Bereketli Madeni'nin yanında Bozkır Madeni'nin de kurşun üretim miktarı verilerek bu kurşunların Alaiye İskelesi'nden nakledilmesi belirtilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 53/2616 (H. 9 Ra 1208).

⁷⁰¹ Aynı durum Bozkır Madeni emini Abdulhalim Efendi kullarına da emredilmiştir. Bozkır Madeni üretiminden imal edilen kurşun eğer mahallinde satılmayacaksa İstanbul'da bu kurşuna "*eşedd-i lüzumu*" üzere ihtiyaç duyulduğu ve bundan böyle bir dirheminin dahi satılmayarak Alaiye İskelesi'nden merkeze gönderilmesi yazılan bir ferman ile emredilmiştir. Bkz. BOA, C.DRB, 64/3152 (H. 6 Za 1211).

157). Yukarıda değinildiği üzere madenden darphâneye gönderilmeyen cevherlerden dolayı İstanbul'daki darphâne dahi tatile girmiştir.

Adana Post mukataası dâhilinde bulunan demir madenlerinin nakli genellikle Karataş İskelesi'nden yapılmasına rağmen bu iskelenin yanında Tarsus İskelesi de kullanılmıştır. Demirin üretim ve nakil ihalesi Adana valisi el-Hac Mustafa Paşa'ya verilmiştir. Mustafa Paşa, bir adet samakov ihtiyacıyla beraber üretilen demiri Tarsus İskelesi'ne nakletmeyi planlamıştır. Nakledilen cevherin her bir kıyyesi 15 pare tutmuştur. Daha sonra madenin idare ve ihalesi bir samakovdan senede 1.500 kantar (84.673 kg) demir vermek şartıyla Fersendioğlu İbrahim Ağa'ya ihale edilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁷⁰²

28 Haziran 1811 tarihinde Bereketli Madeni'nde 100.000 kıyyeden (128.200 kg) fazla kurşunun olduğu belirtilmiştir. Bu kurşunların Darphâne-i Âmire'ye ve Cebehâne-i Mamure'ye nakledilmesi için Tarsus İskelesi'nin kullanılması emredilmiştir. Nakledilecek kurşunun eşya cinsinden değerlendirildiğinde her bir kantarına nakliye ücreti olarak 9 kuruş fiyat biçilmiştir. Ancak bu kurşunlar Darphâne-i Âmire'ye bağlı olduğu için nakliye ücretinin 5 kuruştan ödeneceği belirtilmiştir. Bu ödemeyi ise maden emini tedarik etmiştir. Naklin gerçekleşmesi için de maden civarında Türkman ve Menemenci aşireti ile Tarsus civarındaki aşiretlere emir yazılmıştır (BOA, C.DRB, 44/2164).⁷⁰³

10.3.2. Kızanlı İskelesi

Kızanlı İskelesi, arşiv belgesinde Tarsus iskelelerinden biri olarak nitelendirilmiş ve bu iskelenin Bereketli Madeni'ne o dönemde 32 saat mesafede olduğu belirtilmiştir. Bu iskeleye yapılacak naklin kira bedeli saat üzerinden hesaplanmış ve ücreti de devlet tarafından karşılanmıştır. Bunun için bölgedeki aşiretler cevherin nakledilmesinde develeri ile beraber görevlendirilmiştir. Bu aşiretlerden *Sıddıklı*, *Bozdoğan*, *Karahacılı* ve *Karakayalı* aşiretleri nakilde görev almışlardır. Bunlar madene hizmet ettiklerinden dolayı muafiyet sistemi içerisinde değerlendirilmişlerdir. Bu muafiyet ise salyâne ve tekâliften muaf ve müselleme dâhilinde olmuştur. Söz konusu aşiretlerin nakil işi ve bunun sonucunda da vergilerden muaf ve müselleme olmaları konusunda ve samakovda imal edilen bu

⁷⁰² H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

⁷⁰³ H. 6 C 1226 tarihli belge.

cevherlerin naklinde Adana valisi el-Hac Mustafa Paşa yetkili kılınmıştır. Ancak madenin nakledilmesinde görevlendirilen bu aşiretlere nakletme ruhsatı verilmemiştir. Bunun yerine maden emini tarafından bir senedin düzenlenmesi emredilmiş ve verilen bu emrin kâfi olduğu beyan edilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁷⁰⁴

10.3.3. İznikmid/İzmit İskelesi

Bereketli Madeni’nde uzun süreler görev alan Çaparzadeler, mîrahor sıfatıyla Osmanlı Devleti’nde önemli görevler icra etmişlerdir. Nitekim bu aile, Niğde mutasarrıflığı ve Bereketli Madeni idareciliği görevlerinin yanında devlete hayvan tedariki gibi önemli bir görevi de yerine getirmiştir. Özellikle yöneticiliğini yaptıkları Akdağ Maden-i Hümâyûnu ile Bereketli Maden-i Hümâyûnu’nda cevherlerin nakledilmesinde ön plana çıkmışlardır. Cevherlerin iskelelere nakledilmesinde ihtiyaç duyulan yük hayvanlarının tedarikinde Çaparzadeler önemli rol oynamıştır. Bereketli Madeni’ndeki cevherin nakledildiği iskelelerden biri olan İzmit İskelesi’ne naklin gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulan hayvanlar genellikle Çaparzadelerden istenmiştir. 22 Haziran 1800 tarihinde Bozkır Madeni ile Bereketli Maden-i Hümâyûnu’nun 1798 yılına ait üretimlerinin merkeze nakledileceği belirtilmiştir. Bozkır Madeni’nin cevheri Alaiye İskelesi’nden nakledilecekken Bereketli Madeni cevheri için münasip bir iskelenin olmadığı belirtilmiş ve kurşunun İzmit İskelesi’ne nakledilmesi emredilmiştir. Bunun için Çaparzade Süleyman Bey görevlendirilmiş ve nakil için gerekli olan senedin tedarik edilmesi istenmiştir. Bahsi geçen yılda nakledilecek kurşun miktarı ise toplamda 175.000 kıyyedir (224.350 kg). Kurşunun her bir kıyyesinin 5’er paresi nakliye ücreti olarak belirlenmiştir (BOA, C.DRB, 55/2715).⁷⁰⁵ 14 Ocak 1802 tarihli arşiv belgesinde; sefer ihtiyacı için büyük bir öneme sahip olan ve “mühimmat-ı cizye” tabiriyle adı geçen kurşunun daima Darphâne-i Âmire’de olması gerektiği vurgulanmıştır. Cebahâne-i Âmire’nin sefer ihtiyacı için acilen ihtiyaç duyulan kurşun cevheri Bereketli Madeni’nde mevcut olduğu için buradaki kurşunun gönderilmesi maksadıyla dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından mîrahor-ı liva payesiyle Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey’e hüküm yazılmıştır. Yazılan bu hükümde, Bereketli Madeni’nde mevcut olan kurşunun Süleyman Bey’in marifetiyle develerin tedarik edilerek Bereketli’den İzmit İskelesi’ne

⁷⁰⁴ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

⁷⁰⁵ H. 29 M 1215 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 56/2786 (H. 29 M 1215/M. 22 Haziran 1800).

nakledilmesi emredilmiştir. Bu iş için bir senet düzenlenmiştir. Ayrıca söz konusu belgede, Darphâne-i Âmire’de kurşunun kalmadığı, Bereketli Madeni’nde 100.000 kıyyeden (128.200 kg) fazla kurşunun üretildiği belirtilerek bu cevherin bir an önce İzmit İskelesi’ne gönderilmesi istenmiştir. Develerin tedarik edilmesiyle beraber bu işin ihmal edilmemesi, seri ve acil bir şekilde emredilenin yapılması için Bereketli Madeni emini el-Hac Ali’ye de emir verilmiştir (BOA, C.DRB, 8/361).⁷⁰⁶

Sefer-i Hümâyûn için “*eşedd-i lüzûm*” tabiri ile ihtiyaç duyulan kurşunun İzmit İskelesi’ne nakledilmesi emredilmiştir. Bereketli Madeni’nin 1808 yılına ait üretiminden olan ve madende ne kadar kurşun var ise o kadar kurşunun İzmit İskelesi’ne nakledilmesi görevi yine Çaparzade Süleyman Bey’e verilmiştir. Süleyman Bey’in nakil amacıyla ihtiyaç duyduğu araç gerecin sağlanmasını müteakip bunların tüm masrafları Darphâne-i Âmire hazinesinden nakit olarak karşılanmıştır. Bunun için de bir senet hazırlanmıştır. Bahsi geçen kurşunun vaktinde İstanbul’a ulaştırılması önemle tembih edilmiştir (BOA, C.AS, 909/39217).⁷⁰⁷

14 Mayıs 1811 tarihinde yazılan fermanla yine Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Mîr Süleyman, Bereketli Maden-i Hümâyûnu’ndaki kurşunların İzmit İskelesi’ne develer ile nakledilmesinde görevlendirilmiştir. 400 kantar (22.579 kg) kurşunun derhal bir senet düzenlenerek üretilmesi ve Maden-i Hümâyûn’un merkezi üzerinden İzmit İskelesi’ne götürülmesi emredilmiştir. Çaparzade bu iş için acilen işçiler tayin etmiştir. Daha sonra kendisi, bu günlerde o kadar kurşunun nakledilmek üzere olduğunu ve kalanını dahi vakit olursa naklettireceğini beyan etmiştir. Kurşunun nakledilmesi için ihtiyaç duyulan ve her bir kantarına 35 kuruş fiyat biçilen nakil kirası, Sivas sancağının 1810 yılına ait gelirinden bir senedin düzenlenmesiyle 150 kuruştan tahsil edilmiştir. Bu iş için de bir mübaşir tayin edilmiş ve mezkûr kurşunların acilen nakledilmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 36/1760).⁷⁰⁸ 31 Ağustos 1816 tarihinde Ordu-yu Hümâyûn’un şiddetle ihtiyaç duyduğu Bereketli Madeni kurşunu yine İzmit İskelesi’nden taşınmıştır. Nakil ile ilgili yazı Çaparzadelere hüküm olarak gönderilmiştir. Nakil işlemi ile ilgili Çaparzadelerin yanında maden emini Numan Ağa da görevlendirilmiştir (BOA, C.AS, 150/6655).⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ H. 10 N 1216 tarihli belge.

⁷⁰⁷ H. 15 Ca 1223/M. 9 Temmuz 1808 tarihli belge.

⁷⁰⁸ H. 20 R 1226 tarihli belge.

⁷⁰⁹ H. 7 L 1231 tarihli belge.

Daha önce belirtilen ve nakil işi ile vazifelendirilen Boynu İncelü ile Şerefli aşiretleri de Bereketli Madeni'ndeki kurşunu İzmit İskeleyi'ne nakletmişlerdir. Ancak 12 Ocak 1821 tarihinde bunlar cevheri İzmit İskeleyi'ne nakledememişlerdir. Bundan dolayı da cevherin Üsküdar İskeleyi'ne nakledilmesi ve nakil ücretlerinin de oradan peşin olarak verilmesi emredilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1217/17).⁷¹⁰ 21 Nisan 1821 tarihli belgeye göre, Bereketli Madeni'nden İzmit İskeleyi'ne nakledilen cevherler buradaki mahzenlerde bekletilmiş ardından gemilerle İstanbul'a nakledilmiştir. Zikredilen tarihte bu durumu Kocaeli mütesellimi Hacı Ali Darphâne-i Âmire'ye arz etmiştir (BOA, TS.MA.e, 1223/11).⁷¹¹ Bereketli Madeni'nde üretilen cevher öncelikle İzmit İskeleyi'ne oradan da Darphâne-i Âmire mahzenlerine teslim edilmiştir. 28 Nisan 1835 tarihinde her bir kantarın navlun ücretinin 10 parden olmak üzere 175.000 kıyye 3.977 Rumî kantar⁷¹² (224.350 kg) kurşun Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1403/2).⁷¹³

3 Haziran 1845 tarihinde Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nda Boynu İncelü'ye bağlı olan Hacı Ahmed bin Sungurlu Hasan, Kethüda mahallesinde Kadioğlu Mustafa, 324 kıyye (415 kg) 19 parça kurşunu İzmit İskeleyi'ne nakletmişlerdir (BOA, C.DRB, 17/846).⁷¹⁴ Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Boynu İncelü cemaati aşireti Bereketli Madeni cevherini bilhassa İzmit İskeleyi'ne nakletmiştir.

13 Mart 1822 tarihli belgeye göre İzmit Gümrüğü emini olan Seyyid el-Hac Osman tarafından Bereketli Madeni'nden Arnavudoğlu sefinesine yüklenerek Darphâne-i Âmire'ye gönderilen kurşun miktarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.⁷¹⁵

Sefine Adı / Tarih	Kıtaat (Parça)	Teslim Edilen	
		Kıyye	Kuruş/Pare
Kara Kazımoğlu Ahmed Reîs / 11 Ocak 1822	20	1.142	-
Fenadioğlu Salih Reîs / 25 Ocak 1822	28	1.528	-
Sunullah Reîs / 25 Ocak 1822	32	1.161	-

⁷¹⁰ H. 7 R 1236 tarihli belge.

⁷¹¹ H. 18 B 1236 tarihli belge.

⁷¹² Balkanlarda XIX. yüzyılda Filibe ve Vidin kantarının her birinin 400 dirhemlik 44 kıyye çektiği belirtilmiş ve Rumeli kantarının günümüz kilogram ölçüsüne dönüştürülmesinde bu oran temel alınmıştır. Bkz. Cengiz Kallek, "Kantar", *DİA*, C. 24, İstanbul, 2007, s. 319.

⁷¹³ H. 29 Z 1250 tarihli belge.

⁷¹⁴ H. 27 Ca 1261 tarihli belge.

⁷¹⁵ H. 19 C 1237 tarihli belge.

Koca İbrahim Reîs / 25 Ocak 1822	36	2.050	-
7 Şubat 1822	20	1.144	3/5 pare
Taşkınoğlu Osman Reîs / 11 Şubat 1822	40	1.806	-
Karakazıkoğlu Ahmed Reîs / 11 Şubat 1822	32	972	-
Salih Reîs / 11 Şubat 1822	40	1.452	-
Karakaş Ahmed Reîs / 17 Şubat 1822	42	1.619	-
Emir İsmailoğlu Süleyman Reîs / 3 Mart 1822	50	2.179	-
Süvari Mehmed Reîs / 5 Mart 1822	24	707	-
5 Mart 1822	40	1.750	4/10 pare
5 Mart 1822	32	983	2,5/5 pare
5 Mart 1822	40	1.506	4/5 pare
5 Mart 1822	42	1.660	4,5
5 Mart 1822	28	1.556	4/10 pare
5 Mart 1822	32	1.178	3/10 pare
5 Mart 1822	36	2.104	5,5/10 pare
7 Mart 1822	50	2.216	6/5 pare
13 Mart 1822	24	16	2
Toplam	688	28.729	36 Kuruş 60 Pare
	-	36.830 kg	-

Tablo 18. 1822 yılı İzmit Gümrüğünden Arnavudoğlu Sefinesine yüklenen kurşun miktarı.

1827 yılına ait Bereketli Maden-i Hümâyûnu'ndan İzmit İskelesi'ne gönderilen kurşun miktarı; sefine adı, gönderildiği tarih, kıtaat, kıyye ve kantar cinsinden değerleri toplam miktarları ile birlikte aşağıdaki tabloda sunulmuştur.⁷¹⁶

Reîs Adı / Nakil Tarihi	Kıtaat (Parça)	Kıyye	Kantar
Karakaş Ahmed Reîs / 04.01.1827	20	898	19
Sunullah Reîs / 04.05.1827	32	1.020	23
Şileli İbrahim Reîs / 06.05.1827	16	513	11
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs / 17.05.1827	25	986	22

⁷¹⁶ H. 12 Za 1242/M. 12 Haziran 1827 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, TS.MA.e, 1217/1 (H. 28 Za 1242/M. 23 Haziran 1827).

Çınaroğlu Hasan Reîs / 18.05.1827	40	1.294	27
Fenadiyeoğlu Salih Reîs / 19.05.1827	61	2.044	45
Taşkınoğlu Osman / 22.05.1827	40	1.570	35
Ali Reîs / 23.05.1827	66	2.918	65
Kel Osman Reîs / 23.05.1827	58	2.372	53
Mustafa Reîs / 23.05.1827	80	2.771	58
Çınaroğlu Hasan / 23.05.1827	57	2.551	49
Mehmed Reîs / 25.05.1827	88	3.167	71
Taşkınoğlu Osman Reîs / 26.05.1827	49	2.043	46
Çınaroğlu Hasan Reîs / 27.05.1827	60	1.962	44
Karakazı Ahmed Reîs / 27.05.1827	50	1.708	38
Kel Osman Reîs / 28.05.1827	36	1.236	27
Şileli İbrahim Reîs / 28.05.1827	20	709	16
Emin Reîs Sefinesi / 30.05.1827	20	642	14
Koca İbrahim Reîs / 30.05.1827	88	3.426	77
Fenadiyeoğlu Salih / 31.05.1827	60	2.186	49
Taşkınoğlu Osman / 31.05.1827	40	1.425	29
Feyzi Reîs / 31.05.1827	62	2.904	66
Osman Çavuşoğlu İbrahim Reîs / 31.05.1827	30	1.075	24
Ali Reîs / 02.06.1827	60	2.150	48
Kara Kazoğlu Ahmed Reîs / 02.06.1827	22	639	14
Karakaş Mehmed / 03.06.1827	30	1.115	18
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs / 03.06.1827	58	2.295	52
Kel Osman Reîs / 03.06.1827	40	2.472	33
Kara Taşkınoğlu Osman Reîs / 06.06.1827	30	820	28
Fenadiyeoğlu Salih Reîs / 06.06.1827	32	1.100	23
Koca İbrahim Reîs / 06.06.1827	155	6.554	148
Ahmed Reîs / 07.06.1827	40	1.074	24
Sunullah Reîs / 07.06.1827	70	3.071	70
Kel Osman Reîs / 08.06.1827	50	2.185	33
Veli Mehmed Reîs / 08.06.1827	50	1.642	37
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs / 08.06.1827	50	1.576	26

Şileli İbrahim Reîs / 08.06.1827	20	809	18
Karakaş Mehmed Reîs / 10.06.1827	24	710	16
Feyiz Reîs / 11.06.1827	60	2.548	57
Şeyhli İbrahim Sefinesi / 12.06.1827	20	718	16
Çınaroğlu Hasan Reîs / 12.06.1827	42	1.218	27
Karakazoglu Ahmed Reîs / 12.06.1827	40	1.452	33
Toplam	1.991	587.955	1.629
	-	753.758 kg	91.955 kg

Tablo 19. 1827 yılına ait İzmit İskeleyi'nden Darphâne-i Âmire'ye gönderilen kurşun miktarı.

1 Eylül 1827 tarihli belgeye göre kurşunun İzmit İskeleyi'ne nakledilmesinde görevli olan Boynu İncelü cemaati aşireti 1825 yılının muhtelif zamanlarında 37.543 (48.130 kg), 175.000 (224.350 kg) ve 152.123,5 kıyye (195.022 kg) kurşunu bahsedilen iskeleye nakletmiştir (BOA, TS.MA.e, 1219/3).⁷¹⁷ Her bir iskele için olmasa da arşiv vesikaları arasında Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun 1831 ve 1832 yıllarına ait üretiminden İzmit İskeleyi'ne gönderilen kurşun miktarı tespit edilebilmiştir. Bu üretim bilgilerinde mezkûr madendeki cevher üretiminin hangi gemiye gönderildiğine dair sayısal veriler belirlenmiştir. Bu veriler ise bahsedilen yıllara ait üretim miktarı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Aşağıdaki tabloda sunulduğu üzere birçok geminin bulunması ve buralardaki üretimin çok olması Bereketli Madeni'nde kurşun üretiminin bir hayli yüksek olduğunu göstermiştir.

Sefine Adı/Tarih	Teslim Edilmesi Planlanan/Teslim Edilen Kurşun (Kıyye)		
	Kıtaat (Parça)	Teslimi Planlanan	Teslim Edilen
Mehmed Reîs Sefinesi (20 Cemâziye'l-ahîr 1249/4 Kasım 1833)	40	1.479	1.471
Serkeş Reîs Sefinesi	40	1.551	1.135
Veli Mehmed Reîs Sefinesi	40	1.117	1.171
Bayram Ağa Mustafa Reîs Sefinesi	40	1.709	1.683
Kadrioglu Mehmed Reîs	40	1.737	1.713
Osman Harsanoğlu İbrahim Reîs (24 Cemâziye'l-ahîr 1249/8 Kasım 1833)	40	-	1.298

⁷¹⁷ H. 9 S 1243 tarihli belge.

Ömer Reîs Sefînesi (24 Cemâziye'l-ahîr 1249/8 Kasım 1833)	40	1.111	1.091
Yahya Reîs Sefînesi	38	1.425	1.381
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs	52	1.654	1.672
Yeşilağa Sefînesi	50	2.148	2.114
Sunullah Reîs Sefînesi (27 Cemâziye'l-ahîr 1249/11 Kasım 1833)	40	1.549	1.518
Süleyman Reîs	30	1.294	1.293
Cıyanoğlu Hasan Reîs (27 Cemâziye'l-ahîr 1249/11 Kasım 1833)	30	1.237	1.255
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs	78	2.721	2.728
Erenboroğlu Mehmed Reîs	40	1.715	1.670
Sunullah Reîs	60	2.613	2.678
Yarım Ay Mustafa Reîs	50	1.887	1.861
Taşkınoğlu İbrahim	50	1.761	1.647
Kadiroğlu Mehmed Reîs	82	2.112	2.117
Taşkınoğlu İbrahim	50	1.460	1.469
Yarım Ay Mustafa Reîs	60	1.781	1.750
İzzet Reîs	40	1.784	1.668
Çavuşoğlu İbrahim Reîs	64	2.085	2.055
Ömer Reîs	44	1.175	1.155
Salih Reîs	60	2.853	2.774
Veli Mehmed Reîs	40	1.100	1.077
Çınaroğlu Hasan Reîs	58	2.365	2.150
Yahya Reîs	80	1.829	1.912
Çıyanoğlu Hasan Reîs	50	1.654	1.656
Serkeş Reîs	30	1.163	1.146
İzzet Reîs Sefînesi	42	1.603	1.513
Deve Sefînesine Vürûd	70	3.365	3.302
Taşkınoğlu İbrahim Reîs	60	1.611	1.618
Ömer Reîs Sefînesi	50	1.159	1.140
Yarım Ağa Mustafa Reîs	30	1.054	1.033
Erenyodoğlu Mehmed Reîs	30	1.246	1.1236
Yeşil Ağa Sefînesi (13 Receb 1249/26 Kasım 1833)	50	2.141	2.202
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs	50	1.904	1.915

Yahya Reîs Sefinesi	34	933	901
Salih Reîs Sefinesi	70	2.438	2.322
Hasan Reîs	50	1.630	1.559
Veli Mehmed Reîs	84	2.088	2.525
Çavuşoğlu İbrahim Reîs	40	1.320	1.301
Sunullah Reîs	70	2.666	2.659
Deve Sefinesi	62	3.063	3.028
Erenboroğlu Mehmed Reîs (23 Receb 1249/6 Aralık 1833)	50	1.019	1.003
Sunullah Reîs (23 Receb 1249/6 Aralık 1833)	70	2.226	2.236
İzzet Reîs (2 Şa'bân 1249/15 Aralık 1833)	42	1.393	1.441
Taşkınoğlu İbrahim Reîs (3 Şa'bân 1249/16 Aralık 1833)	30	1.315	1.300
Çınaroğlu Hasan Reîs (5 Şa'bân 1249/18 Aralık 1833)	50	1.822	1.796
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs (12 Şa'bân 1249/25 Aralık 1833)	50	2.020	2.009
Çınaroğlu Hasan Reîs (18 Şa'bân 1249/31 Aralık 1833)	100	3.292	3.244
İzzet Reîs	60	2.238	2.202
Yarım Ağa Mustafa Reîs	28	1.350	1.332
Osman Çavuşoğlu İbrahim (18 Şa'bân 1249/31 Aralık 1833)	48	1.570	1.684
Kadrioğlu Mehmed Reîs	50	1.655	1.638
Veli Mehmed Reîs	44	1.544	1.510
Yahya Reîs	30	1.154	1.137
Süleyman Reîs	37	1.104	1.092
Salih Reîs Sefinesi	50	.2566	2.513
Serkeş Reîs	40	1.609	1.602
Çavuşoğlu İbrahim Reîs	22	968	936
Yahya Reîs	30	1.228	1.221
Salih Reîs	30	1.465	1.455
Serkeş Reîs	90	4.198	4.124
Sapancalıoğlu Mehmed	30	1.388	1.437
İzzet Reîs	20	829	821
Taşkınoğlu İbrahim	10	503	502
Erinboroğlu Mehmed Reîs	30	1.600	1.639

Çınaroğlu Hasan Reîs	28	1.471	1.338
Ömer Reîs	20	844	805
Sunullah Reîs	24	1.073	1.242
Osman Çavuşoğlu İbrahim Reîs	61	2.826	2.821
Süleyman Reîs (4 Ramazân 1249/15 Ocak 1834)	20	1.062	1.030
Kadrioğlu Mehmed Reîs	60	2.540	2.471
Paşa Ağa Sefînesinden Osman Reîs (4 Ramazân 1249/15 Ocak 1834)	70	3.276	3.257
Yarım Ağa Mustafa Reîs	40	1.741	1.695
Veli Mehmed Reîs	30	1.244	1.206
Deve Sefînesiyle Vârid Olan (4 Ramazân 1249/15 Ocak 1834)	120	5.077	5.747
Taşkınoğlu İbrahim (10 Ramazân 1249 /21 Ocak 1834)	20	1.085	1.064
Erenboroğlu Mehmed Reîs	21	1.023	1.016
Salih Reîs	30	1.656	1.657
Yarım Ağa Mustafa Reîs	20	1.314	1.298
Süleyman Reîs Ömer (13 Ramazân 1249/24 Ocak 1834)	20	1.032	1.155
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs	20	1.157	1.162
Çınaroğlu Hasan Reîs	20	800	804
Deve Sefînesi	50	2.533	2.578
Kadrioğlu Mehmed Reîs (17 Ramazân 1249/28 Ocak 1834)	50	2.667	2.515
Sunullah Reîs Sefînesi	20	1.088	1.061
Deve Sefînesi Vürûd (19 Ramazan 1249/30 Ocak 1834)	4.238	2.000	1.631.371
Çınaroğlu Hasan Reîs (26 Ramazân 1249/6 Şubat 1834)	30	1.744	1.703
Kadrioğlu Mehmed Reîs	40	2.022	2.052
Serkeş Reîs	12	606	605
Erenboroğlu Mehmed Reîs	10	523	520
Süleyman Reîs	36	1.012	-
Toplam	8.399	161.762	1.790.609
		207.378kg	2.295.560 kg

Tablo 20. Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun 1831 yılına ait üretiminden 1833 ve 1834 yıllarında İzmit İskelesi'ne gönderilen kurşun miktarı (BOA, HH.d, 23197).

Yukarıdaki tabloya göre İzmit kolu nazırı tarafından gönderilen şukkâda mezkûr kurşunun vezn edilen miktarının 1.431 parça ve 65.647 kıyye (84.159 kg) olduğu belirtilmiştir. Gemilerin bazıları ile bir defa bazıları ile de birçok kez cevher gönderilmiştir. Bu gemiler ile art arda gönderilen cevherlerin nakil tarihleri arşiv belgesinde belirtilmemiştir. Birçok kez kurşun cevheri gönderilen bu gemilerin toplamda naklettikleri miktarlar şöyledir; Serkeş Reîs'e 5 kez olmak üzere 212 parça 8.612 kıyye (11.040 kg), Veli Mehmed Reîs'e 5 kez olmak üzere 238 parça 7.216 kıyye (9.250 kg), Kadrioğlu Mehmed Reîs'e 6 kez olmak üzere 322 parça 12.506 kıyye (16.032), Ömer Reîs Sefînesine 4 kez olmak üzere 154 parça 4.191 kıyye (5.372 kg), Yahya Reîs Sefînesine 5 kez olmak üzere 212 parça 6.552 kıyye (8.399 kg), Sapancalıoğlu Mehmed Reîs'e 6 kez olmak üzere 280 parça 10.923 kıyye (14.003 kg), Yeşilağa Sefînesine 2 kez olmak üzere 100 parça 4.316 kıyye (5.533 kg), Sunullah Reîs Sefînesine 6 kez olmak üzere 284 parça 11.394 kıyye (14.607 kg), Süleyman Reîs Sefînesine 4 kez olmak üzere 123 parça 3.415 kıyye (4.378 kg), Erenboroğlu Mehmed Reîs'e 6 kez olmak üzere 136 parça 7.084 kıyye (9.081 kg), Yarımaya Mustafa Reîs'e 6 kez olmak üzere 228 parça 8.969 kıyye (11.498 kg), Taşkınoğlu İbrahim'e 6 kez olmak üzere 220 parça 7.600 kıyye (9.743 kg), İzzet Reîs'e 5 kez olmak üzere 204 parça 7.645 kıyye (9.800), Çavuşoğlu İbrahim Reîs'e 3 kez olmak üzere 126 parça 4.292 kıyye (5.502 kg), Salih Reîs'e 4 kez olmak üzere 190 parça 8.208 kıyye (10.522 kg), Çınaroğlu Hasan Reîs'e 7 kez olmak üzere 336 parça 12.691 kıyye (16.269 kg), Deve Sefînesine 4 kez olmak üzere 302 parça 14.655 kıyye (18.787 kg) ve Osman Çavuşoğlu İbrahim'e 2 kez olmak üzere 109 parça 4.505 kıyye (5.775 kg) kurşun nakledilmiştir. Tablodaki verilere göre 1831 yılı üretiminden toplam 8.399 parça 1.790.609 kıyye (2.295.560 kg) kurşun gemilere nakledilmiştir. Bu kurşunların 3.422 parça 124.642 kıyyesi (159.791 kg) 1833 yılında, 4.977 parça 1.665.967 kıyyesi (2.135.769 kg) 1834 yılında gemilere gönderilmiştir. Bereketli Madeni emini olan dergâh-ı âlî kapıcı başlarından Halil Bey tarafından 1832 yılına ait üretimi sağlanan ve 1833 ile 1834 yıllarında İzmit İskeleyi'ne gönderilen kurşun miktarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur (BOA, HH.d, 23197).⁷¹⁸

⁷¹⁸ H. 20 Ca 1249/M. 4 Kasım 1833-H. 26 N 1249/M. 6 Şubat 1834 tarihli belgeler.

Sefine Adı/Tarih	Teslim Edilmesi Planlanan/Teslim Edilen Kurşun (Kıyye)		
	Kıtaat (Parça)	Teslimi Planlanan	Teslim Edilen
Salih Reîs (Gurre-i Muharrem 1249/4 Haziran 1833)	28	2.049	2.056
Sunullah Reîs Sefînesi (20 Muharrem 1249/9 Haziran 1833)	32	2.271	2.260
Sapancalıoğlu Mehmed Reîs Sefînesi (20 Cemâziye'l-ahîr 1249/4 Kasım 1833)	70	2.010	2.000
Ömer Reîs	40	1.225	1.208
Veli Mehmed Reîs	60	1.628	1.649
Yarım Ağa Mustafa Reîs (23 Cemâziye'l-ahîr 1249/7 Kasım 1833)	60	2.764	2.754
Salih Reîs	72	2.649	2.634
Osman Çavuşoğlu İbrahim	50	2.756	2.750
Çıyanoğlu Hasan Reîs (23 Cemâziye'l-ahîr 1249/7 Kasım 1833)	60	1.665	1.676
Deve Sefînesiyle Vürûd Eden (27 Cemâziye'l-ahîr 1249/11 Kasım 1833)	120	6.463	6.304
Çınaroğlu Hacı Hasan	90	2.721	2.728
Yeşil Ağa'nın Mustafa Reîs	50	3.359	3.306
Yahya Reîs	54	2.236	2.244
Ömer Reîs	40	1.811	1.816
Veli Mehmed Reîs (27 Cemâziye'l-âhir 1249/11 Kasım 1833)	30	1.708	1.700
Sapancalı Mehmed Reîs	30	1.747	1.749
Çınaroğlu Hasan Reîs	20	1.275	1.269
Yarım Ağa Mustafa Reîs	30	1.608	1.603
İzzet Reîs	80	3.754	3.585
Kadrioğlu Mehmed Reîs	50	2.512	2.512
Osman Reîs Sefînesi	30	637	652
-	-	-	1.993
Çavuşoğlu İbrahim Reîs	40	1.536	1.500
Mehmed Reîs Sefînesi (9 Safer 1250/17 Haziran 1834)	88	3.452	4.170
Yahya Reîs Sefînesi	18	990	915
Sunullah Reîs (9 Safer 1250/17 Haziran 1834)	20	1.228	1.877
Sunullah Reîs (17 Safer 1250/25 Haziran 1834)	20	1.228	1.202

Sunullah Reîs (9 Reîü'l-evvel 1250/16 Temmuz 1834)	18	1.193	1.174
Ali Reîs Sefînesi (11 Rebîü'l-âhir 1250/17 Ağustos 1834)	29	2.201	2.120
Ömer Lütî Efendi tarafından Feshâne-i Âmire lazımesi için İzmit'e verilen	1.430	52	65.718
Toplam	2.759	60.728	129.124
		77.853 kg	165.536 kg

Tablo 21. Bereketli Maden-i Hümâyûnu'nun 1832 senesi üretiminden 1833-1834 yıllarında İzmit İskelesi'ne gönderilen kurşun miktarı (BOA, HH.d, 23197).

1831 yılını belirten tabloda olduğu gibi 1832 yılını gösteren tabloda da aynı özellikler ifade edilmiştir. Ancak 1832 yılında gönderilen cevher miktarı bir önceki seneye göre azalmıştır. Yine birkaç kez aynı gemiden gönderilen toplam kurşun miktarları şöyledir; Sapancalıoğlu Mehmed Reîs'e 2 kez olmak üzere 100 parça 3.749 kıyye (4.806 kg), Ömer Reîs'e 2 kez olmak üzere 80 parça 3.024 kıyye (3.876 kg), Veli Mehmed Reîs'e 2 kez olmak üzere 90 parça 3.394 kıyye (4.351 kg), Yarım Ağa Mustafa Reîs'e 2 kez olmak üzere 90 parça 4.357 kıyye (5.585 kg), Salih Reîs'e 2 kez olmak üzere 100 parça 4.690 kıyye (6.012 kg), Çıyanoğlu Hasan Reîs'e 2 kez olmak üzere 80 parça 2.945 kıyye (3.775 kg), Yahya Reîs'e 2 kez olmak üzere 72 parça 3.159 kıyye (4.049 kg) ve Sunullah Reîs Sefînesine 4 kez olmak üzere 90 parça 6.513 kıyye (8.349 kg) cevher nakledilmiştir. Tablodaki verilere göre 1832 yılı üretiminden toplam 2.759 parça 129.124 kıyye (165.536 kg) kurşun gemilere taşınmıştır. Bu kurşunların 1.136 parça 51.948 kıyyesi (66.597 kg) 1833 yılında, 1.623 parça 77.176 kıyyesi (98.939 kg) 1834 yılında gönderilmiştir.

1849/1850 yılına ait Bereketli Madeni üretimi olan 180 kıyye kurşun, kantar değerinden 39 kantar 9 batman ve 2 kıyye kurşunun her bir kantarı 125 kuruş olmak üzere İzmit İskelesi'nden nakledilmiştir. Nakil işinde yine Boynu İncelü aşireti görevlendirilmiştir. Bahsi geçen yıl içerisinde ayrıca 45 kıyye (57 kg) ve 62 parça, 1.792 kıyye (2.297 kg) ve 60 parça, 3.230 kıyye (4.140 kg) ve 114 parça kurşun farklı zamanlarda gönderilmiştir. Bunun yanı sıra Boynu İncelü aşiretinden; 19 Mayıs 1853 tarihinde farklı kişiler tarafından 166 parça 5.300 kıyye (6.794 kg), 26 Mayıs 1853 tarihinde 19 kişi tarafından 516 parça 15.922 kıyye (20.412 kg), 29 Mayıs 1853 tarihinde 6 kişi tarafından 140 parça 3.392 kıyye (4.348 kg) ve 30 Mayıs 1853 tarihinde 1 kişi tarafından 110 parça 4.011 kıyye (5.142 kg) kurşun nakledilmiştir. Kasım/Aralık 1853 tarihinde Boynu İncelü aşiretine 19.877 kuruş nakliye ücreti

ödenmiştir (BOA, C.DRB, 38/1875).⁷¹⁹ Söz konusu kurşunlar İzmit İskeleyi üzerinden İstanbul'a ulaştırılmıştır. İzmit'ten İstanbul'a gönderilecek cevherin her bir kıyyesi bir pare iken 25 Temmuz 1853 tarihinde bu miktara bir pare daha zam yapılmış ve her bir kıyyesi iki pare olarak belirlenmiştir (BOA, HH.i, 00009/00045/001).⁷²⁰

12 Numaralı Milli Emlak Defterinde Gümüşhane, Akdağ, Gümüşhacıköy, Keban, Küre-i Nühas, Gülek Boğazı, Anbarkaya, Kratova, Cebel-i Kozlu ve Bereketli ile Bulgar Dağı madenlerinin masrafları, iskelelerden kurşun ve bakır cevherlerinin İstanbul'a oradan da Darphâne-i Âmire'ye nakledilen miktarları ve maden kâtiplerinin maaş miktarları verilmiştir. Bu arşiv belgesinde özellikle Keban ve Akdağ madenleri ile ilgili önemli veriler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri ile ilgili de birçok veriler sunulmuştur. Bulgar Dağı Madeni'nin söz konusu belgede 1855 yılında müstakil bir maden olmasından dolayı nakledilen cevherleri belirtilmemiştir. Buna istinaden Bereketli Madeni'nden İzmit İskeleyi üzerinden İstanbul'a oradan da Darphâne-i Âmire'ye nakledilen kurşun miktarları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Söz konusu arşiv belgesinde, cevherlerin gemilerden hangi reislere nakledildiği, cevher miktarları, bahsi geçen madenlerin senelik kurşun üretimi ve madenin verimliliği konusunda da ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Söz konusu madenlerin arşiv belgesinde belirtildiği yıl için toplu bir değerlendirilmesinin yapılmasına istinaden Anadolu'da bulunan Osmanlı Devleti madenlerinin kurşun cevherinin bir senelik değerlendirmesinin yapılması da mümkündür (BOA, MİL.E.d, 12).⁷²¹

Sefine Reîsi	Kıtaat (Parça)	Kıyye	Kuruş
Osman Reîs	119	4.301	221
Salih Reîs	331	11.934	613
Salih Reîs	138	4.419	227
Salih Reîs	195	4.519	235
Osman Reîs	231	7.434	383
Emin Reîs	259	8.610	245
Emin Reîs	349	10.270	530

⁷¹⁹ H. 2 Ca 1270/M. 31 Ocak 1854 tarihli belge.

⁷²⁰ H. 18 L 1269 tarihli belge.

⁷²¹ H. 29 Z 1281/M. 25 Mayıs 1865 tarihli belge.

Mustafa Reîs	265	8.493	437
Osman Reîs	233	6.739	348
İbrahim Reîs	281	7.883	408
İzmidli İbrahim	295	8.647	448
Ali Reîs	333	8.083	420
İbrahim Reîs	376	11.332	585
Hüseyin Reîs	807	19.646	1.513
Ömer Reîs	692	16.760	1.291
Hüseyin Reîs	210	4.693	362
Eyüb Reîs	706	17.593	1.354
Eyüb Reîs	208	4.668	360
Haliloğlu Mustafa Reîs	643	15.953	1.228
İbrahim Reîs	574	12.592	973
Hacı Ali Reîs	796	18.008	1.390
İbrahim Reîs	87	2.390	183
Hacı Kara Ali Reîs	371	8.442	651
Ömer Reîs	326	7.886	607
Topal İbrahim	60	2.280	174
Toplam	8.885	233.575 299.443 kg	15.186

Tablo 22. 1855 yılına ait Bereketli Madeni’nde üretilen kurşun cevherinin İzmit İskelesi üzerinden İstanbul’a oradan da Darphâne-i Âmire’ye nakledilen kurşun miktarı.

10.3.4. Karataş İskelesi

Karataş, günümüz Adana iline bağlı bir ilçe statüsündedir. Bereketli Madeni’ne belli bir dönem idari açıdan bağlı olan Post Madeni’nin cevherleri buradaki iskeleden İstanbul’a nakledilmiştir. Adana sancağı Sarıçam kazasına bağlı Post mukataası dâhilinde ortaya çıkan demir madeninin, işletmeye açılıp üretimi tesis edildikten sonra Karataş İskelesi’nden nakledilmesi için emir yazılmıştır. İlk defa demir madenlerinin ortaya çıktığı bu bölgede cevheri işletecek bir tesis bulunmuyordu. Bunun için buradaki maden mağaralarından çıkarılan cevherler belli bir dönem Bereketli Madeni fırınlarında işlem görmüştür. Böylece bölgedeki madenin işlenmesi maksadıyla cevherler önce Bereketli Madeni’ndeki fırınlara gönderilerek burada işlem görmüş ardından işlenen cevher Tarsus veya Adana bölgesindeki

iskelelere nakledilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Bu durum ise cevherin nakliye maliyetini artırmıştır.

1836 yılında Post mukataası dâhilindeki demir madenlerinin imal edilerek Karataş İskelesi'nden İstanbul'a nakledilmesi planlanmıştır. Bunun için burada iki defa olmak üzere üçer adet samakov inşa edilmesine karar verilmiş ve bu masrafların Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden karşılanması amacıyla padişah emri düzenlenmiştir. Bu emir gereğince samakov inşası için Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden 30.000 kuruş tahsis edilerek Tophâne nazırı Mustafa Reşif Efendi marifetiyle samakov çukadarına ve Adana'ya gönderilmiştir. Demir madeninin faaliyete geçmesi için gereken demirci ustalarının ihtiyaçları ve kürekleri için de gerekenin temin edilmesi emredilmiştir. Cevherin üretilerek Karataş İskelesi'nden gönderilmesi için dönemin Adana valisi el-Hac Mustafa Paşa da görevlendirilmiştir. Demir cevherinin imal edilerek Karataş İskelesi'nde bulunan gemiler vasıtasıyla İstanbul'a ve Tersâne-i Âmire'ye teslim edilmesi ayrıca zikredilmiştir. İskeleden nakledilecek cevherin nakliye bedeli ve kul sefinesi hesap edilerek her bir kantarının ne miktara denk geldiğinin muhasebesinin yapılması istenmiştir. Hesaplanan miktarla beraber üretilen demirin Tophâne-i Âmire'ye kalanın da kömüre tahsis edileceği belirtilmiş ayrıca her sene demir cevherinin imal edilerek yine İstanbul'a nakledilmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁷²²

Daha önce belirtildiği üzere Tarsus İskelesi'nin müsait olmadığı durumlarda nakil işlemi Karataş İskelesi'nden yapılmıştır. Bu durumda bu iskelenin Tarsus İskelesi'nin alternatifi bir iskele olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Tarsus İskelesi başlığı altında belirtildiği üzere Karataş İskelesi nakil için ihtiyaçların giderilmesine yönelik daha müsait idi. Bu durumun gerekçelerinden biri de Karataş İskelesi'nin Tarsus İskelesi'ne yakın olmasıdır (BOA, C.DRB, 64/3179).⁷²³

10.4. Nakil Süreciyle İlgili Sorunlar

Bereketli Madeni cevherinin ilgili yerlere nakledilmesinde muhtelif sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların başlıcalarını; cevherin başka kişi veya kişilere satılması, telef edilmesi, nakil ile görevlendirilenlerin bu hizmetlerinin karşılığını alamaması ve nakil güvenliğinin sağlanması vb. saymak mümkündür. Bu sorunların

⁷²² H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

⁷²³ H. 3 Ca 1200/M. 4 Mart 1786 tarihli belge.

giderilmesi maksadıyla merkezden ilgili kişi veya kişilere emirler yazılmış ve sorunun derhal çözüme kavuşturulması istenmiştir. Bu kapsamda yaşanmış veya meydana gelebilecek önemli sorunlardan biri cevherin nakil güvenliği konusu olmuştur. Cevherin nakli esnasında hariçten gelebilecek her türlü müdahalaya karşı korunması önemli bir konuyu teşkil etmiştir. 4 Mart 1782 tarihli arşiv belgesinde konuyla alakalı alınan güvenlik önlemleri belirtilmiştir. Nitekim Bereketli Madeni üretimi altın ve gümüşün Darphâne-i Âmire'ye güvenli bir şekilde götürülmesi için de bazı önlemler alınmıştır. Örneğin Üsküdar'a gidinceye kadar yol üzerindeki vüzerâ, kuzat, nüvvab, iş erleri ve yeniçeri serdarlarına bu konuda emir yazılmıştır. Buna göre naklin güvenliğinin sağlanması maksadıyla tüfekli kişilerin tayin edilerek bunların gece gündüz görevlendirilmeleri istenmiştir. Hazinenin bir kazadan bir kazaya güvenle ulaştırılması, ulaştırılan her bir kaza kadısından mola verilecek sürenin belirlenmesi, görevli kişilerin ihmalkârlık göstermemesi, maden hazinesinin zarara uğratılmaması gibi konular tayin edilen kişilerin başlıca görevlerinden sayılmıştır. Eğer görevli kişilerin ihmalkârlığı sebebi ile maden hazinesine zarar gelecek olursa bu zararın iki katının kendilerinden tanzim edileceği uyarısı yapılmıştır. Ayrıca, görevli kişilerin fukara halktan akçe alma veya aldırma gibi usulsüz davranışta bulunmamaları emredilmiştir. Bu kurallar Bereketli Madeni için belirtilmiş olsa da aynı kuralları içeren bir emir Bozkır Madeni için de yazılmıştır. Bundan dolayı Bereketli Madeni'nden Üsküdar'a gidinceye kadar yol üzerinde bulunan vüzera, kuzat, nüvvab, âyân, iş erleri ve yeniçeri serdarlarına hüküm yazılmıştır (BOA, C.DRB, 59/2901).⁷²⁴

Bereketli Madeni'ndeki cevherlerin iskelelere nakledilmesinde üzerinde durulan sorunların başında cevherin başka bir kişi veya kişilere satılmasının engellenmesi olmuştur. Ancak önlemlerin alınmasına rağmen yine de bu tür sorunlarla karşılaşmıştır. Bu tür sorunlar ise genelde cevherin iskelelerde yeniden tartılmasıyla tespit edilebilmiştir. 14 Mayıs 1792 tarihli arşiv belgesine göre Bereketli Madeni'nden 287,5 kantar (16.229 kg) kurşun Tarsus mütesellimi Turzade Ali Bey zamanında Tarsus İskeleyi'ne nakledilmiştir. Mütesellim marifetiyle tekrar tartılan bu miktar kurşun, Tarsus İskeleyi'nde 195 kantar 38 kıyye (59.723 kg) olarak tespit edilmiştir. Yani 92,5 kantar (5.221 kg) eksik gelmiştir. Turzade Ali Bey tarafından mesele Tarsus kaimmakamı olan Kel Ağa ve Kara Kethüdaoğlu isimli kişilere izah edilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde Tarsus İskeleyi'nde Arnavid Mustafa Reis

⁷²⁴ H. 19 Ra 1196 tarihli belge.

22,5 kantar, Damritli Kavamoğlu Hasan Reis 27,5 kantar ve Giritli İsmail 19 kantar (1.072 kg) olmak üzere toplamda 69 kantar (3.894 kg) kurşunun başkalarına satıldığı tespit edilmiştir. Ardından bu kişiler 23,5 kantar 38 kıyye (1.374 kg) kurşunu da bazı mahallerde telef etmişlerdir. Bu duruma istinaden, gönderilen kurşun miktarlarının mukayese edilmesi maksadıyla mezkûr kaza kadısı tarafından merkeze bilgi verilmiş ve bunun için Hazine-i Âmire defterlerine bakılmıştır. Bu deftere göre Niğde sancağı Bereketli Madeni'nde üretilen ve yerinde mevcut olan 429 kantar 12 batman 2 kıyye (24.338,5 kg) fırının masrafları mezkûr madenin ref edilmesinden dolayı Niğde ahalisine ödettirileceği belirtilmiştir. Söz konusu paranın tahsil edilmesinden sonra yukarıda belirtilen cevherin Tarsus İskelesi'ne nakledilmesi için Adana'da bulunan Kethüda ve Mir aşiretleriyle de bir senet düzenlenmiştir. 429 kantar 12 batman 2 kıyye cevherin her bir kantarı 180 kıyyeden (230 kg) hesap edilmiş ve toplamda 77.294 kıyye (99.090 kg) kurşun 1789 yılının Kasım ayında Tarsus İskelesi'ne nakledilmiştir. Ayrıca cevherin iskeleye nakledilmesinden sorumlu olan kadı, voyvoda, âyân, zabitan ve sairleri bu işe dikkat ederek verilen emre göre hareket etmeleri konusunda uyarılmışlardır. Böylece cevherin eksiksiz bir şekilde iskeleye nakledildiği, madenin ref edilmesine rağmen cevherin tedarik edildiği ve eksik miktarın izah edildiği üzere cevherin hem başkalarına satılmasından hem de telef edilmesinden dolayı ortaya çıktığı anlaşılmıştır (BOA, C.DRB, 26/1282).⁷²⁵

Güvenlik konusunda meydana gelen bir diğer olay ise 1794 yılında Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu mağaralarından çıkarılan cevherlerin fırınlara nakledilmesinde kullanılacak hayvanların tedarik edilmesi için görevlendirilen kişilerin üzerlerindeki mal ve paranın gaspedilmesi olmuştur. Bu görev için Niğde sancağından Şakir Çavuş ve maden zabitlerinden Mustafa görevlendirilmiştir. Bunların üzerindeki maden sermayesi olan 2.000 kuruş, Niğde'ye o dönemde üç saat mesafede olduğu belirtilen Çağlayan isimli yerde, Kozan Dağı atlılarından 30-40 kadar haydut tarafından gaspedilmiştir. Böylece görevliler nakil hayvanlarını tedarik edememiş ve hayvan tedariki sağlanana kadar cevherler mağaralarda bekletilmiştir. Bu olay, Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilmiş ve bu eşkıyaların bulunarak cezalandırılması emredilmiştir (BOA, MVL, 676/43).⁷²⁶

⁷²⁵ H. 22 N 1206/M. 14 Mayıs 1792 tarihli belge.

⁷²⁶ H. 1208/1209/M. 1794 seneli belge.

31 Ağustos 1816 tarihinde belirtilen bir diğer sorun, madenin İzmit İskelesi'ne nakledilmesinde görevlendirilen Boynu İncelü aşiretiyle ilgilidir. Boynu İncelü cemaatinin naklettiği kurşunun her bir kantarına 35 kuruş fiyat verilmiştir. Bu cemaat, develere yükledikleri kurşunları 45 günde İzmit İskelesi'ne nakletmekle yükümlü tutulmuşlardır. Ancak bahsedilen cemaat, nakil için ödenen kira bedellerini Pîrizade Ali Bey'den alamamıştır. Bundan dolayı Boynu İncelü cemaati, develeriyle beraber mağdur halde perişan duruma düşmüştür. Nakledilen kurşun Ordu-yu Hümâyûn tarafından şiddetle ihtiyaç duyulup tersânede, cebehânede ve seferlerde kullanıldığı için bu sorunun çözülmesi maksadıyla Bozok sancağı mutasarrıfına emir yazılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1230/54).⁷²⁷ Bunun yanında nakil ile ilgili görevlendirilen taifelere haksız vergi talebinde bulunulmaması ve bu gibi haksız müdahalelerin engellenmesi de emredilmiştir (BOA, C.DRB, 39/1920).⁷²⁸

Bir diğer mesele de taahhüt edilen cevher miktarının aynı yıl içerisinde teslim edilmemesiyle ilgilidir. 19 Ekim 1820 tarihli arşiv belgesinde; 1818 yılına ait 80.000 dirhem (256.560 kg) gümüş ve 170.000 kıyye (217.940 kg) kurşunun teslim edileceği taahhüt edilmiştir. Taahhüt edilen miktardan 15.380 dirhem (49.323 kg) gümüş ve 12.082,5 kıyye (15.489 kg) kurşun bakaya kaldığı için teslim edilmemiştir. Merkezden yazılan yazıda bu miktar cevherin kimin zimmetinde olduğunun bilinmemesiyle beraber bunların da ayrıca teslim edilmesi emredilmiştir. Madenden verilen cevapta ise zikredilen miktarın ne madende ne de maden emini zimmetinde olduğu belirtilerek söz konusu cevherin devecilerin zimmetinde olduğu ifade edilmiştir. Bu kadar cevherin İzmit İskelesi üzerinden teslim edilmesi için maden emini Mustafa Ağa'ya ve Bozok sancağı mutasarrıfına emir yazılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1221/39).⁷²⁹ 5 Nisan 1824 tarihli arşiv belgesinde yine Boynu İncelü aşiretinin 1821 ve 1822 yıllarında İzmit İskelesi'ne naklettikleri kurşundan nakliye ücretlerini alamadıkları belirtilmiştir. Bu sorunun giderilmesi ve nakil ücretinin ödenmesi için Bozok sancağı mutasarrıfı Osman Paşa'ya hüküm yazılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1309/16).⁷³⁰

2 Şubat 1843 tarihli arşiv belgesinde nakil ile ilgili bir diğer sorun olarak nakliye ücretinin görevlilere ödenemediği ifade edilmiştir. Boynu İncelü aşireti

⁷²⁷ H. 15 M 1232/M. 5 Aralık 1816 tarihli belge.

⁷²⁸ H. 21 Ş 1234/15 Haziran 1819 tarihli belge.

⁷²⁹ H. 11 M 1236 tarihli belge.

⁷³⁰ H. 5 Ş 1239 tarihli belge.

yapmış olduğu görevine karşılık ödenmesi gereken nakliye ücretinin ödenmediğini bildirerek yetkililerden bu ücretin ödenmesini talep etmiştir (BOA, C.ML, 563/23085).⁷³¹

Buna mukabil 14 Mart 1854 tarihli bir belgede; Boynu İncelü aşiretinin işlerini düzgün yapmadığından bahsedilmiştir. Bunlar madenin 1849 ve 1852 yıllarını kapsayacak şekilde dört senelik üretimini nakletmeyerek zimmetlerinde bekletmişlerdir. Nakil işinden ziyade kendi işleriyle meşgul olmuşlar ve cevherin nakledilmesini boş zamanlarında yapmaya başlamışlardır. Bundan dolayı nakledilecek cevherin bir an önce İzmit İskelesi'ne nakledilmesi için Boynu İncelü aşiretine emir yazılmıştır (BOA, C.DRB, 26/1288).⁷³² 19 Mayıs 1854 tarihli arşiv belgesine göre Boynu İncelü aşireti, 1853 yılı üretimi olan kurşun cevherini develeriyle İzmit İskelesi'ne naklettiklerine dair teslim senedini kaybetmişler ve bundan dolayı deveçilerin nakil ücretleri ödenememiştir. Bu ücretlerin ödenebilmesi amacıyla nakledilen miktarın tespit edilmesine yönelik İzmit Kaymakamlığına yazı yazılmış ve nakledilen kurşun miktarının bildirilmesi talep edilmiştir. Belgede belirtildiği üzere 88 parça, 3.279 kıyye (4.203 kg) kurşunun nakledildiği bilgisi verilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1213/60).⁷³³ Buna benzer bir durum da 3 Mart 1855 tarihinde meydana gelmiştir. Yine madendeki cevheri İzmit İskelesi'ne nakletmekle görevli olan Arabsun kazasına tabi Herekli aşireti, develeriyle naklettikleri kurşunun teslimine dair ilm ü haberi kaybetmiştir. Mağduriyetin giderilmesi amacıyla bunların nakliye ücretine karşılık vereceği vergilerden düşülmesine karar verilmiştir. Daha sonra ziyan edilen nakliye ücretini bildiren evrak İzmit Kaymakamlığından talep edilmiştir (BOA, HH.THR, 1253/32).⁷³⁴

11. Madenlerin Kullanım Alanları

11.1. Günlük Hayatta Kullanımı

Bereketli Madeni'nden çıkarılan cevherler devletin ve ahalinin ihtiyacına göre farklı alanlarda kullanılmıştır. Bu cevherler öncelikle devletin ihtiyacı için kullanılmakla beraber çok farklı alanlarda kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan biri günlük hayatta kullanım olmuştur. Devlet kurumları ve kamu binalarının inşasında,

⁷³¹ H. 2 M 1259 tarihli belge.

⁷³² H. 14 C 1270 tarihli belge.

⁷³³ H. 21 Ş 1270 tarihli belge.

⁷³⁴ H. 13 C 1271 tarihli belge.

diğer inşaat faaliyetlerinde, konutların, dini yapıların inşasında, süs eşyalarının yapımında, inşaattan tarım malzemelerinin yapımına kadar birçok ihtiyaçta madenler kullanılmıştır. Örneğin Kayseri civarındaki Ayson karyesinde vezir-i azam es-Seyyid Mehmed Paşa'nın inşa ettireceği caminin kurşun ihtiyacı Bereketli Madeni'nden talep edilmiştir. Buna göre 1780 yılının Haziran ayının başlarında maden eminine hüküm yazılarak Bereketli Madeni'ndeki kurşun cevherinin seri bir şekilde cami inşaatına gönderilmesi emredilmiştir. Hangi amaçla kullanılacağı belirtilmemiş olmasına rağmen Bereketli Madeni'ndeki üç adet fırından imal edilen 5.000-6.000 dirhem (16.035-19.242 kg) gümüşün ismi zikredilmeyen bir camiye gönderilmesi de istenmiştir. 20.000 kıyye (25.640 kg) kurşunun da bir vakfın talebine karşılık gönderilmesi arzu edilmiştir (BOA, C.NF, 52/2573).⁷³⁵ Bereketli Madeni'nde üretilen kurşun cevheri Konya'da bulunan bir caminin vakıf idarecilerinin talebi üzerine gönderilmiş ve vakıf bünyesinde bulunan caminin kubbelerinin inşası için kullanılmıştır (BOA, MİL.E.d, 12).⁷³⁶

Bereketli Madeni cevherleri yakın bölgedeki kurumların ihtiyaçlarına yönelik kullanıldığı gibi uzak bölgelerdeki yapıların ihtiyaçlarında da talep edilmiştir. 24 Haziran 1796 tarihinde Safranbolu'da Sadrazam İzzed Mehmed Paşa'nın inşa ettireceği caminin kurşun ihtiyacı civar mahallerden karşılanması mümkün olmadığından dolayı Bereketli Madeni'nden tedarik edilmiştir. Kurşunun Darphâne-i Âmire fiyatı üzerinden her bir kıyyesi 24 akçe hesabıyla 25.000 kıyye (32.050 kg) olarak Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmesi emredilmiş ve buradan da Safranbolu'da inşa edilen camiye nakledileceği izah edilmiştir (BOA, C.DRB, 9/428).⁷³⁷ 10 Mart 1847 tarihinde Konya Hz. Mevlâna dergâhında bulunan caminin kurşunları tahrip olmuş ve burasının onarım ihtiyacı gerekmiştir. Bu onarımda ihtiyaç duyulan kurşun ise caminin yakınında bulunduğu belirtilen Bereketli Madeni'nden temin edilmiştir. Bunun yanında caminin kurşunlarını onarmak maksadıyla İstanbul'dan bir de kurşun ustası talep edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1129/6).⁷³⁸ 6 Kasım 1847 tarihinde yine Konya'da Astan-ı Mevlâna ile bitişiğindeki caminin kurşunları civarda bulunan Bereketli Madeni'nden tedarik edilmiştir. Bununla beraber yine kurşuncu ameleleri

⁷³⁵ H. 18 L 1194/M. 17 Ekim 1780 tarihli belge.

⁷³⁶ H. 25 Za 1270-12 Ş 1281/ M. 19 Ağustos 1854-10 Ocak 1865 tarih aralıklı belgeler.

⁷³⁷ H. 18 Z 1210 tarihli belge; Ayrıca bkz. BOA, C.DRB, 15/733 (H. 18 Z 1210/M. 24 Haziran 1796); BOA, TS.MA.e, 1270/53 (H. 18 Z 1210/M. 24 Haziran 1796).

⁷³⁸ H. 22 Ra 1263 tarihli belge.

İstanbul'dan gönderilmiştir (BOA, C.EV 159/7936).⁷³⁹ 5 Kasım 1850 tarihinde yine Konya dergâhı ile yakınındaki caminin kurşunları eskidiğinden dolayı bu kurşunlar civarda bulunan Bereketli Madeni'nden ve kurşuncu amelesı de yine İstanbul'dan getittirilmiştir (BOA, A.MKT.NZD, 17/70).⁷⁴⁰ 5 Kasım 1854 tarihli arşiv belgesinde Bereketli Madeni'nin 1852 yılı üretiminden olan 3.000 kıyye (3.846 kg) kurşun Karahisar'da tamir edilmiş olan Gedik Ahmed Paşa camisinin kubbesi için talep edilmiştir (BOA, HH.THR, 1253/36).⁷⁴¹

Bereketli Madeni kurşunları aynı zamanda bina ve yapıların ihtiyacında da kullanılmıştır. 1 Şubat 1859 tarihli belgeye göre Ebniye-i Âlfiye'nin lüzum duyduğu ancak hangi bina için kullanılacağı belirtilmeyen kurşun ihtiyacı Bereketli Madeni'nden karşılanmıştır. Nitekim bu kurşunların Boynu İncelü aşireti develeriyle İzmit İskeleye'ne nakledilmesi eğer bu iskele uygun değilse Mersin İskeleye'ne nakledilmesi emredilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 151/140).⁷⁴²

8 Eylül 1877 tarihli belgede savaş kahramanı olarak “asâkir-i şahâne, efrad-ı redif, müstahfız ve muavin”e verilmek üzere 1.000.000 adet madalya yaptırılmak istenmiştir. Bunun için de 15-50 milyon kuruşluk gümüşe ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyacın talep edildiği madenler arasında Niğde'deki madenler de olmuştur. Devletin madene ihtiyaç duyduğu kurumlar arasında Bab-ı Seraskeri, Posta ve Telgraf Nezareti, Hazine-i Hassa Nezareti, devlet fabrikaları ki Bereketli Madeni'ndeki kurşun belli aralıklarla Zeytinburnu Fabrika-yı Hümâyûnu'na da gönderilmiştir (Balci, 2001; 403-406). Gümüş madeninden ibrik, leğen, sürahi, tabak, sahan, kadeh, tas, kemer, eğer takımları, küpe, ayna çerçevesi, şamdan, sini, makas ve kalem gibi sosyal hayatta kullanılan birçok araç gereç üretimi gerçekleştirilmiş ve bu açıdan Osmanlı içtimai hayatında önemli rol oynamıştır (Saka, 2019b; 1063). Gümüş madenin gündelik hayatta kullanımına örnek olarak Hadım Süleyman Paşa'nın 100 civarında gümüş kemerli kölesinin zikredildiği de gösterilebilir (Peçevi İbrahim Efendi, 1981; 17).

⁷³⁹ H. 27 Za 1263 tarihli belge.

⁷⁴⁰ H. 29 Z 1266 tarihli belge.

⁷⁴¹ H. 13 S 1271 tarihli belge.

⁷⁴² H. 27 C 1275 tarihli belge; Aynı durum 27 Ekim 1859 tarihinde de belirtilerek Ebniye-i Âlfiye için Bereketli Madeni'ndeki kurşunların acil üretilip gönderilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA, A.MKT.MHM, 168/80 (H. 20 Ra 1276); Ebniye-i Âlfiye'nin ihtiyacı duyduğu kurşunun Bereketli Madeni'nden temin edilmesi hakkında bir başka belge için bkz. BOA, MAD.d, 13723 (H. 20 Ca 1276/M. 15 Aralık 1859).

11.2. Askeri Alanda Kullanımı

İnsanlığın tarihi kadar eskiye dayanan madenler tarihteki ilk devletlerin teşekkül edilmesiyle beraber savunma araçlarının yapımı için kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin Türklerin yaşadığı Altay dağlarında bulunan bir savunma ve saldırı silahı olarak demirden yapılan en eski eğri kılıç Kudırge kurganında bulunmuştur (Ögel, 1962; 159). Sonraki dönemlerde Hunlar da demir madenini stratejik bir malzeme olarak görmüş, satışını yasaklamış ve ödeme aracı olarak paranın yerine kullanarak hurdası dahi değerli olmuştur. Devletler için savaş aracı olarak büyük bir öneme sahip olan okun yapımında da demir madeni kullanılmıştır. Nitekim Ortaçağ Anadolu'sunda üretilen temrenlerin yapımında demir madeni kullanılmıştır. Yapılan temrenlerin üretimi ise doğrudan izabe yöntemiyle cevherin yani maden külçelerinin dövülmesiyle elde edilmiş ve bu dövme ise yine ince demir çubuklarla yapılmıştır. Demir, kolay işlenen ve seri üretime uygun olduğundan temren yapımında kullanılmış ve bu temrenlerin hepsi izabe yöntemine tabi tutulmuştur (Yavaş, 2020; 59-60).

Osmanlı Devleti'nde de madenlerden çıkarılan cevherler harp sanayisinin en önemli hammaddesini teşkil etmiştir. Özellikle savaşların yapıldığı dönemde madenlere daha çok ihtiyaç duyulmuş, bu madenler harp sanayisi üzerine çalışan atölye veya fabrikalarda işlem görmüş ve buralarda birçok savaş araç gereci yapılmıştır. Örneğin madenlerden çıkarılan demir cevheri Zeytinburnu Demir fabrikasında işlem görmüş ve burada top, kılıç, mızrak başları, tüfek çakmakları, koşum takımları ve demir direk gibi birçok harp malzemesi üretilmiştir (Azap, 2023; 327). 1845-1847 yılları arasında Tersâne-i Âmire'de inşa edilmek üzere 100 beygir gücünde bir buhar makinesi bulunan, ancak teknesinin ahşap yerine demirden oluşan bir vapurun inşasına başlanmış ve bu projenin 1.800.000 kuruşa mal olduğu belirtilmiştir. Osmanlı denizcilik teknolojisinde ilki temsil eden bu gemi, Tersâne-i Âmire'de değil de Bakırköy'de bulunan Baruthâne-i Âmire bünyesindeki Küçük Demir Fabrikası'nda imal edilmiştir. Buradaki malzemelerin bir kısmı da Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda üretilmiştir. Tersâne-i Âmire'de üretimi, bakımı ve onarımı faaliyetlerinde kullanılan demir çubuk ve sacları imal etmek için de demir cevherine ihtiyaç duyulmuştur. Bu hammadde ise ülkedeki madenlerden tedarik edilmiştir. Tersâne-i Âmire'de yapılan gemi inşa ve onarım faaliyetlerine Tophâne-i Âmire tezgâhları da destek vermiştir (Özsaraç ve Özyiğit, 2022; 117-120).

Osmanlı madenleri genel olarak Darphâne-i Âmire kurumuna bağlı olarak idare edilmiştir. Ancak bunun dışında madenin kullanım ihtiyacına göre Tersâne-i Âmire'ye bağlı olan madenler de olmuştur. Daha önce belirtildiği üzere Post Madeni bunlardan biridir. Nitekim Post mukataasındaki demirin işlenmesi için neye ihtiyaç duyulduysa bunlar tedarik edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra burada işletilecek cevherlerin Tersâne-i Âmire'ye nakledilmesi, buradan da donanmanın ihtiyaçlarına yönelik kullanılması planlanmıştır. Buradan çıkarılan cevherler daha sonra Karataş İskeleyi'nden merkeze nakledilmiştir. Karataş İskeleyi'nin uygun olmadığı zamanlarda buraya alternatif olarak Tarsus İskeleyi kullanılmıştır. Harp sanayisi için önemli bir hammadde olarak kabul edilen demir cevheri için arşiv belgesinde; *“temur maddesi Devlet-i Âliyye'nin ehemmi umûruna olan avdet-i celb ve mühimmât-ı cihâdiyesinin a'zam levâzımından olmak...”* tabiri kullanılmıştır. Adana'da bulunan demir madeninin diğer demir madenlerinden üstün olduğu belirtilmiş ve bu üstünlük; *“Adana Ma'deni temuru Samakov ve sair mahâllerde i'mâl olunan temurdan â'lâ ve yumuşak ve hâsılatı ziyâde olduğu...”* ifadesiyle belirtilmiştir. Buradaki demir madeninin Tersâne ve Tophâne-i Âmire'ye nakledilmesi, Osmanlı donanması için top mermisi ve savaş araç gereçlerinin yapımında kullanıldığını işaret etmektedir. Nitekim bu maden, öncelikle Tophâne-i Mamure'ye kalanı da Tersâne-i Âmire'ye gönderilmiştir. Bunun için demir, harp sanayisi açısından sürekli ihtiyaç duyulan bir hammadde olmuştur. Bu ihtiyaç arşiv belgesinde; *“Devlet-i Âliyye'ye menâfi' külli olacağı ve levâzım-ı cihâdiyyenin ikdâm ve ikdâmından olan temur maddesi”* şeklinde izah edilmiştir. Ancak Adana'da ortaya çıkarılan ve yapılan numune sonucuna göre çok kaliteli olduğu tespit edilen bu demir madenleri gereği gibi işletilememiştir. Böylece harp sanayisi için büyük öneme sahip olan buradaki demir madenlerinden yeterli şekilde istifade edilememiştir. Bunun başlıca sebebi ise madeni idare edecek bir yöneticinin bulunamaması olmuştur (BOA, C.ZB, 80/3996).⁷⁴³

Harp sanayisi açısından demir madeninden silahlardan çok savaşta kullanılan gereçler yapılmıştır (Parry, 1972; 40). Tophâne-i Âmire'de ise top yapımında bakırdan sonra ihtiyaç duyulan en önemli hammadde olarak demir nitelendirilmiştir. Ancak demirden yapılma toplar tunçtan yapılma toplara nazaran daha kalın etli ve ağır olduğu için demir topları daha çok donanma gemilerinde kullanılmıştır. Bu durum ise Adana'da bulunan demir madenlerinin Tersâne-i Âmire'nin

⁷⁴³ H. 3 Ca 1198/M. 25 Mart 1784 tarihli belge.

sorumluluğunda olmasının gerekçesini işaret etmektedir. Çünkü buradaki demir madeninden Tersâne-i Âmire sorumlu olmuş ve üretilen cevherler de yine buraya gönderilmiştir. Bunun dışında demir madeninden; kazma, kürek, küski, zincir, kefçe, çubuk, bileyi, sac, varye, mil, teneke, gerder, balta, kazan, çivi, halka, lokma ve maymuncuk gibi savaş alet ve edavatı yanında günlük hayatın birçok alanında kullanılan malzemeler de imal edilmiştir. Demir madeninden Tophâne-i Âmire’de kalıpların bağlanması gibi birçok işte kullanılmak üzere tel imalatı da yapılmıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti demir madeninden taş, mermer ve granit güllenin yanı sıra daha çok demir gülle imalatını yapmıştır. Buna binaen de demir cevherinin çoğunlukla gülle yapımında kullanıldığı ifade edilmiştir (Aydüz, 2006; 236-237).

Harp sanayisi için ihtiyaç duyulan başka bir maden de barut yapımında hammadde olarak kullanılan güherçiledir. Arşiv belgesinde güherçilenin Anadolu’da tertip edilmiş olduğundan ve Baruthâne-i Âmire için kullanıldığından bahsedilmiştir. Güherçilenin İstanbul’a nakledilmesinde Adana civarında bulunan Bozdoğan aşireti görevlendirilmiştir. Nakil işleminde aşiretlerin seçiminde ise madene bağlı olma durumuna bakılmıştır. Anadolu’dan nakledilen güherçilenin her bir kantarına 27,5’şar kuruş nakliye ücreti verilmiştir (BOA, C.DRB, 28/1382).⁷⁴⁴ Ayrıca bu maden, Tersâne-i Âmire’deki gemilerin harp malzemesi yapımında da kullanılmıştır (Bostan, 1992, s. 170).

Güherçile cevherinden sadece devlet kanalıyla barut yapılmamıştır. Bu işin kazançlı olmasından dolayı devletin dışında özel işletmeler de bu işle ilgilenmiştir. Bilhassa güherçile üretiminin yapıldığı bölgelerdeki halk barut yapımında uzmanlaşmıştır. Ancak halkın barut yapımında kullandığı yöntemin ilkel, devletin barut yapımında kullandığı yöntemin ise mesleği barut üretmek olan profesyonel barutçular tarafından yapıldığı ifade edilmiştir. Halkın ilkel yöntemlerle yaptığı barut üretimi devlet tarafından yasaklanmasına rağmen üretim devam etmiş ve bu durum XVIII. yüzyıl boyunca sorun oluşturmuştur. Devlete verilecek güherçile miktarını üretimi yapan kişinin kendisi belirlemiştir. Belirlenen bu miktarlar muhasebe defterlerine kaydedilmiştir. Nazır tarafından görevlendirilen mubayaacılar baş muhasebe kayıtları doğrultusunda güherçile çıkarılan bölgelere giderek güherçile satın alıp İstanbul’a göndermişlerdir. Osmanlı Devleti’nde güherçile cevheri bol miktarda

⁷⁴⁴ H. 24 Ra 1235-16 S 1265/M. 10 Ocak 1820-11 Ocak 1849 tarihleri arasındaki belgeler.

bulunmasına rağmen baruthâne sıklıkla güherçile sıkıntısı çekmiştir. Bunun sebebinin, üretimi yapılan güherçilenin baruthânelere teslim edilememesinden kaynaklandığı belirtilmiştir (Gölen, 2006; 136-219).

Anadolu madenlerinden Gümüşhane, Akdağ, Gümüşhacıköy, Keban, Küre-i Nühas, Gülek Boğazı, Anbarkaya, Kratova, Cebel-i Kozlu ve Bereketli ile Bulgar Dağı madenlerinde üretilen kurşunun ve bakırın Tophâne-i Âmire ve Tersâne-i Âmire'ye gönderildiği bilinmektedir (BOA, MİL.E.d, 12).⁷⁴⁵ Tophâne-i Âmire'ye gönderilen bakır madeni burada bulunan kârhâne veya dökümhâne adı verilen top dökümünün gerçekleştirildiği binalara gönderilmiştir. İlk defa Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığı belirtilen bu binanın, iki parçalı ve çok büyük çaplı topların dökülebilmeye imkân sağladığı, bu açıdan Ortaçağın en iyi dökümhâne binası olduğu vurgulanmıştır. Burada top dökümünün yapılabilmesi için ise başta bakır ve kalay gibi madenlere ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle büyük topların yapımında fazlaca bakır madeni gerekmiştir. Dolayısıyla Bereketli Madeni'nden Tophâne-i Âmire'ye gönderilen bakır cevheri bu tesislerde işlem görmüş ve top yapımında kullanılmıştır (Tunç, 2004; 22-29). Ayrıca Tersâne-i Âmire'ye nakledilen bakır madeni genellikle donanmada bulunan kalyonların kaplanmasında kullanılan levhaların üretiminde de kullanılmıştır. Çeşitli silah ve aletlerin yapımında da kullanılan bakır cevherinin önemini belirtmek maksadıyla “*mühimmat-ı cihâdiyye, umur-ı cihada lâzım*” ifadesi kullanılmıştır (Tızlak, 1995a; 651).

Kurşun cevherinin ise öncelikle tüfenk ve tabanca kurşunu için kullanıldığı belirtilmiş ve Osmanlı Devleti'ndeki gümüş üretim merkezlerinin asıl kurşun madeni olan yerlerin olduğu vurgulanmıştır (Parry, 1972; 40). Bereketli ve Bozkır madenlerinde üretilen kurşun ise; sefer, serasker takımları ve fedai serhadler için 4.800 kantar (270.955 kg) olarak Cebehâne-i Âmire'ye nakledilmiştir. Kurşunun naklinden kalanı da sermaye olması için Darphâne-i Âmire'ye satılmıştır. Kurşunun Darphâne-i Mamure'den alınması durumunda her birim fiyatı 13 pareye denk gelmiştir. Kıyaslama yapılması maksadıyla Sidrekapsi Madeni'nden gönderilen kurşunun kıyyesi 21,5 akçeye tekabül etmiştir. Buna mukabil Cebehâne-i Âmire'de kurşuna şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Böylece Gümüşhane'den bakır, Bozkır ve Bereketli madenlerinden de seferiye ve serasker takımlarına yetecek miktarda 4.500

⁷⁴⁵ H. 25 Za 1270-12 Ş 1281/ M. 19 Ağustos 1854-10 Ocak 1865 tarih aralıklı belgeler.

kantar (254.020 kg) kurşun ve devletin bazı uç sınırlarına gönderilmek üzere de 300 kantar (16.934 kg) kurşun Ekim ve Kasım 1784 tarihinde gönderilmiştir. Cebehâne-i Âmire'ye kurşunun gönderilmesi maksadıyla Darphâne-i Âmire tarafından Bereketli Madeni'nden, elde ne miktar kurşunun mevcut olduğunu ve taşra mahallerden Cebehâne-i Âmire'ye kurşunun hangi fiyat üzerinden satıldığının belirtilmesi istenmiştir. Buna göre; Cebehâne ve Darphâne-i Âmire mukataasında kurşunun 1 kıyyesinin 13 pare, Sidrekapsi Madeni'nden Cebehâne'ye gönderilen kurşunun 1 kıyyesinin 21 pare ve Darphâne-i Âmire'de ham kurşunun 79 kantar (4.459 kg) olduğu ifade edilmiştir. Kurşunun kantar cinsinden seferiye için 4.000 (225.796 kg) ve serasker için 500 (28.224,5 kg) olacağı vurgulanmıştır. Tüm bunlara istinaden 2 Kasım 1784 tarihli belgeye göre Bozkır ve Bereketli madenlerindeki kurşunların Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi gerekmiştir. Ancak mezkûr madenlerdeki kurşunlar buraya gönderilmeyerek mahzenlerde muhafaza edilmiş ve bundan dolayı Darphâne-i Âmire sermaye akçe sıkıntısı çekmiştir. Dolayısıyla bundan böyle kurşunun mahzenlerde bekletilmeyerek sermaye maksadıyla kullanılması için doğruca Darphâne-i Âmire'ye gönderilmesi emredilmiştir (BOA, C.DRB, 60/2973).⁷⁴⁶

Bereketli Madeni'nde üretilen kurşun Cebehâne-i Âmire'ye gönderildiği gibi Donanma-yı Hümâyûn'a da gönderilmiştir. Tarsus tarafından nakledilen kurşun, kaptan Gazi Hasan Paşa marifetiyle gönderilmiştir. Kurşunun nakli için Tarsus mütesellimi Turzade el-Hac Ali Bey'e ve Bereketli Madeni emini es-Seyyid Ahmed Efendi'ye hitaben emir yazılmıştır. Ayrıca Tarsus'a nakledilen kurşun buradan da Kalyon-u Hümâyûn ile Giritli Salih Kaptan tarafından merkeze nakledilmiştir. Daha önce belirtildiği üzere Kalyon-u Hümâyûn'un Tarsus İskeleyi'nde demir atacak bir limanı olmadığından dolayı gemi İskenderun tarafına yönelmiş ve naklin buradan yapılması uygun görülmüştür. Kurşunun gemilere nakledilmesinde görevlendirilen memur vekilleri Havac Hasan ve Hüseyin Çavuş, nakledilecek kurşunun 3.862 parça olduğunu ve her bir kantarının 180 kıyyeden (230 kg) 902,5 kantar (50.945 kg) 31 kıyye (39 kg) olmak üzere kantar cinsinden vezn olunduğunu belirtmişlerdir. Daha sonra maden emini olan el-Hac Mahmud Ağa, Giritli Salih Kaptan'a 902,5 kantar 31 kıyye kurşunu teslim etmiştir. Ardından 1.100 kantar 31 kıyye (62.132 kg) daha gönderilmiştir. 17 Aralık 1784 tarihinde ise Bereketli Madeni üretiminden olan

⁷⁴⁶ H. 27 Z 1198/M. 11 Kasım 1784 tarihli belge.

kurşunun Tarsus İskelesi'nden nakledilmesi için yine Donanma-yı Hümâyûn kalyonlarından Salih Kaptan görevlendirilmiştir. Geminin iskeleden dönerek İstanbul sahiline gelmesiyle beraber kantar ve külçe halinde kurşunun gemiden ihraç edilmesi için ayrıca emir yazılmıştır (BOA, C.DRB, 116/776).⁷⁴⁷

9 Temmuz 1808 tarihli belgeye göre, kurşuna Sefer-i Hümâyûn için şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için Bereketli Madeni'nde 1808 yılına ait ne kadar miktar kurşun var ise hepsinin İstanbul'a vakti zamanında İzmit İskelesi'nden gönderilmesi emredilmiştir. Kurşun cevherinin İzmit İskelesi'ne nakledilmesi için Çaparzade Süleyman Bey görevlendirilmiş ve nakil ücreti nakit olarak Darphâne-i Âmire hazinesinden karşılanmıştır (BOA, C.AS, 909/39217).⁷⁴⁸ 7 Nisan 1812 tarihinde ise Ordu-yu Hümâyûn'un ihtiyacı olan 129 kantar habbe⁷⁴⁹ kurşunun imal edilebilmesi maksadıyla 6.248 kıyye (8.009 kg) külçe kurşuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu miktar kurşun Darphâne-i Âmire'den talep edilmişse de buradan verilen cevapta kurşunun mevcut olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine söz konusu kurşun Bereketli Madeni'nden istenmiştir. Buradan talep edilen miktar ise 5.700 kıyye (7.307 kg) kurşun olmuştur (BOA, C.AS, 368/15240).⁷⁵⁰

30 Nisan 1814 tarihinde Maden-i Hümâyûn-u Şahane olarak belirtilen Bereketli Madeni'ndeki kurşunun, sefer mühimmatı ve harp malzemelerinin yapımında kullanılmasından dolayı öneminden bahsedilmiş ve bir an önce Bozok sancağı mutasarrıfı vezir Ali Paşa tarafından İzmit İskelesi'ne nakledilmesi emredilmiştir. Nakledilecek toplam kurşun 2 yük 54.315 kıyyedir (69.631 kg). Ancak teslim edilen miktar 2 yük 36.081 kıyye (46.255 kg) olmuş, eksik kalan 18.234 kıyyenin (23.375 kg) devecilerin yaylakta olmasından dolayı yaylak dönüşü teslim edileceği belirtilmiştir. Bu nakil esnasında kurşunun zayi olması durumunda bu zayıyatın devecilerden temin edileceği zikredilmiştir (BOA, C.AS, 1028/45072).⁷⁵¹

31 Ağustos 1816 tarihinde, yukarıda belirtilen Ordu-yu Hümâyûn'un ihtiyaç duyduğu kurşunun tedariki bu sefer 1815 yılı üretiminden karşılanması, eksik kalan

⁷⁴⁷ H. 4 S 1199 tarihli belge.

⁷⁴⁸ H. 15 Ca 1223 tarihli belge.

⁷⁴⁹ Osmanlı'da altın ve gümüş ağırlığı olarak 1 dirhem=3,1 gr.=16 kırat=64 habbe, yani 1 habbe=0,0484 gr. olarak tanımlanmıştır. Bkz. Şükrü Özen, "Habbe", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 343-346.

⁷⁵⁰ H. 24 Ra 1227 tarihli belge.

⁷⁵¹ H. 10 Ca 1229 tarihli belge.

miktar olursa da 1816 yılında ne üretildiyse tamamının gönderilmesi Bereketli Madeni'nden talep edilmiştir. Kurşunların bu seferki kullanım alanı içerisinde tersâne de bulunmuştur. Dolayısıyla 1815 yılı üretim teslimatının eksik yapıldığı bundan dolayı kalan 19.429 kıyye (24.907 kg) kurşunun 1816 yılında ne üretilmişse o miktarın tamamının İzmit İskelesi üzerinden gönderilmesi emredilmiştir (BOA, C.AS, 150/6655).⁷⁵² Ordu-yu Hümâyûn'un şiddetle ihtiyaç duyduğu söz konusu kurşunlar Bereketli Madeni'nde olmadığı zamanlarda Bozkır Madeni'nden orada da olmayınca Gümüşhacıköy Madeni'nden temin edilmiştir. 20 Eylül 1817 tarihinde Gümüşhacıköy Madeni'nden getirilecek kurşunun birim fiyatına ikişer kuruş zam yapılarak satın alınması emredilmiştir. Dolayısıyla kurşun madeni temini için öncelikle başvurulacak maden Bereketli Madeni olmuştur (BOA, TS.MA.e, 1270/51).⁷⁵³ 15 Haziran 1819 tarihinde, Bereketli Madeni kurşunları İstanbul'daki mahzenlere nakledilerek buradan Tophâne-i Âmire, Cebahâne-i Mamure, Donanma-yı Hümâyûn ve Tersânenin ihtiyacına yönelik olarak kullanılmıştır (BOA, TS.MA.e, 1216/40).⁷⁵⁴ 7 Eylül 1819 tarihinde ise teslim edilecek kurşun miktarının 170.000 kıyye (217.940 kg) olduğu belirtilmiştir (BOA, TS.MA.e, 1215/89).⁷⁵⁵

4 Mart 1840 tarihli belgede de sefer mühimmatı için ihtiyaç duyulan kurşunun Bereketli Madeni'nden temin edilerek İzmit İskelesi üzerinden Darphâne-i Âmire'ye gönderilmesi emredilmiştir. Buna göre madenin 1814 yılına ait üretiminden olan 180 kıyye (230 kg) kurşunun her bir kantarı için 35 kuruş nakliye ücreti belirlenmiştir. Teslim edilen miktar 123.634 kıyye (158.498 kg), kantar değeri üzerinden de 686 kantara (38.724 kg) tekabül etmiştir. 154 kıyyenin (197 kg) her bir kantarı ise 35 kuruşa denk gelmiştir. Bu kurşunların nakil ücreti toplamda 24.039,5 kuruş tutmuştur (BOA, TS.MA.e, 1222/65).⁷⁵⁶

9 Eylül 1853 tarihinde savunma mühimmatının imal edilebilmesi maksadıyla ihtiyaç duyulan kurşun yine Bereketli Madeni'nden temin edilmiştir. Bereketli Madeni'nin yanı sıra İzmit, Gümüşhane, Akdağ ve Gümüşhacıköy madenlerinden de kurşun tedarik edilmesi emredilmiştir. Buna binaen arşiv belgesinde, Keban Madeni'nden çıkan kurşunun Anadolu Ordusu'na, Kratova Madeni'nden çıkan

⁷⁵² H. 7 L 1231 tarihli belge.

⁷⁵³ H. 9 Za 1232 tarihli belge.

⁷⁵⁴ H. 29 L 1234/M. 21 Ağustos 1819 tarihli belge.

⁷⁵⁵ H. 17 Za 1234 tarihli belge.

⁷⁵⁶ H. 29 Z 1255 tarihli belge.

kurşunun ise Rumeli Ordusu'na gönderilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.NZD, 89/65).⁷⁵⁷ 4 Mayıs 1854 tarihli arşiv belgesinde de güherçile maddesinin ve kurşun cevherinin seri ve acil bir şekilde Tophâne-i Âmire'ye nakli için iskelelere nakledilmesi istenmiştir (BOA, C.DRB, 19/905).⁷⁵⁸ 29 Ekim 1866 tarihli belgede de Gümüşhacıköy Madeni'ndeki kurşunun Samsun'dan, Bereketli ve Bulgar Dağı madenleri üretimi olan kurşun ve mürdesengin de Mersin İskelesi'nden İstanbul'a nakledilmesi, buradan da Tophâne-i Âmire'ye intikal ettirilmesi emredilmiştir. Söz konusu cevherlerin nakli için ihtiyaç duyulan develerin tedarik edilmesi belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 366/13).⁷⁵⁹ 31 Ekim 1883 tarihinde "*levâzım-ı harbîye ve mühimmat-ı cihadîyyenin ehemmiyeti ve ikramından olan kurşun*" yine bahsi geçen tarihte Bereketli Madeni'nden tedarik edilmiştir. Bereketli Madeni'nde mevcut olan 95.789 kıyye (122.801 kg) kurşunun İzmit İskelesi'ne buradan da Cebehâne-i Âmire'ye nakledilmesi emredilmiştir (BOA, C.AS, 76/3546).⁷⁶⁰

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Bereketli Madeni kurşunları, Darphâne-i Âmire, Cebehâne-i Âmire ve Tersâne-i Âmire kurumları için şiddetle ihtiyaç duyulan ve devamlı talep edilen bir maden olmuştur. Mezkûr madenden gönderilen kurşun cevheri başta top yapımı olmak üzere Fişek Fabrikası'na da gönderilmiştir. Özellikle Cebehâne-i Âmire bünyesindeki fabrika ve atölyelerde mermi ile fişek yapımında kurşun cevheri kullanılmıştır. Bunun yanında tüfek⁷⁶¹, tabanca, kılıç ve mühimmat üretimi de yapılmıştır. Askeri malzemelerin üretiminde özellikle Zeytinburnu Fabrikası ön plana çıkmış ve Anadolu'da bulunan Bereketli Madeni'nin yanı sıra diğer madenlerdeki cevherler de bu fabrikada askeri malzeme yapımında hammadde olarak kullanılmıştır. Kurşun üretiminin bolca yapıldığı Bereketli Madeni ise bu kurumların söz konusu cevheri temin etmede ilk başvurdıkları madenlerin başında gelmiştir.⁷⁶²

⁷⁵⁷ H. 5 Z 1269 tarihli belge.

⁷⁵⁸ H. 6 Ş 1270 tarihli belge.

⁷⁵⁹ H. 19 C 1283 tarihli belge.

⁷⁶⁰ H. 29 Z 1300 tarihli belge.

⁷⁶¹ Osmanlı madenlerinden yapılan tüfek için Osmanlı Devleti ile savaşan Habsburglu kumandanlar, Osmanlı tüfek namlularının yüksek kalitedeki madenlerden yapıldığını düşünmüşlerdir. Bkz. Agoston, *a.g.e.*, s. 66.

⁷⁶² 1860'lı yıllarda kurşun cevheri Gümüşhacıköy ve Bereketli madenlerinden talep edilmiş ve cevherlerin develerle Samsun veya Silifke limanına nakledilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Bkz. Ersoy Zengin, *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2020, s. 256-261.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Niğde bölgesinde yapılan araştırmalarla bölgedeki madenciliğin antik çağlara kadar uzandığı ve bölgeye hâkim olan devletlerin buradaki madenleri işlettiği ortaya konmuştur. Osmanlılar ise XVI. yüzyıldan itibaren bu bölgede yoğun bir şekilde güherçile üretmiş ve XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Niğde sancağındaki Bereketli ve Bulgar Dağı madenlerini işletmiştir. Bulgar Dağı Madeni bir ara Bereketli Madeni'ne bağlanmış ise de daha sonra işletmelerden istenilen verim elde edilemediğinden her iki maden müstakil hale getirilmiştir.

Niğde sancağı civarında bulunan Gülek Boğazı, Yahyalı, Kozanoğlu Dağı ve Post madenleri de yüksek verimin alınması maksadıyla belirli dönemlerde Bereketli Madeni'ne bağlanmıştır. Bu madenlerden Post Madeni daha fazla önem arz etmektedir. Devlet tarafından yapılan karşılaştırmada buradaki demir cevherinin Balkanlarda bulunan ve Osmanlı Devleti'nin en zengin demir madeni olarak nitelendirilen Samakov Madeni demirinden daha kaliteli olduğu belirtilmiştir. Bu konuda önemli olan bir diğer husus Post Madeni'ndeki demirin işletilmesinde kullanılacak samakov sistemidir. Nitekim demir işletmesi için samakov imali gerekmiş ve bu isim Samakov Madeni ile özdeşleşmiştir. Bu sistemin o dönemin şartlarına göre ileri sanayi boyutunda bir işletme aracı olması ve ustalarının da özellikle Samakov Madeni'nde bulunması hasebiyle bu durum aynı zamanda bir kargaşaya da sebebiyet vermektedir.

Bereketli Madenlerinin işletmesi esnasında o dönemin güçlü âyân ailelerinden olan Çapanoğulları ile Menemenci aşireti ön plana çıkmıştır. Çapanoğulları; Akdağ, Bozkır ve Gümüşhacıköy madenlerinde idarecilik yaparak bu konuda tecrübe kazanmışlardır. Madenlere gelebilecek tehditlere karşı koyabilecek güçte insan kaynağına sahip olmaları, Niğde mutasarrıflığını uhdelerine almaları ve maden naklinde kullanılacak hayvanları temin etmede geniş imkânlarla sahip olmalarından dolayı Bereketli Madeni idaresi onlara verilmiştir. Çapanoğullarının deve yetiştiren aşiretleri kontrol edebilmesinden ve istenildiği anda yeterince deve temin edebilmelerinden dolayı özellikle madenlerin nakledilmesinde kullanılacak develerin tedarik edilmesi, idareciler tarafından Çapanoğullarına havale edilmiştir. Bu meyanda önemli bir aile de Menemencioğullarıdır. Bu aşiret, arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla Bereketli Madeni'ne bağlanmakla madene yük olmuşlardır. Söz

konusu aşiret, zaman zaman maden ve maden ahalisine saldırgan tutumları ile anılmış ve bu halleri neticesinde madene bağılılıkları kaldırılmıştır.

Emaneten idare edilen madenlerde olduğu gibi Bereketli Madeni’nde de eminler ön plana çıkmış, bunların serbestiyet üzere görev yapmalarına hassasiyet gösterilmiş, eminlere müdahale edenlere gereken tedbirler uygulanmış, eminlerin usulsüzlüğü olduğunda devlet suçlu gördüğünü derhal azletmiş ve yerine münasip birini tayin etmiştir. Serbestiyet sistemi dâhilinde devlet eminlere tam bir özgürlük vermemiş ve onları kadılar vasıtası veya nezaretin görevlendirdiği bir memur ile denetleyebilmiştir. Madenin işleyişini ve üretimini etkileyen önemli olaylardan sonra merkezi hükümet tarafından maden ya tatil edilmiş ya da geçici bir dönem idaresi başka madenin idaresine ilhak edilmiştir. Bu durum devletin dönemsel olarak bu madenlerden yeterince istifade edememesine sebep olmuştur.

XVI. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı taşrasında görülen bazı huzursuzluklar ilerleyen zamanlarda artarak devam etmiştir. Tüm taşra çalışmalarında rastlanılması muhtemel olan bazı asayiş hadiseleri bu dönemde de görülmüştür. Bazı yerlerin ahalileri gördükleri zulümden dolayı bir kurtuluş olarak madene bağlanmayı teklif etmiş ve bu teklifleri çoğu zaman merkezi idari tarafından kabul edilmiştir. Böylece o dönemlerde zulüm gören ahali, çalışma şartları kötü de olsa daha güvenli alanlar olarak gördükleri maden bölgelerini bir kurtuluş olarak görmüştür. Buna rağmen madene bağlanan köylerin ekonomik olarak her zaman daha iyi oldukları söylenemez. Devlet bu gibi durumlardan haberdar olduğunda reayanın refahını düşünerek ahaliyi bu durumdan kurtarmak için madeni tatil dâhi etmiştir. Zaten sürekli verimli işletilemeyen madenlerin açık kalması yerine hiç değilse halkın rencide edilmemesi devlet adamları için daha önemli görülmüştür.

Madenler daha çok odun ve sonraları kömüre bağlı olarak faaliyet sürdürmüştür. Darphâneye bağlı madenlerin fırınlarında yakacak olarak çoğunlukla odunun kullanılması bölgedeki ormanların yok olmasına sebep olmuş ihtiyaca binaen civar sancakların ormanları da tahrip edilmeye başlanmıştır. Yakacak temininde yaşanan sıkıntılar ve giderek maliyetin artması madenlerin kapanmasına bile neden olmuştur. Ayrıca Bereketli Madeni’ne bağlanan madenlerin yerinde işletilmesi için devlet buralarda fırınları sistemli bir şekilde inşa edememiş, bu madenlerden çıkarılan cevheri işleyebilmek için Bereketli Madeni’ne naklederek nakil masrafını arttırmış, bu

durum madenlerde üretim esnasında çok fazla masraf yapılmasına sebep olmuş ve yeterli verim alınamayan madenler kapatılmak zorunda kalmıştır.

Arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla Bereketli Madeni cevher çeşidi açısından oldukça zengindir. Nitekim bölgedeki madenlerde altın, gümüş, bakır, kurşun, demir, güherçile ve kömür üretiminin yapıldığı tespit edilmiştir. Madende en fazla bulunan cevher kurşun olup bazı arşiv belgelerinde burası için simli kurşun madeni tabiri kullanılmıştır. Bereketli Madeni’nde altın, kurşun ve gümüşe oranla daha az olup ham olarak değil gümüşün ayrıştırılması neticesinde elde edilmiştir. Gümüş madeni ise kurşun madeninden sonra üretimi en fazla yapılan maden olmuştur. Bu üretim farklı yıllarda tonlarca miktarlara ulaşmıştır. Arşiv belgelerinde bakır madeninin üretimine dair fazla bir bilgi olmamakla beraber üretimi yapılan bakırdan da bahsedilmiştir.

Post Madeni hariç Bereketli Madeni ve buraya bağlanan madenler Darphâne tarafından, Post Madeni ise Tersâne-i Âmire tarafından idare edilmiştir. Post Madeni’ndeki cevherlerin tamamı harp malzemesinde kullanılmıştır. Devlet görevlileri tarafından uzun yıllar boyunca işletileceğine dair raporlar yazılan Post Madeni’nden devlet yeterli ölçüde istifade edememiştir. Bereketli Madeni kurşunu, Darphâne-i Âmire’nin ilk başvurduğu madenlerden olmuş hatta bu madenden kurşun gönderilmediğinde Darphâne tatil edilmiştir. Bu kurumun yanında Cebahâne de Bereketli Madeni’nden kurşun talep etmiştir. Yüksek miktardaki kurşun üretimi açısından bu maden, Osmanlı madenleri içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur.

Osmanlı harp sanayisi için çok önemli malzemelerden birisi de güherçiledir. XVI. yüzyıldan itibaren Niğde sancağında özellikle Bor kazasında üretilen ve barut yapımında kullanılan güherçile madeni Osmanlı ordusu için hayati öneme sahipti. Bereketli Madeni’nde de çıkarılan bu cevher, madenin İstanbul Baruthânesi ocaklığına bağlanmasını sağlamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalarda da belirtildiği üzere Niğde sancağı, Osmanlı Devleti’ne uzun yıllar boyunca en fazla güherçile gönderen sancak olmuştur. Dolayısıyla Cebahâne-i Âmire, Baruthâne-i Âmire, Tersâne-i Âmire ile Donanma-yı Hümâyûn ve Tophâne-i Âmire kurumları Bereketli Madeni’nden ve civar madenlerden çıkarılan cevherlerin en önemli müşterisi olup çeşitli kurumlarda farklı şekillerde istifade edilmiştir.

Maden işletmeciliği her şeyden önce uzmanlık gerektiren bir alandır, iş bilen ve belli bir işte uzmanlaşan görevliler diğer birçok Osmanlı madeninde olduğu gibi Bereketli Madeni için de Gümüşhane Madeni'nde temin edilmiştir. Burada uzmanlaşan insanlar zamanla Bereketli Madeni'nden başka madenlere de gönderilmişlerdir. Madende çalışanların özellikle fırınlarda görev alanların büyük çoğunluğunun gayrimüslim halktan oluştuğu tespit edilmiş ve bu durum uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Bulgar Dağı Madeni'nde de belirli dönemlerde fırınlarda çalışanların tamamını gayrimüslim halk oluşturmuştur. Fırınlarda çalışanların çoğunlukla gayrimüslimden oluşmasına karşılık madenin iskelelere taşınmasında bölgedeki Müslüman Türk aşiretlerin insan ve hayvan gücünden faydalanılmıştır. Bu aşiretlerin en başta gelenleri Boynu İncelü ve Şerefli aşiretleridir. Bu tür aşiretlerin maden naklinde görevlendirilmelerinin temel sebebi develerinin olmasıdır. Dolayısıyla devlet, deveyi yetiştiren, besleyen ve kiralayan aşiretleri bu tür işlerde kullanmıştır. Aşiretlerin imkânlarıyla iskelelere getirilen ham maden yükü buralardan gemilerle merkeze veya istenilen bölgelere nakledilmiştir. Taşımacılığın en önemli ayağını oluşturan gemilerin reisleri Müslüman veya gayrimüslim olabilmekteydi. Bereketli Madeni'nde üretilen cevher miktarı madenin işletilmeye başlandığı tarihten atıl vaziyette kaldığı dönemlere kadar düzenli bir şekilde seyretmemiştir. Bu duruma madenin işletilmesini etkileyen çok çeşitli siyasi-iktisadi ve sosyal olaylar etki etmiştir. Bu olumsuzluğa rağmen bazı yıllarda üretimi sağlanan veya merkeze nakledilen cevherlerin miktarları verilmiş ve bu miktarlar üzerinden yıllara göre üretim oranı belirlenebilmiştir.

Madende üretilen cevher; kara yoluyla uzun ve çileli bir yolculuktan sonra İzmit İskelesi'ne getirilirken; deniz yoluyla Niğde'ye daha yakın olan Tarsus, Kızanlı ve Karataş iskelelerine taşınmış, oradan da merkeze nakledilmiştir. Bu iskelelerden çoğunlukla İzmit ve Tarsus iskeleleri kullanılmıştır. Ordunun ihtiyaç duyduğu cevher için bizzat donanma gemileri cevher naklinde görevlendirilmiş ve Girit adasında bulunan donanma gemileri Tarsus İskelesi'ne gelerek cevheri merkeze sevk etmişlerdir.

Cevherin nakledilmesinde nakliye ücretini artıran bazı uygulamalar da tespit edilmiştir. Mesela Post Madeni işletmeye açıldığında buradaki cevherlerin madene yakın olan Karataş İskelesi'nden nakledilmesi planlanmıştır. Ancak bu madende cevheri işletecek tesis olmadığından cevherler önce Bereketli Madeni'ne taşınarak

burada işlem görmüş sonra tekrar Karataş İskelesi'ne nakledilmiştir. Böylece nakil masrafı artarak Bereketli Madeni'nin de iş yükü çoğalmıştır. Post Madeni'ne işletme kurmak isteyen devlet hem burada tesisinin kurulması için hem de madenin Bereketli'ye nakledilmesi için masraf yapmak zorundaydı. Dolayısıyla hem madenin işletme maliyetleri artmış hem de devlet ekonomisine olumsuz yansımaları olmuştur. Buradaki demir madenlerinin işlenmesi için Balkanlardaki Samakov Madeni'nden samakovcu usta da talep edilmiştir. Cevherin Bereketli'ye nakledilmesiyle beraber Bereketli Madeni'nin dönemin teknolojisine göre demir işleme tesisi olduğu değerlendirilen samakov fırınlarına sahip olup olmadığı bilinmemektedir. Bu durum yüksek kaliteye sahip demir madeninin üretim kalitesini de etkilemiş olmalıdır.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın sonlarında, gerek Bereketli Madeni gerekse bu madene bağlanan diğer madenlerden istediği verimi yeterince elde edememiştir. Madenlerin işletme tekniğinin eski usullere göre yapılması, XIX. yüzyılda Avrupa'da kullanılan yeni tekniklerin işletmelerde uygulamaya geçirilmemesi veya geç uygulanması verimi etkileyen en önemli unsurdur. Mesela Bereketli Madeni'nin kapanmasına neden olan olay, fırınlarında çoğunlukla hala odunun kullanılması ve çevresindeki ormanların yok edilmesiyle madenin işletilemez duruma gelmesi olmuştur. Bu eski usul meselesi sadece Bereketli Madeni'ne ait değil Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyasında bulunan hemen her madeni için teknik bir sorun olarak görünür hale gelmişti. Madenlerde verimi düşüren diğer önemli bir etken de idareci konumda bulunan görevlilerin; maden eminlerinin veya müdürlerinin işlerini hakkıyla yapmamaları veya yapamamaları olmuştur. Mesela Post Madeni için devlet, iş bilen bir idareci bulmada zorluk çekmiş ve bu durum madenin istenildiği şekilde işletilmesine mani olmuştur. İşçilerin ücretlerini bazen alamamaları, maden sermayesinin temin edilmesinde zorluk çekilmesi, madenin eşkıya taifesine karşı yeterince korunamaması ve özellikle Tanzimat'tan sonra yaşanan gelişmeler kapsamında madenlerde mühendislerin görevlendirilmemesi Bereketli Madeni'nin verimini etkileyen önemli hususlar olarak tespit edilmiştir. Bu tür sorunlar nedeniyle Bereketli Madeni, tespit edilebildiği kadarıyla on beş kez tatil edilmiş ve üretimi durdurulmuştur. Yaşanan bu sorunlar kapsamında işçilerin haklarına yönelik az da olsa bilgiler elde edilmiştir. İşçi haklarını teminat altına almak için maden idaresi ile ustabaşı ve ustalar arasında pusula düzenlenmiş ve bu haklar resmi belge ile koruma altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Ali Emiri Tasnifi (AE)

AE SABH I (Abdülhamid I): 20/1731; 66/4579; 193/12908; 200/13353; 229/15215; 236/15739; 259/17436; 330/22766.

AE SMST III (Mustafa III): 348/27984.

AE.SSLM.III (Selim III): 186/11228; 191/11491; 238/13880; 275/15895; 392/22685.

Bâb-ı Âli Evrak Odası

BEO: 325/24331; 354/26499; 677/50757; 811/60782; 993/74405; 1014/75996; 1178/88316; 1220/91473; 1475/110606; 2175/163093; 2581/193511.

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemi Defterleri

(D.BŞM.d): 8824.

Dâhiliye, İrade

DH.İD: 116-15.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH.MKT: 219/29; 250/46; 431/12; 649/39; 1198/43; 1198/46; 1217/5; 1360/117; 1746/50; 1751/5; 1994/64; 2727/45; 2849/49; 2852/85.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri

DH.SAID: 00003/00439.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi

HR.MKT: 6/32; 74/59; 581/12.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi

HAT: 180/8191; 182/8312; 00228/12693; 00277/16321; 284/17047; 00346/19720; 00351/19834/A; 00351/19834/B; 00351/19834/C; 366/20213; 00370/20372/D; 00370/20372/G; 00370/20372/H; 0370/20372/İ; 00448/22334/F; 00448/22334/J; 452/22379; 00452/22380; 00461/22626; 00461/22626B; 463/22654; 00463/22658; 00502/24640; 00565/27722; 567/27837; 00626/30932; 638/31447; 652/31838; 664/32298; 709/33946-B; 00725/34559; 00908/39776; 01084/44160/D; 01253/48422; 001253/48423; 01339/52330; 1414/57740; 01422/58159; 01619/00055.

Hazine-i Hassa Defterleri

HH.d: 801; 11644; 11645; 11647; 11736; 11646; 19317; 19318; 19319; 19320; 20652; 23197; 23504.

Hazine-i Hassa İradeler (HH.i.): 00008/00044/001; 00030/00061.

Hazine-i Hassa Nezareti Tahrirat Kalemi (HH.THR): 1253/27; 1253/28; 1253/30; 1253/31; 1253/32; 1253/34; 1253/36; 1253/37; 1253/41; 1253/46; 1253/47; 1253/49; 1253/51; 1253/52; 1253/55.

İbnül Emin Tasnifi (İE)

İbnülemin Maliye (İE.ML): 58/5466; 68/6322.

İrade Dâhiliye Belgeleri

İ.DH: 9/438; 00109/005496; 142/7325; 159/8290.

İrade Meclis-i Vala Belgeleri

İ.MVL: 00016/000243; 36/664; 221/7451; 275/10663; 00276/010761; 282/11090; 00310/012948; 00317/013431; 00436/01929; 00436/019292.

İrade Mesail-i Mühimme

İ.MSM: 22/546.

İrade Şûra-yı Devlet

İ.ŞD: 32/1545.

Kamil Kepeci Tasnifi

Kamil Kepeci Muhassıllık Kalemi (KK.d): 15/05793.

Mabeyn Evrakı

Mabeyn-İrâde (MB.İ.): 8/107.

Maliyeden Müdevver Defter

MAD.d.: 13723.

Maliye Nezareti

Maliye Emlak-ı Emirîyye (ML.EEM): 678/101; 680/42.

Meclis-i Vâlâ Belgeleri

Meclis-i Vâlâ (MVL): 28/27; 63/16; 78/44; 89/100; 104/3; 245/75; 154/98; 186/55; 253/28; 257/21; 257/43; 345/92; 349/106; 371/56; 373/96; 388/116; 442/74; 444/24; 445/132; 449/120; 461/11; 568/89; 574/35; 581/24; 596/33; 664/42; 676/43; 688/52; 695/1; 727/61; 747/84.

Meclis-i Vükela

MV: 11/61; 51/14.

Milli Emlak Defterleri (MİL.E.d.): 12.

Muallim Cevdet Tasnifi

Cevdet Adliye (C.ADL): 5/304; 13/859; 20/1214; 77/4618; 78/4661.

Cevdet Askeriye (C.AS): 76/3546; 89/4109; 150/6655; 321/13292; 368/15240; 662/27810; 909/39217; 1028/45072; 1141/50690.

Cevdet Dâhiliye (C.DH): 15/709; 82/4055; 92/4567; 97/4846; 127/6303; 174/8691; 223/11109; 290/14491.

Cevdet Darbhane (C.DRB): 1/8; 1/32; 2/58; 2/88; 4/168; 4/198; 5/233; 5/238; 5/242; 5/245; 7/302; 7/314; 8/361; 9/417; 9/428; 10/456; 10/488; 12/585; 13/603; 13/640; 15/728; 15/729; 15/733; 16/773; 16/774; 16/788; 16/795; 17/802; 17/823; 17/835; 17/846; 18/852; 18/875; 19/901; 19/905; 19/942; 20/956; 20/969; 21/1007; 21/1010; 21/1040; 21/1042; 22/1052; 24/1200; 25/1218; 25/1238; 26/1251; 26/1282; 26/1288;

27/1348; 28/1379; 28/1382; 28/1395; 29/1441; 31/1536; 31/1539; 31/1541; 32/1562; 32/1586; 33/1618; 34/1672; 36/1760; 36/1785; 36/1787; 38/1851; 38/1862; 38/1872; 38/1875; 39/1920; 39/1943; 39/1944; 39/1946; 42/2065; 42/2071; 42/2082; 42/2099; 43/2143; 44/2155; 44/2157; 44/2164; 44/2178; 48/2357; 48/2384; 48/2387; 50/2459; 50/2484; 51/2517; 52/2567; 53/2611; 53/2616; 53/2618; 55/2708; 55/2715; 55/2718; 55/2736; 56/2786; 56/2791; 58/2879; 58/2880; 59/2901; 60/2968; 60/2973; 60/2977; 61/3001; 61/3002; 61/3003; 61/3004; 61/3036; 62/3058; 62/3061; 63/3108; 63/3112; 63/3138; 64/3152; 64/3160; 64/3179; 64/3198; 65/3217; 65/3244; 65/3271; 116/776.

Cevdet Evkaf (C.EV): 159/7936; 214/10689; 260/13254; 522/26395.

Cevdet Hariciye (C.HR): 48/2380.

Cevdet İktisat (C.İKT): 41/2011; 42/2092.

Cevdet Maarif (C.MF): 48/2387.

Cevdet Maliye (C.ML): 5/185; 21/972; 54/2505; 196/8140; 198/8204; 220/9114; 240/10008; 248/10272; 320/13194; 349/14341; 456/18459; 563/23085; 612/25247; 759/30902; 777/31713.

Cevdet Nafia (C.NF): 2/93; 52/2573.

Cevdet Tasnifi Timar (C.TZ): 119/5950; 122/6075.

Cevdet Zabtiye (C.ZB): 60/2978; 80/3996.

Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri

A.MKT.: 47/16; 173/44.

Sadaret Mektubi Kalemi Deâvi Evrakı (A.MKT.DV.): 114/37; 143/42.

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri (A.MKT.MHM): 60/17; 151/140; 168/80; 275/50; 296/32; 366/13; 491/33.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Valâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.MVL): 45/89; 46/53; 78/12; 105/8.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD): 17/70; 77/49; 89/65; 96/76; 214/78; 217/78; 272/101; 277/19.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Belgeleri (A.MKT.UM): 5/54; 57/35; 67/87; 133/38; 148/21; 306/65; 315/31; 347/57; 347/58; 380/21; 389/56; 451/45; 508/39.

Şura-yı Devlet Evrakı

ŞD: 316/15; 380/39; 515/11; 1176/25; 1178/11; 1179/1; 1244/17; 1711/5; 1713/5; 1713/20; 1714/2; 1732/4; 1763/18; 2486/21; 2593/5; 2915/31; 2917/11; 2919/45; 2930/25; 2951/64; 2964/12; 2971/8; 2977/35; 3009/22; 3212/28.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TS.MA.e: 4/82; 4/97; 1129/6; 1129/20; 1184/37; 1193/46; 1213/6; 1213/10; 1213/42; 1213/45; 1213/60; 1214/19; 1214/24; 1214/80; 1214/87; 1215/11; 1215/27; 1215/28; 1215/78; 1215/89; 1215/96; 1216/12; 1216/19; 1216/20; 1216/40; 1216/56; 1216/65; 1216/73; 1216/74; 1217/1; 1217/2; 1217/17; 1217/23; 1217/29; 1217/39; 1218/6; 1218/8; 1218/26; 1218/29; 1219/1; 1219/2; 1219/4; 1219/5; 1219/6; 1219/7; 1219/8; 1219/11; 1219/12; 1219/29; 1219/41; 1220/63; 1221/19; 1221/22; 1221/28; 1221/38; 1221/39; 1222/7; 1222/11; 1222/65; 1223/1; 1223/11; 1223/12; 1223/24; 1223/34; 1223/44; 1229/32; 1230/54; 1231/54; 1231/58; 1266/88; 1267/9; 1270/51; 1270/53; 1270/26; 1269/1; 1307/34; 1309/15; 1309/16; 1309/17; 1309/19; 1309/20; 1309/21; 1315/19; 1319/7; 1319/32; 1319/60; 1320/38; 1395/65; 1403/2.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı

Umûm Vilâyetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.): 50/113.

3 No'lu Bor Şer'iyeye Sicili Defteri

BŞS: 74/3; 75/1; 20/1; 21/1; 94/2; 99/1.

Konya Vilayeti Salnâmeleri

Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi, 1868 Konya Yıllığı. (2007). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi, 1883 Konya Yıllığı. (2012). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi, 1884/1885 Konya Yıllığı. (2015). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi, 1885/1886 Konya Yıllığı. (2017). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Konya Vilâyeti Sâl-nâmesi, 1889/1890 Konya Yıllığı. (2022). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Kaynak Eserler

AHMED CEVDET. (1972). *Tarih-i Cevdet 1-6*. İstanbul: Hikmet Neşriyat.

AHMED LÜTFÎ EFENDİ. (1989). *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi XII*. (Haz. Münir Aktepe), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

AHMED VÂSİF EFENDİ. (1978). *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*. (Haz. Mücteba İlgürel), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

AŞIKPAŞAZADE. (1970). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*. (Atsız), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

EDHEM, H. (H. 1307). *İlm-i Maadin ve Tabakatü'l-Arz*. İstanbul.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-I-2. (2013). (Haz., Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

HOCA SADEDDİN. (1979). *Tâcü't Tevârih-II*. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İBN KEMAL (KEMALPAŞAZÂDE). (2000). *Tevârih-i Âl-i Osman-IV*. (Haz. Koji İmazawa), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İBN BATTÛTA. (2000). *İbn Battûta Seyahatnamesi-I*. (Çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İBNİ BİBİ. (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*. (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara: Uzluk Basımevi.

KÂTİP ÇELEBİ, (H. 1145). *Cihannûma*. İstanbul.

MATRÂKÇI NASUH (2014). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*. (Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

MEHMED NEŞRÎ. (1957). *Kitâb-ı Cihan-nümâ I-II*. (Yay. Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, (1969). *Naîmâ Tarihi-V*. (Çev. Zuhuri Danışman), İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı. (2015). (Yay. Haz. Ali Ertuğrul), C. I, Ankara.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ. (1981). *Peçevi Tarihi I*. (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ŞİKÂRÎ, (2005). *Karamannâme*, (Haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu), İstanbul.

Kitaplar

AGOSTON, G. (2006). *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*. (Çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi.

_____ (2020), *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. (Çev. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

ANHEGGER, R. (1943). *Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, Europaeische Türkei-I*. İstanbul.

AKŞİT, A. (2012). *Selçuklular Devrinde Niğde Şehri*. Konya: Kömen Yayınları.

ANHEGGER, R., İNALCIK, H. (1956). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AVŞAROĞLU, N., ARIOĞLU, E., YILMAZ, A.O. (2005). *Madencilik Tarihimiz*. Basılmamış Rapor.

AVŞAROĞLU, N. (2019). *İlk Maden Mühendisi İbrahim Edhem Paşa*. Ankara: Basılmamış Rapor.

AYDÜZ, S. (2006). *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AYVERDİ, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı.

AZAP, P, Ç. (2023). *Tophane-i Âmire Müşiriyeti*. İstanbul: Timaş Yayınları.

BAHAR, H. (2010). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya: Kömen Yayınları.

BAKIR, A, (2002). *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

BAYKARA, T. (1990). *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

_____ (2020). *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BOSTAN, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BROQUIÈRE, B. (1892). *Le Voyage D'outre-mer*. (Ed. Henri Cordier), Paris: Leroux.

CAHEN, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (Çev. Yıldız Moran), İstanbul: E Yayınları.

_____ (2021). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*. (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- CUÏNET, V. (1892). *La Turquie d'Asie*. C. I, (Ed. Ernest Leroux), Bonaparte.
- DANIŞMEND, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 1, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- _____ (2021). *Fâtih ve Fetih*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- DEMİR, M. (2004). *Büyük Selçuklular Tarihi*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- DEVELLIOĞLU, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ERGENÇ, Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- FAROQHI, S. (1993). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- FRANKOPAN, P. (2015). *The Silk Roads A New History of the Worlds*. Bloomsbury.
- GALANTİ, A. (1951). *Niğde ve Bor Tarihi*. İstanbul: Tan Matbaası.
- GÖLEN, Z. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Oymaklar, Cemaatler (1453-1650)*. C. 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- HAYRİ, Dr. M. (1994). *Niğde Sancağı*. (Yay. Haz. İlhan Gedik), Niğde: Özel Yayın.
- İNALCIK, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____ (2014). *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (2021). *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çeviriler)*. (Çev. Faruk Sümer-Ali Sevim), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ISSAWI, C. (1980). *The Economic History of Turkey (1800-1914)*. London: The University of Chicago Press.
- _____ (1988). *The Fertile Crescent 1800-1914*. Oxford University Press.
- KARAMURSAL, Z. (1989). *Osmanlı Mâli Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KILIÇ, O. (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ.

KÖYMEN, M. A. (2019). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KURT, Y. (1997). *Menemencioğlu Ahmed Bey Menemencioğulları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

KÜTÜKOĞLU, M. S. (2020). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MURPHEY, R. (2016). *A History Of Asia*. New York: Routledge.

NAGATA, Y. (1997). *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ORHONLU, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*. İstanbul: Eren Yayınları.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. (2004). (Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), C. 2, İstanbul: Eren Yayınları.

ÖGEL, B. (1962). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZSARAÇ, H.-ÖZYİĞİT E. (2022). *Osmanlı'nın Kalbi Tersane-i Amire/Tersane İstanbul*. İstanbul: Wızart Edutainment.

PAMUK, Ş. (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2014). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

PFEFFERMANN, H. (2013). *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*. (Çev. Kemal Beydilli), İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*. (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

REFİK, A. (1989). *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

SEVİM, A.-YÜCEL, Y. (1991). *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SEVİM, A. (2011). *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (2020). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SEVİN, V. (2019). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

STRABON. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*. (Çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ŞAŞMAZ, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*. C. XII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ŞERİF, A. (1999). *Anadolu'da Tanîn I*. (Haz. Mehmed Çetin Börekçi), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TABAKOĞLU, A. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TAŞCI, F. (2022). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı-Alman İlişkilerinde Madencilik (1871-1918)*. Kayseri: Kimlik Yayınları.

TAŞTEKİN, S. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku ve İmtiyazlar (1861-1906)*. Ankara: Bilgin Yayınları.

TIZLAK, F. (1997). *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TUNÇ, Ş. (2004). *Tophâne-i Âmire ve Osmanlı Devletinde Top Döküm Faaliyetleri*. İstanbul: Başak Kitap Yayınları.

TURAN, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

_____ (2003). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

_____ (2005). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

_____ (2011). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

TURAN, Ş. (2000). *Türkiye-İtalya İlişkileri I*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

UÇAR, Ş. (1990). *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*. İstanbul: İşaret Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1937). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÜNAL, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

YAVAŞ, A. (2020). *Ortaçağ Temrenleri "Anadolu Ortaçağı'nın 9-13. Yüzyıl Temren Teknolojisi Üzerine Kronolojik, Morfolojik, Terminolojik, Tipolojik ve Metalürjik Bir Değerlendirme"*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

ZENGİN, E. (2020). *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

QUATAERT, D. (2006). *Miners and the State in the Ottoman Empire The Zonguldak Coalfield 1822–1920*. New York: Berghahn Books.

_____ (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

AFYONCU, E. (2005). Mîrâhur. *DİA*, C. 30, 141-143.

ALTUNBAY, M. (2002). Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, (Yay. Haz. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1464-1484.

AKŞİT, A. (2008). Selçuklular Devrinde Niğde Vilâyet ve Şehrinin Yönetimi. *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine*, (Ed. Musa Şaşmaz), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 7-13.

AKTAŞ, Y. (2003). Kilikya Ermenilerinin Çukurova'daki İktisadî Faaliyetleri. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11 (36), 416-439.

AKTEPE, M. (1960). Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya Âid İki Vakfiye. *Tarih Dergisi*, 11 (15), 149-160.

APAYDIN, H. Y. (1998). Humus. *DİA*, C. 18, 365-369.

ATASOY, S. (1981). Bizans ve Osmanlı Devrinde Madenler. *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 11, 31-36.

ATLI, N. B. (2013). Kaletepe Obsidiyen Kazısı Atölyesi ve Göllüdağ Obsidiyen Projesi. *Arkeolojik Buluntular Işığında Niğde Tarihi Sempozyum Bildirileri*, Niğde Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 8-14.

AY, N. (2001). Tanzimattan Sonra Mali Hukukumuzda Meydana Gelen Değişme ve Gelişmeler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (3-4), 173-88.

AYDIN, M. (1993). Cezayirli Gazi Hasan Paşa. *DİA*, C. 7, 501-503.

AYGÜN, N. (2017). Aksaray'daki Konar-Göçer Topluluklardan Şerefli Aşireti (1830-1845). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (54), 239-250.

BARKAN, Ö. L. (1970). XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri. *Belleten*, 34 (136), 557-607.

BAYRAK, Ş. (2005). 18. ve 19. Yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Aşiretler, Eşkıyalık Hareketleri ve Diğer Olaylar. *Niğde Tarihi Üzerine*, (Ed. Musa Şaşmaz), Kitabevi Yayınları, 51-80.

BAYRAKTAR, H. (2005). Tanzimat Dönemi Niğde Sancağı Mali Verileri ve Bunların Değerlendirilmesi. *Niğde Tarihi Üzerine*, (Ed. Musa Şaşmaz), Kitabevi Yayınları, 81-143.

BEDİRHAN, Y. (2018). Selçuklular Devrinde Türkiye'nin İktisadî Zenginliği, Bu Zenginliğin Gerilemesinin Sebepleri. *USAD*, 11 (56), 117-124.

BEYER, D. (2013). Porsuk (Zeyve) Höyük. *Arkeolojik Buluntular Işığında Niğde Tarihi Sempozyum Bildirileri*, Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 23-25.

BOZKURT, N. (2004). Me'mûn. *DİA*, C. 29, 101-104.

BÖLÜKBAŞI, Ö. F. (2022). Osmanlı Madenciliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi. *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 3, 51-71.

COŞKUN, Ragıp Z. Fatih. (2019). 1874 Yılında İlk Maden Mektebinin Açılmasına İlişkin Belgeler. *Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, 27, 7-14.

ÇADIRCI, M. (1963). Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), 63-75.

_____ (1992). II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Lâyiha. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, 413-485.

ÇAĞATAY, N. (1943). Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku. *AÜDTCF*, 2 (1), 117-126.

ÇAKIR, B. (2019). Kese. *DİA*, C. Ek 2, 42-43.

DİNGEÇ, E. (2011). XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) Şap Madeni. *Belleten*, 75 (272), 135-158.

DRAHOR, M. G. (1992). Göltepe Erken Bronz Çağ Höyüğü Arkeojeofizik Araştırması-1991. *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 81-103.

EMECEN, F. (1988). Ağnam Resmi. *DİA*, C. 1, 478-479.

ERDOĞDU, İ. (2017). Niğde Sancağı Örneğinde Tımar Tevcîhleri. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (13), 566-589.

ERDOĞRU, M. A. (1993). Kanuni'nin İlk Yıllarında Karaman Vilayeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8 (1), 37-50.

ERYAMAN, M. (2018). Şamardı (Çamardı) İlçesi Tarihi Üzerine. *Dört Mevsim Niğde*, S. 24, 8-28.

ESİN, T. (2022). Keskin ve Akdağ'ın Meçhul Madencileri: İstavriler (1830-1919). *Lavarla*, 1-4.

FAROQHİ, S. (1982). Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 14, No. 4, 523-539.

FLYNN, D. O., GIRALDEZ, A. (2002). Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective. *The Journal of European Economic History*, vol. 31, no. 1, 9-43.

GENÇ, M. (2000). İltizam. *DİA*, C. 22, 154-158

_____ (2003). Malikâne. *DİA*, C. 27, 516-518.

_____ (2006). Mukâtaa. *DİA*, C. 31, 129-132.

GÜL, M. F. (2014). Arşiv Belgeleri Işığında Bir Şehrin Doğuşu: Muşkara'dan Nevşehir'e (İmar Faaliyetleri). *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, 155-172.

HALAÇOĞLU, Y. (1991). Ulaşım ve Yol Sistemi. *DİA*, C. 3, 127-128.

HİMMETOĞLU, M. F. (2018). Kaniş'ten Mazaka'ya Antik Çağda Kayseri Siyasi Tarihi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (13), 362-372.

HÜSEYİNKLİOĞLU, A.-ARSLAN, H. (2009). 16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 299-314.

İHSANOĞLU, E. (1992). Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri. *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi: Yeni Araştırmalar ve Yeni Görüşler*, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 121-139.

İNALCIK, H. (2001). İspence. *DİA*, C. 23, 177.

_____ (2005). Türkler ve Balkanlar. *Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi*, C. 3, 20-44.

_____ (2008). Rumeli. *DİA*, C. 35, 232-235.

İŞBİLİR, Ö. (2013). Yük. *DİA*, C. 44, 46-48.

İZBIRAK, R. (1945). Türkiye'de Madencilik. *AÜDTCF Dergisi*, 3 (2), 213-226.

KAFALI, M. (1996). Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi. *Erdem*, 8 (22), 5-17.

KALLEK, C. (2007). Kantar. *DİA*, C. 24, 317-320.

KARAKOÇ, E.-YAYLA, T. (2020). Ünlü Menemencioğlu Ailesi ve Türk Bürokrasisindeki Yerleri. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 99-117.

KARTALKANAT, A. (2014). Bolkar Dağlarındaki Eski İşletmeler Vadisinde Yeni Yaş Bulguları ve İlk Maden Ruhsatı: Yazılıtaş (Niğde). *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 57 (2), 53-71.

KAPTAN, E. (1988). Türkiye Madencilik Tarihine Ait Çamardı-Celaller Köyü Yöresindeki Buluntular. *IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 1-16.

_____ (1992). Eski Anadolu Madencilğine Ait Yeni Keşfedilen Eski Maden Sahası. *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 431-440.

KAYA, M. (2006). XX. Yüzyıl Başlarında Niğde Sancağının Nüfusuna Dair. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 193-210.

KAZICI, Z. (1985). Bir Osmanlı İhtisâb Defterine Göre Şam'daki Dükkânlar. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 243-255.

KESKİN, Ö. (2007). Osmanlı Devletinde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencilğine Hizmetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 11, 79-92.

KILIÇ, R. (2003). Fatih Devri (1451-1458) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (14), 95-118.

KOÇ, Y. (2013). Yozgat. *DİA*, C. 43, 559-564.

KÖSE, M. Z. (2019). Kozanoğulları. *DİA*, C. Ek 2, 79-80.

KUL, E. (2016). 1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı. *Belleten*, LXXX (288), 395-410.

KURT, Y. (2000a). Menemencioğulları Tarihi ve Çukurova'da Aşiretler. *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Baş*, (Yay. Haz. Erman Artun-M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, 356-365.

_____ (2000b). Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri I. *Belgeler*, XXI (25), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 85-187.

_____ (2009). Menemencioğulları ile İlgili Arşiv Belgeleri II. *Belgeler*, XXX (34), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1-65.

_____ (2014). Bereketli Madeni ve Menemencioğulları Aşireti. *I. Ulusal Yahyalı Sempozyumu Bildirileri*, C. II, Kayseri, 593-603.

_____ (2015). Menemencioğulları'nın Kökeni. *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazıları*, (Ed. Hamiyet Sezer Feyzioğlu), HEL Yayınları, 177-192.

KÜTÜKOĞLU, M. S. (1982). Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre. *İÜEFTE*, S. 12, 127-159.

MERT, Ö. (1993). Çapanoğulları. *DİA*, C. 8, 221-224.

MUTAF, A. (2010). Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 293-303.

OCAK, A. Y. (1992). Bozok. *DİA*, C.6, 321-322.

OFLAZ, M. (2007). Niğde. *DİA*, C.33, 92-95.

ORTAYLI, İ. (1973). Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 28 (1), 181-190.

ORTAYLI, İ. (2001). Kadı. *DİA*, C. 24, 69-73.

OZANER, F. S. (1992). Celaller (Niğde-Çamardı) Antik Maden Sahası ve Göltepe Yerleşim/Atölye Alanının Bölge Jeomorfolojisi ve Jeolojisindeki Durumu. *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 469-485.

ÖCAL, Y. (2016). Çaparzade (Çapanoğlu) Süleyman Bey'in İdaresindeki Maden İşletmeleri. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiriler Kitabı-I*, Yozgat, 374-391.

_____(2018). 19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları. *OTAM*, 44, 189-220.

ÖNEN, R. (1963). Osmanlılar Devrinde Bor'da Barut Fabrikaları. *Türk Etnografya Dergisi*, S. 5, TTK, 21-23.

ÖZBAL, H. (1992). Kestel-Göltepe Kalay İşletmeleri. *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 303-315.

ÖZCAN, A. (1991). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye. *DİA*, C. 3, 457-458.

_____(1994). Dergâh-ı Âlî. *DİA*, C. 9, 174.

_____(1999). Istabl. *DİA*, C. 19, 203-206.

_____(2007). Redif. *DİA*, C.34, 524-526.

ÖZEN, Ş. (1996). Habbe. *DİA*, C. 14, 343-346.

ÖZKAYA, Y. (1978). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu. *Belleten*, 42 (168), 667-724.

ÖZTAN, A. (2013). Köşk Höyük. *Arkeolojik Buluntular Işığında Niğde Tarihi Sempozyum Bildirileri*, Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 12-15.

ÖZTÜRK, G. E. (2008). 19 ve 20. Yüzyıllarda Niğde Sancağı'nın İdari Taksimatı. *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine*, (Ed. Musa Şaşmaz), Kitabevi Yayınları, 69-83.

PALA, H. (2022). Gizemli Bir Maden İşletmecisi Jean Paul Carminati ve Fatsa Bölgesindeki Faaliyetleri. *Fatsa ve Yöresi Tarihi I*, (Ed. Sadullah Gülten-Murat Özkan-Mesut Karakulak-Kamil Yavuz-Cevat Erbil), Fenomen Yayınları, 683-700.

PARRY, V. J. (1972). Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, (Çev. Salih Özbaran), 35-46.

PINARCIK, P. (2018). Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslara Uzanan Bölgedeki Ekonomik Faaliyetler. *Belleten*, LXXXII (294), 383-406.

SAHİLLİOĞLU, H. (1962). Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları. *İÜİFM*, 23 (1-2), 145-218.

_____ (1978). Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750). *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişim Dergisi (1978 Özel Sayısı)*, (Ayrı Basım), 1-38.

_____ (1989). Altın. *DİA*, C. 2, 532-536.

_____ (1993). Darphâne. *DİA*, C. 8, 501-505.

SAKA, E. (2019a). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakır Madenleri (1453-1789). *JUHIS*, 223-238.

_____ (2019b). Anadolu ve Rumeli Gümüş Madenleri (1453-1789). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (2), 1061-1084.

_____ (2019c). Nova Berde Gümüş Madenleri (1453-1600)". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (4), 2337-2359.

SEFER, S. (2023). Gümölcine Madenlerinin İşletilmesi ve Gelirleri (1850-1910). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 62 (62), 227-265.

SOYLUER, S. (2017). Osmanlı Devleti'nde Ağır Sanayi Yatırımlarına Bir Örnek: Yalı Köşkü Demir ve Makine Fabrikası. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVIII (2), 1-23.

SÜMER, F. (1989). Alaeddin Bey. *DİA*, C. 2, 321-323.

_____ (2019). Menemencioğulları. *DİA*, (gözden geçirilmiş 3. basım) C. Ek-2. 249-251.

TABAKOĞLU, A. (2000). İmdâdiyye. *DİA*, C. 22, 221-222.

TIZLAK, F. (1995a). Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır. *Belleten*, 59 (226), 643-660.

_____ (1995b). Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, 75-91.

_____ (1996). XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları. *Belleten*, LX (229), 703-718.

_____ (1999). Osmanlı Devleti'nde Madencilik. *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 3, (Ed. Güler Eren-Kemal Çiçek-Cem Oğuz), Yeni Türkiye Yayınları, 312-321.

_____ (2000). Ma'dain-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdarî Düzenindeki Yeri (1775-1867). *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 925-939.

_____ (2002). Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, 407-413.

TOPUZ, E. (2018). İktisadi Kaygılar ve Güvenlik Endişeleri Bağlamında Ağrı Dağında Maden Arama Taleplerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Tavrı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (18), 307-324.

TURAN, R.-KIRPIK G. (2007). Selçuklu Devrinde Türk Sosyal Hayatının Unsurları. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (Ed. Hakkı Acun), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 19-47.

UZUN, E. (2012). Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'ya Saldırısının Niğde ve Nevşehir Yöresindeki Tesirleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken/ Journal of World of Turks (ZfWT)*, Vol. 4, No.2, 149-166.

_____ (2017). Gülek Boğazı, Tarihi ve Stratejik Önemi. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 2017, 32-55.

YENER, K. A. (1988). Niğde-Çamardı'da Kalay Buluntuları. *IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 17-29.

YILMAZ, S. (2021). XVI. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminde Mehayif Müfettişleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (4), 1521-1541.

YİĞİT, F. A. (2017). Osmanlı-Memlûk Mücadelesinde Beş Yıl Savaşları. *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan*, (Ed. Musa Şamil Yüksel), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 236-260.

YÜKÇÜ, S.-GÖNEN, S. (2014). Anadolu'da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 28-48.

QUATAERT, D. (1985). 19. Yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, 914-916.

Tezler

ALTUNBAY, M. (2010). *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ASAL, S. (2019). *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Anadolu'ya Tesirleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

BALCI, E. (2001). *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BÖLÜKBAŞI, Ö. F. (2010). *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

CEVGER, G. (2012). *1 Numaralı ve 1155-158/1742-1745 Tarihli Karaman Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

ÇATAL, G. (2009). *Antik Anadolu Madenciligi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ÇELİK, A. (2014). *19. YY. Ortalarında Çamardı Nüfusu (1845 Tarihli, 3573-4 Numaralı Çamardı Nüfus Defteri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

DENİZ, M. (2020). *Tyanıtıs Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

EGRO, D. (1997). *Arnavut Topraklarına Ait Osmanlı Kanunnameleri Üzerine Sosyo-Ekonomik Bir Bakış*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ESİRGİN, S. Ö. (2010). *Osmanlı Devleti'nde Yabancılar Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

GÖLÇEK, A. G. (2016). *19. YY Osmanlı Devleti'nde Vergi Uygulamaları: Niğde Sancağı Temettüat Defterleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

GÜRDAL, E. (2015). *Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi; 968 Numaralı Güherçile Tahrir Defterinin Değerlendirilmesi ve Latin Harflerine Çevrilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

İYİ, Y. (1999). *Niğde Sancağı 1259 (M.1843) Senesi Cizye Defteri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

KAPLAN, A. (2015). *Hellenistik ve Roma Döneminde Kilikia Pedias (Çukurova) Yerleşimleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

KESKİN, Ö. (2005). *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KUTLUYER, M. (2020). *Eski Çağ'da Niğde (Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

METİN, R. (2007). *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MURAT, N. (2017). *1 Numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (151-296 Sayfalar)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

ÖCAL, Y. (2016). *Akdağ Maden-i Hümayunu İşletmesi Örneğinde Osmanlı'da Maden İşletmeleri (1796-1914)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

ÖZKAN, S. (1986). *Cumhuriyet Döneminde Niğde (1923-1986)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Niğde.

ÖZTAŞKIN, Ö. B. (2008). *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

ÖZTÜRK, İ. (1995). *Niğde Sancağı'nın İdarî ve Demografik Yapısı (1868-1923)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

ŞAFAKCI, H. (2013). *Bozkır'da Madencilik (1776-1839)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

TANRIVERDİ, F. (2015). *Temettuat Kayıtlarına Göre Bereketli Kazasında Sosyal ve İktisadi Yapı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

TAŞKIN, Ü. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

UZUN, E. (2008). *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

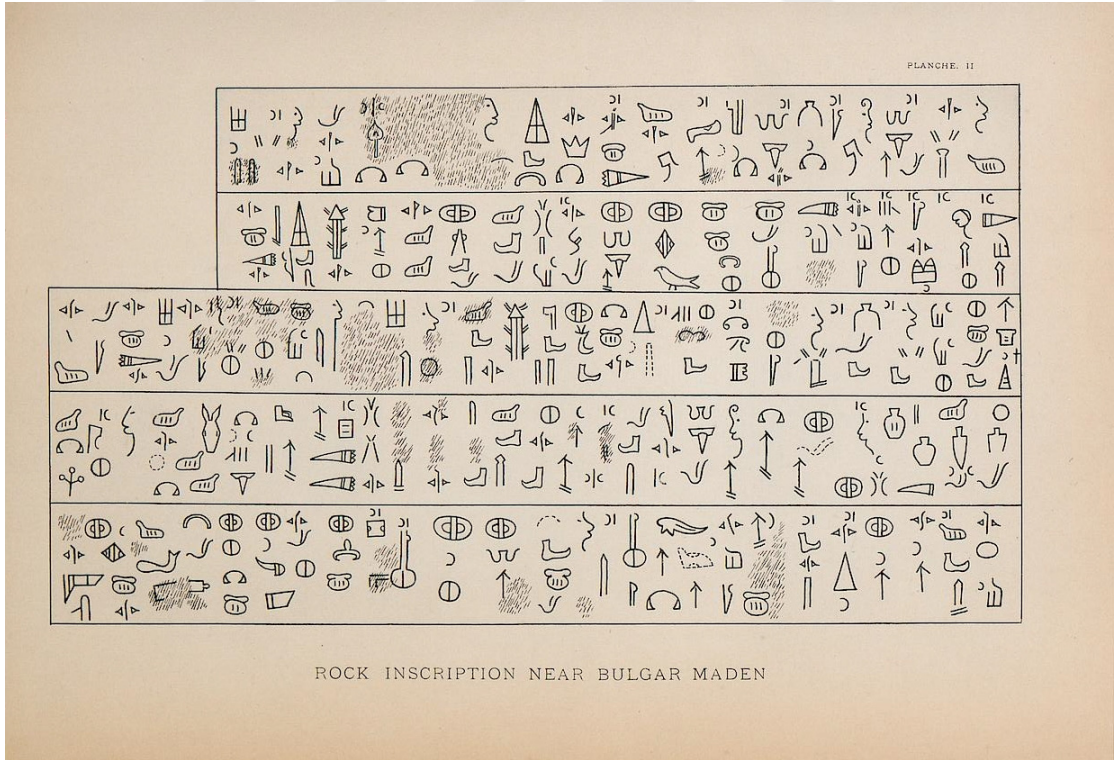
İnternet Kaynağı

nip.tuik.gov.tr

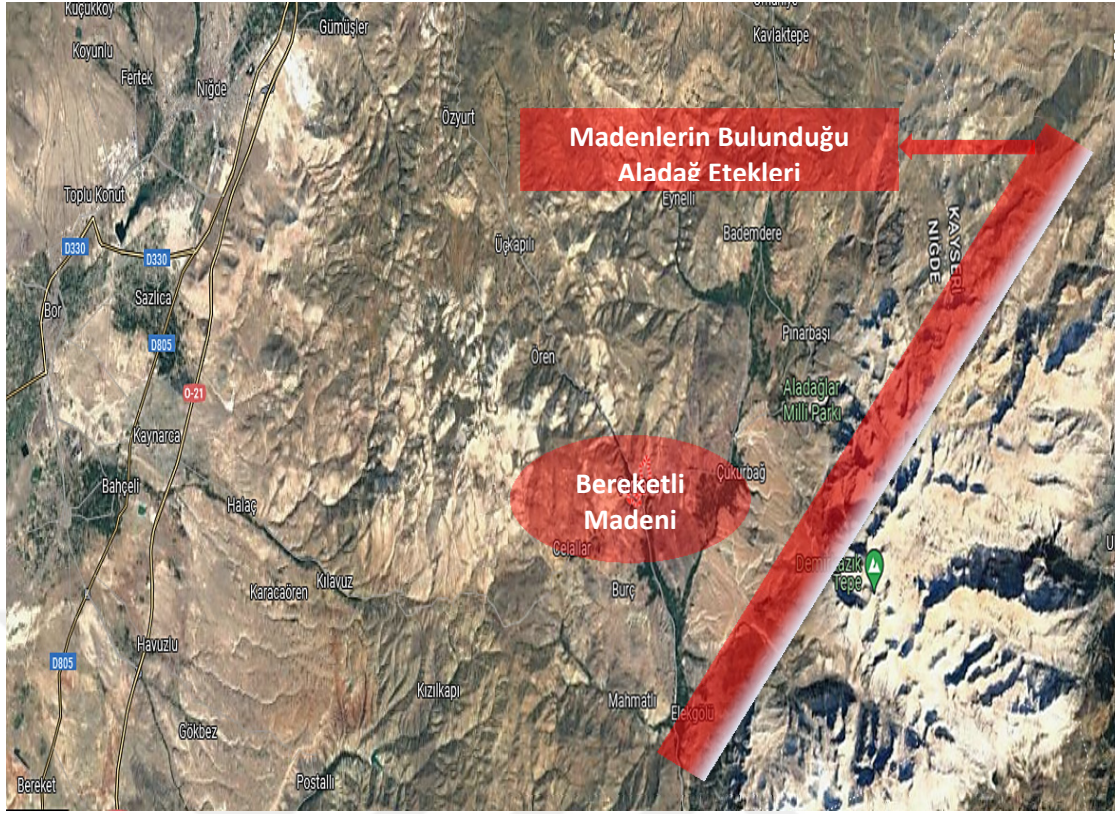
EKLER

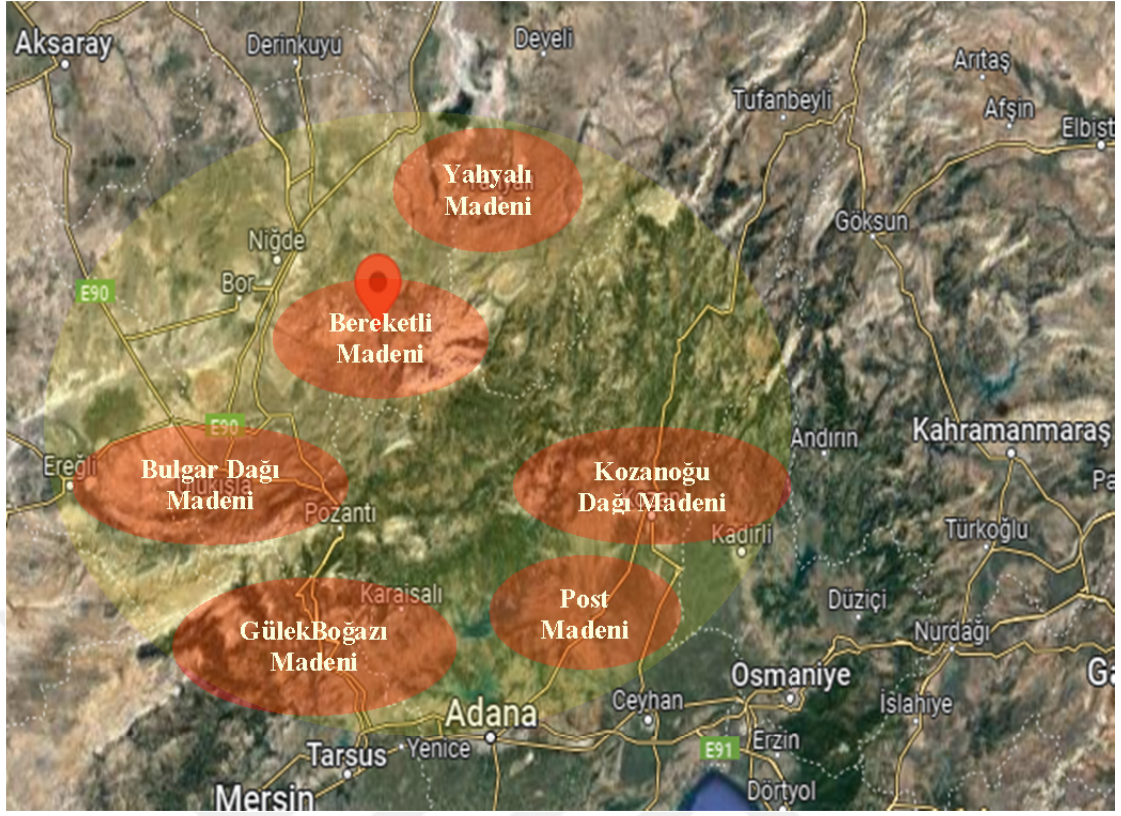
Ek 1. Bereketli Madeni'nin merkezi olan günümüz Çamardı ilçesinden bir görünüm.

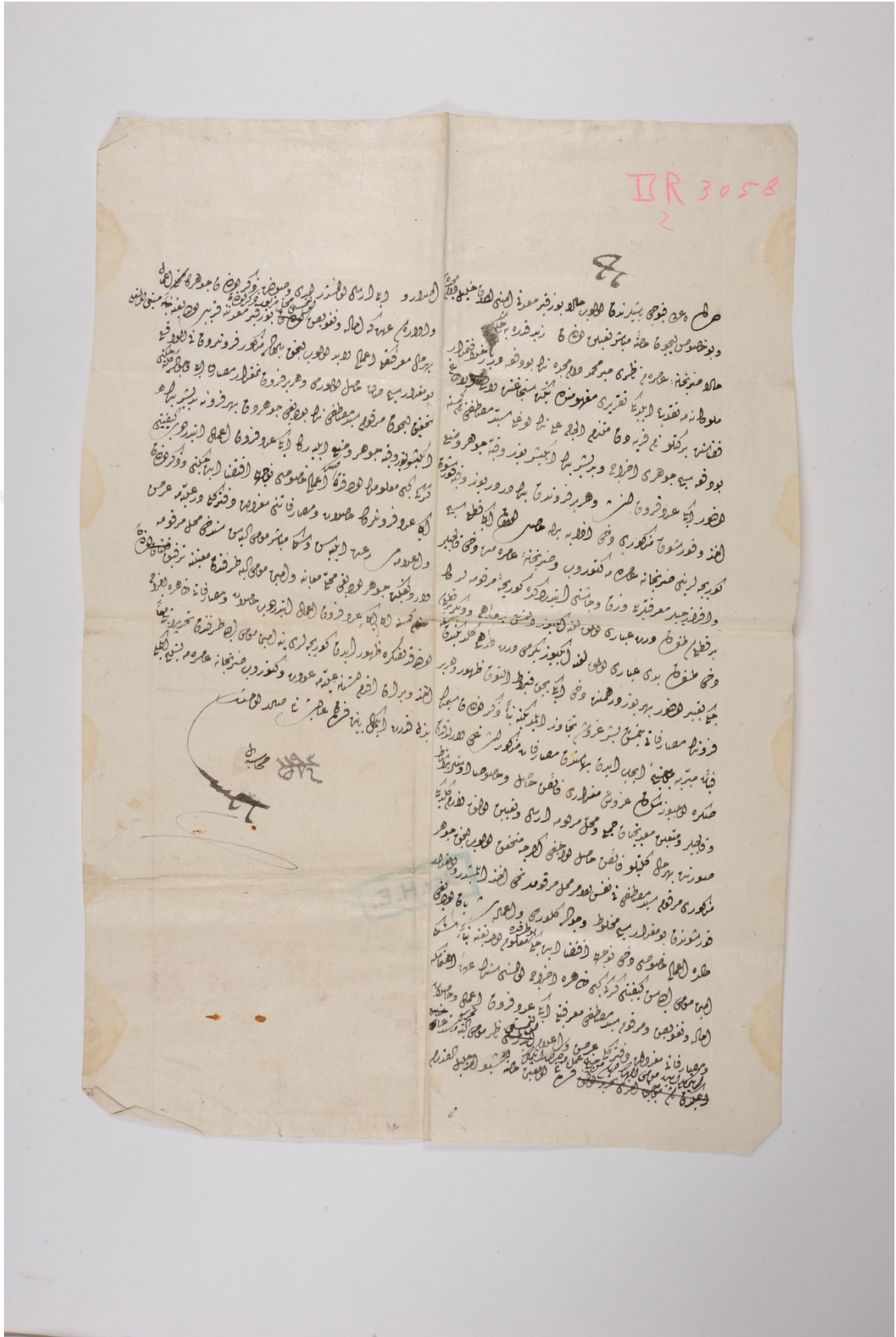
Ek 2. Dünyada ilk maden ruhsatı olarak bilinen Bulgarmaden Yazıtı.

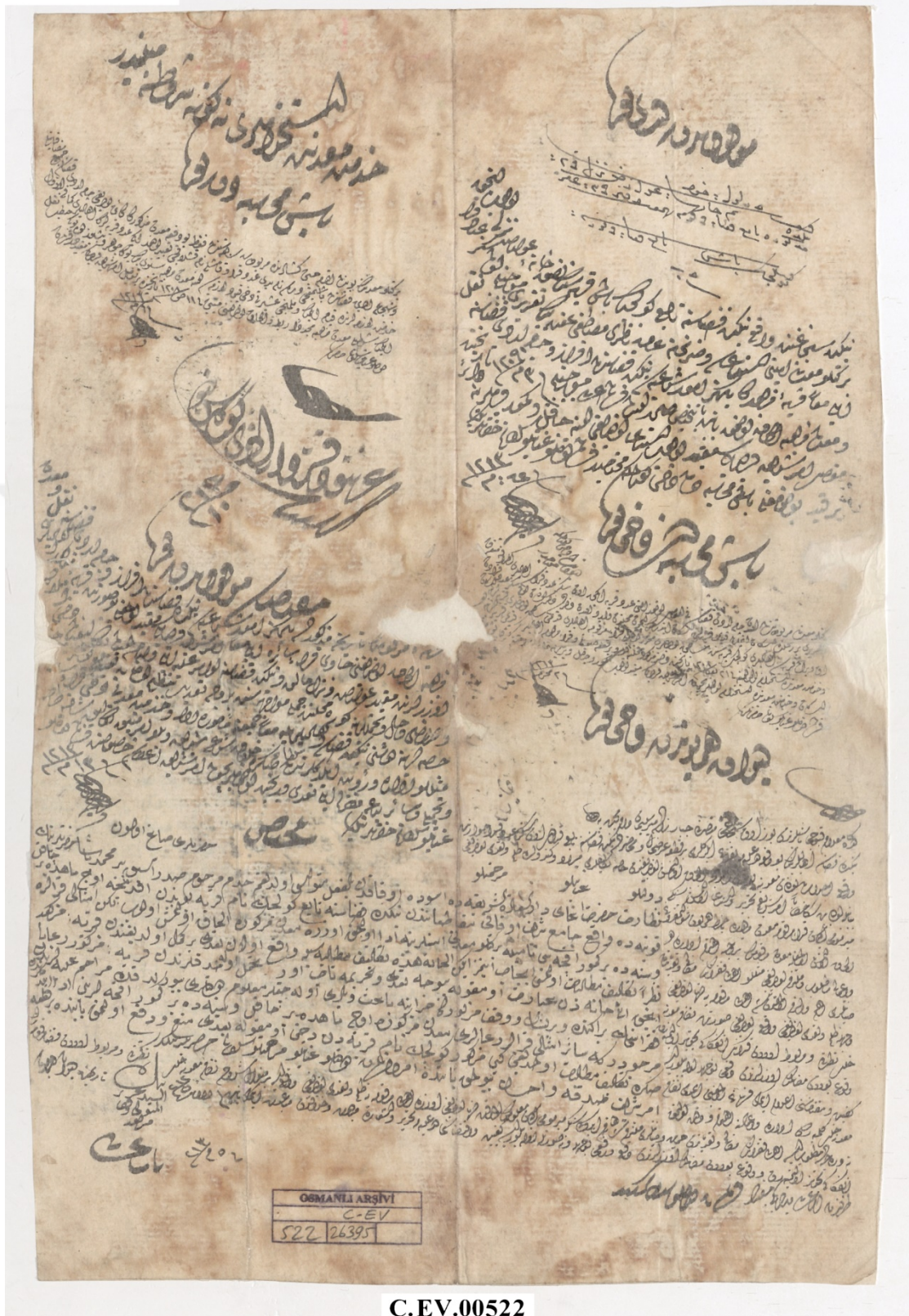
Ek 3. Google Maps görünümlü Bereketli Madeni merkezi ve cevherlerin bulunduğu Aladağ etekleri.

Ek 4. Google Maps görünümü Bereketli Madeni ve buraya bağı olan diğr madenlerin konumları.

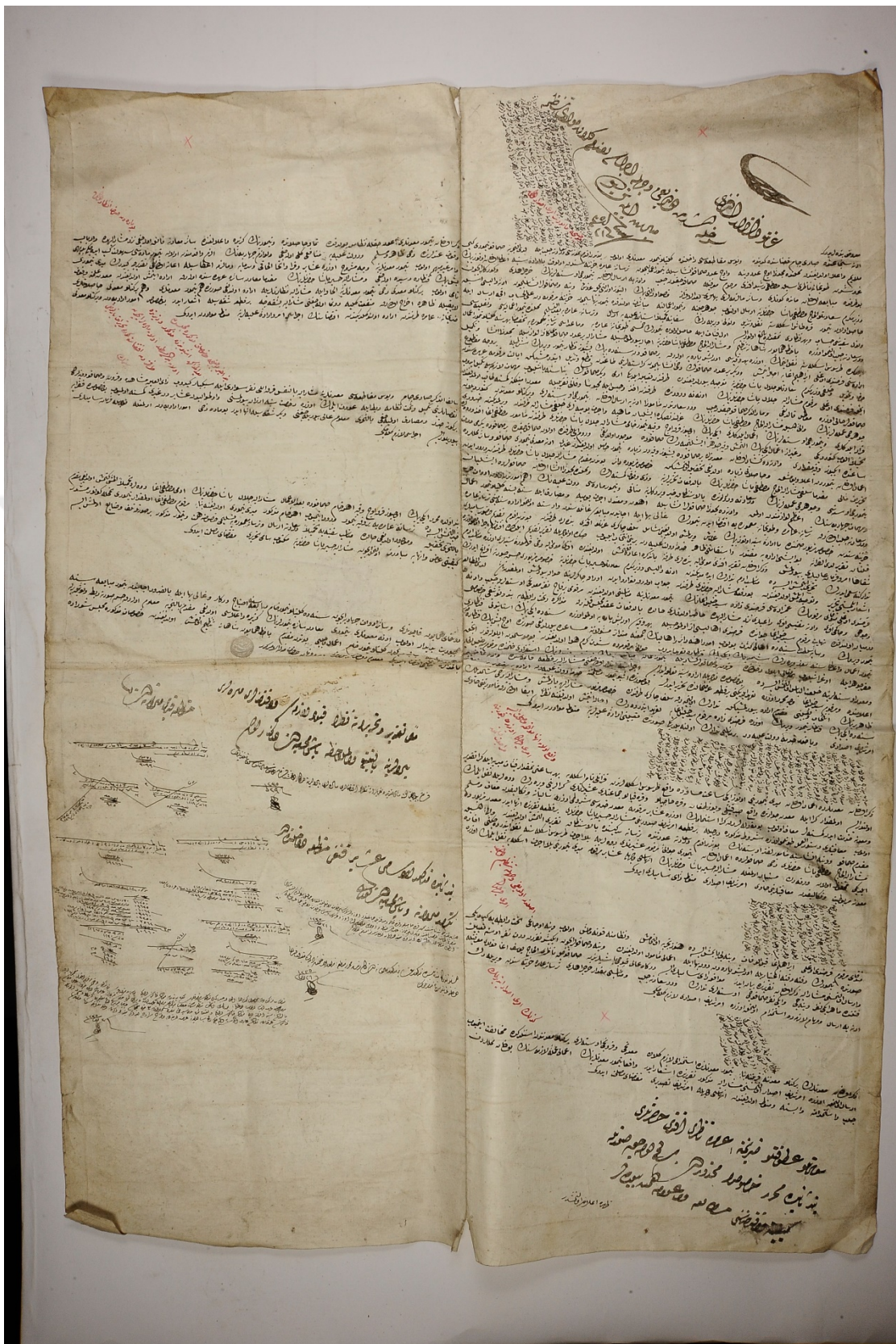

Ek 5. 18 Ekim 1779 tarihinde Seyyid Mustafa'nın Bereketli Madeni'ni işletmek için Darphâne-i Âmir'e'ye numune cevheri gönderdiğine dair belge (BOA, C.DRB, 62/3058).

C.EV.00522

Ek 6. 1799 yılında Gölcük Baş karyesinin vergi zulmünden dolayı madene bağlanmayı teklif ettiği ve bu teklifin kabul edilerek madene ilhak sürecinin anlatıldığı belge (BOA, C.EV, 522/26395).

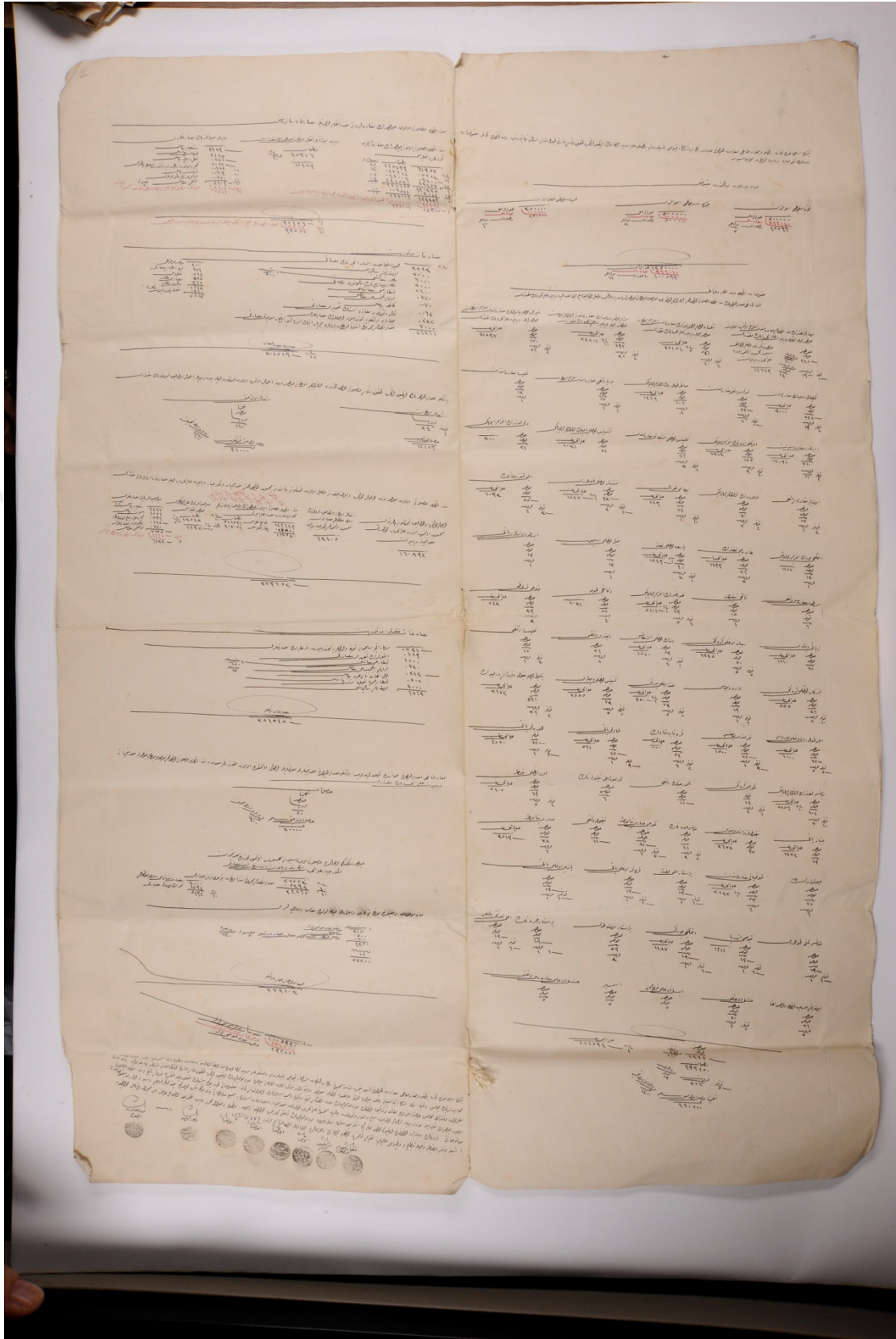
Ek 7. Post Madeni'nin işletilmesine dair 1 Ağustos 1820 tarihli belge (BOA, C.DRB, 28/1382).

[illegible]

بعونہیغا

[illegible]

Ek 8. Pîroğlu aşireti tarafından 1823 yılında İzmit İskelesi'ne nakledilen kurşun cevheri miktarları (BOA, HH.d, 20652).

Ek 10. Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu müdürü Ali Sedid Efendi'nin muhasebesine dair 23 Haziran 1854 tarihli belge (BOA, HH.d. 11645).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı

:Nurullah Murat

EĞİTİM

2005-2009

:Akdağmadeni Lisesi

2010-2014

:Niğde Üniversitesi Tarih Bölümü

2014-2017

:Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Programı

İŞ DENEYİMİ

2019-2021

:Milli Savunma Üniversitesi Deniz
Astsubay Meslek Yüksekokulu-
Öğretim Görevlisi

2021-...

:Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
Karamürselbey Eğitim Merkezi
Komutanlığı

YABANCI DİL

İngilizce

:YÖKDİL: 71

YAYINLARI

Makaleler

1. MURAT, N. (2023). “Osmanlı Madenciliğinde Niğde Sancağı’nın Yeri ve Önemi (18. ve 19. Yüzyıllar)”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (6), 1900-1924.

Bildiriler

1. MURAT, N. (2023). “Osmanlılar Döneminde Bir Maden İhalesi: Sarı Karaman Karyesi Sımlı Kurşun Madeni”, *X. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. 2, 487-498.

